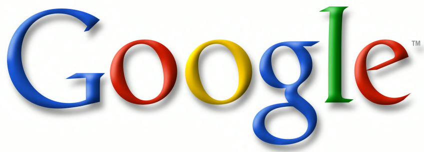

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

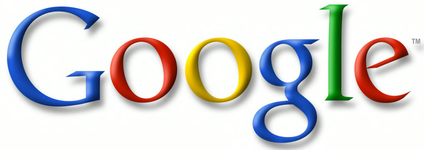

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

A 797,358

Geijers

SAMLADE

SKRIFTER

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

FROM THE LIBRARY OF
CHRISTIAN JENSEN

ERIK GUSTAF GEIJERS

SAMLADE SKRIFTER.

FEMTE BANDET.

STOCKHOLM, 1873.
P. A. NORSTEDT & SÖNER
KONGL. BOKTRYCKARE.

SVENSKA FOLKETS HISTORIA.

FÖRSTA DELEN.

TILL GUSTAF VASA.

DUNNING
HILL
12-14-39
39883

FÖRETAL

till första upplagan.

Det mindre verk i svenska historien, hvilket i företalet till första delen af *Svea Rikes Häfder* anmältes såsom till en stor del redan utarbetadt, framträder härmedelst: senare än jag önskat (då offentliga förrättningar upptagit mycket af min tid), men deremot såsom ett helt och hållet nytt arbete. Jag har dertill blifvit föranlåten genom den anmodan, som herrar utgifvare af *Geschichte der Europäischen Staaten* till mig stält, att för denna samling författa Sveriges historia. Den svenska handskriften, som nu i fäderneslandet af trycket utkommer, har derför af herr doktor Leffler härstädes på min begäran och under mina ögon blifvit på tyska öfversatt.

Efter fulländandet af närvarande arbete, så snart som möjligt, ämnar jag inrätta fortsättningen af det större historiska verket sålunda, att de afdelningar deraf som innefatta den senare, minst bearbetade tidrymden af Sveriges historia, ifrån den store Gustaf Adolfs dagar, först komma att utgifvas.

Upsala i Augusti 1832.

Författaren.

INLEDNING.

Den skandinaviska Norden har sent inträdt i historien och var för forntidens bildade folkslag nästan fullkomligen obekant. Det *Thule,* som Pytheas omkring 300 år före Kristus i Britannien hörde omtalas såsom det nordligaste af alla länder, ehuru ej utan all odling och åkerbruk, var troligen det vestliga Skandinavien. Rykten funnos om en ö »af ofantlig storlek och nästan lik ett fast land», belägen på föga afstånd från Schytiens strand eller Bernstenskusten, och utmärka sannolikt det sydliga Skandinavien. Men dessa dunkla sägner förlorade sig i glömska och fabler; och om Greken något verkligt af dem lärt, så hade Romaren det åter förgätit. Plinius, ehuru de nämda berättelserna voro honom väl bekanta, förmäler såsom en nyhet (han hade sjelf besökt Nordsjöns kuster), »att omätliga öar ej längesedan från Germanien blifvit upptäckta; ibland dem den ryktbaraste *Scandinavia,* af ännu okänd storlek»: inbyggarne kallade den en *annan verld* [1]. Han misstänker ej, att *Nerigon* (Norge), hvilket han omtalar såsom en särskild stor ö, blott är en del af den förra. Det är ett halft århundrade efter Kristus som dessa namn först höras. Kort derefter framträda hos Tacitus »Svionernas samhällen i oceanen, mäktiga genom män, vapen och flottor». Geografen Ptolemæus, af andra århundradet, känner Göter och äfven Danskar såsom bebyggare af Skandiens sydligare del. Dessa bekanta namn ljuda till oss från ålderdomen bland flera andra okända och för oss oigenkänneliga.

Gemenskapen med det hedniska Rom eller med det kristliga Rom — med det gamla verldsväldet eller med påfvedömet

---

[1] »Alterum terrarum orbem». *Hist. Nat.* lib. IV. c. 27.

— har infört de flesta af det vestra och norra Europas folkslag på historiens skådeplats; och, då med odlingens rätt de ändtligen der blefvo hemmastadda, hade den romerska inflytelsen redan trädt emellan dem och deras äldsta minnen, så att af dessa föga ursprungligt återstod. Det gäller ej blott om de till sjelfva språket romaniserade nationer; det gäller till största delen äfven om de germaniska nationer, som bibehöllo sitt tungomål. Allt hvad man vet om det gamla Germanien är romerskt. Dess fornålder är utan egna ursprungliga minnen; och om man ock i senare tider sökt att genom konst ersätta denna brist, så kan man likväl ej säga, att bemödandet lyckats. Man ser ett tempel, hvari lärdomen tillbeder sig sjelf, men hvari folkets stämma saknas.

Den yngste brodren i denna stora stam är den, hvars öden vi företagit oss att till en del förtälja. Den yngste är han till sitt inträde i historien; men han har längst dröjt i fädernehuset och torde derom ha mest att berätta. Af främmande inflytelse vet han mindre, och har i förflutna tider mer meddelat än emottagit yttre verkningar. Om det gamla Rom i dess fall kände han kanhända mer än det om honom; och tusen år af den kristna tideräkningen hade förflutit, innan han från en fruktansvärd fiende blef en son af romerska kyrkan.

Hvad Skandinavien har att lägga till den germaniska stammens minnen är derför, om äfven till tiden senare, till karakteren det äldsta, jämförelsevis det mest ursprungliga, den fullständigast öfverblifna erinringen om ett tillstånd, äldre än all Roms inverkan, och så länge fortsatt, att historiens ljus derpå faller. Så är Nordens historia lik dess natur, uti hvars klippor och berg de uråldriga daningarna ligga i dagen, under det dessa i sydligare länder täckas af yngre formationer.

Vi ha antydt den nordiska historiens förhållande i allmänhet till våra stamförvandters. Vi tillägga några anmärkningar angående det inbördes förhållandet af de nordiska rikenas äldre historia; hvilket tillika ger oss tillfälle att om dess källor kortligen anföra hvad för vårt ändamål är nödigt.

Det var kristendomen som öppnade Skandinavien för det öfriga Europa. Missionsberättelser om evangelii framgång bland folkslag, hvilkas namn så länge varit kristenhetens förskräckelse, den fredliga gemenskap, som af Nordens omvändelse småningom blef en följd, spridde ändtligen ljus öfver dessa aflägsna, hittills föga kända länder, hvilka äfven de förste kristne lärare

förlikna vid en annan verld [2]. Sedan förbindelsen med romerska kyrkan af sig födt bekantskap med dess lärdom och språk, användes dessa här, som i det öfriga Europa, af de andlige i författandet af latinska krönikor. I sådana bemödanden står *Danmark* främst, och i allmänhet är dess medeltids historia rikhaltigare än den öfriga Nordens. *Saxo* ensam gäller för många. I tider, närmare hans egen, är han ett oförkastligt vitne; i de äldre visar han, under en lärd och utsmyckad förklädning, i hvad gestalt hedendomens minnen och fabler ibland folket lefde i det tolfte århundradet. Man ser, hvilken rikedom af fosterländsk erinring från forntiden ännu fans; och de *gamla folkvisorna,* på hvilka Danmarks medeltid är rikast, lära oss i hvilken form denna erinring förnämligast hade fortplantat sig. Saxo öser med fulla händer ur folksagans lefvande brunn. Det är ingenting i detta afseende som han lemnat oberättadt, och ingenting som han ej trott. Han synes endast förlägen, huru allt detta skall låta inrätta sig till en ordentlig rikshistoria från äldsta tider; hvilket ock lyckats derefter.

Hvad Danmark är för den kristliga medeltidens historia i Norden, är *Norge* för den slutande hedendomens; mindre genom sig sjelft än genom Isländarne, som man kunde kalla ett folk af sagoskrifvare. Skandinaviska nybyggare, för det mesta män af anseende och börd, missnöjda med sin lott hemma eller undflyende mäktigares förtryck, hade från år 874 till 934 på denna aflägsna ö stiftat en egen fristat, som i 400 år bibehöll sin sjelfständighet, under fortsatt liflig gemenskap med moderlandet, i synnerhet med Norge, hvarifrån de flesta utgått, och hvars herrskap ön slutligen underkastades. I sjelfva Skandinavien ansågos Isländarne företrädesvis vara i besittning af Nordens gamla sånger och att om forntiden ega den bästa kunskap; de äldsta skandinaviska krönikor intyga det enstämmigt. På Island dyrkades längst denna gamla skaldekonst, hvars upphof tillskrefs Oden och gudarne, ehuru, till sitt väsende hednisk, den blef allt mer konstlad, sedan den tro, hvarigenom den lefde, försvunnit. Ännu en lång tid efter kristendomens införande bibehöll vid Nordens konungahof skalden sin plats — den var enligt gammal sed tillika häfdatecknarens —

---

[2] »Transeuntibus insulas Danorum alter mundus aperitur in Sveoniam vel Nordmanniam, quæ sunt duo latissima Aquilonis regna, et nostro orbi adhuc fere incognita.» *Adam. Brem.* De situ Daniæ, c. 60, ed. Lindenbrog.

och man ser den nästan alltid upptagen af Isländare. Skaldernas sånger, ursprungligen endast åt minnet öfverlemnade, vårdades der så mycket sorgfälligare. Sedan ett qväde blifvit framsagdt, lärdes det af några bland de närvarande utantill; och man har exempel, att den vanliga belöningen nekades, om skalden ej dröjde vid hofvet nog länge för att detta kunde ske [3]. Berättelser fästade sig vid dessa sånger och voro i folkförsamlingen som vid hofvet ett offentligt och högt värderadt nöje. Så uppstodo de äldre isländska sagorna om öns egna förnämsta slägter och om de nordiska rikenas, men i synnerhet Norges konungar, stödjande sig vid skaldernas vitnesbörd, och genom sin karakter lätt igenkänneliga från de yngre och rent af diktade sagor. Något mer än två hundrade fyratio år voro förflutna från Islands bebyggande, då sagorna begynte skrifvas; och då nästan alla de äldre äro genomflätade af skaldernas qväden, har sångernas upptecknande åtminstone ej varit senare. Så öfvergick en högst rik, man kan nästan säga med konst vårdad muntlig öfverlemning af forntidsminnen på denna aflägsna ö tidigt till en egen literatur, redan derigenom märkvärdig, att den är helt och hållet på modersmålet, och på det samma språk, som då i Nordens tre riken talades. Dess märkligaste namn är *Snorre Sturleson,* född år 1178, på Island lagman, i Norge jarl, samtida med den isländska frihetens sista partistrider och sjelf i dem deltagare och offer. Han skref *Norges Konungasagor,* eller, såsom han sjelf säger (ty han är ännu mer samlare och ordnare än författare), lät i sin bok skrifva fornsägner om de konungar, som regerat i de nordiska landen, efter skaldernas sånger, konungars och höfdingars slägtregister, samt kunnige mäns berättelser. — Äfven den så kallade *Yngre* eller *Prosaiska Edda* bär hans namn, ehuru denna samling af sagor om gudarne och förklaringar af det hedniska skaldespråkets bilder och versslag är under fleres händer småningom uppkommen. Den var ämnad till unga skalders tjenst, och visar att den gamla poesien af Isländarne slutligen idkades såsom en lärd konst. De *mytiska* sånger som den yngre Edda åberopar — vi utmärka ibland dem den nordiska Sierskans Sång (Völuspá) och den så kallade Höga Sången (Hávamál), hvilken tillskrefs Oden — äro nästan alla bibehållna och återfinnas i den *Äldre, Poetiska* eller *Sæmunds Edda,* så kallad efter presten *Sæmund den vise,* som dog år 1133

[3] *Müller,* Sagabibliothek, Snegle Halls Thatter.

och anses ha samlat den. Sæmunds Edda innehåller tillika flera *heroiska* qväden[4], fragment af en hjeltesaga, som till största delen har sin rot i minnen från den stora folkvandringen, hvarför lemningar af densamma finnas hos många folkslag, men öfver allt i kristlig eller kristnad, endast uti Norden i ursprunglig hednisk gestalt. Dessa mytiska och heroiska sånger från den nordiska hedendomen äro äldre än all isländsk skaldekonst, derför ock namnlösa; ty Isländarne veta eljest noga besked på alla inhemska skāldenamn sedan ön bebygdes. I omfattning och djup, i djerfhet och egenhet, i sin råa, men stora enkelhet stå de äfven högt öfver alla isländska hofskalders poetiska mödor.

Sverige befinner sig, i afseende på sin historia, till Skandinavien i det hela ungefär i samma förhållande som detta till det öfriga Europa. Det har senast med den europeiska verlden trädt i gemenskap. Om dess hednaålder har man inga så fullständiga underrättelser, som om hedendomens sista tider i Norge; dess medeltid står i historiskt ljus efter både Danmarks och Norges. I den nyare historien har det fördunklat bägge och förvärfvat hvad ingen af de andra hvar för sig egt, en verldshistorisk betydelse, genom den store Gustaf Adolf, och för ett ögonblick, men nog för ett odödligt minne. Likväl fästa sig vid Sverige just de äldsta sägner, som om Norden finnas, rykten mer än hågkomster. *Svionernas* namn är mäktigt redan hos Tacitus; *Göternas* gick kring verlden. — Med Sverige begynner Sturleson de forna Konungasagor. I det gamla Svithiod hade Oden med gudarne herskat öfver *Manhem* eller *menniskornas verld.* Med detta sista namn hade de från Östern invandrade Asar det helsat, och benämningen hade kanhända redan Plinius hört.

I det följande af denna historias förra del vilja vi *först* betrakta hvad om Sveriges forntid oss blifvit öfverlemnadt, intill kristendomens förkunnande i Norden och medlet af nionde århundradet, samt *för det andra* meddela en sammanfattad bild af landets och folkets tillstånd vid slutet af hedniska tiden. Vi skola derefter *för det tredje* framställa öfvergången till kristendomen med dess inflytande på den gamla författningen, samt *Svears* och *Göters* oenighet om riket, till medlet af tret-

[4] Om Völund och Helge, om Sigurd och Brynhilda, om Volsungar och Niflungar. Se hela andra delen af Sæmunds Edda. Utförligare finnas samma ämnen prosaiskt behandlade i Volsungasagan, Norna Gests Saga, den yngre Edda och Vilkina Saga.

tonde århundradet; *för det fjerde* Folkungarnes tidehvarf, till medlet af fjortonde århundradet; derpå *för det femte* de främmande konungarne och de nordiska rikenas förening, till Sturarnes tid och medlet af femtonde århundradet; *för det sjette* Sturarne såsom riksföreståndare och folkledare, till blodbadet i Stockholm år 1520, hvarefter vi *för det sjunde* dröja vid betraktandet af landets och folkets tillstånd vid slutet af katolska tiden, och i nästa del med Gustaf Vasa öfvergå till Sveriges nyare historia.

FÖRSTA KAPITLET.

DEN NORDISKA SAGAN.

ÄLDSTA TIDER. — NORDISKA VANDRINGSSAGOR. — GUDASAGAN. — KONUNGASAGORNA. — SVEAR OCH GÖTER. — VARÄGER OCH NORRMÄN.

Vill man i ett ämne, som ej tillåter någon visshet, nöja sig med sannolikhet, så är Skandinavien ingalunda bland de senast bebodda länder i vår verldsdel. Dess läge vid en stor hafsvik, som ifrån fasta landet emottager mäktiga floder, dess luftstreck, mildare än något annat under lika nordlig bredd, borde ej här göra ett undantag från den allmänna erfarenheten, att kustländer tidigare odlas än det inre af ett stort fast land, och att hafvet och de stora floderna äro den första odlingens modersmjölk. Medelhafvet och Östersjön ha bägge, hvar på sitt sätt, fostrat Europas äldre, historiskt mest betydande folkslag.

Kring Medelhafvet uppblomstrade den klassiska verldens från Asien utgångna bildning. Alperna med deras fortsättningar voro länge för den en mur, hvaröfver dess synkrets ej sträckte sig. Vilda, sedermera mest förgångna stammar, till en del af keltiskt ursprung, hade derifrån nedstigit i Italien, kommit härjande till Rom, till Grekland och Mindre Asien, eller irrade på andra sidan bergen i ödemark och omätlig skog [1]. — Vid Östersjön, på dess öar och sydliga kustländer se vi deremot ostridigt de äldsta europeiska hemvisten för den stora germaniska stammen [2], äfven den ej utan Orientens minnen, men för det södra Europa så godt som okänd; tills Romarne, ju mer de närmade sig det nedra Tyskland och norra hafvet, i stället för de genomtågande skaror, som någon gång upplifvade det inre höglandets ödslighet, öfver allt stötte på talrika tappra, genom en stark krigisk författning oöfvervinneliga nationer, och namnet Germaner först hördes. Rom, oförmöget att kufva dessa folk, upptog faran i sitt eget sköte genom att besolda dem, tills de härigenom, eller genom andra yttre orsaker, eller genom den ande som leder folken, allt mer dragna

---

[1] *Deserta Helvetiorum, Bojorum, Getarum*, — sedermera till en del intagna af de från Norden invandrade germaniska folken.

[2] *Teutoner* och *Goter* (Guttones) vid Östersjökusten redan från Pytheas' tid. Jfr *Mannert*, Geogr. der Griechen und Römer.

åt södern, slutligen genombröto den nämda bergmuren, och den stora folkvandringens vågor, betäckande den gamla verldens förderf, förberedde den nya bildning, som i Nordens naturkraft och Kristi religion fann sin grund och näring.

Var det *Thule* Pytheas omtalar, såsom troligt, en del af skandinaviska halfön, så hade den redan flera århundraden före Kristus invånare och åkerbruk. Säkert är, att det tillstånd, Tacitus i århundradet efter Kristus beskrifver, förutsätter en äldre odling. *Svionernas* samhällen — så har det blifvit honom berättadt — voro betydande genom folkmängd, flottor och vapen, deras skepp särdeles tjenliga för kust- och flodfart; förmögenhet var hos dem i värde; det omgifvande hafvet hindrade fienders hastiga anfall [3]. Hvad han tillägger, att de regerades af en ende med oinskränkt makt, samt att ej en gång vapnen, såsom hos de öfriga Germaner, voro fria till allmänt bruk, detta, så olikt allt hvad vi eljest veta om våra förfäders seder, synes endast kunna förklaras derigenom, att de regerande äfven öfvade en högre, på religionen grundad makt, som ej var, men på afstånd kunde se ut som ett oinskränkt välde. Vi påminnas derom, att ordet *envåldshöfding* (einvalldshöfdingi), såsom redan de äldsta svenska regenter kallas, ej i Norden betydde en oinskränkt herskare, utan i allmänhet den, som ibland ett helt folk öfvade högsta makten, här helgad genom trodt gudomligt ursprung och ärfdt presterligt anseende. Denna ur en krigisk religion härledda makt var likväl i inhemska förhållanden en fredsmakt. Den kunde förbjuda vapnens bruk, såsom ock skedde inom de fredlysta offerställena. Det gemensamma deltagandet i de stora offren var på en gång ett tecken och en förbindelse till fred emellan det gamla Svithiods särskilda nationer. Ty många sådana omtalas af ålder i både ut- och inländska underrättelser, och äfven Taciti så kallade envåldsmakt omfattade, såsom han sjelf säger, *flera* samhällen. Märkligt är, att enligt samme författare *Göterna* af alla germaniska folkslag mest närmade sig till Svenskarne i denna den högsta maktens beskaffenhet [4].

Genom de mot södern utvandrade Germaner får det okända Skandinavien på en gång en vida större vigt, och omtalas af dem såsom ett stamland. *Göter* och *Longobarder* sade sig sjelfva vara från Skandinavien först utgångna. Berättelsen är

---

[3] *Germania*, c. 44.

[4] »*Gotones* regnantur, paulo jam adductius, quam ceteræ Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem». *Germania*, c. 43.

oss meddelad af bägge folkens egna, äldsta historieskrifvare, af hvilka den ene åberopar sin nations historiska sånger [5], den andre genom sin hela framställning visar sig ha följt sådana [6]. Då efter de götiska folkens utvandringar *Saxer* och *Franker* bli mäktiga i norra Tyskland och derifrån vidare utsträcka sitt välde, förnimmes samma saga. Bägge tala åter om sin härkomst från de nordiska folken [7]. Begreppet om Skandinavien såsom folkslagens verkstad och vagga [8] genomgår på detta sätt historien i århundraden, får genom norrmanna-tågen ny bekräftelse, och har ännu ej slocknat på Alperna, der invånarne i Hasslidalen än i dag påstå sig vara af svenskt ursprung.

En från så många håll återljudande saga fordrar en förklaring. Ingenting berättigar oss till den slutsatsen, att Norden fordomdags varit folkrikare än nu, och motsatsen kan med all säkerhet antagas; men ej mindre visst är, att Skandinavien fordom egde, om ej en stor, likväl en öfverflödig folkmängd, större än landet förmådde föda, och att denna högst stridbara folkmängd, om hvars reslighet, styrka och fruktsamhet så många intyg tala, derför var nödsakad att lefva på den öfriga verldens bekostnad, och verkligen till en stor del gjorde det. Sommararbetet var vikingatåg: man drog ut årligen vid första öppet vatten; och det stora våroffret i det gamla Sverige firades alltid för seger. Man ser de grufliga följder, som hårda år fordom omtalas ha med sig fört, hungersnöd, uppror, offer af konungarne sjelfva till gudarnes blidkande (tvänne konungar af Ynglinga-ätten hade detta öde), vandringar att söka nya boningsplatser.

Under norrmanna-tågen berättas, att i anseende till denna öfverflödiga folkmängd en gammal sed eller lag gält i Norden, i följd hvaraf det yngre folket efter lott måste söka sin lycka i främmande land; det säges ock, att en fader dref vanligen ut alla sina fullväxta söner, utom en, som ärfde honom hemma [9].

---

5 *Jordanes*, De rebus Geticis.

6 *Paulus Warnefridi*, De gestis Longobardorum. Ingendera har genom en illa använd lärdom' kunnat dölja den lefvande källa, hvarur de hemtat berättelsen.

7 *Witichindus*, De rebus gestis Saxonum. Hrabanus Maurus hos *Goldast*, Rer. Alamann. Script. T. II. p. 67. *Nigellus*, De baptismo Haraldi regis, hos *Langebek*, Script. rer. Dan. T. I. p. 400.

8 »Officina gentium, vagina nationum». *Jordanes*.

9 Dudo och Willielmus Gemmeticensis hos *Du Chesne*, Script. Norm., pp. 62, 218. *Saxo*, lib. IX. p. 171, ed. Steph.

Den schweitziska vandringssagan har samma uppgift, Longobardernas instämmer dermed, och Göternas afviker ej. Märkligt är dernäst, och bestyrker det föregående, att ingen berättelse om dessa vandringar vet att omtala någon stor, från sjelfva Skandinavien utgången folkmängd. Norrmännen under sina härnader voro alltid fruktansvärdare genom sin djerfhet än genom sitt antal. Longobarderna framställas först såsom en genom lottning fördrifven, ej särdeles talrik skandinavisk ungdom från en ö af ringa omfång[10] och låga stränder, hvarvid man snarast tänker på en af de danska öarne[1]. Göterna skola från Skandinavien ha utgått på endast tre skepp[2]. Visst är, att de endast efter föreningen med sina på sydliga Östersjö-kusten fordom boende stamförvandter, och troligen sedermera med ännu äldre vid Mæotis, växte till det stora folk, som blef Roms förskräckelse.

Äfven denna namnkunnigaste utvandring var således, enligt sjelfva sagan, man må för öfrigt taga denna efter bokstafven eller ej, ingalunda talrik. Men om allt detta visar oss sjelfva utvandringarna i ett nytt, sannare ljus, så återstår ändå alltid den frågan, huru anförarne för dessa utgångna krigiska skaror, om äfven lifvade af samma förvägna äfventyrsanda som senare under norrmanna-tågen var tillräcklig att med ringa medel stifta riken, kunnat helsas såsom stamfäder af hela folkslag. I fall *konungarnes* härkomst gälde för *folkens* och uppsteg till gemensamma gudar, för hvilka Norden var hufvudsäte, så hade äfven denna fråga fått ett svar enligt med fornsagans lynne. Skandinavien, i de äldre vandringssagorna stamlandet för många folk, vore således detsamma som Skandinavien hufvudsätet för en vidt spridd gudadyrkan och plantskolan för konungaätter, som, räknande sina anor till gudarne och visande sig i spetsen för vandrande folk, sjelfva endera verkligen från Skandinavien utgått, eller af sagan blifvit härledda från denna medelpunkt för den gamla hedendomen. Allt visar, att berättelsen om så många folks härstamning från Norden sammanhänger med den tron, att dessa folks konungaätter voro Odinska. Med traditionen om Saxernas nordiska stamförvandtskap var en annan förenad, att nämligen den samme Oden, som de gemensamt med Norden dyr-

---

[10] *Paulus Warnefridi*, lib. I. c. 2, 7.

[1] Eller Skåne, såsom säges i den gotländska folkvisan om Longobardernas uttåg.

[2] *Jordanes*, c. 17.

kade, var stamfader för deras konungar. Anglosaxiska författare, till en del ännu från den nordiska hedendomens tider, kalla honom »den uråldrige *Woden*, från hvilken nästan alla de barbariska folkens konungaslägter leda sitt ursprung», — »konungen öfver barbarernas mängd, hvilken de bedragne Nordens hedningar, *Danskar*, *Norrmän*, *Svenskar*, tillbedja såsom gud ännu i denna dag» [3]. Enligt de Nordiska Konungasagorna och Edda hade densamme »*Woden*, som vi kalla *Oden*», satt sina söner öfver Saxland; Edda tillägger, äfven öfver Frankland, samt härleder derifrån den så vidt berömda Volsungaätten; och, ehuru hos de till kristendomen tidigare öfvergångna Frankerna ej någon bekräftelse på denna sägen blifvit öfrig, är det likväl troligt, att en Odinisk ätt var den *gudaslägt*, som hos dem omtalas [4]. Ett oförkastligt intyg finnes, att *Wodan* af alla germaniska folk dyrkades såsom gud [5]. Om Vandaler, Longobarder, Svever bevitnas det dessutom uttryckligen [6]. *Anses*, som öfversättes med *halfgudar*, kallade de utländske Göter sin konungaslägt och firade den i dessa samma hjeltesånger, som äfven bibehöllo minnet af deras härkomst ur Skandinavien [7]. Ordet är till alla sina betydelser detsamma som det nordiska *Asar*, endast med en dialektskilnad i formen, hvilken i flera andra ord regelmässigt på samma sätt förekommer [8].

Dessa folkslag ha således fört sina konungaslägter upp till samma gudar och varit förbundna genom samma gudalära; ehuru vi ej dermed vilja påstå, att hela den nordiska mytologien, så som den blifvit oss öfverlemnad, någonsin varit en gemensam germanisk egendom. Den har mycket som är en-

---

[3] Wilhelm af Malmesbury. Ethelwerd.

[4] »Nec de *deorum genere* esse probatur», svarar Chlodwig sin gemål, då hon först uppmanar honom att erkänna de kristnes Gud. *Gregorius från Tours*, lib. II. c. 29.

[5] »Wodan sane, quem adjecta littera Gwodan dixerunt, ipse est, qui apud Romanos Mercurius dicitur, et ab universis Germaniæ gentibus ut deus adoratur.» *Paul. Warnefridi.* lib. I. c. 9.

[6] *Idem*, I: 8. Vita S. Columbani hos *Du Chesne*, Script. Franc., I: 556.

[7] *Jordanes*, c. 13.

[8] *Ås*, i det gamla nordiska språket *gud*, äfven *heros* eller en med gudomliga egenskaper utrustad menniska, betyder också *bjelke*, *stod*, *stötta*. Saxernas vördade *Irminssäule*, som öfversättes med *universalis columna*, var en trädstam. Det götiska *Anses*, hos Jordanes *halfgudar*, har i singul. nominativen *Ans*, hvilket äfvenledes betyder *bjelke*, hos Ulfilas. *Ans* öfvergår till *Ås*, såsom *Gans* till *Gås*, *Anst* till *Åst*, m. fl. ord, i hvilka en dylik öfvergång är märkbar.

skildt nordiskt, annat som är mera gemensamt med särskilda folk, i synnerhet med Anglosaxerna, och den har slutligen genom de senare hofskalderna och Isländarne erhållit ett slags öfverbildning, som likväl mer rörer det konstlade poetiska uttrycket än sjelfva väsendet. Till sina grunddrag, till sitt hufvudsakliga innehåll är den en lika gammal som märkvärdig lära, och ej ovärdig att uttrycka en stor och ädel folkstams äldsta verldsåskådning. Äfven om sin historiska omfattning och utspridning bär den sjelf vitne. Den nordiske Oden är uttryckligen den bland folken vidt vandrande guden, hvilka, enligt ett intyg som en gammal sång lägger i hans egen mun [9], dyrka honom under många bemärkelser och namn. Hos skalderna förekommer han under de skiljaktigaste benämningar, tagna af ljuset, elden, runorna, de dödas vålnader, segern, slagtfälten, Götanamnet m. m. Men i sin högsta bemärkelse är han allfader, gudars och menniskors fader, tidernas fader, den af natten födda jorden hans stammoder, den af solen belysta jorden hans dotter och maka, sedan han med sina bröder betvingat och ordnat materien, som är den i djupet mördade jätten Ymers kropp. De tolf gudomlige *Asar*, en ljus och skön ätt, äro hans gudaråd, tillika med honom de första prester, de första lagstiftare och domare på jorden, uppbyggare af de första tempel och städer, deras hufvudstad *Asgård det forna*, beläget i medelpunkten af *Midgård*[10] eller *Manhem*, menniskornas verld, som genom en mur skiljes från *Jotunhem*, jättarnes hem vid jordens ända, der under verldsträdets yttersta rot, i mörkrets och köldens riken, äfven dvergarne bo. Det var en lycklig tid, då gudarne uppfunno de för menniskolifvet nödigaste konster, arbetade i metall, sten och trä, hade öfverflöd på guld, pröfvade på allt sin gudaförmåga, lekte och voro glade; tills denna lycka stördes genom några jättejungfrurs ankomst från Jotunhem, den ingångna freden med jätteslägtet bröts, Oden kastade sitt spjut ibland folket, och det *första kriget* i verlden tändes. Dermed begynnes den segerrika, men hårda kampen mot detta onda slägte, hvars särskilda uppträden i ännu bibehållna hedniska sånger [1] firas, och hvilken fortsättes, sedan gudarne dragit sig till himlen tillbaka, af de från dem härstammande hjelteslägter på jorden. Det är under denna kamp,

[9] *Grimnismál* i den äldre Edda. str. 49.
[10] Det götiska *Midjungard* hos Ulfilas.
[1] Såsom i *Höstlånga* af Thiodolf, Harald Hårfagers skald, densamme, hvars qväde ligger till grund för Ynglingasagan.

som Oden till sig i Walhall hembjuder de fallna, för att gemensamt med dem framträda i den sista striden vid *Ragnaröckr;* då slutligen äfven bandet emellan naturens i tidens början tämda krafter brister, och kölden och hettan, ur hvilkas förmedling denna verld uppstått, bägge från *Nifelhem* och *Muspellshem* utsända sina demoner till ett krig, i hvilket gudarne sjelfva falla, men efter verldsbranden en ny jord uppstiger ur hafvet, grön, med osådda åkrar, der lyckliga slägten skola lefva utan möda.

»Allt ondt försvinner. Balder kommer åter, bebor med Höder[2] Odens segersal och gudarnes helgedom. Förstån I än eller hvad?» säger Vala.

Det är den nordiska sierskans stämma, det är *Valas spådom,* till hvilken vi i synnerhet i denna framställning lyssnat. Men den bekräftas för öfrigt på mångfaldigt sätt af de gamla sångerna och af det nordiska skaldespråkets egenheter och bilder.

Sådan är i kortaste drag denna den gamla Nordens lära; och väl kan man säga, att den må vitna för sig sjelf. I kraft, djup och betydelse står den efter ingen bland alla de fornverldens föreställningar, som menniskor diktat om tingens upphof och slut. Den närmar sig till flera, liksom i dessa föreställningar öfver allt mycket är gemensamt; men ingen har en skarpare tecknad egenhet. Hvilken som känner Orientens gudasagor kan svårligen neka den ett orientaliskt ursprung, men skall ej heller misskänna, att den naturdyrkan den uttalar väl instämmer med hvad Tacitus hos de gamle Germaner skildrat. Denna naturdyrkan är här, som hos dem[3], af en egen art och kastar en profetisk blick i det innersta af denna sinliga verlds förgänglighet. Deraf ock det hos våra förfäder så djupt rotade odödlighets-begreppet, hvilket Greker och Romare äfven tillskrifva de nordiska folken, »lyckliga genom sin villfarelse»[4], såsom en romersk skald förmenar. Att trotsa förstörelsen äfven i tillbedjandet af en förgänglig natur och

---

[2] Den blinde Asen, som utan sitt förvållande hade fält Balder den gode, Odens mildaste och visaste son, hvilken gudar och menniskor och alla väsenden sedan ej förmådde gråta ur Hels underjordiska våld. — Se en fullständigare framställning af nordiska mytologien efter källorna i *Svea Rikes Häfder,* I delen.

[3] "Deorumque nominibus appellant *secretum* illud, quod sola reverentia vident". *Germ.*, c. 9.

[4] "Felices errore suo". *Lucanus.*

förgängliga gudar, är utan tvifvel det djupaste och egnaste draget i denna lära. Det förklarar den frihet, i hvilken nordbon bibehöll sig sjelf — äfven i hänseende till sina gudar — och är grunden till den tragiska ironi, som genomgår hela föreställningssättet. Det dunkla och förskräckliga, som ligger i djupet af all hedendom, äfven om det döljes af en blomstrande yta, såsom i den grekiska, har Norden framhaft i dagen; det bryter fram öfver allt, i hjeltesagan som i gudasagan. Liksom den ena slutar med gudaväldets undergång i strid med alla naturens upproriska krafter, så firar den andra i all sin mångfald ett enda hufvudämne: berömda konungaätters och hjeltars *bedrifter, skuld* och *fall*. Vi ha dervid i synnerhet afseende på den äldre Eddas *heroiska* qväden, fragment af en jättelik, liksom förstenad poesi, enstaka hieroglyfer, i Norden öfverblifna af den stora folkvandringens hjeltevärf, minnen och seder, ännu i hela kraften af ursprunglig hedendom. Den tid, hvilken de tillhört, utmärkes redan genom mängden af de folkslags namn, som i dem återljuda. Ty liksom de gamla mytiska sångerna blott ha en enda nationel benämning, som på en gång betyder *gudarnes folk* och *Göter*[5], så förvara de heroiska sångerna deremot namnen af många folkslag, Svenskar, Norrmän, Danskar, Franker, Saxer, Longobarder, Burgunder, Göter, Hunner, Finnar. Om sig sjelfva ha dessa sånger förutsagt, »att de skola efterlefva i alla land», och att vid jämförelsen med de öden, hvilka de besjungit, »alla männers bröst skola lättas, alla qvinnors sorg blifva mindre».

Om deras ålder vitnar äfven det sätt, hvarpå den nordiska gudaläran i dem behandlas. Den egna naturdyrkan, som för densamma låg till grund, som är dess äldsta gestalt, och hvilken den väl alltid i folktron förnämligast behöll, framträder i dessa gamla hedniska hjeltesånger vida tydligare än hos den senare hedendomens skalder. Solen, dagen, ljusets gudamakter, natten, nattens dotter, den mångnärande jorden, heliga vatten, stenar, foglar anropas jämte Asar och Asynior och äro föremål för löften, böner eller dyrkan. Att dö kallas skönt: »att fara till det andra ljuset». Själavandringen förekommer såsom en äldre, fordom trodd lära[6]. Och då vi se

---

[5] Godthiod — Gotar — Gotnar.

[6] Se bevisen för det anförda i *Svea Rikes Häfder*, I delen.

Oden i mer än en tidsålder framträda, så torde för en sådan föreställning denna lära ha legat till grund.

Konungasagorna låta Oden och Asarne historiskt uppträda såsom stiftare af Nordens riken. Tillika vilja de veta, hvarifrån dessa stamfäder sjelfva leda sitt ursprung. Från Asiens gränser äro de komna, från landet Asahem på andra sidan Tanais, der borgen Asgård låg, ett slags offerställe, hvarest Oden var en segersäll höfding, omgifven af tolf offerprester, som kallades diar (gudar), drottnar (herrskare), och voro domare bland folket. Invandringen har skett genom Gardarike till Saxland, Danmark, Sverige, der Oden tog sin bostad vid det gamla Sigtuna, bredvid Mälaren, bygde ett gudahus och offrade efter Asarnes sed. Hans höfdingar heta som gudarne, dyrkas såsom de, få boningsplatser med samma namn som gudarnes himmelska boningar[7], och landet kallades *Manhem* till skilnad från *Godhem* eller gudarnes land. Från Oden och Asarne sägas all vishet och konst i Nordlanden vara komna. Men liksom Oden i gudasagan är den förnämste af gudarne, så är han ock i Konungasagorna den störste och mest vördade bland de äldsta presterliga herskare. Hans folk trodde, att han rådde för segern. Hans kämpar gingo fram i striden såsom rasande, utan försvarsvapen, och hvarken eld eller jern bet på dem. Det kallades *berserksgång*[8]. Oden var skön, så att allas hjertan gladdes, när han satt bland sina vänner; men för sina fiender syntes han förfärlig. Han var vältalig, så att allt tycktes sanning hvad han sade, och allt talte han på poetiskt vis. Han öfvade och lärde först sångens konst, runornas hemlighet och spådomens vetenskap. Hans menskliga bild framställes för öfrigt ej olik den myto-

[7] Niord i Noatun, Heimdal i Himinbiörg, Thor på Thrudvangr, Balder på Breidablik. *Upsala*, der Frej bodde, är det enda historiska namnet, men också ett allmänt namn för templet, kungasalen.

[8] I *Narrative of the Burmese war* by major Snodgrass, London 1827, berättas, att en del af Birmanernas här, under Engelsmännens sista krig mot denna nation i Ostindien, kallades *the King's Invulnerables*, ansågos för att vara osårbara, gingo efter njutning af opium i striden med raseri och utmanade fienden genom krigsdans. — En del af de mot kinesiska gränsen boende bergsfolken anfördes i detta krig af tre unga och sköna qvinnor. De voro af hög rang och trodde sig ha makt att göra Engelsmännens kulor *oskadliga*, men stupade alla tre. Således orientaliska både *berserkar* och *valkyrior*.

logiska. Han är på en gång gud, hjelte, skald, lagstiftare och asiatisk schaman eller trollkarl, ofta skiftande sin skepnad. I Sverige satte han den lag, som varit hade bland Asarne. Han förordnade att de döda skulle brännas; ju mer egendom med dem förtärdes på bålet, ju rikare skulle de komma till Valhall. Efter ansedda män skulle hög göras till åminnelse, och efter alla dem som mandom öfvat märkelsestenar (bautastenar) uppresas. Tre årliga stora offer böd han hållas: ett mot vintern för godt och lyckligt år, ett annat om midvintern för jordens gröda, det tredje mot sommaren för seger; men öfver allt Svithiod gaf folket Oden skatt, hvaremot han skulle värja landet för fiender och offra till god årsväxt. Oden vardt sotdöd i Svithiod och lät på dödsbädden rista sig med spjutsudd. Det kallades sedan att gifva eller märka sig åt Oden. Han tillegnade sig då alla i strid fallne män och sade sig skola fara till gudarnes land och der fägna sina vänner. Då tänkte Svenskarne, att han var gången till *Asgård det forna*, för att der lefva evinnerligen. De trodde på honom och offrade åt honom. Ofta tycktes dem, att Oden uppenbarade sig när krig förestod, gifvande somliga seger, bjudande andra hem till sig; och bäggedera syntes dem godt och lyckligt.

Niord tog efter Oden väldet och uppehöll offren. Han var från Vanernas land vid Tanais, och hade före tåget till Norden med sina barn blifvit upptagen bland Asarne. Under honom var god tid, så att folket trodde, att Niord rådde för menniskornas välstånd. I hans dagar dogo de fleste gudarne. Niord blef ock sotdöd, och lät märka sig åt Oden. Svenskarne brände honom och gräto öfver hans graf.

Frej, hans son, emottog riket efter honom och var vänsäll och årsäll såsom sin fader. Han uppreste det stora gudahuset i *Upsala*, valde der sin hufvudstad och lade derunder all sin egendom. Deraf uppkom det så kallade *Upsala-öde*, först templets, sedan Svea konungars ständiga egendom[9]. I Frejs dagar var *Frodefriden*, då goda år voro i all land. Svenskarne tillskrefvo den Frej[10] och dyrkade honom derför mer än andra gudar. Frej blef sjuk. Då bygde hans män en stor hög, och när han hade aflidit, förde de honom lönligen

[9] *Uppsala-audr* (af *Uppsalir*, uppsalarne, de höga salarne — så het sjelfva templet — och *audr*, rikedom) betyder *tempel-egendom*, detsamma som grekernas *τεμενος*.

[10] *Frej*, hvilken Saxo kallar *Frö*, är det moesogotiska *frauja*, det anglosaxiska *frea*, det forntyska *fro*, och betyder *herre*.

derin och sade ännu i tre år för Svenskarne, att han lefde, och buro den årliga skatten in i högen. Men friden och lyckan fortforo icke dess mindre. När då alla Svenskar slutligen fingo höra, att Frej var död, och de goda åren likväl ej upphörde, trodde de, att alltid skulle så blifva, så länge Frej funnes i Svithiod. Derför ville de ej bränna honom, utan kallade honom verldens gud och offrade till honom för frid och årsväxt. — Han het med en annan benämning *Yngve*, som blef ett poetiskt namn på konung i allmänhet. Deraf kallades sedan den äldsta svenska konungaätten *Ynglingar*. — *Freja*, hans syster, som öfverlefde honom och förestod offren, var den sista af gudarne.

Fjolner, Yngve Frejs son, är den förste *Ynglingen*. Man ser, att i Konungasagorna, såsom i mytologien, på gudaväldets grundande en lycksalig tidsålder följer. Den upphör under Fjolner, den förste rent mensklige herskaren, och tvänne jättedöttrar äro åter dertill orsak, såsom den yngre Edda tillägger. Slafvinnor uti danske konungen Frodes gård, sjöngo de vid qvarnen, och sången handlade om guld, frid och lycka; men då konungen för hårdt dref på deras arbete, sjöngo de om krig[1] och vredo qvarnstenarne omkring så hårdt, att dessa brusto. Kriget kom, konungen föll; och så slutades *Frodefriden*. Men Fjolner hade före den lyckliga tidens slut i sjelfva öfverflödets sköte ändat sina dagar. På ett gästabud hos konung Frode stupade han drucken i ett mjödkar, och fann döden »i vindlös sjö» — såsom den gamle skalden sjunger.

Efter ett qväde af Thiodolf, hofskald hos konung Harald Hårfager, hvaruti denne konungs förfäder i tretio led tillbaka besjöngos, skrefs på Island *Ynglinga-sagan*, ur hvilken vi meddelat det nyss anförda. Snorre Sturleson satte den i spetsen för de gamla Konungasagorna, och har, såsom han säger, förökat den efter kunnige mäns berättelser. Hvad den innehåller om de svenska konungarne af denna stam är merendels bestyrkt med anförandet af skaldens egna ord. Vi meddela i en bilaga Ynglinga-sagans konungalängd. Att på den grunda en tideräkning våga vi ej, der dikt och verklighet så nära gränsa tillsammans. Att skalden förer konungarnes anor upp till gudarne är ett gemensamt drag i alla mytologier; och äfven i det följande synes, att de äldre sagor, hvarur han hemtat sina underrättelser, hade bildat ett slags poetiskt helt.

---

[1] Sången anföres i *Skálda* och kallades *Gróttasaungr* (qvarnsången).

Vi höra åter samma ämne, som den nordiska hjeltesagan så gerna behandlar: en berömd konungaslägts fall genom inbördes oenighet i följd af en gammal förbannelse. Detta olycksöde nedkallas, då konung Visburs söner, för att kunna utkräfva hämd på sin fader, underkasta sig det vilkor, som spåqvinnan Huld, trollens drottning i Nordlanden och ännu ej af svenska allmogen glömd[2], hade förelagt, att Ynglinga-ätten allt framgent skulle förödas genom egen hand. Bröders och söners blod, gjutet af närmaste hand, färgar sedan kungastolen, tills genom Ingiald Illrådas missdåd emot fränder Ynglingaslägten i Sverige störtas. Inemot denna händelse blir sagan för landets och folkets tillstånd upplysande, och vi sluta till en del med hennes egna ord. *Braut-Anund* var den vänsällaste konung, och i hans dagar god årsväxt och frid. I hans tid var Svithiod ännu ett stort skogsland, med ödemarker som fordrade många dagsresor att öfverfaras. Konung Anund använde stor flit och kostnad att rödja skogen och bebygga de uppröjda rymder. Han lät lägga vägar öfver ödemarkerna. Då fans inom skogarne äfven slättland. Der uppstodo stora härad, och så blef landet vidt omkring bebygdt; ty folk fans i öfverflöd. I hvart och ett af Svithiods stora härad lät konung Anund anlägga gårdar och for omkring landet på gästning. Han kallades Braut-Anund emedan han låtit bryta vägar öfver Svithiod. Då han en höst färdades emellan sina gårdar med sitt hof, nedstörtade i en fjälldal ett bergras och begrafde honom med hans följe.

Derefter tog *Ingiald*, Anunds son, konungadömet öfver Svenskarne. Upsala konungar voro öfver-konungar i Svithiod allt ifrån Oden; men på samma tid voro många härads-konungar. Envåldshöfdingar suto i Upsala öfver allt Svea-välde, till dess Agne dog; då kom riket först i brödraskifte, och sedan söndrades riket och konungadömet, allt som ätterna grenade sig, så att då Ingiald kom till väldet, var riket mycket deladt. Ingiald lät göra ett stort gästabud i Upsala, då han skulle taga arfvet efter sin fader. Han lät bygga en ny sal, lika stor och präktig som konungasalen[3], och kallade den sju konungars sal. Han skickade öfver allt Svithiod att bjuda konungar, jarlar och andra ypperliga män. Sex konungar

---

[2] Hon kallas *Hylle-fruen.*
[3] *Uppsalr* förekommer här såsom namn på kungssalen. — Det nu brukliga *Uppsala* är genitivus pluralis af ordet.

kommo och sattes i sina högsäten i den nya salen, der deras följeslagare äfven samlades. Den tiden var sedvänja, när arföl skulle hållas efter konungar och jarlar, att den som gjorde arfölet och till arfs borde komma, skulle sitta på pallen framför högsätet, tills den skål dracks som kallades *Bragebägaren*. Då skulle han stå upp emot bragebägaren, göra ett löfte och dricka den ut. Sedan skulle han ledas till det högsäte hvilket hans fader hade innehaft, och var då fullkomligen kommen till arfs efter sin fader. Så skedde ock här, att då Bragebägaren kom, stod konung Ingiald upp, tog emot det stora djurshornet och gjorde ett löfte att öka sitt rike till hälften åt alla fyra väderstrecken eller derutöfver dö; hvarpå han drack af hornet. — Löftet uppfyldes, då om qvällen sex konungar inbrändes.

Det var *branden i Upsala*. Med flere andre konungar förfor Ingiald ej bättre; och satte höfdingar öfver deras riken. Tolf konungar in alles säges han förrädiskt ha undanröjt. Derför kallades han Ingiald *Illråda*, och njutningen af en vargs hjerta skall redan i barndomen gjort honom grym. Hans dotter Åsa delade fadrens tillnamn och egenskaper. Han hade gifvit henne åt konung Gudröd i Skåne till äkta. Gudröd dräpte på hennes anstiftan sin broder Halfdan, men blef sjelf afdagatagen genom Åsa, som derpå flydde till sin fader. *Ivar Vidfamne* samlade då en här och drog till Svithiod mot Ingiald, som förhatad ej kände sig nog stark att kunna göra motstånd. När Ivar nalkades gjorde derför Ingiald och Åsa allt sitt folk druckna och läto sedan tända eld på kungssalen. Salen brändes och allt folk som derinne var, tillika med konung Ingiald och Åsa. — Man visar än stället på en skogshöjd vid Mälaren[4].

Efter Ingiald Illråda, fortfar Ynglinga-sagan, kom Upsala välde ur Ynglingarnes ätt, så vidt deras slägtlinea i oafbruten följd kan räknas. Ty all Svea allmoge uppreste sig emot konung Ingialds slägt och vänner. Han son *Olof* fann en tillflykt i Vermlands ödemarker, der han röjde och brände skogarne samt fick deraf namnet *Trätälja*. Hans efterkommande öfvergingo till Norge, hvilket Harald Hårfager, en ätt-

---

[4] Det säges ha skett vid *Ränninge*, nu en by på Fogdön vid Mälaren, der en ovanligt stor ringmur af sammanhopade stenar ännu kallas *Ränningeborg*.

ling af den svenska Ynglinga-stammen, sedermera först förenade till ett rike.

I två afseenden förändra Konungasagorna den synpunkt, från hvilken vi utgingo. Vi ha fått en historisk Oden, i stället för en mytisk, och en berättelse om svenska rikets stiftelse genom en invandring, i stället för den ryktbara götiska utvandringen.

Våra häfdaforskare, sedan de isländska källorna för kännedomen af den gamla Norden i 17:de århundradet blefvo bättre bekanta, lemnade med ens derhän Göternas uttåg och bedrifter, hvarom vår medeltids krönikor orda, för att på Ynglinga-sagan förnämligast bygga hela Sveriges äldsta historia, så mycket mer som en inhemsk konungalängd från 14:de seklet med denna saga öfverensstämde[5]. I Oden och Asarne ville man se de menskliga urbilderna till Nordens gudar; ehuru de tvärt om i sjelfva sagan uppträda såsom prester och representanter af redan *erkända* gudomligheter; hvarför det ock berättas, att dessa Asar, hvilka konung Gylfe i Sverige emottog, sedan han pröfvat deras visdom, uppträdde under de *gamla Asarnes* namn[6], och sägner funnos om mer än en Oden, ja äfven om en falsk Oden, som tillvällat sig den rättes anseende och makt[7]. Att äfven hedningar förekomma, som föga akta Oden, men dock sägas vara Thors dyrkare; att Oden väl i Sverige, men hvarken i Norge eller på det af Norrmän mest bebygda Island hade tempel, ehuru vid offergillen Odens skål dracks först ibland gudarnes: allt detta synes ock bevisa, att det ej allmänneligen och fullkomligt lyckats den historiske Oden att på sig öfverflytta den heder, som den äldre religionen egnade åt gudarnes fader.

Nyare granskare ha förnekat Ynglinga-sagans början all historisk halt, och uti invandringen blott velat se en lärd fabel; helst företalet till den yngre Edda betänkligt nog leder Odens anor till Noach genom de trojanske hjeltar. Man har låtit Oden såsom en fabelaktig gud gälla hvad han kan, men ansett ej mödan värdt att dervid fråga efter en historisk personlighet; hvarvid man åter befinner sig i strid med mytologien,

---

[5] Catal. Reg. II. *Script. rerum Suecic. med. Ævi.* T. I.
[6] Efterspråket till Edda.
[7] *Saxo.*

i hvilken Oden ostridigt tillika är en gudomlig hjelte och profet bland folken: en mening, som hvarken från andra håll saknar bekräftelse, ej heller ensamt i Ynglinga-sagan är förenad med meningen om hans österländska ursprung. Redan Tacitus hade hört, att i det nordliga Germanien en vandrande hjelte från forntiden dyrkades, hvilken han dock efter vanligheten benämner med ett romerskt namn[8]. Paulus Warnefridi berättar, att den samme Wodan, hvilken Longobarderna med de öfrige Germaner dyrkade, förr hade varit i *Grekland* (i Norden ett vanligt namn för flera östliga länder) än i Germanien. Anglosaxerna hänvisa på ett *Troja*, i stället för det orientaliska *Asgård.* Hos Saxo heter det *Byzantium;* och hos Frankerna var en dylik lärd förklädning af både deras egen och den nordiska stamsagan så gängse, att en gammal krönika förtäljer, huruledes de i Frankrike härjande Norrmän *sjelfve* sade sitt folk vara af *trojansk* härkomst[9].

Deremot är namnet *Asar* i Orienten historiskt. Redan Strabo sätter ett *Asia* uti inskränktare bemärkelse på östra sidan af Mæotis, och dersammastädes folket *Aspurgianer* (bokstafligen invånare i Asburg eller Asgård). *Alanerna* voro ett med Göterna närbeslägtadt folk, som vid Svarta Hafvet med dem förenade sig, och äfven berömde sig af en kungaslägt med gudomliga anor. Arabiska geografer i tionde århundradet omtala detta folk norr om Kaukasus under namn af Alaner eller *Asar*[10]. De sträckte sig fordom till Tanais, hvarest deras med Göter blandade öfverlefvor ännu i 15:de seklet af resande nämnas, med tillägg, att de sjelfve kallade sig *Asar,* och att de enligt sin egen mening voro äldre i dessa trakter än Göterna, hvilka hade kommit som eröfrare[1].

---

[8] Ulysses: "*interpretatione Romana*", såsom han sjelf på ett annat ställe uttrycker sig i frågan om benämningen af Germanernas gudar. Ett *Asciburg* vid Rhen skall af denna Ulysses vara grundadt och uppkalladt. Det förekommer äfven hos Ptolemæus vid nedra Rhen, och namnet tros vara öfrigt i *Asburg,* en by ej långt från Xanten på venstra Rhenstranden, der ett *Troja Francorum* äfven omtalas af Fredegarius i utdraget af Gregorii Turonensis krönika, c. 2. Härleder man Asciburg snarare af *ask,* så var detta Odens eget träd.

[9] Dudo hos *Du Chesne,* Hist. Norm. Script., p. 63.

[10] *Historie des Mongols depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timour-Lanc,* Paris 1824, T. I. pp. 693, 696. Författaren är hr D'Ohsson.

[1] *Viaggi fatti da Vinetia alla Tana,* Vinegia 1545, af Venetianaren Josaphat Barbaro, som ifrån 1436 i sexton år uppehöll sig i dessa trakter. Äfven i reseberättelsen af Franciskaner-munken Jean Du Plan Carpin, som år 1246 ifrån påfven Innocens IV sändes till Mongoler-

Funnos nu verkligen (hvilket är bevisligt) i forntiden Göter på *båda* sidor om Östersjön, af hvilka en stor del sedermera i sydostlig riktning drogo sig mot Svarta Hafvet och der förenade sig med *gamla stamförvandter*, så är en gemenskap, äfven i motsatt riktning, mellan dessa och Norden, som i Skandinavien föranledt eller förnyat sagan om härkomsten från Orienten, alldeles ej osannolik. Man saknar ej senare historiskt bestyrkta exempel på en dylik gemenskap. En hop *Heruler* — äfven ett götiskt, först vid Svarta Hafvet uppträdande folk — drog i slutet af 5:te seklet ifrån Donau till Skandinavien; och de i söder qvarblifna Heruler skickade sedermera ända dit för att hemta sig en furste af kungligt blod. Händelsen berättas af ett samtida vitne[2].

Det är likväl ej *Göternas*, det är *Svearnes* uppträde i Skandinavien som Ynglinga-sagan beskrifver: närslägtade, nu sammansmälta, men af ålder särskilda stammar, i början förenade under en gemensam presterlig öfverhet. Hufvudsätet för gudstjensten hade blifvit hos Svearne, och derför hade de en Oden och de af honom i Upsala stiftade stora offren att tacka. Detta företräde är redan erkändt i Taciti tid, då hos honom Svionerna gälla för det hela. Antages, såsom billigt, någon tid för stadgandet af detta välde, så uppflyttas den svenske Oden med skäl uppöfver den kristna tideräkningen, hvaremot Anglosaxernas slägtledningar ej kunna sägas strida, då dessa så föga sins emellan öfverensstämma, att de låta sina till Britannien under senare hälften af 5:te seklet öfvergångna furstar härstamma än i fjerde, än i tionde, tolfte eller trettonde led från samme Oden[3]. Ibland dennes förfäder räkna de en gud med Göta-namnet[4]; och kanske innefattar detta en hänvisning på en ännu äldre. Troligen har Svearnes ankomst till Skandinavien äfven föranledt det götiska uttåget, hvilket alldeles ej uppstiger till den fornålder, hvari Jordanes genom förblandning af Göter med Geter och Schyter försätter det, utan

nas khan, kallas detta folk *Alaner* eller *Asar* ("Alains ou Asses"). *Voyages en Asie*, Haye 1735, T. I. p. 58. — Procopius benämner i sjette seklet dessa Alaner en götisk nation, och Jordanes, sjelf af alanisk börd, kallar sig dock Göt.

2 *Procopius*, De bello Gothico, lib. II. c. 14, 15.

3 Jfr de anglosaxiska genealogierna i Suhms tabeller till *Danmarks Critiske Historie*.

4 "Geat, quem pagani jamdudum pro Deo venerati sunt". Jfr *Langebek*, Script. Rer. Dan., I: 8.

snarare tillhör början af kristna tideräkningen[5]. I vår tanke äro Göterna, som gifvit den sydliga, tidigare bebodda delen af halfön sitt namn, det äldre folket i Skandinavien; att det götiska riket hade en högre ålder, trodde man äfven fordom i Sverige[6], och i Edda säges, att namnet *Gotland* är äldre i Norden än både Dana- och Svea-välde. Ofvanför i det mellersta landet stiftades Svearnes rike i det egentliga *Svithiod;* ty denna benämning har både en vidsträcktare och en inskränktare bemärkelse[7]. Än högre åt Norden var *Jotunhem,* tillhåll för ströfvande, vildare stammar. Skalderna kalla dem Jotuner, jättar, fjällvargar, klippans söner, bergfolket, jordhålornas folk; fiendtliga mot Asarne samlades de ikring den gamle Fornjoters altaren, hvilka den ljungande Thor säges ha omstörtat. Deras anförare kallas ock *finnehöfdingen*[8]. Landet sjelft heter sedermera *Finnmarken* och omfattade den nordliga delen af halfön. Kolmårdens och Tivedens berg och skogar voro gränsen emellan det egentliga Svithiod och Götarike, liksom ännu emellan Svea- och Götaland, hvilka derför äfven fordom kallades landet *Nordan-* och *Sunnanskogs.* Skiljaktigheten emellan bägge folken framträder bestämdt äfven efter kristendomens införande. En betydlig del af vår medeltids historia upptages af Svears och Göters strider om rättigheten att ge hela riket en konung. Än i dag utmärka sig de götiska landskapens dialekter genom bredare, utförligare ordformer och ett allmännare bruk af diftonger från det öfra Sveriges, orden och ljuden mer förkortande munarter; ehuru detta sista ej gäller utan undantag. Dalkarlens språk å ena sidan, Skåningens eller Smålänningens å andra, låta höra de båda ytterligheterna af denna motsats.

Ynglinga-sagan räknar ej Götaland till Ynglingarnes rike[9]. En götisk, oafhängig konungaslägt omtalas, härstammande från *Gaut* (ett Odens namn), af hvilken Götaland först skall ha blifvit uppkalladt[10]. Men i allmänhet veta Isländarne föga om dessa götiske konungar; ehuru ställens namn och enskilda inhemska sägner hänvisa på ännu talrikare konungaslägter i Götaland; än i det egentliga Sverige. Alla ha likväl

---

[5] Jfr *Svea Rikes Häfder,* del. I. s. 83, 84.
[6] *Chronica Erici Olai. Decani Upsaliensis.*
[7] I Konungasagorna kallas det "Svithiod själf", — det egentliga Svithiod.
[8] Alla dessa drag äro ur de gamla hedniska dikterna *Höstlånga* och *Thorsdrápa.*
[9] *Ynglinga Saga,* kap. 29, 43.
[10] *Ib.* kap. 38.

ej utan spår ur historien försvunnit, och vi höra troligen dem omtalas i de många för Isländarne okända konungar i Sverige, hvilka Saxo vet att nämna; ty diktadt kan ej allt vara, och redan grannskapet till Danmark borde der göra Götalands konungar bekantare. Om det gamla förhållandet emellan Svear och Göter vitnar äfven ett bibehållet anglosaxiskt skaldeqväde, hvars okände författare, ehuru kristen, bevisligen är äldre än Isländarne och likväl med dem öfverensstämmer i det nordiska skaldespråkets egenheter, i hänvisningar på eddiska myter och i målningen af nordiska seder. Diktens skådeplats är dels Danmark, dels Götarike och Svithiod, stundom äfven Jotunhem, hvars konung kallas Finn. Hufvudpersonen är en götisk hjelte Beowulf, slägting till Higelac (Hugleik), Göternas konung, och denne hjeltes första bedrift ett tåg till Danmark för att frälsa dess konung Hrodgar ur en öfverhängande fara. Denne Hrodgar är den ende, hvars namn åtminstone igenkännes i de gamla danska konungalängderna, der han kallas Hroar: i den anglosaxiska, såsom i den nordiska sagan, broder till Helge, son till Halfdan, afkomling af Sköld, hvadan Danmarks konungar i bägge nämnas för *Sköldungar.* I Ynglinga-sagan är Helge, Hroars bror, samtidig med Adils, Upsala konung; i följd hvaraf de eljest okända personer och händelser, som i qvädet omförmälas, skulle tillhöra Ynglingarnes tider i Sverige; ehuru ingen af de här nämde svenske konungar är för den isländska sagan bekant. Dock må anmärkas, att de kallas *Skilfingar*, och Skilfing är i Edda ett Odens namn. Med Göternas konungar ligga de i krig, och hela förhållandet mellan Svear och Göter, som här i allmänhet är ovänligt, visar, att gemenskapen i härkomst och gudalära hos båda stammarne hvarken uteslöt ömsesidig oafhängighet eller fiendskap[1].

»Ivar Vidfamne (säger Snorre Sturleson) lade under sig allt Sverige. Han tillegnade sig ock det danska riket och en stor del af Saxland, och de östra länderna och femte parten

---

[1] Vi följa Grundtvigs bearbetning af detta anglosaxiska qväde: *Bjowulfs Drape. Ett Gothiskt Heltedikt fra forrige Aartusinde.* Kjöbenh. 1820. Utgifvaren Thorkelin, som kallar det: *Poëma Danicum dialecto Anglosaxonica de Danorum rebus gestis secul. III. et IV.* Havn. 1815, har på flera ställen misstagit sig om meningen och lemnar en falsk öfversigt af det hela, hvarför vi, före kännedomen af Grundtvigs bok, ej vågat åberopa detta högst intressanta poem.

af England. Af hans ätt äro sedan komne de svenske och danske konungar». — Den nu följande konungaätten i Sverige kallas derföre den *Ivarska;* ehuru den blott härstammade från Ivar Vidfamne på mödernet. Den nämnes äfven den *Sigurdska* af Sigurd Ring, eller den *Lodbrokska* af Ragnar Lodbrok. Dess historia är dunkel, och ej en gång konungaföljden kan med säkerhet bestämmas. Om dess första tider ha blott brutna sagoljud hunnit oss, som snart bortblandas uti norrmannatågens blodiga förvirring. Dessa underrättelser röra i synnerhet det i Norden fordom så namnkunniga *Bråvalla slag*, samt Ragnar Lodbroks och hans söners bedrifter. Om Bråvalla slag finnes ett isländskt sagobrott. Vi finna här Ivar Vidfamne såsom hela Sveriges konung och sysselsatt med planer att äfven underlägga sig Seland genom tillstäld split och blodsutgjutelse inom danska konungahuset. Aud, hans dotter, drottning i Danmark, flyr för sin egen far med sin unge son Harald till Gardarike, hvars konung Radbard blir hennes andre gemål: hvarpå Ivar samlar en stor här ur både Sverige och Danmark för att hämnas. Konung Ivar var då mycket gammal. Vid ankomsten i Kareliska viken, hvarest konung Radbards rike begynte och landstigning skulle ske, hade Ivar en dröm, för hvars uttydning han lät tillkalla sin fosterfader Hordr: Denne kom, stälde sig på en bergsklippa, men nekade att stiga om bord, hvarför konungen måste tala till honom från skeppet. Hordr sade, att hans höga ålder gjorde honom oskicklig att tyda drömmar; dock syntes honom, att snart månde Danmarks och Sveriges riken skiftas och den på eröfringar omättlige Ivar dö, utan att kunna lemna sitt välde till någon af de sina. Konungen frågar nu om sina förfäder hos Asarne, och får till svar, att både de och Asarne äro honom vidrige och förlikna honom vid Midgårds-ormen. Ivar vred ropar, att Hordr vore sjelf det värsta troll, och uppmanar honom att försöka Midgårds-ormen. De bägge gubbarne störta sig emot hvarandra i sjön och försvinna. — Då detta krigståg genom konungens död blir till intet, får Harald, Auds son, af sin stjuffader folk och skepp, begifver sig till Seland och blir der antagen till konung. I Skåne, hvilket rike hans mödernes fränder förut hade egt, finner han understöd och drager derifrån upp till Svithiod, samt underlägger sig allt Svea-välde och dertill Jutland, hvilket hans morfader Ivar äfven säges ha innehaft. Då var Harald ännu blott 15 år. Genom den trollkonst, som kallas

seid, hade han blifvit hård mot alla vapen. Han blef en stor krigsman och kallades derför *Harald Hildetand* (af *hilldur*, krig).

Aud, Haralds moder, hade i sitt senare gifte en son Randver, som, förmäld med en norsk prinsessa, blef fader åt *Sigurd Ring*. På sin ålderdom skall Harald Hildetand satt denne sin stjufbroders son till konung i Upsala, gifvande honom »allt Svithiod» och »Vestergötland», men förbehållande åt sig sjelf »Danmark» och »Östergötland». Angående kriget emellan dessa konungar öfverensstämma det isländska sagobrottet om Bråvalla slag samt Saxo i det hela med hvarandra. Saxo nämner sin källa, nämligen ett qväde, som ännu i hans tid erinrades och tillskrefs den gamle kämpen och skalden Starkother, hvilken sjelf skall ha deltagit i striden; och allt vitnar äfven i sjelfva berättelsen om dess poetiska ursprung. Oden uppträder i gestalt af Brune — en rådsherre, som egde både Haralds och Sigurds förtroende, — och uppeggar fränderna till krig. Hos Harald vinna dessa uppmaningar så mycket snarare insteg, som hans höga ålder gjort hans lif både för honom och undersåtarne till en börda. Hellre än att dö på sotsängen, önskar han falla i slagtningen och komma med stort följe till Valhall. Han sänder derför bud till konung Sigurd Ring, att de skulle mötas och strida. Stora rustningar ske: Sigurd samlar sin här ur Svithiod och Vestergötland; mycket manskap förenar sig ock under hans fanor från Norge, så att då Svear och Norrmän foro med sjömakten igenom *Stocksund* (der Stockholm nu ligger) voro der 2,500 skepp. Sjelf drager konung Sigurd söder ut genom skogen *Kolmörker*, som skiljer Svithiod och Östergötland, och när han var kommen ur skogen fram till *Bråviken*, möter han der sin flotta och slår läger emellan skogen och viken. Konung Haralds krigsmakt var ur Danmark och Östergötland; till honom stötte ock mycket folk från Saxen och länderna öster om Baltiska hafvet, och var hans här så stor, att fartygen betäckte hela sundet från Seland till Skåne såsom en brygga. Härarne möttes vid Bråviken. De förnämste kämpar på båda sidor uppräknas; ibland dem äfven sköldmör och skalder. Namnen, hvilka ännu hos Saxo finnas ordnade efter rimbokstäfver såsom i den sång han följt, äro i hans och den isländska berättelsen nästan desamma, och likheten visar sig äfven i flera mindre drag. Den gamle blinde Harald, som föres på en vagn i striden, frågar huru Sigurd inrättat sin slagtordning,

och utropar vid underrättelsen, att den var städ i form af en vigge[2]: »jag hade trott, att Oden och jag ensamme förstått det». Slutligen, då segern syntes för hans frände afgjord, låter han egga hästarne till det häftigaste lopp, fattar i händerna tvänne svärd och hugger in ibland fienderna, tills ett slag af en klubba störtar honom död ur vagnen. Oden sjelf, under Brunes gestalt, var Harald Hildetands baneman. Den tomma vagnen visar Sigurd, att den gamle kungen var fallen; han bjuder striden upphöra och söker sin frändes lik, som igenfinnes under en hög af slagna. Derpå låter han bygga ett bål och befaller Danskarne ditlägga konung Haralds gyllne skeppsstam. Han helgar honom äfven en präktigt sadlad häst, beder till gudarne och önskar, att Harald Hildetand främst bland de fallna skaror måtte rida till Valhall och i Odens sal bereda vänner och fiender välkomst. Men då kroppen lägges på bålet, som tändes, och de förnämste sörjande gå deromkring, begynner konung Sigurd uppmana dem alla, att de skulle med guld, vapen och det dyrbaraste de egde föda den låga, som förtärde en så stor och vördad konung; och så gjorde de. Men Sigurd Ring vardt konung öfver både Svithiod och Danmark efter Harald Hildetand, och i hans hof uppväxte sonen Ragnar, som blef den störste och skönaste bland männer.

Ragnar Lodbrok är norrmanna-tågens namnkunnigaste hjelte; men innan vi öfvergå till de bedrifter som tillskrifvas honom eller hans söner, kaste vi en blick på våra förfäders mindre bekanta tåg åt en annan sida.

De äldsta svenska krigståg gå åt öster. En konung Yngvar af Ynglinga-ätten, Ivar Vidfamne, Harald Hildetand, Ragnar Lodbrok skola krigat och gjort eröfringar i *Österväg* eller *Österrike,* såsom länderna bortom Östersjön kallades. Ynglingasagan låter Svenskarne förnya bekantskapen med de trakter, hvarifrån Oden kommit. Svegder, Upsala-konung, skall der besökt sina fränder och tagit sig en gemål ur *Vanernas* land.

Vaner är, liksom Jotuner, en mytisk benämning på främmande folkslag, som motsättas Manhems folk, det vill säga *menniskorna;* ty den nordiska mytologien, deri lik all annan, begynner med att låta det egna folket föreställa menskligbetens; hvarför äfven så många nationers inhemska namn be-

[2] Redan Tacitus omtalar denna slagtordning hos Germanerna: "acies per cuneos disponitur".

tyda *folk* eller *menniskor* i allmänhet[3]. Men liksom *Manhem* äfven har en inskränktare bemärkelse och heter *Svithiod*, så ha äfven dessa bägge nämda främmande folkstammar, ehuru i mytologien liksom förflyttade ur mensklighetens gebit och framträdande under fantastiska bilder, likväl ej förlorat allt slags historisk betydelse. Vi ha sett huru *Jotun* och *Finne* förklaras för detsamma, och åtminstone *en* häntydning har blifvit qvar, att *Vaner* utmärkte den *slaviska* stammen; så att bägge dessa mytiska benämningar äfven betecknat de bägge främmande folkslag, med hvilka våra förfäder ostridigt stått i närmaste beröring. Finnen kallar ännu Ryssarne för *Väner* (Venäläiset); och troligen ligger deruti ett af slavernas gamla namn *Venedi, Vender*. *Vanadis*, såsom *Freja* kallas, skulle således betyda den *Vendiska* gudinnan; och märkligt är, att de dalmatiske Slaver tillbådo den goda *Frichia*, och att Morlackerna ännu i dag besjunga henne vid bröllop[4]. — Svenskarne kallas deremot på finska *Ryssar* (Ruotsalaiset), troligen af *Roslagen, Rodeslagen, Roden*, såsom den södra, Finland närmast liggande svenska kusten af ålder heter; och denna benämning på svenska folket får en märklig historisk bekräftelse.

Frankiska tideböcker förmäla, att år 839 sändebud kommo från kejsar Theophilus i Constantinopel till kejsar Ludvig den fromme. Med dem följde några som sade sig tillhöra ett folk vid namn *Rhos*. De hade kommit såsom sändebud från sin konung Chacanus (Hakon?) till Grekerna och ville på denna väg återvända till sitt fädernesland. Kejsar Ludvig den fromme fann vid närmare undersökning, att desse män voro *Svenskar*[5]. Nestor, den äldste ryske annalist (omkring år 1100) berättar, att vid år 859 djerfve och tappre eröfrare, som kallas *Varäger*, kommo öfver hafvet och gjorde Finnar och Slaver sig skattskyldiga, hvilka efter två år väl åter fördrefvo dessa sina beherskare, men slutligen, utmattade af egna oroligheter, beslöto att frivilligt underkasta sig deras välde. De skickade då öfver hafvet till de *Varäger*, som kallas *Rus*, och sade till dem:

[3] Så sade Germanerna sig härstamma från *Man* (Mannus), son af guden *Tuisco*, hvilken åter var född ur jorden (Tacit. *Germ.*). I det sista namnet ligger troligen ordet *Thiod, Thiud, Teut*, folk, hvaraf det gamla folknamnet *Teutoner* och det nyare *Teutsche*. Tuisco är den förste Tysk.

[4] *Karamsin*, Geschichte des Russischen Reichs, I: 69, 71. I böhmiska språket heter kärleksgudinnan *Freg*. *Hallenberg*, Anm. till Lagerbrings Hist. II: 233.

[5] "Comperit eos esse gentis *Sueonum*". Annales Bertiniani.

»vårt land är stort och godt och med allt välsignadt, men der är ingen ordning; kommen, varen våra furstar och regeren öfver oss». Tre bröder med deras hus blefvo valde, togo med sig ett talrikt följe och kommo till Slaverna. Den äldste, *Rurik*, nedsatte sig i Novogorod. »Af dessa nykomna Varäger och ifrån denna tid, säger Nestor, har Ryssland fått namnet Ryssland; och ännu äro Novogorods-boarne af varägisk slägt; förut voro och hette de Slaver». — Detta skall ha händt år 862.

De ryska Varäger äro Byzantinernas *Varanger*, de nordiska *Väringar*, enligt den nordiska ordalydelsen soldater som tjena på öfverenskommelse eller beting[6], och namnet således liktydigt med *fœderati*, såsom det götiska krigsfolket i romersk tjenst allt ifrån Constantin den stores tid kallades. Osannolikt är det ingalunda, att nordboar tidigt deltagit i denna krigstjenst, då historiska bevis på gemenskap emellan Skandinavien och det södra Europa redan finnas i förra hälften af sjette århundradet. En konung från Skandinavien besökte den store Theoderik i Italien[7]. Dyrbart pelsverk kom till Rom genom många nationer från folket *Suethans*[8] uti Skandinavien. Procopius, de götiska krigens historieskrifvare, hade talat med personer ifrån detta yttersta, nordliga land. Han kallar det *Thule*, en ofantlig ö, bebodd af flera nationer, ibland dem *Gauterna* de talrikaste och *Skridfinnarne* de vildaste[9].

---

6 Af *vara*, *være*, pactum.

7 *Jordanes*, De reb. Get.

8 Ibid. *Suethans* är det *svenska* namnet i forn-götisk form (i enlighet med *Godans*, *Thiuthans*), och man ser äfven deraf att *t* är radikal i namnet: ehuru Isländarne säga *Sviar* och Anglosaxerna *Sveon*, som är Taciti *Sviones*. Men då Anglosaxerna skrifva Sveriges namn både *Sveo-land* och *Sveod-land*, synes det Anglosaxiska *Sveon* vara sammandraget af *Sveodan*. Sjelfva namnet skulle då kunna härledas af det isländska *sveit*, eller det Anglosaxiska *sveot* (läs *suit*), som betyder krigsskara, och *Svithiod* efter orden vara *härfolket*. — Det svenska folknamnet skrifves hos Jordanes i särskilda codices (för att dömma af de tryckta editionerna med deras varianter) *Suethans*, *Suehans* (?), *Subveans*, *Suethidi*, *Suetidi*. — På den försökta härledningen af namnet *Svithiod* (liksom äfven på den af namnet *Tuisco*, s. 36 not. 3) lägger författaren ingen vigt.

9 *Procopius*, De bello Gothico, lib. II. c, 15, ed. Maltret, Paris 1662. I Grotii latinska öfversättning har namnet *Gauter* genom en oriktig läsart försvunnit. Paulus Warnefridi säger, att *Skridfinnarne* blifvit så kallade af en konst att *springa* (skrida) på ett inböjdt träd och sålunda förfölja vilddjuren. Han beskrifver enligt personers berättelse, som sjelfva kände landet, *skidlöpandet* och *renen*. En luden

Visst är, att de senare byzantinske författare, som först omtala den kejserliga lifvakten under namnet *Varanger*, — ett folk som af ålder säges ha tjent kejsarne — tillägga, att desse Varanger voro långväga nordboar från detta samma *Thule*, hvilket hos Procopius ostridigt betyder Skandinavien[10]. Utan tvifvel voro äfven de ryske Varäger *Svenskar*[1]. Men det är föga sannolikt, att deras välde så med ens kunnat grundas som det säges, helst samtidigt med ryska rikets omtalda stiftelse under Rurik de redan äro mäktiga nog att såsom fiender visa sig utanför Constantinopel[2]. Nestor sjelf antyder, att den af honom beskrifna resevägen från Varägerna till Grekerna var *äldre*[3]. Det är samma väg som en grekisk kejsare i det 10:de, och kristendomens förste nordiske historieskrifvare i det 11:te seklet omtalar[4]; och hur flitigt både denna väg utför Dniepern till Svarta Hafvet och en annan östligare på Volga till det Kaspiska, efter ryska rikets stiftande, både för krig och handel af Svenskar begagnades, derom

---

tröja af renshud, sådan som dessa Finnar brukade (hvad vi kalla en *Lappmudd*), hade han sjelf sett.

[10] Namnet *Iargani*, *Barangi* förekommer hos Byzantinerna först vid år 935, men detta folk säges *af ålder* ha gjort tjenst vid lifvakten. Det härledes dels från Thule, dels från Britannien; men sjelfva dessa Engelsmän synas mest ha varit *Danskar*, om hvilka Ordericus Vitalis berättar, att många af dem vid Wilhelm Conquestors eröfring begåfvo sig ifrån England och togo krigstjenst i Constantinopel. Den i England så kallade *danska* krigsyxan var Varangernas förnämsta vapen, hvarför de ock kallades *yxbärare* (πελεκυφορους). Jfr *Stritter*, Varangica. — Memoriæ populorum escript. hist. Byzant., T. IV.

[1] Äfven enligt Schlözer, Nestors kritiske utgifvare, och Karamsin. Ännu i 17:de seklet fans traditionen derom i Novogorod. Då det var fråga om att välja svenske prinsen Karl Philip till zar, rekommenderade honom arkimandriten Cyprianus äfven af det skäl, att redan *Rurik* varit *Svensk*. *Widekindi*, Thet Svenska i Ryssland tijo åhrs Krijgz Historia. Sthm 1671.

[2] Schlözer påstår utan skäl, att detta anfall, hvarom äfven Byzantinerna tala vid år 866, skett af ett annat okändt folk *Ros*, som sedan försvunnit. Men Nestor förklarar dem ha varit samma folk, hvilket redan synes af anförarenamnet *Askold;* och en Byzantiner säger, att dessa *Ros* voro af *frankisk*, d. v. s. i allmänhet af germanisk stam. *Stritter*, Russica; l. c. T. II. p. 967.

[3] Schlözers Nestor, p. 88.

[4] *Constantin den purpurborne*. De administr. Imp. hos *Stritter*, l. c. p. 982. *Adam af Bremen*, Hist. eccl., lib. II. c. 13. Det är i kejsarens berättelse som forsarne i Dniepern omtalas både med deras *slaviska* och *ryska* (skandinaviska) namn. Senare sammansmälte i Ryssland, liksom i Normandie, herskarne till språk och seder med det beherskade folket.

vitna ovedersägligt så väl mängden af runstenar i Sverige, resta till minne af Greklands-farare, som den stora myckenheten af arabiska mynt, särdeles från länderna sydost om Kaspiska hafvet, under 9:de och 10:de seklerna, som träffas i svensk jord. Också känner historien, att detta samma folk *Ros*, hvars vikingaflottor på Svarta Hafvet mer än en gång hotade Constantinopel, der i deras fördrag med grekiska kejsarne man hör idel skandinaviska och knappt ett enda slaviskt namn, äfven har krigat med *Araberna* på Kaspiska hafvets kuster[5]; under det en italiensk biskop, legat till grekiska hofvet och samtida med det tåg, som *Igor* eller, såsom både han och Byzantinarne kalla honom, *Ingor* (Ingvar), Ruriks son, år 941 företog mot Constantinopel, bekräftar, att de, som Grekerna kallade *Ryssar*, voro *Norrmän*, på den tiden ett gemensamt namn för de skandinaviska folken[6].

Det anförda kan äfven tjena att ytterligare upplysa den frågan, huru vida *Isländarnes* tal eller tystnad skall ensamt afgöra hvad som hör eller icke hör till Sveriges äldre historia. De veta ingenting om allt detta. Hvad de lemnat oss är dyrbart; men endast i sammanhang med alla öfriga underrättelser bör det förstås och brukas. Så ha vi behandlat deras mytologi, så deras Ynglinga-saga; och endast på en sålunda lagd historisk grund få deras både äldre och senare häntydningar på Skandinavernas och, redan genom läget, förnämligast *Svenskarnes* gamla sammanhang med *Östern* äfven halt och betydelse. — Det är den dunklare sidan af det nordiska kämpalifvet, genom afstånd och ålder mest förmörkad, men likväl ej helt och hållet för historien förlorad. Mer bekant är den *vestliga,* åt hvilken norrmanna-tågen utstrålat; ehuru äfven här mängden af oupphörligt upprepade härnader gör det svårt att reda minnena. Beviset på denna svårighet ge Ragnar Lodbroks och hans söners bedrifter både uti den isländska sagan och hos Danmarks latinske sagoskrifvare Saxo och i främmande tideböcker.

I Ragnar Lodbroks saga finna vi hans fader Sigurd Ring endast såsom konung öfver Danmark, der Ragnar blir hans

---

[5] *Des Peuples du Caucase,* efter arabiska författare af C. D'Ohsson, Paris 1828. Vid detta tåg, som skedde i Igors tid, drogo de sina fartyg ur Don in i Volga der afståndet emellan dessa floder är smalast. Dylikt berättas äfven ofta under norrmanna-tågen.

[6] *Liutprandi,* Episcopi Cremonensis, Historia. lib. V. c. 6, hos *Muratori,* T. II. Han var två gånger sändebud till Constantinopel, åren 940 och 968.

efterträdare; i Upsala regerar öfver Sverige en konung *Eisten* eller *Östen*, enligt Hervarar saga Harald Hildetands son. Han kallas mäktig, ond och en stor offrare; förnämsta föremålet för hans dyrkan är en ko, hvars blotta råmande skall ha förskräckt hans fiender. Han framställes i början såsom varande i godt förstånd med Ragnar. Denne hade genom seger öfver en gruflig orm vunnit Thora, dotter af Herraud, som kallas jarl, men af andra konung i Götaland. Af de ludna underkläder, i hvilka Ragnar utförde denna bedrift, skall han ha fått namnet *Lodbrok*. Efter Thoras död fattar Ragnar det beslut att aldrig mer ega någon qvinna, tillsätter män, hvilka med hans söner skulle styra riket och återgår till sitt första yrke, vikingafärdens seger och faror. Då han en sommar med sina skepp lagt in i en hamn vid Spangarhed i Norge och skickat sina matsvenner i land att baka bröd, återkommo de med brödet brändt, undskyllande sig dermed, att de sett en flicka så skön, att de ej kunnat akta på sin syssla. Hon kallades *Kraka*, var den fagraste bland qvinnor och hade ett hår som silke, så långt att det räckte till marken omkring henne. Ragnar utbeder sig hennes besök, och hon blir hans maka. Sedan hon redan födt Ragnar fyra söner, besöker han en gång konung Östen i Upsala, der han intalas att trolofva sig med den svenske konungens dotter. Efter återkomsten yppar Kraka för honom, att hon var *Aslaug*, den namnkunnige Sigurd Fafnisbanes dotter med Brynhilda, och berättar deras och sina egna föregående öden, såsom de framställas i den gamla Volsungasagan. Till bevis af berättelsens sanning förutsäger hon, att den son, med hvilken hon går hafvande, skall födas med märket af en orm kring ögat. Det skedde så. Ragnar trodde, och det svenska giftermålet blir ej af, utan i stället krig med konung Östen. Det utföres af Ragnars söner med förra giftet, Erik och Agnar, af hvilka den senare faller i kriget; den förre, fången, blir efter egen begäran kastad på spjuts-uddar, på hvilka han qväder sin dödssång. Deras död hämnas af Ragnars öfriga söner tillika med Aslaug, som sjelf deltager i detta krig, hvilket slutas med konung Östens fall. Ragnars söner härja derpå vidt omkring i Söderländerna, bli namnkunnige öfver hela verlden, hemsöka äfven Italien och ämna sig till Rom; men vända om, bedragna af en falsk berättelse. Ragnar uppeldas af ryktet om sina söners bedrifter att än en gång försöka sig i härnad, och för att med farorna öka äran företager han ett vikingatåg med endast tvänne skepp till England.

Här stupar hans manskap i en strid med konung Ella, han sjelf blir fången, nekar att säga sitt namn, blir kastad i en ormgrop, besjunger i ett qväde sina bedrifter och Valhalls väntade fröjd, samt dör under ormarnes bett leende. Hans söner, ibland hvilka *Björn Jernsida* får Sverige, dela hans riken, utkräfva hämden efter hans död, och sluta honom värdigt, då en af dem låter bränna sig på ett bål af slagna fienders hufvuden och en annan befaller sin grafhög resas på den kust af sitt rike, som mest är utsatt för anfall.

Skaldeväfnaden i denna saga röjer sig redan deruti, att Ragnar Lodbrok genom den sköna okända blir måg åt den gamle namnkunnige fabelhjelten *Sigurd Fafnisbane;* under det eddiska qväden och Volsunga-sagan meddela om en annan Sigurds dotter[7] berättelser, hvilka med nära lika omständigheter och namn förekomma hos Jordanes efter gamla götiska sagor. Den dödssång, som tillskrifves Ragnar och redan omtalas af Saxo, finnes ännu qvar och är i åtskilligt ej öfverensstämmande med sagan, ehuru utan tvifvel, här som annorstädes, den i hans tid lefvande folksagan legat till grund för hans utsmyckade berättelse. Enskilda ljud ur denne hjeltes saga ha länge dröjt att förlora sig ur folkets minne. I det sydligaste Norge, der Spangarhed, hvarest Ragnar fann Aslaug, ligger, hörde Torfæus och Schöning visor om henne. Den hög, från hvilken hon skall vaktat boskapen, bär hennes namn, och på Färöarne sjunger folket ännu om Ragnar och Aslaug[8].

Jämför man den nordiska sagan med hvad utländska krönikor förmäla om mer än *en* Ragnar, om en Lodbrok som i England blifvit mördad, och om de förskräckliga och långvariga härjningarna af Lodbroks söner både i Frankrike och England, så synes att i dessa länder, liksom i Norden, minnet

---

[7] *Svanhild,* hos Jordanes *Sonilda,* De reb. Get. c. 24. Jfr de eddiska sångerna *Godrúnar-hvata* och *Hamdismál en forna*, der Svanhilds död hämnas på konung *Jórmunrek* af bröderna *Saurle* och *Hamdir,* liksom hos Jordanes bröderna *Sarus* och *Ammius*, utkräfva samma hämd på konung *Hermanaric.*

[8] Andra färöiska sånger äro en återklang ur eddiska hjelteqväden. Hela sagokretsen om Sigurd Fafnisbane har till en del, fullständigare än i sjelfva den äldre Edda, ej länge sedan blifvit upptecknad i qväden, af hvilka somliga äro öfver 200 strofer, ur *folkets* mun på dessa ensliga, från Skandinavien befolkade öar, der de gamla traditionerna längre bibehållit sig. *Oden ur Asgård, Frigga, Loke* förekomma i andra färöiska folksånger. Se *Færöiske Qvæder om Sigurd Fofnersbane og hans Æt, med et Anhang, samlede og oversatte af* H. C. Lyngbye, Randers 1822.

af norrmanna-tågens mest förstörande tidrymd fästat sig vid dessa namn; under det omöjligheten att kronologiskt förena de särskilda berättelserna tillika visar, att fleres bedrifter blifvit på samma namn hopade. Sannolikt tillhör Ragnar sjelf det 8:de seklet, mot hvars slut äfven en underrättelse i engelska krönikor ger anledning att tro hans grymma död ha inträffat [9]; men hans bragder och hans namn ha äfven blifvit öfverförda till det nästföljande, under det sagan å andra sidan sätter honom i förbindelse med forntidens hjeltar; och krigen under hans *söner*, eller *andra* afkomlingar som få detta namn, kunde lätteligen ständigt å nyo berättas, då norrmanna-tågens förstörelse så länge hemsökte Europa. — I nionde århundradet nådde denna sin höjd. Orsakerna voro dels de europeiska rikenas dåvarande söndring och svaghet, dels från medlet af samma århundrade grundläggningen till en mer omfattande konungamakt inom Nordens riken, som dref ut en större mängd krigiske äfventyrare. I sig sjelft var det onda långt äldre. Det hade tidigt funnit afledare i de stora folkvandringarna, tills, då dessa stannat och kristendomen begynte förändra de barbariska folkens lefnadssätt, men Norden förblef vid det gamla, Skandinaviens krigstillstånd till den öfriga verlden äfven började blifva märkbart och fruktansvärdt.

Tidigare än till Frankrike, England och Irland, i hvilka länder Norrmän slutade med att mer eller mindre bli herskande, ha sannolikt nordiska uttåg gått till Skotland, der i de så kallade Skotska Lågländerna språket ännu har den mest öfverraskande likhet med de nordiska munarter, utan att likväl dessa trakters invånare kunna härledas från någon så högt gående, historiskt bekant anglosaxisk invandring, utan snarare torde vara af skandinaviskt ursprung. Ostridigt vitna äfven Ossians sånger om Skandinavers närvaro och krig i Skotland;

---

[9] En konung för de nordiska hedningar (hans namn nämnes ej) hade, efter att någon tid förut ha plundrat klostret på ön *Lindisfarne* i Northumberland nära skotska gränsen, blifvit slagen år 794 och på ett grymt sätt dödad. »Princeps eorum crudeli nece est occisus ab Anglis». *Roger de Houeden,* Annal. — Den i Ragnars namn diktade dödssången, i hvilken han uppräknar sina bedrifter, säger, att, innan han föll i Engelsmännens våld, han härjat i Skotlands fjärdar, och nyss förut talas om *svärdsleken på Lindiseyre.* En annan sägen gör Lodbrok till en enskild man af kunglig börd, som i medlet af 9:de århundradet blifvit försåtligt mördad i England. *Matthæus af Westminster.*

och *Lochlin,* det namn som hos skalden utmärker Skandinavien, är detsamma hvarmed det äfven i irländska annaler betecknas [10].

En ännu lefvande saga från ett annat håll måste vi äfven vidröra, innan vi lemna detta ämne. I det inre af Alpernas dalar bor, skildt från den öfriga verlden, ett litet folk, som ännu påstår sig vara af *svensk* härkomst. För det närvarande är denna sägen inskränkt till *Haslidalen* i kantonen Bern, men den har äfven varit gemensam för inbyggarne i kantonen Schwytz. Fordom var den namnkunnigare. Konung Gustaf I nämner den i ett offentligt påbud såsom ett bevis på Sveriges forna folkrikhet, och den store Gustaf Adolf åberopar den i bref och beskickningar till Schweitzarne. Dess skriftliga uppfattning har skett i senare tider [1] och vanställes af grofva kronologiska fel och andra utväxter; men afsöndras dessa, återstår följande såsom hufvudsakligt innehåll. Sagan begynner med den vanliga orsaken till nordiska utvandringar, nämligen en hungersnöd; men utgångspunkterna äro både *Sverige* och *Frisland.* Tåget sker ifrån en ort, som kallas *Hasle* [2], uppefter Rhen, hvarunder en till mötes kommande *frankisk* krigshär blir slagen, tills vandrarne, kommande till Alperna, der bosätta sig, »emedan landet syntes dem likt deras forna fäderneslandt». I vår tanke tillhör denna händelse norrmannatågens tider. Först emedan *Frisland* verkligen under större delen af 9:de seklet var i Norrmännens våld och ett vanligt tillhåll, hvarifrån deras tåg utgingo. För det andra, emedan en samtidig norrmannisk krönika [3] berättar, att de år 881 gingo uppefter Moselfloden och vintrade öfver i ett befästadt läger vid en ort, som kallas *Haslou* [4], hvarifrån de följande året bröto upp, slogo en emot

---

[10] Annals of Ulster hos *Johnstone,* Antiquitates Celto-Norrmannicæ, Copenhagen 1786.

[1] *Auszug aus einer im Ober-Hasle Cantons Bern in der Schweitz sich vorfindenden pergamentenen Handschrift vom Jahr 1534, welche sich ebenfalls im dasigen Land-Urbar eingeschrieben befindet, betreffend den nordischen Ursprung des Volksstamms,* utgifvet efter en från stället meddelad handskrift — tillika med *Das Ost-Friesenlied der Ober-Hasler* — af författaren i en dissertation: *De colonia Suecorum in Helvetiam deducta.* Upsal. 1828.

[2] *Hasle* är ett i Sverige vanligt namn. Ofta utmärker det gamla valplatser, af den forna seden att med hasselstänger beteckna ett stridsfält, hvilket kallades att *hassla vall.*

[3] *Du Chesne,* Script. Norrman.

[4] *Haslou* och *Haslac* i krönikorna, nu byn *Elsloo* i trakten af Mastricht på vägen till Ruremonde.

dem församlad *frankisk* här och härjade uppefter Rhen, der gamla krönikor omtala deras framträngande till Worms. För det tredje, emedan, enligt Olof Tryggvasons saga [5], Ragnar Lodbroks söner deltogo i detta tåg, som måste vara detsamma, i hvilket Ragnars saga berättar att de kommo ända till *Wiflisburg* [6] i Schweitz. Och för det fjerde, emedan, då så många omständigheter för öfrigt instämma med den schweitziska sagan, dess slutliga innehåll, att en bosättning följde, alldeles ej är osannolikt, helst norrmanna-tågens erkända ändamål ej blott var plundring, utan äfven nya hemvist [7], hvilka en mindre del af denna norrmanna-här har valt i Alpernas dalar, under det de öfriga återvände vid ryktet att kejsar Karl den tjocke vid Rhen emot dem samlade en stor här.

Äfven Schweitzarnes häfdatecknare ser en egen stam uti bebyggarne af dessa alpdalar [8], der man också återfinner den gamla svenska förbundsförfattningen. Ännu ibland dem lefvande sägner, huru och i hvad ordning de först befolkat landet [9], visa att deras bosättning der är jämförelsevis ny, liksom man känner att den länge var föga talrik [10]; och att i slutet af 9:de århundradet ännu i dessa trakter funnos *hedningar*, för hvilka kristendomen behöfde predikas, upphör att väcka förundran,

---

[5] Köpenhamnska upplagan, 1825. D. I. s. 108.

[6] Äfven *Avenche* kalladt; det gamla *Aventicum*.

[7] »Ut acquirant sibi spoliando regna, quibus possent vivere pace perpetua». Dudo hos *Du Chesne*, l. c.

[8] »*Sie* (die ersten Schwyzer) waren ein *besondrer* Stamm, und können nach so langer Zeit am besten in dem vorzüglich schönen Volk zu *Oberhasli*, in dem benachbarten Oberlande und an den Entlibuchern erkannt werden». *Müller*, Schweitz. Geschichte, T. I. pag. 419. not. 7.

[9] »Es ist im Andenken der Greise in den Thälern des Oberlandes, wie in alten Jahrhunderten das Volk von Berg zu Berg, von Thal zu Thal - - gezogen». *Müller*, I: 421. »Das sagten uns in den Jahren 1777 bis 1780 - - die alten Hirten». *Ibid.* not. 15

[10] »Anfangs wohnten die Schweitzer in schwacher Anzahl weit aus einander in den Wüsten des Gebirges. Es var im ganzen Land eine einzige, endlich wurden zwey Kirchen. — Dann wurden die Thäler Schwyz, Uri und Unterwalden durch Vermehrung sowohl der Kirchen als der Gerichtstätten jedes nach und nach von dem andern unabhängig; doch gegen Ausländer hielten sie zusammen. — Die Landleute von *Oberhasli* und ihre Nachbaren im Oberländer-Gebirg wurden dieser alten Eidgenossenschaft endlich fremd». *Müller*, T. I. p. 426. »Von den Unterwaldnern ist eine Sage, dass sie die letzten Christen waren. — — Es kommt *um das Ende des neunten Jahrhunderts* ein Wigger unter dem Nahmen *Schweitzer-Apostel* vor». *Ibid.* not. 37.

om hvad vi anfört om deras ursprung är med sanningen enligt. Hvad svenska namnet i den schweitziska vandringssagan angår, så kan det redan ligga i benämningen *Norrmän*, denna tid gemensam för folken i de tre nordiska rikena. Men dessutom må anmärkas, att de Norrmän, som åtföljde Björn Jernsida (Ragnar Lodbroks son och enligt den nordiska sagan en *svensk* konung), äfven i utländska underrättelser kallas *Vestgöter*[1], och således till en del voro från det svenska Vestergötland.

---

[1] *Visigothi.* Jfr *Langebek*, Script. rer. Dan. T. 1. p. 525.

ANDRA KAPITLET.

LAND OCH FOLK FRÅN HEDNISKA TIDEN.

ÖFVERSIGT AF LANDET OCH GÅNGEN AF DESS ODLING. — FÖRFATTNING OCH SEDER.

Med nionde århundradet uppgår historiens ljus klarare öfver Norden. I gryningen af detta ljus, som, utgånget från en ny tid och kristendomens annalkande, äfven kastar sina strålar på hednaålderns sista tider, fråga vi: hvad voro land och folk i de gamla dagar? och våga nu först derpå försöka ett svar; ej efter ovissa förutsättningar, som skulle ha fritt spelrum på ett fält utan gräns, utan med afseende på ett bestämdt, åtminstone i det hela, historiskt kändt tidehvarfs intyg. Vi ega dessutom andra vitnen att tillgå: Nordens natur och fädernas grafvar. Den förra förändrar hos oss ej lätt sitt ursprungliga skaplynne; de senare betäcka vårt land, utmärka dess gamla bygder; och högarnes skuggor låta sig ännu med kärlek och kännedom manas. Vi skola rådfråga naturen och minnet, och de dödas land om de lefvandes. Kanhända skall det sålunda lyckas oss att samla många spridda drag till målning af ett med sanningen öfverensstämmande helt, och att från det bekanta äfven sprida någon klarhet öfver det aflägsnare, dunklare, obekanta.

Först — hurudant uppgår ur fornsagans halfdag landet för vår blick? Begynna vi från södern, så möter oss i *Skåne* vid denna tid en redan gammal, äfven sydligare grannländer öfverträffande odling. Ursprungligen ett *kärrland*, såsom namnet tyckes visa [1], der i uråldrig skog, hvars rötter ännu uppgräfvas i slättens uttorkade mossar, uroxen, elgen, renen en gång ströfvade, berömmes det nu för rikedom på säd, varor

[1] *Skaun* betyder i isländskan ett kärraktigt land. Detta uttalas väl *skön*, då deremot *Skåne* fordom uttalades *Skaune*, såsom Skåningen ännu utsäger det; men dylika vokalförändringar äro ej så sällsynta. Så skrefs ordet *gång* fordom både *gaung* och *göng*, ordet *lång* både *láng*, *launy* och *löng*. Det gamla namnet är *Skán-ey* (Skånö) — *Sconia insula* hos Adam af Bremen, — emedan landet på tre sidor är kringflutet.

och en stridbar folkmängd [2]; medan det inre af Jutland ännu var ödemark [3] och Tyskland fullt af djupa skogar. I *Sundet*, hvars kortaste öfverfart af ålder omtalas vid *Helsingborg* [4], såg man i 9:de århundradet hvarje sommar en Öresundsflotta [5], åt hvilken de högst fiskrika stränderna gåfvo en öfverflödig frakt, eller som från Skanörs den tiden berömda marknad om hösten återförde malt, hvete, honung. På samma tid kallas *Lund* en ansenlig köpstad, omgifven med en träborg, värn och gömsle för sjöröfvadt gods och guld [6], men också mål för sjöröfvares anfall, hvilka öfver allt kringsvärmade i dessa vatten.

Skåne (hvarifrån Ivar Vidfamne skall utgått att eröfra både Sverige och Danmark), först ett eget rike, räknas för danskt i den äldsta korta beskrifningen på de nordiska landen, från slutet af nionde århundradet [7]. Det heter sedan Danmarks *skönaste* del, ehuru stundom söndradt derifrån, otåligt för förtryck, med lycka motstående hela danska makten, öfvergående Seland och Jutland i männer och vapen [8]. *Halland* och *Blekinge* utmärkas såsom Skånes bägge mot Norge [9] och

---

[2] »Sconia armata viris, opulenta frugibus divesque mercibus». *Adam. Bremensis*, De situ Daniæ, p. 57.

[3] »Terra salsuginis et vastæ solitudinis. Porro, cum omnes tractus *Germaniæ* profundis horreant saltibus, sola est *Jutland* cæteris horridior». L. c. p. 56.

[4] A *Seland* in *Sconiam* trajectus multi, brevissimus in *Halsingeburg*, qui et videri potest». L. c. p. 57. *Helsingiaborg* omtalas (vid år 993) uti *Nials Saga*, kap. 83; i samma decennium äfven *Hiostad* (Ystad) i Skåne. *Torfæus*, Hist Norv., T. III. p. 3. Helsingör är utan tvifvel detsamma *Halseiri* i Danmark, hvilket i *Færeyinga Saga*, kap. 2, kallas den största marknadsplats i Norden. Att refva seglen och lägga till heter *halsa*. Deraf namnen *Halsöre* eller *Helsingör*, *Halsingeborg* eller *Helsingborg*, samt *Halsehamn* på norra ändan af skånska Kullen; och ej af något *Helsingarnes* uttåg.

[5] *Eyrarfloti. Egils Saga*, Havn. 1809, p. 78, 79.

[6] »Civitas Lundona, aurum ibi plurimum, quod raptu congeritur piratico». *Adam. Bremensis*, p. 56.

[7] *Ottars och Ulfstens Reseberättelser*, meddelade i den anglosaxiska öfversättningen af Orosii Historia, som tillskrifves konung Alfred; sist utgifna af Rask.

[8] »Viris et armis præstantior esse probatur». *Helmold*, Chron. Slav., lib. I. c. 85.

[9] Nämligen den tid Norge gick till Göta elf. »*Gothelba* fluvius a *Nordmannis Gothiam* separat». Scholiasten till *Adam af Bremen*, De situ Daniæ, p. 60.

mot Götaland utgående grenar [10], och innefattades, äfven stundom sedan danska väldet i dessa trakter befästat sig, under dess namn [1]. Halland omtalas mot slutet af hedniska tiden såsom ett fattigt land, föga lockande äfven sjöröfvares roflystnad [2]; dock var det ännu i 11:te århundradet rikt på ek- och bokskogar [3]. I det 9:de räknas Blekinge ännu till Sverige [4]. De barbariske Blekingsboar [5] voro fruktade sjöröfvare, samlade derigenom skatter och hade öfverflöd på fångar. På samma tid voro *Öland* och *Gotland* redan svenska tillhörigheter [6]. Genom djupa skogar och öfver skarpa berg måste man ifrån Skåne framtränga till *Götaland,* och tvifvelsamt syntes, om en resa till lands eller sjös var underkastad större faror [7].

Den här vidtagande bergsbygd, som i söder begränsade Götaland och äfven dertill räknas, kallades af ålder *Smålanden* [8]. Det östra Småland gick till hafvet och utskickade vikingar [9]. *Möre* nämnes såsom en del deraf redan i 9:de århundradet [10]. *Kalmar* omtalas tidigt såsom hamn [1], och sedermera köpstad. Det mellersta och sydliga Småland nämdes *Värend,* rundt omkring omgifvet af de tjockaste skogar, men ett godt land, rikt på fiskrika floder och allt slags djurfänge, fullt af bi och honung, prydt med fruktbara åkrar och ängar [2]. Det vestra Småland, mot halländska gränsen, hette länge *Finödemarken, Finskogen.*

---

[10] »Hallandia et Blekingia ab integritate Scaniæ, ceu *rami* dublices ex unius arboris stipite promeantes». *Saxo,* Præf.

[1] *Knytlingasagan* talar om *Halland uti* Skåne (Halland a Skáney).

[2] »Var land ecki audigt». *Egils Saga,* sid. 246.

[3] *Knytlinga Saga,* kap. 28

[4] Ottars och Ulfstens Reseberättelser, der det kallas Blekingsö, *Blecinga-ey.*

[5] »Barbari, qui *Pleichani* dicuntur». *Adam. Bremens.* l. c. p. 57.

[6] Ottars och Ulfstens Reseberättelser.

[7] Adami Bremensis ord, l. c. »Per ardua montium, per abrupta petrarum, per condensa silvarum», heter det om samma väg i den helige Sigfrids legend, *Historia S. Sigfridi. E. Benzelius,* Monumenta hist. vet. ecclesiæ Suec., Upsal. 1709, p. 4.

[8] Den plurala ändelsen *Smålönd* (läs *Smaulönd,* såsom Smålänningarne ännu uttala ordet) var fordom den vanliga. — *Njudungen* är också ett gammalt namn på en del af Småland (jfr *Diplomatarium Svec.,* T. I. pp. 96, 112, 163). Den innefattade de nuvarande *Östra* och *Vestra* härad.

[9] *Nials Saga,* kap. 30, 83.

[10] Ottars och Ulfstens Reseberättelser.

[1] *Kalmar-näs.* Heimskr. *Olof den Heliges Saga,* kap. 168. På 1020-talet. — Hundra år derefter kallas Kalmar köpstad. Heimskr. *Sigurd Jorsalafarares Saga,* kap. 27.

[2] *Historia S. Sigfridi* (skrifven vid år 1205). *Benzelii* Monumenta p. 4.

Finheden, äfven *Finland*[3]. Denna Finskog synes i äldre tider varit ganska vidsträckt och ha omfattat äfven de stora skogar, som skilde Vestergötland från det nu varande *Bohuslän* och uppfylde *Dalsland*, hvilket sistnämda ej hade annat namn än *Markerna*, det är skogarne, *Markbygden*, det är skogsbygden, ända intill Norges närvarande gräns. Fordom sträckte sig Norge till Göta elf. I 11:te århundradet sades gränsen af ålder[4] ha varit Göta elf från hafvet till Venern; sedan Markerna[5] till Edaskog; derifrån Kölen. Dock var landsskilnaden tvistig, och kunde ej annat vara, der ännu ödemarken var gräns. Svenske konungar utsträckte Vestergötland ända till Svinesund, allt vester utmed hafvet; de norske tillräknade åter sig allt land vester om Venern. Gräns-bebyggarne, sjelfrådige i sina skogar och berg, frågade efter ingendera. Markbygdens folk af vestgöta-härkomst ville slutligen hellre lyda under Sverige, ansågos höra till Vestergötland och nämdes i senare tider Vestgötar vestan Venern.

Hvad nu kallas *Bohuslän* hette fordom *Ranrike*[6], äfven *Elfvarfylke*, *Alfhem*[7] och *Viken*[8]. *Vik-* och *Elfmännerna*[9] voro genom sjelfva sitt lands beskaffenhet *vikingar*, ett hårdt och trotsigt folk; som lefde af sjön och stod i elakt rykte. I det inre landet satte sagorna här *trolls* och *Alfers* afkomma, styggare än andra menniskor. Här, der *Trollhättan* ännu enslig röt, hade i forntiden Starkotter slagits med trollkämpen Hergrim och vunnit Ogn Alfafoster, som hellre gaf sig döden

---

[3] *Fineyde* i Knytlinga-sagan, *Finwid* i Vestgöta-lagen, *Finhid* på runstenar, *Terra Finlandiæ* hos Ericus Olaï. Invånarne, som Saxo kallar *Finnenses*, äro tydligen de *Finwedi* (Finvedens eller Finskogens invånare), om hvilka tidigare Adam af Bremen säger, att de jämte Vermlänningarne bodde emellan Norge och Sverige och hörde till *Skara* stift.

[4] Så sade bönderna till Olof den Heliges utskickade (omkring år 1019). Heimskr. *Olof H. Saga*, kap. 59.

[5] Nämligen Dalsland, troligen ock den tillgränsande *Nordmarken* i Vermland, hvarefter ännu *Edaskog* vidtager.

[6] Detta räknades från Göta elf till Svinesund. Heimskr. *Olof Tryggvasons Saga*, kap. 130.

[7] Detta senare innefattade allt landet ifrån Raumelfven till Göta elf. *Hervarar Saga*, kap. 1.

[8] Så kallades fordom hela landet kring Opslofjorden i Norge och intill Göta elf.

[9] Inbyggarne kallas *Vikverir, Vikveriar:* Heimskr. *Harald Hårfagers Saga*, kap. 35, 44: *Elfarar: Nials Saga*, kap. 78; *Elfagrimar*, äfven *hinir illu Elfagrimar*, de elake Elfvegrimar: Heimskr. *Magnus Barfots Saga*, kap. 8.

än att tillhöra segraren. Vid Vikens kust drefs tidigt handel, sådan den med sjöröfveri låter sig förenas; och den stora Göta elf, som från Venern afbördar i hafvet så många floders vatten, öppnade ej förgäfves tillfälle till bäggedera. Ön *Hisingen*, som den i utloppet bildar, blef hälften svensk och hälften norsk tillhörighet. Vid den något sydligare *Brännö*, fordom ett af handels-skeppen fruktadt vikingabol — eller på den der invid belägna *Danaholmen* — sammanträffade de tre nordiska rikens gränser, så att det gamla Vestergötland, söder om Göta elf, nådde hafvet. Skeppen gingo uppför elfven till *Kongahäll*[10], så kallad af många konungamöten, eller ännu högre upp till det gamla *Lödöse*[1]. Vikveriarne hemtade utifrån korn och malt[2]; här funnos vadmal[3], salt och sill, nödvändighets-varor, som fördes inåt landet, hvarför Vestgötarne voro illa tillfreds, då ofred med Norge afbröt denna tillförsel. *Falköping*, som så tidigt omtalas[4], *Skara*, troligen ett offerställe redan i hedniska tiden[5], voro i det inre af Vestergötland handelsplatser, som måste hafva erhållit sina varor från Viken.

Likväl — huru såg denna handelsväg ut ännu mot slutet af tionde århundradet? Den gick öfver en stor, tvänne dagsresor lång skog[6], till en del öfver berg och fjäll. Varorna klöfjades på hästar. Resan var farlig, vägen villsam, skogen ett tillhåll för stigmän och röfvare. Äfven bönder försmådde ej detta blodiga handtverk, och då yxans slag förkunnade den trötte vandraren någon enskild rödjning eller grannskapet till bebodda orter, umgäldes stundom ett erbjudet nattqvarter med

---

10 Nu *Kongelf.*

1 Det låg i Alehärad på Vestgöta-sidan. »Kaupstadur i *Liodhusum* er vid elfina fyrer sunnan». *Rymbegla*, P. III. c. 5. Både Konghäll och Lödöse omtalas i 10:de seklet. *Nials Saga*, kap. 3, 83.

2 *Egils Saga*, p. 81.

3 Isländaren Rut, älskare åt norska drottningen Gunnhild, kallad *konungamoder*, skänkte henne 100 alnar vadmal i Konghäll år 961. *Nials Saga*, kap. 3.

4 Saxo, då han efter Starkotters qväde uppräknar kämparne i *Bråvalla slag*, lib. VII. p. 144, nämner jämte Findar ifrån *Viken* (»Findar maritimo genitus sinu») äfven Bersi, född i *Faluköping* (»apud *Falu oppidum* creatus»).

5 «Kaupstadr at *Skörum*» eller »*Skaurum*» (Heimskr. *Olof den Heliges Saga*, kap. 70, 96) omtalas tidigt i 11:te århundradet.

6 Se berättelsen om den resa, som Vestgöten Audgils gjorde från Konghäll inåt Vestergötland (år 997) i sällskap med Hallfred Vandrædaskald, i *Olof Tryggvasons Saga*, ed. Skalholt., P. II. c. 31, och efter denna hos *Torfæus*, Hist. Norv., T. II. p. 476.

lifvet. Men midt på skogen var ett så kalladt *sälohus*[7], ett af dessa för öfrigt obebodda härbergen för resande och varor, som underhöllos der väg, i synnerhet köpfärd, framgick genom obygder.

Sådana voro ännu gränserna emellan landets mest bebodda trakter. Ibland dessas antal får man visserligen räkna *Vestergötland*, utan tvifvel en af Sveriges åldrigaste bygder. Vid slutet af hedna-åldern framträda Vestgötarne såsom täflande med Upp-Svearne i makt, snart genom kristendomen såsom mäktigare; och landskapets bestyrkta folkrikhet i de näst följande tider gör troligt, att denna ej kunde vara ny, ehuru i gamla dagar der omtalas stora skogar, svåra att öfverfärdas, och Vestergötlands ännu betydliga skogsbygder i trettonde århundradet voro ansenligt vidsträcktare och omfattade trakter, der nu är höjdslätt, ljunghed eller åkerfält.

Östergötland ligger under hedna-åldern mer i skuggan, hvilken öfver allt tilltager mot öster under denna tid i Skandinavien. Närheten till Vesterhafvet var gemenskap med den öfriga verlden, åtminstone med den, på hvilken historiens dag i Norden mest faller. Det inre af Östersjön var dunklare, bortom den mörker. Så veta vi äfven mindre om Öster- än om Vestergötland i gamla tider; och om sagan äfven dit förlägger någon vigtig händelse, så tiger hon likväl om landets tillstånd. Den äldsta Östgöta-bygd är väl landets mellersta del, en af Sveriges fruktbaraste nejder. Östergötlands *södra* skogsbygd sträckte sig från småländska bergstrakten fordom mycket högre upp, var enslig, föga tillgänglig; ty öfver skogen *Holaved*[8] vågade sig ingen främling. Dess *norra* skogsbygd och bergslag ofvan Motala elf var länge ödemark, såsom både landets natur och fornlemningarnas sällsynthet bevisa.

---

[7] Ett dylikt *sälohus*, nog rymligt att 12 köpmän med sina varor der kunde hafva natthärberge, omtalas ock på vägen mellan Trondhiem och Jemtland, Heimskr. *Olof den Heliges Saga*, kap. 151. Det ansågs såsom en hjelpsamhetspligt, att den resande i ett sådant hus åtminstone lemnade huggen ved efter sig, på det efterkommande vandrare måtte utan uppehåll få värma och torka sig. *Olof Tryggvasons Saga*, l. c.

[8] »Til miþiæn skogh a *holæuiþ*» gick sedermera Östergötlands gräns mot Småland, när detta blef räknadt för ett eget landskap. *Uplandsl.* KgB. II. *Holveden* betyder den af kullar uppfylda skogen, af det gamla ordet *hol* kulle, hvilket ord Dalkarlarne ännu bruka i denna bemärkelse (Angl. *Hill*).

Här mötte den stora skogen *Kolmörker*[9], nu *Kolmården*, hvilken, fortsatt genom *Tiveden* i vestlig sträckning till Venerns stränder, tilltog i bredd och svårighet inåt landet. Ännu år 1177 irrade konung Sverre i dess stora och okända ödemarker sex till sju dagar på en färd från Östergötland till Vermland, utan att träffa någon tillflyktsort mot hunger och köld. Senare säges *Tiveden* vara »tolf raster bred»[10]. På Östgöta-sidan var, närmare Vettern, skogen länge så svår att öfverfärdas och, såsom alla stora gränsskogar, af röfvare beryktad, att i kristna tider de vägfarande, som ämnade sig från Östergötland öfver till Nerike, förut befalte sina själar i Guds hand i det forna kapellet vid Husbyfjöl[1]. Vanligen öfverfors fordom derför den stora skogen på östra kanten vid kusten, der ännu vägen från Norrköping till Stockholm framlöper. Här, hvarest ifrån Kolmårdens höjd, för den norr ifrån resande, på en gång den herrligaste utsigt öppnar sig öfver Östergötlands bördiga, af vatten genombrutna fält och lundar, nedsteg i åttonde århundradet Sigurd Ring med sin här, för att vid *Bråvikens* stränder mot Harald Hildetand kämpa *Bråvalla slag*, fordom det namnkunnigaste i Norden. Här framgick ännu i 11:te århundradet den vanliga färden äfven från Vestergötland till öfra Sverige, således på en stor omväg. Man reste ifrån Skåne uppåt, icke genom Östergötland, der småländska bergsbygden erbjöd de största svårigheterna, utan genom Vestergötland till *Skara*, ett afstånd, som kunde tillryggaläggas på en vecka. Vägen derifrån till *Sigtuna* genom *Telje* fordrade ännu tre veckor, så att en månad åtgick för hela resan[2]. Då det omtalas, att en sådan resa skedde till en del i båt, och att stora mellanliggande vatten öfverforos[3], så har man från Vestgöta-

---

[9] *Kolmirkr*, *Myrkvidr* (den svarta eller mörka skogen). *Sagobrott om Bråvalla slag*, s. 20. Det nu vanliga namnet är *Kolmården*, som redan förekommer i Vestgöta-lagen.

[10] *Rymbegla*, p. 332. — *Rast* svarar mot hvad bönderna kalla den gamla skogsmilen, ungefär ½ svensk mil.

[1] *Broocman*, Beskrifning öfver Östergötland, II s, 136. Befästningen på ett berg i Hammars socken i Nerike berätta gamle män ha blifvit bygd emot *Östgötarnes* anfall. Se *Palmskölds Saml.*

[2] "A qua (Sconia) ferunt diebus septem perveniri usque ad civitatem Gothorum magnam *Scaraне*". *Adam. Bremensis*, l. c. p. 60. — "Si per terram eas a *Sconia* per Gothorum populos et civitatem *Scaranen*, *Telgas* et *Birkam*, completo mense pervenies *Sictonam*". *Ibid.* p. 62.

[3] Så berättas om Anskarius och hans följeslagare, hvilka efter sitt skeppsbrott troligen måste taga denna långa väg till lands. "Cum gravi

sidan begifvit sig öfver Vettern, efter Motala ström till Bråviken, och derifrån öfvergått Kolmården.

Vi äro vid gränsen emellan *Svea-* och *Götaland*, hvilken indelning är så gammal som vår historia. Kolmården och Tiveden skilja dem ännu åt och hafva fordom delat riket i landet *Sunnanskogs* och *Nordanskogs*[4]. Den stora skogen var gräns, och likväl, eller just derför, den gamla gränsskilnaden så olika med den yngre, som odlingen i förra och senare åldrar. Den tid har varit, då de stora skogarne Tiveden och Käglan nära sammanhängde[5]; då det mellan bergshöjder nedsänkta *Nerike* förenade dem, och sträckningen af dess sidländta, gräsrika ängar[6] var myr och kärr, då det af vikar, sjöar, höjd och dal så mångfaldigt skiftande, vackra *Södermanland* var nästan helt och hållet en skärgårdstrakt, hufvudsätet för det öfra Sveriges vikingar[7], men derjämte ett både *svenskt* och *götiskt* gränsland; och det är kanhända derför som kristendomens historieskrifvare i Norden[8] anser det höra till Öster-

---

difficultate pedibus per *longissimam* viam incedentes et, ubi congruebat, *interjacentia maria navigio* transeuntes, tandem ad portum regni ipsorum qui *Byrca* dicitur pervenerunt". *Vita S. Anscharii*, c. 10. I Olof Skötkonungs tid tar också lagman Edmund af Skara vägen till öfra *Sverige* och *Upsala* genom Östergötland. Heimskr. *Olof den Heliges Saga*, kap. 96.

[4] »Swea kalladis nordan Skogh, och Götha sunnan Skogh». *Landslagen* af år 1442, KB. I.

[5] En gammal sägen är, att emellan *Mokyrka*, söder om Mariestad, och *Mosås*, nära Örebro, *Tiveden* upptagit hela det 10 mils långa afståndet. *Lindskog*, Beskrifn. om Skara Stift, IV: 66. Äfven på Östgöta-sidan träffar man en dylik sägen, nämligen att länge emellan *Ask*, söder om Motala, och *Mosås* i Nerike ingen kyrka funnits. (*Broocman*, Beskrifn. öfver Östergötland, II. s. 681). Skogen har fylt mellanrummet, och bägge traditionerna bestyrka hvarandra.

[6] En sådan trakt, ännu för sumpig för odling, genomgår en stor del af landet.

[7] Nyss innan Olof Haraldsson med sina skepp lade in i Mälaren, hade han att strida med Södermanlands vikingar. Han öfvervann vid *Sotaskär* vikinga-höfdingen Sote. Heimskr. *Olof den Heliges Saga*, kap. 5. Namnet är ännu qvar i *Sotholms* härad. *Vingåker* i Södermanland het fordom *Vikingakir*; den gamla Vingåkersbygden innefattade bägge Vingåkers, Österåkers och Malms socknar (*Tuneld*, Sv. Geogr., 7 uppl. Sthlm 1793, s. 151). Denna ännu så vatturika trakt har än i dag gemenskap med hafvet genom Nyköpings-ån, som är utloppet för de stora sjöarne Yngarns, Långhalsens och Båfvens dalar, hvilka med sina djupt in i landet gående utgreningar bilda ett af de största vattensystem i Sverige.

[8] Adam af Bremen, som hemtade en stor del af materialierna för sin bok ur danska konungen Sven Ulfssons mun (»magnam hujus libelli

götland, sålunda utsträckande Götaland ända till Mälaren. Såsom ett från ålder af flera stammar på en gränsbygd vid hafvet sammankommet folk, saknar Södermanlänningen ännu mest provinciel egenhet. Dock är hans land gammalt, såsom dess rikedom på minnesmärken från hedenhös utvisar.

Yngre är *Nerike;* likväl troligen redan föremål för Braut Anunds odlingar och kanhända skådeplatsen för denne störste Ynglinga-konungs död [9]. Genom Nerike förbi sjön Hjelmaren och den ort, der nu Örebro, fordom *Öresund* [10], ligger, gick Sigurd Rings tåg öfver Kolmorden till Bråvalla slag.

Äfven i *vester* omfattades det egentliga Svithiod af det gamla Götaland, som här gick förbi det på sidan, i obestämd utsträckning åt norden. *Vermland,* der Olof Trätälja först satte yxan till de urgamla skogarne, sedan de svenskes hat fördrifvit honom från hans första tillflyktsort Nerike, räknades så i äldre som nyare tider till Götaland i vidsträcktare bemärkelse, så vida det nämligen i allmänhet intogs i räkningen. Ty Vermland var tillika ett *svenskt* och *norskt* gränsland [1], hörde ömsom till bägge rikena och var bägge skiftevis underdånigt, hvilket bestyrker, att Olof Trätäljas nybyggare inskränkte sig till den vestra, mot Norge gränsande delen af Vermland. Den första befolkningen höll sig tätt efter de genom landets långa dälder mot Venern strömmande vattendragen och kom snart till välstånd [2]. Emellan floddalarne voro skog och berg. Hela *östra* Vermland var ödemark. I vester skilde

---

materiam ex ejus ore collegi», *Hist. Eccl.*, p. 48), hvilken konung i sin ungdom hade gjort många års krigstjenst i Sverige. *Hist. Eccl.*, p. 31.

9 *Ynglingasagan*, kap. 39, berättar, att då konung Braut-Anund for emellan sina gårdar (»milli búa sinna») en höst, der som kallas *Himmelshed* (»Himinheidr»), har ett bergras emellan två höga berg dödat honom och hans följe. En gammal *inhemsk* konungalängd säger, att konung Bræetomund blef slagen af sin broder Sigvard vid ett ställe, som heter *Himmelshed* i Nerike (»in *næricia*, — loci vocabulum interpretatur *celicampus*». Cat. Reg. II. *Script. Rer. Svec.* T. I.), och den mindre rimkrönikan har samma berättelse, men nämner stället *Högahed*. Så heter den höga åsen i Nerike, som begynner vid Tarsta i Skyllersta socken och går genom Svennevads socken. Skogen kallas *Bröten* (af *braut*, väg). Braut-Anund säges vara begrafven under den höga stenen ½ mil söder om Svennevad vid landsvägen.

10 Orten kallades fordom *Eyrarsund* och *Eyrarsundsbro*.

1 »Inter Nordmanniam et Sveoniam *Varmelani*». *Adam. Bremensis* De situ Daniæ, p. 61.

2 *Ynglinga Saga*, kap. 46.

den *öde skogen*[3] Vermlands bebygda nejder ifrån Norge, och röfvare lågo der i försåt för dem, som åtogo sig det farliga uppdrag att till Norges konung föra Vermlands skatt[4]. Mot Götaland utgjorde endast skogarne dess gräns, så väl på östra som på vestra sidan af Venern. Denna stora sjö, vid hvars stränder vikingabol höjde sig, grannskapet med *Viken*, med Norge, gränstvister och äfventyr lockade likväl tidigt fornsagans blickar till dessa trakter, och Venerns böljor, is och öar voro skådeplats för strider, hvilkas minnen den har firat. Ofvan om Vermland ströfvade ännu i 11:te århundradet *Skridfinnar* eller *Finlappar* omkring i öknarne[5], och *Dalarnes* namn var ej hördt.

Vi uppstiga till det gamla *Svealand*, som gifvit sitt namn åt riket, ty af hednaverld är *Sverikes* rike sammankommet af Svealand och Göta[6]. *Svealand, Sveavälde, Svithiod*, i medeltidens latin *Svedia, Svecia, Sveonia*, har derför en dubbel bemärkelse, innefattande af ålder dels *endast* det öfra Sverige, i motsats mot *Götaland, Gauthiod, Gothia*, dels hela det svenska riket[7]. I den sista bemärkelsen, som utan tvifvel utgått ur den förra, inbegrep det Götaland till och med Blekingen. I nionde århundradet, säger konung Alfred, hade Svenskarne (Sveon) i söder om sig *Östersjön*, i öster (tvärt öfver) *Sarmaterna*, i norr på andra sidan öknen *Qvenland*, i nordvest *Skridfinnarne*, i vester *Norrmännen*. De sistnämdes land var långt och smalt, bredast i söder och öster, allt smalare åt norden, bergigt; allt hvad som kunde brukas till åker och äng låg vid hafvet; mot öster, i jämnlång sträckning med det bebygda landet, lågo de vilda fjällen[8], af olika bredd, så att de på somliga ställen

---

[3] *Eida skog* — *Eda skog*. Namnet är qvar i *Eda* socken i Vermland och *Eidskoug* i Norge, genom hvilka vägen ännu går och af ålder gick mellan Vermland och Norge.

[4] Se den utförliga berättelsen om en sådan Vermlandsfärd (vid år 944) i *Egils Saga*, kap. 74, s. 543. Saxo berättar en annan; jfr. lib. VII. p. 140.

[5] *Adam. Bremensis*, De situ Daniæ, p. 61.

[6] Konung Kristoffers *Landslag*, KB. I. *Sverike*, såsom man skref ännu i 16:de århundradet (t. ex. Olaus Petri i sin krönika), är, såsom bekant, sammandraget af Svea rike. — För Sverike har det mildare uttalet *Sverige, Sverge* blifvit brukligt.

[7] »Sveonum et Gothorum populi», hos Adam af Bremen. *Gauthiod* är den götiske historieskrifvaren Jordanis »*Gautigoth*, acre hominum genus et ad bella fortissimum».

[8] I originalet: »*vilde moras*», vilda moras. Men *mor* på anglosaxiska betyder så väl skog, kärr, som berg, eller i allmänhet ödemark.

fordrade två veckor, på andra sex dagar till att öfverfaras. Här bodde *Finnar* i ödemarken. På andra sidan fjällen och ödemarken, jämnsides med det sydliga Norge, var *Svealand*, allt norr till Qvenland [9]. Elfte århundradet framställer för oss följande målning. »För dem, som förbifarit Danskarnes öar (yttrar sig kristendomens historieskrifvare i Norden på denna tid), öppnar sig en annan verld i *Sveonia* och *Nordmannia*, tvänne de vidsträcktaste Nordens riken, för vår verldsdel nästan okända, om hvilka den kristligt sinnade Danskarnes konung [10] berättat mig, att Norge med möda kan genomfaras på en, Sverige knappast på två månader; hvilket han sjelf sade sig hafva erfarit, då han i tolf år nyligen gjort krigstjenst i dessa länder under svenske konungen Anund Jakob. Bägge dessa länder inneslutas af ganska höga berg, i synnerhet Norrmännernas land, som med sina Alper omgifver Svenskarnes. Sveriges folkslag äro många, förträffliga i styrka och vapen, dessutom så till lands som till sjös att räkna bland de yppersta krigsmän, hvadan de ock med sin makt synas bryta den öfriga Norden. Af Sveriges folk äro oss närmast *Vestgötarne*, hvilkas land är närgränsande till Skåne, andra äro *Östgötar*. — Götarne nå med sin gräns ända till Birka. Sedan (från Mälaren) herska *Sveonerna* öfver långa landsträckor ända till *Qvenernas* land» [1]. Ett hundra femtio år senare skrifver Snorre Sturleson med afseende på den redan befästade kristendomen i Sverige: »*Sveavälde* ligger i många lotter. En lott är *Vestergötland, Vermland* och *Markerna* och hvad dertill ligger, och är det så stort rike, att under den biskop, som deröfver är, äro elfva hundrade kyrkor [2]. En annan lott af landet är

---

[9] I Ottars och Ulfstens Reseberättelser.

[10] Den förr nämde konung Sven Ulfsson. Hans fader Ulf jarl var född Svensk (*Saxo*, lib. X. p. 193), och konung Knuts i Danmark svåger. Då denne efter slaget vid Helgeå lät mörda Ulf jarl, flydde sonen till konung Anund Jakob i Sverige vid år 1031. Heimskr. *Olof den Heliges Saga*, kap. 163. *Magnus den Godes Saga*, kap. 23.

[1] »Supra eam (Sconiam) tenso limite *Gothi* habitant usque ad *Bircam*, postea longis terrarum spatiis regnant Sveones usque ad terram feminarum». *Adam. Brem.* Att detta *terra feminarum*, hvarvid fabeln om amazonerna fallit författaren in, blott skyller ett missförstånd sin uppkomst (Qvinnornas land för Qvenernas land), är förut visadt. *Svea Rikes Häfder*, I del., s. 323.

[2] En bevisligen allt för stor uppgift. Enligt Vestgötalagen var kyrkornas antal i Skara stift, innefattande äfven Vermland och Dalsland, *femhundrade nittiotvå*. *Småland* och *Nerike* nämnas ej. Det senares invånare räknar *Ynglingasagan*, kap. 46, *icke till Svearne*. — En af

Östergötland, också ett biskopsdöme; dermed följer nu Gotland och Öland, och är det allt tillsammans ett ännu större biskopsvälde. I *sjelfva Svithiod* är en landslott, som heter Södermannaland: det är ett biskopsdöme, derefter hvad som kallas Vestmannaland eller Fiädhrundaland, som är ett biskopsdöme. Den tredje lotten i Svithiod är Tiundaland, den fjerde kallas Attundaland, den femte Sjöland och hvad dertill ligger, allt öster med hafvet. Tiundaland är förnämst och bäst bebygdt i Svithiod. Dertill hörer allt riket, der är *Upsala*, der är konungsstol och ärkebiskopsstol, och deraf är benämdt *Upsala öde*. Ty så kalla Svearne Svea konungs egendom: de kalla den Upsala öde». Jämför man dessa beskrifningar, så visar oss den första svenska namnets allmänhet för hela riket, den andra använder det tillika uti inskränktare mening på länderna *ofvan* Mälaren, och enligt den tredje omfattar det landskapen *kring* Mälaren.

Likväl, ehuru gammalt svenska namnet är i den förstnämda allmänna betydelsen, så måste likväl den inskränktare och egentligare ha varit den äldre; och i anvisningen, hvar det äldsta Svithiod är att söka, befinnas de gamla underrättelserna ingalunda oense. I landet vid Mälaren, men *ofvan* om denna sjö, hade detta första svenska rike blifvit stiftadt, som ledde sina anor från gudarne. Här bygde Oden sitt hof och offrade först efter Asarnes sed, der som nu kallas *Forn-Sigtuna*, säger Ynglinga-sagan (det fans således, då detta skrefs, redan ett *nyare*), och tillegnade sig landet deromkring, likväl ej *mycket* vidt, ej längre än att sjelfva landet, liksom templet, äfven kallades *Sigtuna* [3]. Här var den äldsta »Svea konungs egendom», såsom *Upsala öde* kallades, sedan den årsälle Frej flyttade offersalen till *Upsala;* då under hans spira var »Frejs frid» och goda år i all land, så att landsfolket i hans dagar blef rikare än förr af åren och af friden, hvadan Svearne dyrkade Frej såsom skördarnes gud och vördade honom mer än andra gudar. Härifrån sträckte sig odlingen vidare kring fordom vilda nejder, och ur det äldsta Svithiod, hvilket de ock kallade *Männernas land* eller *Manhem*, uppstodo *Folklanden* [4],

våra gamla lagars utgifvare, C. J. Schlyter, har meddelat mig den sannolika förmodan, att uppgiften om de *elfvahundrade* kyrkorna i det gamla Vestergötland uppkommit genom ett skriffel af XI i stället för VI. (*Rymbegla* har likväl äfven denna uppgift).

[3] »Hann eignaþiz þar *lönd sva vitt sem hann let heita Sigtúnir». Ynglingasagan*, kap. 5.

[4] Sjelfva ordet *Folkland* förekommer först i Uplands-lagen, KgB. I. Men de tre land, som utgjorde *Folklanden*, nämnas redan i Ynglingasagan.

det egentliga Sveafolkets stamländer; sedermera, då namnet med väldet gick vidare, i besittning af rätten att ge hela riket en konung, och, då denna inskränktes genom de öfriga landskapens anspråk, likväl ännu vid konungavalet afgifvande första rösten, så länge en svensk valriksdag fans och intill Gustaf Vasas dagar. Folklanden, hvilka i så många århundraden bibehöllo denna lemning af de gamla Svears företrädesrättighet, innefattade *Tiunda, Attunda, Fjerdhundra,* i allmänhet hvad af ålder kallades *Upland,* hvilket fordom likväl i vidsträcktare mening äfven betydde allt det ofvan Mälaren bebygda landet, på den tid då äfven *Vestmanland* synes ha varit en del af *Folklanden* [5]. Inbyggarne kallades redan i hedniska tiden *Upp-Svear,* ett bevis, att de likväl ej voro de enda Svear, utan att andra redan hade bygt nedanför dem, nämligen den del af Södermanlands och Nerikes befolkning, hvars svenska förfäder hade öfvergått Käglan och Mälaren. Folklanden blefvo hufvudsätet för Svearne, liksom Öster- och Vestergötland hade blifvit det för Göterna. Emellan bägge voro *Södermanland* och *Nerike* gränsländer, som äfven från bägge hållen (det förra, genom vikingar, kanhända från flera) hade mottagit sina bebyggare, hvilka ur olika synpunkter blifvit kallade än Götar, än Svear, tills de slutligen ansågos bestämdt tillhöra Svealand. Till Folklanden ha de aldrig blifvit räknade; liksom äfven Vestmanland utgick ur dessas antal, då med framskridande odling det afsöndrades från Fjerdhundra och blef eget landskap.

Rysliga sägner ur hedendomens natt blanda sig med dessa äldsta underrättelser om det gamla Svithiods bebyggande. Den samme Frej, som framkallade dess kanske tidigaste skördar, skall ha infört menniskooffren. Den gamle konung Ane, för

Troudhiems-distriktet i Norge var ock indeladt i *fylken*, som kallas *folkland*, och dessa bägge ord betyda detsamma. *Olof Tryggvasons Saga*, ed. Skalh.

[5] Hvarför Vestmanna-lagen äfven talar om *Folklandsting*, II. Manhælghis-B. XXXIII och *Folklandssyn*, II. BB. XVII. — Schlyter anser hvad i Vestmanna-lagen förekommer om *Folklandsting* och *Folklandssyn* genom misstag ha influtit ur Uplands-lagen. Deremot kan såsom spår af ett äldre förhållande anmärkas, att ej blott Konungasagorna göra Vestmanland till en *del* af Upland, och således af *Folklanden*, utan ock så väl rimkrönikan som Ericus Olai ofta taga *Upland* i *vidsträcktare* bemärkelse och *Uplänningar* för *Upp-Svear*, äfvensom att Vestgöta-lagen tillskrifver *Svearne* de företrädesrättigheter vid konungavalet, som Uplands-lagen tillägger de *tre Folklandens*, här *Uplands*, invånare uti inskränktare mening

att uppskjuta dödens gräns för en redan lång lifstid, berättas ha offrat efter hvarandra nio söner åt Oden. Efter deras tal skall han ha benämt häradena i sitt rike, och *Tiundaland* säges så heta, emedan den *tionde* (som af folket räddades) var ämnad ett lika öde. Men Tiundaland befinnes sedan i kristna tiden innefatta tio härad, *Attunda* åtta, *Fjerdhundra* troligen också från början fyra; och här se vi utan tvifvel rätta anledningen äfven till namnen, hvilka ej derför äro af kristligt ursprung. Indelningen i *härad* eller *hundari* har utgått ur förfädernas äldsta samhällsförfattning. Både Tiunda, Attunda och Fjerdhundra omtalas redan under Ynglinga-ätten. De forna härad äro ej i allt desamma som de senare; men de, hvilka utgjort de tre gamla Folklanden, låta sig ännu med sannolikhet bestämmas, om man jämför de utförliga uppgifter, hvilka vi ega derom ifrån förra hälften af 14:de århundradet [6], med landets natur och äldre underrättelser. — Den tidigaste bygd i Upland är der, hvarest Oden grundade detta *Sigtuna*, som Konungasagorna kalla det *forna*, hvaraf hela nejden nämdes först *Sigtuna-*, sedan *Håtuna-härad* eller *Håbohundari*, af ålder det *första* i Tiundaland [7] och omgifvet af naturliga gränser, då det ännu nästan helt och hållet är en af Mälaren famnad ö. På andra sidan om den här smala Mälareviken *Skarfven*, hvilken under detta namn redan omtalas i de gamla sagorna, och vid hvilken det nyare Sigtuna uppstod, sträckte sig på fasta landet Uplands äldsta bygd i söder och norr från *Arland* [8] till *Oland*, bägge ursprungligen benämningar på *åkerland* och *vildmark*. Af det förra blef i inskränktare bemärkelse *Arlända-*, nu *Erlinghundra-härad*, [9] som räknades till Attundaland. Det senare, det ännu så vidsträckta *Olands härad*, het fordom *Olanda mor*, eller den *oländiga skogen*, och gick i norr till hafvet [10]; dess mellersta och norra del innefattade den

6 I *Registrum Upsaliense*, en samling af handlingar, fordom tillhörande Upsala domkyrka, och författad år 1344 på ärkebiskop Hemmings och Upsala domkapitels befallning; ännu blott stycketals tryckt.

7 Det har ock denna plats i Registrum Upsaliense.

8 Af *ár*, *år* i bemärkelsen af årsväxt, äring (hvadan *ärja*, plöja); förekommer ofta i slika sammansättningar såsom *ár-bót*, *ár-madr* o. s. v. *Oland* är motsats till *Arland*, och bemärkelsen ännu qvar i adjektivet *oländig*. Allmogen brukar både *ländig* och *oländig* att beteckna markens beskaffenhet.

9 I Registrum Upsaliense både *Arlandha* och *Arlenningia hundæri*.

10 *Olanda mor* svarar i Registrum Upsaliense egentligen emot *Morkarla* socken i Olands härad. Men skogen fortsattes genom *Dannemora*, *Tegelsmora*, såsom namnen, och genom *Löfsta* och *Hållnäs*, såsom

ännu skogrika Uplands *bergslag*, hvilken först såsom sådan i en senare tid blef odlad; dess sydligaste del blef redan så tidigt uppröjd, att en sägen i landet låter Tiundalands gräns gå igenom *Skefthammar* och *Vendel* på denna sidan, under det den å en annan utmärker *Öresundsbro* och *Stäket* såsom gränspunkter. Vi lägga vigt på denna sägen, emedan den stämmer in med skilnader, som naturen utstakar. Ännu är denna nordliga gränslinie ungefär skilnaden emellan Uplands förnämsta åkerbygd och skogs- eller bergsbygd, och tillika den landshöjd, som söndrar de mot söder åt Mälaren strömmande vattnen från dem som gå norrut i Östersjön; de södra gränspunkterna stödja sig åter på Mälaren. Emellan dessa gränser låg det egentliga Tiundaland, och dess tio gamla härad låta sig ännu inom detta område uppvisas, om också de norra ej i hela den utsträckning, som de sedermera fått [1]. Ifrån den omtalta nordliga gränsen har Uplands växande bygd ej gått rakt fram i norr, der den nu varande bergslagen länge föga synes ha emottagit någon odling, utan på *sidan* vester om denna, utmed det vattendrag, som från sjön *Temnaren* går norr ut till hafvet. — Här bildade sig inom skogarne *Tierps*-bygd, hvars början äfven uppstiger till hedniska tiden, och följde, såsom fornlemningarna visa, med sparsamma boningar vattnets lopp. För öfrigt omtalas här den *allmännings-skog*, som skilde Tiundaland och Gestrikland. På samma sätt blef först *kusten* småningom inbegripen. Ett kringsväfvande lefnadssätt, en njuggare natur och Finnarnes sjöröfveri gjorde, att dess bebyggare sent kunde underkastas något slags borgerlig ordning och bestämd indelning. *Attundalands* åtta gamla härad [2] sträcka sig i fjortonde århundradet ända till hafvet, och ett af dem, nu *Sjuhundra*, fordom *Sæhundari* (sjöhundare), påminner

belägenheten visa. *Mor* är skog i gamla språket. *Morakarlen* i *Dalarne* säger ännu: »gå till moren», i stället för fara till skogs eller begifva sig till fäbodarne i skogsmarken.

[1] Registrum Upsaliense anför dem med följande namn och ordning: *Habo. Hagund, Ulleraker, Norund, Belling, Vaxal, Vendil, Oland, Rasbo* och *Närdingiahundæri;* men tillägger *Norra Roden* samt *Gestricaland,* hvilka tillkommit senare och derigenom bringa hela antalet till *tolf.*

[2] De äro i Registr. Upsaliense: *Brohundæri, Sollendahundæri, Valendahundæri, Sæmingiahundæri, Langhundæri, Lyhundæri, Arlendhæhundæri. Sæhundæri.* Jag anser likväl sannolikt, att *Bro,* som ligger på samma ö eller halfö som *Håbo härad,* fordom hört dit, i synnerhet som en tradition här gör *Stäket* till Tiundalands gräns. Troligen har *Färentuna* (Færninga-tunum), som i nyssnämda uppsats finnes räknadt under *Bro,* fylt antalet af Attundalands åtta gamla härad.

om det *Sjöland*, hvilket Snorre Sturleson omtalar. Icke dess mindre har detta hos honom vidsträckta namn endast så vida en *bestämd* bemärkelse, som det betecknar en *egen* och från Folklanden *afskild* del af det gamla Svithiod. *Sjöland*, enligt hans egna ord *öster utmed hafvet*, är Svithiods *kustland*, den gamla *Roden*, hvars namn ännu i *Rodslagen* eller *Roslagen* är öfrigt, liksom namnets *betydelse* äfven bibehållit sig i dessa trakters ännu gällande indelning i *skeppslag*[3]. Fordom synes derunder äfven skärgården söder om Mälaren blifvit inbegripen; *Tören* (nu Södertörn), som redan omtalas i Ynglingasagan och af skalden Thiodolf[4], räknades här ännu i senare tider till Uplands lagsaga. *Fjerdhundralands* fyra äldsta hundare äro utan tvifvel de mellan *Öresundsbro* och *Säfva ström* eller *Sagån* belägna trenne härad, och i vester *Thorsåker*[5]. Med odlingens fortgång utsträcktes Fjerdhundra; ja, sedan tre andra härad kommit till de fyra äldsta, synes det från Vestmanlandssidan en gång ha blifvit kalladt *Sjuhunda*, hvars namn ännu är qvar i *Siunda* eller *Siende* härad. Så långt, nämligen till

[3] Den är gammal, ty ehuru den nyss anförda indelningen ej särskildt utmärker den så kallade *östra Roden* (så heter den i ett konung Karl Knutssons bref; jfr *Elers*, Stockholm, del. II. s. 8) från Attundaland, utan innefattar den under dess härad, så meddelar Registrum Upsal. likväl äldre bevis, att denna del af Roslagen tillika varit indelad i skeppslag. Så omtalar ett diplom af år 12̊0 (*Dipl. Suec.* I. p. 570) här: *Telgboa skiplag*, *Riudboa skiplag*, *Acherboa skiplag*, *Danaröa skiplag*. Denna indelning ligger dessutom i sjelfva namnet *Roden*; ty *Rodslag* och *skeppslag* är detsamma, såsom rikskansleren Axel Oxenstjerna yttrar sig i rådsprotokollen 1640: »at *Rodslagen* hafver theraf fått sit namn, at Rookarlar eller sjöfolk hafva bott der vid sjökanten, emedan våre förfäder brukat det maner at tilldela sjöfolket visse districter dhem de kallat *Skeppslager*.» (*Palmsköld*. XIV. Topogr. Vol. 22, s. 1157; hvilken sid. 1165 äfven anmärker, att Gefle fordom sagts ligga i *norra Roen*, så att namnet blifvit utsträckt äfven till Gestriklands kust)

[4] Kap. 22, i berättelsen om konung Agnes död. »*Vid taur*», säger skalden, hvilket öfversättarne ej förstått; »á austanverdum *taurinum* vestr frá Stockssundi», säger sagan. Det hette äfven i gamla svenskan *Tör*, *Tören*, och skrifves så i medeltidens handlingar. Härledningen är mig okänd.

[5] Registrum Upsal. räknar *fem*, näml. *Trögd*, *Aashundæri* (Åsunda), *Simbohundæri* (nu Simtuna), *Thorsakur* (nu Torstuna) och *Lagund*. Men namnet *Fjerdhundra* visar, att häradena i början varit *fyra*, och *Simtuna*, såsom det mest i vester belägna, är då troligen sedermera tillkommet, eller har först varit innefattadt under *Thorsåker*, hvars sjelfva namn är borgen för dess höga ålder. *Säfva Ström* uppgifves såsom gräns i konung Birgers företal till Uplands-lagen.

Vestra Aros (nu Vesterås)[6], har Fjerdhundra innefattat det gamla *Vestmanland.* På andra sidan till Mälarens ända och Käglans skog hette allt, hvad af Vestmanland dernäst blef röjdt och upptaget, i början *Tuhundra*, och har först endast utgjort två härad[7]. Hvad här blifvit anfördt om gången och utsträckningen af Vestmanlands gamla bygd bekräftas af dess minnesmärken från hedenhös. Den *gamla* bygden är öfver allt i Sverige ett *grafvarnes land*, betecknadt genom *ättehögarne.* Dessa högar, så allmänna i de gamla Folklanden, fortfara talrika i Vestmanland, i synnerhet från Thorsåker i söder och närmare Uplands gräns. De följa sedan *Mälaren* och uppstiga efter vattendragen. Vestmanlands *ättehögsbygd* omfattar det *södra* och *mellersta* landet[8]; det öfriga var urgammal skog.

Så bosatte sig Svealands forna inbyggare på båda sidor om *Mälaren.* Denna stora, herrliga, i så många vikar utgrenade, af så många öar bekransade sjö, i hvilken, för att nytja Konungasagornas ord, »all rinnande vatten i Svithiod falla»[9], och som bär dem till hafvet (hvarför den ock tvärt om stundom kallas en vik eller utsträckning af Östersjön), var i hjertat af riket det förnämsta medlet för både inländsk och utländsk, vänlig och fiendtlig gemenskap. Dess in- eller utlopp var af ålder trångt[10]; i sitt inre, som med skäl kan kallas en fortsatt skärgård, öppnade den goda hamnar, bland dem *Birka* fordom mest namnkunnig. Den kallas »en stad *midt i Sverige* belägen, ej långt från Svearnes ryktbaraste afgudatempel Upsala, der det *Barbariska* eller *Baltiska* hafvet med en *vik åt norden* gör en hamn för barbarerna, som bo kring detta haf; segelleden är ganska farlig för de ovarsamme och om belägenheten

[6] *Aros* betyder *åmynning.* Fyrisåns utlopp i Mälaren vid Upsala kallades *Aros* (Heimskr. *Olof den heliges Saga*, kap. 203) eller *Östra Aros. Vestra Aros* var deremot Svartåns utlopp i Mälaren vid Vesterås, som deraf fick namnet.

[7] Enligt all analogi utmärka de på båda sidor om Vesterås belägna *Siende* och *Tuhundra* härad fordom distrikt, som innefattade det ena sju, det andra två härad. Det förra har varit det vestmanländska namnet på Fjerdhundra, sedan till dess fyra gamla härad kommit *Simtuna, Tjurbo* (nu deladt i *Ytter-* och *Öfver*-Tjurbo) samt *Siende* härad; det senare har inbegripit det nu varande *Tuhundra* (i inskränktare bemärkelse) samt *Snäfringe* och *Åkerbo* härad.

[8] Endast *Enåkers* socken, som sträcker sig intill Dalelfven, gör ett undantag.

[9] Heimskr. *Olof den Heliges Saga*, kap. 6.

[10] L. c.

mindre kunnige, ty invånarne, ofta utsatte för sjöröfvares anfall, ha med nedsänkta stenmassor på en stor vidd gjort farten vådlig både för sig och fienderna; likväl är här den säkraste hamn i svenska skärgården, och *Danskars*, *Norrmäns*, *Slavers* och *Sembers* skepp, samt från andra *Skytiens* folk, pläga här sammankomma till marknad och varors utbyte» [1]. Ifrån Skåne seglade man på fem dagar »till Sigtuna eller Birca» [2]. Slutligen säges uttryckligt, att Birka var belägen *bredvid* Sigtuna [3], och att derifrån till Upsala var en dagsresa [4].

Denna beskrifning passar ej på den lilla *Björkön* i Mälaren, der, för namnens likhet, våra fornforskare velat finna tydliga märken efter den gamla staden; ehuru den författare, ur hvilken vi hemtat ofvanstående underrättelser, tillägger, att, då han skref (vid år 1072), »Birka var förödt och jämnadt med jorden, så att knapt spår derefter syntes». Men vi ha vitnen två hundra år tidigare att åberopa, som sett Birka blomstrande. Nordens apostel Anskarius har tvänne gånger besökt det; hans efterträdare och lefvernesbeskrifvare Rimbertus såg det [5]. Den kallas af dem »en Sveriges rikes hamn» — »en by, hvarest funnos rika köpmän, öfverflöd på alla slags egodelar och många skatter». *Bredvid* Birka fans på den tiden verkligen en *annan* stad eller borg med någon, ehuru föga stark befästning; i *denna* stad voro afgudahus, eller, såsom hedningarne uttryckte sig, »många och mäktiga gudar»; dit togo invånarne och köpmännen i Birka vid fiendtligt öfverfall sin tillflykt och offrade till sina gudar eller »onda andar», såsom

---

[1] »*Birca* est oppidum Gothorum, in medio Sveoniæ positum, non longe ab eo templo, quod celeberrimum Sveones habent in cultu Deorum. *Ubsola* dicto; In quo loco *sinus* quidam ejus freti, quod *Balticum* vel *Barbarum* dicitur, *in boream vergens*, portum facit barbaris gentibus. quæ hoc mare diffusi habitant, optabilem; sed valde periculosum incautis et ignaris ejusmodi locorum» etc. *Adam. Brem.*, Hist. Eccl. lib. I. c. 48. *Birca*, som här heter *oppidum Gothorum*, kallas på ett annat ställe af samme författare *Birca Sveonum* (De situ Daniæ, p. 59). Sember äro invånare från *Samland* i Preussen.

[2] »A Sconia Danorum navigantibus ad Bircam quinque dierum habes iter». Den gamle Scholiasten till *Adam af Bremen* (De situ Daniæ, p. 59, not. 80).

[3] »A Sconia Danorum per mare velificans, quinto die pervenias usque *Sictonam* vel *Bircam*, juxta enim sunt». *Adam. Brem.*, l. c. p. 62.

[4] »*Sictona* civitas distat ab *Ubsola* itinere diei unius». *Ibid.*

[5] Jfr Vita Anscharii per Rimbertum och Vita Rimberti, hvilka bägge Adam af Bremen haft för sig. — Att Rimbertus äfven varit i Birka, säger *Adam.*, Hist. Eccl. lib. I. c. 50.

det heter, för att få hjelp emot faran. — Det är tydligt, att denna här ej namngifna stad är *Sigtuna*, hvilken ofvanför omtalas såsom belägen *bredvid* Birka: samma Sigtuna, der Ynglingasagan låter Oden stifta offren och bygga sitt hof, och der Edda säger att han valde sin »*borgstad*», hvilket till en del kan anses såsom en öfversättning af sjelfva namnet, ty *tun* betyder *stängsel, hägn;* och hurudan denna befästning var, kan dömas af hvad vi redan anfört om staden *Lund*, om hvilken säges, att den var med en *träborg* omgifven. Men sjelfva namnet Birka, hvilket vi först hos saxiska (men på latin skrifvande) författare höra omtalas [6], är äfven troligen uppkommet af det nordiska ordet *borg* [7]. Här var således både *grannskap* i läge och *gemensamhet* i namn; och annorlunda kan ej heller förklaras, hvarför de gamle Isländarne aldrig omtala *Birka*, ehuru det ännu sannolikt fans oförstördt på den tid, då de begynte besöka Mälarens kuster, och i alla fall åtminstone minnet af en så ryktbar stad ej kunnat vara dem obekant [8]. Deremot är märkligt, att de omtala ett *dubbelt Sigtuna;* ty det ena kallas det *forna;* och i denna nejd har man äfven att söka det gamla Birka.

Nästan i all Sveriges *bergslag* har *jernet* först brutit bygd. Det gäller till en stor del om sjelfva den upländska bergslagen. Det gäller i ännu högre mått om bergslagerna i östra Vermland, Nerike och Vestmanland [9]. Ty om också hela detta

---

6 *Adam af Bremen* och *Helmold*, som i sin Chronica Sclavorum 100 år senare afskrifver den förre angående *Birca*.

7 *Borg*, Anglosax. *Byric;* deraf det latiniserade *Byrka* eller *Birca*.

8 Isländska skalder besökte redan Mälaren i Erik Segersälls tid och voro med vid Upsala i slaget mot Styrbjörn (jfr *Svea Rikes häfder*. I del. s. 157), som inträffade 983; fyrtiosju år förut fans åtminstone ännu *Birca*, ty bremiske ärkebiskopen Unni dog der 936 (*Adam. Brem.*, Hist. Eccl., lib. I. c. 50). Men hade staden äfven under mellantiden blifvit förstörd (troligen skedde detta först i följande århundrade), så kunde dock ej minnet af den hafva försvunnit.

9 Nämligen Filipstads och Karlskoga bergslager, Lekebergslagen, Grythytte, Nora, Lindes, Nya Kopparbergs, Norbergs bergslager och Vesterbergslagen i Dalarne. — Huru sen befolkningen är i denna sistnämda samt i de tillgränsande Nerikes och Vestmanlands bergslager, synes äfven deraf, att en sten på Haggesskogen i Norrberke fordom skall utvisat gränsskilnaden emellan *Nås* socken i Dalarne, *Malma* (vid Köping i Vestmanland) samt *Lindes* socken. På en ännu äldre tid hänvisar den berättelsen, att ett rågångsbref skall fordom funnits i Kils kyrka i Nerike, som utvisat skilnaden emellan *Nås* i Dalarne och *Kil* i Nerike (*Hülphers*' Dalresa, ss. 293, 294); och likväl kan här blott vara fråga om den katolska medeltidens *senare* period.

bergiga mellanland, emellan Sveriges största vattendrag och sjöar, ej af ålder varit utan invånare, spridda i skogarne; så kan dock begynnelsen af dess odling först räknas från de egentliga bergverkens uppkomst under den kristliga medeltiden, ja till största delen långt senare, från bergshandteringens nya epok under Karl IX och den store Gustaf Adolf. Allt detta är ungt land. Likaså jämförelsevis *Sala Silfverberg* och *Stora Kopparberget*. Äldre är den *södra* delen af landskapet *Dalarne*, ehuru det ej ännu uppträder under detta namn. Liksom de stora floderna öfver allt lockat den äldsta befolkningen, så äfven den mäktiga, förenade *Dalelfven* här. Här är bygd från hedenhögs, som Konungasagorna redan omtala, och till en del gammalt åkerbruk, såsom öfver allt der *ättehögar* finnas [10]. Men här är tillika hednaålderns *Jernbäraland* och den nuvarande *Österbergslagen* [1], den äldsta svenska bergslag, i den mening ordet kan få, användt på så gamla tider; Jernbäraland sträckte sig härifrån till början af Vesterdalarne, och benämningen utvidgas till och med till Österdalarne. Thorsång, fordom *Thors-angur*, är utan tvifvel en bland de äldsta orter i Dalarne, och berättelser finnas än, huru Thorsångsboarne först med sina fäbodar bebygt och intagit det högre landet: Falun vid Kopparberget, Sundborn och Svärdsjö. Öfver dessa trakter gick om våren 1030 Olof den heliges tåg genom Helsingland och Jämtland till Norge. Han drog ifrån Upland genom skogarne och kom fram i *Jernbäraland;* derifrån öfver skogsbygder och ödemarker, ofta öfver stora vatten, emellan hvilka båtarna buros; för nattlägren måste kojor uppbyggas, som sedan länge kallades *Olofs bodar*. Ett hundra femtio år senare omtalas en ännu äfventyrligare färd. På sin flykt från södra Norge drog konung Sverre [2] med den röfvareflock, som utkorat honom till sin höfding, genom *tolfmilaskogen* [3] till Ekeshärad [4] i Vermland; derpå öfver en ännu längre skog in i *Vester-*

---

[10] Ättehögar omtalas af *Hülphers* i *Husby*, *Hedemora*, *By* och *Grytnäs* socknar af Näsgårds län i Dalarne, i *Tuna* och *Thorsång* af Säters län, samt i Vesterdalarne endast i *Nås*. I allmänhet äro de sällsynta, och lära, utom i Näsgård, ej gå norr om Dalelfven. I Österdalarne finnas mig veterligen inga, om ej i *Mora*.

[1] Hit räknas *Tuna*, *Skedvi*, *Säter*, *Husby*, *Hedemora*, *Garpenberg*, *By* och *Folkerna* socknar.

[2] Jfr *Sverres Saga*, kap. 12.

[3] Den kallas så än. Liksom gränsskogen mot Dalarne *tiomila-skogen*.

[4] *Eikis-herat*. Så Köpenhamnska upplagan af år 1813.

dalarne till *Malung* [5], en ort, åt hvilken jagt och skinnfångst redan gifvit namn och inbyggare. Derifrån gick färden under otroliga svårigheter, i sjelfva islossningen, genom femton raster ödemark och skog, der de resande lefde af elg- och fogelkött, som jagten förskaffade dem, tills de kommo till *Jernbäraland*, som *här* är Österdalarne, troligen Elfdalen eller Mora. Hur såg denna aflägsna, genom Gustaf Vasa sedan så namnkunniga bygd ut i tolfte århundradet? Folket var ännu hedniskt, hade aldrig sett en konung i sitt land, visste knappt, säges det, om en sådan var menniska eller djur, hade aldrig kommit ur sina skogar till andra menniskor. Dock emottogo de Sverre väl och befordrade honom på sin väg, som gick öfver öknar, skogar moras och kärr, stora åar och sjöar, ifrån Jernbäraland aderton raster till Herjedalen och derifrån öfver Jämtland till Trondhem; hvarunder äfventyrarne ofta ej hade annat till föda än bark och saf af träden och bär, som vintern öfver hade legat under snön. Det var år 1177. Följande året for Sverre med en flock af sitt folk än en gång öfver Jernbäraland. Bönderna fälde då bråtar emot honom, sade sig ej vara vane vid slik konungafärd och ej heller vilja veta deraf. Dock kom han igenom, och denna gången fram vid Alfta i Helsingland.

Sveriges *sydligare* del bebos af *Götar* så långt tillbaka som några underrättelser gå; om den *mellersta* delens besittningstagande af *Svear* har en halft mytisk, halft historisk saga bibehållit sig; den *nordligare* delens uppodling, som fortgår än i dag, faller helt och hållet inom historiens område, ehuru redan under hedendomen nybyggare begynt undantränga dessa stora landsträckors äldre nomadiska invånare. — Af det nuvarande svenska *Norrland* hette hela den del, som ligger utmed kusten från Dalelfvens utlopp [6] till upp om Norrbotten, ännu i 15:de århundradet med ett gemensamt namn *Helsingeland*. I vester närmare fjällen lågo *Herjedalen* och *Jämtland*. Om dessa länders första bebyggande berätta Konungasagorna följande: »Kettil Jamte het en man, Anund jarls son af Sparabo i Trondhem. Han flydde för konung Östen Illråda öster om Kölen; han röjde marker och bygde der som nu heter Jämtland. Öster dit ut flydde ock mycket manskap ur Trondhem för ofrids skull, den tid som Östen konung skattlade Tronderna och satte öfver dem sin *hund*, som het Saur, till kung.

---

[5] *Molüngr.* Namnet förmenas vara först taget af *mårdfångsten.* Ty *mård* uttalas här *mol.* Invånarne idka än skinnberedning såsom näring.

[6] »Quas regiones fluvius *Elf* distinguit a Svecia». *Ericus Olai.*

Sonson af Kettil var Thorer Helsing; efter honom är kalladt Helsingeland. Der bygde han. Och då Harald Hårfager röjde riket för sig, då stack för honom åter mycket manskap ut ur landet, Tronder och Naumdöler, och gjordes då än vidare bygder öster om Jämtland; och somlige drogo allt genom Helsingeland öster med hafvet och blefvo Svea konung underdånige och drefvo sin handel på Sverige». Men köpfärden emellan Jämtland och Norge satte konung Håkan Adalstens Fostre i gång [7]. Så utmärkas redan de första Norrlänningar såsom tillika *handlande*. De äro det ännu i dag med sin jagts, med sin boskapsskötsels alster. Så oföränderliga äro de förhållanden som i ländernas natur grundas. Om *Herjedalen* förmäles åter: Herjulf var *märkisman* eller banerförare hos konung Halfdan Svarte, Harald Hårfagers fader, och stod hos honom i stor gunst. Vid ett gästabud slog han i vredesmod en annan hofman så hårdt med ett silfverbeslaget drickeshorn, att hornet brast och mannen dog. Derför måste Herjulf, som af denna gerning fick tillnamnet *hornbrytaren*, gå i landsflykt; han blef väl emottagen hos konung Erik Emundsson i Sverige och var länge hans man. Slutligen lockade han konungens syster Ingeborg till älskog, rymde bort med henne och nedsatte sig i den vilda dalen söder om Jämtland, som efter honom blef kallad *Herjulfsdal* eller Herjedalen [8]. Ännu visar folket i Herjedalen det ställe, der det flyktade paret skall bott, och den hög, som skall gömma Herjulfs aska och skatter, vid Herjån, fyra mil vester från Lillherrdals kyrka. Ännu veta de att tala om en hans dotter och fyra söner, af hvilka tvänne skola ihjälslagit hvarandra vid en träta om fiske [9]. Tvänne Herjulfs söner nämnas sedan såsom småkonungar i Norge, och en sonson var ibland Islands förste bebyggare. *Elgfångst* [10] och jagt var i

[7] *Håkan Adalstens Fostres Saga*, kap 14.

[8] *Schöning*, Norges Hist., I: 435.

[9] *Hülphers*, om Herjedalen, s. 43, 47. I Hede socken, både i Ljung- och Ljusnedalen, finnas äfven ättehögar, som kallas *godshögar*, *hedningehögar*, och i hvilka silfverfynd sägas ha blifvit gjorda, l. c. s. 74. Jämtland har nästan inga ättehögar (endast i Matmars socken omtalas tvänne af *Hülphers*) och en enda runsten på Frösön, efter Östmader, Gudfasts son, som (heter det) lät kristna *Jontalant* (Jämtland). Äfven Dalarne ha blott haft en enda runsten, fordom vid Hedemora. Af elfva runstenar i Helsingland äro fem ristade med de så kallade Helsingerunor.

[10] Jämtland förer i sitt vapen en *elg* med *varg* för strupen och *falk* på ryggen. Landskapens vapen, ehuru till uppkomsten senare, äro, då de utmärka naturliga föremål, ofta upplysande för deras gamla

Herjedalen, såsom i Jämtland, nybyggarnes första och länge förnämsta näringsfång. De drefvo med skinnvaror handel på Norge och voro genom härkomst och grannskap med detta rike förbundna [1]. Men öster ut med hafvet, säger Snorre Sturleson, hade Svearne bygt Helsingland [2]; och den första befolkningen har öfver allt gått ifrån hafvet upp efter floddalarne. I *Gestrikland* följde den dels kusten, dels Gafvelån (hvaraf sedermera fiskeläget och staden *Gefle* fick namn) till Storsjön [3], omkring hvilken, särdeles i Ofvansjö och Thorsåker, är bygd från hedenhögs. Från det egentliga Helsingland skildes Gestrikland (och skiljes än) genom skogen *Ödmorden,* fordom så stor, att ehuru redan i 14:de århundradet en ny socken på den uppstått [4], den resande likväl måste hvila sig i ett *sälohus* midt

näringsfång och förhållanden. Äfven *Gestrikland* förer en *elg* i vapnet, ehuru man tidigast finner dess sigill visa en *krönt bröstbild* med ett *omvändt drickeshorn* i handen, med omskrift: *Sigillum communitatis Gestrikiæ.* Man skulle deraf kunna sluta, att sjelfva landet fått detta namn från den tid, då Upsala konungar der först foro på *gästning,* som var ett af de äldsta sätt att kräfva utskylder. Dalarnes äldsta sigill visade en *yxa,* ett *träd,* en *båge* och en *pil,* med omskrift: *Sigillum communitatis terræ Dalekarlorum.* Det tappades bort i Sten Sture den äldres tid i Finland, då han der med Dalkarlarne låg emot Ryssen, hvarefter Dalarne fingo sitt nuvarande: *tvänne Dalpilar i kors.* Så ha Nerikes äfven *korslagda* pilar afseende på jagten i dess skogar, Vestmanlands *tre brinnande berg* på dess bergverk, Helsinglands *bock* på dess boskapsskötsel.

1 Heimskr. *Olof den Hel. Saga,* kap. 147.

2 Heimskr. *Håkan Adalstens Saga,* kap. 14.

3 Ej att förblanda med *Storsjön* i Jämtland.

4 *Skog* socken i södra Helsingland var fordom en allmänningsskog för 6 närgränsande socknar i Helsingland och Gestrikland, som der hade sina *fäbodar.* Dessa betesplatser blefvo genom odling förvandlade till så kallade *boland,* hvilka några gåfvo åt sina barn, under det de sjelfva bebodde de *gamla gårdarne* i förenämda socknar. Snart uppstod strid emellan nybyggarne och de gamla gårdsegarne, som ännu länge ville tillvälla *sig* eganderätten till dessa *boland,* ehuru dessa redan gått i arf och blifvit skattehemman, hvarpå nybyggarne begärde att få bli en egen socken, hvilket beviljades af konung Magnus (Eriksson), då råmärkena bestämdes genom ett dombref, gifvet på allmänna tinget å *Södra Högen* i Helsingland år 1343. Brefvet förvaras i Mo kyrka. (*Georgii et Justus,* Dissert. de Helsingia. Ups. 1772). Man kan anse denna berättelse såsom en historia om odlingens fortgång i Norrland, ja i hela Sverige. *Fäbodarne* med deras betesplatser ha öfver allt varit kulturens första utposter; *boland, nybyggen* ha af dem uppstått och blifvit nya egna *hemman,* som afsöndrat sig från de gamla. Sådan är ännu i dag den norrländska kolonisationens gång. Sådant var ännu uti fjortonde århundradet förhållandet i det nu så tätt befolkade *Trögds* härad i Upland. Det hade ansenliga allmänningsskogar och

på skogen, troligen en inrättning redan från hedniska tiden [5]. Liksom alla gamla gränsskogar, var äfven denna beryktad för våldsgerningar och röfverier, och *Mordbäcken* het den egentliga landskilnaden [6]. Så långt gick sedermera Uplands lag, och Helsingelagen begynte. Att gemensamma graf- och offerställen från hedenhögs varit föreningspunkter för de första nybyggarne, visa de gamla namnen: *Sunnanstigshögen*, *högen i Sundheden*, *högen i Nordstigen*. Från den mellersta af dessa högar talade ännu Gustaf Vasa till Helsingarne. De anförda namnen utmärkte äfven *Upsala ödes* gods, efter hvilka Helsingland fordom indelades. Helsinglands nordvestra del är troligen den, som blifvit befolkad med Norrmän från Jämtland och Herjedalen, hvilka öfvergått Jämtskogen och äfven här och der framträngt till hafvet. Åkerbruket i Helsinglands södra och mellersta del är äldre än i de bägge nyssnämda landskap. Men boskapsskötseln och jagten, hvartill här fisket i Östersjön kom, med sjöfogelfångsten (ty *vildgässen* äro de äldsta *Helsingar* [7]), voro utan tvifvel i början mer tillitade näringsmedel. Detsamma gäller i ännu högre mått om de ofvanför liggande landskapen *Medelpad* och *Ångermanland*, i hvilka befolkningen ännu närmare följt kusten. I det förra, beläget vid och *emellan* de stora Njurunda och Indalselfvarne, och som har deraf sitt namn [8], är den södra eller Njurundadalen förr bebygd, såsom fornlemningarna visa, än den *inre* dalen eller Indalselfvens om-

---

en egen lag om dessas begagnande, som blef stadfästad af konung Albrekt år 1369 (*Hadorph*, Bil. till Bjärköa-rätten). På dessa allmänningar, såsom på *Bast-Lagnö* och på *Lödingen*, omtalas att häradsmännen haft sina *fäbodar*. *Palmsköld*, Topogr. Upland., T. IV. s. 85.

[5] *Hedningegården* på gränsen emellan Skogs och Hamrångers socknar omtalas i en gammal berättelse om rågången mellan Gestrikland och Helsingland. *O. Celsius* et *Alrot*, Dissert. de Gestricia, Ups. 1720. P. I. På kartan finnes ännu vid vägen en gård *Skälstugan* (Sälstugan) utmärkt.

[6] Skall fått sitt namn af den helige *Staffans* mord, hvilken var Helsingarnes apostel, i fall ej snarare af ordet *mor*, skog. som ligger i namnen *Kolmord*, *Ödmord*.

[7] *Helsing* (af *helsi* halsband) heter ett slags and eller vildgås med ring om halsen.

[8] Denna belägenhet har gifvit anledning till namnet *Medelpad*. Det utsäges i orten *Melpa*, hvilket synes blott vara ett slarfvigt uttal af *Midelfva*. *Midelfva-land* (hvaraf *Mythelpade* eller *Mithelpade*, såsom namnet i äldre tider finnes skrifvet, kan ha uppstått blott genom en öfversedd och utelemnad abbreviatur) är det mellan elfvarna belägna landet, hvarför ock landskapets vapen visar två strömmar.

råde[9]. Sill- eller strömmings-fisket är i Medelpad så gammalt som *Silångers* namn[10]. Laxfisket[1] idkades af *Ångermännerna* (som betyder *vik-* eller *skärkarlar*) i den skärgård, hvilken Angerman-ån, den största af Skandinaviens elfvar, bildar vid sitt utlopp, der *Hernösand* i 14:de århundradet omtalas såsom hamn- och marknadsplats. Med inträdet i *Vesterbotten* ser man de sista ättehögarne[2]. Rösen af hopkastade stenar äro de enda grafvårdar som sedan återstå. Elfvarnes namn blifva *lappska*[3]. Laxfisket lockade först Norrmän öfver fjällen till

[9] Det södra Medelpad har många ättehögar och äfven runstenar. I Ångermanland förekomma äfven ej sällan ättehögar upp efter Ångerman-ån; men blott en enda runsten omtalas, i Nordingrå socken.

[10] Socknen förer två sillar i sitt sigill, och namnet skrefs fordom *Sillanger*. (*Asp* et *Genberg*, Diss. de Medelpadia antiqua et hodierna. Holm. 1734. *Hülphers*, om Medelpad). Våra äldre antiqvarier härledde namnet af *säll*, *salig*, och funno här *beatorum insulæ* eller de *saliges öar*. *Angr* betyder vik, landtunga, skärgårds-trakt, i allmänhet en trång, bruten belägenhet. Deraf har *Ångermanland* sitt namn. *Näs i Silangri* och *Nordstigher i Sioboradhi* (nu *Säbro* socken i Ångermanland) nämnas såsom gamla *Upsala öden* i Helsingelagen. KgB. Fl. XI.

[1] Ångermanland förer *tre laxar* i sitt vapen.

[2] I Umeå socken vid Klabböle by skola finnas ättehögar. *Hülphers*, om Vesterbotten. Andra säga, att de äro naturens verk.

[3] Så *Ume-*, *Lule-*, *Pite-*, *Råne-*, *Kalix-*, *Torne*-elfvar. På lappska: *Ubmeäno* (af *vuome* skog och *äno* elf), *Lule-äno* (öster-elfven), *Pitoma-äno* (kan betyda den förbudna eller heliga elfven, af *pjettom* förbud), *Rauna-äno* (ren-elfven, af *radn* renkalf, eller *rådno* ung renko), *Kalasäno* (af det finska *kala* fisk, eller det lappska *kala* vad). *Torne* gamla fiskläge, och numera stad, synes fått sitt namn af ett der uppbygdt *torn*, hvadan staden ock förer ett sådant i sitt vapen. *Torn* heter *torne* på lappska, och är förmodligen lånt af svenskan. Elfven kalla Lapparne *Torne-äno*. Såsom ett eget exempel af presterlig uppfinning kan anföras, att Calix socken förer en *kalk* i vapnet, för likheten af namnet, ehuru detta ostridigt är af förr anförda lappska eller finska ursprung. — Den med Lappmarkerna så väl bekante Petrus Læstadius anser *Pite-* och *Råne*-elfvars lappska namn snarare böra härledas, det förra från *poitum* fet, emedan fisken i detta vattendrag framför de närgränsande skall utmärka sig genom sin fetma, det senare från *raune* eller *raunje*, rönn. — I anledning af de flera upplysande anmärkningar, hvilka densamme gjort vid min framställning af Lapparne och dessas förhållande till Finnarne, vill jag här blott tillägga: att de så kallade *Skogs-Lapparne*, flyttande mellan bestämda boningsplatser inom ett visst inskränktare område, och redan känsliga för odlingens välgerningar, stå på öfvergången från Fjäll-Lappens lefnadssätt till nybyggarens, hvarför Fjäll-Lapparnes aftagande antal till en del kan tillskrifvas denna öfvergång; samt att *Finne* i Lappmarkerna äfven utmärker *nybyggare* i allmänhet, hvadan ock Högströms berättelse om Lappens öfvergång till *Finne*, och andras, att han gerna hör sig kallas *Finne*, i den mening böra förstås. — Traditioner bland Lapparne, som

dessa elfvars utlopp, vår- och sommartiden. En och annan satte sig qvar öfver vintern. Nybyggarne öktes med uppflyttande Svenskar, och Lapparne drefvos från hafsstranden. I förra hälften af 14:de århundradet hade den sålunda upptagna bygden uppstigit till *Skeldepth* (på lappska *Sildut*, fors), nu Skellefteå. Der ofvanför var då ännu lappmark och ödemark, ehuru de så kallade *Birkarlar* eller handelsbönder besökte dessa öfre trakter, i synnerhet Torneå, för fisket och handeln med Lapparne, hvadan ärkebiskoparne i Upsala på denna tid utsträckte det under sitt stift hörande Helsinglands namn in i Finland till och med Österbotten. Ända till *Umeå*-elf i Vesterbotten och något deröfver finner man bygd från hedenhögs. Dock varade hedna-åldern här också längre.

Det nordligaste Skandinavien het *Finmarken*. — Denna var enligt de gamle »ett storligen vidsträckt land, som i vester, norr och öster om sig hade hafvet med många stora fjärdar, i det inre vida fjällbygder och dalar och förfärligen stora vatten, och utmed vattnen stora skogssträckningar, och ändalångs ödemarken de stora fjällen som kallas *Kölarne*»[4]. Finmarken började (i 9:de århundradet) ofvan om det norska Halogaland och sträckte sig tvärt öfver till Hvita hafvet; och på denna sida nära lika långt i söder som *Halogaland* på andra, eller till sextiondefemte graden. Af Finmarkens vilda invånare togo Norrmännen skatt, tills svenska nybyggarne blefvo nog talrika att i Sveriges Lappmarker följa exemplet. Sådant kallades *finskatt*, *finfärd* och *finköp*. Om dessa förhållanden, om landets utseende, om en forntida nordisk nybyggares lefnadssätt och äfventyr, derom ega vi gamla berättelser. Vi anföra den äldsta, som tillika innehåller den första beskrifning på en resa från *Halogaland* kring *Nordkap* och till *Dvinas* utlopp i Hvita hafvet[5]. Norrmannen Ottar (som hade lemnat Norge omkring år 870) sade till sin herre, konung Alfred i England, att han bodde nordligast af alla Norrmän vid Vestersjön eller Vesterhafvet, men att landet sträckte sig mycket längre mot norr; dock var det alltsammans öde, undantagande att *Finnar* på några få ställen tidtals uppehöllo sig, om vintern för jagten och om sommaren för fisket. — En gång

---

med största begärlighet uppfatta och kringsprida alla slags berättelser, äro enligt Læstadii kännedom föga att rätta sig efter. Vi lägga ej heller vigt på dessa, så vida de sakna bekräftelse från andra håll.

[4] *Egils Saga*, kap. 14.

[5] *Ottars* och *Ulfstens* Reseberättelser.

hade han velat utröna, huru långt landet sträckte sig *åt norr*, och om någon menniska bodde norr om denna ödemark. Då for han norr ut med landet och hade under hela vägen det öde landet på styrbord (till höger) och öppna hafvet på babord (till venster), tills han efter tre dagar kom så långt nordligt som hvalfiskfängare någonsin plägade fara. Men han seglade ännu ytterligare i norr tre dagar; då böjde sig landet med hafvet mot *öster*, hvarför han här måste vänta på nordvestlig vind, och seglade sedan öster ut med landet i fyra dagar. Derpå måste han vänta på full nordanvind, ty landet och hafvet böjde sig här åt *söder;* och han seglade i denna riktning ut med landet i fem dagar, tills han och hans följeslagare kommo till en stor flod. På andra sidan sågs hela landet bebygdt; och var detta det första bebodda land, som de hade träffat sedan de foro hemifrån; ty hela den mellanliggande kusten var öde, och man såg der endast några jägare, fogelfängare och fiskare, hvilka alla voro Finnar, och sådant var äfven förhållandet i *Terfinnarnes* ödemark. Men vid den stora floden bodde *Bjarmerna* i ett ganska väl bebygdt land. Ottar vågade ej der landstiga, men Bjarmer kommo hos honom om bord. Han tyckte att deras språk liknade *Finnarnes* (hvilket han således har förstått), och Bjarmerna berättade för honom mycket så väl om deras eget som om kringliggande land; men han visste ej hvad deraf var sant, då han ej sjelf sett det. Lockad af lusten att betrakta landet, drog han likväl förnämligast dit för *hvalrossarnes* skull, ty desse ha ganska ädelt ben i sina tänder (af hvilka han gaf några till konung Alfred). Deras hud är äfven mycket god till skeppståg; och är denna hval mycket mindre än andra hvalar, och ej längre än sju alnar. Men i Ottars eget land var den bästa hvalfiskfångst. Der finnas hvalar af fyrtiåtta alnars längd, och de största äro femtio alnar långa. Af dessa, berättade han, hade han med sex skepp dödat sextio på två dagar. Han var en ganska förmögen man på de slags egodelar som utgöra den ortens rikedom, nämligen vilda djur som kallas *renar*. Då han besökte konungen egde han sex hundra tama oköpta renar, och ibland dem sex *lock-renar*, hvilka äro ganska dyra hos *Finnarne*, emedan de med dem fånga de vilda renarne. Han var ibland de ypperste män i sitt land, dock hade han ej mer än tjugu kor, tjugu får och tjugu svin; det lilla han plöjde, plöjde han med hästar. Men deras förnämsta förmögenhet der i landet består i den skatt Finnarne betala dem. Den utgår i djurskinn och fogel

fjäder, hvalfiskben och skeppståg, som tillverkas af hvalarnes hud eller ock af skälskinn. Hvar och en betalar efter sin förmögenhet; de förnämste erlägga femton mårdskinn, fem renhudar, ett björnskinn, tio säckar fjäder, dessutom en björnskinns- eller utterskinnströja, samt tvänne skeppståg, det ena af hvalross-hud, det andra af skälskinn.

Sätter man laxfisket och skälfångsten i stället för hvalfiskfänget, så ser man i denna beskrifning äfven den forntida Norrlands-bonden vid Bottniska viken, hans lefnadssätt, näringsfång och förhållande till Lapparne. Norska konungarne tillegnade sig från Harald Hårfagers tid uteslutande skatten och handeln i Finmarken och fortforo att efter sjösidan upprätthålla dessa anspråk. Smör och fläsk funno i synnerhet i Finmarken en begärlig afsättning. *Bjarmerna* voro ett finskt folk och, såsom det synes, bildadt mer än sina stamförvandter. Beskrifningen på deras land visar odling och åkerbruk. Det gamla Bjarmaland sträckte sig från Dvina till Volga och Kama och hade en vidsträckt handels-gemenskap. Buchariska karavaner ditförde Orientens varor. En Bjarmalands-färd ansågs i Norden för ett särdeles riktande företag, dels genom handel (man tillbytte sig soblar, bäfverskinn och gråverk), dels genom plundring, ty handelsresan var ofta tillika vikingafärd. Vid Dvinas utlopp var i en stor skog detta folks helgedom. Gudomligheten het Jumala (ännu Guds namn hos Finnar och Lappar). Hans bild hade på knäet en stor silfverskål, full med silfverpenningar, och ett dyrbart smycke om halsen. Här var tillika begrafningsplats och mycket guld och silfver i högarne och mullen, ty med rike män begrafdes en del af deras lösören. Omkring helgedomen var en skidgård med en läst dörr, och sex man höllo skiftevis vakt hvarje natt.

Flera finska folk uppträda dessutom i de gamla nordiska underrättelserna. Ett infall af *Kurer* och *Qvener* i Sverige omtalas redan i konung Sigurd Rings tid, och de sistnämde voro tillika med Lapparne våra förfäders grannar äfven i det nuvarande svenska Norrland. »*Svearne*», heter det i 9:de århundradet, »hafva nordan om sig på andra sidan öknen *Qvenland*, och i nordvest *Skridfinnarne*, och i vester *Norrmännen*»[6]. Men Skridfinnar och Qvener voro i dessa nordliga trakter blandade med hvarandra; ty *Qvenland* säges ock ligga i bredd med Norges norra del, och Qvenerna ströfva till norska gränsen

[6] Konung Alfred i inledningen till *Ottars* och *Ulfstens* Reseberättelser.

och derutöfver. De bära sina små lätta båtar öfver land in i de stora sjöarne, som äro emellan fjällen, och härja sålunda in på Norrmännen, och dessa åter på dem. Dock söka de äfven Norrmännens hjelp emot egna fiender. Af Thorolf, Harald Hårfagers syssloman öfver finskatten, begärde (omkring år 877) Faravid, Qvenernas konung, genom sändebud hjelp emot *Karelerna*, som hade härjat hans land, och erhöll den emot löfte, att Thorolf skulle ha lika stor del i bytet som konungen. Men det var lag hos Qvenerna, att konungen skulle hafva tredjedelen af bytet, och dessutom, utan byte, så mycket bäfver-, sobel- och grå-skinn som han ville undantaga. Thorolf drog öster i Qvenland; han hade 100, konungen 300 man. De tågade gemensamt till öfre Finmarken, träffade och slogo Karelerna på fjällen och vunno ett ganska rikt byte. Derpå återvände Thorolf till Qvenland, gick öfver Kölen och kom in i Norge vid *Vefsen* i Halogaland. — Denne mäktige Halogaländare, tillika en djerf viking, drog redan fördel af *Lofoddens* rika fiskerier, lät fånga stockfisk vid *Våge* och idkade sillfiske[7]. Huru vidt namnet *Qvener* en gång gått, skönjes deraf, att hela det norra hafvet kallas *Qvenersjön* och hela Finland *Qvenland*[8]. Dock förekommer Qvenland äfven i en inskränktare bemärkelse. Det säges då ligga emellan Helsingland och Finland[9], och innefattade i denna senare bemärkelse hela Bottenlandet eller det inre kustlandet på båda sidor om Bottniska viken, tills svenska nybyggare uttrangde Qvenerna, först i Vesterbotten, sedan till en del äfven i Österbotten, hvars finska namn *Kainu* än i dag påminner om de gamle *Qvener* eller *Kväner*.

Dels i krig, dels i förbund med Qvenerna uppträda *Karelerna*, ett vildt, krigiskt, på sjöröfveri begifvet, af boskapsskötsel och jagt för öfrigt lefvande folk, spridt från inre Finska viken (som af dem äfven kallas *Kyrialabottn*) genom östra Finland ända till yttersta Finmarken[10], men äfven ströfvande in i svenska Norrland, der ännu omkring 1350 en svensk ärke-

---

[7] »Han hafdi menn í skreidfiski í Vagum, en suma í síldfiski». *Egils Saga*, kap. 17.
[8] Konung Alfred och *Fundinn Noregr.*
[9] »Austr frá Naumudal er Jamtaland, ok þá Helsingaland, ok þá *Kvenland*, þá Finnland, þá Kiriálaland, en Finnmörk liggr fyri ofan þessi öll lönd». *Egils Saga*, kap. 14.
[10] Kusten af ryska Lappland kallades fordom *Karelastrand*, äfven *Tre* och *Trenäs*, hvadan namnet *Trefinnar* eller *Terfinnar*.

biskop döpte tjugu *Lappar* och *Kareler* från *Kemi* och *Simo*, i ett stort kar vid Torneå. På södra sidan om Finska viken möta *Esterna*. Namnet, taget af den *östliga* belägenheten mot Skandinavien, omfattade fordom hela landet från Weichseln[1] till Finska viken, och på olika tider olika folkslag, Göter, Finnar, Letter, tills det stannade på den finska stam, som ännu bär det, och som sträckte sig i äldre tider genom Kurland ända in i Preussen[2]. Med detta gamla *Estland* sätta våra fornsagor tidigt Svenskarne i gemenskap. Genom Estland gick konung Svegders tåg, då han i öster ville uppsöka Oden den gamle. I Estland härjade konung Yngvar och blef slagen af Esternas här, och Svenskarne uppreste hans hög på sjöstranden, »på det Östersjöns böljor måtte qväda hafs-sången, svensk konung till förnöjelse». Då svenska makten upphör att för dessa trakter vara fruktansvärd, oroa *Ester*, i förening med sina stamförvandter *Kurer*[3] och *Kareler*[4], såsom sjöröfvare Sveriges kuster.

Dessa äro de finska folk som redan från hedniska tiden i Norden omtalas. Ännu ett finnes, en gren af Esterna, de så kallade *Tavester* eller *Tavaster*[5], hvilka först senare hos Svenskarne uppträda under detta namn, ehuru ingalunda yngre i Finland än sina stamförvandter. Allt visar tvärt om, att Tavasterna här voro sjelfva hufvudfolket. De innehade den sydligaste, fruktbaraste delen af landet[6], der åkerbruket först

---

[1] Ännu i 9:de århundradet gick Estland till Weichsel. *Ottars* och *Ulfstens* Reseberättelser.

[2] *Thunmann*, Untersuch. über die alte Gesch. einiger Nord. Völker, s. 18—20. »Noch jetzt trifft man so wohl in Kurland als in Semgallen beträchtliche Ueberreste dieser alten Finnischen Einwohner an». *Ibid.*

[3] »Permixti *Estonibus Curi*». *Saxo*, lib. XIV. p. 329.

[4] Jfr *Porthan*, Paul. Juust. Chron., p. 49—50.

[5] Omtalas först under detta namn i påfven Gregorii IX:s bulla af den 9 Dec. 1237. Namnet skrifves här *Tavesti*, äfvensom i stora rimkrönikan ofta *Tavester*, hvari folknamnet *Ester* utan tvifvel ligger. Första stafvelsen *Tav* är svårare att förklara. Kanske är likväl detta en öfversättning af Tavastlands inhemska namn *Häme*, sannolikt af *häm*, i estniska språket *våt*, *fuktig*, *kärr-artad*. Samma begrepp ligger i det isländska *þá* (läs *tau*), hvilket ej blott betyder *tö*, utan äfven en *upptöad träskaktig mark*. Minnesmärken efter både *Esters* och *Tavesters* sjöröfveri finnas i Södermanland, såsom *Estaskär*, *Estaklippa*, samt *Tavesta* skans (den sistnämda i Skyllinge socken). I ryska krönikor nämnas Tavasterna vid år 1042, men under namnet *Jämer*; som blott är det ryska uttalet af deras inhemska namn *Häme*.

[6] Att det egentliga Finland med Tavastland (och senare äfven en del af Österbotten), med ett ord det södra och vestra Finland, blifvit be-

blef inhemskt, och hvarifrån det med steg så sena, att man kan följa dem, spridt sig till norra och östra Finland. De ha öfver Åland och Roslagen med Svenskarne tidigast plägat gemenskap, och *deras* land är det som företrädesvis hette *Finland*, i motsats mot den vildare *Finmarken*, som bevisligen en gång gått längre ned än några sagor omtala, och ända till öfre Tavastland[7]. Detta det södra Finlands folk, som till någon del i odling synes höjdt öfver sina stamförvandter Kareler och Qvener, förekommer under ingen egen benämning i Norden under hedendomen, ehuru det sjelf har en sådan. Det har af våra förfäder blifvit utmärkt genom det allmänna namnet *Finnar*, och det är i sina närvarande hemvist åtminstone så gammalt som några nordiska minnen.

Namnet Finnar var af ålder och är ännu gemensamt för en stor folkslägt i Norden, innefattande ej blott flera numera egentligen så kallade finska stammar, utan äfven Lapparne, hvilka af Norrmän och Isländare kallas Finnar. Många ha påstått, att namnet ursprungligen blott tillhör Lapparne. Redan Taciti Finnar skola vara endast Lappar; Isländares och Norrmäns Finnar i sjelfva Skandinavien skola vara endast Lappar. Blott genom en förvexling skall namnet öfvergått på de öfriga äfven så kallade finska folkslag i det egentliga Finland. Har en sådan förvexling skett, så äro åtminstone nationerna sjelfva ej utan skuld. Ännu i dag kalla sig *både* Finnar och Lappar med *samma* nationela benämning *Suome*, *Same*, ett ord som egentligen betyder *moras*[8]. Det gamla ryska *Ssum* är samma

bodt af samma finska stam (den tavastiska), skild från *Savolaxare* och *Kareler*, visar äfven dialekten. *Porthan*, ad Paul. Juust., sid. 87, 88.

[7] »*Lappringarne*, eller lösa stenar satta i en ring, hvaraf skogarne i en stor del af öfre Finland äro fulla, äro tydliga spår dertill, hvarest Lappar förr bott. Ty stenarne äro satta i en ring på lika sätt som Lappen brukar i sin kåta eller tjäll, der han har sin eldstad, hvaromkring han och hans hushåll sitta och ligga. Sådana ringar finnas nu till öfverflöd i Oriwesi och flera nästgränsande socknar uppåt norr: men härifrån längre åt söder finnas de intet. Detta tyckes vara ett tydligt bevis derpå, att det forna Lappland eller *Scritofinnia* sträckt sig ända hit intill, och att här varit gränsen, der det af åkerbrukare bebodda landet eller forna Tavastland börjat taga vid». *Lencquist*. om Lapparnes forna hemvister i Finland, i *Åbo Tidningar* för år 1778, s. 142—143. — Man kan dessutom, såsom redan blifvit anmärkt, historiskt följa åkerbrukets utbredande ifrån nedre Tavastland uppåt.

[8] *Fenn* i vårt gamla språk, jfr *Svea R. Häfder*, I del. s. 318.

ord och lämpas likaledes både på Lappar och Finnar[9]. Det germaniska *Fenni* redan hos Tacitus, det skandinaviska *Finnar*, är blott en öfversättning, som uttrycker samma begrepp, hvilket dessutom återvänder i flera finska folkslags egna benämningar[10], visar naturen af deras första boningsplatser och ännu om dem till en stor del gäller. — Folknamnet är således verkligen gemensamt. Det tillhör äfven af ålder det nordliga Europa. Att Tacitus, (enligt *sina* begrepp) sätter Finnarne ungefär i det nuvarande Lithauen, Ptolemæus vid Weichseln, ingendera ännu vid sydostliga Östersjö-kusten — der man senare träffar dem, då de götiska folk, som tidigast innehade dessa kustländer, anträdt det stora tåget åt södern — detta hindrar ingalunda, att ju finska folk kunnat sträcka sig ända till det yttersta Norden, ty hela nordöstliga Europa fans ej för Romarne, och äfven de sägner som nått dem om dess invånare omsätta de alltför sydligt. Med ökad jordkunskap hos de gamle framträda också deras Finnar nordligare, såsom inbyggare i Procopii *Thule*, i Jordanes' *Scanzia*, och hos den senare fördelta i *flera* stammar. — Att i gamla tider bestämdt åtskilja Lappar och Finnar, när endast det senare allmänna namnet brukas, är derför svårt, ej blott genom underrättelsernas ofullständighet, utan genom sakens natur; i synnerhet då här tillika är fråga om folkslag, hvilkas forntid ej eger någon annan historia än deras grannars. Vädjar man till det närvarande, så synes visserligen skilnaden stor. Finnarne vilja ännu ej vidkännas den lappska slägtskapen. Lapparne räkna den finska sig till heder. Alla som i det nordliga Skandinavien sjelfva lefvat bland Lappar och Finnar ha äfven emot-

---

9 *Lehrberg* (Untersuch. zur ält. Geschichte Russlands, s. 223, jfr 212). Ingen kan för öfrigt ha gjort en enkel sak krångligare, än denne eljest förtjente författare. Lapparne skola öfversatt det skandinaviska *Fenn* med det finska *Suomi* och gjort detta (uttaladt *Same*) till sitt eget namn; men när Finnarne fingo höra detta, ha de tagit ordet af Lapparne och gjort det till sin egen benämning. Detta är ungefär hufvudsumman af hvad Lehrberg, l. c. sid. 210, 211, 212, anför.

10 *Suomi* (hvaraf det lappska *Same* blott är ett annat uttal) är en förkortning af *Suomenmaa*, och detta åter af *Suomiehenmaa:* efter orden, *kärr-inbyggarnes land*, af *suo* kärr, *miesi* (genit. *miehen*) man, och *maa* land. *Rühs*, Finland och dess invånare, omarbet. af *A. I. Arwidsson;* Sthm 1827, 2:dra del. s. 1. Häraf kalla sig Finlands Finnar för *Suomalaiset*, Esterna *Somelased*, Lapparne *Sabmelads*. Samma begrepp ligger i *Kainulaiset* (af *kaino* låg, lågländt), såsom Finnarne i Kajana, och *Hämäläiset*, såsom Tavasterna kalla sig. *Karelernas* inhemska namn *Karjalaiset* kommer af *karja* boskap, hvadan *karjainen* herde.

tagit ett lifligt intryck af båda folkslagens stora både fysiska och moraliska olikhet, och detta bör erhålla all den vigt det förtjenar, ehuru å andra sidan språkens erkända obestridliga förvandtskap visar, att bägge höra till samma hufvudstam. En besynnerlig blandning af envishet, misstänksamhet och barnsliga affekter utmärker Lappen. Ett bestämdt, kraftfullt väsende, en ofta dyster allvarsamhet Finnen. *En man vid sina ord och en oxe vid sina horn* är ett finskt ordspråk. Finnens kraft har emottagit odlingen. *Svedjandet*, som man kunde kalla ett nomadiskt åkerbruk, synes af ålder hos honom inhemskt. — Fjäll-lappen har deremot sin rot så djupt i den urgamla vildheten, att han är ett för odlingen bortdöende folk, oaktadt kristendomen och en faderlig regerings omsorger. Likväl finnas öfvergångar emellan bådas tillstånd. De gamle Qvener och Kareler ha äfven i skogarne lefvat på Lapparnes vis, mest af jagten, hvarför *raha*, skinn, ännu både i lappska och finska språken tillika betyder det förnämsta bytesmedel eller penningar. — Finnar i det inre Österbotten och Kajana förde med sina renar för 150 år tillbaka ett lappskt lefnadssätt[1]. Så kallade *Fiskare-lappar*, ofta af finsk härkomst, finnas ännu i Kemi Lappmark[2]. Namnet *Lappar* höres inom Skandinavien först i 12:te århundradet, synes utgånget från Finnarne sjelfva, och är troligen äldst på andra sidan om Östersjön. Lappar, såsom ett *gränsfolk*, hvilket ordet betyder[3], ha *ibland* Finnar och *utmed* Finnar en gång funnits så sydligt som i Estland, sedermera i Finland, ifrån det inre af Finska viken[4] till Ishafvet. Från det öfre Finland äro de, i synner-

[1] Se Johan Cajani beskrifning om visitationen i Paldamo socken å 1663. *Åbo Tidningar* för 1777, s. 127.

[2] I Utsjocki. *Wahlenberg*, om Kemi Lappmark, s. 25.

[3] Af det finska *loppu*, finis, extremitas. Tornæus, Scheffer och äfven Lehrberg anse denna härledning för sannolik. I lappskan betyder *lapp*, *lappa* klyfta, håla (troligen samma ord med det föregående), och *lappot* borttappas, förloras. Lapparne vilja, såsom bekant, ej vidkännas detta namn, men höra sig gerna kallas Finnar.

[4] En "*provincia extrema*", som kallas *Lappegunda*, omtalas af rigiska missionärer i *Estland* år 1220. *Gruber*, Orig. Liv., p. 148. En bulla af Gregorius IX af år 1230 förbjuder att tillföra hedningarne i *Karelia*, *Ingria*, *Lappia* et *Vatlandia* vapen, på det de må afstå från sina grymheter mot de svenska kristne. Ibland Kareler, Ingrer, Vatländare (de sista från trakten omkring Koporie och Ingermanland), alla ostridigt *Finnar*, nämnas här således också *Lappar*, och måste ha funnits i de förras grannskap. I Finland höres lappska namnet ofta i ställens be-

het af *Tavasterna*, i ännu ej aflägsna tider utträngda; och detta är den fördrifning ur Finland som Lapparne sjelfve minnas[5]. I det nordliga Skandinavien finna vi dem åter blandade med andra Finnar, ehuru äfven dem underlägsne. Bland Finmarkens invånare räknas uttryckligen flera slags "*Finnar* samt *Lappar* och *Kareler*"[6]; och man ser häraf, att finska namnet nytjas än i vidsträcktare, än åter uti inskränktare bemärkelse. Nedanför Finmarken var Qvenland, der de finske Kajaner eller Qvener ströfvade, men äfven ibland dem och på sidan om dem träffas Lappar; ty Lapparne sätta sig till motvärn och blifva slagna vid Qvenernas infall i Norge[7].

Ibland dessa nomader uppträda i Norrland de förste svenske nybyggare, delande först, beskattande sedan deras jagt, boskaps-skötsel och fiske, men från början utmärkande sig genom *fasta boningar, jordbruk* och *handel;* hvarför Lappen bildade Svenskarnes namn af dessa omständigheter, under hvilka han först gjorde deras bekantskap[8]. Att undanträngas blef de vandrande stammarnes lott. Dock skedde detta ej med ens. De svenske nybyggarne fortgingo mest efter kusten. Inne i landet förblef länge det gamla tillståndet. Ännu i 11:te århundradet utgår en svensk prins på eröfringar mot Qvenerna[9]; på samma tid kunde Helsingland ännu kallas Skridfinnarnes hufvudsäte[10]. De ströfva öfver stora rymder ända in i Verm-

nämningar: såsom *Lapinjärvi* (Lappsjö), *Lapinsalmi* (Lappvik), *Lapinkangas* (Lappås), *Lapinlinna* (Lappborg), *Lapinrauniot* (Lapprösen), *Lapinranta* (Lappstrand, äfven *Villmanstrand* kalladt), samt i de svenska socknarne *Lappträsk*, *Lappfjärd*, *Lappvik*, *Lappdal*. m. fl. Ifrån öfre Tavastland allt uppåt äro märken och minnen af Lapparnes forna vistelse i synnerhet talrika.

5 Traditionen hos de svenska Lappar har en tvåfaldig riktning. De tala dels om en fördrifning ur Finland (Scheffer, Tornæus), dels ur Sverige (Högström). Enligt Högström säga de, att Lappar och Svenskar voro i början bröder. Vid ett uppkommet stormväder blef Svensken förskräckt och gömde sig under ett bräde, hvaraf Gud lät blifva ett hus; men Lappen förblef ute. Allt sedan bor Svensken i hus, men Lappen under fria himlen.

6 *Svea Rikes Häfder*, I del. s 354, n. 7.

7 *Fundinn Noregr.*

8 En Svensk heter i allmänhet på lappska *Laddelats*, hvilket både till betydelse och ursprung är *landbo*. Svensken kallas ock *Taro, Tarolats*, handelsman, af *tarrohet, taret*, sälja.

9 Scholiasten till *Adam af Bremen*, De situ Daniæ, cap. 78, ap. *Lindenbrog*, Script. Septent., p. 59. Qvenland kallas här genom samma missförstånd, som hos Adam af Bremen, för *terra feminarum*.

10 "Quorum (scil. Scritefingorum) caput Halsingaland". *Adam. Brem.* Men att Svenskarne redan begynt bebygga kusten, vitnar Adamen-.

lands skogar[1], och äro troligen de Lappar, efter hvilka ännu i Dalarne finnas minnen och spår[2]. Att både Lappar och Finnar fordom, såsom än i dag, funnits i Norrland och Lappmarkerna, är således otvifvelaktigt. Sannolikt har äfven detta till en del gält om det mellersta Sverige, ehuru förhållandet der är dunklare, odlingen äldre, och nomadlifvet på flykt, redan innan det träffas af historiens dagning. *Åland* och *Qvarken* ha af ålder varit öfvergångspunkter mellan Sverige och Finland. Svenska kolonier ha färdats på dessa vägar, dels utmed Finska viken till Nyland, ja till Ryssland, dels till Österbotten. Men Lappar och Finnar ha på samma vägar tidigare, i en aflägsen fornålder, öfvergått till Sverige[3]. Åland med en svensk befolkning, så gammal som från bränn-åldern (såsom grafvarne visa), är fullt af spår efter äldre lappska och finska invånare[4]. Dessa ha derifrån kommit till Roslagen, till norra Upland, hvilka förvara namn efter bägge[5], och sannolikt ha äfven egentliga Finnar derifrån spridt sig vidare. Deras forna gemenskap med Roslagen är så mycket otvifvelaktigare, som de derefter benämt hela Sverige[6]. Att de under medeltiden ännu funnits i det inre landet kan slutas af den sägen, som tillskrifver upptäckten af det mellersta Sveriges förnämsta

---

stämmigt med Sturleson; ty då han säger om Svionerna: "longis terrarum spatiis regnant" (nämligen från Birka allt uppåt), så vore detta uttryck otjenligt, om de ej redan före hans tid hade öfvergått Dal-elfven och begynt Norrlands kolonisation.

[1] "Vermilani cum Scritefingis". *Adam. Brem.*

[2] Vid *Finnbo* fäbodar, invid sjön Hinsen i Svärdsjö och Sundborns socknar, finnas små gräsbevuxna jordgrafvar, som folket kallar *Lappgrafvarne.*

[3] Bland Qvarkens öar, som äfven på finländska sidan mest ha svenska (ehuru några äfven finska) namn, förekomma ytterst de så kallade *Lapp-ören.* I Ålands skärgård, på finländska sidan, bland finska och svenska namn äfven *Lappvesi* och *Lappö.*

[4] Åland har en stor mängd ättehögar, i hvilka brända lerkrukor blifvit funna, men för öfrigt många namn som bibehålla minnet af lappska och finska invånare, såsom *Lappböle, Koskinpä, Jomala, Finnström, Finnby, Finnö, Finnbo, Finnholm,* m. fl. Jfr *Radloff*, Beskrifning om Åland. Af namnet Jomala (Gud) kan slutas, att der varit ett finskt offerställe. Likväl träffas i denna socken flera ättehögar, af hvilket begrafningssätt jag ej känner exempel bland Finnarne.

[5] I Roslagen och norra Upland förekomma namnen *Finnsta, Finnåker, Finnsjön, Finnskogen,* samt i Häfverö socken de så kallade *Lappgrufvorna.*

[6] *Ruotsi* eller *Ruotsinmaa* Sverige, *Ruotsalainen* en Svensk. Hos Lapparne (till hvilka dessa benämningar på Sverige och Svenskar öfvergått) *Ruothi* och *Ruotteladz.*

grufvor åt *Finnar*[7]. Deras lefnadssätt på skogarne, der sedermera våra bergslager uppstodo, gaf dertill anledning. Myrjerns-tillverkningen var hos dem af ålder känd[8]; om *»jernets födelse»* qväder en gammal finsk runa[9]. *Smed*[10] är på finska språket uttrycket för allt slags handtverk, och *finska svärd* förekomma i isländska sagor. Den namnkunnigaste smed, som gamla Norden kände och *Edda* besjunger, är en finsk konungason på Svithiods gränser[1]; och ännu i senare tider ha Finnarne det rykte att i smid-arbete vara utmärkt skicklige. Det sydligaste spår af egentliga Finnar i Skandinavien innehåller sagan om Norges uppfinnelse, som låter en qvenisk höfding träffa stamförvandter på den lilla ön Lessö i Kattegat.

Likväl synas Lappar och Finnar till det gamla Svithiod stå i olika förhållande. Att bägge ha med våra förfäder plägat tidig gemenskap är tydligt redan genom språkets inflytelse på de eljest derifrån så vidt skilda lappska och finska språken, en inflytelse som i synnerhet i det förra är ganska stor[2], men äfven betydlig i det senare, hvilket likaledes af svenskan lånat nästan alla ord för betecknande af borgerlig styrelse och odling[3]. Men allt hvad af egentliga *Finnar* i Skandinavien fun-

---

7 Så skall, enligt tradition i orten, Falu grufva ha blifvit upptäckt af en Finne från Thorsång. Äfven Sala silfvergrufva skall ha blifvit uppfunnen af *Finnar*, hvilka först hållit upptäckten hemlig, hvadan *Sala* skall fått sitt namn af det finska *salan* fördölja eller *sala* hemlig. En gammal grufva heter här ännu *Finngrufvan*, och Finnar bodde i grufbyn intill konung Gustaf Adolfs tid. De nu på Dalarnes Finnskogar befintliga Finnar äro af en senare inflyttning och ha alla sina nedsättningsbref af konungarne Karl IX och Gustaf Adolf

8 Finnarne ha på *myrmalm*, som våra förfäder kallade *grasjern*, ett eget namn *hölmä*. Jern heter eljest på finska och lappska *rauta*, *route*, och *Rautalambi* härad i Finland har sitt namn af *rauta* jern och *lammi* sjö, träsk; således åter af myrjernet.

9 ”*Rautan synty*”. Jfr *Schröter*, Finnische Runen. I allmänhet får en trollsång namn af *synty* (födelse), emedan man, enligt folktron, för att kunna fördrifva ett ondt, först måste kunna uppgifva dess ursprung

10 ”*Seppä*”.

1 Jfr *Völundar-qvida* i den äldre Edda.

2 Af 11,433 ord, som *Lindahls* och *Öhrlings* Lexicon Lapponicum (Holm. 1780) innehåller, är vid efterräkning ungefär en *tiondedel* lånad från *svenskan*, oaktadt bägge språkens radikala olikhet.

3 T. ex. *kuningas* konung, *tuomari* domare, *valtakunta* välde, rike, *esivalta* öfverhet, *ruhtinas* drott, *sakko* sak, böter, *kaupunki* köping, *tori* torg, *markkina* markuad m. fl.; äfven de flesta handtverks namn, utom smed (*seppä*) och väfvare (*kankuri*). Deremot äro uttrycken för *boskaps-skötsel, jagt, sjöfart, åkerbruk*, i synnerhet *svedjande*, inhemska. Att de nordiska sagorna omtala finska *konungar* är en öfver-

nits är från östra sidan af Bottniska viken och från Finland invandradt. Detsamma kan blott till en del sägas om *Lapparne*, som sjelfve anse sig för Sveriges[4] och Norges äldsta invånare[5], och hvilka ingen historia kan följa dit. *Norrmän* och *Isländare*, från hvilka vi ha de äldsta underrättelserna, ha med *dem* förr gjort bekantskap än med Finlands Finnar, med hvilka deremot de gamle *Svenskar* af ålder stått i fiendtlig eller fredlig beröring. Hos de förre betyder derför namnet *Finnar* förnämligast Lappar. Lapparne äro således de af dem omtalade *Finnar*, som ännu i 9:de århundradet vistades utefter hela gränsen emellan Sverige och Norge; följaktligen äfven de *Skridfinnar*, som Adam af Bremen sätter nordvest om Svenskarne och ofvan om Vermlänningarne, således i nuvarande Dalarne. Lappar voro troligen äfven de Finnar, som en gång uppehållit sig på det gamla Vestergötlands gränsskogar[6], och efter hvilka den småländska *Finnheden* redan i 6:te århundradet blifvit uppkallad[7]. Det forna Sverige har således haft sina

---

föring af detta uttryck på begreppen *husbonde*, *förman*, *herskare*, för hvilka egna ord finnas i finskan.

[4] Jfr *Svea Rikes Häfder*, I del. s. 321, n. 2.

[5] "De norske Lapper, især de bosatte, der ville kaldes *Finner*, og foragte Nordmændene saavelsom de omflakkende Lapper, paastaa at være de ægte gamle Indbyggere af hele Norge". *Rask*, om det gamle nord. Sprog, s. 114.

[6] *Adam af Brem.* Finvedi. Jfr ofvanföre. I Kinds härad i Vestergötland förer ännu en socken det karakteristiska namnet *Finne-kumla*.

[7] *Finnaithæ* hos Jordanes är så likt *Fineyde*, att man deri igenkänner samma ord. Man har invändt, att i den småländska *Finnheden* inga finska eller lappska namn äro öfriga. Exempel finnas dock. *Salivara*, en by i Angelstads socken, må anföras. Men vore äfven detta exempel här det enda, så måste man märka att *gårdars* och *hemmans* namn i denna fråga föga betyda. Mera betyda namn på föremål, som äfven finnas i den vilda naturen, *berg*, *skogar*, *sjöar*, *strömmar*, ehuru äfven dessas benämningar förändras. Svenskarne voro öfver allt i Sverige och af ålder det egentligen åkerbrukande folket. De ha öfver allt med sitt arbete döpt sin jord, äfven der de haft andra föregångare. Jag är sjelf från en provins (Vermland), der Finnskogar funnits och än finnas sedan Karl IX:s tid, då egentliga Finnar från Savolax öfverflyttades till Vermlands skogar (ett slags kolonisation, som synes föranledd genom äldre bruk och exempel); men öfver allt har med svensk bygd svenska namn uppstått, så att inga eller ganska få finska namn qvarblifvit i de trakter, der fordom finnbygd eller finnskog varit; ja äfven verkliga finnbyar i Ny och Dalby socknar i Vermland kallas af de svenska grannarne helt annorlunda än af Finnarne sjelfva. Äfven i Norrland, i Neder-Torneå socken, hvarest likväl Finnarne äro de talrikaste, äro de svenska bynamnen ofta öfversättningar af de finska. Denna sed hos våra förfäder att försvenska finska benämningar är så

Finnskogar, såsom det nyare. På dessa ha Lappar qvarstannat, och till en del Finnar inflyttat, tills de, af den stigande odlingen kringgångna och afskurna, endera blifvit utrotade eller sammansmält med Svenskarne, hvarpå flera senare till Sveriges skogar öfverflyttade finska nybyggen ge exempel. Ännu i 11:te århundradet hade, såsom af åsyna vitnen berättas[8], bergstrakterna i Sverige andra invånare än den odlade bygden. De beboddes af ett vildt folk, som stundom årligen, stundom hvart tredje år utbröt ur sina okända gömslen, utbredde förödelse öfver slätterna, om ej kraftigt motstånd skedde, samt återgick lika hastigt. Dessa qvarlefvor af finska stammar i Skandinavien äro tillika bevisligen de hedniska skaldernas[9] och Snorre Sturlesons[10] *Jotuner* eller *Jotnar*, troligen ock de senare folksägnernas *Huner*, om hvilka så många orters namn äfven i södra Sverige påminna.

Af folkets författning utmärka vi här blott hufvuddragen, lemnande den ytterligare utvecklingen till den tid, då vi kunna åberopa de gamla lagarne, hvilka i sitt närvarande skick tillhöra kristna tiden, ehuru de hvila på äldre grundsatser.

gammal, att sagorna, ehuru fulla af bevis på gemenskapen emellan bägge folken, ej förvara oss ett enda finskt namn.

8 "Ab his qui hæc se vidisse testantur". *Adam. Brem.*, De situ Daniæ, c. 90.

9 Hedniska skalder kalla Thor "omstörtaren af den *fornjotiske* gudens altaren", "fjällgudens besegrare", fjällvargarnes, bergfolkets, klippans söners, *Jotarnes* baneman". De säga, att han nedslagit "konungen för jordhålornas folk och *Finnarnes* höfding på fjällen". Se ställena anförda i *Svea Rikes Häfder*, 1 del. s. 210.

10 Heimskr. *Harald Hårfagers Saga*, kap. 25. Flera bevis kunna anföras, att detta var allmän mening hos Isländarne. Så säger Snorre Sturleson, att Norge sträckte sig från Göta-elf till *Finmarken* (Heimskr. *Olof den Heliges Saga*, kap. 59). Det är tydligen samma gränsbestämning som förekommer i *Fundinn Noregr* (hos Björner, s. 6), der det säges, att Norge het allt landet från *Jotunheim* allt söder till *Alfheim*. *Jotunheim* och *Finmarken* var således detsamma. Men det förra, som var den mytiska benämningen, flyttades allt längre åt norden och östern. Ursprungligen gränsade *Jotunheim*, såsom *Manheims eller Svithiods* motsats, i norr till det senare, och innefattade äfven det fordom af Qvener och Lappar innehafda svenska Norrland. Der låg också det fabelaktiga *Hunaland*, som i *Ketil Hängs Saga*, kap. 6 nämnes i förbindelse med Gestrikland; ehuru detta Hunaland liksom Jotunheim flyttades längre åt norden. *Huner* utmärker i folksägnen *hedningar, barbarer* i allmänhet.

Ibland alla germaniska stammar hade de skandinaviska folken företrädesvis bibehållit föreställningen om det äldsta samhällets gudomliga ursprung. *Diar*, *drottar*, gemensamt namn på gudar, prester, domare, kallas de äldste herskare. Med *tolf* sådana satt Oden till doms; med *tolf* de visaste män dömde Upsala konung på tinget [1]. De stora årliga offren församlade och förenade folket. Hvar de höllos var *frid* [2], och sjelfva deltagandet i dem betydde frid emellan de särskilda stammarne [3]. I skydd af denna frid höllos offren med sina måltider, rådslogs, dömdes, köpslogs; hvarför *ting* — det gamla namnet på dessa sammankomster — på en gång betydde offer, gästabud, riksdag, rättegångsdag och marknad [4]. — Oden, heter det, tog besittning af landet med att anlägga tempel och offra efter Asarnes sed, och folket gaf honom skatt, på det han skulle offra dem till god årsväxt. Eganderätten, liksom åkerbruket, utgick således från gudarne. Men boskapsskötseln gaf förnämligast rikedom; hvarför *fä* hos förfädren var namn och värde på all förmögenhet. Att i Sverige de stora nationela offren firades i Upsala, grundade Upp-Svearnes anspråk och rätt att ge hela riket en konung; ty Upsala konung var »det heliga altarets vårdare», såsom den hedniske skalden honom kallar [5]. Hushållet ej mindre än riket var på gudarnes dyrkan grundadt; hvarför *ve*, *vi*, hvilket i så många orters namn återvänder, betyder i det gamla språket både *boningsplats* i allmänhet och ett *heligt rum* [6]; och man finner omtaladt, att gudarnes bilder varit utskurna på de pelare, som omgåfvo husfadrens högsäte [7]. Sjelf kallades husfadren såsom fursten *drott* och var prest, domare, anförare för de sina. — Äktenskapet såsom *lagligt* skildes från oordentliga förbindelser, men uteslöt dem ej. Jämte

---

[1] Heimskringla. *Olof den Heliges Saga*, kap 96.

[2] Ett sådant fridlyst ställe het derför *helgistadr* (helig ort), *gridastadr* (fridsort), äfven hos gudarne, som också hålla ting. *Edda*, *Dæmi-Saga*, 15.

[3] Fylkiskonungarnes deltagande i offren var ett tecken att de med Upsala konung voro i frid. *Ynglinga Saga*. kap. 42.

[4] Deraf ordet *ting* ännu i flera marknaders namn.

[5] Skalden Thiodolf i *Ynglinga-sagan*, kap. 24.

[6] Jfr *Hallenberg*, Anmärkningar till Lagerbrings Sv. Hist., II: 285. Var ett tempel på stället, så tillägges ofta gudomlighetens namn, såsom *Odensvi*, *Frösvi*, *Thorsvi*, i fall det var helgadt åt Oden, Frej eller Thor. Ändelser på *lund*, *sal*, *hög* i orters namn utmärka äfven merendels gamla offerställen.

[7] *Eyrbyggia-Saga*. kap, 4.

den äkta hustrun, som kallades *adalkona*[8], kunde en man opåtaldt ega frillor; men arfjorden gick till de äkta barnen, ehuru frillobarn för öfrigt ej voro uteslutna från allt arf. — Liksom hos Greker och Romare och i all hedendom, berodde det af fadren att låta utkasta ett nyfödt barn eller uppföda det, i hvilket senare fall han hof det upp från jorden i sina armar och lät i ansedda fränders närvaro vattenösa och namngifva det. *Köp*, afhandladt med fader eller närmaste fränder (ehuru här snarare ett symboliskt uttryck för *aftal* i allmänhet,) var den lagliga formen för äktenskap och gjorde barnen *lagfödda*. Till skilnad från den hemligt lockade eller i härnad röfvade hette derför den laggifta hustrun »med gåfva och tal»[9] vunnen, eller var, såsom hos Homerus, »gåfvoköpt»[10]. Gudarne sjelfve taga ej annorlunda hustru[1]. — Thors hammare, lagd i den höljda brudens knä, invigde henne till sin bestämmelse[2], liksom samma tecken helgade bålet, hvarpå den döde brändes[3]. Thors hammare föreställa ock troligen de viggformade flintstenar, som så ofta finnas i gamla grafvar och af allmogen kallas *Thorviggar*. — Gudstjensten var, såsom hos nästan alla nationer, förenad med de likes åminnelse. Tinget kallas ock derför *högating*[4], emedan offren merendels skedde på eller

[8] Merendels blott *en;* men hos konungar, såsom Harald Härfager, förekomma exempel på flera hustrur.

[9] »Mæþ mund ok mæþ mælæ». *Vestgötalagen*, I. Arf. B., Fl. 7. *Mund* var gåfvan och motsvarades af *hemfylgd*, som var brudens utstyrsel ur fädernehuset.

[10] »Mundi-keypt».

[1] Frejs hustru var *gulli-keypt*, köpt för gull. *Ægis-drecka* i den äldre Edda, str. 42. Äfven detta är Homeriskt. Då Vulcanus finner Mars med Venus, fordrar han af Jupiter tillbaka brudgåfvorna. *Odyss.* VIII: 318.

[2] *Hamarsheimt* i den äldre Edda, str. 32.

[3] Thor *viger* Balders bål med sin hammare.

[4] Om *högating* se Heimskringla, *Harald Gylles Saga*, kap. 1. Deraf kallas vissa högar ännu *tingshögar*, såsom en vid gamla Upsala. Att kämpa på högarne är en ännu ej slocknad sed. — I allmänhet höllos väl ting på vidsträcktare höjder, och en sådan kallades *lögberg*, *þingbrecka*, *mälberg*. Men att ting (liksom offer) äfven blifvit hållna vid eller på ättehögar, derför tala ej blott de traditionela namnen på *tingshögar*, utan äfven den anförda benämningen *högating* ur Konungasagorna. För öfrigt synes af dessa (jfr *Harald Hårfagers Saga*, kap. 8; *Håkan den Godes Saga*, kap. 13), att konungen brukade sitta på en hög, troligen en fädernas ättehög. Derför satte sig svenske prinsen Styrbjörn på sin faders hög, då han fordrade sin del i riket af sin farbror Erik Segersäll.

vid ättehögarne. Der firades ock kämpalekarne, glädtiga och krigiska kroppsöfningar; hvarför sagorna omtala *lekvallar* i grannskapet af tingsplatserna, hvarom ännu bibehållna namn och seder stundom påminna, liksom man finner att, med afseende på det gamla bruket, kyrkorna vid kristendomens införande ej sällan bygdes i närheten af hedniska begrafningsplatser. — *Eden* var det kraftigaste band för detta och det tillkommande lifvet. Den menedige mannen vandrar efter döden, med lönnmördaren och förföraren, »i etterströmmar på likstranden från solen fjärran, i den borg som flätad är af ormaryggar»[5]; och ännu gäller ibland svenska allmogen den sägen, att på en menedares graf intet gräs växer.

Samma gudalära, som vid vissa tillfällen helgade freden, gjorde blodshämden till den heligaste bland pligter[6] och födde derigenom ständiga slägtkrig, föga mildrade genom de faststälda böter, hvarigenom lagarne öppnade tillfällen till försoning. En våldsam död ansågs gudarne så behaglig, att man sökte den ej blott på slagfältet, utan, hellre än att dö af sjukdom och ålder, lät »märka sig åt Oden» med svärdet. De ålderstigne störtade sig utför höga klippor, som deraf kallas *ättestupor*, och »foro så till *Valhall*»[7]. Trenne sådana klippor i Vestergötland och Blekinge bära ännu detta sista namn[8], och vid en annan är fästad den märkliga berättelse, att folket efter dans och lek derifrån brådstörtat sig i sjön[9], såsom de gamle berätta om Hyperboreer och Skyter[10]. Inhemska sägner för-

---

[5] *Völuspá*, str. 44, 45.

[6] Arfvet fick ej förr tillträdas och graföl hållas, än den dödade var hämnad. Jfr *Vatnsdæla Saga*, kap. 23.

[7] Jfr *Götreks och Rolfs Saga*, kap. 1, 2, som omtalar en sådan i Vestergötland. Namnet kommer af *stapi*, klippa.

[8] Strax vid Hellaryds kyrka i Blekinge är en brant klippa, som kallas *Valhall*, hvarifrån, enligt sägen, menniskor fordom störtat sig i den under klippan belägna Valsjön. En dylik ättestupa förekommer på berget *Valhall* vid sjön Strängen i Kylingareds socken i Vestergötland. Äfven i Jemshögs socken i Blekinge är ett högt berg, benämdt *Valhall*, med en brant sida åt en tätt invid belägen sjö. På Halleberg i Vestergötland kallar folket öfversta berget för *Våhlehall* (Valhall) och berättar, att de, som störtat sig utföre, sedan blifvit tvättade i en nu mera igenvuxen damm, som kallas *Ons-källa* (Odenskälla).

[9] Se berättelsen om ättestupan *Stafva Hall* hos *Lindskog*, beskrifning om Skara stift, IV: 106.

[10] *Plinius*, Hist. Nat., IV: 26 (ed. Bipont). Pompon. Mela, De situ Orbis, III: 5.

mäla äfven, att om någon af ålder blef sängliggande och skröplig, slägtingarne församlat sig och med klubba ihjelslagit honom [1].

Valhalls glädje var förbehållen åt den friborne, helst åt den ädle och rike krigaren. Att komma med stort och ansenligt följe till Valhall var hedrande. Att komma med stora egodelar var lycksaligt; ty lika mycken rikedom, man haft med sig på bålet eller nedgräft i jorden, skulle man efter lifvet njuta, och då det ej var *ärfda*, utan endast *förvärfda* skatter, son fingo följa den döde i högen, så var det äfven denna tro, som fordom förmådde nordbon att egna en så stor del af sitt lif åt plundring och sjöröfveri. Deremot »var ej godt att fara arm till Oden» [2]; så att med skäl kan tviflas, om den fattige ansågs värd ett rum i hans salar, i fall han ej kom i en stor herres blodiga följe från slagfältet. *Trälarne* voro åtminstone bestämdt uteslutna, och visades efter döden till *Thor* [3].

Folket gälde endast såsom beväpnadt: det heter *Sveahär* [4], och *Svithiod* betyder härfolket. Det stora tinget i Upsala kallades *allshärjarting,* d. v. s. en sammankomst för all hären, af hvilken en del också årligen under sina furstars befäl efter våroffret drog ut i härnad. Derför var ock *Upland* hufvudsätet för Odens folk, och det första Svithiod företrädesvis folkets eller härens land och omfattade de tre så kallade *folkländerna.* Till denna krigiska författning hörde ock indelningen i *hundari* eller *härad,* hvilket betyder detsamma [5]. Redan Tacitus nämner en sådan indelning hos Germanerna [6]. Men för hela denna inrättnings betydelse är i synnerhet Isländarnes exempel upplysande, bland hvilka vi se den fornnordiska författningen på en ny skådeplats liksom för våra ögon åter upplefva i en mängd smärre, sins emellan förenade samhällen, liksom moderlandets grundade på gemensamt försvar, dom och gudstjenst. Då den förste nybyggaren nalkades Island, kastade han sina högsätes-pelare i hafvet med löfte att bosätta sig hvar de landade; och detta, hvarigenom gudarne, såsom i det gamla Svithiod, först skulle taga det nya hemmet i besittning, sades ske efter *gammal sed.* Sedan boningsplatsen var bestämd,

[1] En sådan klubba, kallad *ätteklubba,* med tradition om dess forntida bruk, fans länge, och finnes kanske än, på gården Trullerum i Norra Vi socken och Ydre härad i Östergötland.
[2] *Götreks och Rolfs Saga,* kap. 2.
[3] *Harbards-ljód* i den äldre Edda, str. 24.
[4] Heimskringla. *Olof den Heliges Saga,* kap. 96.
[5] *Här* kallades minst ett antal af *hundrade.* Edda.
[6] »Centeni ex singulis pagis».

fördes vanligen *eld* omkring den landsträcka man ämnade intaga, hvilket kallades att *helga* landet åt sig. Derefter skiftade anföraren det intagna landstycket emellan sina förvandter, vänner och följeslagare. Det anseende, han egt på skeppet bland sin besättning, följde honom i land och blef ärftligt bland hans efterkommande, ehuru ej utan all tillsats af val. Utur hans krigiska, nu kring honom bosatta skara[7] uppstod *häradet;* vid det uppbygda gudahuset, som underhölls genom gemensamma afgifter, blef *tinget;* vid den med offerdjurets blod färgade ringen på altaret aflades under gudarnes anropande den lagliga eden[8]; höfdingen bar i församlingen denna ring på handen, och ur hans presterliga värdighet uppstod hans titel af *godordsman*, talare i gudarnes namn, och derigenom domare, förlikare. — Vi se i denna beskrifning också *häradshöfdingen* i det gamla Svithiod och hans *häradsting*, der, såsom hos Grekerna i den Homeriska tiden, hvilken med den gamla skandinaviska har så mycket gemensamt, de dömande suto under fri himmel i en *helig krets* på stenar[9]. Hans gamla titel var *herse*[10]. En ännu högre värdighet var *jarl*. Bägge räknades till *tignarnamn*, hvilket från början innebar *furstlig* heder, hvarför sådane höfdingar äfven kallades *häradskonungar, fylkiskonungar*. Tillsammans utgjorde de ett slags

---

[7] Ett sådant en viss anförares följe kallades *sveit, svet* (Östgötalagen, B. B., Fl. 8) eller *svit*. Af *svit*, krigsfölje, här, och *thiod*, folk, är ock troligen namnet *Svithiod*.

[8] Denna ed kallades *baug-eid* (ringed). *Hávamál*, str. 112. Äfven *hofs-eid* (tempel-ed). *Chronicon Saxonicum*, ed. Gibson, berättar, att de England förhärjande nordiska hedningars ed aflades på den *heliga ringen*.

[9] *Iliad.* XVIII: 504. Man påminner sig de i Sverige så ofta förekommande *domareringar* samt de gamla lagarnes uttryck: komma *till tings och rings*. Vestmannalagen, II. Manh. B., Fl. 26. — Den inre ringen omgafs med en yttre af hasselstänger, med vidjor sammanbundna, som kallades *vebönd:* de heliga banden. Den som bröt dem blef helgerånare *(vargr i veum)*. I *Egils Saga* förekommer ett exempel att en rättegång blef ogiltig genom ett sådant förfarande. Stenarne i de så kallade *domareringarne* voro visserligen ej alltid ämnade att sitta på (de äro stundom tämligen höga och spetsiga), utan utmärkte i allmänhet den krets, utom hvilken menigheten borde hålla sig. För öfrigt *suto* konung och lagman (och andra de förnämste män) på tinget, men *stodo upp* då de talade till folket, såsom ses af berättelsen om Upsala-tinget hos Snorre Sturleson.

[10] Så omtalas t. ex. i *Landnáma-sagan* en Gorm, gift med Thora, konung Eriks dotter af Upsala, såsom en ansedd svensk herse (*»hersir ágætr i Sviþiod»*).

adel; ty *konung* betyder i det gamla språket en *man af börd*[1]. Upsala konungar, sedan denna titel blef den vanliga i stället för *drottar*, utmärktes genom värdigheten af öfverkonungar från de öfriga. Ett försök att utrota småkonungarne störtade *Ynglingaätten* af tronen. Under den *Ivarska* upphöra de såsom regerande; men många konungar saknas ändå ej, ty alla konungasöner bära konunganamn äfven utan rike. Deras företräde var att kring sig samla ett hof, ett följe af kämpar och krigare. De kallades *härkonungar, sjökonungar*, och voro borne anförare för de krigiska skaror, hvilkas härnader hemsökte Europa. Denna de öfverblifna konunga-ättlingarnes beständiga sysselsättning med kriget synes ha föranledt folket att ibland sig, och till försvar mot konungarnes våldsamheter, välja egna föreståndare.

Så uppväxte *lagmännens* i slutet af hedniska tiden så betydliga makt. De valdes af folket och fingo ej bära *tignarnamn,* sedan den med detta namn förknippade heder allt mer begynte öfvergå på *tjenstemännen* i konungarnes hof. Lagmännen, sjelfve bönder, stodo i spetsen för bönderna i hvarje landskap, förde ordet vid de särskilda *landstingen,* der de tolkade lagen tillika med de lagkunnigaste och visaste bland folket, samt buro vid det stora *allshärjartinget* inför konungen sin menighets talan[2].

Odalbönderna, de friborne jordegarne, utgjorde den egentliga nationen, eller rättare de särskilda nationerna i riket, sedan landskapens invånare skilde sig ifrån hvarandra genom särskilda

---

[1] *Konr* betyder en man af börd, *konungr* son af en sådan.

[2] I den isländska republiken, som visar oss den skandinaviska författningen *utan* konung, blef lagmannen högsta värdigheten. I äldsta tider kallades han *allshärjar-gode* (öfversteprest). — Emot uttrycket, att lagmännen »tolkade lagen tillika med de lagkunnigaste och visaste bland folket», har blifvit anmärkt, att det på landstinget tillhörde lagmannen och ingen annan att *lag skilja;* hvilket vi ej bestrida. Men det anförda har afseende på ett äldre samhällstillstånd, ännu så demokratiskt, att det svårligen tålde en endas domsrätt, om ej i särskilda fall genom presterlig myndighet. Ännu i Olof Skötkonungs tid hette en på allshärjartinget fäld dom äfven *hela folkets* (allshärjardom). Det var ej under sådana omständigheter som konung eller lagman kunde sjelfrådigt tolka lagen, ehuru folkets domsrätt i utöfningen naturligtvis öfvergick till några få de förnämste och klokaste såsom skiljemän och förlikare (hvarför äfven Konungasagorna uttryckligen förmäla om den nyssnämda Svea-konung, »att han alltid hade med sig tolf de visaste män, som suto med honom öfver domar och rådde i svåra mål»), och med begreppens utveckling sedermera *domaren* allt mer framträder i sin egentliga egenskap.

lagar under egna lagmän. — Dessutom funnos *ofrie, trälar,* till största delen krigsfångar. De voro ej i *lag och landsrätt*[3] och berodde af sina herrars godtycke. Detta kunde upphöja dem till rikedom och makt, och vi se trälen Tunne, konung Aun den gamles skattmästare i Sverige, väldig nog att uppresa sig mot hans son och efterträdare; men de kunde hvarken ingå lagliga giftermål eller i allmänhet förvärfva egendom, ehuru deras vilkor under goda husbönder voro drägliga. Så berättas om en norsk herse Erling, att han satte sina trälar ett visst dagsverke före, men gaf dem efter dess fullbordan lof att sedan om aftonen arbeta för egen räkning, tills de kunde förvärfva sig sin lösepenning; och få voro de som ej friköpte sig inom tre år. Med denna inkomst förvärfvade sig Erling andra trälar. Af sina frigifna använde han några till sillfiske, andra till annan förtjenst, och somliga lät han anlägga torp på skogarne[4].

De förste kristne lärare beskrifva det gamla Sverige såsom ett fruktbart land med stora skogar och vatten, bördiga åkrar, rikedom på honung och i synnerhet förträfflig boskapsskötsel. De ädlaste män voro ofta herdar[5]. *Råg-* och *korn*-åkrar nämnas i sagorna. *Hafre*, hvilken enligt Plinius såddes af Germanerna, måste äfven tidigt ha varit bekant i Norden. *Hvete* förekommer såsom föremål för köpenskap. Plöjning med både hästar och oxar, såningen, skörden, brygd af öl och mjöd, brödbakning omtalas af ålder, till en del redan i de mytiska sångerna. Malt och smör räknas ibland utskylder till konungarne om julen[6]. Att äta rått kött ansågs för ett tecken till barbari[7]. Vid offergillen, dit bönderna förde med sig kost och öl, slagtades offerdjuren, med blodet bestänktes gudabilderna, templets väggar utan och innan samt det församlade folket; det kokade köttet och blodet åts. Mat och dryck signades med Thors hammarmärke[8]. Husen, äfven merendels templen, voro af trä, omgifna med en skidgård eller stängsel. Hos de förnämare funnos öfverrum på loftet, svarande emot hvad i senare tider hos vår allmoge kallas *kattstuga*. Från en sådan stupade konung Fjolner i mjödkaret. De fattigare bodde äfven i jord-

---

[3] Heimskringla. *Olof den Heliges Saga*, kap. 123.
[4] *Ibid.*
[5] *Adam. Bremensis.*
[6] *Olof den Heliges Saga*, kap. 253.
[7] Jfr *Orvar Odds Saga*,
[8] Heimskr. *Håkan den Godes Saga*, kap. 16, 18.

kulor. I husen var jorden i stället för golf och halmbeströddes vid högtidliga tillfällen; elden brann midt i stugan; röken sökte sig väg genom *vindögat* på taket eller väggen. Utefter väggarne voro långa bänkar, med bord frammanför. Man satt på inre sidan af dessa bord och tilldrack hvarandra tvärs öfver stugan, hvarvid ölet sändes öfver elden. Konung och drottning suto i högsätet midt på den bänk, som vette mot solen. Gent öfver på den andra bänken satt den förnämste gästen [9]. Män och qvinnor suto parvis och drucko med hvarandra. Det var fredlig sed; vikingased var åter att utesluta fruntimmer från dryckeslag [10].

Söm och väfnad äro såsom vanligt könets yrken. Brynhild väfde i guld Sigurds berömda bragder [1]. Ragnar Lodbroks af de nordiska hedningar nästan dyrkade fana, med bilden af en korp, var förfärdigad af hans döttrar [2]. Man saknar ej exempel på prakt i vapen, kläder och prydnader. För öfrigt var *vadmal* en angenäm skänk, äfven åt en drottning. Spådoms- och läkedomskonsten idkades äfven af qvinnor, och kriget var dem ej främmande. Men *sköldmön* var helgad åt Oden, fick ej gifta sig [3], och hennes kärlek medförde olycka.

Allmännast värderade konstnärer äro desamma som hos Homerus: *skalden, spåmannen, läkaren, vapensmeden*. Vapnen och vikingaflottorna visa jernets tidiga bruk; än äldre vapen äro af koppar eller en med koppar blandad metall; de äldsta af sten. Ofta äro likväl de verktyg af flinta, som träffas i grafvarne, religiösa symboler.

Äfven i nordisk gästfrihet öfverträffade de gamle Svenskarne alla andra. Genom sjöröfveriet var landet fullt af främmande varor [4]. Att guld och silfver ej varit sällsynta, visa de ofta nog förekommande jordfynden. Fattiga voro så sällsynta, att de förste kristne måste sända sina allmosor utomlands [5]. Sederna voro krigiska, enkla. Sjöröfveriet och den dermed förenade menniskohandeln gjorde dem ofta grymma. Mot hedendomens sista tider förvildades de allt mer, såsom norrmanna-tågens för-

---

9 *Gunnlaug Ormstungas Saga.* Köpenh. 1775, s. 138.

10 *Ynglinga-sagan,* kap. 41.

1 Sångerna om Sigurd och Brynhild i den äldre Edda.

2 *Asserus*, Vita Ælfredii.

3 Jfr sångerna om Sigurd och Brynhild.

4 *Adam. Bremensis.*

5 »Quia hic minus pauperes inveniuntur». *Vita Anscharii,* c. 17.

färliga grymheter och djuriska behandling af könet[6] visa. Man beredde sig till dessa tåg äfven genom menniskooffer[7]. Vanligen voro sådana ett straff för missgerningsmän; stundom fordrades likväl ädlare blod, äfven det käraste och nästa. På den tiden, då man trodde på hult och högar, på heliga ställen och instängningar (*vi* och *stafgårdar*) säges det i tillägget till gamla Gotlandslagen: »då offrade de äfven till de hedniske gudar sina söner och döttrar och sin boskap, med mat och dryck». En kristen berättade sig ha sett sjutiotvå döda kroppar efter offrade menniskor och djur hänga i den heliga lunden vid Upsala-templet, hvilket lyste af guld, och i hvars inre Odens, Thors och Frejs bilder voro uppstälda[8].

Efter tusen år, som förflutit sedan kristendomens första förkunnande i Sverige, har folktron ej ännu glömt Oden. Men han är en ond ande. *Far till Oden!* är en ed, som man ännu stundom får höra. Den girige, som samlar skatter, säges *tjena Oden*. Vid något okändt buller, liksom af vagnar och hästar om nätterna, heter det att *Oden far förbi*[9]. Om hans *jagt* och hans *hästar* ha berättelser varit gängse i flera landsorter, såsom i Upland, i det på hedendomsminnen så rika Småland, äfven i Skåne och Blekinge, der bonden vid skörden brukade att lemna qvar en kärfve på åkern åt Odens hästar[10]. Om Oden och Thor och den senares strider med jättarne finnas sägner, som påminna om eddiska myter, upptecknade ur folkets mun i Småland[1]. *Thordön* heter ännu i Sverige åskan efter Thor[2]. Berg, källor, lundar eller andra ställen, benämda efter Thor, Oden och Frej eller Freja, förekomma i alla landsorter; och en ört, om hvilken Edda säger att »den är så ljus som Balders ögonbryn»[3], kallas än *Baldersbrå* i Skåne[4].

---

[6] Jfr *Sermo Lupi ad Anglos* hos *Langebek*, Script. Rer. Dan., T. II., samt berättelserna om de ryske Varägers seder hos Karamsin.

[7] Dudo hos *Du Chesne*, Script. Norman.

[8] *Adam. Bremensis.*

[9] *Loccenius*, Antiquit. Sveogoth., c. 3.

[10] Ett liknande bruk omtalas hos bönderna i Mecklenburg af *Franck*, Alt und Neues Mecklenburg, lib. I. s. 57.

[1] Se Topographica om Småland i Palmsköldska manuskriptsamlingen på Upsala bibliothek.

[2] Sjelfva ordet *åska*, i gamla språket *asikkia*, (se glossarium till Vestgötalagen), kommer af *ås* (gud, näml. Thor) och *eckia* (åkning). På Gotland kallas åskan *Thorsåkan*.

[3] *Dæmis*. 22.

[4] *Anthemis cotula*. Svensk Botanik, 429. *Brå* betyder ögonbryn.

förvärfvat böjelse för Kristi lära och i sitt eget yrke funno en uppmaning att stifta en fredlig gemenskap emellan sitt fäderneslaud och den kristna verlden. Ty ännu fördes handeln med vapen i hand; och de utskickade skulle sjelfve erfara det, då de under återvägen måste uthärda upprepade anfall af de sjöröfvare, som svärmade i Östersjön. I den sista af dessa strider besegrades köpmännen, förlorade sina skepp och måste fly i land. Deras öde delades af Anskarius, som, utan att afskräckas genom olyckan, fortsatte sin väg, än till fots genom skogarne, än i båt öfver stora insjöar, hvilka berättelsen förliknar vid *haf;* tills han med sina följeslagare anlände till *Birka*, en hamn eller, såsom den äfven kallas, en handelsplats och by vid Mälaren, der rike köpmän bodde. Här emottogs han välvilligt af konung *Björn* och fann sändebudens berättelse bekräftad. Ty många kristna fångar lefde i dessa trakter, längtande efter lärare, och hade äfven spridt kristendomens kunskap till andra, som åstundade undervisning och dop. Ibland dem var en ortens höfvidsman och konungens rådsherre Hergeir, som blef en ifrig kristen och lät bygga den första kyrka. Denna Anskarii första resa till Sverige skedde om hösten år 829; och det följande året, hvilket han här tillbragte, var det första af hans kristliga verksamhet bland svenska folket.

Den konung Björn, till hvilken Anskarius kom, är utan tvifvel densamme som kallas Björn at Haugi (efter orden: Björn på högen) af Isländarne, hvilka för öfrigt endast förvarat hans namn, med tillägg att en af de namnkunnigaste hedniska skalder, Brage den gamle, vistades i hans hof. De gifva honom äfven en medregent *Emund*, om hvilken vi få höra talas. Vid sin återkomst från Sverige emottog Anskarius det till Nordens omvändelse nu stiftade ärkebiskopssätet i *Hamburg* och fann sin nya värdighet rikare på faror än fördelar. Hamburg, först blott en by med en af Karl den store anlagd borg i skogarne vid Elbens strand, blef anfallet och förstördt af nordiska vikingar. Anskarius måste fly. Gautbert, sänd såsom lärare till Sverige, blef vid samma tid af Svenskarne fördrifven, hans brorson Nithard mördad, och de kristne förföljdes af den nämde konung Emund, hvilken, med dansk hjelp återkommen ur landsflykt, slutligen hade försonat sig med sina landsmän. Från det nya ärkebiskopssätet i *Bremen* fortsatte Anskarius sitt började verk och besökte sjelf, då ingen annan vågade åtaga sig det vådliga ärendet, ännu en gång Sverige, vid år 853. Då fans i Birka en annan konung, som

kallas *Olof*, och Svenskarne, församlade till ting, hade beslutit att upptaga en af sina forne konungar, Erik, ibland landets gudar. Anskarii gamla vänner rådde honom att fly, om han ville frälsa sitt lif. Han lyckades likväl, äfven med skänker, att vinna konungens ynnest, som lofvade att föredraga hans sak för folket; ty sådan är deras sed, säger Anskarii lefvernesbeskrifvare och lärjunge, som på denna resa var honom följaktig [2], att alla allmänna ärenden mer bero på folkets enhälliga vilja än på konungens makt [3]. På tinget beslöts, att man genom den heliga lottkastningen (ett slags orakel, som Tacitus redan omtalar) skulle rådfråga de gamle gudarne om den nya läran. Svaret skall hafva utfallit till fördel för de kristne lärarnes begäran; och en gammal man uppstod på tinget, sägande: »Hören mig, konung och folk! Om denna guden är ej obekant, att han hjelper dem som på honom förtrösta, hvilket månge af oss erfarit i sjönöd och andra faror. Hvarför då förkasta hvad som är oss nödigt och nyttigt? Eller söka långt ifrån hvad som nu erbjudes oss hemma? Ty några af oss hafva för denna läran begifvit sig ända till *Dorstad* [4]. Derför råder jag att vi ibland oss emottaga denna gudens tjenare, som är mäktig öfver alla, och hvars ynnest är godt att ega, om våra gudar ej skulle vara oss gynsamma». Folket skall härtill ha samtyckt och konungen gifvit sitt bifall med vilkor, att ärendet äfven blefve föredraget och af folket beviljadt i den *andra* delen af hans rike (troligen hos Götarne), hvilket har skett; så att kristna prester genom detta beslut fingo tillstånd att vistas och lära i landet. En kyrka grundades i Anskarii närvaro, och han fortfor, sedan han lemnat Sverige, att, så länge han lefde, ditsända lärare. Han inskärpte hos dessa, att de ingens egendom skulle begära, utan arbeta med sina händer. Sjelf brukade han binda nät [5]. Han var en enkel och ödmjuk man, men af ett stort mod. Sina inkomster använde han till fattigas understöd och fångars lösen och var merendels omgifven af ungdom, som han frälsat ur träldom och underviste. Sådana från sitt hem bortsläpade fångar åter-

[2] Jfr *Vita Anscharii*, c. 24, och *Vita Rimberti*, c. 9.

[3] »Sic quippe apud eos moris est, ut quodcunque negotium publicum magis in populi unanima voluntate, quam in regia consistat potestate».

[4] Fordom en berömd handelsplats, nu en by nära Utrecht.

[5] »Undir thäs at han las sina psalma, pläghadhe han altidh hafua nokra syslo, som han giordhe medh sinom handom; oc tha pläghadhe han gerna binda nät». Den gamla svenska öfversättningen af *Anskarii lefverne*, kap 30.

förde han äfven ifrån Sverige, och hans lefvernesbeskrifning omtalar den rörelse, med hvilken han återgaf en mor hennes son, hvilken Svenskarne hade röfvat. Ibland sina grannar, Nordalbingerna, afskaffade han den skändliga menniskohandeln, med hvilken äfven så kallade kristne befattade sig. Sina drömmar trodde han profetiska, var full af vördnad för helgonens underkraft och blef sjelf efter döden hållen helig, men i lifstiden sades om honom, »att man aldrig hade sett en så god man». Att hans eget arbete ej i Sverige varit utan frukt, visa sådana exempel som Hergeirs och Fridburgs [6]; och troligen slocknade den gnista han tände aldrig fullkomligt, ehuru halftannat århundrade förgick, innan Sverige fick en kristen konung, och ännu halftannat århundrade under hedendomens och kristendomens strider.

Efter Anskarii död år 865 vågade sig på sjutio år inga kristna lärare till Sverige, utom hans närmaste efterträdare *Rimbert*, och då, efter denna tids förlopp, bremiske ärkebiskopen *Unne* besökte Birka, der han dog, syntes allt återfallet i hedendom. Vid den tiden skall Svenskarnes konung hetat *Ring* [7]. För Isländarne är han lika litet bekant, som den förr omtalte Olof, ehuru denne Olof var mäktig nog att i Danmark med vapen förvärfva sig ett rike och lemna det åt sina söner [8]. Det är den samme Olof, om hvilken Anskarii lefverne förmäler att han företog ett krigståg mot *Kurerna*, hvilka undandragit sig svenska väldet, och gjorde deras land åter skattskyldigt. I dessa tider skedde ock den svenske konungen *Erik Emundssons* eröfringar i öster, der han säges ha underlagt sig Finland, Karelen, Estland och Kurland, hvilka sedan kallas Sveriges gamla skattländer. Dessa underrättelser sammanträffa med Nestors berättelse om grundandet af *Varägernas* välde bland Slaver och Finnar. Så upplysa dessa minnen hvarandra och sammanhänga äfven otvifvelaktigt, om ock den nordiska sagan hvarken känner Rurik eller hans bröder på en tid, då den ej heller har reda på svenska konungalängden, då konungslig börd och ett krigiskt följe gaf hvarje anförare konunganamn, och nordiska sjökonungar svärmade omkring på alla haf.

Vi äro vid medlet af 9:de århundradet, som i flera afseenden gör epok. Kristendomens första frön utsås i Norden

[6] *Vita Anscharii*, cap. 16, 17.
[7] *Adam. Brem.*, Hist. Eccl., lib. I. c. 51.
[8] *Ibid.*, c. 40

midt under stormen af norrmanna-tågen, hvilken i detta tidehvarf stiger till sin höjd och tillika gör Nordens omvändelse till en gemensam hela kristenhetens angelägenhet. — Gorm den gamle förenar Danmark under ett öfverhufvud. De gamle Upsalakonungars på presterlig myndighet från början grundade öfverherrskap både öfver Svear och Götar synes fastare grundadt, då den mäktige Erik Emundsson uppträder såsom bådas obestridde herskare. Harald Hårfager, ättling af den i Sverige störtade Ynglinga-ätten, bryter de norske småkonungarnes makt och blir den förste konung öfver hela Norge, der detta nya välde föranleder stora utvandringar. Snart vinner Rolf med sina Norrmän Normandiet, hvarifrån sedan England eröfrades och Neapels tron stiftades. Till Britannien, Irland, öarne i Vesterhafvet strömma på kända banor nya hopar af krigiska äfventyrare. Svenska Norrland får nya kolonister. Island, ibland hvars upptäckare var en Svensk, och dit flere Svenskar, äfven konungasöner, sedermera öfvergingo, blir bebygdt, och nordiska vikingar besöka snart derifrån Grönlands och Norra Amerikas kuster. Bland Islands eld och snö tänder sig en ny brännpunkt för den nordiska sagan, och rikedomen af samtida vitnesbörd gör den ifrån Harald Hårfagers tid pålitligare. Snorre Sturleson, sedan han länge iakttagit tystnad om Sverige efter Ynglinga-ättens fall, återför nu stundom dit sin berättelse, och nordiska historien begynner få en tideräkning. — Erik Emundsson, hvilken äfven hade underlagt sig den del af Norge, som fordom tillhört Ragnar Lodbroks rike, men förlorade denna besittning mot Harald Hårfager och krigade med honom om herraväldet öfver Vermland till sin död, afled, säger Snorre Sturleson, sedan Harald Hårfager tio år varit konung öfver Norge. Räknar man detta från den tid, då den sistnämde förvärfvade hela norska riket [9], så är året 885 Erik Emundssons dödsår.

Han efterträddes af sin son *Björn*, hvars hela historia innefattas uti det hedrande vitsord, som svenska folkets talman på allshärjartinget åttatio år efter hans död yttrade: att Sveriges rike, så länge konung Björn lefde, stod väl. Han kallas Björn den gamle. Isländarne tillskrifva honom en femtioårig regering, och han har följaktligen dött år 935.

Erik och *Olof* voro Björns söner och ha, då den förstnämde lefde till omkring år 993, varit temligen unga vid

[9] Om året för slaget i Hafursfjord se *Torfæus*, Hist. Norv., T. II. p. 94.

fadrens frånfälle. Det är vid denna tid, som en konung *Ring* med sina söner äfven säges ha regerat i Sverige. Då han ej nämnes under den strid, som sedermera yppades inom konungahuset, så infaller konung Rings regering endera under de egentliga tronföljarnes minderårighet, eller också tillhöra både han och hans söner detta slägte af småkonungar, som man länge finner qvar i Sverige, oaktadt Ingiald Illrådas försök att utrota dem. Erik och Olof ha, sedan de emottagit riket, regerat gemensamt, tills den sistnämde dog. Han lemnade en son, bekant under namnet *Styrbjörn den starke.* När Styrbjörn var tolf år gammal, ville han ej mera gå till sin farbroders bord, utan satte sig på sin faders hög, till tecken att han utfordrade sin arfsrätt. Erik lofvade då, att han vid 16 års ålder skulle få tillträda den del honom tillkom af riket; emellertid, då han ej upphörde att stifta oro, fick han sextio skepp och manskap att dermed försöka sig i härnad. Så utrustad, härjade Styrbjörn vidt omkring och blef slutligen höfding öfver *Jomsborg* på pommerska kusten, det mest beryktade vikingasäte i norden, utgörande en egen, helt och hållet krigisk republik, hvars stadgar påminna om de vestindiska fribytarnes i 17:de seklet. Derifrån drog han med en stor flotta till Sverige, sedan han tvungit konungen i Danmark Harald Gormsson att vara sig följaktig; hvarför ock denne i faran sedermera öfvergaf honom. Men Styrbjörn lät bränna alla sina skepp, för att endast ega hopp i segern, och tågade mot Upsala. Å *Fyrisvall* stod här i tre dagar det berömda fältslag, som gaf konung Erik tillnamnet den *segersälle.* Styrbjörn offrade till Thor. Erik gick om natten till Odens tempel och egnade sig åt honom efter tio års förlopp. Styrbjörn och nästan allt hans folk stupade. Efter segern uppsteg konung Erik på Upsala backe och frågade, om någon kunde qväda en sång för lön af hans egen hand. Thorvard Hjalteson steg fram, diktade en sång och emottog af konungen en guldring. Det anmärkes, att han hvarken qvädit förr eller senare; men de tvänne i konungens och härens närvaro då framsagda stroferna ha blifvit bibehållna till våra dagar [10]. Slaget på Fyrisvall stod vid år 983. Den del, som konung Harald Gormsson i Danmark, ehuru mot sin vilja, tagit i denna strid, medförde sedan ett krig emellan Sverige och Danmark, i hvilket Sven Tveskägg, Haralds son, måste fly ur sitt rike, hvarpå Erik

[10] Thattr om Styrbjörn i *Müllers* Sagabibliothek.

Segersäll var konung öfver både Danmark och Sverige till sin död[1]. Denne samme konung, ostridigt en af de mäktigaste som under hednaåldern regerat i Sverige, sade likväl till ett norskt sändebud om en sin egen undersåte, en rik svensk bonde, som gifvit fristad åt en från Norge flyktig drottning: »mäktigare är han än jag i många stycken, och var det ej längesedan han hade mer att säga än jag, då vi täflade sins emellan»[2]. Också säger Adam af Bremen: »Svenskarne hafva konungar af gammal ätt, men hvilkas makt beror på folket. Hvad det besluter, bekräftar konungen; någon gång gifver ock folket, fast ogerna, efter för konungens mening. Hemma glädas de att vara lika; när de gå i striden lyda de alla konungen». Erik Segersälls första gemål var *Sigrid*, för sitt stolta sinne kallad *Storråda* eller den högmodiga. Konungen skilde sig vid henne; dock förblef hon betydande och förmådde i Sverige mest efter hans död. Hon ingick nytt gifte med konung Sven i Danmark, som genom denna förbindelse slutligen återfick sitt fädernerike.

Olof, Erik Segersälls son med Sigrid, skall ännu blifvit buren i skötet då han hyllades, och deraf fått namnet *Skötkonung*. Om så är, har denna hyllning redan skett i fadrens lifstid; ty det krig, hvari Olof ej långt efter sitt uppstigande på tronen verksamt deltog, visar att han då ej mera var i barnaåldern. I Norge hade en stor förändring timat. Harald Hårfagers välde delades emellan hans många söner, som förstörde hvarandra i inbördes strid, tills norske jarlen Håkan inkallade konung Harald Gormsson från Danmark, som blef Norges herre till namnet, under det Håkan i sjelfva verket der innehade högsta makten. Den späde Olof Tryggvason, som på sin mors armar flyktat ur Norge, hade emellertid under många sällsamma öden växt upp och genom bedrifter i främmande länder förvärfvat sig ett stort namn. Han återvände till Norge, störtade der Håkan Jarls välde och gjorde såsom Harald Hårfagers ättling sina anspråk på riket gällande. Håkan Jarl mördades af sin träl. Hans söner flydde till Sverige och funno skydd hos Olof Skötkonung. Omkring år 995 blef Olof Tryggvason konung i Norge, hvaraf likväl en del i följd af dessa hvälfningar och det våldsamma nit, hvarmed konungen sökte utbreda kristendomen, synes ha gifvit sig under svensk lydnad[3]. Äfven Olof Tryggvason hade friat till den mäktiga

[1] *Adam. Brem.*, l. c. lib. II cap. 21, 26, 27.
[2] *Olof Tryggvasons Saga*, Stockholm 1691, p. 11.
[3] *Ibid.*, p. 170.

svenska drottningen Sigrid, och inför hennes ögon vunnit mer behag än hans slägting Harald Gränske (hvilken Sigrid lät bränna inne för att, som hon sade, afvänja småkonungar från att söka hennes hand). Men Olof, sedan han erhållit hennes samtycke, fordrade att hon skulle döpas och slog henne, då hon nekade, under skymford i ansigtet med sin handske. Sigrid sade: »det skall blifva din död». Hon förmälde sig sedan, såsom nämdt är, med konung Sven i Danmark, hvars syster gaf sin hand åt Olof Tryggvason. Denne, efter några år, beslöt att göra ett tåg till Venderna i Pommern, för att enligt sin gemåls önskan återvinna de egendomar hon förr der egt. Sigrid Storråda bemedlade då ett förbund emellan sin man konung Sven i Danmark, sin son konung Olof i Sverige och den norske jarlen Håkans söner; de skulle med gemensam makt angripa Olof Tryggvason på återresan. En stor flotta samlades, som de förbundne furstarne personligen anförde. Olof Tryggvason, oförmodadt omringad, öfvermannades efter det mest förtviflade motstånd. Han sjelf störtade sig i hafvet för att ej falla i sina fienders händer och blef ej mera sedd. Detta sjöslag stod nära ön Svolder vid pommerska kusten[4] år 1000. Norge deltes emellan segervinnarne, som deraf förlänte största delen åt Håkan Jarls söner.

Olof Skötkonung är förste konung som kristen var i Sverige (heter det i konungalängden vid gamla Vestgöta-lagen) och döptes i källan vid Husaby (i Vestergötland) af den helige biskop *Sigfrid*. Kristne lärare hade tid efter annan besökt Sverige, dels Danskar, utsände af de bremiske ärkebiskoparne, dels Engelsmän, drifne af frivilligt nit. Sigfrid var från England inkallad af Olof Skötkonung, hvilken troligen fått benägenhet för kristendomen under sitt vistande i Danmark med sin fader, som sjelf der emottagit dopet, ehuru han sedermera afföll[5]. Den nyssnämde Nordens *andre* apostel (ty näst Anskarius förtjenar Sigfrid detta namn) helgade en lång lefnad helt och hållet åt kristendomens förkunnande bland Svenskar och Norrmän[6] och dog vid hög ålder i Värend uti Småland,

---

[4] Troligen ön *Ruden*.

[5] Denna underrättelse hade Adam af Bremen fått af konungen i Danmark: »Hericum, post susceptam christianitatem denuo ad paganismum relapsum fuisse».

[6] »Sigafridus, qui et apud Svedos et Nordmannos juxta prædicavit. Isque duravit usque ad nostram ætatem». *Ibid.* Han lefde således intill Adams af Bremen tid.

hvarest han vid sin ankomst först hade planterat korset [7]. Olof Skötkonungs dop har skett före år 1000. Att han var kristen innan slaget vid Svolder, är tydligt af den uppgift hos Adam af Bremen, att, då Sven Tveskägg återfick af Olof Skötkonung sitt rike, detta begifvande åtföljdes af ett fördrag mellan konungarne, hvarigenom Sven, hittills kristendomens fiende, förband sig att bidraga till kristna lärans utbredande [8]. Dennes blodiga bedrifter i England, der Danskarnes långvariga härjningar slutligen ledde till landets underkufvande, svarade föga mot dessa förbindelser. Men det goda förståndet med Sverige fortfor. I de engelska krigen nämnas Svenskar såsom deltagande. Då Svens son Knut företog sitt första tåg till England, var Olof Skötkonung hans bundsförvandt, och utländska krönikor omtala en svensk konung såsom Knut följaktig, ehuru hans namn är okändt för våra inhemska häfder [9].

En långvarig ofred med Norge förbittrade deremot Olof Skötkonungs lif och regering. *Olof Haraldsson*, sedermera så bekant under namnet *den helige*, äfven en ättling af Harald Hårfager, hade, såsom vanligen nordiska konungasöner, tillbragt sin ungdom i vikingafärder, hvilka äfven förde honom till Sverige, der han, en gång i Mälaren af Olof Skötkonung innesluten, säges ha undankommit derigenom, att han gräfde sig ut och gaf denna sjö ett nytt utlopp. Efter att ha deltagit i de engelska krigen, återkom han till sitt fädernesland, fick anhang, blef konung och gjorde i Norge slut på Svenskarnes och Danskarnes öfvervälde. Olof Skötkonung, för stolt att gifva efter, tog likväl inga säkerhetsmått att freda sina egna gränser, och folkets derigenom väckta missnöje kom slut-

---

[7] *Historia S. Sigfridi* (skrifven år 1205). *Script. Rer. Suec. Med. Ævi*, T. II p. 344.

[8] »Olaph, qui post obitum patris sui Herici regnum super Sveones accepit, cum exercitu superveniens infelicem Svein iterum a regno expulit et Daniam obtinuit, — restituitque eum Olaph in regnum suum, eo quod matrem suam habuerit uxorem. Feceruntque pactum ad invicem firmissimum, ut christianitatem in regno suo plantatam retinerent et in exteras nationes effunderent». *Adam. Brem.*, l. c. lib. II. c. 28.

[9] »An. 1014. Svanus Tyrannus post innumerabilia et crudelia mala, quæ vel in Anglia vel in aliis terris gesserat — — miserabili morte vitam finivit». *Simeon Dunelmensis* hos *Twysden*, Hist. Angl. Script. — »Sveno tumulato Chnutus filius magna cum classe, adductis secum Lachiman rege Svecorum et Olao rege Noricorum — Thamisium intravit». *Leges Edwardi* och den efterföljande krönikan hos *Wilkins*. Denne *Lachiman* var kanhända en svensk *lagman*.

ligen till utbrott på allshärjartinget i Upsala, dit norska sändebud anlände i sällskap med Vestgöta-jarlen Ragvald, för att erbjuda fred och tillika söka för Norges konung en brud vid svenska hofvet. Vi berätta det följande efter Konungasagorna.

I Sverige, säger Snorre Sturleson, var det gammal landssed under hedendomen, att hufvudoffret skulle vara i Upsala, i *Göje* månad. Det är alla Svears ting, der de offra sin konung till frid och seger, samt tillika marknad och köpstämma. Men sedan kristendomen inkom i Sverige och konungarne upphörde att sitta i Upsala, hölls der icke dess mindre ting och marknad vid kyndelsmessan. Sveavälde innefattar många landskap, och hvarje landskap har sitt lagting och sin lag i många stycken, och för hvarje lag är en lagman, den förnämste bland bönderna. Han svarar för alla, då konung, jarl eller biskop hålla ting med folket; honom följa de alla, så att de store knappt våga komma på tingen utan lagmannens och böndernas tillstånd. Den förnämste af Sveriges lagmän är lagmannen i Tiundaland. Denne het nu *Thorgny*, ett namn, hvilket liksom sjelfva embetet länge funnits i hans slägt. Han var hållen för den visaste man i Svea rike och var Ragvald Jarls fosterfader, hvarför jarlen först begaf sig till honom med de norska sändebuden. — De kommo till hans gård. Der voro stora och kostliga hus. I stugan satt en gammal man i högsätet, hvars like i reslighet de ej sett. Hans skägg var så sidt, att det låg ned på hans knän. Det var Thorgny. Jarlen gick inför honom och helsade, blef väl undfägnad och yppade sitt eget och de norska sändebudens ärende, men tillika sin fruktan, att det af konungen med onåd torde upptagas, emedan Olof Skötkonung ej tålte höra talas om den norske Olof. Thorgny sade: »sällsamt förhållen I eder, I som bären tignarnamn. Hvarför betänkte du ej bättre, innan du företog denna resan, att du har för ringa makt att tala emot vår konung Olof. Mig tyckes derför ej mindre ära att räknas bland bönder, men ega ordet fritt, fast konungen är när». — Han följde de utskickade till allshärjartinget i Upsala. — Den första dagen, när tinget var satt, såg man der konung Olof på sin stol och hans hof rundt omkring honom. Gent öfver på andra sidan tinget suto Ragvald Jarl och Thorgny, omgifna af jarlens hof och Thorgnys hustjenare; bakom stod allmogen rundt omkring, somliga på de närgränsande högarne, för att se och höra huru allt tillgick. Sedan nu konungens angelägenheter efter sedvanan voro först på tinget afhandlade,

uppstod det norska sändebudet och framförde med hög röst sitt ärende, men konungen rusade upp från sin stol och afbröt med vrede talet. Ragvald Jarl framstälde å Vestgötarnes vägnar samma önskan om förlikning med Norge, men blef ej bättre emottagen. Derpå vardt en stunds tystnad. — Då stod Thorgny upp, och med honom reste sig alla bönderna och blef först ett stort vapenbrak och gny af folkets myckenhet. När ljud gafs talade Thorgny: »Annorlunda äro nu Svea konungar till sinnes, än de förr varit. Thorgny, min farfader, kunde väl minnas Erik Emundsson Upsala-konung och visste det om honom att berätta, att då han var i sin lättaste ålder, då drog han i härnad hvar sommar och lade under sig Finland, Kyrialand, Estland, Kurland och Österländerna vidt omkring, der man ännu ser jordborgar och andra stora verk efter honom; dock var han ej så högdragen, att han ej skulle lida deras tal, som hade något att för honom framställa. Min fader Thorgny var med konung Björn en lång tid; ty visste han väl om hans seder; och i hans dagar stod riket vid god makt, utan brist, och han var vänlig mot sina män. Sjelf hafver jag väl konung Erik Segersäll i minne; ty jag var med honom i många härfärder. Han ökte Sveriges rike och värjde det hårdligen; dock var godt att med honom komma till tals. Men denne konung, som nu är, låter ingen tala med sig och vill intet höra, utan det allenast som honom behagar, hvilket han med all häftighet drifver. Men sina skattländer låter han sig undangå genom sorglöshet, och vill icke dess mindre beherska Norge, som ingen svensk konung förr begärt, hvarför mången man måste sitta i oro. Derför vilje vi bönder, att du, konung Olof, gör frid med Norges konung och gifver honom din dotter Ingegerd till äkta. Vill du återvinna de riken i öster, som dina fränder och föräldrar der egt, så vilje vi alle följa dig dertill. Men vill du ej akta på vårt tal, så skole vi öfverfalla dig och dräpa dig, och tåla ej olag eller ofrid utaf dig. Ty så hafva våra fäder gjort före oss, då de störte fem konungar i en källa, som voro uppblåste af öfvermod såsom du. Säg nu strax hvad du väljer». — Då gjorde folket åter stort vapenbrak och gny. Men konungen stod upp och sade sig samtycka till deras begäran, tilläggande, att så hade alla Svea-konungar gjort, att de låtit bönderna råda med sig.

Att löftet ej uppfyldes, hade nära medfört de följder, hvarmed detta tal hotade. Bönderna voro redan samlade och rådslogo om konungens afsättande, emedan han brutit *alls-*

härjardom eller ett allmänt folkets beslut. Vestgötarnes lagman yrkade, att man borde helt och hållet gå ifrån det gamla konungahuset. Några uppsvea-höfdingar, som blifvit Olof trogne, vände denna omständighet till hans fördel. De sammanträdde med de öfrige höfdingar och sade: »Är det nu dertill kommet, att Olof, Erik Segersälls son, skall sättas från riket, så synes oss såsom hade vi Uppsvear mest att derutinnan säga; ty så hafver alltid varit, att hvad uppsvea-höfdingar sins emellan stadfäst, det ha de öfriga landskaps invånare samtyckt, och icke behöfde våra fäder tigga råd af Vestgötarne om hvem som skulle styra Svea rike». Derpå ledde de fram konungens unge son ibland folket. Han hade i dopet blifvit kallad *Jakob*, hvilket namn behagade Svenskarne illa; ty aldrig, sade de, hade någon konung i Sverige hetat Jakob. De kallade honom nu *Anund* och togo honom till sin konung, och skulle han stå på böndernas bästa, om fadren ej ville rätta sig efter dem. Ty den gamla konungen bibehölls äfven vid regeringen, med vilkor att han uppfylde sina löften. Men den till Norge lofvade svenska konungadottren Ingegerd hade redan blifvit förmäld med ryske storfursten Jaroslaw [10], och hennes syster Astrid hade, ehuru mot sin faders vilja, i stället gifvit sin hand åt norske konungen; så att endast freden med Norge återstod att afsluta. Den afhandlades på ett personligt möte emellan båda konungarne i Kunghäll. Tvänne år derefter dog Olof Skötkonung — såsom Konungasagorna förmäla — när Olof Haraldsson hade sju år varit konung i Norge. Detta bestämmer året 1024 till Olof Skötkonungs dödsår. Han hade afstått Danmark till sin stjuffader, måste lemna eröfringarna i Norge till sin måg och förebråddes att ha låtit Sveriges östra skattländer gå förlorade. Deremot gåfvo sig de norske nybyggarne i Jämtland och Helsingland under svensk lydnad. — Olof Skötkonung, ehuru kristen, har älskat den gamla hedniska skaldekonsten. I hans hof omtalas ej mindre än fyra skalder, och ännu finnes berättelsen om en poetisk täflan emellan tvänne af dem inför konungen.

Anund Jakob var nu ensam konung. Den del han tog i Danmarks och Norges angelägenheter är hvad af hans regering är mest bekant. Med sin svåger Olof i Norge var han troget

[10] Hennes grafvård finnes än i Sophiekyrkan i Novgorod med en, ehuru nyare, inskrift och dödsåret 1051. Anund Jakob var hennes köttslige bror, Astrid deremot hennes halfsyster och född af en vendisk mor.

förbunden och tog hans försvar mot den mäktige konung Knut, nu både Danmarks och Englands herre, men som ej heller glömt sina anspråk på Norge, hvilka blefvo så mycket farligare, som Olofs våldsamma nitälskan för kristendomen och stränga straff mot det i Norge mer än annorstädes inhemska sjöröfveriet hade skaffat honom många och mäktiga fiender. Han måste slutligen fly ur sitt rike (hvilket Knut tog i besittning) och återkom för att i slaget vid Stiklarstad förlora lifvet mot sina forna undersåtar, som snart derefter, gemensamt med hela Norden, i honom vördade ett helgon. Hans son Magnus den gode, återkallad från Ryssland, der han blifvit uppfostrad, uppsteg med svensk hjelp på sin faders tron och blef slutligen genom en besynnerlig lyckans vexling äfven Danmarks konung efter Knuts och hans söners död. Af den mäktige Knuts slägt var nu endast Sven öfrig, hans syster Estrids son, som länge vistades i Sverige, och understöddes härifrån i sina anspråk på Danmark, hvilket slutligen tillföll honom efter Magni död. Af Sven Estridssons berättelser kände Adam af Bremen Anund Jakob och säger att ingen konung varit så älskad af svenska folket. Likväl vitnar den gamla konungalängden vid Vestgöta-lagen, att han var sträng i sina domar. Han kallades *Kolbränna*, emedan han lät bränna missdådares hus, ett straff, som ej blott brukades i Norden, utan äfven hos Norrmännerna i Frankrike för brott, som medförde fridlöshet eller landsflykt [1]. Året, då konung Anund Jakob dött, är ej med säkerhet bekant. Att han öfverlefvat år 1036, hvilket flere senare historieskrifvare i anledning af ett missförstådt ställe i Konungasagorna antaga för hans dödsår, är ostridigt. Adam af Bremen säger, att konung Anund Jakob i Sverige dog, sedan grefve Godwins söner kommit till högsta makten i England, under det konung Edvard af konungamakten der blott egde namnet. Den fred, hvarigenom Godwin och hans söner tvungo denne konung att återinsätta dem i sina värdigheter, slöts år 1052, hvarefter fadren följande året afled [2]. Vid denna tid infaller således slutet af Anund Jakobs regering och lefnad.

Emund, gammal kallad, emedan han först i sin ålder blef konung, efterträdde sin bror. Han var den äldre brodren, men hade blifvit eftersatt för den yngre, emedan denne var

[1] *Du Fresne*, Glossarium, v. condemnare.
[2] *Simeon Dunelmensis* ad an. 1052. *Historia Archiepiscoporum Bremensium* uppger året 1051 såsom Anund Jakobs dödsår.

af äkta börd, Emund deremot född af en i krig röfvad mor, en vendisk höfdings dotter, som kallas konungens tjensteqvinna. Emund hade blifvit uppfostrad utom landet hos sin mors fränder och frågade föga efter kristendomen[3]. Missväxt plågade i hans dagar landet[4], hvarför Svenskarne brukade göra sina konungar ansvarige. Den gamla konungalängden vid Vestgötalagen kallar honom den *slemme*[5] och anklagar honom för hårdhet och girighet. Honom tillskrifva äfven våra krönikor vanhedern af den gränsläggning, hvarigenom Skåne, Halland och Blekinge (af hvilka det sista af ålder hörde till Sverige och de bägge förstnämda af Erik Segersäll hade blifvit eröfrade) afsöndrades från Sveriges rike[6]. »Emund regerade kort», — heter det i tillägget till Hervarar Saga, — »i hans tid höllo de svenske illa kristendomen, och efter hans död gick riket ur den gamla konungaätten». Han hade en son vid namn Anund, som omkom på ett tåg mot Qvenerna, hvilka genom källornas förgiftande skola ha förstört hela den emot dem utsända krigshären[7]. När Emund Gammal dog, är okändt. Han var den siste och den tolfte[8] i ordningen af de gamle från Sigurd Ring på manliga sidan härstammande *Upsala-konungar*, hvilkas ätt äfven kallas *Uppsvea-ätten* — »vördad (sade en hedning till Olof Skötkonung) framför andra i Nordlanden, emedan den var kommen af gudarne sjelfva; och länge hade de låtit sig vårda om sin ätt, fast nu månge hade affallit från den gamla tron»[9].

Hvarje ny lära bär i sig fröet till strid, och i Norden hade fridens egen religion utan tvifvel det hårdaste arbetet. Den qväfde det oupphörliga krigstillstånd, som i det nordiska lefnadssättet hade så djupa rötter; men detta länge närda,

[3] Heimskringla. *Olof den Heliges Saga*, kap 89.
[4] *Adam. Brem.*, Hist. Eccl., lib. III. c. 17.
[5] Likaså *Adam af Bremen:* »Emund Gamul pessimus».
[6] Berättelsen gör honom likväl vid denna förrättning samtida med konung Sven Tveskägg i Danmark, och den skulle således tillhöra Olof Skötkonungs regering i Sverige, i fall ej Sven Tveskägg med Sven Estridsson blifvit förblandad. Den så kallade Agapeti bulla, i hvilken denna gräns-reglering är införd, vanstäld och förfalskad, med föregifven påflig stadfästelse och årtalet 954, är bevisligen understucken.
[7] *Adam. Brem.*
[8] Olof Skötkonung räknar sig sjelf för den *tionde*. Heimskr. *Olof den Heliges Saga*, kap. 71.
[9] *Ibid.* kap. 96.

hittills mest utåt riktade onda kastade sig i stället inåt och födde borgerliga krig. Kristendomen upplöste dessutom sjelfva bandet i den gamla författningen. Då Olof Skötkonung såsom kristen ej mer ville heta *Upsala-konung*[10], emedan denna titel innebar föreståndarskapet för de hedniska offren, förlorade han sitt anseende hos *Uppsvearne*, som ännu mest voro hedningar; och den nya titeln af *Svea-konung* synes ej heller ha behagat *Götarne*, ibland hvilka de kristne voro talrikast. Den långa ofreden med Olof den helige och Norge bragte missnöjet till utbrott. Det var *Vestgötarnes* lagman som då vågade föreslå på tinget i Upsala, att man borde gå ifrån den gamla konungaslägten, och som, då detta förslag ej kunde genomdrifvas, utropade: »I *Uppsvear* hafven makt att denna gången råda; men det säger jag eder, som framdeles går i fullbordan, att de som nu ej vilja höra talas om annat än att konungadömet i Svithiod skall blifva vid den gamla ätten, de skola sjelfva lefva den dag, då den med deras samtycke går i en annan ätt, och skall det bättre lyckas». Denna förutsägelse se vi uppfyllas; och det nya konungahuset är en *Vestgöta-slägt.*

Stenkil, som nu upphöjdes på tronen, stod likväl på flera sätt i skyldskap med den gamla konungaätten. Hans far Ragvald, jarl i Vestergötland, var syskonbarn med Olof Skötkonung. Sjelf var Stenkil måg till Anund Jakob, och Emund Gammals styfson. Ragvald Jarl hade tvänne gånger varit gift, först med konung Olof Tryggvasons syster Ingeborg, med hvilken han hade sönerna Ulf och Eilif (hvilka omtalas såsom anförare i kriget emellan konung Anund Jakob och Knut den rike i Danmark), sedan med Astrid, äfven af kunglig börd från det norska Halogaland, hvilken födde honom sonen Stenkil och i senare giftet var förmäld med konung Emund Gammal. Stenkil, som kallas en mäktig och ättstor jarl i Svithiod, utmärkte sig redan under sin företrädares regering såsom en nitisk kristen. Hans val till konung är det första tecknet till det kristna partiets afgjorda öfvervigt; liksom uttrycken i den gamla konungalängden, »att han älskade Vestgötar framför alla de män i hans rike voro, och att Vestgötarne gläddes af honom så länge han lefde», visa i hvilken del af landet denna de kristnes öfvervigt var mest befästad. Hufvudsätet för kri-

---

[10] Enligt tillägget till *Hervarar Saga* ombytte Olof Skötkonung sin titel till *Svea-konung.*

stendomen var Vestergötland redan från Olof Skötkonungs tid. Här emottog denne konung dopet, här stiftade han i Skara det första biskopssäte, och då hedningarne förelade honom att välja hvilket han ville af Sveriges landskap för att idka *sin* gudstjenst, emot det att han skulle lemna *deras* ostörd och ingen tvinga till kristendomen, valde han Vestergötland. — Genom iakttagandet af denna gamla öfverenskommelse bibehöll sig äfven Stenkil på tronen. Redan Olof Skötkonung hade velat förstöra afgudatemplet i Upsala, men genom förenämda offentliga beslut derifrån blifvit hindrad. Då de kristne lärarne nu åter yrkade derpå, svarade Stenkil: »det skulle för dem blott ha döden och för honom förlusten af riket till följd; man skulle fördrifva honom, såsom den der infört missgerningsmän i landet, och hedendomen åter bli herskande»[1]. Sammanhanget visar, att invånarne i öfra Sverige i synnerhet väckte dessa farhågor; ty om samme lärare, biskoparne Adalvard den yngre i Skara samt Egino i Lund, berättas, att de öfver allt bland Götarne utan fara förstörde afgudabilderna. Märkligt är ock, att i det för öfrigt obetydliga kriget med Norge i Stenkils tid endast Götarne nämnas såsom deltagande. Stenkil dog, säges det, vid samma tid som den norske konungen Harald Hårdräde föll i England[2], hvilket skedde år 1066, kort innan Vilhelm Eröfraren genom slaget vid Hastings blef Englands herre.

Ett stort borgerligt krig har nu i Sverige utbrustit. »Efter den kristligaste konung Stenkils död», säger Adam af Bremen, »ha tvänne konungar med namnet *Erik* täflat om riket, och i kriget dem emellan berättas alla de förnämste bland Svenskarne ha fallit, så väl som konungarne sjelfva. Då sålunda all konungslig slägt föröddes, blef både rikets tillstånd förändradt och kristendomen så oroad, att inga biskopar vågade sig till Sverige af fruktan för förföljelser. Endast biskopen i Skåne vårdade sig om Götarnes församlingar». — En enda svensk höfding nämnes såsom kristendomens försvarare. Det är all den underrättelse oss blifvit lemnad om dessa inhemska oroligheter; men den förtjenar så mycket mer uppmärksamhet, som den är meddelad af nästan det enda samtida vitne, som vi från dessa tider ega att åberopa. Hvilka dessa täflande konungar varit, som i sitt fall med sig dragit Sveriges

[1] *Adam. Brem.*
[2] Tillägget till *Hervarar Saga.* Heimskr. *Magnus Barfots Saga*, kap. 13

förnämste män, är för öfrigt fullkomligen obekant. Att de tillhört det gamla regerande huset kan slutas deraf, att med dem konungaätten säges vara slocknad, hvilket ej kan gälla om Stenkils hus, då han lemnade tvänne söner, hvilka äfven framdeles uppstego på tronen. Vi se det första häftiga utbrottet af dessa borgerliga krig, som under en lång tid sedermera ofta skulle förnyas, och äfven i deras fortgång äro till sina närmare orsaker blott ofullständigt kända. Men de stora, allmänna orsakerna falla i ögonen: det är hedendomens och kristendomens sista strider; det är, sedan det på den gamla religionen grundade riksförbundet upplöstes, striden om riket emellan stammarne. Att det nämda kriget blifvit fördt emellan hedningar och kristne kan slutas af hvad kristendomen säges ha lidit; men att det tillika var ett krig emot det nya konungahuset synes deraf, att enligt en annan, äfven samtida underrättelse, sedan de täflande konungarne genom inbördes vapen fallit, bägge Stenkils söner blifvit, den ene efter den andre, på tronen upphöjde och åter fördrifne, hvarefter en vid namn Håkan valdes till konung[3].

Äfven Snorre Sturleson nämner denne Håkan efter Stenkil. Den gamla konungalängden vid Vestgöta-lagen sätter honom deremot före Stenkil och kallar honom *Håkan Röde*, men vet för öfrigt ej mer om honom att förmäla, än att han i tretton vintrar varit konung och dött på samma ort i Vestergötland, der han blifvit född. Troligen har han i detta landskap egt konungs namn och värdighet på samma tid som de inre oroligheterna delte det öfriga riket, då både dessa och Håkans trettonåriga regering infalla emellan åren 1066 och 1081. Det förra är Stenkils dödsår; och vid det senare finna vi redan *Inge* och *Halstan*, Stenkils söner, samfäldt regerande; ty de äro utan tvifvel de *Vestgötarnes konungar*, hvilka på denna tid påfven Gregorius VII i en skrifvelse uppmuntrar till vård om kristendomen och undergifvenhet för kyrkan[4].

Inge, som äfven kallas *Ingemunder* och *Anunder*, säges ha blifvit inkallad från *Ryssland*. — Allt sedan ryska rikets stiftande genom Varäger, innehålla under mer än tvänne sekler både ryska och skandinaviska annaler mångfaldiga bevis på

---

[3] Scholiasten till *Adam af Bremen*, Hist. Eccl. lib. IV. c. 15. Han kallar dem Halstein och Anunder, hvilket sista är i stället för Ingemunder, såsom konung Inge den äldre äfven nämnes. — Att författaren med honom var samtida, säger han sjelf.

[4] *Diplom. Suecanum*, I. pag 41.

våra förfäders nära gemenskap med Ryssland. Ryske storfursten Wladimir (i nordiska konungasagorna Valdemar) den store sökte och fann i konung Erik Segersälls tid (omkring 980) hjelp på andra sidan hafvet hos Varägerna; och behöfdes ett ytterligare bevis derpå, att dessa ryska *Varäger* äro desamma som af deras tjenst vid lifvakten i Konstantinopel kallas *Väringar*, så finnes det deruti, att Wladimir, som, sedan han vunnit sitt ändamål, sökte göra sig ledig från sina farliga hjelpare, verkligen förmådde dem att begifva sig till Konstantinopel, men på samma tid anhöll hos grekiske kejsaren att han ej måtte tillåta dem återvända till Ryssland[5]. Med bistånd af Varäger befästade Wladimirs son Jaroslav sedermera sin tron och sökte sig en *varägisk* prinsessa, Olof Skötkonungs dotter, till gemål. Med henne öfvergick till Ryssland svenske jarlen Ragvald, konung Stenkils far. Både Ragvald och hans son Eilif Jarl nämnas såsom ryske höfdingar[6]; och hos dem har Inge Stenkilsson, sedermera Sveriges konung, tillbragt en del af sin ungdom.

Sedan han kommit i besittning af tronen, utbröt i öfra Sverige snart missnöjet ånyo. Så säges i tillägget till Hervarar Saga: »Inge het Stenkils son, hvilken Svearne togo till konung näst efter Stenkil[7]. Inge var länge konung och var vänsäll och god kristen. Han utödde afgudaoffren i Svithiod och böd allt folk kristnas, men Svearne hade stort förtroende till hedniska gudar och höllo vid sin gamla sed. — Svearne tyckte, att konung Inge bröt gammal landslag emot dem, då han åtalade mycket som konung Stenkil låtit ega bestånd. Vid ett ting, som Svearne höllo med konung Inge, förelade de honom två vilkor, antingen han ville hålla vid gamla lagen eller afstå konungadömet. Inge svarade och sade sig ej vilja förkasta den tro som rättast vore; då skriade Svearne, kastade sten på honom och drefvo honom från tinget. Sven, konungens svåger, den mäktigaste man i Svithiod, stannade efter honom på tinget. Han tillbjöd Svearne att uppehålla offren, om de ville gifva honom konungadömet.

---

[5] *Karamsin* efter *Nestor*.

[6] Heimskr. *Olof den Heliges Saga*, kap. 95. *Harald Hårdrådes Saga*, kap. 2.

[7] Denna berättelse, som slutar med Halstans söner och således är skrifven ej långt efter dessa händelser, känner alldeles ej Håkan såsom konung, ehuru konungasagorna i förbigående omtala honom såsom Stenkils efterträdare. Troligen var han aldrig erkänd af Svearne.

Dertill jakade de alle. Då blef Sven tagen till konung öfver allt Svithiod. En häst blef framledd på tinget, huggen i stycken, skiftad till offermåltid, och offerträdet (gudabilden) bestruket med blodet. Då förkastade alla Svear åter kristendomen och begynte offra och bortdrefvo konung Inge, som begaf sig till Vestergötland. *Blotsven*[8] var i tre vintrar konung öfver Svearne. Derefter drog konung Inge med sina hofmän och en krigsskara, ehuru han blott hade litet folk, öster ut till Småland, derifrån till Östergötland och så in i Svithiod. Han for både dag och natt och kom oförmodadt öfver Sven en morgon, omringade huset, tände eld derpå och brände folket inne. — Sven kom ut och blef der dräpen. Inge tog då konungadömet å nyo öfver Svearne, återupprättade kristendomen och förestod riket till döddagar, och vardt sotdöd. *Halstein* var äfven konung Stenkils son och var konung tillika med sin broder, konung Inge». — Det är utan tvifvel af denna berättelse som nyare författare tagit sig anledning att tillskrifva konung Inge afgudatemplets i Upsala förstöring, ehuru de gamle ingenting nämna derom.

Inge förde krig med norske konungen Magnus Barfot[9], som fordrade landet emellan sjön Venern, Göta-elf och hafvet såsom Norges tillhörighet, men måste afstå från dessa anspråk. På ett personligt möte emellan alla tre Nordens konungar (danske konungen Erik Ejegod var äfven närvarande) afslöts freden i Konghäll år 1101[10]. Förlikningen stadfästes genom giftermål emellan Magnus och Inges dotter Margareta, som deraf kallades *Fridkulla* (fridsjungfrun). En annan Inges dotter, Kristina, har blifvit förmäld med en rysk storfurste[1]. Hur länge konung Inge sedan lefvat är obekant[2]. Troligen hade Jämtlänningarnes affall till Norge år 1111 ej blifvit lemnadt obeifradt, om det skett under hans regering. Konungasagorna kalla honom en god och mäktig konung, den störste och starkaste bland männer. Uppsvearne gjorde uppror emot honom, klagande att han ej höll landets gamla lag. Vest-

---

[8] Blotsven af *blota*, offra.

[9] Så kallad emedan han på sina krigståg till Skotland antagit de skotska Högländarnes drägt.

[10] Se kronologien till III tomen af Konungasagorna, Köpenhamnska upplagan.

[1] Mstislav. Konunga-sagorna kalla honom Harald. Ryska annaler innehålla, att Mstislavs gemål Kristina dog år 1122.

[2] Hans grafsten i Varnhems klosterkyrka i Vestergötland med det diktade dödsåret 1064 är från senare tider.

götarne säga, att han styrde Sverige med mandom och aldrig bröt den lag, som vidtagen var i hvarje landskap[3]. Det är olika vitsord af hedningar och kristne. Hans broder Halstan har öfverlefvat honom och efterträddes af *sina* söner, hvaraf är troligt, att den son, som några underrättelser tillskrifva Inge, före fadren gått ur tiden.

Halstans söner, samkonungar efter sin far och farbroder, hette *Filip* och *Inge* och ha åt historien endast lemnat sina namn. Den förre dog 1118[4]. Den senares dödsår är obekant; men år 1129 hade han redan en efterträdare. Att han slutligen varit föremål för hemliga stämplingar synes af hans dödssätt. Han dog af gift, »förgjord genom en ond dryck», såsom det heter. Han var den siste af sin slägt på manliga linien, och med honom utgick Stenkils hus, om hvilket konungalängden vid Vestgöta-lagen säger, att Sveriges rike for ständigt väl, så länge det herskade.

På qvinnosidan funnos ännu afkomlingar af denna slägt inom danska konungahuset genom Margareta Fridkulla, konung Inge den äldres dotter, som efter ett kort och barnlöst äktenskap med den norske konungen, sin förste gemål, sedermera hade förmält sig med konung Nils Svensson i Danmark och födt honom sonen Magnus. Denne prins, af förrädisk åminnelse, hade, genom sin mors arfgods och sin härkomst från Stenkilska huset, i Vestergötland förvärfvat nog inflytelse att efter Inges död blifva vald till konung, men hvilket val på det högsta har uppretat Svearne. Saxo, som skref mot slutet af samma århundrade och om dessa tider är ett fullgiltigt vitne, säger[5]: »Götarne, som vågade tillbjuda Magnus högsta makten, med förbigående af Svearne, hvilka derom egde helt och hållet att förordna, sökte höja sin egen värdighet på bekostnad af de andres företräde. Men Svearne, föraktande deras myndighet, ha ej tillåtit sitt folks företrädesrätt nedsättas genom ett mindre ansedt folks afund. Med ögat fästadt på skuggan af sin gamla makt, förklarade de den i förväg inkräktade konungatiteln för ogiltig och valde sjelfve en ny konung, hvilken likväl genast af Götarne blef ihjälslagen och genom sin död lemnade riket öppet för Magnus». — Hvilken denne konung har varit, derom upplysa oss de gamla konungalängderna, som efter Inge den yngre omtala konung *Ragvald*, kallad *Knaphöfde*,

[3] Konungalängden vid Vestgöta-lagen.
[4] *Are Frode*, Schedæ.
[5] Lib. XIII.

om hvilken säges, att han, djerf och högmodig, kom till Vestgötarnes ting, men utan gisslan och ej såsom lagen föreskref, hvarför de slogo honom ihjäl för den sidvördnad, som han derigenom beviste alla Vestgötar. Det skedde år 1129[6]. Han var en son af *Olof Näskonung*, som äfven uppföres såsom sjelfständig regent och således, oaktadt Stenkilska husets välde, måste ha herskat i någon del af riket. Den danske prinsen synes knappt ha hunnit tillträda regeringen. Han mördade sitt syskonbarn, den efter döden helig hållne Knut Lavard, år 1131, och stupade tre år derefter i det inbördes krig, som i Danmark blef en följd af detta mord. Men redan 1133 hade ett nytt val skett i Sverige, hvarigenom *Sverker* blef konung.

Med öfvergåendet af Blotsvens slägt till kristendomen hade emellertid hedningarne förlorat sitt sista stöd. Denne Inge den äldres hedniske motkonung hade en son *Kol*, som, oaktadt fadrens olycksöde, efter någon tids förlopp har kommit till väldet i öfra Sverige; ty han uppföres såsom konung, med tillägg, att Svearne äfven kallade honom *Erik Årsäll*, dermed betecknande hans lycka i god årsväxt. Denne Blotsvens son, som på sin ålderdom skall blifvit kristen och dött i Östergötland[7], var enligt de sannolikaste underrättelser fader till Sverker, hvilken, af fruktan för en utländsk regent[8], först af *Östgötarne* har blifvit upphöjd på tronen. *Vestgötarne* ha dröjt att erkänna honom och någon tid varit utan konung; ty det heter om dem efter Ragvalds död: »då styrde god lagman och landets höfdingar Vestergötland, och voro de alle trogne sitt land». — De första kloster anlades i Sverige i konung Sverkers tid. De äldsta voro Alvastra, Nydala, Varnhem. Munkar sändes af S. Bernhard från Clairvaux i Frankrike; de hade i början att kämpa med stora svårigheter[9]. En påflig legat, kardinalen *Nicolaus Albanensis*, sedermera sjelf påfve under namn af Adrianus IV, besökte på denna tid Norden och kom år 1152 äfven till Sverige. En afgift till Rom under namn af S. Peters penning infördes. Vapnens allmänneliga och stän-

[6] Af de bägge årtal 1130 och 1139, som anföras för denna händelse, är det sista utan tvifvel en misskrifning för 1129.

[7] *Kaga* kyrka skall, enligt en tradition i landet, af honom vara uppbygd. — Han kallas ock *Kornuba* eller *Kornike*, hvilket senare troligen är korrumperadt af *Kornrike*, detsamma som *Årsäll*.

[8] *Saxo*.

[9] Jfr *Langebek*, Script. Rer. Dan., T. IV. p. 458.

diga bruk förbjöds. Legaten ämnade äfven ge Sverige en ärkebiskop, liksom han tillsatt en sådan i Norge (danska riket hade en ärkebiskop i Lund sedan år 1103); men *Svears* och *Götars* oenighet, som äfven vid detta tillfälle utbrast både i fråga om personen och stället, föranledde uppskof[10]. Sverker var en okrigisk konung och upplefde i sin ålder flera oroligheter. Hans son Johan, som gjort sig förhatlig genom sina utsväfningar och vållat ett krig med Danmark, blef af det uppretade folket dödad. Bönderna i Småland afslogo Danskarnes infall. Konung Sverker blef mördad af sin stalldräng på vägen till kyrkan juldagen år 1155.

Vi äro vid Erik den heliges tid, som först såg kristendomen i det öfra Sverige stadgad; och vi kasta nu en blick tillbaka på dess långsamma framsteg. Ordentliga lärare fick först Götarike, der *Skara* och *Linköping* tidigt blefvo biskopssäten. Hvad ännu längre tillbaka för kristendomens utbredande i Svearike hade skett, var mest inskränkt till Birka. Under det kristendomen bland Götarne blef herskande, fortforo länge de gamla offren i Upsala, och de förste kristne måste köpa sig frie från skyldigheten att besöka och underhålla dem[1]. Genom ett offentligt beslut voro allt sedan Olof Skötkonungs tid bägge religionerna lagligt erkända; detta fortfor att gälla under hans söner; det måste ännu bekräftas af Stenkil. Med det borgerliga kriget efter hans död upphörde denna fred eller detta långvariga stillestånd, och att förhållandet var förändradt, synes bäst genom Inge den äldres försök att utrota offren, Svearnes derpå följande uppror och framträdandet af hedniska motkonungar[2].

Dessa rörelser sträckte sig äfven till Götarike och det öfriga Norden. Konungarne Sigurd i Norge och Nils i Danmark öfverenskommo år 1123 om ett korståg mot hedningarne i Småland, som likväl ensamt utfördes af den förstnämde; och danske prinsen Magnus Nilsson, densamme som sedan lät kalla sig Götarnes konung, berömde sig af att i svenska skären ha plundrat ett Thors tempel, hvarför Svearne också afskydde

[10] *Saxo*, lib. XIV.

[1] *Adam. Brem.*, De situ Daniæ.

[2] »Den tiden voro vidt omkring i Sveavälde många hedningar och många illa kristne, emedan några konungar förkastade kristendomen och uppehöllo offren, såsom Blotsven och Erik Årsäll». Heimskr. *Sigurd Jorsalafarares Saga*, kap. 27.

honom såsom helgerånare[3]. Emellertid vann kristendomen äfven hos Svearne allt mer insteg genom enskilde, frivillige lärares nit; och nästan hvarje af det öfra Sveriges landskap hade egt sin apostel. Så vördade Vestmanlänningarne S. David, Södermanlänningarne S. Botvid och S. Eskil, Norrlänningarne S. Stephan. De fleste voro Engelsmän; alla, utom den förstnämde, dogo martyrdöden. Småningom aflades offren. Kristna kyrkor uppstodo på de forna offerplatserna[4]; kristna högtider intogo de hedniskas rum och nästan på samma tider[5]; och då slutligen de gamla *Folklanden*, i hvilka hedendomen hade haft sitt hufvudsäte, blifvit kristna, öfverförde de på den nya religionen sina gamla rättigheter och valde nu sjelfva för hela riket en *kristen* konung. Så skedde, att Uppsvearne »satte på konungs-stolen vid Upsala» *Erik*, efter döden kallad *den helige*, ehuru Östgötarne valde Sverkers son *Karl* till konung.

Eriks far het Jedvard, »en god och rik bonde», säger den gamla svenska krönikan[6]. Hans mor Cecilia var en syster till konung Erik Årsäll. Sjelf var han förmäld med Kristina, en dotter af den *yngre*, eller, såsom andra säga, en dotterdotter af den *äldre* konung Inge. — Tre ändamål har den helige konung Erik sig föresatt, berättar den gamla legenden om honom: att bygga kyrkor och förbättra gudstjensten, att styra folket med lag och rättvisa, samt att nederlägga trons och rikets fiender. — Kristendomens befästande i det öfra Sverige har otvifvelaktigt varit hans verk. Före honom fans vid sjelfva Upsala hvarken prester eller fullbygd kyrka, hvarför han först och främst fullbordade kyrkan, »som

[3] *Saxo*, lib. XIII.

[4] Det låg ej i katolicismens anda att förstöra de gamla afgudahusen. Tvärt om gaf påfven Gregorius den store den föreskrift vid kristendomens införande i England, »att afgudatemplen ej borde förstöras, utan *helgas* och invigas till kristna kyrkor, sedan afgudabilderna blifvit förstörda». *Henr. Huntingdon*, Hist., lib. III.

[5] Om Sigurd Thorsson, en rik Norrman, heter det: »Han hade den sed, medan hedendomen varade, att hålla tre årliga offer: ett vid vinterns begynnelse, det andra om midvintern, det tredje mot sommaren. Men sedan han tog vid kristendomen, då behöll han den vidtagna seden med gästabuden. Om hösten höll han höstgille med sina vänner, om vintern hade han julgille och böd många män; det tredje gillet höll han vid påsk och hade hos sig mycket folk». Heimskr. *Olof den Heliges Saga*, kap. 123. — Konung Håkan den gode i Norge hade flyttat den *hedniska julen*, förut firad *midvintersnatten*, som ock kallades *hökenatten* (i början af Februari, enligt Hervarar Saga), till den kristna jultiden. *Håkan den Godes Saga*, kap. 15.

[6] *Script. Rer. Suec.*, T. I. p. 246.

nu kallas *Gamla Upsala*, och förordnade klerker att der förestå gudstjensten»[7]. En gammal konungalängd kallar honom Erik Laggifvare; och svenska hustrurs rättigheter »till heders- och husfrudöme, till lås och nycklar, till halfva säng och laga treding i boet» — såsom Uplands-lagen uttrycker sig — sägas vara dem gifna enligt den helige konung Eriks lag. — Mot de hedniske Finnarne, hvilkas sjöröfveri oroade svenska kusterna, företog han ett korståg och grundlade genom kristendomen, samt troligen äfven genom öfverflyttande af svenska nybyggen, den sedermera så långvariga förbindelsen emellan Sverige och Finland. Den helige Henrik, den förste biskop i Upsala, om hvars verksamhet för kristendomen historien vet något att förmäla, var konungen följaktig på detta tåg, blef Finnarnes förste apostel och fann ibland dem martyrdöden. Slutligen blef konung Erik oförmodadt öfverfallen i Upsala af danske prinsen Magnus Henriksson. Det var under gudstjensten. Konungen hörde ut messan, gick derpå emot fienden och föll, genomborrad af många stygn, efter ett kort, men tappert motstånd, vid *Östra Aros* eller det nu varande Upsala, den 18 Maj 1160. — Hans dygder och stränga lefnadssätt gjorde, att han efter döden blef ansedd helig. Han vördades såsom Sveriges skyddshelgon, hans fana fördes i fält emot rikets fiender, hans dödsdag firades årligen öfver hela riket, Stockholms stad förer hans bild i sitt vapen och Upsala domkyrka förvarar ännu hans fordom dyrkade reliqvier. Af kyrkan har han aldrig blifvit kanoniserad; ehuru hundrade år efter hans död, vid underrättelsen om den vördnad folket fortfor att egna hans minne, vallfarter till hans graf äfven från Rom uppmuntrades. Närmare hans egen tid var romerska hofvet honom icke bevåget. I ett påfligt bref af år 1208 framställes hela hans slägt såsom våldskräktare af riket emot det rättmätiga Sverkerska huset. De gamla underrättelserna tillskrifva honom enstämmigt en tioårig regering. Han har således blifvit upphöjd på tronen 1150, fem år före Sverkers död, och hans välde har i början ej sträckt sig längre än till det egentliga Svearike. Af Götarne har han endast till en tid varit erkänd; ty de hade ej blott utkorat Sverkers son Karl till konung, utan denne berättas äfven verkligen ha kommit i besittning af re-

[7] S. Eriks lefverne. *Script. Rer. Suec.*, T. II. p. 273. Af berättelsen om hans död synes, att han äfven byggt kyrka vid det nu varande Upsala.

geringen tvänne år före Erik den heliges död[8], i hvilken han framställes såsom medbrottslig.

Den danske prinsen Magnus Henriksson härstammade genom sin mor, som var konung Inge den äldres sondotter, från Stenkilska huset och var derigenom delegare i dessa den danska konungaslägten tillfallna arfgods i Vestergötland, hvilka enligt Saxo gåfvo anledning till så mycken oenighet. Det säges uttryckligen, att Magnus Henriksson i följd af sitt möderne gjorde anspråk på riket, och att han hade ett mäktigt inhemskt understöd. Betänker man, att han redan genom sin härkomst hade närmast anspråk på Vestgötarnes tillgifvenhet, och att desse af samma anledning redan förut kallat en dansk prins till tronen, så se vi här sannolikt sista försöket till Vestgöta-dynastiens återupprättande. Magnus Henriksson, som också anklagas för den gamle konung Sverkers mord[9], blef verkligen utropad för konung, och konungalängden vid Vestgöta-lagen uppförer honom såsom den *fjortonde* af Sveriges kristne konungar. Han har ej länge njutit sin nya värdighet. Folket uppreste sig emot honom. Äfven Karl Sverkersson vände emot honom sina vapen. Magnus blef öfvervunnen och slagen år 1161. Knut, Erik den heliges son, måste fly till Norge, der tvänne hans systrar sedermera blefvo gifta[10]. Denne Knut har äfven haft en bror Filip[1], som endast är till namnet känd.

Karl Sverkersson är den förste som finnes vara nämd *Svears och Götars* konung[2]. Han är äfven, så vidt man vet, den förste svenske konung med namnet Karl. Det är Johannis Magni fabelaktiga och till en del diktade konungalängd för äldre tider som gjort Karl Sverkersson till den *sjunde* af sitt namn bland Sveriges konungar, hvilket sedermera af bruket blifvit helgadt[3]. Under denne konung Karls regering fick Sverige sin egen ärkebiskop i Upsala år 1163. Biskopar i

---

[8] *Chronica Erici Olai.*

[9] *Saxo.* lib. XIV.

[10] Den ena, Margareta, med norske konungen Sverre år 1185.

[1] *Svenskt Diplomatarium,* I. p. 95.

[2] I ett bref från påfven Alexander III år 1161.

[3] Liksom äfven att Erik den helige kallas Erik den *nionde;* ehuru detta, om man räknar alla hedniska konungar af detta namn, skulle kunna i det närmaste rättfärdigas. — Sjelf var han den förste *kristne* konung af sitt namn, hvarför hans sonson i de gamla kronologierna och konungalängderna heter Ericus secundus, och dennes son Erik Eriksson vanligen sjelf kallar sig Ericus tertius.

Skara, Linköping, Strengnäs, Vesterås — snart äfven i *Vexiö* och *Åbo* — nämnas såsom lydande under honom; sjelf skulle han likväl lyda under ärkebiskopen i Lund, som förde titeln af *Primas Sueciæ*. Detta företräde bestreds sedermera och upphörde slutligen. Påfliga bref till ärkebiskoparne och deras lyd-biskopar begynna sprida ljus öfver svenska kyrkans tillstånd. Det klagas, att verldsliga personer efter behag eller för penningar och utan de andliga myndigheternas samtycke tillsätta prester, stundom förrymda munkar, mandråpare och andra brottslingar; att de, särdeles under ledigheterna, tillegna sig kyrkornas inkomster, uppbryta och plundra dem; att de draga de andlige inför verldslig domstol och der underkasta dem enviget eller profvet med glödande jern eller sjudande vatten, eller, om de icke infinna sig, *uppbränna* deras hus. Upprepade påminnelser visa, att anledningarna till dessa klagomål länge fortforo, och i synnerhet gåfvo testamenten till kyrkor och kloster ett tvisteämne som aldrig upphörde. Påfven Alexander III hade sjelf förordnat, att ingen kunde på detta sätt bortgifva hela sin egendom, utan endast en hufvudlott. Arfvingarne fordrade att ingenting kunde bortskänkas utan deras begifvande. Tionden påbjöds och finnes inom seklets slut vara införd; dock klagas ännu år 1232, att man efter behag undandrog sig den. Man ser att kristliga äktenskap ännu voro långt ifrån allmänna, att giftermål ingingos och upplöstes »på hedningarnes barbariska vis», och att den hedniska seden med barns utsättande ej hade upphört. Man erfar tillika, att de förste klosterbröder brukade jorden med egna händer, att de införde trädgårdsskötsel, bygde vattenqvarnar, kokade salt, upptogo grufvor. Att göra bro och väg ansågs för kristliga verk, och biskopar föregingo i sådant afseende med exempel.

Karl Sverkersson, om hvilken det heter att han styrde riket med klokhet och god vilja, blef slagen på Visingsö år 1167 af *Knut*, Erik den heliges son, som återkom från Norge efter en treårig landsflykt. Ett inbördes krig följde, i hvilket *Kol* och *Burislev*, Karls brorsöner, »den ene efter den andre hafva vordet uppsatte för konungar emot konung Knut; men han öfvervann och drap dem båda». — »Och är nog till troende, att Knut hafver haft dem af *Upland* med sig, som hade tagit hans fader till konung, och konung Karls slägt, som stod honom emot, har haft *Östgötarne* och tilläfventyrs flera landsändar med sig». — Så yttrar sig Olaus Petri om dessa inre

oroligheter. I konungalängden vid Vestgöta-lagen säges om Knut Eriksson, att han vann Sverige med svärd och tog af daga tre konungar och hade många strider, alltid med seger, tills han fick riket med ro; sedan var han en god konung, och har regerat i tre och tjugu år. — Denna regeringstid måtte då räknas, ej från Karl Sverkerssons död, utan från slutet af det inbördes kriget, som således har varat i fem år. Ty konung Knut Eriksson dog, enligt de trovärdigaste uppgifter, om hösten år 1195[4]. Med en inhemsk gemål hade han fyra söner.

Ehuru den aflidne konungen i sin lifstid låtit en af sina söner hyllas till sin efterträdare[5], blef icke dess mindre *Sverker II*, Karls son, som vid sin faders fall späd fördes till Danmark och derifrån understöddes, nu upphöjd på tronen. År 1200, i sitt fjerde regeringsår, har denne konung befriat de andelige från verldslig domstol, och kyrkans jord och gårdar från all konungslig tunga. Vid år 1205 omtala de korta kronologier, som oftast äro de enda källorna för denna tids historia, det så kallade *dråpet* vid *Eljarås* i Vestergötland, der alla Knut Erikssons söner, utom en, som flydde, blifvit dödade. Andra kalla det *kriget* vid Eljarås. Ett påfligt bref af år 1208 upptager en berättelse om förloppet, enligt hvilken Knuts söner uppreste sig emot Sverker, tre förlorade lifvet i en drabbning, och den fjerde flydde, men efter någon tid lyckades att fördrifva konungen ur riket. Sverker tog sin tillflykt till Danmark, återkom med en här, men blef efter ett stort nederlag vid *Lena* i Vestergötland år 1208 åter flyktig. Minnet af denna blodiga dag bibehöll sig länge och har ännu på stället ej slocknat. Barnabarns barn talade derom, säga svenska krönikor. En norsk berättelse låter Odens ande (för sista gången) vara närvarande i detta slag[6]. Munk-verser fira det såsom en seger öfver ett dubbelt antal Danskar. En gammal dansk folkvisa vill veta, att öfvermakten var på de svenskes sida och att af åtta tusen från Danmark utgångne män blott fem och femtio kommo åter, men framställer striden tillika såsom ett borgerligt krig, i hvilket närmaste fränder buro vapen emot hvarandra. Segern tillskrifves de *upländska bönderna;* och en svensk krönika innehåller, att Uppsvearne fat-

---

[4] Ett bref af denne konung år 1199, som åberopas af Lagerbring, har bevisligen ett oriktigt årtal.
[5] *Celse*, Bullarium, p. 45.
[6] Konung *Inge Bardssons Saga*, kap. 20.

tat ett djupt hat till konung Sverker för det öde som öfvergick konung Knuts söner[7]. Götiska vitsord intyga tvärt om, att Sverker lemnade ett älskadt minne[8]. Han försökte ännu en gång att återtaga sin krona, men förlorade lifvet i en ny drabbning vid Gestilren uti samma landsort år 1210. Hans egna slägtingar *Folkungarne* sägas ha dödat honom. Hans andra gemål Ingrid var af denna mäktiga slägt, och en dotter åt svenske jarlen Birger Brosa. Sverker hade med henne en dotter *Helena* (om hvars bortröfvande ur Vreta kloster en svensk folkvisa berättar), samt en son *Johan*, som ännu var späd vid fadrens död.

Erik Knutsson hade under sin landsflykt uppehållit sig hos sina fränder i Norge och blef genom segern öfver sin medtäflare regerande. Han har sökt gifva sin värdighet en ny helgd; ty han är den förste svenske konung som nämnes *krönt*. Att han ökat de andliges friheter ses af hans bref för *Risberga* kloster år 1212, att det af sina underlydande äfven skulle få uppbära konungens andel i sakören. Försoningen med Danmark firades på bröllopet emellan konung Erik och danske konungen Valdemar II:s syster *Rikissa*. — Ännu saknades i Sverige beqvämligheter som redan i Danmark voro införda. Den på svensk strand anlända danska prinsessan klagar, att hon måste stiga till häst och ej får vagn och körsven såsom i sin faders land. De svenska fruar svara; »I fören oss ej hit några jutska seder»[9]. Konung Erik Knutsson kallas en god *årkonung* för de ymniga skördar som utmärkte hans sjuåriga, fredliga regering. Han dog år 1216. Sonen Erik föddes först efter fadrens död.

Då valde de svenske prelater och store *Johan*, konung Sverkers son, ehuru ännu ett barn, till konung. Han kallas den *unge*, äfven den *fromme*. På sin kröningsdag frikallade han ytterligare kyrkans gods och egendom från all konungslig utskyld och gaf biskoparne rätt till alla böter af kyrkans landtboar, samt bekräftade detta genom ett eget bref år 1219, i sitt tredje regeringsår, »emedan» — såsom det heter — »allt ifrån vår förste faders brott allt menniskominne är ostadigt och förgängligt utan brefvens odödliga bevisning». — Mot det svenska konungavalet har konung Valdemar i Danmark vädjat

---

[7] *Chronica Erici Olai.*
[8] Konungalängden vid Vestgöta-lagen.
[9] Se folkvisan hos *Peder Syv*, s. 197, som hänföres till dessa tider.

till påfven, med åberopande af sin systersons, den späde prins Eriks, *ärftliga* rätt till tronen framför Johan[10]. Då man å andra sidan hör prinsarne af Sverkers hus i deras egna bref kalla sig *arfkonungar* till Sveriges rike[1], och ser de täta, inbördes krigen, hvilka slutligen endast uteblifva emedan de täflandes späda ålder ej tillåta dem uppträda såsom anförare, så är det omöjligt att i Sverkerska och Erikska ätternas så kallade *riksbyte* igenkänna något annat fördrag än det som skiftas genom vapen och skrifves med blod.

Sedan Johan, den siste af Sverkerska huset, dött år 1222, blef den unge *Erik Eriksson,* kallad *Halte* och *Läspe,* verkligen upphöjd på tronen, hvars besittning likväl skulle bli föga lugnare, fast den ätt, som så länge stridt med hans egen, nu var nedstigen i grafven. Striderna emellan det götiska och det svenska konungahuset hade småningom afnött de gamla stamskilnaderna inom folket, men derjämte kraftigt bidragit att på konungamaktens bekostnad upphöja de inhemske store, hvilkas växande myndighet äfven skönjes deraf, att de i påfliga bref särskildt tilltalas såsom *Sveriges herrar* och *förstar*[2].

I synnerhet uppsteg en slägt till ett stort inflytande, *Folkunga-ätten,* med anor från hedendomen, nära befryndad med alla tre Nordens konungahus, samt ifrån och med *Birger Brosa,* som dog år 1202, i besittning af jarlembetet i Sverige. Ty den gamla furstliga värdigheten af *jarl* hade nu blifvit den förnämsta tjensten vid hofvet och med detsamma i riksstyrelsen. Dess innehafvare kallas *Svenskarnes jarl, Svears* och *Götars jarl*[3], *hertig i Sverige med Guds nåde*[4], — nämnes i offentliga handlingar näst efter konungen, och skulle, såsom fordom en dylik hög embetsman hos Frankerna, snart intaga konungens makt och plats. — Af denna slägt var *Knut Johansson,* kallad *den långe,* förmäld med konungens syster, samt genom naturgåfvor och förbindelser nog betydande att mot en minderårig konung göra anspråk på tronen. De gamle kalla honom Folkunge-konungen. Han uppreste sig, och med honom »all den Folkunga-rote», säger rimkrönikan, och har verkligen innehaft

---

[10] *Celse,* Bullarium, p. 56.

[1] Så kallar sig konung Sverker II: »Ego Swerco, filius Karoli regis, rex Sweorum, ejusdem regni monarchiam dei gracia hereditario jure assecutus».

[2] »Proceres Sveciæ, Magnates, Principes».

[3] »Dux Sveorum» — »Dux Sveorum et Gothorum».

[4] I ett svenskt diplom af år 1248.

tronen ifrån slaget vid *Alvastra*[5] år 1229 — hvarefter den unge Erik måste fly till Danmark — till år 1234, då segern vid *Sparsätra*, vunnen af den återvändande konungens parti, gjorde slut på inkräktarens lif och välde. Erik blef efter sin medtäflares död åter konung, ehuru han i styrelsen mindre förmådde än Folkungen *Ulf Fasi*[6], som hade varit jarl hos sin slägting Knut och förblef det hos Erik. *Holmgeir*, Knut sson, flydde till Gestrikland och bibehöll sig emot konungen i norra delen af riket. Annu år 1248 omtalar en påflig legat, som detta år besökte Sverige, det inbördes kriget emellan konungen och några af de store såsom fortfarande, och det slutades, till en del genom legatens egen bemedling, detta år, sedan den upproriske Holmgeir (som icke dess mindre räknas ibland Sveriges helgon) blifvit fången och halshuggen.

Den nämde påflige legaten var kardinalen *Vilhelm*, biskop i Sabina, som infunnit sig för att ordna den svenska kyrkans angelägenheter. De första svenska kyrkolagar bildades efter den republikanska anda, som rådde i den gamla politiska författningen, och voro ej derutinnan synnerligen stridande mot den äldre katolicismens bruk, innan den växande hierarkien fordrade kyrkans söndring från staten[7]. Presten var i Sverige en folkets embetsman, vald af menigheten med biskopens vilja. Biskopen valdes sjelf af folket och insattes, med öfverlemnande af staf och ring, i sitt embete af konungen. Men om kyrkan derigenom närmare införlifvades med staten, så blef den i en våldsam tid också derigenom mer delaktig i det verldsliga samhällets oordningar. Derför, då påfvarne klaga öfver det svenska folkets »otamda hårdhet», gälla dessa klagomål i sjelfva verket ej mindre de andlige sjelfve än de verldslige. Ty man hör de förre lika med de senare beskyllas för dråp, våldsamheter, oordentliga och lastbara seder. Presterna, som borde afhålla sig från verldslig domstol, uppträda sjelfve såsom sakförare för andra vid tingen[8]; i stället för att skydda kyrkans egendom, tillegna de sig den och lemna den åt sina barn såsom arf, hvarför prestsöner ofta sökte och lyckades i

---

5 Urkunderna ha *Oluström* och *Alvastrum*, som tydligen är detsamma.

6 Jfr *konung Håkan Håkanssons Saga*, kap. 259.

7 »Antiquiores canones habent, quod consensus honoratiorum in civitate requirendus et admittendus sit in electionibus Episcoporum. — Disputatum est de illo canone acriter postea». *Celse*, Bullarium, p. 37.

8 Detta förbjudes vid straff och bannlysning genom ett påfven Gregorii IX:s bref af år 1234 till biskopen i Skara.

att eftertrida sina fäder i embetet. Bristen på prester gjorde att man ej var nogräknad i valet; ty, under det man i den öfre delen af riket hade allt för få kyrkor, var deras antal i Vestergötland redan så stort, att de smärres sammanbyggande år 1234 förordnades[9]. För rättigheten att träda i äktenskap åberopade svenska presterskapet en gammal påflig tillåtelse[10]. Vid upproret i Skåne år 1180 var ibland allmogens påståenden, att deras prester skulle få gifta sig. De andlige, med hvilkas giftermål man ej ville öfverse, ingingo i stället merendels oordentliga förbindelser; och då biskoparne ifrade emot allt detta, finner man till och med föreningar bland presterna att ej lyda, med utsatta böter för den som söndrade sig från sina medbröder. Dertill kommo det lägre presterskapets klagomål öfver tungan af de kostsamma biskops-visitationerna, samt oenigheten emellan särskilda klasser af andlige; ty en märkbar fiendtlighet herskar hos det vanliga presterskapet emot klosterbröderna, hvilkas antal nu äfven i Sverige förökades med Franciskaner och Dominikaner, eller så kallade *Grå-* och *Svartbröder*.

Vid det af kardinalen sammankallade kyrkomötet i Skenninge år 1248, som äfven besöktes af jarlen och flere verldslige herrar, förbjöds och afskaffades de svenska presternas giftermål vid straff af bannlysning, den kanoniska lagens studium anbefaltes, och i följd af dess föreskrifter skulle biskopsvalen, med uteslutande af all verldslig inflytelse, ske af domkapitlen, hvarför sådana, der de ej redan funnos, borde inrättas vid alla biskopssäten. Såsom vanligt svarade ej verkställigheten mot bokstafven. Tio år derefter klagas ännu att förordningen angående domkapitlen varit utan frukt; ehuru man småningom ser dem bildas och domherrarne förses med inkomster. Huru förbudet mot presternas giftermål iakttogs märkes deraf, att länge efter Skenninge möte landskapslagarna bibehålla sina stadganden angående prestsöners och biskopssöners arf. För öfrigt har detta förbud haft den följd, att en påflig bulla måste mildra straffet emot presternas oordentliga förbindelser.

Birger Jarl, den yngre, som år 1248 upphöjdes till denna värdighet (liksom sin företrädare Ulf en Folkunge), var förmäld med en syster af konung Erik. Huru stor hans

---

9 *Diplomatarium Svec.*

10 Påfven säger sig ej veta deraf.

makt var, synes af den påfliga legatens ord: »genom honom styres hela detta landet». Efter Skenninge möte och återställandet af sämjan med Norge, som för längre tid tillbaka varit störd genom Vermlänningarnes ej ovanliga deltagande i de norska oroligheterna och ett deraf föranledt norskt infall i Vermland, satte sig jarlen i spetsen för ett korståg mot de till hedendomen återfallna Tavasterna i Finland, som emot de der boende kristne utöfvade rysliga grymheter och, i förening med Kareler och Ester, äfven ofta anföllo svenska kusterna. Birger besegrade Tavasterna och tvang dem till kristendom, anlade Tavastehus och öfverförde kristna nybyggare till landet. Man tillskrifver Birger Jarl den *österbottniska* kolonien af Svenskar i Finland, liksom Erik den helige den *nyländska*. Rimkrönikan förmenar, att det nu kristnade Tavastland tillförene hört under Ryssarne. Visst är, att nyss före eller under detta finska krig Svenskarne äfven gjorde ett infall i Ryssland[1], men blefvo, såsom ryska annaler förmäla, tillbakaslagne af storfursten Alexander Newsky, som sjelf skall ha sårat Birger i striden[2], i hvilken äfven en jarlens son — möjligen hans naturlige son Guttorm — nämnes såsom närvarande.

Konung Erik Eriksson dog den 2 Febr. år 1250: en allvarsam och rättvis herre, säga de gamle, men föga skickad till krigiska öfningar. Sedan 1243 var han förmäld med *Katarina,* dotter af Folkungen Sune Folkesson, och dotterdotter af konung Sverker II. Hon gaf sin gemål inga arfvingar och gick efter hans död i kloster. Hundrade år sedan Erik den helige blifvit vald till konung slocknade med konung Erik Eriksson hans ätt på svenska tronen[3].

[1] Bref från påfven uppmana både till korståg emot de från kristendomen affällige Tavasterna och emot »de otrogne Ryssarne», för hvilkas anfall de kristne i Finland voro utsatte.

[2] Jfr *Karamsin.*

[3] *Erici Olai Chronica.*

FJERDE KAPITLET.

FOLKUNGARNE.

BIRGER JARL OCH HANS SÖNER. — KONUNG BIRGER OCH HANS BRÖDER. — MAGNUS ERIKSSON MED SINA SÖNER.

Den mäktiga slägt, som nu upphöjes på tronen, utmärker en ny tidpunkt både för konungamakten och de stores välde. Bägge förstärkas på folkets bekostnad, men öfverensstämma blott i ett, att hålla mängden under tygeln; hvarför sjelfsvåldets tidehvarf för de mäktige blir lagstiftningens tidehvarf för folket. I bokstafven visar oss denna lagstiftning den gamla stam- och förbundsförfattningen af konungarne bekräftad, men öfver densamma bilda sig tvänne privilegierade stånd, i sina mest betydande medlemmar höjda öfver lagen, i rådslag och handling företrädande folkets ställe. Dermed ha ock folkets forna strider flyttat sig ett steg högre upp och föras emellan dessa lagstiftare sjelfva. — Vi se byggmästarne, sedan de fört huset i höjden, störta hvarandra utför murarne.

Lagar, med sådana hågkomster, äro för öfrigt ej de enda minnesmärken denna tidsålder oss lemnat. Hufvudkällan för Sveriges historia under medeltidens senare period — *den stora Rimkrönikan* — begynner med Folkungarnes uppror mot konung Erik Eriksson och är ett verk af flere med händelserna nära samtida, mestadels obekante författare, af hvilka den äldste lefvat vid år 1319. Den yppersta skrift, som den svenska medeltiden frambragt, den så kallade *Konunga- och Höfdinga-Styrelsen* [1], af moraliskt och politiskt innehåll, hör äfven till Folkunga-slägtens regeringstid. Den okände författaren har, såsom flere Svenskar på denna tid, troligen gjort sina studier i Paris [2], der *Ægidii Romani* afhandling *De regimine Principum* [3] (författad, såsom det säges, för konung Filip den sköne i

[1] *Um Styrilse Kununga ok Höfdinga.* Först utg. af Joh. Bureus 1634.
[2] Ett bref från ärkebiskop Johannes i Upsala af år 1291 innehåller regler för de i Paris studerande Svenskar, hvilka der innehade ett eget, till detta ändamål testamenteradt hus och till sitt understöd njöto en del af tionden från Upsala stift.
[3] Den upplaga jag rådfrågat, tryckt i Leyden 1630 i 12:o, är utgifven under namnet af *Thomas Aquinas.*

Frankrike) har blifvit hans mönster. Dock har han mycket sjelfständigt. Han synes ha skrifvit under en konung, som ännu var barn (troligen under Magnus Erikssons minderårighet), är, ehuru sannolikt andlig, likväl ingen ifrare för kyrkans verldsliga makt och har af valrikets vådor och fåväldets tygellöshet lärt att försvara den ärftliga tronen och en genom lagen och folket stark konungamakt. Språket i hela sin gamla enfald och kraft är förträffligt och genom sin ålder bästa beviset på arbetets äkthet. Den store Gustaf Adolf, på hvars befallning det först utgafs, älskade denna lilla bok så högt, att han önskade den använd i sin dotters uppfostran och ämnade låta den föreläsas i rikets skolor. — Största delen af våra gamla *folkvisor* äro äfven från denna tid. Det var ridderskapets tidsålder i Sverige. Dermed kommo ock riddareromanerna till Norden; och sådana finnas ännu på svenska språket, hvilkas original i det tyska och franska gått förlorade [4].

Birger Jarl, redan i Erik Erikssons sista tider i verklig besittning af högsta makten, var frånvarande på korståget till Finland, då tronledigheten inträffade. Den fyldes skyndsamt på det sätt, att jarlens äldste son, den unge *Valdemar*, utropades till konung, mest genom den mäktige riddersmannen herr *Ivar Blå* till *Gröneborg*, som derigenom synes ha velat förekomma ett borgerligt krig. Att upphöja Valdemar på tronen var att öfverlemna regeringen åt fadern. Likväl visade Birger, återkommen med hären, sig missnöjd och frågade med vrede, hvem som hade vågat tillsätta en konung. Det har jag vågat, svarade herr Ivar, och är du ej dermed belåten, så veta vi nog hvar en konung sitter. Jarlen teg en stund och utbrast slutligen: Hvem viljen I då skall konung vara? Under den kjortel [5] jag bär, sade herr Ivar, skulle man väl ock kunna finna en konung. Dermed lät Birger Jarl sig nöja. Valdemar kröntes i Linköping år 1251, ännu ett barn och med sina bröder under tuktomästares vård.

Verkliga medtäflare om makten skulle jarlen finna blott inom sin egen slägt. På den tiden, heter det, voro Folkungarne mäktige till allt det ondt var och ströfvade med sina beväp-

---

[4] Såsom den svenska sagan om *Thidrik af Bern* (skiljaktig från den isländska) och den poetiska romanen *Hertig Fredrik af Normandie*, utgifven i tidskriften *Iduna*, 9, 10 häft.

[5] Betyder här *tröja*. *Kjortel* bruktes i gamla tider både om mans- och qvinskläder. Derför talas i konung Karl Knutssons stadga af år 1450 om *manna-kjortel* och *qvinno-kjortel*.

nade flockar kring landet, såsom röfvare snarare än adelsmän[6]. De norska konungasagorna berätta, att i Sverige mycken oenighet uppstått i anledning af konungavalet, emedan flere ansågo sig lika berättigade till riket. Hufvudmän för de missnöjde voro: *Filip*, en son åt den under förra regeringen störtade Folkunga-konungen; *Knut*, en son åt den mäktige Magnus Brok och dotterson åt konung Erik Knutsson; ännu en annan *Filip*, förnämste rådgifvare åt den år 1248 på Birger Jarls befallning halshuggne Holmgeir; slutligen den unge, tappre *Karl Ulfsson*, hvars fader före Birger var Sveriges jarl. De voro alle Folkungar; de tvänne förstnämde gjorde anspråk på kronan; den siste kallas den mäktigaste af Birgers fiender, ehuru han ej deltog i sina fränders uppror. Filip och Knut sökte hjelp utom riket, först i Norge förgäfves, sedan med bättre lycka i Danmark och Tyskland, hvarifrån de återförde värfvadt krigsfolk och drogo in i öfra Sverige, der de måste ha räknat sina mesta anhängare, efter *Uplänningar* i synnerhet nämnas i deras här. Jarlen mötte dem vid Herrevadsbro i Vestmanland och erbjöd frid och förlikning. Anförarne gingo till underhandling vapenlöse öfver bron. Jarlen lät gripa dem och slå af deras hufvuden. Så berättar Rimkrönikan, och norska konungasagorna instämma dermed, tilläggande att jarlen för denna gerning blef mycket tadlad[7]. Dessa tidningar nådde Karl Ulfsson i Norge, dit han fört Birgers dotter till förmälning med konung Håkans äldste son. Hemkommen och fruktande jarlens försåt, lemnade han riket och stupade på ett korståg emot Lithauerna. Från den tiden vågade i Sverige ingen uppsätta sig mot Birger Jarl.

År 1255 begärde och erhöll jarlen påflig tillåtelse att, jämte Valdemar, äfven tilldela sina öfriga söner vissa delar af riket, hvilket, såsom det heter, vore honom, Svenskarnes hertig, lagligen tillfallet. Han ville derigenom upphöja de sina öfver alla medtäflare. Han lyckades deri; men kastade ock tvedrägtsfacklan inom sitt eget hus. Hans första gemål, som skänkt honom de fyra söner, hvilkas oenighet utbrast öfver fadrens graf, hade dött år 1254. Birger ingick nytt gifte med *Mechtild*, enka efter brodermördaren konung Abel i Danmark, och hade äfven der sökt en brud för sin son Valdemar i dottren af den mördade konung Erik Plogpenning. Den genom

[6] Rimkrönikan. *Johannes Magnus*, Goth. Sveonumque Historia.
[7] *Konung Håkan Håkanssons Saga*, kap. 274.

sin skönhet utmärkte Valdemar, nu i sitt tjugonde år, firade praktfullt sitt bröllop med danska prinsessan *Sofia* i Jönköping år 1262. Då gaf Birger Jarl den lag, att syster skulle ärfva hälften mot broder[8]; ty förr ärfde blott syster, om broder ej fans; i annat fall hette det: *gånge hatt till och hufva ifrån*[9]. Han införde ock den allmänna landsfriden, som kallades *edsöret*, emedan »den fästes med konungens *ed* och alla de förnämste mäns i riket»[10]. Derigenom stadgades med skärpta straff *hemfrid, qvinnofrid, kyrkofrid* och *tingsfrid* samt förbud emot *orätt hämd*. Längre sträckte sig ej ännu lagens välde. Hvem som bröt edsöret skulle dömas fridlös öfver allt riket, hade förverkat allt hvad han egde »ofvan jord», och kunde ej utan målsegandens förbön få förlika sitt brott genom böter. Till Birger Jarls lagstiftning hörer äfven aflysningen af *jernbörden* eller profvet med glödande jern såsom lagligt bevis, samt förbudet mot *gåf-trälar* (så kallades de som gåfvo sig i sjelfvillig träldom), samt flera andra stadganden, hvilka i synnerhet Östgöta-lagen förvarat.

Anläggningen af *Stockholms stad* tillskrifves ock Birger, ehuru stället hade begynt bebyggas allt sedan finska sjöröfvare år 1187 förstörde Sigtuna. Den lilla ön, som innefattade den första staden, emellan Mälarens bägge utlopp, blef nu befästad[1] till värn mot Finnarnes sjöröfveri, som ännu denna tid var så fruktansvärdt, att en påflig bulla år 1259 uppmanar Sveriges och Danmarks konungar till gemensamma bemödanden mot hedningarnes härjningar på svenska kusterna. »Stockholm var lås för Mälarens sjö», säger Rimkrönikan, hvars förste författare omkring dess stränder redan räknar sju städer. Om städernas uppkomst vitna flera handelsfördrag. Med Lübeck och Hamburg stadgades ömsesidig handelsfrihet, hvilken ej långt derefter äfven utsträcktes till Riga. I förnyelsen af fördraget med Lübeck åberopas det gamla förbund, som varit emellan Sverige

---

[8] Skilnaden i arf *före* och *efter* denna tid utmärker Östgöta-lagen (Ærfd. B., Fl. 2) med uttrycken: »at hava ærft i nyiu laghum» — eller: »i gamblu laghum». Den gamla arfsrätten bibehålles i den äldre Vestgöta- och Dalelagen.

[9] Östgöta-lagen brukar denna formel om manliga liniens företräde i arfsanspråk.

[10] Så yttrar sig konung Magnus Ladulås i sin stadfästelse på sin faders fredslagar. *Edsöre* betyder ed.

[1] Med torn och murar, säger Olaus Petri. Men dessa murar ha varit af *trä*, liksom de, med hvilka staden ännu år 1317 omgafs, såsom synes af en anteckning i *Script. Rer. Suec.*, T. I. Sect. 1. p. 56.

och de tyska städerna allt sedan konung Knut Erikssons tid. Birger sökte äfven att stifta förbindelser med England. I Danmarks och Norges stridigheter var han en aktad medlare och gaf en rysk storfurste fristad i sitt hof [2]. — Birger Jarl, konung utan namnet, den siste och den mäktigaste af de svenske jarlar, dog den 21 Okt. 1266, saknad efter döden, ehvad också hos honom i lifvet blifvit tadladt. Gammal och ung sörjde honom, heter det, och qvinnorna, hvilkas rätt och frid han skyddat, bådo för hans själ.

Valdemar tillträdde nu först verkligen regeringen, men med detsamma skulle äfven de delar af riket, som fadren bestämt åt hans bröder, tillfalla dem. *Magnus* fick Södermanland med Nyköpings slott och nämnes i Valdemars tid ensam bland bröderna hertig. *Erik*, hvars län ej finnes uppgifvet, förer först hertiglig titel sedan Magnus uppstigit på tronen, men dog kort derefter 1275. *Bengt*, den yngste, egnade sig åt det andliga ståndet, kallas under Magni regering sin broders kansler, blef 1284 hertig i Finland och tvänne år derefter biskop i Linköping, i hvilken värdighet han dog år 1291. Han var mild och älskad och sökte förgäfves bibehålla enigheten emellan sina bröder [3]. De bägge äldre blefvo snart oense med konungen. Valdemar tänkte blott på sina nöjen. Drottningen hånade sina svågrar. Erik kallade hon för hans obetydlighet Erik *Alsintet*. Han förde sina klagomål till Norge. Magnus, som var mager med dunkel hy, fick heta *Kättilbotaren*. Men han höll ett vida mer lysande hof än konungen, och hans talrike hofmän glänste i alla ridderliga öfningar. En kärlekshandel bragte slutligen Valdemar om riket. Hans gemål Sofia, som redan hade gifvit honom flera arfvingar [4], emottog år 1273 ett besök af sin syster *Jutta*, som lemnat sitt kloster och kom till svenska hofvet, skön »som en ängel från himmelrik», säger Rimkrönikan. En brottslig förtrolighet med ko-

[2] Andrei Jaroslawitsch, Alexander Newskys broder. Jfr *Karamsin*.

[3] Det fans dessutom en naturlig son af Birger Jarl, *Guttorm*, som dog 1284, och är troligen den, som hos *Karamsin* nämnes såsom jarlen följaktig i slaget mot Ryssarne i konung Erik Erikssons tid.

[4] Nämligen sonen *Erik* (en äldre af samma namn hade dött 1268) samt döttrarne *Richissa* och *Marina*, af hvilka den förra blef förmäld med hertig Primislaus af Kalisch, sedermera konung i Polen, den senare, om hvars giftermål en romantisk tradition finnes (jfr *Script. Rer Suec.*, T. I. Sect. 2. p. 12), med gref Rudolf af Diepholt. Ännu en dotter *Margareta* blef nunna i Skenninge kloster, enligt Ericus Olai.

nungen, hvaraf ett barn blef frukten [5], införde oenighet i hans hus, nedsatte honom i folkets ögon och ådrog honom kyrkans näpst. Man ser att han måst försona sitt brott med en vallfart till Rom. Ty den bulla af den 9 Januari 1274 [6], hvarigenom påfven förbjuder att välja en annan konung i Sverige, synes af Valdemar under denna resa vara utverkad. Bref af Magnus med konungslig titel finnas först från början af år 1275, men då han i ett senare bref nämner 1285 för sitt tolfte regeringsår, så synes att han deri inberäknar sitt regentskap under Valdemars frånvarelse. Också har han funnits föga villig att afträda makten till konungen efter dennes återkomst. En sammankomst emellan alla fyra bröderna om sommaren år 1274, der den yngste förgäfves tillbjöd sig att afstå sin del af riket för enighetens bibehållande, aflopp fruktlöst. Följande året utbröt det inbördes kriget. Magnus och Erik slöto förbund med konung Erik Glipping i Danmark, som mot löfte om 6,000 mark silfver understödde dem med krigsfolk. Vid Hofva i Vestergötland var dem konungens här, bestående mest af uppbådad allmoge, till mötes för att försvara ingången till skogen *Tiveden.* Valdemar med sitt hof hade dröjt midt på skogen vid *Ramundeboda* och öfverlemnade sig åt en fullkomlig säkerhet. Konungen sof, säges det, drottningen spelte schack och skämtade öfver hertig Magnus, då ett blodigt bud förkunnade härens nederlag och flykt. Valdemar med sin gemål och sin treårige son flydde genom Vermlands skogar till Norge. Han återkom, blef fången och måste emottaga de vilkor Magnus föreskref, hvarigenom ännu Göta rike honom lemnades. Magnus kröntes år 1276 i Upsala, dit ärkebiskopsstolen nu från Gamla Upsala blifvit flyttad. Valdemar sökte väl genom norsk bemedling och, då konungen i Danmark öfvergick på hans sida, äfven med dansk hjelp återvinna sin makt, men gaf snart allt förloradt och tröstade sig med en ny älskarinna. En gammal anteckning säger: »år 1279 öfverlät konung Valdemar sin del af riket i sin broders konung Magni händer och begaf sig till Danmark för en viss Kristinas skull». Vi se honom öfvergifva sin gemål och taga ännu tid efter annan tre hustrur, förnya mer än en gång både sina anspråk på riket och sin afsägelse, samt slutligen sättas i fängsligt förvar på Nyköpings slott år 1288. Hans fängelse var

---

[5] En son, andra säga en dotter.
[6] *Celse,* Bullarium.

ej hårdt [7] och blef efter Magni död ännu mildare; men hans son Erik blef då gripen och måste dela fadrens öde. Valdemar dog uti fängelset år 1302 [8]. Sonen befriades då, uppehöll sig någon tid i Norge, kallas i norska handlingar hertig [9], men var vid år 1322 en af konung Magnus Erikssons rådsherrar.

Magnus hade blifvit först upphöjd på tronen genom *Upplänningarne,* i Rimkrönikan ett allmänt namn på invånarne i det egentliga Sverige, hvilka hvarken synas ha glömt sin gamla rätt att till- och afsätta konungar eller sin gamla oroliga stridbarhet, hvarför man ock finner dem under vapen i alla Folkungarnes uppror. Äfven Magnus hade, såsom sin far, ett sådant att bekämpa, sedan han fått slut på kriget med Danmark, som blott sträckte sig till ömsesidiga härjningar. Den nåd och det förtroende han visade utlänningar framför landets barn kunde Uppsvearne ej tåla, i synnerhet som denna ynnest ej sällan betaltes med otacksamhet. *Peder Porse,* en landsflyktig Dansk, som förvärfvat sig Magni ynnest, tog, för betalningen af en skuld, konungen sjelf fången på det slott han honom förlänat. Det säges, att konungen icke dess mindre förblifvit honom bevågen. *Ingemar Nilsson,* en annan dansk riddare, som konungen gynnade och hade förmält med sin fränka Helena, var ett föremål för allmänna hatet. Folkungarne framträda åter och skrida från hotelser till våldsamheter. År 1278 ihjälslogo de Ingemar Nilsson, tillfångatogo konungens svärfar, grefve *Gerhard* af Holsten, som kommit att besöka sin dotter, tvungo drottningen att fly i ett kloster, belägrade Jönköping och syntes ej obenägne att åter uppsätta Valdemar på tronen. Faran var så stor, att Magnus måste taga sin tillflykt till förställning. Genom smicker och löften blidkades de upproriske. Bref och afhandlingar från denna tid vitna om konungens skenbara förtrolighet med *Birger Filipsson,* en af anförarne. Konungen gästade hos dem och bjöd dem sjelf till sig på *Gålaqvist* kungsgård vid Skara. Här, der mordet på konungens gunstling hade skett, blefvo de nu fängslade. De afördes till Stockholm, der fyra af hufvudmännen halshöggos

[7] Nyss före Magni död har han som vitne underskrifvit ett konungens bref.

[8] *Script. Rer. Suec.* T. I. S. 1. p. 27.

[9] *Suhm,* Historie af Danmark, T. XI. p. 673. Man har orätt gjort honom till hofkaplan hos konung Håkan Magnusson i Norge. Orden: *Magister capellarum nostrarum,* som i underskrifterna till det af Suhm. l. c. p. 613, anförda diplomet stå näst efter: *Dominus Ericus Valdemari quondam Regis Sveorum filius,* utmärka en annan person.

år 1280. Många andra förlorade lif och gods. Med förundran finner man den romerska majestäts-lagen (Lex Julia Majestatis) emot de upproriske åberopad [10]. — Det var det tredje och sista Folkungarnes uppror under tre på hvarannan följande regeringar. Man hör ej sedan af detta så länge fruktade namn, ehuru, utom den gren som intagit tronen, man känner att betydande medlemmar af slägten öfverlefvat den sista olyckan. Det synes bevisa att Folkunga-namnet slutligen mest var ett partinamn, utmärkande det mäktigaste af de krigiska förbund och följen som de långa borgerliga krigen af sig alstrat. Märkligt är, att konungen sedermera, i Skenninge stadga år 1285, vid strängaste straff förbjuder partiföreningar eller »lönliga samband», helst mellan adeln, såsom ett inrotadt ondt, hvaraf riket länge haft en svår erfarenhet. Hvem som med skrift, ed eller på hvad sätt som helst i en sådan förening ingick, hans gods skulle sköflas och han sjelf vara fridlös evärdeligen, om ej konungens nåd mellankom.

I allmänhet sprida de nu efter inre oroligheternas stillande vidtagna författningar ett stort ljus öfver landets tillstånd. Man har kanhända allt för mycket ansett dem såsom en till grundsatserna ny lagstiftning, då de snarare äro ett ordnande af redan bestående förhållanden, och just derför lärorika. Gemenligen påstås, att konung Magnus har infört *herredagarne* och derigenom betagit folket sin lagstiftande rätt, såsom den öfvades på de gamla *allshärjartingen.* Men dessa hade mestadels upphört med de gamla offren och kunde ej såsom riksdagar upplifvas, så länge man stridde om religionen och riket. Under stridiga val och täflande konungahus hade redan den verkliga folkmakten långt för detta öfvergått i de stores händer. Omgifna af krigiska skaror, emellan hvilka en skymf, ett ord kunde förorsaka dödlig fejd (såsom ses af Magni förbud mot oqvädinsord), nytjade de sina följen till inbördes strid, sitt inflytande öfver allmogen till uppror. Sådana faror hotade i synnerhet då konungen »sammankallade sitt rike till något samtal»; hvarförutan den stora mängd, som då samlades och fordrade att lefva på konungens bekostnad, förorsakade dröjsmål och dryg kostnad. Så förstå vi konung Magni stränga föreskrift om *allmän fred* i hvar landsort, dit konungen kom att hålla stämma, om upphörande af all dödlig fiendskap emellan

[10] »In legem Juliam Majestatis inciderunt». Bref af konungens broder Bengt den 25 Juli 1282.

alla, »ehuru högborne de måtte vara», under denna tid, ja aflä͏ggandet af alla stridsvapen vid straff af egendoms förlust och evärdelig fridlöshet; så förklaras hans förbud att vid sådana tillfällen infinna sig okallad eller med större följe än konungen föreskref; så den lagstiftning han tillegnade sig »med sitt råd och sina gode män» uti åtskilliga mål, »som förut ej voro i lag gömde eller satte» [1]. För tiden var detta en förbättring och blef äfven så af folket ansedt. Ty det var genom denna makt som konungen gaf sin faders *fredslagar* ny kraft, tog i sitt särskilda beskydd *enkor, faderlösa barn* och *gamle män*, särdeles dem som hade varit i hans tjenst, samt förbjöd *våldgästning* hos allmogen, eller »den osed, som länge varit hafver, att alle som i riket färdas, om de äro aldrig så rike, vilja hafva kost utan penningar och förtära på en liten stund hvad den fattige länge har arbetat för» [2]; hvarför ock dessa lagar och den stränghet, hvarmed de i hans tid handhafdes, förvärfvade konung Magnus tillnamnet *Ladulås*, emedan han var lås för bondens lada. »Och är detta namnet *Ladulås*» — säger Olaus Petri i sin svenska krönika — »ett ärligt namn, det konung Magnus hafver haft större heder och pris af, än om han hade vordet kallad en romersk kejsare. Ty de finnas icke många i verlden, som kunna kallas *Ladulås: Ladubrott* hafver alltid i verlden varit mera allmänt».

Man behöfver glömma att de bägge store regenter, som stiftade fredslagarne i Sverige, sjelfve hade händerna fläckade med förrädiskt gjutet blod; liksom Magnus sjelf synes ha glömt sin åtkomst till kronan, då han af de på kyrkomötet i Telje år 1279 församlade andlige utverkade den förklaring, att hvilken som hädanefter våldförde en krönt svensk konung skulle vara förfallen till bannlysning och aldrig kunna erkännas såsom laglig regent. Ostridigt utmärkes ock hans tid genom nya begrepp om konungslig rätt och makt; och detta är så synbart i alla riktningar, att man med någon sannolikhet långt efteråt kunnat pådikta Magnus Ladulås flera författningar i denna anda. Sådant är förhållandet med det så kallade *Helgeandsholms beslut* [3], om hvilket ingen hört talas förr än en

[1] De anförda orden äro ur Skenninge stadga år 1285.

[2] Alsnö stadga samma år. I hvarje by skulle tillsättas en rättare att skaffa mot betalning vägfarande man underhåll. Häst måtte ingen taga utan konungens bref; biskoparnes och adelns gårdar befrias från all gästning.

[3] Så kalladt emedan det skall blifvit samtyckt å ett möte på Helgeandsholmen i Stockholm. Berättelsen framlemnades till det kungliga

enskild man, för öfrigt beryktad genom sträfvan efter hofgunst, framkom med en berättelse derom. I följd häraf skall år 1282 kronan fått ensam eganderätt till alla bergverk, alla fiskerier i Sveriges stora vatten och strömmar, alla uppodlingar på oupptagen skog och mark, hvarjämte en allmän skattläggning skall blifvit samtyckt och verkstäld, emedan *Upsala öde* ej mera förslog till konungens underhåll och de allmänna utgifterna. Berättelsen, fastän genast betviflad, har i vår historia fått ett slags häfd, som dock ej kan gälla mot uttryckliga bevis. Bergverk ha fordom, såsom än i dag, bevisligen varit enskild egendom i Sverige [4]. På samma sätt fiskerier, t. ex. i de stora norrländska floderna [5]; ehuru man också finner konungarne i besittning af sådan egendom. Med allmänningskogar är förhållandet detsamma. De förekomma i landskapslagarne såsom menigheternas egendom, ehuru *allmänning* äfven någon gång nämnes såsom konungen tillhörig [6], och, der ingen egendomsrätt fans, kronan naturligen tilldelade eller bekräftade en sådan, såsom redan under Folkunga-tiden synes genom kungliga förordnanden om de stora öde landsträckorna omkring den öfre delen af Bottniska viken. Och hvad den allmänna skattläggningen beträffar, så är den indelning af jorden, efter hvilken den nu först säges ha skett [7], lika säkert äldre, som

---

kansliet och räknekammaren af en *Palne Eriksson* (Rosenstråle), en af konung Johan III:s ögontjenare. I en påskrift af en samtida hand å dokumentet kallas han »en hufvudljugare», samt sjelfva berättelsen: »Palne Erikssons drömde undervisning».

[4] Jfr 1485 års stadga om hvad fördel *kronan* skulle hafva och hvad rätt *eganden* af *bergverk*. Upptogs en grufva på skattejord, skulle egaren deraf gifva »tionde och rättighet till kronan, *som härtill af annor berg vant är»*. Vore det å frälsejord, förföll äfven afgiften till kronan. Att allt Kopparberget (utom hvad biskopen i Vesterås der egde) år 1396 förklarades skola tillhöra kronan, är riktadt emot riksdrotset Bo Jonssons arfvingar, som deraf innehade största delen, och synes dessutom knappast ha gått i verkställighet. Ännu i konung Karl IX:s tid egde kronan blott en fjerdedel af Falu grufva.

[5] Konung Birger Magnussons stadga om Helsingarnes tionde af lax-, sill- och skälfisket år 1297 förutsätter ingen kronans eganderätt till fiskerierna.

[6] *Allmänning* omtalas såsom konungs egendom i Östgöta-lagen (Eghna sal. I. § 2).

[7] Såsom myntet räknades efter *mark*, *öre*, *örtug*, så äfven den uppodlade jorden efter *markland*, *öresland*, *örtugsland*. — En annan indelning efter *åttingar* (hvadan *attungs-akir*) förekommer särdeles i Götarike, men äfven uti Upland i ett bref af år 1200. *Diplom. Suec.* I.

det är ostridigt, att skatter funnos före Magnus Laduläses tid. Ursprungligen bevillningar för de gamla årliga offrens underhåll och vid konungarnes fordom merendels årliga krigståg samt resor på gästning kring landet, hade flera dels af jord, dels af personer för tillfället utgående bidrag under åtskilliga namn i olika landskap småningom antagit natur af beständiga skatter. Till all ny skatt fordrades folkets samtycke, ehuru många missbruk dervid egde rum just under denna tid, såsom ses af Magni förbud för sina länsmän att upptaga gärder mot allmogens vilja, och hans egen ursäkt till Helsingarne för flera utomordentliga pålagor, hvilka de hade betalt »af gunst, ej af pligt», och hvilka han »ödmjukligen för Guds skull beder de måtte skonsamt bedöma och tillgifva, men deremot ihågkomma om han något godt i sina dagar uträttat hade» [8]. Samme konung ansåg likväl kronoutlagorna för sin enskilda egendom och ger anvisning på dem för utgörandet af de rika gåfvor, hvarmed han i sitt testamente betänkte kyrkor och kloster. Det är egentligen ett falskt begrepp om svensk skattejords natur, som gifvit det förmenta Helgeandsholms beslut sin vigt. Man ser af ålder nybyggare på allmänningsjord genom skatt till kronan förvärfva ett offentligt erkännande af sin egendomsrätt; och man har deraf slutit, att kronan alltid var egare af grunden, ehuru, om allmänningen förut tillhörde vissa menigheter, skatten till kronan, såsom gamla derom förda rättegångar visa, var ett sätt, hvarigenom nybyggaren befriade sig ur den afhängighet, hvari han förut stod till dessa menigheter [9]. Från denna slutsats var blott ett steg till en annan, att nämligen skattskyldighet i allmänhet var oförenlig med full eganderätt till jorden, eller att denna sista alltid tillhörde den som emottog skatten; och äfven denna mening har någon gång i Sverige både blifvit yrkad och segerrikt vederlagd [10]. I sig sjelf är den oförenlig med svensk statsrätt, hvilken ej känner de begrepp, som i andra länder uppstodo ur ett på eröfring

---

8 »Quare vobis universis ac singulis humiliter in domino supplicamus, quatenus in hoc velitis nobis parcere, et sic vestris de cordibus omnino dimittere, ut non nobis hoc coram summi judicis oculis imputetur».

9 En hel socken, *Skog* i södra Helsingland, uppstod på detta sätt genom en dom af år 1343, som tillade åboarne sjelfständig eganderätt.

10 *Edvard Ehrensten* (sedermera kungliga rådet) skref i drottning Kristinas sista regeringsår det förträffliga beviset mot adelns rättighet öfver förlänad skattejord. Tryckt i Sthm 1769.

grundadt länsväsende [1]. För Sverige har detta alltid varit främmande; hvarför dess förhållanden med sådana länders också blott ha en ytlig likhet. Och detta gäller i synnerhet om skilnaden emellan *frälse* och *ofrälse*, som ostridigt skarpare uppdrogs under Magnus Ladulås, men endast utmärkte *skattfrihet* och *skattskyldighet* till kronan, den senare, ej mindre än den förra, åtföljd ej blott af personlig frihet, utan äfven af full eganderätt till jorden.

Magnus har fullkomnat det *andliga frälset* i Sverige och gifvit det *verldsliga* eller *adliga frälset* dess första privilegium; ehuru detta privilegium i sin uppkomst mindre var beräknadt på att öka adelns än kronans makt. Egentligen kan man beteckna det såsom ett försök att förvandla all adel i *tjenstadel*, eller göra tjenst till vilkor för adlig frihet. Skattfrihet tillhörde utan tvifvel af ålder de så kallade »konungens män», som, för att nytja Magni egna ord, »honom med råd och hjelp följde och derför voro värde mera ära». Merendels voro de tillika män af börd; åtminstone kunde ingen utom en friboren ernå äran af att vara en konungens vapenkamrat. Men i sig sjelf var en sådan adel personlig, ej ärftlig. Det fans utom densamma en af allmänna meningen erkänd bördsadel före alla privilegier och mäktig nog att umbära dem, ehuru man tidigt märker konungarnes bemödande att förvandla den till hof- och tjenstadel. Det är medlemmarne af denna gamla adel, ursprungligen härstammande från kungliga eller med konungahusen befryndade slägter, som i denna tidens handlingar kallas »de store» [2] — »rikets friherrar och adel» [3] — »hög- och välborne män». Äfven desse voro omgifne af ett krigiskt hof, som under inre oroligheter hade ökats, mätte sin frihet efter sin makt och saknade troligen lika litet vilja som förmåga att undandraga sig skatter. Att den »större ära», som hoftjenst medförde, ej endast var inskränkt till konungarnes hof, ses af det högre värde som lagarne sätta på en hofmans lif, äfven om han var i jarls, biskops eller i en sådan herre-

[1] Så blef hvad hos Anglosaxerna kallas *folkland* (till skilnad från den jord som innehades under förläning) med tiden kallad *terra regia* eller kronojord; och ifrån den norrmanniska eröfringen af England insmög sig i engelska lagarne den falska åsigt, att konungen ursprungligen egde hela landet *jure coronae*.

[2] *Magnates, Majores*, i gamla bref. — *Iviherra* (öfverherrar) i Östgötalagen.

[3] *Barones Sveciæ, Nobiles*, hos Ericus Olai.

mans tjenst, som minst underhöll fyrtio hoftjenare i sitt hus[4]. Då Magnus medgaf frihet från konungslig utskyld »åt alla dem som tjente till häst, i hvars tjenst de ock voro» [5], märker man tydligen afsigten dels att åt kronan förvärfva dessa krigareföljen, som nu utmärkte sig genom den dyrare, mer lysande tjensten till häst, dels att i allmänhet stadga tjenst såsom vilkor för adlig frihet. Så uppkom den adliga *rusttjensten*[6], hvarigenom hvar och en, som på egen utrustning tjente till häst mot rikets fiender, förvärfvade frälse för sig och sitt gods, enligt närmare bestämmelser som i följden tillades. Det kallades att »tjena för frälst», i motsats emot »att göra skatt och skuld såsom bonde». Äfven bonden kunde förvärfva frälse genom sådan tjenst, och mången bonde har gjort det; liksom äfven riddaren, enligt lagens bokstaf, kunde förlora sitt frälse genom underlåten tjenst [7]. Riddarevärdigheten, som Magnus bland svenska regenter först finnes sjelf ha utdelat, hade äfven i Sverige blifvit en personlig utmärkelse bland adeln, hvars hela indelning från denna tid påminner om chevaleriets mönster. I offentliga handlingar nämnas alltid *riddarne* (näst biskoparne) främst och kallas äfven ensamme *herremän*, dernäst *väpnare* eller *svenar af vapen*, enligt ordalydelsen den *tjenande* adeln[8]. Bägge innefattades under benämningen: »välborne män», hvilken deremot ej synes utsträckt till blotta *frälsemän*, som genom rusttjenst förvärfvat skattfrihet.

Sedan det borgerliga kriget och ofreden med Danmark var Magni regering lugn. Han njöt ett stort anseende hos sina grannar och stod i förbund med flere tyska furstar [9]. I tvisten emellan Norge och Hansestäderna, i hvilken »Tyskarne i Visby» nämnas i lika sjelfständig egenskap som de öfriga

[4] Östgöta-lagen, Drap. B. 14. Hvad som betaltes utöfver vanlig mansbot (såsom för fri man) kallades i dessa fall *thukkabot*, emedan derigenom den *skymf* (thukka), som var tillfogad hoftjenarens herre särskildt skulle försonas.

[5] Alsnö stadga 1285.

[6] *Ros* eller *rus* betyder i gamla Svenskan *häst*, deraf ros-tjenst eller rust-tjenst.

[7] Jfr konung Magnus Erikssons stadga af år 1345.

[8] *Sven* betyder tjenare.

[9] Markgrefvarne af Brandenburg *Otto*, *Konrad* och *Johan*, hvilka liksom grefve *Gerhard* af Holsten och Schauenburg förbundit sig att vid behof göra honom bistånd. Den senare njöt derför årligen 600 *mark i penningar*, hvilka enligt Olaus Petri denna tid svarade emot 200 *mark silfver*.

parter, var Magnus skiljeman, men återstälde, sedan han år 1288 stillat striden emellan Gotlands-bönderna och Visbyborgarne, Sveriges gamla herravälde öfver Gotland. Hans hof var lysande och en skådeplats för ridderliga öfningar. *Marsk* och *drots*, hofsysslor som af ålder omtalas, blefvo från denna tid så betydande, att deras innehafvare återkalla de gamla jarlarnes makt. I sin tid höll Magnus de store i tygeln. De mäktige Algotsönerna, af hvilka en hade röfvat sig hustru, måste plikta med landsflykt, fängelse eller lifvet. I frikostighet mot kyrkan har ingen på svenska tronen öfverträffat honom, hvarför man ock någon gång hör honom kallas den helige konung Magnus. Han har stiftat fem kloster. Af hans år 1285 upprättade testamente finner man, att han äfven gjort löfte om ett korståg till det heliga landet, för hvars befrielse en egen tiondeafgift under fem år blef genom påfliga utskickade uppburen. — I sitt år 1276 ingångna äktenskap med *Hedvig* af Holsten, som öfverlefde honom, hade han sju barn, af hvilka en son och en dotter hade dött i späda år och de öfriga vid fadrens frånfälle ännu ej hunnit ur barndomsåldern. Tre söner, *Birger, Erik* och *Valdemar,* af hvilka den förstnämde redan i fadrens lifstid förer konungslig, den andre hertiglig titel, skulle framdeles strida om riket. Af döttrarne blef *Rikissa* redan såsom barn af konungen med stor högtidlighet gifven in i det af honom stiftade S. Claræ kloster i Stockholm, *Ingeborg* år 1296 förmäld med konung Erik Menved i Danmark, der hon lemnade ett älskadt minne. — Då Magnus kände sitt slut nalkas, sammankallade han sina store, anbefalte dem sina barn, förordnade marsken *Torkel Knutsson* till sina söners förmyndare och dog på Visingsö den 18 Dec. 1290. Han begrafdes i den lägerstad, som han i Franciskaner-klostret i Stockholm med denna önskan åt sig sjelf hade helgat: »att hans minne ej måtte förgå med klockljudet öfver hans graf».

Birger, som redan år 1284 vid tre års ålder hade blifvit vald till sin faders efterträdare, uppsteg nu på tronen och Torkel Knutsson tillträdde sitt regentskap. Detta, för hvilket marsken har förvärfvat ett så berömligt minne, att Rimkrönikan derom säger: »då stod i Sverige så väl till, att sent skall det blifva bättre», begyntes med en allmän olycka af hungersnöd och en stor dödlighet, hvaraf i synnerhet året 1291 var utmärkt. — Torkel Knutsson har i Finland fullbordat Erik den heliges och Birger Jarls verk, genom införande af kristendom och svensk underdånighet i den östliga delen af landet, hvari-

från de hedniske Kareler ännu alltid utgingo på sina af de ryslīgaste grymheter utmärkta härjningar[10]. Under ett år 1293 företaget korståg blefvo Karelerna besegrade, skattskyldige och åter till namnet kristne[1]; *Viborg* anlades för att försäkra denna eröfring, hvarigenom Svenskarne kommo i omedelbar beröring med Ryssland. Också medförde detta finska korståg äfven ett ryskt krig, hvarunder Svenskarne vunno och befästade *Kexholm*, hvilket likväl gick åter förloradt, liksom några år derefter det af marsken sjelf anlagda *Landskrona*.

Ännu fans i Sverige ingen under kunglig myndighet samlad och stadfästad lagbok. De i särskilda landskap gällande rättssedvänjor, af hvilka våra gamla landskapslagar uppstått, bekräftades väl i allmänhet af hvarje konung, då han efter valet vid *Mora sten* gjorde sin *eriksgata* eller den vanliga hyllningsresan genom landet, men omsorgen om lagarnes förvarande var öfverlemnadt åt lagmännen, hvilkas pligt man finner det ha varit att årligen inför folket kungöra dem[2]. De synas i äldsta tider ha bestått uti korta minnesregler i forntidens verslag, såsom det i vårt gamla lagspråk så ofta förekommande bokstafsrimmet visar; och en samling af sådana lagregler utmärktes äfven genom namnet *flockr*, som betyder en samling af verser. Då lagmännens kall uttryckligen säges ha varit att *göra och framföra lagen*[3], och man likväl ej kan tillskrifva dem någon rättighet att sjelfve stifta nya lagar, så måtte detta så förstås, att det från början tillhört dem att ej blott framför andra ihågkomma rättsreglerna, utan äfven ge dem den för minnet mest lämpliga form, samt sålunda framsäga dem

[10] I ett konung Birgers bref till Lübeck och flera Hansestäder, hvari det gamla förbudet att till Finnarne utföra vapen förnyades, säges att Karelerna skonade hvarken kön, ålder eller stånd och plågade sina fångar med att flå dem lefvande och rycka ut deras inelfvor. Dylika rysligheter (hvarom se Gregorii IX:s bref år 1237) hade äfven föranledt Birger Jarls korståg emot Tavasterna.

[1] Ryssarne påstå sig ha döpt dem förut, år 1227, enligt *Karamsin*. För öfrigt säger redan påfven Alexander III: »att *Finnarne* lofvade bli kristne, så snart en främmande krigshär hotade, men att de, då fienden bortgått, förnekade kristendomen och grymt förföljde dess lärare.

[2] »*Legislatores regni* annis singulis teneutur coram populo *legem consuetudinis* publicare». Bref från påfven Innocentius III till de svenske biskopar af den 10 Mars 1206, hvari påfven klagar, att lagmännen vid sådana tillfällen äfven förbjödo gåfvor till kyrkan på dödssängen utan arfvingarnes samtycke. Allt detta hade konung Sverker II låtit säga honom.

[3] Se katalogen af Vestgöta-lagmän efter Vestgöta-lagen.

för folket. Derför är *tal* och ej *skrift* uttrycket för den första lagstiftning. Lagen är en sagd lag, *lagsaga*[4], och den äldste lagstiftare en poet i lagstil, *lagayrkir*. En sådan har i hedendomen, enligt företalet till Uplands-lagen, *Viger Spá*[5] varit. Hans lag nämnes *Vigers Flockar* och ligger till grund för Uplands-lagen[6]; liksom den hedniske *Lumbs* lag hade varit uppränningen till Vestgöta-lagen. Sent öfvergingo lagarne från minnet till egentlig skrift. Ty säkert är, att hvad i Norden efter kristendomens införande hette: »att komma lag i *skrift*» ej har afseende på *runorna*, ehuru dessa äfven förut nytjades till korta inskrifter i sten och trä, utan på det nu brukliga genom de andliga införda skrifsättet. Kristendomen blef sjelf föremål för en ny lagstiftning, som tog främsta rummet; ty »med kristendomen blef Kristus först i våra lagar», heter det i Vestgöta-lagen. Så uppkom den så kallade *kristnabalken* eller *kyrkobalken* i lagarne; och med *edsöret*, eller den allmänna landsfreden, blefvo äfven de deraf härflytande stadgar för dem alla gemensamma[7]. Enskilda förändringar hade dessutom af Erik den helige, Knut Eriksson, Erik Eriksson, Birger Jarl och Magnus Ladulås blifvit införda. Emellertid funnos ännu lagarne mest i »strödda flockar»[8], utan annan ordning än den särskilde uppteckuare för sitt eget behof gifvit dem, tills år 1296 *Uplands-lagen* af lagmannen i Tiundaland, *Birger Pedersson*[9] till Finsta, med en *tolfmannanämd* ur alla tre folklanden blef öfversedd och förbättrad. Lagen i sitt nya skick blef »*lyst*» eller kungjord på tingen, af »alla män samtyckt» och derefter af konung Birger skriftligen stadfästad. Att lagmannen i denna stadfästelse kallas »konungens trotjensteman», visar att lagmännen ifrån folkets män blifvit konungens. De äro numera medlemmar af konungens råd.

År 1298 stod konung Birgers bröllop med danska prinsessan *Märta*, ifrån barndomen hans trolofvade brud och upp-

[4] Så kallas Vigers lag i företalet till Uplands-lagen.

[5] *Spá* troligen i ställes för *spámadr*, spåman, *vates*

[6] Hvad i den tryckta Uplands-lagens företal om Viger Spá tilllägges — »att han var utsändir af Ingiald, Svea-Konunge» — finnes, enligt en af hr doktor Schlyter benäget meddelad upplysning, *icke* i någon handskrift. Likväl har denna nyare tillsats gifvit anledning att börja svenska laghistorien redan med ett lagverk i konung Ingiald Illrådas tid.

[7] Sammanfattade i en så kallad *edsöresbalk* eller *konungabalk*. *Balk*, egentligen bjelke, betyder ock i allmänhet *afdelning*. Deraf lagarnes indelning i *balkar*, hvilka åter innefattade flera *flockar*.

[8] Se konung Birgers stadfästelse på Uplands-lagen.

[9] Af samma slägt som sedermera kallades *Brahe*.

fostrad vid svenska hofvet, och 1302 firades det kungliga parets kröning, samt tillika hertig Valdemars förmälning med marskens dotter. Landets tillstånd var blomstrande, och glädjen öfver enigheten emellan de tre bröderna allmän. Men följande året, då marsken nedlade förmyndareskapet, och hertigarne skulle tillträda de hertigdömen, hvilka Magnus Ladulås dem hade bestämt [10], »begynte de ihågkomma, huru deras fader, sjelf hertig, hade afsatt sin broder Valdemar, och höllo råd med andra derom» [1]. Konungen utbad sig Torkel Knutssons ytterligare tjenst. De andre satte herr *Ambjörn Sixtensson* (Sparre), hertig Eriks drots, i spetsen för sina angelägenheter. De store delte sig i partier på båda sidor, och den oenighet föddes som skulle få en ryslig utgång. De andlige voro i synnerhet missnöjde öfver marskens bibehållna inflytande. Kriget med Kareler och Ryssar, den prakt och kostnad hvarmed giftermålen inom det kungliga huset hade blifvit firade, underhållet af flera hof, ibland hvilka marskens eget efter hans senare förmälning med en tysk riksgrefvinna [2] ej synes ha varit det minst lysande, hade föranledt nya gärder och skatter, från hvilka ej de andlige efter vanligheten blifvit undantagne. Äfven en del af tionden indrogs, och konungen var i begrepp att på Torkel Knutssons inrådan låta fängsla de motspänstige prelaterna. — Biskopen i Vesterås, marskens forne medhjelpare i det finska korståget, flydde till Norge. Ännu samma år blef likväl både med hertigarnes, biskoparnes och adelns bifall Birgers späde son *Magnus* försäkrad om tronföljden. Konungen förband sig genom öppna bref att aldrig skilja sig ifrån marsken och aldrig föredraga honom någon annan. År 1304 utbröt oenigheten emellan bröderna. Hertigarne måste afge en försäkran att ej utan konungens tillstånd lemna riket, ej komma i hans närvaro okallade, eller med större följe än han sjelf bestämde, samt aldrig stämpla emot honom, hans gemål eller barn. Kort derpå stämdes de till konungen. Endast Erik vågade infinna sig. Flera anklagelsepunkter upplästes, hvarefter konungen med vrede befalte honom gå ur sin åsyn och snart derefter dömde bägge sina bröder landsflyktige. Ett in-

---

[10] Erik kallas redan i fadrens tid *Svearnes hertig*, som svarade mot gamla jarltiteln. Han hade ock sin faders hertigdöme *Södermanland*, och dertill en del af Upland. Valdemar nämnes sedan 1302 *hertig af Finland*.

[1] Erici Olai ord.

[2] *Hedvig*, dotter af Otto II, grefve till Ravensborg.

bördes krig följde, hvarunder hertigarne understöddes från Norge, och rikets vestra landskap sköflades, tills år 1305 en förlikning ingicks, för hvilken Torkel Knutsson blef offret. Då han i konungens och hertigarnes närvaro fängslades, sade han till Birger: »blygd hafven I häraf, herre konung, så länge I lefven». Kastad på en häst, fördes han med fötterna sammanlästa under hästbuken genom natt och dag till Stockholm, der hans hufvud föll under bödelsyxan den 6 Febr. 1306. — Hertig Valdemar försköt hans dotter, under förevändning att de voro i andlig slägtskap, emedan fadren burit hertigen till dopet.

Åtta månader voro knappt förflutna efter Torkel Knutssons död, innan konung Birger var sina bröders fånge. Vid ett vänskapligt besök på *Håtuna* kungsgård i Upland, dit de medfört hemligen beväpnade följeslagare, öfverföllo de konungen och fängslade honom med gemål och barn. Endast kronprinsen Magnus undkom, buren på armarne af en trogen tjenare, som förde honom till Danmark och satte honom i konung Erik Menveds knä. Genom dubbelt svågerlag med Birger förbunden, gjorde den danske konungen hans sak till sin egen och anföll hertigarne; i följd hvaraf Birger, som emellertid sutit fången på Nyköpings slott, väl blef frigifven år 1308, förklarande sig nöjd med den del af riket hertigarne ville honom lemna, men begaf sig genast till Danmark, återkom med sin svåger i spetsen för en dansk här och framträngde ända till Nyköping, som belägrades. Hertig Erik hade emellertid kommit i missämja med konung Håkan i Norge angående norra Halland, och kriget var redan börjadt äfven från denna sida, då vid sammankomsten i Helsingborg år 1310, i alla tre konungarnes, de svenske hertigarnes och flere furstars närvaro, en förlikning slöts, genom hvilken riket verkligen deltes emellan Birger och hans bröder, som väl skulle erkänna honom för sin länsherre, men för öfrigt vara sjelfrådande i sina hertigdömen. Ej långt derefter blef den ännu en gång utbrytande misshälligheten med Norge åter bilagd, då hertig Erik hemförde såsom brud en dotter, hertig Valdemar en brorsdotter af norske konungen Håkan[3], med högtidligheter hvilkas samtida beskrifning påminner om all riddarålderns prakt. »Men» — säger Ericus Olai i sin krönika — »desse hertigar, som riket med våld sig tillegnat, hafva på mångfaldigt sätt varit en plåga för landet med krig och härjande, med odrägelig gästning eller snarare

[3] De hette bägge *Ingeborg*.

fiendtelig framfart af dem och deras ständigt kringtågande skaror, och med de svåraste skatter, så att bonden stundom måste betala gärder tre gånger om året till en marks värde (hvilket för hvarje gång var dubbla värdet af hans ko)[4], hvarför, om de ock kallas gifmilde och präktige, de varit det med de fattiges största elände». Likväl synas de stått mindre illa hos folket än konungen: Helsingarne fördrefvo hans fogde, Gotlänningarne togo honom sjelf en gång till fånga, Smålänningarne valde en egen konung, hvilken Birger i följden lyckades att låta döda.

Så förflöto flera år under allmän nöd, ökad af missväxt och farsoter, men utan uppenbara fiendtligheter emellan bröderna. — Mot slutet af år 1317 tog hertig Valdemar, på en resa från Öland till Stockholm, vägen åt Nyköping, der Birger vanligen höll sitt hof, och syntes så hjertligt välkommen hos konung och drottning, att han lofvade att å nyo besöka dem och äfven förmå sin broder att göra sig sällskap. Hertigarne kommo verkligen, ehuru på vägen varnade att ej lemna sig bägge på en gång i konungens händer; och det glada emottagandet aflägsnade så alla misstankar, att de tilläto allt sitt folk inqvarteras i staden, under det de sjelfve qvarblefvo på slottet. Då de tunge af vinet gått till hvila, lät konung Birger sent i natten väpna sina män och befalte att hertigarne skulle fängslas. Svenske riddare, som nekade att utföra befallningen, blefvo sjelfve lagde i bojor. Andre funnos mera villige, mest utlänningar, af hvilka en mängd tjente i alla dessa prinsars hof. Hertigarne blefvo gripne och bundne. Konungen kom sjelf tillstädes »med stirrande ögon och svåra vred», frågande sina bröder, »om de mindes *Håtuna*-leken». De kastades i slottstornet och smiddes i jern. Då rofvet efter dem och deras på samma tid i staden fängslade följeslagare skiftades, har konungen, liksom förryckt[5], klappat händerna, välsignat sin drottnings råd och utropat: »nu har jag Sverige i min hand».

---

[4] Laga värdet för en ko i den år 1296 stadfästade Uplands-lagen är en half mark; likväl hade myntvärdet sedan fallit.

[5] »Rätt som han vore en *Amblode*», heter det i Rimkrönikan, hvilket Ihre endast genom sammanhanget tror sig kunna förklara genom *svagsint*. Men detta *Amblode* är utan tvifvel Saxos *Amlethus*, eller såsom han ock kallas *Amblethus*, den sedermera genom Shakspeare odödlige *Hamlet*, och stället visar huru allmänt känd i Sverige på denna tid sagan om denne danske prins var.

Ifrån medlet af December 1317, då detta hände, tillbragte hertigarne omkring fyra månader i fängelset [6], tills Birger, ännu mer förgrymmad af det på alla sidor växande upproret, lät tillsluta fångtornet, kasta nycklarne i strömmen och flyende lemnade sina bröder att dö af hunger. Deras qval har likväl ej varit utan vitnen. Det berättas att Erik, förut slagen och sårad, lefvat blott i tre, men Valdemar i elfva dagar. Den förre var några och tretio år, den senare yngre. Deras grufliga öde har i Norden gjort det djupaste intryck. Den i Danmark, Sverige och på Island bekanta folkvisan om deras död tillskrifver den drotsen *Johan Brunkes* förräderi. Samtida underrättelser prisa dem och upphöja i synnerhet »den milde hertig Eriks» skönhet och ridderlighet. Man har ej haft hjerta att tadla så olyckliga offer, och de ha njutit den belöning, att deras fel dött med dem och endast deras dygder i folkets minne öfverlefvat.

Redan vid första nyheten om hertigarnes fängslande grepo deras anhängare till vapen. Flera landsorters invånare reste sig för att befria dem, och Norge rustade sig till deras hjelp. Stockholm tillslöt för konungen sina portar, och han måste fly från Nyköping, som belägrades. Den kungliga besättningen på slottet lät utsätta de döde hertigarnes kroppar på bårar höljda af gyllenduk utom slottsporten, för att öfvertyga de belägrande att de, för hvilka de stridde, ej mer funnos i lifvet. Det ökade blott förbittringen. Slottet blef intaget och i grund förstördt. Förgäfves sökte Birger att genom beviljade förmåner vinna de andlige och att genom det krigsfolk, hans son förde från Danmark, göra motstånd. Efter ett kort, å hans sida endast genom nya trolösheter utmärkt inbördes krig måste han med sin gemål och tvänne döttrar [7] söka en fristad först på Gotland, sedan i Danmark. Kronprinsen Magnus blef efter ett tappert försvar tvungen att öfverlemna sig och *Stegeborgs* slott i sina fienders händer. I ett förtvifladt försök att undsätta honom blef drotsen Johan Brunke fången och derpå, jämte trenne andre medhjelpare i hertigarnes mord, halshuggen och steglad på sandbacken å Normalm i Stockholm, hvilken

[6] Deras testamente är af den 18 Januari 1318. I ett diplom af den 18 April samma år omtalas de såsom fångne, men lefvande. I ett annat af den 6 Maj kalla sig hertiginnorna för deras *efterlefverskor*. Emellan den 18 April och den 6 Maj 1318 inträffar således hertigarnes död.

[7] *Agnes* och *Katarina*.

deraf än bär namnet *Brunkeberg*. Två år derefter den 28 Okt. 1320 afrättades med svärd i Stockholm den forne utkorade tronarfvingen, prins Magnus Birgersson, i sitt tjugonde år, oaktadt han var oskyldig i fadrens missgerning och genom dagtingan försäkrad om sitt lif. Sorgen deröfver förde den landsflyktige konung Birger i grafven följande året. Så var hämden ej mindre gruflig än brottet. Med rätta ha de gamle sagt, att, sedan Sverige bygdes, knappt olyckligare tider funnits än under den brödrastrid, som förödde konung Magnus Ladulåses hus.

Ett tre års gammalt barn visar sig för oss öfrigt på denna brandplats af ömsesidig förstörelse, men blir helsadt för konung öfver tvänne riken. Midsommardagen år 1319 sammanträdde rikets store, biskoparne, adeln, borgare från städerna (hvilkas deltagande i allmänna angelägenheter nu först omtalas) [8] samt fyra bönder från hvarje härad till nytt konungaval i Upsala. Inför det på ängen vid *Mora sten* församlade folket framträdde *Mats Kettilmundsson*, under de föregående krigen utmärkt genom den mest ridderliga tapperhet, senast hufvudanförare för hertigarnes parti och redan föregående året af de store vald till riksföreståndare. På sina armar bar han *Magnus*, hertig Eriks efterlemnade son, som föreslogs och utropades till konung och vid samma tid erhöll den norska kronan genom arf efter sin morfader, konung Håkan, som ej långt förut utan manliga arfvingar gick ur tiden. Rådsherrar afsändes till Norge att »på alla svenske mäns vägnar» bifalla, det Magnus äfven upphöjdes på Norges tron. En minderårighets-regering inrättades i hvartdera riket. Den varade i Sverige till 1333, berömmes i krönikorna, återgaf folket freden [9], utvidgade rikets gränser genom Skånes lösen och vårdade till en början äfven allmogens rätt. I sjelfva verket har den stadgat de stores välde, och ifrån denna tid styres Sverige öfver hundrade år mest genom aristokratiska föreningar.

Redan samma dag, som det nya konungavalet skedde, förbinda sig de förnämste andlige och verldslige herrar samt lagmännen att med råd och dåd understödja konungens drots Mats Kettilmundsson, eller den som i hans ställe kunde blifva förordnad att rikets styrelse förestå, tills konungen komme till

[8] Af Ericus Olai. Rimkrönikan nämner dem ej.

[9] Kriget med Danmark för Birgers skull slutades med hans svågers, konung Erik Menveds, död år 1319. På ryska gränsen förefölle några krigsrörelser 1322, men bilades genom en fred samma år.

myndiga år. Deremot lofvades folket, att inga egenmäktiga skatter, hvarmed några af de förre konungar och furstar brutit emot rikets gamla rätt, mera skulle åläggas, utan alla i gemen bibehållas vid sina forna friheter. Fordrade rikets försvar eller nytta någon ny skatt, skulle sådant genom de förbundne herrarne tillkännagifvas för folket. Den borde, om den samtycktes, af herrarnes ombud tillika med tvänne bönder i hvarje landskap uppbäras och endast till det uppgifna ändamålet användas. Ännu tydligare framträder egentliga beskaffenheten af dessa sammansättningar i den följande föreningen i Skara år 1322. Tretiofem andlige och verldslige herrar förbinda sig här att styra riket så, att de det inför Gud och konungen kunde ansvara; de lofva att försvara hvarandra såsom bröder, underkasta sina inbördes tvistigheter förbundets dom och ej genom några medel låta sig derifrån söndras. Denna förening, som sprider ljus öfver de äldre herremans-förbund som konung Magnus Ladulås vid svårt straff förbjöd, är tillika i andra afseenden märkvärdig. Den är en försoning emellan de forna konungsliga och hertigliga partierna[10], och den innehåller tillika en gemensam förpligtelse att motarbeta utlänningars inflytande. Detta sista förbehåll, i allmänhet föranledt derigenom att många sådana allt sedan Magnus Laduläses tid förvärfvat ynnest vid hofvet och varit verksamme i de inre oroligheterna, var likväl i synnerhet riktadt emot den bevågenhet, hvarmed den unge konungens mor hedrade en mäktig främling, *Knut Porse,* som af konung Kristofer II blifvit upphöjd till hertiglig värdighet och innehade södra Halland. Förvisad riket i den förlikning, som hertiginnan ingick med de förbundne herrarne 1326, erhöll han följande året icke dess mindre hennes hand. Bägge förlorade derigenom allt inflytande i Sverige, och döden satte kort derefter en gräns för hertigens ärelystnad. I det inom sig söndrade, styckade Danmark herskade på denna tid de holstenska grefvarne egenmäktigt. *Skåningarne,* otålige vid deras förtryck, uppreste sig, ihjälslogo eller fördrefvo Holstenarne och underkastade sig med invånarne i *Blekinge* och södra *Halland*[1] svensk lydnad i början af året 1332. Men afköpandet af grefve Johans af Holsten anspråk på dessa land-

[10] Hvarför *Knut Jonsson* nu finnes ha blifvit upphöjd till värdigheten af konungens drots. Han hade förut beklädt detta embete hos konung Birger och var en af dem som nekade att deltaga i hertigarnes fängslande.

[1] Den norra delen hade redan genom hertig Erik kommit till Sverige.

skap, med betalningen af andra på dem häftande skulder, utgjorde en så dryg summa, att för dess sammanbringande svenska regeringen nödgades utskrifva nya skatter, använda tionden samt pantsätta en stor del af kronans inkomster.

Magnus Eriksson, som nu kallar sig *Sveriges, Norges*, och *Skånes* konung, tillträdde 1333 i sitt adertonde år sjelf styrelsen och red tvänne år derefter sin eriksgata, då han »till Guds och jungfru Marias ära, samt till ro för sin faders och farbroders själar» förklarade, att ingen af kristna föräldrar född hädanefter skulle vara eller heta *träl*. År 1336 kröntes Magnus tillika med sin gemål *Blanca*, grefvinna af Namur, och samma år har Mats Kettilmundsson gått ur tiden [2], i hvilken konungen säges ha förlorat sin förnämste rådgifvare och sitt bästa stöd. *Nils Ambjörnsson* [3] utnämdes till drots med nästan oinskränkt myndighet. Konungen förband sig ej blott sjelf att försvara honom och alla hans medhållare, utan tjugutre herrar och äfven konungens syster *Eufemia* underskrefvo en dylik försäkran. Upprepade förordningar emot landsfredens brytande och beväpnade flockars färd och plundring i landet, och konungens egna klagomål att ingen rättar sig efter honom, han må bedja, råda eller hota, visa de stores sjelfrådighet och huru de höllo de lagar som de stiftade.

Ty äfven denna regering har i afseende på lagstiftningen flera minnesmärken att uppvisa. — Ännu under minderårigheten blef *Södermanna-lagen* öfversedd och förbättrad samt erhöll år 1327 konungslig stadfästelse till alla delar, med undantag af hvad som rörde gåfvor och testamenten till kyrkan, hvarom uttryckligen anmärkes, att de andlige och verldslige ej kunnat komma öfverens. Samma hinder mötte, då tjugu år derefter en allmän landslag i stället för de särskilda landskapslagarne verkligen hunnit utarbetas. De andlige protesterade på herredagen i Örebro år 1347, och hela ärendet förblef hvilande; men konung Magnus Erikssons landslag har, med undantag af kyrkobalken, icke dess mindre kommit i bruk och gjort sig gällande.

---

[2] De enda bägge gamla kronologier, som nämna hans dödsår, ha 1326, hvilket sannolikt är en misskrifning för 1336, helst hans afslutande af konungens giftermål, som skedde 1335, i Rimkrönikan nämnes såsom Mats Kettilmundssons sista offentliga handling.

[3] Son åt den förr nämde drotsen Ambjörn Sixtensson Sparre. Sonen upptog sitt mödernevapen: *Oxenstjerna*.

På mötet i Varberg år 1343, der konung Magnus, konung Valdemar i Danmark, Sveriges och Norges råd samt fullmäktige från de nyförvärfvade svenska provinserna voro församlade, förklarades Magni yngre son *Håkan* för Norges konung och den äldre *Erik* för tronföljare i Sverige. Skånes, Hallands och Blekinges förening med Sverige bekräftades, och konung Valdemar afstod fullkomligt från alla anspråk på dessa länder.

Hittills hade Magni regering nästan helt och hållet varit fredlig. Likväl trycktes folket af så hårda skatter, att konungen, som erkänner att många derför måst öfvergifva sina hemman, år 1346 beviljar sex års skattfrihet åt dem som ville vända tillbaka och åter odla sin jord. I en af de offentliga ursäkter, som han i ödmjuka ordalag lät utgå, skjuter han skulden på Skånes lösen; men man tillskref den ännu mer hans vårdslöshet att låta kronan afhändas hvad henne med rätta tillhörde, hans slöseri och hans lastbara kärlek för unga gunstlingar, som ådrog honom det vedervärdiga tillnamnet *Smek*. Hans seder voro en allmän förargelse. Samtida straffa honom derför, i synnerhet hans berömda fränka, den *heliga Birgitta*, som förutsade honom hans öde och kallar honom i förstånd ett barn, hvaremot han kallar hennes uppenbarelser för drömmar. Redan under minderårigheten hade ett betydligt lån af tionden blifvit beviljadt till utförande af kriget emot de otrogne Ryssarne, hvilka påfvarne sjelfve ej mindre än de svenska krönikorna kalla *hedningar*. För att uppfylla denna förpligtelse och, såsom det synes, upphjelpa sitt sjunkande rykte, företog Magnus år 1348 i egen person ett stort och kostsamt krigståg mot Ryssland, gaf Ryssarne valet emellan döden och påfven och lät, såsom Rimkrönikan säger, »raka och döpa» så många han kunde öfverkomma. Men Ryssarne visade snart, tillägges det, att »skäggen voro växte igen å nyo». De inneslöto konungen och hans här, så att han med möda och stor förlust undkom. Grefve Henrik af Holsten, som varit honom följaktig, måste betalas med förläningar; det utländska krigsfolket, som fordrade sin sold, plundrade i landet; nya för krigskostnaden beviljade lån af kyrkan [4], som i tio år stodo obetalda, ådrogo konungen en bannlysning; och till riket nalkades den förskräckliga pest, hvilken i medlet af detta århundrade från Indiens yttersta gränser förhärjande gick öfver verlden.

[4] Af de beräkningar, som påfliga kammaren gör på beloppet af dessa lån i silfver (se *v. Celse*, Bullarium, I. pp. 109, 127), ser man att *en* mark silfver denna tid svarade mot ungefär *fem* marker i svenska penningar.

Till Bergen i Norge hade pesten kommit från London med ett skepp, hvars hela besättning var utdöd och hvars last man oförsigtigtvis förde i land. Från Norge, der knappt tredjedelen af menniskorna säges ha blifvit öfrig, spriddes den till Sverige och har i synnerhet rasat 1350. Detta år var utmärkt genom en stor torka [5], och äfven följande året finnes antecknadt såsom ett missväxtår[6]. Sjukdomen, som yttrade sig med stygn, blodspottning och bölder, dödade hastigt både menniskor och kreatur. Många trakter ödelades helt och hållet[7]. Kyrkor återfunnos efter lång tid i skogarne, såsom sägen är om Ekeshärads kyrka i Vermland. I Vermlands bergslag skola blott en yngling och två flickor ha öfverlefvat. I Upland återstod knappt sjettedelen af befolkningen [8]. Till det vestliga Ryssland kom sjukdomen om våren 1352, utbröt sedermera i detta land under ett helt århundrade ofta å nyo och kändes äfven mer än en gång i det öfriga Norden. I Sverige yppades denna eller en annan pestartad sjukdom å nyo år 1360 och har i synnerhet angripit de unga [9]; hvarför den då kallas *barnadöden*. I allmänhet betecknas sjukdomen med namnet *stordöden* eller *digerdöden*. — Man har ännu en förordning af konung Magnus Eriksson om offentliga bot- och bönedagar för denna pest år 1350. Konungen säger deri, att meste parten af folket i de land, som i vester ligga från hans riken, i denna bråda död blifvit bortryckta; att samma död nu står omkring allt Norge och Halland och nalkas till Sverige med så stor häftighet, att det förspörjes hurusom folket faller ned dödt i sådan mängd, att ej de lefvande förmå begrafva de döda.

Det var midt under sådana olyckor som Magni yngre son Håkan år 1350 verkligen tillträdde regeringen öfver större delen af Norge; och vid samma tid blef den äldre brodern Erik af de missnöjde i Sverige upphöjd på tronen. Ett inbördes krig utbröt emellan fader och son, eller rättare emellan

---

5 *Suhm*, Historie af Danmark, T. XIII. p. 240.
6 *Script. Rer. Suec.*, T. I. S. 1, p. 29.
7 *Ramus* berättar efter en gammal sägen (*Norriges Beskrivelse*, s. 166) att *Justedalen* i Bergens stift blef nu först bebygd genom folk som flydde för smittan. Alla dogo bort utom en liten flicka, hvilken i ensamheten blef vild som en fogel och derför, när hon upptäcktes, fick namn af *Ripa*. Hon blef gift och hennes efterkommande kallades sedan *Ripeslägten*.
8 » Sexta pars hominum vix remansit». *Script. Rer. Suec.* l. c.
9 *Ibid.* År 1361 omtalas den å nyo i Danmark.

den senare och *Bengt Algotsson*, en af konungens unge gunstlingar, som på samma gång förstått att förvärfva sig drottningens nåd och derigenom blifvit hertig och den mäktigaste man i riket. Det slutades med gunstlingens landsflykt, och Magnus afträdde nu sjelf till sin son en del af riket jämte de nyförvärfvade landskapen, hvilka man misstänkte den gamle konungen att för dansk hjelp vilja afstå. Konung Valdemar bröt också in i Skåne såsom Magni bundsförvandt, och kriget skulle åter upplåga mellan fader och son, då den senare hastigt afled 1359. Erik har sjelf på dödssängen yttrat, att han kände sig förgifven af sin moders hand[10]. Isländska annaler förmäla åter, att den unge konungen med sin gemål[1] och tvänne barn blifvit offer för pesten. Efter Eriks död blef Magnus å nyo erkänd för konung, med vilkor att gunstlingen ej skulle återkallas, hvilket likväl skedde[2]; hvarjämte Skåne, Halland och Blekinge år 1360 verkligen afträddes till Danmark mot löfte om bistånd mot svenska rådet. På samma tid som ryktet härom spridde den yttersta förbittring mot konungen bland folket[3], blef Öland af danske konungen, som Magnus kallar »sin vän», härjadt, Gotland efter tre af landtfolket och Visbyborgarne förlorade träffningar intaget, och Visby så sköfladt att staden aldrig mer kom till sitt förra välstånd.

Då förmådde svenska rådet den yngre sonen, konung Håkan i Norge, att taga sin fader konung Magnus till fånga (1361) samt upphäfva sin trolofning med den sedermera så namnkunniga *Margareta*, konung Valdemars dotter, hvaremot Elisabeth, grefve Henriks af Holsten syster, utsågs till hans gemål. Den nya bruden, under öfverfarten stormdrifven till Danmark, qvarhölls der; Håkan, nu vald äfven till Sveriges konung, försonte sig likväl med sin far och fullbordade det förr beslutna giftermålet med Margareta, hvarefter Magnus dref fyra och tjugu de mäktigaste svenske herrar i landsflykt. De begåfvo sig till Tyskland och erbjödo svenska kronan åt *Albrekt* af Mecklenburg, en son af Eufemia, konung Magni syster. En flotta öfverförde honom och de förviste herrarne till Sverige. Den 30 Nov. 1363 valdes Albrekt till Sveriges konung i Stockholm och hyllades följande året vid Mora sten.

[10] Rimkrönikan.
[1] *Beatrix* af Brandenburg. Jfr *Torfæus*, Hist. Norv., T. IV. p. 184.
[2] Bengt Algotsson blef då ihjälslagen.
[3] Rimkrönikan säger att unga och gamla spottade åt honom, kastade efter honom med rutten kål och sjöngo visor om honom.

Både Magnus och hans son Håkan förklarades kronan förlustige. De förlorade slagtningen vid Enköping 1365. Magnus blef fången och kom först 1371 genom freden med Norge på fri fot. Han fick då vissa inkomster från Sverige sig anslagna, framlefde sina öfriga dagar hos sin son och drunknade nära Bergen i Norge år 1374. Norrmännen, ibland hvilka hans regering var lugn (om man undantager några oroligheter år 1339), ha kallat honom »Magnus den gode». Så slutade Folkunga-ättens välde i Sverige.

FEMTE KAPITLET.

FRÅMMANDE KONUNGAR. UNIONEN TILL STURARNE.

ALBREKT AF MECKLENBURG. — MARGARETA OCH ERIK AF POMMERN. — (ENGELBREKT). — KRISTOFER AF BAYERN. — KARL KNUTSSON EMOT KRISTIAN AF OLDENBURG.

I verkligheten var nu konungens plats i svenska samhället förlorad. Till namnet är den qvar; och de store, som ej unnade den åt hvarandra, införde främmande konungar i landet. Men främlingars välde gör äfven en sådan konung som Magnus Eriksson saknad, och långt efter hans död hör man ännu hans regering motsättas utlänningarnes tyranni. Om tronen och riket besluta de mäktige efter tillfälliga intressen, och genom sådana knytes äfven de tre nordiska rikenas bekanta förening: en händelse som ser ut som en tanke. Men hvad en sådan förening var eller kunde blifva, derom förmärkes intet slags aning hvarken hos stiftarne eller någon annan; hvarför ock den yttre föreningen födde inre söndring, och unionen blott är ett stort namn, som gått förbi utan begrepp. — Historiens källor flyta rikare i denna grumlade tid. Den *Stora Rimkrönikans* framställning blir fullständigare. *Ericus Olai* [1] i sin latinska, bröderna *Olaus* och *Laurentius Petri* i sina svenska krönikor [2] äro i synnerhet för unionstiden, som till en del var deras egen, upplysande; och äfven *Johannes Magnus*, ehuru mycket han diktat om äldre tider, kan för de senare, med varsamhet rådfrågad, gagna. Hans broders, *Olai Magni*, arbete är för kännedomen om de gamla sederna af vigt [3].

---

[1] *Chronica Erici Olai* i *Script. Rer. Suec.*, T. II, går till år 1464. Författaren, domprost och teol. professor i Upsala, dog 1486.

[2] Först tryckta i *Script Rer. Suec.*, T. I, II, gå till blodbadet i Stockholm 1520. Laurentii Petri krönika är ett sammandrag af brodrens, med uteslutande af de ställen som konung Gustaf I funnit anstötliga, och med tillägg af de utländske Göters konungar och bedrifter, m. m., hvarom Johannes Magnus vidlyftigt ordat, men hvilka Olaus Petri, till konungens missnöje, hade förbigått.

[3] Johannis Magni *Gothorum Sveonumque Historia*, eller (såsom titeln lyder i första upplagan) *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* etc., utkom i Rom 1554 genom brodren Olai Magni försorg, hvilken sjelf följande året der utgaf sin egen *Historia de Gentibus Septentrionalibus, earumque diversis statibus, conditionibus, moribus* etc.

Albrekt blef med segern öfver sin motståndare ej herre öfver riket. Den gamle Magnus hade ännu under sin fångenskap ett stort parti. Befälhafvarne på de flesta rikets slott förblefvo honom i flera år trogne. Det företräde och den frikostighet Albrekt visade sina tyska landsmän, de våldsamheter dessa tilläto sig i landet, uppretade så folket, att Uppsvearne i ett offentligt bref till Götalands inbyggare eller dem, som bo nedanför den stora skogen, med klagan öfver det förtryck och den träldom de lida af konung Albrekt och Tyskarne, uppsäga honom, såsom en menedare och förrädare, all tro och lydnad, och uppmana alla att åter vända sig till den gode och ärlige herren konung Magnus och förlossa honom ur hans fångenskap. »Vilja rikets råd», tillägga de, »vara oss behjelplige, så bedje vi derom gerna, hvarom ej, så är skulden deras, men skadan både deras och vår.» Utländska begrepp om allmogens ofrihet hos konungen och hans omgifning tyckas i synnerhet ha födt denna bitterhet hos folket och gjort det ännu otåligare för främlingarnes öfvermodiga framfarande, hvarom de gamla svenska rimmen som kallas: »en lustig liknelse om Sverige och konung Albrekt»[4] lemna oss en så liflig målning; och den mängd Tyskar, som denna tid omtalas såsom medlemmar af rådet och befälhafvare på kronans slott, bestyrker att klagomålen ej varit utan grund. — Sådan var sinnesstämningen, under det man på en gång hade ett inbördes krig och krig med Norge och Danmark. De mäktiga Hansestäderna, Albrekts bundsförvandter, tvingade väl de yttre fienderna till fred; men då konung Håkan genom underhandlingar förgäfves sökt utverka sin faders befrielse, bröt han å nyo in i Sverige och framträngde ända till Stockholm, som belägrades. I denna nöd återstod för Albrekt ej annat medel än att helt och hållet underkasta sig rådet. Den fullmakt, genom hvilken konungen år 1369 satte *Bo Jonsson* (Grip), såsom »sin väldige embetsman», öfver sitt hof, sina hus och gårdar, sina inkomster, sina fogdar och tjenare, äfven med rätt att straffa till lifvet, gaf denne i alla dessa afseenden samma myndighet som konungen sjelf. I den förening, som med rådet slöts den 9 Augusti 1371, erkänner konungen, att hans befallningshafvande emot hans vilja föröfvat stort öfvervåld mot rikets inbyggare af alla stånd, hvarför han nu öfverlemnar alla rikets slott och fästen med underlydande län åt rådet, som egde att gifva dem åt inländske

[4] *Script. Rer. Suec.,* T. I. Sect. 2, p. 210.

män i förvaring. Ledigheter inom rådet skulle det sjelft ega att besätta, och ingen utlänning i detsamma kunna få upptagas. Så kom hela regeringen till rådet, nu så mycket mäktigare som den stora döden hade samlat en utomordentlig rikedom på få händer. En rikare svensk man än riksdrotsen Bo Jonsson har ej funnits. Utom en ofantlig enskild förmögenhet innehade han hela Finland och större delen af Sverige med rikets förnämsta slott och Upsala ödes gods såsom pant för gjorda lån till kronan. Också säger en gammal anteckning, att han styrde landet efter sin vink. Hvad han och hans likar kunde tillåta sig synes deraf, att riddaren Mats Gustafsson mördade biskop Gotskalk i Linköping år 1372 för en tvist om några gods, och Bo Jonsson sjelf år 1381, under en enskild fejd med riddaren Karl Nilsson (Färla), förföljde honom in i Franciskanerkyrkan i Stockholm och der för högaltaret högg honom i stycken. Med sådana seder hos de mäktige kan den anmärkning vara öfverflödig, att de med konung Albrekt år 1375 å nyo bekräftade *landsfreden* i Sverige [5].

Olyckliga försök att åter eröfra Skåne ökade konungens behof, föranledde nya tillgrepp, äfven af kyrkans egendom, och dessa åter nya förlikningar, hvilka å konungens sida slutade med en allt fullkomligare afhängighet, tills han efter Bo Jonssons död år 1386 vågade offentligen bryta med de store, tillegna sig, såsom det säges, en tredjedel af de andlige och verldslige herrars gods [6] och genast skrida till våldsam verkställighet af denna fordran. Sådan är Rimkrönikans poetiska berättelse, hvilken man tagit efter orden eller så förklarat, att konungen till kronan skall indragit tredjedelen af det andliga och verldsliga *frälset* i riket, ehuru ett sådant försök äfven hos en så obetänksam furste som Albrekt är otroligt, och andra underrättelser dessutom visa, att här egentligen var fråga om *kronans* egendom. Ty en samtida anteckning innehåller: »att sedan Bo Jonsson, Svea rikes drots, hade aflidit, uppstod oenighet emellan ridderskapet och adeln i Sverige och konung Albrekt, emedan konungen lagligen af dem återfordrade en del af *kronogodsen*, som de och deras förfäder från lång tid tillbaka under krigen sig tillegnat, hvaröfver adeln i riket vredgades och begynte sammansvärja sig mot konungen, före-

---

[5] På tre år, heter det.
[6] »Hvar tredje gård de sjelfva ega».

bärandes att han ville tillröfva sig deras *arfgods* och skänka dem åt sina Tyskar»[7].

Det var egentligen mot Bo Jonssons arfvingar som denna räfst var riktad. Men den var tillräcklig att tända det borgerliga kriget; och vi se nu verkställarne af denne mäktige mans sista vilja bortskänka Sveriges krona och derigenom bereda *unionen* af Nordens tre riken. Konung Valdemar i Danmark hade dött år 1375, konung Håkan i Norge 1380. *Olof*, Håkans son med Margareta, efter sin fader och morfader både Norges och Danmarks konung, dog ung 1387, den siste manlige ättlingen af den kungliga Folkunga-slägten, hvarför han äfven kallade sig rätt arfvinge till Sverige. Efter hans död förklarades *Margareta* i Danmark för regentinna, i Norge för regerande drottning, och emottog samma år anbudet af svenska kronan genom exsekutorerna af Bo Jonssons testamente[8], som innehade rikets förnämsta slott och fästen. Att de handlat egenmäktigt var intet hinder. Det allmänna missnöjet i Sverige gaf dem medhållare, Margareta understöd och hjelptroppar; och Albrekts öde afgjordes den 21 September 1389[9] i slaget vid Falköping, der han sjelf och hans son *Erik*, med flere tyska furstar och riddare, blefvo fångna. Denna seger öfver Albrekt, som öppnade riket för Margareta, vans af svenske riksmarsken *Erik Kjellson*[10]. — Margareta, till hämd för det skryt och skämt Albrekt på hennes bekostnad hade tillåtit sig, emottog

---

[7] »Post cuius mortem Milites et Optimates Swecie cum Rege Alberto discordare ceperunt, eo quod idem Rex ab ipsis quandam partem honorum regalium, quam ipsi a multis retroactis temporibus ac progenitores eorum tempore gverrarum sibi ursurpauerant, juridice exigebat, quod quidem predicti nobiles regni indigne ferentes contra Regem conspirare ceperunt, allegando quod Rex patrimonia ipsorum vellet diripere ac Theutonicis suis elargiri». *Script. Rer. Suec.*, T. I, Chronologia XIV.

[8] Hans testamente finnes i Hadorphs upplaga af den genom Bo Jonssons försorg på svenska rim från latinet öfversatta *Alexandri Magni Historie* (Visingsborg, 1672). Man finner honom i senare tider äfven någon gång anförd såsom författare till denna rimmade öfversättning; men sjelf var Bo Jonsson ej starkare i latinet, än att han i sitt på svenska uppsatta testamente kallar de der nämda verkställarne af sin sista vilja för *exsecutoribus* i alla casus.

[9] Vanligen angifves den 24 Febr., som är S. Matthiæ dag om våren. Men Rimkrönikan säger *S. Mattis* (Matthæi) *dag på hösten*, som är den 21 Sept. Rimkrönikan har för öfrigt det oriktiga årtalet 1388.

[10] Han räknas af våra senare häfdatecknare till *Vasa*-slägten, men förde ej denna ätts vapen och kallas *Puke* i Diarium Vadstenense.

honom hånligt, lät kläda honom i en narrkåpa[1] och kasta far och son i tornet på Lindholms slott i Skåne, der de suto på sjunde året.

Under hela denna tid lemnades Sverige till pris för alla partihatets och krigets rysligheter, nästan utan annat spår till regering än de skatter Margareta lät utskrifva. Hufvudstaden och flera af rikets slott innehades af Tyskarne, som derifrån genomströfvade landet med plundring och brand. I Stockholm, der ett gammalt hat rådde emellan Tyskar och Svenskar, hvars utbrott konung Albrekt med möda återhållit, blef det svenska borgerskapet förrädiskt öfverfallet af de förre. En för tolf år tillbaka författad dödslista på sjutio de förnämste svenske borgare upplästes. De hvilka ännu funnos qvar utaf de utsedda offren blefvo gripna, fängslade, till en del pinade under träsågar, slutligen invräkta i ett gammalt hus och lefvande innebrända.

Städerna Wismar och Rostock samt hertigarne af Mecklenburg antogo sig Albrekts sak, undsatte Stockholm och lemnade i sina hamnar fristad för alla dem, som ville göra de nordiska kusterna till föremål för sin roflystnad. Dessa kapare[2] blefvo stammen för de sjöröfvare-skaror, som sedan länge oroade Östersjön. Flera af rikets städer lades i aska. Inom landet höllo somliga med Albrekt, andra med Margareta. Landet plågades äfven af missväxt, såsom år 1391, då det klagas, »att intet växte på jorden, och det lilla som växte blef borttaget genom rof och våldgästning, så att väl hundrade landbönder kunde finnas som ej egde tillsammans en spann korn eller ett lass hö»[3]. Adeln förskansade sig på sina gårdar, och så många små röfvarefästen uppstodo, att man sedermera allmänneligen måste förordna om deras nedbrytande. Då var i Sverige, säger Rimkrönikan, fiender å alla sidor, och son mot fader och broder mot broder. Andra författare klaga, att jorden blef lemnad obrukad och riket nästan förvandladt till en ödemark. Ändtligen återstäldes freden genom det fördrag, som år 1395 återgaf Albrekt och hans son friheten. De skulle derför betala

[1] »Sie liess ihm auch ein Cappe schneide
Hatte funfzehn Ellen in die Weite
Der Timpel wohl neunzehn Ellen langk.»
Mecklenburgische Reimchronik hos *Beehr*, Rer. Meclenburgicarum lib. II. c. 7.

[2] De kallades *Vitalianer* eller *Fetaliebröder*, emedan alle idkade sjöröfveriet under förevändning att proviantera det belägrade Stockholm.

[3] Linköpings domkapitels bref af detta år.

ej mindre än 60,000 mark silfver, hvarför Hansestäderna gingo i borgen mot pant af Stockholm. Äfven de mecklenburgska fruntimren bidrogo med uppoffringen af sina smycken till att afbörda någon del af denna lösepenning. Återstoden eftergafs slutligen mot öfverlemnandet af Stockholm till Margareta. — Albrekts son dog på Gotland 1397; fadren afsade sig sina anspråk först fullkomligt år 1405. Han skall ha dött år 1412, men uppgifterna äro olika.

Nu var Sverige tillräckligt nedböjdt att emottaga de vilkor Margareta föreskref. I hennes närvaro blef den 11 Juli 1396 hennes systerdotters son, hertig *Erik* af Pommern[4], redan förut förklarad för Danmarks och Norges tillkommande herskare, af svenska rådet vald äfven till Sveriges konung och derpå vid Mora sten hyllad. Hvad Albrekt förgäfves försökt blef nu med de stores eget samtycke stadgadt. Allt hvad de innehade af kronans gods i pant eller förläning, sedan kriget »emellan konung Magnus och riksens män» (1363) begynte, skulle åter indragas, och innehafvarne, i synnerhet Bo Jonssons arfvingar, derom inom en viss tid förlika sig med kronan. Derjämte förklarades, att alla de nya under samma tid uppförda slotten skulle förstöras, i fall ej synnerlig nåd mellankom, all den adliga frihet, som konung Albrekt så frikostigt utdelat, skulle, om den ej var förvärfvad på de i lag stadgade vilkor, återgå, samt alla odalbönder, som adeln lagt under sig, åter skatta till konungen och kronan. Den nye konungen kröntes följande året i *Kalmar,* der de förnämste andlige och verldslige herrar från Danmark, Norge och Sverige infunnit sig. Och här slöts på Margaretas dag den 20 Juli 1397 den *förening,* som för framtiden skulle förbinda de tre nordens riken under en spira. Vilkoren voro: att evärdelig fred och endrägt skola vara emellan rikena, och konungavalen hädanefter gemensamma, med företräde för konungasöner, om de finnas; att hvart rike skall styras efter egna lagar, landsflyktige från ett ej lemnas skydd i de andra, och alla vara förbundna till gemensamt försvar, samt intetdera rikets män kunna åberopa sin rätt att ej tjena utom landamäret. Det öfriga angår Margareta enskildt. Den korta, ofullständiga föreningsakten — ett uppenbart hastverk — är undertecknad af sjutton herrar, och blef till sitt egentliga innehåll i Sverige så föga bekant, att ibland svenska fordrin-

[4] Fadren var hertig Wratislaw VII af Pommern; modren Maria, en dotter af hertig Henrik i Mecklenburg (konung Albrekts bror) och af Ingeborg, drottning Margaretas syster.

garna af Danmark år 1435 äfven var att få riktig kunskap om unionens verkliga lydelse. Det oaktadt känna alla våra egna äldre krönikor ej den första unionsaktens innehåll, utan endast senare förnyelser och förändringar af de ursprungliga vilkoren.

Margareta behöll regeringen. Erik var blott på sitt sextonde år, då föreningen i Kalmar slöts. Han förmäldes sedermera med *Filippa* af England [5], som tillförde honom en rik brudskatt och, utmärkt lika mycket af mildhet som förstånd och mod, förvärfvade ett älskadt minne, men med sin gemål lefde ett barnlöst, olyckligt äktenskap och af honom äfven personligen misshandlades. Såsom Margaretas medregent kan Erik anses ifrån år 1401, då han i Sverige gjorde sin eriksgata. Vid detta tillfälle eftergafs en del af de utomordentliga skatter, som under flera namn förekomma på denna tid. Äfven de öfrigas afskaffande utlofvades af Margareta i ett allmänt bref två år derefter, hvari hon uti ödmjuka ordalag ber om förlåtelse för den tunga hon måste ålägga allmogen och skjuter skulden på kriget och sina fogdar.

Icke dess mindre utskrefs ej långt derefter en ny utomordentlig skatt för hvarje eldstad, till inlösen af ön Gotland, som Albrekt pantsatt hos de preussiska Ordensriddarne och Margareta återköpte, men söndrade från svenska riket. Då man ser af det nyssnämda ursäktsbrefvet, att befälhafvarne på kronans slott höllo bönderna till godtyckligt arbete, inqvarterade sina knektar med deras hästar i bygden, der desse uppförde sig som fiender, samt ålade gärder efter eget behag, och tillika finner, att dessa befallningsmän oftast voro utlänningar eller äfventyrare utan fädernesland, så förstår man folkets oupphörliga klagan. På de stores gårdar gälde för öfrigt samma lag eller olag som på konungens. På bägge öfvades samma egna domsrätt öfver hofmän och tjenare [6]. Man finner till och med personer af denna klass, hvilka af adelsmän [7] sjelfve blifvit upp-

[5] Dotter af konung Henrik IV. Trolofvad 1401, förmäld 1406. Förestod regeringen under konungens utrikes resa och vallfart till den heliga grafven 1423, då hon förbättrade myntet; försvarade Köpenhamn år 1428 mot den förenade hanseatiska och holstenska flottan, medan Erik låg gömd i Sorö kloster; dog i Sverige uti Vadstena kloster 1430.

[6] Enligt konung Magnus Erikssons gårdsrätt, som Margareta och Erik af Pommern bekräftade.

[7] En sådan rätt utöfvades af Bo Jonsson och Karl Ulfsson (Sparre) till Tofta, af hvilka man har dylika bref. Adelsbref med sköld och vapen har bland Sveriges konungar Erik af Pommern först utfärdat.

höjde till adlig frihet för sig och sina efterkommande. Att de öfverklagade våldsamheterna ej endast voro utlänningars verk, visar exemplet af *Abraham Brodersson*, hvilken Rimkrönikan — i allmänhet en vän af adeln — väl berömmer för mycken mandom och skicklighet, men som, enligt flera andra samtida intyg, offrade åt sitt tyranni både männers egendom och jungfrurs heder. Erik lät år 1410 döma och afrätta honom, mindre, såsom det synes, af nit för rättvisan, än emedan riddaren under slesvigska kriget misslyckats i belägringen af Sönderborgs slott, var genom län både i Danmark och Sverige alltför mäktig och gunstling hos Margareta, som sökte afvända hans straff, stiftade gemensamma själamessor till sitt och hans minne och ej länge öfverlefde honom. Hon dog på ett fartyg utanför Flensborg 1412 (såsom några säga, af pesten som detta år härjade i Norden), 60 år gammal, prisad i Danmark, äfven i Sverige berömd för klokhet; men i våra krönikor belastad med allt det hat, som unionen i följden af sig födde.

Erik af Pommern, såsom han kallas, nu ensam konung, har uppoffrat större delen af sin långa regeringstid på ett fruktlöst bemödande att försäkra tronföljden åt det hertigliga pommerska huset och på ett krig om Slesvig, som monarken öfver Norden förde mot de föga mäktiga grefvarne af Holsten i nära tretio år förgäfves [8]. Det förra var utan tvifvel en hufvudorsak, hvarför konungen trodde sig böra anförtro slotten i Sverige åt utlänningar; det senare, lika eländigt utfördt som med envishet under flera afbrott och underhandlingar fullföljdt, föranledde beständiga utskrifningar af folk, som till en stor del förgicks i fångenskap och elände, samt nya, högst svåra skatter. Dessa voro så mycket mer tryckande, som de, för att till Danmark utföras, emot vanan utkräfdes mest i reda penningar, och hvarje stad eller härad gjordes ansvarig för ett visst belopp, hvilket man äfven med de våldsammaste och ohyggligaste medel ej försmådde att utpressa. — Oaktadt konungens försämring af myntet, blef detta så sällsynt, att de skattskyldiges egendom

---

8 Det fördes angående beläningsrätten till Slesvig, hvilken Holstenarne väl erkände hos konungen af Danmark, men fordrade det såsom ärftligt län, hvartill Danmark nekade och sökte bemäktiga sig landet. Tvisten begyntes efter Gerhards af Holsten död år 1404 angående förmynderskapet för hans barn och slutades ej förr än 1435, då konungen, nödgad af upproret i Sverige, ingick en förlikning med grefve Adolf af Holsten, i hvilken dock hufvudsaken lemnades oafgjord. Samma år slöts freden med de vendiska städerna Hamburg, Lübeck, Lüneburg, Wismar, som de sista nio åren på Holstens sida deltagit i kriget.

bortpantades för en ringa del af värdet. Rättvisan skipades ej mera. Räfst- och landstingen hade upphört att hållas; de vanliga domaresysslorna besattes ej en gång, eller ock för inkomsternas skull med främlingar; »och med sådan rätt de dertill komne äro, sådan rätt hafva de oss ock gjort» [9], klaga bönderna. Allt öfverlemnades åt de utländske fogdarne, och desses beskaffenhet kan bedömas deraf, att man bland befälhafvarne på de svenska slotten träffar fyra denna tidens mest beryktade sjöröfvare (en handtering, i hvilken Eriks egen hofprest [10], äfven såsom ärkebiskop i Upsala, ej blygdes att deltaga), samt att *Jösse Eriksson*, en dansk man af adel, bördig från Jutland och i många år konungens fogde öfver Vestmanland och Dalarne, anklagas att ha pinat bönder med att upphänga dem i rök och spänt hafvande qvinnor för hölass. En gammal svensk folkvisa berättar dylika rysligheter om den tyranniske länsmannen på Faxaholm i Helsingland.

På den tiden bodde ej långt från Kopparberget i Dalarne en bergsman, *Engelbrekt Engelbrektsson* [1], en man af stor själ, ehuruväl till kroppen liten, krigskunnig, emedan han i sin ungdom varit i store herrars hof, vältalig och tapper. Han åtog sig att för konung Erik frambära Dalkarlarnes klagan och begaf sig till Danmark, der han fordrade rättvisa mot fogdens tyranni, erbjudande sig att sjelf gå i fängelse och sätta sitt lif emot den anklagades, om denne ej funnes skyldig. Ett konungens bref afgick till svenska rådet, i följd hvaraf undersökning skedde, och klagomålen befunnos grundade; men då rådet inskränkte sig till föreställningar, och fogden lemnades i sin tjenst, infann sig genast åter Engelbrekt hos konungen och fordrade nu straff på den brottslige med så mycken djerfhet, att Erik vred befalte honom aldrig mer komma för sina ögon. Engelbrekt sade: »än en gång skall jag återkomma». — Hans landsmän valde honom till anförare, och han gick med dem emot Vesterås, som innehades af Jösse Eriksson. Rådet upp-

---

[9] Se svenska allmogens besvär i *Hvitfelds* Danska Krönika. Köpenhamn 1652, III T. p. 781.

[10] Arendt Clemensen. »Argare bofver var tha ej prest», säger Rimkrönikan. En föregående ärkebiskop, Johannes Jerechini, utlänning såsom den nyssnämde och liksom denne kapitlet påtrugad, blef afsatt för en mängd uppenbara laster, derefter likväl benådad med *Skalholts* biskopsstift på Island, der, efter nya af honom begångna nidingsverk, bönderna bundo en sten om hans hals och dränkte honom i *Bruar-å*.

[1] *»Ingenuus seu libertus»* kallar honom Ericus Olai, hvilket i hans språk betyder en *frälseman*.

trädde väl såsom medlare och förmådde Dalkarlarne tvänne gånger att återgå hem. Men då fogden fortfor att kräfva skatten samt förblef ostraffad; då hans plats, när han ändtligen aflägsnades, åter fyldes af en fruktad utlänning, reste sig midsommardagen år 1434 alla Dalarne, »såsom en man», heter det, och svuro att drifva främlingarne ur landet. Det på en ö i Dalelfven belägna Borganäs slott stormades och brändes. Dalkarlarne tågade in i Vestmanland, hvars allmoge förenade sig med dem. Till Vesterås, som genast uppgafs, hade Engelbrekt stämt den kringboende adeln och uppfordrade dem till bistånd: nekades det, fingo de se sig om för deras egendom och lif. De gingo honom till handa.

I Upsala voro Uplänningarne honom till mötes. Här i en ofantlig folksamling framstälde han orsaken och ändamålet af sitt företag, och folket svarade honom med välsignelser. Han talade så högt, att det hördes öfver hela hären, och frågade om de ville vara behjelplige att lösa riket ur träldom. Alla svarade sig vilja följa honom. Med bifall af den närvarande adeln eftergaf då Engelbrekt en tredjedel af utlagorna. Hans bud och bref flögo kring landet. Norrlänningar och Österbottningar grepo under *Erik Puke* till vapen. Södermanlänningarne stormade till Gripsholm, hvarifrån den hatade fogden flydde och sjelf antände slottet. För Stockholms stad slöts ett stillestånd till November månad med riddaren *Hans Kröpelin*, den ende af de utländske befallningsmännen som berömmes för rättvisa och mildhet mot folket. Med befälhafvarne på Nyköping och Örebro ingicks en dagtingan, i följd hvaraf dessa städer skulle uppgifvas, om de ej inom sex veckor fingo undsättning. I Vermland och på Dalsland förstörde bönderna fogdarnes borgar. På sin väg till södra delen af riket mötte Engelbrekt i Vadstena svenska rådet, som återkom från Danmark. Han uppmanade dem att med sig återställa rikets gamla rätt och frihet; ifrån den siste konung Magni [2] tid hade tyranner och ej konungar regerat Sverige. Rådet åberopade sin ed mot konungen; han har brutit *sina* eder, svarade Engelbrekt.

»The sagde ney med en hast,
Han grep them strax vid halsen fast»

och hotade att kasta biskoparne, som förde ordet, ut till all-

[2] »Magni Regis ultimi». *Ericus Olai.* De vid utgifvandet af Olai Petri krönika i *Script. Rer. Suec.* begagnade handskrifter ha Magnus eller Magnus Smek (icke Magnus Ladulås).

mogen[3]. Då gaf rådet efter. En uppsägelse af all tro och lydnad till konung Erik blef på stället underskrifven och af Engelbrekt genast till Danmark afsänd. Han delte nu sitt folk i tre skaror och fortsatte tåget söder ut. Med sitt öppna bref förmanade han Uplänningarne att vara rikets råd i Stockholm lydige; ty hufvudstaden hade emellertid gått öfver. I sina bref kallar han sig: »Jag Engelbrekt Engelbrektsson med allom minom medhjelparom». I alla landsorter grep folket till vapen och strömmade till hans fanor. Hans här, om man får tro en senare uppgift[4], skall slutligen ha stigit till hundra tusen man. Öfver tjugu borgar och slott i alla delar af riket blefvo intagna eller förstörda, så mycket lättare som många endast voro uppförda af trä. Öfver allt fördrefvos de utländske fogdarne; men ingen har blifvit ett offer för folkets hämd, utom Jösse Eriksson, som gömde sig i Vadstena kloster, hvarifrån bönderna två år efter dessa händelser med våld uttogo och afrättade honom, hvarför de måste betala dryga böter till klostret[5]. Hvad som tillhörde konungen sköflades; enskild egendom lemnades orörd, och ett allmänt ordspråk sade: att genom Engelbrekt och hans här ingen hade förlorat till en hönas värde[6]. Allt gick med en otrolig hastighet. Den 16 Augusti 1434 var uppsägelsebrefvet till konungen i Vadstena utfärdadt. Inom Oktober månads slut ser man de flesta rikets slott och fästen intagna, Halland dessutom från Danskarne eröfradt, Engelbrekt återvänd till Vesterås och bondehären hemförlofvad.

I November kom konungen på kort tid till Stockholm, hvilket föranledde ett nytt uppbåd af bönderna mot hufvudstaden och en riksdag i Arboga i början af år 1435, der Engelbrekt enhälligt valdes till *riksföreståndare.* Från detta ögonblick närma de store sig åter till konungen. Saken ställdes på förlikning, hvilken, först öfverenskommen i Halmstad, sedan försäkrad af Danmarks och Norges råd, af konungen personligen bekräftades vid hans återkomst till Stockholm om hösten samma år. De höga embetena af *drots* och *marsk* skulle i Sverige upplifvas, skatterna bestämmas med rådets samtycke, domare åter tillsättas i landet, de obrända slotten till konungen upplåtas

---

[3] Rimkrönikan.

[4] *Johannes Magnus.*

[5] *Diarium Vadstenense* vid år 1436, der det säges, att denne tyranniske man var »specialis amicus monasterii et contulit magnum testamentum».

[6] *Ericus Olai.*

och, utom *Stockholm*, *Nyköping* samt *Kalmar*, hvilka undantogos, alla förses med inhemske befälhafvare, Engelbrekt få Örebro i förläning, och Halland till Danmark återlemnas. Den gamle *Krister Nilsson* (Vase) nämdes till rikets drots, *Karl Knutsson* (Bonde), den mest lysande af Sveriges unge ädlingar, till riksmarsk; i stället för instruktion, som den senare begärde, bad konungen honom »ej sträcka fötterna längre än skinnfällen räckte». På rådets föreställningar svarade han: »att han ej ville vara deras jaherre». I återresan plundrade han sjelf svenska kusterna, och ibland hans nye fogdar finne vi åter män, utmärkte genom de rysligaste våldsgerningar [7]. Då bemäktigade sig Engelbrekt och Karl Knutsson Stockholms stad, ehuru den danske fogden ännu försvarade slottet. Vid ett nytt af tretio herrar företaget riksföreståndareval erhöll Karl Knutsson nästan alla rösterna. Hvarken Engelbrekt eller Puke dolde sitt missnöje, och bönderna knotade så högt, att Karl Knutsson måste dela makten med den förre, som åter utgick på ett tåg emot de nye fogdarne och danska gränsen, intog Halland ännu en gång och återkom sjuk till Örebro. I nejden af denna stad bodde *Bengt Stensson* (Natt och Dag), en mäktig adelsman och anhängare af konung Erik [8]. Med Engelbrekt i uppenbar fiendskap sökte och erhöll han nu af honom lejd till en personlig sammankomst, der en af ömsesidige borgesmän bekräftad förening ingicks, att de skulle hänskjuta sin tvist under rådets dom; emellertid skulle frid vara dem emellan, och Engelbrekt emottog vänligt sin fiende såsom gäst samt beslöt, som det säges, på dennes förslag, att vid afresan till Stockholm, dit han af rådet var kallad, låta ro sig öfver sjön *Hjelmaren*, helst han ännu var för svag att färdas till häst. Så skedde. Tvänne båtar förde Engelbrekt, hans hustru och några få tjenare en och en half mils väg om aftonen förbi *Göksholm* (Bengt Stenssons slott) till en ej långt derifrån belägen holme [9], der Engelbrekt beslöt att hvila och lät upptända eld mot den ännu i slutet af April skarpa nattkylan. En annan båt nalkades till ön, och Engelbrekt, som trodde den medföra en bjudning till Göksholm och för sina följeslagare anmärkte detta såsom ett bevis på egarens välvilja, lät sjelf anvisa den ankommande en tjenlig landningsplats och vacklade emot honom, stödd på sin

[7] Se Rimkrönikans berättelse om den nye fogden på Stegeborg.
[8] Han var derför en bland dem som konungen ville nämna till rikets drots.
[9] Den kallas än *Engelbrektsholmen*.

krycka. Ur båten rusade *Måns Bengtsson*, hans nye förmente väns son, och frågade med häftighet, om han ej för honom skulle ega fred i riket. På Engelbrekts svar, att han ej visste af någon ofred dem emellan, måttar Måns Bengtsson åt honom ett hugg med yxan. Den sjuke afvänder det med kryckan, men det träffar handen. Nya hugg i hals och hufvud sträckte Engelbrekt till marken. Den vilddjurslike mördaren sönderslog hans hufvud, sköt hans döda kropp full af pilar, lemnade honom i sitt blod och förde hans hustru och följeslagare med sig fångna till slottet. Det var den 27 April år 1436. — De kringboende bönderna togo Engelbrekts lik och begrafde det först i Mällösa kyrka, hvarifrån det sedan flyttades till Örebro. Göksholms fasta slott stormades, men förgäfves, af den uppretade allmogen, och för mördaren utgick den nye riksföreståndaren Karl Knutssons försvarsbref, att ingen skulle våga oroa eller förebrå honom för hans gerning. — Så slutade Engelbrekt, om hvilken en samtida underrättelse säger: »att han i tre år regerade Sverige». Om de mäktige i allmänhet stodo honom emot, så egde han likväl äfven ibland de ädlaste af dem vänner och beundrare. Den tappre Broder Svensson var hans vapenbroder, och biskop Thomas i Strengnäs har beklagat hans död i rim, som man ännu ej utan rörelse läser. Af folket hölls Engelbrekts minne heligt, såsom en martyrs för rikets frihet, och underverk troddes ske vid hans graf[10].

En man hade framför andra slutligen dragit fördelen af den stora folkrörelse som han nu sökte tygla, *Karl Knutsson Bonde*. Han var, såsom vi sett, ej grannlaga om medlen, samt hade, äfven efter Engelbrekt, medtäflare nog, som pockade på aristokratiska intressen eller på folkets gunst eller på bäggedera. Riddaren Broder Svensson, en af rikets råd, missnöjd att vid utdelningen af länen ha blifvit förbigången, sedan alla slotten nu voro i riksföreståndarens hand, uppsatte sig emot honom vid Söderköpings herredag 1436; han blef fängslad och befans tidigt följande morgonen afrättad. Den vilde och häftige, hos bönderna allt förmående Erik Puke förföljde den nye regenten med hot, försåt, folkuppvigling, krigsförklaring, hvilket allt Karl Knutsson länge fördrog, tills han år 1437 i Vesterås vid en underhandling lät förrädiskt gripa och slå af honom hufvudet. Den gamle, egennyttige drotsen Krister Nilsson, som kallade sin slägting Karl för sin käre son och af

[10] »Plurimis coruscat miraculis». *Diarium Vadstenense.*

honom hedrades med fadersnamn, retade sjelf hemligen Dalkarlar och Vermlänningar till nytt uppror och förenade sig slutligen med Karl Knutssons egen svåger Nils Stensson för att åter inkalla konung Erik, som nu utnämt den senare till rikets marsk. Men upproret qväfdes 1438, drotsen blef oförtänkt öfverfallen på sin gård följande året samt afförd till sin förläning, Viborgs slott i Finland; och den nye marsken flydde med konungen tillbaka till Gotland [1], der Erik, i sällskap med sin frilla och med sjöröfvare, hvilkas vinst han ej försmådde att dela, tröstade sig öfver förlusten af trenne riken.

Ifrån 1434, då Engelbrekt uppstod, till slutet af konung Eriks regering äfven till namnet, ser man inom fem år ej mindre än tio särskilda föreningar, försäkringar, dagtingningar och förbund (utan att ändå räkna svenska rådets enskilda), än under dansk och norsk, än under hanseatisk bemedling, alla angående vilkoren för konungens återintagande. Det är det slags diplomatik som man kunde kalla unionsålderns tidsfördrif: beständiga kongresser — utsatta, uppskjutna, förnyade, — hvilka på en gång visa svagheten af unionens band (ehuru den 1438 i Kalmar högtidligen förnyades), de stores intresse att upprätthålla föreningen, och ifrån Karl Knutssons tid alla svenska partichefers politik att arbeta för egen makt, så länge det bar sig, och i nödfall skjuta framför sig en unionskonung. Erik kunde vara så god som någon annan; och man öfvergaf honom derför först sedan han öfvergifvit sig sjelf. Danmark och Sverige uppsade honom ändtligen för alltid tro och lydnad år 1439, och Norrmännen, som samma år till hans försvar gjorde ett infall i Sverige, hvilket blef afslaget, läto dervid bero. Erik lefde sedan i tio år på Gotland. Om den nesliga handtering han der dref, sade glädtigt hans efterträdare och systerson: »min morbror skall ock lefva». — Slutligen begaf han sig till sitt fädernesland Pommern och dog i Rügenwalde 1459, sjutiofyra år gammal.

Kristofer af Bayern, son af hertig Johan i Öfra Pfaltz med Katarina, konung Eriks syster, var redan år 1438 af danska rådet inkallad. Det skedde efter Eriks sista olyckliga försök att öfverföra tronföljden på hertig Bogislaus af Pommern, sin farbroders son, hvarvid han hade lofvat allmogen friheter, som på Seland och Jutland föranledde ett blodigt bonduppror

[1] Vid ett nytt infall i Sverige från Gotland blef Nils Stensson fången och dog af pesten, hvilken år 1439 säges ha härjat »per totam Sueciam et diversa loca Christianitatis». *Diar. Vadsten.*

emot adeln, så att den danske bonden för denne konung grep till vapen, sedan den svenske fördrifvit honom. Kristofer, som till en början lät kalla sig *riksföreståndare* i Danmark, började genast underhandlingar med svenska och norska rådet. I Sverige ser man partiernas vågor gå fram och tillbaka. Vid ett möte i *Jönköping* emellan danske och svenske fullmäktige om hösten 1439 beslutes, att man skulle förblifva vid Kalmare förening, och de andlige, alltid framför andra unionsintresset tillgifne, yttra redan sin benägenhet för Kristofer. På en herredag i *Arboga* i början af 1440 stadgas, att i Sverige aldrig mer skulle väljas en utländsk konung; och på valriksdagen den 4 Oktober samma år blir Kristofer af Bayern utkorad, sedan enskilda underhandlingar emellan honom och Karl Knutsson åt den senare försäkrat allt hvad han för det närvarande tilltrodde sig kunna vinna. Han fick Finland i förläning, Öland i pant för sina fordringar och frikallelse från allt ansvar för sin förda styrelse. Det var för Karl en uppskjuten, ej en förlorad krona. Emellertid berättades allmänneligen, att den hade blifvit honom spådd af en helig klosterjungfru; ett spädt barn hade till och med sett den glänsa på hans hufvud i Vadstena kyrka; och vid intåget i Stockholm, der Karls resliga gestalt bortskymde den lille, tjocke, arm i arm med honom gående konungen, sade folket: »Marsken är skönare och bättre värd bära kronan; ve dem som så tillstält!»[2] Norge dröjde. Här hade det lyckats Erik att blifva, hvad han förgäfves eftersträfvade i de öfriga rikena, erkänd *arfkonung;* hvarför ock Norrmännen för en kort tid grepo till vapen, då han afsattes. Men år 1442 blef Kristofer äfven i Norge hyllad och krönt.

För sin svenska krona hade denne konung till så betydlig del att tacka biskoparne, att Vadstena dagbok om hans val säger: »det är gjordt efter prelaternas, Gud gifve ock efter himmelens, vilja». Också visade han sig vid sin kröning och eriksgata de andlige så bevågen, att desse nu tilläto hvad de sedan hundrade år genom sin protest hade hindrat, nämligen antagandet af den *allmänna landslagen.* Denna erhöll, med förbehåll af andliga och verldsliga privilegiers helgd, den 2 Maj år 1442 konungens stadfästelse. Ärkebiskopen i Upsala Nils Ragvaldsson, förut bekant såsom Sveriges ombud vid kyrkomötet i Basel 1434, fick evärdelig rätt till det nu af honom

---

[2] Rimkrönikan.

bygda och befästade *Ståkets* slott, hvilket under inre oroligheter sedermera skulle få en olycklig namnkunnighet. Vid sitt besök i Vadstena kloster lät konungen, ehuru föga denna andakt öfverensstämde med hans lustiga väsende och lättfärdiga seder, sjelf upptaga sig i det heliga brödraskapet, som nu äfven gaf Sverige första exemplet af en kättareprocess. En enfaldig bonde, som kallade sig för den heliga jungfruns sändebud, hade för munkarne framstält åtskilliga satser, äfven emot deras eget lefverne, som ådrog honom undersökning och fängelse, tills han, försvagad af långvarig fasta, afsvor sina villomeningar. Den offentliga återkallelsen firades med en högtidlig procession, hvarvid syndaren, naken till medjan, bar i handen ett brinnande ljus och på ryggen en vedbörda, erkännande sig skyldig till bålet, om han återfölle i sina villfarelser

Karl Knutsson, som af konungen i början hedrades med faders namn, med riddarevärdighet, med riksdrotsembetet[3] i Sverige och med bekräftelse samt tillökning på sina förläningar, fann sig likväl snart öfverflödig vid hofvet. Af hans många och mäktiga fiender rörde sig först den gamle drotsen Krister Nilsson. Återkommen från sin förvisning, klagade denne öfver den orätt honom skett. Karl måste till honom och hans arfvingar afträda en del af Finland. Kort derefter stämdes han sjelf af konungen till Stockholm, och, ehuru han infann sig med tio skepp och fem hundrade riddare och svenner, vågade man att af honom fordra Åbo, Tavastehus, Öland och Svartsjö; och Karl måste verkligen återlemna Åbo, hvaremot han behöll det nu genom Krister Nilssons död lediga Viborg. Dit begaf han sig äfven skyndsamt undan alla de anklagelser, som mot honom höjdes, och måste se sig utesluten ur den regering, som konungen vid sin bortresa förordnade i Sverige. Den var öfverlemnad åt inhemske herrar, mest Karls fiender. Af utländske fogdar höres intet, och vid det enda tillfälle, då försök att öfverlåta länen åt främlingar gjordes, säges konungen på föreställningar derifrån afstått[4]. Deremot var täflan om sådana fördelar så mycket större bland de svenske herrarne sjelfve, hvaraf konungen begagnade sig att på en gång stifta oenighet och vinna penningar; ty länen såldes i hans kansli till hvar och en

[3] Han nämnes af konungen *rikets drots*, men krönikorna fortfara att kalla honom *marsken*.
[4] *Hvitfeld.*

som ville betala, och samma län ofta till flere [5]. På samma tid var missväxt och hungersnöd i landet. Då konungen med sin unga gemål, *Dorothea* af Brandenburg [6], år 1446 åter besökte Sverige, klagas, att fem läster korn åtgingo hvart dygn åt hofstatens hästar, under det allmogen måste äta bark, hvarför ock bönderna kallade Kristofer för *Barkekonungen* och med saknad ihågkommo de goda åren under Karl Knutssons styrelse.

På en herredag i Stockholm, dit äfven Karl från Finland kallades, ingicks förbund med de lifländske riddarne att gemensamt angripa Novogorod, och Svenskar skola äfven sedermera deltagit i ett infall öfver ryska gränsen [7]. Tillika beslöts ett tåg mot Gotland, hvarifrån den gamle konung Eriks sjöröfvare ännu alltid oroade Sveriges handel och kuster. Det stannade vid ett fredligt besök af Kristofer hos sin morbror. I Sverige påstod man sig ha förmärkt ringa nytta af detta tåg, som slutade med ett skeppsbrott vid återfärden, då allt hvad konungen under sitt vistande i Sverige hade samlat gick förloradt. I allmänhet förmärkes bemödandet att genom alla medel skaffa penningar, så att konungen år 1447 äfven lät uppbringa en mängd engelska och holländska fartyg, som passerade Sundet, och försälja deras laddningar. Ett stort företag åsyftades äfven; ty samma år uppbådade konungen ett talrikt krigsfolk och visade sig med en flotta utanför de vendiska sjöstäderna, begärandes fritt genomtåg för sig och sitt följe, under förevändning att göra en vallfart till *Wilsnach* i Brandenburg. Rostock skall ha bifallit, Wismar och Stralsund deremot afslagit denna begäran. Den egentliga planen var att öfverraska Lübeck, der flere med Kristofer hemligen förbundne tyske furstar emellertid infunnit sig på besök och infört vapen, dolda i vinfat. En under natten uppkommen eldsvåda misstages af dem för det öfverenskomna tecknet till anfall. De skynda till vapen, upptäckas och förvisas staden. Kristofer återvänder då från sitt misslyckade tåg och begifver sig till Sverige, för att i Jönköping möta svenska rådet. Han sjuknade under vägen i Helsingborg och dog den 6 Januari 1448, af en böld, säger Rimkrönikan, hvilken lika litet som andra inhemska källor vet

---

[5] »Ita ut infra unius anni circulum octo vel decem unum feudum taliter comparassent. — Adeo autem erant Sueci sua ambitione et mutua invidia excœcati». *Ericus Olai.*

[6] Dotter af markgrefven Johannes Alchymista, förmäld i Köpenhamn 1445.

[7] År 1448. *Karamsin.*

något af den pfaltziska underrättelsen att denne konung blifvit förgifven. På sin dödssäng försäkrade han sig ha fylt sin skattkammare endast i ändamål att lägga Lübeck under Danmarks välde. Han lemnade inga arfvingar. I Sverige omtalas han ej sörjd af någon, utom af ärkebiskop Nils, som gret vid underrättelsen om hans död och efter få dagar följde honom i grafven.

Karl Knutsson, som fortfor att uppehålla sig på Viborgs slott, dröjde öfver fyra månader i Finland efter underrättelsen om konungens död och infann sig, väl rustad och beväpnad, först den 23 Maj 1448 i Stockholm, dit biskopar, prelater, ridderskap och adel, frälsemän samt böndernas och städernas fullmäktige emellertid blifvit kallade till allmän riksdag [8]. Profetior af heliga personer, att Sveriges krona var Karl ämnad, omtaltes å nyo; och att det regnade vid hans intåg ansågs af folket för ett lyckligt tecken, då riket under flera föregående år varit plågadt af en uthållande torka. Karl inqvarterade sig med sitt folk i sjelfva staden. Slottet innehades af hans motståndare, bröderna *Bengt* och *Nils Jönssöner* (Oxenstjerna), som vid den föregående herredagen i Jönköping blifvit nämde till riksföreståndare och redan i konung Kristofers dagar, jämte den aflidne ärkebiskopen, merendels hade fört riksstyrelsen. Till det nu lediga ärkebiskopsembetet hade den unge *Jöns Bengtsson* (Oxenstjerna) blifvit kallad: ej mindre än sin far och farbror (de bägge riksföreståndarne) Karls fiende. Denna mäktiga slägt beskylles att ha eftersträfvat tronen, en plan som den likväl snart har uppgifvit, för att emot den mäktigare Karl sätta den vanliga unionspolitiken i verket. De bägge partierna utmanade hvarandra med bittra ord från slottet och från staden, och öppen fejd var nära att utbrista, då man ändtligen öfverenskom att skrida till ett konungaval, som likväl ej har blifvit verkstäldt enligt de gamla i Landslagen stadfästade formerna [9]. Sjutio utsedde fullmäktige afgåfvo hemliga röster, och sextiotvå af dessa föllo på Karl. Allmogen ropade bifall. Konungen, efter den vanliga hyllningen vid Mora sten, firade sin kröning i Upsala den 29 Juni, och då hans gemål *Katarina* [10]

[8] »Episcopi, Prælati, Milites, Nobiles et Liberti ac rusticorum et civitatum Nuncii speciales». *Ericus Olai.*

[9] »Non secundum formam Legisterii». *Ericus Olai.*

[10] »Aff alla the Fruer man kan leta
Skal man aldrig skönare qvinna veta». *Rimkrönikan.*
Karls andra gemål, dog 1450, dotter af riksrådet Karl Ormsson, moder för fyra söner och fem döttrar, af hvilka de förre alla dogo i sin

få dagar derefter kröntes af den emellertid invigde nye ärkebiskopen, gaf denne derigenom ett offentligt bevis, att han erkände sakernas nya ordning: ett erkännande som blifvit fördröjdt och ej utan svårighet erhölls.

Åter ett tåg mot Gotland och den gamle konung Erik var den nye konungens första omsorg, och besynnerligt nog öfverlemnades befälet åt *Magnus Gren*, en gammal fiende och en ny vän, af mer en misstänkt trohet. Också blef utförandet derefter. Ett lätt intagande af landet och slutligen af staden Visby följdes af tidsutdrägt med belägringen af Visby slott, stillestånd och underhandlingar; tills Erik fick tid att öfverlemna sig sjelf och slottet, och Magnus Gren både ön och svenska flottan åt Danskarne, som under konung Kristians eget anförande öfverföllo svenska besättningen i Visby (förrädiskt, såsom en svensk folkvisa klagar) och antände staden. — Så vans och förlorades Gotland; och kort derefter lika hastigt Norges krona, på hvilken Karl kastat ögonen med så mycket mer hopp, som Norrmännen redan 1441 hade ingått ett särskildt förbund med Sverige [1] till upprätthållande af bägge rikenas gemensamma friheter. De syntes nu föga benägna att instämma med Danskarne, som upphöjt *Kristian af Oldenburg* [2] på tronen. Ärkebiskopen af Trondhem med flere af norska rådet, och i allmänhet bönderna [3], förklarade sig för Karl, som blef vald till konung och den 23 November 1449 i Trondhems domkyrka krönt. All Norges allmoge nordan och sunnan för Dofre fjäll utfärdade ett afsägelsebref till Kristian, att de aldrig ville

---

barndom och af döttrarna endast Magdalena blef gift (med Ivar Axelsson Tott). I första giftet egde Karl Knutsson Brita Thuresdotter (Bjelke), och Kristina, som föddes af detta äktenskap, blef förmäld med Erik Eriksson (Gyllenstjerna). På sin sotsäng lät konungen viga sig vid Kristina, dotter af en höfvidsman på Raseborgs slott, för att derigenom äkta sin med henne aflade son. Men detta äktenskap, som var rådet på det högsta emot. blef aldrig erkändt, och sonen lefde och dog i dunkelhet. — Karl Ormsson. konung Karls svärfader i andra giftet, var af norsk slägt, förekommer år 1411 såsom norsk fogde i Jämtland och bidrog genom sina förbindelser till Karls konungaval i Norge.

[1] Den 9 Febr. och 24 Juni 1441. Se *Hadorph*, Bilagor till Rimkrönikan.

[2] Son till grefve Thidrik af Oldenburg, och född 1425. Hans konungaförsäkran i Danmark är daterad den 1 Sept. 1448. Förmälde sig med Dorothea, konung Kristofers enka. — Man har stridt, om det danska eller svenska konungavalet skett tidigare. Men äfven enligt Ericus Olai har Karl Knutssons val i Sverige föregått.

[3] Se de särskilda brefven från norska allmogen på Frosta ting, i Voss, i Hedemarken och Uplanden, och i Romerige, hos *Hadorph*, l. c.

erkänna honom eller någon Dansk eller Tysk för konung i Norge; konung Karl hade de utvalt, emedan Sverige och Norge, hvilka riken Gud så landfast tillsammanfogat hade, af ålder i sämja och kärlek hade sammanvarit. Tvänne af Norges råd förordnades att förestå regeringen, och Karl drog öfver Jämtland hem.

Det felades kraft och enighet att bibehålla hvad sålunda var vunnet, och Kristians parti fick snart i Norge öfverhand, ehuru, särdeles i norra delen af landet, folket i det längsta blef Karl troget. Ett fåfängt försök att belägra Opslo, som intagit dansk besättning, är allt hvad som befinnes vara gjordt för att försvara norska kronan; och vid mötet i Halmstad den 1 Maj 1450 emellan tolf å hvardera sidan dertill utsedde svenske och danske herrar beslöts, att man framdeles skulle för unionens bestånd åter välja en gemensam konung. Emellertid afstodo Karls egne fullmäktige på eget bevåg och under de strängaste personliga förpligtelser, i fall vilkoret ej uppfyldes, från hans rätt till Norges rike. En hemlig artikel har innehållit att förläningarna hädanefter skulle bortgifvas enligt rådets vilja; en försäkran i detta afseende skulle föreläggas konung Karl vid ett nytt möte i Kalmar, och, om han nekade bekräfta den, rådet förklara sig för Kristian. Hemligheten blef röjd, och att Karl i stället fråntog flere herrar deras län och embeten förundrar mindre, än att man bland hans fullmäktige i Halmstad åter träffar samme man som hade förrådt Gotland och nu äfven offentligen öfvergick till danska partiet, under det de öfrige till utseendet åter förlikte sig med Karl. Det nya mötet i Kalmar, der Karl vädjade till påfven, aflopp fruktlöst. Det var tydligt, att endast vapnen kunde afgöra striden emellan honom och hans medtäflare, och i Kristians namn hade redan fiendtligheter blifvit började mot Vermland och Östergötland.

I början af året 1452 lät konung Karl samla vid skånska gränsen en här, »större än någon förut mindes af Sverige vara dragen»[4], säger Rimkrönikan, som med välbehag beskrifver krigsförklaringen, de lysande fälttecknen och konungens i främmande land förvärfvade skicklighet att indela hären. Den åtföljdes af tjugu på slädar förda *kanoner*[5]: de första som nämnas i

---

[4] Antalet uppgifves olika från 40,000 till 80,000 man. Främst för hären gingo *skyrännare*, d. ä. skidlöpare.

[5] »XX Kärrabyssor med Pulfver ok Stena som ther til höra». — Kanoner på fästningar hade man förut. Under Engelbrekts fejd omtalas byssor på Stockholms slott. Stockholms stad hade redan 1431 både *byssemästare* och *byssegjutare* på stat.

något svenskt fälttåg. En gruflig härjning af Skåne, der midt i vintern land och städer brändes, men ingen enda fast plats eröfrades, var allt hvad som blef utfördt med denna stora här. Konungen lemnade den med befallning att Halland och Blekinge skulle undergå samma öde. Krigsfolket deltes derför, men synes snart ha skingrat sig; ty när om våren konung Kristian började sitt fälttåg med ett infall i Vestergötland, står landet honom öppet, och slotten falla under sommaren i hans händer. Karl skulle väl slutligen möta fienden vid Tiveden och hindra honom inbryta i öfra Sverige; men återkallas genom underrättelsen att en dansk flotta angripit hufvudstaden, som försvaras af bönder. Då den svenska flottan, som konungen först samlat till Stockholm och sedan bortskickat derifrån, hinner återkomma, inskränker sig all strid i vexlandet af några skott. Ej underligt, i fall, såsom det säges, anförarne för svenska sjömakten varit Danskar [6], hvilka läto sina landsmän ostraffadt plundra och ödelägga svenska kusterna! Äfven Kristian fick oförföljd om hösten draga sig tillbaka från det inre landet, utan annan förlust än den han led genom en förbittrad allmoge vid tåget öfver skogen Holveden. Endast den tappre *Thord Bonde,* konungens syskonbarn och nu af honom nämd till rikets marsk, försvarade lyckligt rikets vestra gräns.

De följande åren likna det nyss beskrifna i osäkerhet och oro, men öfvergingo det i elände. År 1455 utbröt å nyo pesten i Sverige, som redan 1450 hade härjat; endast i Stockholm dogo 9,000 menniskor; treårig missväxt medförde tillika en hungersnöd, svårare än i mannaminne hade inträffat [7]. För öfrigt omvexlade krigsförrättningar utan plan med fredsförslag utan verkställighet och oupphörliga möten mellan rikenas råd. Stundom utmärktes dessa sammankomster genom lysande fester, i hvilka Karl visade sin prakt och rikedom eller sin andäktighet; såsom år 1455 vid hans åttaåriga dotters invigning i Vadstena kloster, då konungen sjelf i full kunglig skrud sjöng evangelium för altaret, och derefter vid Thord Bondes bröllop trakterade gästerna på fjorton hundrade silfverfat. Följande året blef den tappre Thord Bonde förrädiskt mördad af en dansk man, som

---

6 *Ericus Olai.*

7 *Diar. Vadstenense.* År 1464 om hösten kom pesten å nyo, borttog i Stockholm 7,000 menniskor och fortfor nära två år. Dessa år härjade den ock i Ryssland, der, enligt Karamsin, endast i Novogorod 48,000 menniskor dogo.

stod högt i hans tjenst och förtroende. Det intryck mordet gjorde i Sverige finnes ännu bibehållet i en folkvisa.

Det var denna tid ej ovanligt att finna Danskar i Karls, liksom Svenskar i Kristians tjenst. Stundom hade de egendom, ännu oftare slägtförbindelser i alla rikena, eller sökte sin lycka genom vapen, lika godt hos hvilken herre; så att det snart endast lemnades de lägre att ega ett fädernesland och lida derför. — Karl sjelf hade ej hjerta för sin plats, såg för mycket på enskild fördel och hade från en lysande partichef blifvit en svag konung. Mot de store hyste han ett grundadt misstroende, hvilket han af fruktan oftast förstälde och derigenom lemnade hemliga fiender tillfällen att öppet skada. Slug, medgörlig i allt, utom i fråga om penningar[8], sökte han i en lägre klass embetsmän, som i sådana egenskaper liknade honom och förrådde honom. I rofgirighet kunde hans fogdar jämföras med de utländske, men plundrade under lagens täckmantel[9]. Folket, som ej glömt Engelbrekt, afvändes från Karl; och då han äfven vågade väcka den gamla striden om testamentsfriheten till kyrkan och angripa de andliges egendom och privilegier[10], blef hans belägenhet så mycket farligare, som han ej ens egde krigiska egenskaper nog att sätta emot ett stånd, hvars medlemmar nu ofta på en gång förde biskopsstafven och svärdet.

Ärkebiskopen Jöns Bengtssons stämplingar voro konungen ej obekanta. Tillika med biskop Sigge af Strengnäs hade prelaten redan en gång blifvit öfvertygad om förräderi och mist

---

[8] »Höflig, men girig», säger en gammal underrättelse.

[9] Jfr Karl Knutssons karakteristik af Ericus Olai, hans samtida. Ehuru han blifvit beskyld för partiskhet, saknar denna likväl på det hela ej sanning och innehåller mer omdöme än Rimkrönikans välbehag öfver Karls kungliga och lysande yta. — Andra intyg instämma dermed: »Habebat præfectos ad omnem nequitiam audacissimos et ad omnem virtutem resque præclaras imbellissimos», säger Johannes Magnus. — Olaus Magnus, som upphöjer rättvisan hos Sten Sture den äldres fogdar, lastar likaledes Karls; och desses uppförande mot sin egen herre stämplar dem tillräckligt.

[10] År 1454, då de andlige deremot afgåfvo en skarp och vidlyftig protest. Karl fordrade ej blott inskränkning af testamenten till kyrkan, utan reducerade äfven en mängd gods, till hvilken ända »Herr Erik Eriksson Gyllenstjerna, som åtte Konung Carls Dotter, Fru Christina till Fuglevik, och Doctor Nicolaus Ryting, Cantzler, höllo på Konung Carls vägnar ræfst öfver hela rijket, efter som theras Dombreff finnes mångestädes här i rijket», heter det i en gammal anteckning. *(Palmsköldska Saml.)* Karl yrkade tillika, att ingen adelsman borde få inträda i andliga ståndet, utan att förut ha afstått sin fasta egendom till slägten.

sina förläningar, men förliktes med konungen genom bemedling af rådet, som likväl förde ett högt språk och på en herredag i Vesterås uppenbart lät förstå sitt missnöje med Karls styrelse och sin böjelse för Kristian. Konungen, i förlitande på sina skatter och sitt legda krigsfolk, aktade ej derpå [1].

I början af året 1457, då ärkebiskopen var konungens gäst på Stockholms slott, och nya klagomål dem emellan förevarit, skedde åter uppbåd till ett af dessa fruktlösa krigståg, som årligen utmärkte Karls regering. Nu skulle det gälla Öland, som Danskarne intagit, och då Karl sjelf begaf sig söderut, fick ärkebiskopen i uppdrag att påskynda utrustningen i den öfre delen af landet. Men Jöns Bengtsson gick upp i Upsala domkyrka, nedlade på högaltaret sin andliga skrud, påtog hjelm, harnesk och värja, lät på kyrkodörren uppslå sin krigsförklaring mot konungen och började genast fiendtligheterna. Karl skyndade väl tillbaka och hade ett, om ej talrikt, likväl utvaldt krigsfolk att sätta emot en oordentligt uppbådad hop, men lät med obegriplig säkerhet sig öfverfallas i Strengnäs; hvarifrån han efter en kort strid, sjelf sårad af en pil, nästan ensam flydde till Stockholm och med möda blef insläppt. »Och efter han såg» — säger Olaus Petri — »att ärkebiskopen och de med honom voro hade tagit saken så före, att de ville gå det igenom, och han fruktade att borgarena i Stockholm icke skulle stå faste med honom, efter landet vände sig honom ifrå, derför bestälte han om sitt guld och silfver, det han ganska mycket hade, gaf sig hemliga nattetid till sjös [2], och tredje dagen derefter var han i Danzig, tog der lejd och blef der i sju år.»

Nu inkommo åter de för Karl landsflyktige svenske herrar. Stockholms stad, hvilken i Albrekts dagar hade utstått en sju års belägring, gaf sig inom en månad åt ärkebiskopen, som nu lät kalla sig *Sveriges rikes furste och föreståndare.* — Befälhafvaren på Stockholms slott öfverlemnade det och sin konungs sig anförtrodda barn utan svärdsslag, emot vilkor att ingen räkenskap skulle honom affordras för de medel han haft

[1] Rimkrönikan.

[2] Den 24 Febr. 1457. Olaus Petri anmärker, att af »den dråpeliga skatt», Karl hade med sig, länte han en stor summa i guld åt de »Preussiska Herrarne». Detta åt staden Danzig år 1458 gifna lån utkräfde sedermera konung Karl XII till kapital och ränta år 1704 för familjen Gyllenstjerna, som härstammar från Karl Knutssons dotter Kristina. En annan del af Karls skatter blef gömd i Dominikanerklostret i Stockholm, men förråddes af munkarne till konung Kristian.

om händer. Hans likar, de kungliga fogdarne i landsorterna, följde alla, utom Gustaf Karlsson [3] på Kalmar, »som sitt riddarenamn med ära bar», så beredvilligt det gifna exemplet, att vid pingsttiden, då konung Kristian med sin flotta kom till Stockholm, Danskarne beklagade att ingenting för dem återstod att göra, och i synnerhet öfverhopade de andlige med spefulla loford. Men för ord glömdes ej verkligheter, och det andliga ståndet hugnades med den fullständigaste bekräftelse på alla sina friheter.

Kristian I af Oldenburg valdes nu till konung i Sverige, kröntes i Upsala den 29 Juni 1457 samt erhöll på en sammankomst i *Skara* emellan alla tre rikenas råd följande året deras gemensamma försäkran om tronföljden för sin son. Äfven bönderna, emot hvilkas vilja han blifvit inkallad i riket (ehuru de hållit med ärkebiskopen emot Karl), läto sig nöja med hvad som skett; och — för att åter tala i krönikans ord — »landet stod under konung Kristians regemente väl med det första». »Men» — heter det — »då han några år regerat hade, begynte han lägga många nya skatter på landet, och alla de som några penningar hade, de måste läna honom stora summor och fingo intet igen. Han löste landet *Holsten* till sig af grefven af Schauenburg och sin bror, grefve Gerdt, hvartill han församlade mycket penningar af alla sina riken. För sådana beskattningars skull och att han förde allt af landet, begynte han få stor ovilja här i riket, och hans ovänner begynte kalla honom en bottenlös taska, och sade att han varen rikets förderfvare; ändock han eljest var en from och saktmodig man» [4]. År 1463 utspriddes ett rykte att konung Karl skulle återkomma och med härsmakt angripa riket. Det befans slutligen ogrundadt. Men en köpman, som ärkebiskopen lät fånga och som sades ha derom fört bref till Karls slägtingar och anhängare, blef jämte flere af dessa underkastad den grymmaste tortyr, så att några dogo, andra blefvo ofärdiga. Derigenom väcktes mycket hat mot ärkebiskopen, som var så hätsk och hårdsinnad, att »hvem han blef vred uppå, honom ville han förderfva i grund».

---

[3] Son åt konungens svärfader, den förr omtalte Karl Ormsson; hyllade sedermera äfven Kristian.

[4] *Olaus Petri.* Holsten hade blifvit ledigt 1459 då hertig Adolf dog, hvarefter Kristian följande året blef hyllad till hertig och grefve öfver Slesvig och Holsten samt afköpte de öfrige pretendenters anspråk.

Konung Kristian kom sjelf till Stockholm för den inbillade faraus skull, utskref en ny skatt och gaf ärkebiskopen uppdrag att utkräfva den, medan han sjelf företog ett tåg till Finland mot Ryssarne, till hvilket ändamål han hade fått uppbära äfven en del af den krigshjelp mot Turken, som en påflig legat nu samlade i Norden. Bönderna sade nej till den nya skatten, ropade att de hellre ville dö än utgöra flera olaga gärder, uppreste sig och erhöllo ärkebiskopens löfte om eftergift, kanske så mycket snarare som kyrkans landtbönder ej heller af konungen blifvit undantagna. Men Kristian vid sin återkomst beskylde ärkebiskopen att sjelf ha tillstält uppresningen och anförde emot honom en mängd anklagelser, som alla egentligen träffa prelatens uppförande mot Karl, ehuru nu Kristian öfver dem uppträdde såsom domare. Äfven i rådet och bland borgerskapet hade ärkebiskopens motparti öfvervigten. Man fann i staden sedlar öfver allt uppsatta med inskrift: »Ärkebiskopen är en förrädare.» Konungen, oaktadt hotelsen af bannlysning, lät fängsla honom. Bönderna, seende i ärkebiskopen nu ett offer för rikets frihet, stormade väl till Stockholm, men blefvo slagne och till en del trolöst nedgjorde i en strid, der riksmarsken Thure Thuresson (Bjelke) förvärfvade namnet af allmogens slagtare [5]. Konungen skall, innan han bortreste, ha plundrat Stockholms slott på alla redbarheter, ifrån den förgylda spiran på tornet till fönster, grytor och kittlar, samt låtit nedbryta murar, gräfva i jorden och äfven söka i sjön efter förborgade skatter; så att ett samtida bref med högsta förbittring klagar, att han ransakat tre element: väder, vatten och jord efter penningar.

Också var ej konungen förr borta och hade med sig fört ärkebiskopen fängslig till Danmark, än upproret å nyo utbrast under anförande af dennes slägting, biskopen i Linköping *Kettil Karlsson* (Vase), som i början af år 1464 i Vesterås lät förklara sig för *riksföreståndare*, understödd i synnerhet af Dalkarlarne, »de vildaste» — säga Vadstena-munkar — »och mest krigiska» af Sveriges inbyggare [6]. Ett bref i Dalkarlarnes och all Sveriges allmoges namn utfärdades, uppfyldt af de häftigaste anklagelser mot konungens regering [7]. I strängaste vintern öfverkom väl konung Kristian till Stockholms försvar; men

---

[5] Rimkrönikan.
[6] »Maxime feroces et bellicosi». *Diar. Vadstenense.*
[7] *Handl. rörande Skandinav. Hist.*, 5 del. Ur detta bref är ock berättelsen om konungens plundring af Stockholms slott tagen.

Dalkarlarne drogo sig för honom tillbaka och lockade honom slutligen efter sig in i en tjock skog vid *Harakers* kyrka i Vestmanland, der han led ett stort nederlag, var i personlig fara och måste fly till Stockholm, hvilket Dalkarlarne sedan hela sommaren belägrade. »Då kom ett anskri öfver landet bland bönderna, att de ville hafva konung Karl igen; Sverige vore ett konungarike och intet höfvidsmansdöme eller prestegäld.» Rikets råd måste ge efter, och Karl blef verkligen inkallad, men endast för att efter sex månader åter fördrifvas genom den nu mot honom lössläppte ärkebiskopen [8], med hvilken biskop Kettil förenade sig.

Under två och tre fjerdedels år (ifrån Januari 1465 till November 1467), som den nu för andra gången afsatte konungen tillbragte på *Raseborgs* slott i Finland, nu mera så fattig att han i bref klagar sig ej kunna betala 50 mark som han var skyldig, se vi först biskop *Kettil*, derpå efter hans död *ärkebiskopen*, och innan kort emot honom den mäktige *Erik Axelsson* (Tott) såsom *riksföreståndare;* så att snart den styckning af riket under flere inhemske regenter synes verkställd, som någon gång säges ha varit de stores plan i dessa tider [9].

Den 13 Nov. 1467 blef Karl Knutsson ändtligen för *tredje gången* återkallad. Kort derefter dog hans oförsonlige fiende ärkebiskopen i landsflykt. Den gamle konungen tillbragte ännu sina sista år under yttre och inre krig mot Kristian, som å nyo anföll Sverige, och mot *Erik Karlsson* (Vase), som stält sig i spetsen för ett inhemskt uppror; tills *Sture*-namnet begynner glänsa i Dalarne, och efter *Nils* och *Sten Stures* segrar, först öfver den inhemske upprorsstiftaren, sedan öfver den utländske fienden, Karl kunde dö som konung. Han afled den 15 Maj 1470 på Stockholms slott, vid sextioett års ålder, och öfverlemnade på sotsängen riksstyrelsen åt Sten Sture, med råd att aldrig söka kronan [10].

---

[8] *Olaus Petri.* »Och var fögo bättre än att han måste tiggia nåd af honom».

[9] »De ville hafva skift riket i fyra delar, och de skulle hafva varit fyra som riket regera skulle». *Olaus Petri.*

[10] Rimkrönikan. *Johannes Magnus.*

SJETTE KAPITLET.

STURARNE.

STEN STURE DEN ÄLDRE. — KONUNG HANS. — SVANTE STURE. — STEN STURE DEN YNGRE OCH KRISTIAN TYRANN.

Sådant var det »sjumanna-regemente efter kurfurstarnes i Tyskland exempel», som den store Gustaf Adolf omtalar såsom uttänkt af åtskilliga rådsherrar, »hvilka — säger han — gerna hade varit till freds att konungen varit ett spjut och sutit igenom hertigen, så hade de varit dem qvitte båda», tilläggande: »desse sällar voro ock de som rådde konung Johan att uppföda sin son till båda rikena (det var i den papistiska religionen), som honom odugse till Sveriges regemente gjorde» [9]. — Vid denna tid var Gustavianska slägten både förminskad och söndrad. Eriks hus var förödt, Magnus vansinnig, Johan hade ej ännu barn af sitt andra gifte. Sigismund gick bort till ett främmande rike. Karl hade år 1579 personligen sökt sig en maka i *Maria* af Pfalz [10], hvars älskade minne han i sin rimkrönika högt firar, liksom han efter henne benämt den kungsgård [1], der han så ofta med henne vistades, och en af sina nya städer. Hon liknade i dygder Katarina Jagellonica och var såsom hon en medlarinna mellan stridande bröder. Men af sex barn, som hon skänkte sin gemål, dogo alla i späd ålder, utom dottren *Katarina*, framdeles stammoder för Pfaltziska huset på Sveriges tron. — Det var under sådana utsigter som Karl skref till Sigismund i Polen år 1588 och bad honom träda i äktenskap [2]: de voro så få qvar af Vasahuset, ej mera än tre på svärdssidan; de borde hålla tillhopa; det funnes ett parti som kommit mycket ondt åstad emellan bröder och förvandter

[9] Den förr citerade »Konung Gustaf Adolfs egenhändigt uppsatta historia angående Caroli IX:s regementstid». Bengt Bergius, som utgifvit den tillika med konung Karl IX:s rimkrönika, har bifogat följande intyg: »Denne föregående Historiske Berättelse har Copiisten M. Falck, hvilken sedan blef Borgmästare i Kexholm, utaf Konung Gustaf Adolfs eget Manuscript efter ordres afskrifvit, och det några åhr för den olyckelige Slottsbranden (1697), hvilket betygar S. Lejonmarck, Secret. Archivi».

[10] Dotter af Ludvig VI, kurfurste af Pfaltz, och dess första gemål Elisabeth, landgrefven af Hessen Filip den ädelmodiges dotter. Hertigen friade sjelf och förlofvade sig under sin första resa till Tyskland 1578, den andra företogs 1579, då han firade sitt bröllop den 11 Maj i Heidelberg. Han besökte det ännu en gång med sin gemål 1583.

[1] *Marieholm.*

»Efter Maria var den fromma furstinnas namn.
Vid Venern fins icke bättre hamn».

Der anlade Karl 1583 Mariestad, hvilken stad blef säte för den egna superintendent eller biskop, som han år 1580 utnämde öfver Vermland samt Vadsbo och Valla härad.

[2] Till Sigismund med Maurits Stensson Lejonhufvud. Örebro den 9 Juli 1588. *Hertig Karls registr.*

Med Engelbrekt hade folket åter blifvit en makt, och unionen detsamma som utländskt välde. Karl Knutsson, som ville skörda der han ej sått, hade begagnat sig deraf för att vinna kronan; men tillika med sitt exempel visat, att man denna tiden kunde vara allt i Sverige utom konung. Sturarne lärde deraf att ej söka tronen och att uppriktigare sluta sig till folket; men skulle å sin sida erfara, huru svår en partichefs regering är, om han också är allt utom konung. Emellertid var unionen till namnet qvar och ännu fästad vid de stores intressen, tills alla dessa falska förhållanden bröto sig i ett danskt eröfringsförsök mot Sverige, och Kristian II:s bödelsyxa i blod dränkte äfven föreningens namn.

Sten Sture, den äldre kallad, var son af riksrådet och riddaren Gustaf Anundsson Sture med konung Karl Knutssons halfsyster Brita Bjelke. Han hade burit sina första vapen i biskop Kettil Vases uppresning mot Konung Kristian år 1464, och sedermera tillika med Nils Sture [1], som, ehuru med samma namn, likväl ej var af samma ätt, slutligen uppehållit Karl Knutssons vacklande tron. Han var utmärkt genom en stor klokhet, ej mindre än genom tapperhet. — »en snäll, försigtig och frimodig herre, och dertill i sina anslag lyckosam» [2] — genom många egenskaper folkets man, men äfven betydande genom sina förbindelser, i synnerhet med de både i Danmark och Sverige så mäktige *Axelssönerna* [3], nu konung Kristians fiender.

---

[1] Nils Stures far, riksrådet Bo Stensson Natt och Dag, var gift med Karin, en dotter af Sven Sture från Slesvig, af den danska Stureslägten, hvars namn Nils Sture efter sin moder upptog.

[2] *Laurentius Petri.*

[3] De voro nio bröder, söner af Peder Axelsson (Tott) i Danmark. Erik Axelsson, som nu innehade Finland, var förmäld med Elin Sture, Sten Stures *faster* (ej *syster*, såsom oriktigt blifvit uppgifvet). Ivar Axelsson, med Gotland i förläning, hade till hustru konung Karl Knutssons dotter Magdalena, en förbindelse som banat Karl åter vägen till tronen. Sjelf var Sten Sture gift med Ingeborg, en dotter af Åke Axelsson. Indragning af förläningar efter en annan broders, Olof Axelssons, död hade bragt slägten i fiendskap med konung Kristian, mot hvilken Ivar Axelsson redan 1467 förklarat krig.

Stockholms stad och *Dalkarlarne*, emellan hvilka på denna tid omtalas ett eget förbund, som var ett hufvudstöd för Sturarnes makt, erkände genast Sten Sture för riksföreståndare. I allmänhet var folket för honom, och ej förgäfves låter Rimkrönikan honom säga:

»God hyllest hade jag af Sveriges allmoge,
Ändock herrarne ej alla öfverens med mig drogo.»

Rådet var deladt. Unionens upprätthållande omtalades såsom vanligt. Erik Karlsson Vase med flere landsflyktige svenske herrar af den gamle ärkebiskopens parti hade med skepp och folk återkommit från Danmark, för att ännu en gång bestrida den döende Karl Knutsson kronan. Sten Sture dref dem väl på flykten; men oenigheten fortfor, och riket var nära ett år utan erkänd regent; så att bönderna slutligen egenmyndigt sammanträdde i Upsala, tolf från hvarje landskap, och förelade rikets råd att träffa någon öfverenskommelse sins emellan; »ty de sade sig ingalunda kunna längre sådan tvedrägt lida i landet»[4]; hvarpå, efter nya betänkligheter, Sten Sture, förnämligast genom bönder och borgare, men äfven med större delens af rådet bifall, den 1 Maj 1471 i Arboga valdes till *Riksföreståndare*. Att den mäktige Erik Axelsson höll honom de af sig innehafda slotten till handa och att den nye ärkebiskopen Jakob Ulfsson, hans fosterfader och till en början hans vän, förklarade sig för honom, bidrog utan tvifvel hufvudsakligen dertill.

Nu kom konung Kristian sjelf för Stockholm med en flotta af sjutio skepp. Man talade på båda sidor om förlikning. En rättegång inför fullmäktige af alla rikenas råd skulle afgöra tvisten emellan Kristian och *Sverige*, emellan Axelssönerna och deras rättmätige konung, emellan de svenske affällige herrar och Sten Stures parti i rådet. Allt detta var mer än nog att uppehålla Danskarne en hel sommar, och man synes blott ha velat vinna tiden. På rättegångsdagen uteblefvo både Sten Sture och hans vänner. Riksföreståndaren hade begifvit sig till Östergötland, Nils Sture till Dalarne för att från de aflägsnare landskapen samla folk; ty i trakten kring hufvudstaden voro Danskarnes anhängare verksammast. Erik Karlsson (Vase) och Trotte Karlsson (af Eka) hade redan förmått större delen af Upland att hylla konungen. Bönderna lockades till danska lägret genom godt köp på salt, hvarpå tillförseln med afsigt

[4] *Olaus Petri.*

förut varit hämmad. Många stannade qvar under konungens fanor. Att Sten Sture ej hördes af, ökade Danskarnes mod [5]. Kristian kallade honom en gosse, som borde agas med ris och nu gömt sig i skogarne; hans knektar skröto af den smälek de ämnade tillfoga Stockholms borgare och deras hustrur. Emellertid nalkades Sturarne förenade norr ifrån till hufvudstadens undsättning; och den 10 Oktober 1471 stod slaget på *Brunkeberg*.

Denna, då ännu utom Stockholms stad belägna, nu jämnade och bebygda sandås, som ännu behåller sitt namn af den grymme Brunkes straff, hade af konung Kristian blifvit befästad »med några nye funder» heter det. En skans eller så kallad *skerma* hade der blifvit uppförd och besatt med »många stora bössor». Konung Kristian sjelf med danska hufvudbaneret höll på berget och hade den nämda skansen bakom sig till skygd för ett befaradt utfall från staden. En annan del af hären stod nedanför berget vid St. Claræ kloster, den tredje hade stannat vid skeppen, som lågo under landet vid Käpplingeholmen (nu Blasiiholmen), då ännu från Norrmalm skild genom vattnet, öfver hvilket Danskarne hade slagit en kafvelbro för att underhålla förbindelsen med flottan. Sten Sture, sedan han uppsagt stilleståndet, delte äfven sin här i tre hopar, hvaraf en sändes på en omväg att anfalla Danskarne vid skeppen, under Nils Sture, som i en af Norrmalms nu så folkrika trakter då fann så många hinder af kärr och skog, att hans fördröjda framkomst nära vållat slagets förlust. — Fyra gånger stormade Sten Sture Brunkeberg, som först blef intaget sedan han lyckats att locka en del af fienderna ned af berget genom ett anfall på den del af danska hären, som stod vid sidan af St. Claræ kloster. Under detta anfall stod träskansen på berget i ljus låga. Den hade blifvit intagen af Stockholms borgare genom ett utfall från staden. Nils Stures ankomst afgjorde segern. Kristian, sjelf sårad, undkom med möda på skeppen. Många af de flyende drunknade, emedan bogerskapet under striden lät genomsåga kafvelbron. Slaget, länge ibland svenska allmogen berömdt och besjunget [6], har många lifliga drag af gamla seder. Sten Sture bad och skriftade med hela sin här, innan han om morgonen drog ut i striden. Alla hans män anlade fälttecken af halm

[5] »Konung Kristiern intet af Herr Sten visste,
Ty han for med stora tyste». *Rimkrönikan.*

[6] En folkvisa finnes derom ännu.

eller löf på hjelmar och hattar, för att skilja sig från landsmän och bröder som äfven fäktade i fiendens led. De ryckte fram till anfall under afsjungande af Sankt Görans visa såsom stridssång, och Sten Sture helgade sedan åt det ridderliga helgonet en bild, som ännu ses i Stockholms Storkyrka. Den hetaste striden var om båda hufvudbaneren. Konung Kristian sårade med egen hand *Knut Posse*, som anförde utfallet från staden. Sten Sture var flera gånger omringad af fienden. En fattig bonde, *Starke Björn* kallad, lopp under hela slaget framför hans häst och röjde rum med ett stort slagsvärd. Riksföreståndarens gemål med Stockholms förnämsta fruntimmer åskådade slaget från slottsmuren, och lät utdela mat och allmosor åt stadens fattiga. — Brunkebergs slag var betydligare genom sina följder än genom de använda stridskrafterna. Sten Stures styrka uppgifves till omkring tio tusen man, hvartill kommo tretton hundrade väl utrustade ryttare från Stockholms stad. Fotfolket bestod mest af bönder, för hvilka bågen och den från hedendomen välbekanta nordiska stridsyxan[7] ännu voro förnämsta vapnen. Vid lägret på Norrmalm hade konung Kristian fem tusen man, väl rustade och försedda med ett för dessa tider talrikt artilleri. Med den del af hären, som var qvar vid skeppen, och det manskap, som de svenske herrar af Kristians parti samlat omkring sig, var hans styrka troligen till antalet föga olik; men i krigsöfning och utrustning öfverlägsen. Många Svenskar stupade äfven på hans sida. Ibland dem den tappre Trotte Karlsson, hvars sköld af trä, öfverdragen med läder, hängde ända till branden 1702 i Upsala domkyrka[8]. Öfverlefvorna af de på konungens sida fäktande Svenskar flydde till skeppen. Danskarne ville förgöra och kasta dem i sjön. Till konung Kristians heder må nämnas, att han hindrade det och lät frigifva dem. Sjelf öfvergaf han Sverige för att ej mera återkomma, och lemnade det i fred under de följande tio åren af sin lefnad.

Dessa år voro de lyckligaste som riket på långliga tider njutit. Hufvudmännen för motpartiet förlikte sig med riksföreståndaren, som nu fick öfverlemna sig åt fredliga omsorger. Hittills hade hälften af borgmästare och råd i städerna varit

---

[7] »Den svenske pålyxe» kallas den i gamla rim från unionstiden.

[8] I en handskrift på Linköpings bibliotek (af år 1519) säges, att i Brunkebergs slag 16 riddare med 614 man blefvo fångna och 2,000 man slagna. *Linköpings Biblioteks Handl.*, I del s. 90.

Tyskar. Borgare och bönder fordrade efter Brunkebergs slag förändring af detta stadgande i svenska stadslagen, »eljest sade de sig aldrig vilja Sveriges herrar och råd till hjelp och undsättning komma»; det upphäfdes genom riksföreståndarens och rådets bref [9]. De många uppkomna ödeshemman begynte åter bebyggas, såsom ses af de derom aflåtna förordnanden [10]. Att förhindra de gamla hemmanens klyfning stadgades, att den som längst brukat och besutit en gård skulle ega rätt att de andra arfvingar derur lösa. Öfver sina fogdar höll Sten Sture sträng uppsigt och lät laga dom gå både emot dem och sig sjelf, om rättmätiga klagomål fördes. Hans rättvisa var länge berömd bland svenska folket, och ett ordspråk blef gängse att herr Sten hellre ville våga sitt lif än låta bonden ett får afhändas med orätt [1]. Rimkrönikan prisar de goda åren, det lindriga priset på alla förnödenheter, tillgången på salt och humle och utländska varor, emedan nu »månget godt skepp till Sverige drog».

Äfven på lärdom och vetenskaper fick man tid att tänka. Vid ärkebiskopssätet i Upsala fans af ålder en skola genom Birger Jarl inrättad, med beviljadt underhåll af fattigtionden, enligt ett påfligt bref af år 1250; och man finner att lärjungar från domkyrkoskolorna i riket blifvit dit förskickade för att fortsätta sina studier [2]; hvarför svenska sändebuden till kyrkomötet i *Basel* hade i uppdrag att ifrån Tyskland hemföra några lärde män, som kunde vid Upsala skola undervisa den svenska ungdomen och bidraga att afhjelpa den öfverklagade okunnigheten bland presterskapet [3]. I följd deraf inrättades ock verkligen år 1438 till en början *en* akademisk profession i Upsala, hvars innehafvare skulle årligen »läsning hålla, lijkawiis som en mäster i studiis privilegiatis plägar göra» [4]. Ett påfligt bref hade äfven gifvit konung Erik af Pommern rättighet att

---

[9] Af den 14 Oktober 1471.

[10] Se *Kalmare recess* af år 1474.

[1] Scheffer, *Memorabil. Svet. Gentis.*

[2] Se ett exempel af år 1468 i *Script. Rer. Suec.*, T. I. p. 83.

[3] *Celse*, Apparatus ad Hist. Sveo-Goth. P. 2. MS på Upsala bibliotek. Stockholms borgerskap erhöll 1419 påfligt privilegium på den gamla till *S. Nicolai* kyrka i hufvudstaden hörande skolan. Den hade afbrunnit, och den illa beryktade ärkebiskopen Johannes Jerechini nekade tillåtelse att återuppbygga den, om han sjelf ej fick tillsätta lärare, hvilket pastor och borgerskapet dittills hade gjort: en rättighet som påfven nu åt dem bekräftade.

[4] Läraren, magister Andreas Bondonis, fick lön af den förut till hospitalet i Enköping anslagna tionde. Se brefvet härom af rikets biskopar

i Norden stifta en högskola, och konung Kristian fick på sin resa till Rom år 1474 detta löfte för Danmark förnyadt. Samma år handlade ärkebiskop Jakob Ulfsson om denna angelägenhet med svenska presterskapet på mötet i Arboga. Ett sändebud affärdades till Rom, som återvände med påfven Sixtus IV:s tillståndsbref[5] för inrättandet i Upsala af ett *Studium Generale* uti teologien, kanoniska och civila lagen, medicinen och filosofien, med rättighet att utdela grader och med fullmakt för ärkebiskopen att vara kansler, hvarpå Upsala universitet den 21 September 1477 (ett år före det i Köpenhamn) blef högtidligen invigt, sedan riksföreståndaren och rikets ständer i verldsligt afseende beviljat det samma friheter som det parisiska egde.

Konung Kristian I dog den 22 Maj 1481: »till växt» — heter det — »en stark, hög, lång och fullkomlig herre, mer än någon af hans efterkommande har varit; till sinnet en from, mild, gudfruktig, saktmodig och tarfvelig herre och konung, som räknas ibland de goda konungar som Danmarks rike förestått hafva». Så döma honom Danmarks män[6]. I Sverige har hans minne fått dela hatet mot unionen; och detta hat växte i den mån Danmark för Nordens frihet kunde anses farligare under Oldenburgska huset, som genom besittningar och tänkesätt snart införlifvade sig med detta rike, då deremot de föregående främmande unionskonungarne varit föga behagligare för Danskarne än för Svenskar och Norrmän. Äfven Norge, ehuru lugnare än Sverige, emedan det i sin medeltids strider hade utmattat sig, begynner mer än förr känna farhågan för det danska öfverväldet i unionen. Det norska rådet sänder det svenska en lång lista på klagopunkter efter Kristians död, tillläggande: »att utländske män i hans tid hade fått våld och framgång i Norge vida mer än någon tid tillförene; att man borde bättre betänka den artikeln om de tre rikens evärdeliga förening, hvilket ingen god lycka hade haft intill denna tid; och att en kärlig och vänlig bebindelse emellan Norge och Sverige borde förhjelpa bägge till deras fulla frihet, rätt och välmakt»[7]. Emellertid, ehuru ofta efter Brunkebergs slag de mångfaldiga underhandlingarna emellan Danmark och Sverige intill konung Kristians död blefvo fruktlösa, förde de likväl kort derefter till

---

och Karl Knutsson såsom riksföreståndare uti *Samlingar i Svenska Historien*, Upsala 1797, 1 häft.

5 Gifvet den 28 Febr. 1477.

6 Jfr *Hvitfeld*.

7 *Hadorph*, Bihang till Rimkrönikorna.

unionens förnyande genom Kalmare recess af år 1483; och de vilkor, med hvilka Kristians son *Johan* eller *Hans* (såsom han gemenligen nämnes) här kallades äfven till Sveriges konung, visa bäst hvilket intresse det var som uppehöll föreningen. Efter ett högtidligt erkännande af alla kyrkans privilegier öfverenskomma de tre rikens fullmäktige här ibland annat: att konungen, som i allmänhet vore bunden af *rådet* och borde uppehålla sig ömsevis ett år i hvartdera riket, skulle regera *genom gode inländske män* och ej draga dem någon *vanbörding* öfver hufvudet; vid slotts och läns bortgifvande vore han pligtig att rätta sig efter meningen af de rikets råd, som bodde i den landsort, der slotten voro belägna; i rådet, som borde besättas med riksens ädlingar och så många andlige som behof gjordes, skulle ingen ny medlem intagas utan de öfrigas samtycke, och eho som söndrar sig från sina medbröder skulle med blygd derur förvisas; fyra råd skola ensamma hafva nyckeln till hvarje rikes bref och drätsel samt derför redogöra och ansvara; konungen finge ej köpa eller till sig panta något adligt gods; deremot kunde adeln innehafva pantegods från kronan utan all tjenst och tunga; adeln fick full frihet att befästa sina gårdar och kunde der neka konungen sjelf inträde, men lemna fristad åt dem som fallit i konungens onåd; slutligen heter det, att hvarje god man, andlig eller verldslig, vore konung öfver sin egen landtbo, undantagande de mål som konungs ensak voro. — »Och ändock sådane artiklar voro svåre, så lofvade dock konung Hans det ut med eder, bref och insegel, att han dem hålla ville».

Kalmare recess af år 1483 är aristokratiens höjd i Sverige och visar åtminstone det mål, som den äfven här hade föresatt sig. — Hvad sjelfva beslutet angår, så förstod Sten Sture att uppehålla verkställigheten. »Ty» — för att åter nytja Olai Petri ord — »ändock att Sverige blef konung Hans tillsagdt och bebrefvadt i förberörda möte, så fördröjdes det dock väl i fjorton år, förr än han kom dertill; dels deraf, att konung Kristians gäld ej blef betald, — och dels deraf, att de svenske voro icke mycket välvillige dertill, — och skedde i de fjorton år ganska många och långsamma herredagar riken emellan, att frid måtte blifva och konung Hans komma till Sverige, men det gick allt så långsammeliga till och sköts opp från det ena mötet till det andra; och var nog till märkandes af all de svenskes anslag, att de hade ingen hog eller vilja till konung Hans, annars hade den saken ej vordet så fördröjd».

Ibland tvisteämnena emellan Danmark och Sverige var ön *Gotland*. Den hade af konung Kristian blifvit förpantad till Olof Axelsson (Tott) och innehades efter honom af brodern Ivar, åt hvilken konung Karl Knutsson gifvit sin dotter, i hopp att dermed åter förvärfva Gotland åt svenska kronan. Men denna mäktiga danska slägt, som af fiendskap mot Kristian hade förbundit sig med Sten Sture, visade sig snart vara för honom ett opålitligt stöd. Då Erik Axelsson, som innehade Finland, dog, öfverlemnade han emot löfte de finska slotten, icke till sin svåger riksföreståndaren, utan till sina bröder Lars och Ivar, som satte sig i besittning af landet för egen räkning, så att emellan Sten Sture och Ivar Axelsson slutligen derom fejd uppstod, som slutades dermed, att den senare år 1487 öfverlemnade Gotland till konung Hans och sjelf sökte en tillflykt i Danmark. Denna inre söndring blottade de stores tänkesätt mot riksföreståndaren. Det var redan år 1484 i fråga att betaga honom sin makt, och han erbjöd sig mer än en gång att nedlägga den. I sig sjelf var denna makt obestämd, och tvetydigheten i dess innehafvares ställning kunde svårligen undgå att äfven sträcka sitt inflytande till hans handlingssätt.

Detta visade sig i synnerhet i kriget med Ryssland, hvilket, efter flera förutgångna oroligheter, genom Ryssarnes infall i Finland år 1495 egentligen blef fruktansvärdt. Under det Knut Posse med lysande tapperhet försvarade Viborg, som Ryssarne i trenne månader förgäfves belägrade [8], samlade Sten Sture den största här som Sverige i hans dagar hade sett. Man räknade den till öfver fyrtio tusen man. Han sjelf stälde sig för dem i spetsen under Erik den heliges baner [9], som med stor högtidlighet hemtades ur Upsala domkyrka. Men med krigsfolkets öfvergång dröjdes så långt in på hösten, att en stor del deraf förgicks i sjönöd och köld, och då riksföreståndaren ändtligen ankom till Åbo, hade han uppmärksamheten så fästad på sina motståndare i Sverige, att Ryssarne ostraffadt fingo färhärja Finland. Sjelf öfverlemnade han innan kort befälet åt Nils Stures son Svante Sture, som, under det riksföreståndaren

[8] Den så kallade *Viborgska smällen*, hvarigenom Knut Posse på en gång här skall förgjort sexton tusen Ryssar, omtalas af intet samtida vitne; men väl förmäles att Ryssarne vid belägringen haft förunderligt stora, tjugufyra fot långa kanoner (»bombardas et machinas magnas et mirabiles, aliquas in longitudine XXIV pedum»), samt genom järtecken på himmelen förmåtts till aftåg.

[9] Fanan förlorades i detta tåg, och detta blef en ibland anklagelsepunkterna mot Sten Sture.

och rådet hemma bevakade hvarandra, om sommaren 1496 öfvergick till Narva samt eröfrade och förstörde Iwangorod. En ny här utskrefs i Sverige och öfverfördes till Finland om hösten samma år; men äfven denna utrustning blef utan frukt, i synnerhet som fiendskap nu utbröt emellan de båda Sturarne. Svante Sture, som påstod sig i flera afseenden vara förorättad, och nu senast i Finland lemnad utan understöd, öfvergaf egenmäktigt hären och efterföljdes snart af den förtörnade riksföreståndaren, hvilken inneslöt sig på Stockholms slott, hvarifrån han underhandlade med rådet, som nu uppsade honom tro och lydnad. Han anklagades att utan nöd ha blandat sig i de lifländska stridigheterna [10], under det Finland blifvit lemnadt försvarslöst; att ha undanhållit Svante Sture dess arf och kallat honom fältflyktig undan rikets baner; att ha velat indraga allmogen i rikets styrelse och utöda rådet, derigenom att nya ledamöter aldrig kallades i de afgångnas ställe; och slutligen att ha förhindrat uppfyllandet af Kalmare recess, ehuru han senast år 1494 hade med rådet ingått en högtidlig förening om dess verkställighet. Flera olyckor hade utmärkt de sista åren af Sten Stures styrelse, svår torka och missväxt, förskräckliga stormar, Stockholms brand och pestens förnyade härjningar. En påflig bannlysning, för det han undanhöll danska enkedrottningen [1] inkomsterna af hennes morgongåfva i Sverige, blef en ny förevändning för hans fiender, och att flere främmande furstar [2] äfven sökte Sveriges krona ökade oredan. — Rådet inkallade konung Hans. Sten Sture for till Dalarne och hotade med en ny Engelbrekt. Dalkarlarne läto sina bref utgå till Vestmanlänningar, Uplänningar och allmogen i hela Norrland, förenande sig med dem i ett »kärligt broderskap» att afvärja fäderneslandets, deras käre herres och höfvidsmans samt deras egen skada och eviga förderf. Konung Hans vedersäga de alla och skulle aldrig underkasta sig hans välde. — Hansestäderna, nu med riksföreståndaren förbundna, underblåste missnöjet med konungen, hvars förbund med ryska zaren på samma tid som Finland brann och blödde under Ryssarnes grymhet Svenskarne ej kunde förlåta.

---

[10] Genom understöd år 1485 åt ärkebiskopen af Riga i striden mot härmästaren i Lifland.

[1] Dorothea af Brandenburg, först konung Kristofers, sedan Kristian I:s gemål, dog 1495.

Konung Hanses bror och äfven »kejsarens son Maximilianus, den der bud och stora skänker hade sändt till herr Sten», enligt Olaus Petri.

Sten Sture, i spetsen för bönderna, angrep nu ärkebiskopen, som i det längsta spelat medlare. Han blef nu med en del af rådet innesluten på sitt slott Stäket. Bondehären drog derpå emot Stockholm, under det konungens här, som mest bestod af värfvade troppar [3], äfven kom på danska flottan för hufvudstaden och liksom för tjugusex år tillbaka åter lägrade sig på *Brunkeberg*. Enligt Sten Stures afsigt skulle Dalkarlarne der angripa den, under det han sjelf fölle fienderna i ryggen från staden, hvars malmar han låtit bränna. Hans plan blef röjd. Bönderna — enligt danska uppgifter tretio tusen till antalet — blefvo förut öfverfallna och slagna vid Rotebro; och då den segrande danska hären med svenska fanor återvände, och Sten Sture, misstagande dem för sitt eget folk, ryckte ut, hade han nära blifvit fången, om han ej störtat sig i Norrström med sin häst och genom en lönnport fått inträde på slottet. Det var den 28 September 1497. — Emot det att riksföreståndaren fritogs från allt ansvar för sin förvaltning samt försäkrades om en ganska ansenlig förläning (den största som någon svensk man egt utom Bo Jonsson) [4], förlikte han sig nu med konung Hans, som arm i arm med honom höll sitt intåg i Stockholm. Vid uppkomsten på slottet skall konungen skämtsamt frågat, om han ock allting väl för honom tillagat hade. Sturen pekade på de bakom konungen stående svenske herrar och svarade: »det må desse bäst veta; de hafva sjelfve både bryggt och bakat». Deremot har konungen sagt: »Herr Sten, I hafven lemnat mig ett ondt testamente i Sverige: bönderna, som Gud skapat till trälar, hafven I gjort till herrar, och de, som herrar skulle vara, viljen I göra till trälar» [5]. — Förbittringen hos herrarne mot Sten Sture var så stor, att många med en häftighet, som Danskarne sjelfve tadlade, fordrade hans hufvud; hvilket ock kanhända fallit, om ej biskop Cordt i Strengnäs varit [6].

Han var ännu fruktansvärd genom allmogens tillgifvenhet. Dalkarlarne, som oaktadt sitt nederlag ej ville aftåga från Stock-

---

[3] Konungen åtföljdes äfven af det denna tiden i flere furstars tjenst berömda så kallade *stora* eller *saxiska gardet*, hvars styrka uppgifves olika ifrån tre till sex tusen man.

[4] Hela Finland med Norrbotten och Åland, Nyköpings län, Svartsjö och Färingsön, samt Götala i Vestergötland.

[5] En dansk underrättelse säger, att konung Hans år 1497 på Fyens landting lät vitnesmål afläggas *mot* Sten Stures beskyllning, att konungen ville göra bönderna till trälar. På Fyen var ännu ej lifegenskapen införd, ehuruväl på Seland.

[6] *Olaus Petri.*

holm, måste han personligen blidka, och de underkastade sig ej konungen med annat vilkor, än att Sturen skulle fortfara att vara höfvidsman öfver Vestmanland och Dalarne: en tillökning i makt som han sedermera frivilligt till konungen afstod. Att Sten Sture erkände konung Hans, föreföll folket i allmänhet så otroligt, att rådet lät utgå bref till alla landsorter med afskrifter af den år 1483 afslutade Kalmare recess för att visa, det han redan för fjorton år tillbaka derunder satt sitt namn. Den 26 November 1497 kröntes konungen i Stockholm, då han slog många af adeln till riddare. Rimkrönikan påstår, att svenska fruntimrets begär efter *herre*-namn för sina män ej litet bidragit att bana konung Hans vägen till tronen. Ty *herrar* kallades denna tid endast riddare (liksom endast deras hustrur *fruar)*, och värdigheten, för hvilken en guldkedja [7] om halsen nu var det utmärkande tecknet, kunde ej riksföreståndaren, ehuru sjelf riddare, utan endast konungen utdela. — Sten Sture nämdes till rikshofmästare, Svante Sture till riksmarsk, och den förre var en af de fyra rikets råd, åt hvilka regeringen uppdrogs, då konungen i Januari månad 1498 afreste till Danmark. Han återkom i början af följande året, åtföljd af sin gemål Kristina [8] och sin äldste son Kristian, nu på sitt 18:de år, som redan 1497 af rådet hade blifvit erkänd för tronföljare och nu högtidligen dertill hyllades af lagmännen med tolf män från hvarje lagsaga.

Bitterheten hos Sten Stures inhemska motparti hvilade ej. Oaktadt den erhållna frikallelsen från allt ansvar, stälde ärkebiskopen, väpnad med ett påfligt bref, honom till rätta för all den skada ärkestiftet lidit under den sista fejden; de öfrige biskoparne samt Svante Sture med rådet klagade ock öfver begångna våldsamheter; och bevis finnas nog på sådana, som riksföreståndaren i dessa oroliga tider befalt eller tillåtit [9]. Konungen sökte bemedla tvisten, äfven med penningeuppoffringar.

[7] Hvitfeld klagar likväl, att redan ifrån år 1500 guldkedjan begynte bli en allmän adlig prydnad.

[8] Af Saxen. Dotter af kurfursten Ernst. Förmäld 1498.

[9] I Stockholms stads dombok (hvaraf ett utdrag finnes på Upsala bibliotek bland de Nordinska handskrifterna) klagas år 1492, att herr Sten vid lifsstraff förbjöd spanmåls utförsel, på samma tid som han sjelf utförde den. — Mot slutet af sin styrelse var han ej ense med Stockholms borgerskap, som begynte hålla med rådet. Han måste lofva att af egna medel ersätta den skada han år 1497 vållat genom malmarnes afbrännande, och åtta år efter hans död lät magistraten lägga beslag på all hans i staden efterlemnade egendom till hans skulders betalning.

Ett förlikningsbref, innehållande ett halft erkännande af de gjorda tillvitelserna, underskrefs af Sten Sture, som måste afträda större delen af Finland och vid sin ära förbinda sig att aldrig mer uppresa allmogen. Men konungens olycka i det till Ditmarskernas underkufvande år 1500 med så stolta förhoppningar företagna kriget, i hvilket blomman af Danmarks och Holstens adel föll emot en föga talrik bondehär, väckte i Sverige farliga minnen. Då konungen år 1501 återkom in i riket, enligt begäran utan stort följe för den hårda tidens skull, var misstroendet redan så stort, att han på vägen flydde ifrån Sten Sture, som kommit honom till mötes, och inneslöt sig på Stockholms slott. Flera sammankomster och underhandlingar skedde väl med den forne riksföreståndaren, som infunnit sig i hufvudstaden, der många af rikets råd voro tillstädes. Men med förändrad lycka hade äfven de svenske store nu öfvergifvit konungen, begynte samla sig omkring herr Sten, som de nyss förföljt, och klagade att Kalmare recess ej hölls. Sten Kristersson (Oxenstjerna), från hvilken Elfkarleby laxfiske blifvit indraget, grep till vapen och slog ihjäl en konungens fogde. Svante Sture förklarade i egen person konungen krig, emedan han ringa belöning erhållit »för det han hjelpt hans nåd till riket emot menige allmogens vilja», såsom orden lyda i fejdebrefvet.

Sten Sture valdes på hösten 1501 åter till riksföreståndare. Bönderna reste sig. Till och med ärkebiskopen måste nödtvungen ge vika för den allmänna rösten. De öfrige prelater gjorde äfven (såsom det syntes) gemensam sak med de nu förenade Sturarne: och den nyss från Rom hemkomne *Hemming Gadd*, utvald biskop i Linköping, förde befälet i belägringen för Stockholm, der konung Hans lemnat sin gemål Kristina af Saxen, med löfte att snart komma henne till undsättning. Staden öppnade innan kort sina portar. Men slottet utstod en belägring af åtta månader: och då drottningen ändtligen öfverlemnade det, emot betingad säkerhet till person och egendom för sig och sina försvarare (ibland hvilka voro flere svenske herrar), funnos af tusen mans besättning endast sjutio lefvande och af dessa knappt tio friska. Tre dagar efter slottets uppgifvande kom konungen med sin flotta utanför Stockholm till sin drottnings hjelp och måste återvända med oförrättadt ärende. Af de trenne slott, Stockholm, Örebro och Kalmar, som innehade kunglig besättning i Sverige [10], återstod endast det sista

[10] Rådet hade 1497 beviljat, att de nämda orterna skulle få ega danska befälhafvare (ehuru detta [illegible] införes bland klagomålen mot

ointaget. Äfven Norge affoll; och Knut Alfsson, ståthållare på Aggershus, uppträder såsom Sten Stures bundsförvandt, men blef vid en underhandling med Danskarne förrädiskt dödad, hvarefter prins Kristian qväfde upproret i den norska adelns blod. En svensk af riksföreståndaren till Norge skickad hjelptropp blef slagen. Prinsen gjorde ett infall i Vestergötland, brände Lödöse, intog Öresten och Elfsborg och lät besättningarna springa öfver klingan, ehuru de erbjudit sig att dagtinga. Bönderna tillskrefvo denna olycka Erik Eriksson (Gyllenstjerna), som var satt att försvara slotten, och höggo honom i stycken, ehuru Sten Stures fältöfverste Åke Johansson sökte skydda honom med sin egen kropp. Så förflöt halftannat år sedan Stockholms slotts uppgifvande, efter hvilken tid den danska drottningen, som emellertid sökt en fristad i Vadstena kloster, frigafs och af Sten Sture beledsagades till gränsen. På återresan sjuknade han och dog nära Jönköping den 13 December 1503, enligt Rimkrönikan, af förgift [1]. Hemming Gadd lät under det återstående af resan en annan föreställa riksföreståndarens person, och förbjöd vid lifsstraff yppa dödsfallet, tills han tilllka med Svante Sture hunnit försäkra sig om Stockholms slott, der den senare den 21 Januari 1504 utropades till riksföreståndare. — Sten Sture begrofs i det af honom stiftade Gripsholms kloster. Hans ende son Mauritz hade dött 1493; en dotter Birgitta, nunna i Vadstena kloster, lefde till 1536.

Svante Sture var son af den bortgångnes gamle vapenbroder Nils Sture, af slägten Natt och Dag. Att hans val till riksföreståndare säges ha skett »icke efter landets gamla lag och sedvänja» [2], kan vara likgiltigt, då titeln blott betydde, att han numera var den mäktigaste mannen i riket. Äfven om Sten Sture den äldre säger Olaus Petri, att bönderna röstade på honom för en läst tyskt öl; ehuru denna underrättelse ådrog krönikeskrifvaren konung Gustaf den förstes svåra misshag. Svante Sture var en tapper krigsman, af ett frikostigt och gladt lynne. Det berättas, att ingen kom i hans tjenst, som blinkade för ett slag af stridsyxan, och att han hellre tog af sig kläderna

konungen). Ibland de danske fogdarne utmärkte sig Jöns Falster, höfvidsman på Örebro, genom sina våldsgerningar, hvarför bönderna slogo ihjäl honom.

[1] Rimkrönikan tillskrifver det doktor Karl, den danska drottningens läkare. Andra underrättelser anklaga Märta Ivarsdotter från Danmark, den norske riddaren Knut Alfssons hustru, en fru af elakt rykte, Svante Stures älskarinna, och 1504 hans andra gemål.

[2] *Johannes Magnus.*

än lemnade en krigskamrat obelönad. Det påstås, att han mest sett på soldatens bästa; men hans regering var ock ett oupphörligt krigstillstånd. Folket tillskref sina olyckor tiderna, men mindes huru riksföreståndaren vid inträdet i bondens hus helsade man, hustru och barn med handslag, åt vid samma bord och i muntra samtal sjelf underrättade sig om deras angelägenheter. Hans medhjelpare i styrelsen var Hemming Gadd [3], — andlig till stånd och lärdom, men icke till seder och tänkesätt, ämnad till biskopsstafven, som han likväl aldrig bar, och oftare sedd i spetsen för hären och flottan än vid altaret; för öfrigt väl förfaren i statssaker och brinnande af hat till danska namnet. — Deras regering (ty man kan kalla den gemensam) var ett fortsatt krig mot Danmark, fördt genom årliga plundringståg, under hvilka man lika ofta hörer omtalas underhandlingar och möten, som, om de ej upplysa om annat, åtminstone, genom meddelande af de svenske underhandlarnes namn, lära oss hvilka personer i Sverige stodo i spetsen för fredspartiet.

Vi se deribland herr *Erik Trolle* med en stor del af rådet samt alla biskoparne utom Hemming Gadd, som också offentligen förebrådde de öfrige, att de förde danska hjertan under svenska biskopskåpor. Det var alltid fråga om att å nyo erkänna konung Hans, som äfven vädjade till kejsaren och utverkade en aktsförklaring mot sina svenska fiender, i hvilken den redan aflidne Sten Sture äfven finnes inbegripen. År 1509 beviljade svenska rådets fullmäktige i Köpenhamn, att Sverige skulle årligen betala tretton tusen *stockholmska* mark (hvaraf tolf och en half räknades på en mark silfver), tills konungen eller hans son åter blefvo intagna i riket. Men Svante Sture och Hemming Gadd med de sina protesterade deremot; »emedan allmogen» — såsom orden lyda — »med ja och uppräckta händer hade afsagt konung Hans och all hans afföda och ej

[3] Han hade varit Sten Stures agent i Rom nära tjugu år. Påfven Alexander VI kallar honom i ett bref af år 1499: *Cubicularium Nostrum et Viceregis et regni Sveciæ apud nos oratorem constitutum.* År 1501 hade han blifvit vald till biskop i Linköping, ej, såsom Botin säger, emot domkapitlets vilja och på Alexander VI:s befallning, utan utaf domkapitlet och *emot* påfvens vilja, som hade begåfvat en spansk kardinal med inkomsterna af stiftet; hvarför ock 1506 ej blott Hemming Gadd sjelf, utan bägge Sturarne (ehuru Sten redan var död) förklarades i bann, den förre för det han låta välja sig, de senare för det de befordrat valet. Hemming Gadd, i följd häraf äfven af rådet förbjuden att tillträda stiftet, afsade sig det slutligen år 1512, och biskop Hans Brask valdes följande året, samt fick påflig stadfästelse emot förbindelse af en årlig afgift till den förr nämde kardinalen.

äro sinnade att gifva någon penningesumma af riket till erkänsla», åberopande tillika, att ingenting blifvit utfäst om Gotlands återgifvande, samt förekastande konungen, att han fortfore att stämpla allt ondt mot Sverige med sina »besvorna bröder» Ryssarne. Från Ryssland infunno sig följande året sändebud i Stockholm och slöto en fred på sextio år. Af mer betydelse blef Hansestädernas deltagande i striden. De hade redan varit Sten Stures bundsförvanter, men blifvit åter med konungen förlikta. Nu, då han ihärdigt fortfor att neka dem all handelsgemenskap med Sverige och fylde Östersjön med kapare, förnyade de förbundet med Svante Sture och förklarade 1510 Danmark krig. Hemming Gadd emottog Lübecks sändebud i svenska rådet med ett vidlyftigt tal, i hvilket han gaf hela sitt hat mot Danskarne luft. Han kallar dem en nation af röfvare, som med ständiga svordomar på tungan lura efter skeppsvrak på de jutländska sandreflarne, plundra de genom sundet seglande handelsfartyg och på sina öar samla till sig ett utskum af alla folkslag, med sjöröfveriet till näring [4]. Af Lübeck understödd kunde han nu äfven från sjösidan innesluta och slutligen eröfra det redan i sex år belägrade Kalmare-slott, som Danskarne kallade nyckeln till Sverige. Han återtog äfven *Öland* och *Borkholm*. Sjutio års ålder hindrade honom lika litet att med nio svenska fartyg deltaga i den hanseatiska flottans kryssning mot danska öarne, som hans andliga värdighet att på *Laaland* äfven brandskatta och plundra klostren, till hämd för Danskarnes härjningståg mot *Finland* och branden af *Åbo*.

Vid ett infall i Halland och Skåne hade den tappre Åke Johansson stupat, hvars baneman konung Hans belönade med adligt stånd. Vestergötland ödelades af prins Kristian från Norge. Han möttes af riksföreståndaren, som likväl ej vågade en slagtning, utan hoppades locka prinsen in på skogen *Tiveden*. Men Kristian vände sig mot Östergötland och blef tillbakaslagen af Östgöta-bönderna. Under sådan oro gick Svante Sture ur tiden den 2 Januari 1512. Dödsfallet skedde hastigt i Vesterås under öfverläggningen om en nyligen upptäckt silfvergrufva. De församlade bergsmännen bemäktigade sig genast Vesterås slott, läto, innan nyheten om deras älskade höfvidsmans död hunnit sprida sig, genom hans anhängare äfven försäkra sig om slottet i Stockholm, samt utfärdade derpå i den aflidnes namn ett bref till rikets samtlige inbyggare, hvaruti

---

[4] *Johannes Magnus.*

de uppmanas att erkänna hans son, den unge Sten Sture, för riksföreståndare.

Sten Sture, kallad *den yngre*, Svantes son i första giftet[5] och enda öfverlefvande barn, den ädlaste och ridderligaste af Sturarne; ehuru smickrare någon gång missbrukade hans ungdoms oerfarenhet, njöt en stor kärlek hos folket, till lindrande af hvars bördor han ofta användt sitt inflytande hos fadren. — Äfven den yngre adeln synes ha varit honom bevågen. Men de gamle af rådet arbetade för Erik Trolle, en kunnig herre, men om hvilken konung Gustaf I säger, att han »ingalunda till något verldsligt regemente varit tjenlig, utan heller till att vara en prestman»[6]. De förnämste närvarande herrar ingingo ett med ed bekräftadt förbund, att af alla krafter göra dem motstånd, som ville tränga *rikets råd* från den frihet, makt och välde, som det af ålder egt efter Sveriges lag; att, då konung ej funnes i landet, förordna om regeringen; hvarjämte de förpligtade sig att återställa sämjan med Danmark, som redan slutit sin fred med Hansestäderna[7]. Bägge partierna stodo väpnade emot hvarandra, och då ändtligen rådet måste ge efter, voro likväl sinnena så förbittrade, att vid den fest, hvarmed Sten Stures val på Stockholms slott firades, blod flöt[8].

Konung Hans dog den 21 Februari 1513, äfven enligt svenska intyg, en from och redlig man[9], likväl stundom våldsam och grym, såsom hans ränteskrifvares öde och hans kanslers mord[10] visar, samt utsatt för anfall af ett dystert, vildt lynne, som någon gång dref honom till raseri, och allt för mycket ärfdes på hans son.

Kristian den andre, i Sverige kallad *den omilde* och *tyrannen*, — som redan i Norge fört ett blodigt regemente och nu der och i Danmark efterträdde sin far, fordrade äfven svenska kronan, till hvilken han en gång var vald; men begynte med underhandlingar, genom hvilka den med Danmark ingångna vapenhvilan flera gånger förlängdes. År 1516 utbröt åter kriget i anledning af de inre oroligheter som genom den nye ärkebiskopen *Gustaf Trolle* uppväcktes. Denne var af en slägt,

[5] Med Iliana (Gädda).
[6] Se konung Gustaf I:s bref till sina söner Erik och Johan om Olai Petri krönika. *Script. Rer. Suec.*, T. II. Sectio posterior, p. 154.
[7] Den 23 April 1512 i Malmö.
[8] Erik Abrahamsson (Lejonhufvud), som hörde till danska partiet, rände värjan igenom en annan adelsman.
[9] *Olaus Petri.*
[10] Se berättelserna om Anders Skrifvare och Paul Laxman hos *Hvitfeld.*

fästad genom betydliga egendomar i Danmark vid unionsintresset och i tvänne led tillbaka Sturarnes fiende. Redan prelatens farfader Arvid Trolle hade ett parti velat uppsätta emot Sten Sture den äldre; hans far Erik Trolle hade genom Sten Sture den yngre gått miste om regeringen; och Gustaf Trolle var af ett sinnelag, som ej kunde förlåta forna verkliga eller förmenta oförrätter; ehuru riksföreståndaren sjelf befordrat hans utnämnande till ärkebiskop, för att derigenom bemedla en försoning. Det kom till inbördes krig dem emellan; i följd hvaraf Gustaf Trolle, sedan en dansk flotta fåfängt kommit till hans undsättning, på en riksdag i Arboga af ständerna enstämmigt förklarades sitt embete förlustig, och hans befästade slott Stäket nedbröts. Följande året gjorde Kristian sjelf landstigning vid Stockholm, men led af Sten Sture ett nederlag vid Brännkyrka den 22 Juli 1518. I detta slag, hvilket en folkvisa firar, fördes det svenska baneret af den unge *Gustaf Eriksson Vasa*, som derefter, sänd till danska flottan såsom gisslan vid ett af konungen begärdt personligt möte med riksföreståndaren, emot tro och löfte, tillika med Hemming Gadd och fyra andra svenska ädlingar, bortfördes i fångenskap till Danmark. Dit återvände nu Kristian, sedan han på ett så förrädiskt sätt afbrutit de af honom sjelf började underhandlingarna. På påflig befallning skulle undersökning ske öfver de klagomål, som den afsatte ärkebiskopen anfört emot Sten Sture. En andlig rätt nedsattes i Danmark. Riksföreståndaren med alla sina anhängare bannlystes, och hela riket lades under interdikt.

»De svenske aktade sådant bann och interdikt intet», säger Olaus Petri. Men Kristian lät uppdraga åt sig utförandet af hämdedomen. Hela året 1519 tillbragtes med rustningar. Nya skatter utskrefvos, värfningar skedde i flera länder; och 1520 i början af året inbröt den danska hären i Sverige under fältherren Otto Krumpe, som uppslog vid framtågandet bannlysningsbullan på alla kyrkor. På isen af sjön Åsunden vid Bogesund i Vestergötland mötte Sten Sture fienden. Han sårades genast i början af slaget och måste bäras ur striden, hvars utgång genom denna olycka afgjordes. Förd till Strengnäs, erhöll han der redan underrättelsen att Danskarne, hvilka en svensk adelsman[1] visat vägen, kringgått förhuggningen på skogen Tiveden, slagit den der uppstälda styrka och redan voro i antågande mot Upland. Ansträngande sina sista krafter, skyndade han

---

[1] Den förr nämnde Erik Abrahamsson (Lejonhufvud).

då till Stockholms försvar, men dog i sin släde på Mälarens is den 3 Februari 1520. Dermed upplöstes all regering i Sverige. Herrarne höllo sammankomster, men ingen vågade befalla och ingen ville lyda. Allmogen lopp tillsammans för att göra motstånd, men blef, utan anförare, snart skingrad af det främmande krigsfolket, som med mord och brand utmärkte sin väg och med öfvermod ropade, att de ej frågade efter om det i Sverige ock regnade bönder från himmelen. Endast den hjeltemodiga *Kristina Gyllenstjerna*, Sturens enka och moder till fyra späda barn, förlorade ej modet, försvarade Stockholm och biträdde ej den dagtingan, som på en sammankallad herredag i Upsala träffades med de danske fältherrarne, och hvarigenom Kristian erkändes för konung under vilkor att regera efter Sveriges lag och Kalmare förening samt ej hämnas det förflutna. Dessa löften bekräftades af konungen personligen, då han på flottan kom till Stockholm, med uttryckligt tillägg, att allt som skett emot Gustaf Trolle, som nu åter insattes i sitt embete, skulla vara glömdt och förlikt. Samma löften upprepades i konungens bref till alla landskap och afväpnade, understödda af biskoparnes och adelns bemödanden, det motstånd, som ännu yttrade sig bland folket. De förnyades, dessa försäkringar, då äfven Hemming Gadd, efter att ha tillbragt sin lefnad i strid mot danska väldet, nu i sin höga ålder blef dess förespråkare och genom vigten af sitt inflytande slutligen förmådde Kristina Gyllenstjerna att, emot borgerskapets vilja, uppgifva Stockholm; och konungen stadfästade sina ingångna förbindelser ännu en gång under ed och sakramentets anammande, då han om hösten återkom till Sverige och i hufvudstaden kröntes. Men på samma tid hade konung Kristian beslutit att låta de förnämste svenskes blod rinna; ehuru han »sjelf syntes allom vänlig och lät sig med sitt ansigte såra lustig och glad förnimma, undfångandes en part med skrymtaktigt kyssande, somlige med famntagande, slog händerna samman, log och lät allahanda vänlighets tecken påskina»[2]. Upphofsman till detta råd var *Didrik Slaghök*, fordom barberaregesäll, en slägting till den holländska månglerskan *Sigbrit*, hvilken

[2] Se *Riksens Råds utskrifvelse om Konung Kristierns tyranniske regemente i Sverige* Strengnäs den 6 Juni 1523, hos *Stiernman*, Riksdagars och Mötens beslut, I del. — Det var Kristians sätt att så dölja sina afsigter. »Tyrannus est statura justa, corpore amplo, truci vultu; sed quem in congressibus præsipua comitate contegat», säger om honom *Jakob Ziegler*, som efter samtida berättelser äfven beskrifver stockholmska blodbadet, i ett tillägg till sin *Scondia*.

sistnämda genom sin dotters skönhet öfver konungen hade förvärfvat ett välde, som hon under hela hans regering förstod att behålla.

På tredje dagen af de högtidligheter, som följde kröningen, stängdes oförtänkt portarne till Stockholms slott, och ärkebiskop Gustaf Trolle framträdde för konungen med klagan öfver det våld och den skada, som honom och ärkebiskopsstolen i Upsala genom den aflidne riksföreståndaren tillfogad var, hvarför han fordrade upprättelse. Sjelf var han troligen okunnig om de grymma afsigter, hvartill han nytjades såsom medel. Han påstod, enligt hvad man af en samtida berättelse kan sluta [3], att frågan om straffet och ersättningen borde hänskjutas till Rom, hvartill konungen nekade med förklaring att i saken skulle genast dömas. Då prelatens klagomål egentligen varit riktade emot Sten Sture, uppstod Kristina Gyllenstjerna och förevisade det ständernas beslut, hvarigenom Gustaf Trolle enhälligt blifvit förklarad sin värdighet förlustig, underskrifvet af de förnämste andlige och verldslige herrar, som uttryckligen förbundit sig att derför gemensamt ansvara. Så många af desse som funnos närvarande — ibland dem tvänne biskopar — blefvo nu gripne och kastade i fängelse [4]. De öfrige instängdes öfver natten på slottet, de andlige i ett särskildt rum. Följande morgonen blef dem den frågan förelagd, om det ej vore kätteri att förbinda och sammansvärja sig mot den heliga romerska stolen, hvilken de med ja måste besvara. Dermed ansågs domen fäld. Samma morgon hade blifvit kungjordt, att Stockholms invånare ej skulle få gå ur sina hus, förr än tecken gafs. Det var den 8 November 1520. Vid middagstiden kallades borgarne till stora torget. Dit utleddes då de fängslade: biskop Matthias i Strengnäs, som mer än någon annan i Sverige befrämjat konung Kristians sak, biskop Vincentius i Skara, tolf verldslige herrar, de fleste ibland dem rikets råd, borgmästare och råd i Stockholm och många borgersmän. Danske riddaren Nils Lycke talade till folket och bad dem ej förskräckas öfver hvad som ske skulle: ärkebiskop Gustaf Trolle hade tre resor på knä besvurit konungen att låta detta straff de brottslige öfvergå. Dervid upp-

[3] *Handlingar rörande Skandinaviens Historia,* Stockholm 1817, 2:dra del. s. 6.

[4] Biskop Hans Brask i Linköping, som hemligen inlagt en protest under det sigill, hvarmed han bekräftade den nyssnämda akten, blef fri. Biskop Otto (Svinhufvud) i Vesterås likaledes. Han hade jämte ärkebiskopen uppträdt såsom anklagare.

höjde biskop Vincentius i Skara sin röst och ropade, att intet af allt detta vore sant: konungen vore en förrädare mot de svenske. Flera af de utsedda offren begynte på samma sätt ropa, men tystades af bödlarne. De blefvo alla halshuggne. Man nekade dem presterlig tröst. Handtverkare släpades från sitt arbete till döden. Åskådare rycktes in i kretsen af bödlarne och dödades för det man såg dem gråta. Bröderna Olaus och Laurentius Petri hade nära haft detta öde och räddades endast derigenom, att en Tysk, som känt dem i Wittenberg, försäkrade att de ej voro Svenskar. Olaus Magnus såg nitiofyra personer halshuggas [5]. Andra hängdes eller ombragtes genom plågsamma, grufliga dödssätt. Om natten våldfördes och plundrades de dödades qvinfolk och hus. Mördandet fortsattes andra och tredje dagen, sedan offentligen förkunnad frid och säkerhet framlockat nya slagtoffer. Kropparne lågo i tre dagar på Stortorget, hvarefter de utfördes och brändes på Södermalm [6]. Sten Stures och ett hans späda barns lik refvos upp ur grafven och kastades på bålet. — Midt under blodbadet [7] utfärdade konungen sina bref till alla landsorter, att han efter biskopars, prelaters och de visaste mäns i Sverige dom låtit straffa Sten Stures förnämste medhjelpare, såsom uppenbara af kyrkan bannlyste kättare, och att han hädanefter i frid ville styra Sveriges rike efter Erik den heliges lag. Emellertid utsträcktes på hans befallning blodbadet äfven till Finland; der affallet ej skyddade den åttioårige Hemming Gadd från att äfven lägga sitt hufvud under bilan. Hela konungens väg från Stockholm utmärktes af samma grymhet, som ej en gång skonade barndomens oskuld. Öfver sex hundrade hufvuden hade fallit, innan han i början af året 1521 lemnade Sveriges gränser [8].

Under dessa grufligheter var det som, irrande i Dalarnes skogar, flyktig för tyrannens tjenare, tröskande hos bönderna, gömd för sina förföljare än i halmlass, än under kullfallna träd, än i källare och gropar, den unge ädling af Försynen uppehölls, hvars stora själ redan då tänkte fäderneslandets räddning och genom *Gud och Sveriges Allmoge* [9] verkstälde den.

[5] »Me vidente ac trepidante», säger han sjelf.
[6] Der Katarina kyrka nu står.
[7] Den 9 November 1520.
[8] *Olaus Petri.*
[9] Konung Gustaf den förstes valspråk.

SJUNDE KAPITLET.

LAND OCH FOLK FRÅN KATOLSKA TIDEN.

DEN SVENSKA FÖRBUNDSFÖRFATTNINGEN. — ODALBONDEN OCH HANS RÄTT. — LAG OCH DOM. — KONUNGAMAKTEN. — KYRKAN. — ADELN. — BORGARE. — SKATTER. — RIKETS GRÄNSER. — ODLING. — BERGVERK. — HANDEL. — MYNT. — SEDER.

Sveriges medeltid är full af oreda och har ingen glans att dermed besticka ögat. Hvad hierarkien, hvad feodalismen, hvad de uppblomstrande städernas makt i det öfriga Europa på denna tid hade stort och lysande, sträckte sig föga hit; och vill man tro hvad som vanligen försäkras, så skola dessutom åtskilliga förträffliga egenskaper, som gjorde våra hedniska förfäders ära, med hedendomen ha gått i qvaf och mest blifvit ersatta af nya odygder och ny vantro. Vi kunna ej rätt inse hvarken den gamla förträffligheten eller det nya förderfvet. Hedendomens skugga har tillräckligt rum för inbillningskraftens skapelser; i fall man ej vill låta en klagande och ödelagd verld vitna om verkligheten. Af så kallad nordisk kraft hade Europa smakat nog. Hvad samma kraft emot sig sjelf förbrutit, sedan den hemma måste söka sina slagtfält i borgerliga krig, derom ha den nordiska medeltidens häfder att tala. Men ingen kan neka, att svenska folket bäst bestod detta prof, — i hvilket Norge blödde bort sin politiska sjelfständighet och Danmark sitt folks frihet. I Sverige befästades bäggedera; och detta utslag är tillräckligt att ingifva deltagande för en tidsålder, som ej hade arbetat förgäfves, då den så kunde sluta. Det är detta vår medeltids arbete, som vi här vilja försöka att i korthet sammanfatta och värdera.

Indelning efter *frändskap* och *krigskamratskap* synes ha gifvit uppränningen till våra förfäders samhällsförfattning, och *slägten* å ena, *häradet* å andra sidan ha varit dess första band. Af en ordning i striden efter *hundrade*[1], hvaraf namnet *hundari*

---

[1] Eller rättare 120, då våra förfäder räknade tio tolfter på hundradet, hvilket ännu i några landsorter kallas *storhundra*. Indelningen efter hundrade finnes redan båda till namn och sak hos Tacitus (»*Centeni* ex singulis pagis idque ipsum inter suos *vocantur*»), hvilken för öfrigt tillika anmärker, att hären äfven var ordnad *slägtvis*. (»Nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed *familiæ* et *propinquitates*»).

eller *härad*[2], blef ett förbund till gemensamt skydd äfven i friden, en på fördrag grundad samhällighet, liksom slägten var den på naturen grundade och första. Detta fördrag har allt mer utvecklat sig, och vid slutet af hedniska tiden framstår hela författningen såsom en *förbundsförfattning*: hvarje *härad* ett förbund mellan de fria husfäderna; hvarje *land* eller landskap, inom naturliga gränser, ett förbund af vissa, under gemensam lag förenade *härad; riket* ett förbund emellan de särskilda landskapen eller nationerna (såsom de ännu i femtonde århundradet kallas) under *Upsala konung*, föreståndare för de gemensamma offren, såsom öfverkonung. *Folkkonung*[3] kallades han till skilnad från många konungar som i början delade hans makt. Ty konunganamnet, som egentligen utmärkte hög börd i allmänhet, fördes länge gemensamt af folkets herdar, af de mindre som de större, af häradskonungen, liksom öfverkonungen; tills slutligen småkonungarne försvinna inom landet (man återfinner dem på sjön och i härnaden), men i deras ställe *lagmännen* framträda, valde domare och talemän för de särskilda landskapsförbunden, sjelfve bönder utan *tignarnamn*[4], men folkets försvarare mot dem som buro det. — Domaremakten är så gammal som samhället; och redan hos de forna Germaner synes en af valde domare i förening med *häradet* utöfvad domsrätt ha funnits[5]. Men att domarevärdigheten hos *lagmännen*, såsom ett slags tribunat, motsattes all adel, var en för Norden egen inrättning

---

[2] *Här* kallades i inskränktare mening ett antal af 100, enligt Edda. *Härad* var det vanliga namnet i Götarike, *hundari* i Svearike, såsom ses af de gamla lagarne. — Häradena voro åter indelade i *fjerdingar* (hvadan *fjerdings-ting* omtalas i lagarne): en indelning som nu försvunnit; i fall namnet och myndigheten af *fjerdingsman* bland allmogen ej ännu derifrån härleder sig. I Vestgöta-lagen kallas den del af ett härad, hvaröfver en *nämdeman* hade inseende, *skire* (det engelska *shire*). Häradsindelningen genomgår för öfrigt ännu hela riket ända till *Dalelfven*. Derutöfver och i *Norrland* är landets både indelning och odling yngre. Vid kusterna kallades *häradena* fordom och till en del ännu i dag *skeppslag*: ett namn som erinrar om den ursprungliga militäriska betydelsen af hela inrättningen.

[3] *Thiod-konungr*. Ej må man kalla dem folk-konungar, som skatt-konungar äro, heter det i Edda.

[4] *Tign* betyder heder, värdighet, egentligen *kunglig, furstlig* eller, hvilket från början var detsamma, *adlig* värdighet; tills tignarnamnet äfven öfvergick på de förnämsta hofsysslorna. Jfr kap. 2.

[5] Då Tacitus säger om Germanernas domare: »*Centeni* singulis ex plebe comites, consilium simul et auctoritas, adsunt» (*Germ.*, c. 12), så skulle vi enligt nordiska begrepp vilja tyda detta till ett *hundaris-ting*.

och troligen ett förvaringsmedel å folkets sida mot de stigande anspråken hos *hofmännen* eller de konungarne till personlig tjenst förpligtade krigare, som med dem närmast delade härnadens faror och anseendet hemma. Att på detta sätt vara en *konungens man* blef ifrån en personlig afhängighet en heder och gaf, efter lysande bragder, en vigt, äfven under freden, som för den frie mannens rättigheter lätt blef farlig. Så uppstod ur hofvet genom *vapenkamratskap* med konungen[6] den första *tjenst-adel*, liksom *börds-adeln* hade uppstått ur *konungaslägtskap* (ty all adel är ur konungens hus); och hos de genom eröfring bosatta germaniska folk blef detta konungarnes krigiska hushåll sedermera den rot, hvarur, med länens ärftlighet, feodalmonarkien uppväxte, som en gång beherskade Europa. För Skandinavien förblef denna i sin utbildning främmande; ty ärftliga län eller sådana som närmade sig dertill, med deraf härflytande följder för konung och folk, lärde i Norden på denna tid endast Danmark att känna genom utländsk inflytelse[7]. Inom sjelfva halfön förblef det gamla, med kristendomen till nytt stridsämne. Hos de mäktiga slägterna, som här hvarken blefvo länsadel eller ville låta förvandla sig till blott tjenstadel, fortlefde så mycket längre erinringen derom, att det forna konungadömet var ett månghöfdadt välde. Vi se i sjelfva verket ännu alltid den gamla obändiga, från hafven återförvista kungsadeln, uti inre strider tömmande sina egna och landets krafter; särdeles i det af naturen splittrade, genom Harald Hårfager våldsamt förenade Norge, hvars hela äldre historia har sådana strider till innehåll, och tynar af med dem; såsom på en valplats blir tyst, sedan anförarne ligga slagne.

Striden af Sveriges medeltid utmärkes, både i sin början och i sitt slut, genom ett större inflytande af sjelfva folket, ehuru på olika sätt. I den af Oden stiftade gudstjensten och Upsala konungars derpå grundade öfverherrskap hade den gamla svenska förbundsförfattningen en egen medelpunkt, och Sverige derutinnan ett frö till politisk enhet, som sedermera aldrig fullkomligen gick förloradt. Denna enhet är redan så tidigt märkbar, att riket för de första, aflägsna betraktare kunde visa sig

---

[6] Taciti bekanta *comitatus*.

[7] »Was hat wohl eine grössere Veränderung in der Regierungsweise unter unsern Vätern hervorbringen können, als dies, dass das Volk nach und nach seine Freyheit verlor?» — säger *Tyge Rothe* om Danmark. *Nordens Staatsverfassung*, Th. II, s. 148. »Das Lehnswesen war in Dänemark früher als in den andern (nordischen) Ländern». *Ibid.* s. 269.

såsom ett *envälde*; ehuru detta, äfven i den äldsta underrättelsen (hos Tacitus), omfattade *flera* samhällen, och en närmare bekantskap röjde att här var lika mycket folkvälde som konungamakt, hvarför ock de kristne lärarne på stället kunde finna samma författning *demokratisk*, som på afstånd hade synts blott *monarkisk*. Med den gamla religionen sönderföll bandet emellan de särskilda landskapsförbunden. Stammarne uppträda i strid efter den gamla Upsala-ättens utgång, hvar och en med anspråk att ge *riket* en konung: *Vestgötarne*, de förste kristne, tidigast; *Östgötarne* dernäst; emot dem (under lång täflan och vexlande konungahus) *Uppsvearne*, sjelfva ändtligen kristne och derigenom i stånd att åter göra de företrädesrättigheter gällande, som de egde i det gamla förbundet. Detta förnyas, i lagens bokstaf, men beröfvadt sin gamla kraft, under inflytande af *kyrkan* och *adeln* och en på bägge stödd ny konungamakt, som slutligen af bägge gemensamt störtades; hvarefter, sedan aristokratien sökt skydd i *unionen*, faran för främmande förtryck framkallade nu ej mera täflande landskap och stammar, utan det af olyckan förenade svenska folket, under Engelbrekt och Sturarne till strid och under Gustaf Vasa till seger.

Öfvergången från det ena af dessa tillstånd till det andra gör *Folkungarnes* konungamakt, hvilken vi redan betecknat genom dess förbund med kyrkan och adeln. Den är företrädesvis den svenska medeltidens monarki; den hade lånat af feodalmonarkien hvad den kunde; den utmärker i sjelfva verket aristokratiens öfverherrskap i Sverige. Och likväl — huru föga märkes allt detta på denna samma tids *lagstiftning!*

Lagligen var riket valrike, ehuru konungadömet ursprungligen gick i arf, och val och arf sedan blandades. Vanligen följer äldste sonen fadren på tronen, och äfven under stridande konungahus, såsom Erikska och Sverkerska ätterna, åberopas å båda sidor arfsrätt till riket. I äldre tider var äfven bröders samregering bruklig; och i allmänhet tyckes arfsrätten mer fästad vid slägten än vid personen. I den mån valet blir öfvervägande, ser man ock konungarne betänkta på att i sin lifstid låta sina söner hyllas. Sjelfva valet tillhörde af ålder *Folklanden* eller Uplands invånare, och först fram i Folkungatiden utsträcktes det till de öfriga landens fullmäktige på en numera gemensam valriksdag. Men hörom lagarne sjelfva!

I den under konung Birger förbättrade och af honom år 1296 stadfästade *Uplands-lagen* lyda de trenne första flockarne eller kapitlen af *Konungabalken* (med ringa förändring till vårt

nu brukliga språk) såsom följer: I) »Nu tarfva land konung välja. Då skola tre *Folkland* först konung taga: det är *Tiundaland, Attundaland* och *Fjädhrundaland*. Uplands lagman eger honom vid Upsala först till konungs döma; dernäst hvar lagman efter annan, Södermäns, Östgötars, Tiohärads[8], Vestgötars, Närikars[9] och Vestmäns. De ega honom till krona och konungsdöme förordna, till att öfver landen råda och riket styra, lag styrka och frid hålla. Då är han dömder till Upsala-öde. — II) Nu eger han eriksgata rida; de ega honom följa, gislan sätta och eder svärja; och han eger dem lag gifva och frid svärja. Från Upsala ega de honom följa och till Strängianäs[10]. Der ega Södermän vedertaga och honom med grud[1] och gislan till Svintuna[2] följa. Der skola Östgötar honom med sin gislan möta och följa genom land sitt och så till midt på skogen Holavidh[3]. Der skola Smålänningar honom möta och följa till Junabäck[4]. Der ega honom Vestgötar möta med grud och gislan och följa till Romundaboda[5]. Der skola Närikiar möta honom och följa honom genom land sitt och så till Uphogabro[6]. Der skola honom Vestmän med grud och frid möta och följa honom till Östensbro[7]. Der skola möta honom Uplänningar och följa honom till Upsala. Då är den konung till land och rike lagligen kommen, med Uppsvear och Södermän, Götar och Gutar[8] och alla Smålänningar; då har han ridit rätt

---

[8] *Tiohärad* hette sydöstra delen af Småland, som utgjorde en egen *lagsaga*, då deremot nordöstra delen har hört under Östgöta lagman. Jfr *Collin* och *Schlyter* till Östgöta-lagen. s. 399.

[9] Invånarne i Nerike.

[10] En gammal Södermanlänningarnes offerplats (»locus idolorum» i *Legenda S. Eskilli*), nu Strengnäs stad.

[1] *Grud* eller *grid*, frid, säkerhet.

[2] Nu *Krokek* midt på skogen Kolmorden. Den här vidtagande del af Östergötland eller socknarna Krokek och Qvarsebo kallades fordom *Svintuna bygd*.

[3] *Holveden*, den skogbevuxna bergskedjan, som ännu utgör gränsen emellan Östergötland och Småland. Smålänningarne mötte troligen der, som gästgifvaregården *Hester* nu ligger, vid nordligaste ändan af sjön *Sommen*.

[4] En å, som vid Jönköping faller i Vettern.

[5] På skogen *Tiveden*. Stället kallas nu *Bodarne*. Här var midt på skogen i katolska tiden ett kloster, liksom på Kolmorden vid *Krokek*.

[6] Öfver *Opbåga ström* (äfven kallad *Arboga-å*) vid östliga ändan af skogen *Käglan*.

[7] Öfver *Sagån* vid Nyqvarn, gränsen emellan Upland och Vestmauland.

[8] *Gutar* äro Gotlänningar.

eriksgata. III) Då eger han af ärkebiskopen och lydbiskoparne till kronan vigas i Upsala kyrka. Sedan är han berättigad konung vara och krona bära. Då eger han Upsala-öde och dulgadråp[9] och danaarf[10]. Då må han sina tjenstemän län gifva. Varder han god konung, då låte Gud honom länge lefva».

Den äldre Vestgöta-lagen nämner endast *Svear* och *Götar*, men underrättar oss nogare om det sätt, hvarpå den nye konungen i landskapet blef emottagen. »Svear ega att konung taga och äfven förkasta», heter det. — »Han skall med gislan ofvanifrån fara och in i Östergötland. Då skall han sändemän hit affärda till *allra Göta ting*[1]. Då skall lagmannen gislan förordna, två af landets södra, två af dess norra del, och skall sedan sända fyra andre män af landet med dem. De skola möta vid Junebäck. Östgöta-gislan skola följa dit och vitne bära, att han är så (hos dem) inländer som deras lag säger. Då skall allra Göta ting sammankallas honom till mötes. När han till tinget kommer, skall han sig alla Götar trogen svärja, att han skall ej rätt lag i vårt land bryta. Då skall lagmannen honom först till konungs döma och sedan andra, hvilka han derom beder. Konungen skall då gifva tre män frid, sådana som ej gjort nidingsverk». — Man var i gamla dagar så noggrann, att konungen vid ett sådant tillfälle endast skulle komma in i landsorten *»såsom lagen säger»*, att Vestgötarne, då konung Ragvald (Knaphöfde) kom till deras ting utan att ha emottagit den föreskrifna gislan, slogo honom ihjel »för den sidvördnad han gjorde alla Vestgötar». Och då denna händelse är äldre än Erik den helige, så förfaller äfven deras tanke, som velat härleda *eriksgatan* från denne konung; ehuru om honom uttryckligen förmäles: »att han for om allt sitt rike på rätt konungslig väg»[2].

---

[9] Så kallades det dråp, hvars upphofsman ej kunde upptäckas, och hvarför boten erlades af häradet.

[10] Arf efter utländsk man, som dog inom riket utan arfvingar.

[1] Så kallas Vestgötarnes landsting.

[2] I Erik den heliges legend. Enligt Edda och Konungasagorna var *Rik* den förste, som i Nordlanden lät kalla sig *konung*. Inhemska sägner och folkvisor i Sverige kalla den förste konungen *Erik*. Deraf kanhända *eriksgata* i betydelsen af *kungsväg*, i fall man ej såsom Ihre vill förklara ordet med en väg genom *allt* riket, emedan *å* eller *e* i sammansättningar betyder *allt*. En dylik kungsfärd kring riket omtalas ock hos de gamla Frankerna och i Tyskland. Jfr *Grimm*, Deutsche Rechts-alterthümer, s. 237.

Denna kungsväg, äfven derigenom märklig att den utvisar rikets gamla omfång, förblef oförändrad; ehuru med tiden de vid konungavalet röstegande landskapens antal ökades. Uplandslagen inskränker ännu den egentliga valrätten till *Folklanden*, hvilkas beslut i detta afseende endast utstäldes till de öfriga landskapens bekräftelse under eriksgatan. Det var denna *Uppsvearnes* redan från hedendomen ärfda rätt att råda för konungavalet, som efter kristendomens införande blef föremål för så många strider. Den bekräftades i Uplands-lagen, sedan den genom de stores makt föga mer betydde, men utsträcktes snart uttryckligen äfven till de öfriga landskapen. I den år 1327 stadfästade Södermanna-lagen säges, att »alt swearikis raþ» skulle med Folklanden deltaga i konungavalet; men i rådet voro, redan då Uplands-lagen omarbetades, lagmännen intagne, och hvad i konung Magnus Erikssons Landslag af år 1347 först stadgas om samtlige lagmännens och fullmäktiges från de särskilda landskapen gemensamma deltagande i valet, finnes redan vid denne konungs utväljande år 1319 vara iakttaget[3]. Nya tillkomna lagmän äro i Södermanna-lagen Vermlands samt i Landslagen lagmännen öfver Öland samt norra och södra Finland[4], och man finner der fullständigare uppgifter om konunga-

[3] Det som i Magnus Erikssons Landslag stadgades, att alla lagmännen med tolf »vittra och snälla» män af hvart landskap skulle vid Mora ting deltaga i valet, härleder sig egentligen från 1319 (så vida ej saken *de facto* är ännu äldre), enligt hvad uti en i kongl. biblioteket uti Köpenhamn förvarad handskrift af Södermanna-lagen uppgifves, der detta stadgande, sådant det äfven finnes i Magnus Erikssons och Kristofers Landslagar, är inryckt i 2 Fl. Konungabalken, med det tillägg att konung Magnus på detta sätt blifvit vald år 1319, *»æn tho at val ok eda varo æi i laghbokum sua med script utlyster firi hans dagha, sum han siælver i sinne tillkömd giorde ok gaff til godra eptirdöma»*. I samma handskrift beskrifves ock eriksgatan utförligare än på andra ställen. Ederna skulle gifvas i Strengnäs, Linköping, Jönköping, Skara, Örebro, Vesterås. Der omtalas äfven, att konung Magnus år 1335 red sin eriksgata, och troligen är handskriften ej mycket yngre än detta år. Häraf synes, att fastän den gamla formen för konungavalet ännu finnes upptagen i Södermanna-lagen af 1327 (endast med tillägg om rådets deltagande deri), så hade likväl den nyare formen (med deltagande af landskapens deputerade) redan vid Magnus Erikssons val egt rum och blifvit af honom stadfäst. — Vi äro skyldige herr doktor Schlyter denna anmärkning och i allmänhet många vigtiga upplysningar i detta ämne. Det är först genom herrar Collins och Schlyters förträffliga editioner af våra gamla lagar, som en säker grund blifvit lagd för svenska statsförfattningens historia i äldre tider.

[4] Hvad *Norrland* angår, så stod det länge under Uplands lagman, liksom Dalarne och Vestmanland hade en och samma. Konung Kristofers Lands-

valet. Det skedde på *Mora äng*, en mil från Upsala, hvarför äfven sjelfva sammankomsten kallas *Mora ting*. Lagmännen skulle der infinna sig, hvar och en åtföljd af tolf män, »vittra och snälla», valda med alla bofasta mäns samtycke inom lagsagan. Dessa fullmäktiges och lagmannens röst utgjorde landskapets. Uplands lagman röstade först, sedan de öfrige i sin ordning. Derefter svor konungen folket sin i Landslagen införda ed, »å bok med helgedomar[5] i händer», upplyfte så sin hand och lofvade att hålla Gud och sin allmoge allt hvad han svurit och det i ingen måtto bryta, utan hellre öka det med allt godt och synnerligen med sin konungsliga kärlek. På samma sätt svuro lagmännen och allmogen konungen sin ed; och med denna ed binds både ung och gammal, ofödd som född, okär som kär, frånvarande såsom de när voro. Det kallades att svärja *vid eller uppå Mora sten*, och en gammal handling säger, att konungen strax efter valet upphöjdes på stenen[6]. Nu egde konung, på sätt som förr är nämdt, att rida sin eriksgata eller, såsom det säges i Landslagen: »att *rättsyles* (med solen) om sitt land rida»; hvarvid, då en allmän landslag trädde i stället för landskapslagarne, fordran på dessas särskilda bekräftelse numera försvann, och konungen i stället gaf och emottog under sin resa i landsorterna densamma, i sjelfva lagen nu införda ed, som först blifvit ömsesidigt aflagd vid Mora sten. Ehuru i utöfningen inskränkt först genom de stores makt, sedan under unionen äfven genom utlänningars inflytande, fortfor så-

---

lag tillägger. att om konungen ej sjelf kan komma till Finland, må drotsen eller en annan af rådet tillika med biskopen i Åbo å konungens vägnar der göra och annamma eden.

[5] Helgonens aflefvor.

[6] Ett notarii publici intyg om den skrift, som finnes vid Mora sten om konung Eriks af Pommern val till Sveriges konung etc., dat. den 21 Maj 1434, i *Hadorphs* Bilagor till Rimkrönikorna. — Af samma dokument ses, att för hvarje ny konung en ny sten med inskrift, som visade när valet skett, lades på eller bredvid den gamla Mora sten. Denna har, enligt Olai Magni berättelse, varit en stor rund sten, understödd, så att den var något upphöjd från marken. Rundt omkring voro tolf mindre stenar, hvaraf synes, att det hela liknat de gamla så kallade *domareringar*. Några smärre stenar med till största delen utplånade inskrifter äro nu endast qvar och på stället förvarade. Den gamla Mora sten var redan i Gustaf I:s tid borta, enligt följande anteckning i Palmsköldska samlingarna: »Anders Nilsson i Edby, Danmarks socken, berättade den 6 Aug. 1628, att hans far, som bodde på samma hemman, var en ibland de knektar, som letade efter den rätta Mora sten i gamle kong Göstas tid, men funno honom intet.»

lunda den gamla förbundsförfattningen lagligen så länge en svensk valriksdag fans och till Gustaf Vasas dagar.

Om lagen sålunda bibehöll den gamla friheten i den *offentliga rätten*, så kunde man redan sluta, att den så mycket mindre kunnat uttrangas ur den *enskilda rätten*, ur hvilken den förra hade utgått; liksom roten af trädet är mindre åtkomlig för stormen än kronan. Så förhåller det sig ock. Den svenska författningens egentliga stöd och lifskraft var *odalbonden*, »man för sig», sjelfegare af sin jord, inför lagen ansvarig för de sina, till öfverhet och likar endast erkännande ömsesidiga förbindelser, hvilka han sjelf samtyckt, men för öfrigt naturligen vördande all ärftlig rätt[7], emedan derpå hans bestånd berodde. Till sin frihet var han slägtfödd (ættborin), liksom till sin odaljord, som derför kallas den egendom, till hvilken han var boren, eller hans gamla *byrd*, och kunde såsom slägtegendom ej utan slägtens bifall minskas eller afhändas. Det gälde om konungen som hvar och en annan. »Nu will kunungær eghn sællia: han skal frændum sinum atær biuþa, sua han sum bonde», säger Östgöta-lagen; hvilken äfven i jordatvister emellan konung och bonde låter den senares ord gälla mer än den förres[8], på det ej den mäktigares inflytande skulle förminska odaljorden. Man var dermed i allmänhet så noggrann, att, äfven då jordegor måste lemnas till böter, fädernefränder hade förbehållit sig att få lösa fädernejord, och mödernefränder mödernejord, och att kyrkan, som införde begreppet om *testamente*, likväl med hela sin inflytelse aldrig lyckades att få själagåfvors giltighet, då de rörde arfvejord, oinskränkt erkänd utan arfvingarnes samtycke. Endast om slägten ej löste utbjuden arfvejord[9], stod köpet hvar och en fritt, eller såsom Dale-lagen säger: »þa ær siuþer oþals maþer» (då är pungen odalsman). Att dotter ursprungligen blott ärfde, om son ej fans, eller (enligt Birger Jarls nya arfslag) endast hälften mot broder, var utan tvifvel

---

[7] Hvarför ock Landslagen bekräftar den gamla seden, att vid konungavalet helst konungasöner borde väljas.

[8] *Östgöta-lagen*, Eghna sal., Fl. 2.

[9] Äfven förpantning, som fordom ansågs såsom ett slags vilkorligt köp, kunde ej ske af jord. utan att den först hembjöds åt fränder. Man kunde dock gifva bort hvad man sjelf förvärfvat; likväl, enligt tilläggen till Vestgöta-lagen (III: 108), äfven af köpejord endast *en tredjedel*, hvilken rättighet dock sedermera utsträcktes. Ett sätt, i stället för testamente, att bringa egendomen ifrån de lagliga arvingarne var att gifva sig sjelf till träl (gæfþræl) hos en annan, hvarmed egendomen följde. Birger Jarl förbjöd detta.

också ett medel mot slägtegendomens skingring; i hvilket ändamål ock *äldste* sonen egde företrädesrätt att lösa sina bröder ur boet. Det heter väl; »samman är brödra bo bäst»; likväl egde den, som ville skifta, vitsord mot sina syskon; hvarvid Uplands-lagen så vida gynnar *den yngsta,* att han må taga sin egolott »närmast solen», d. v. s. i öster och söder; ty all by borde vara *solskiftad* eller lagd i rätta väderstreck[10]. Ännu i trettonde århundradet, ehuru sjöröfveriet ej mera idkades, hade bonden ej aflagt den gamla seden att visa sina söner »till hafs», för att på detta sätt, eller ock i herremäns hof, förvärfva skicklighet och egodelar[1].

Lif och *heder* voro, liksom *egendomen,* satta under slägtens gemensamma skydd. Man var äfven i afseendet på ett godt namn och rykte så laggrann, att, om efter föregången laglig trolofning (hvilken behandlades såsom en vigtig angelägenhet af de slägter, som derigenom förbundos), fästmö återade sitt löfte, borde hon gifva fästegåfvorna tillbaka med tre markers bot och tolfmanna-ed, »att hon ej visste mer last och lyte med sin förre *fästeman* och *hans ätt,* än då han bad och fästade henne». Samma lag var, »om mannens håg vändes», och fästegåfvorna kunde då ej återfordras[2]. — Oqvädinsord fordrade blod, och Uplands-lagen anför, såsom »af thöm gamblu laghum sum i hedhnum tima brukadhes», att den som sade till en annan, att han ej var »mans make och ej man i bröstet», borde möta den förolämpade till envig der tre vägar sammanstötte. Kommer ej den, emot hvilken orden blifvit sagda, till mötet, heter det, då månde han vara sådan som han blifvit kallad, och kan aldrig mer aflägga hvarken giltigt vitnesbörd eller ed. Kommer ej han som orden gifvit hafver, då må han offentligen utropas för *niding* och ett tecken dertill uppsättas på stället[3].

Blodshämden var en helig pligt och rätt, af lagen erkänd, det dyraste arf[4] och vilkoret för allt annat; ty låg fadren slagen, kunde i äldre tider ej sonen ärfva, innan han hämnat honom.

---

[10] I lagarne gäller vid skifte af jord, att åkern skulle rätta sig efter gårdsrummet, eller, såsom de uttrycka det, »tomt är tegs moder», utan tvifvel i den mening, att hvar och en skulle få sitt sig närmast. Den allmänna grundsatsen för laga skifte var för öfrigt, att alla skulle dela jämt »i godo och illu» — »i thy bästa och i thy värsta» — så väl i fråga om åker och äng, som skog.

[1] *Östgöta-lagen,* Drapa-Balken, Fl. 5.

[2] *Vestmanna-lagen,* Ærfda-B., Fl. 1.

[3] Ett sådant märke kallades *nidstång.* Jfr *Ihres* Glossar.

[4] Det kallades *vigarf.* *Helsinge-lagen,* Ærfda-B., Fl. 15.

På det hämden ej allt framgent skulle föda ny hämd, försökte derför lagen sitt första välde i *förlikning*. Dråparen, om han ej greps på bar gerning, borde sjelf åt densamma gifva offentlighet; ty hemligt dråp var *mord* och *nidingsverk*. En sådan kungörelse borde ske af dråparen, innan natt kom [5], och sedermera på tinget, der han kunde infinna sig mot gislan. Här fick han erbjuda böter. Men målseganden hade fritt val, om han ville hämnas eller emottaga böterna; hvilket i början så sällan var fallet, att Gotlands-lagen måste förklara den för »oskämder man», som tager första gång då budit varder, om ock efter ett års förlopp. Emellertid var dråparen fridlös och rättlös. Han måste rymma de bebygda orter, söka skogen och ödemarken; hvarför ock den, som genom böter fick försona sitt brott, sades »lösa sig af skogen». Med honom måste i äldre tider fly fader, son och broder eller närmaste fränder [6]. Endast på vissa fridlysta tider eller rum egde de säkerhet. I sjelfva verket var denna fridlöshet mindre ett straff än ett säkerhetsmått för den anklagade. Sjelfva den stränge konung Magnus Ladulås säger om den som för hämd flyr, »att han må gömma sig det bästa han kan för sina ovänner» [7]; och sedan vapnens allmänneliga bruk blef förbjudet, egde likväl en sådan »att hafva full vapen sig till värn, om han vill böter bjuda och sitt brott bättra» [8]. — Å andra sidan heter det, att dråparen komme aldrig i frid, förr än rätter arfvinge (till den dräpne) beder för honom, utom då konung är nytagen, rider eriksgata och tager inträde i landet — då må han gifva tre män frid [9]. Dock kunde äfven den ej tillgodonjutas, innan arfvingarne blifvit genom böter försonade. För dråp af så gammal man, att han ej kunde komma till tings eller gå utan krycka (kroklo-karl), betaltes i de egentliga svenska lagarne, liksom för qvinnas dråp, *dubbelt*. Den som bröt en mans *hemfrid*, och under anfallet dödades inom gårdsledet, låg ogild, »låg på sina gerningar» (a værkum sinum).

Böterna voro i början dels *arfvebot* till närmaste arfvinge, hvilken det ålåg att utkräfva blodshämden, dels *ättarbot* till den dräpnes slägt af dråparens slägt. Den brottslige borde

[5] *Dale-lagen*, Manh.-B., Fl. 22.
[6] *Gotlands-lagen*, kap. 13.
[7] *Skenninge Stadga* år 1285.
[8] Konung Magnus Erikssons stadga år 1335.
[9] *Östgöta-lagen*, Drapa-B., Fl. 5.

dessutom med tolf man af sin ätt svärja, att han sjelf för lika sak skulle vilja åtnöjas med lika böter. Det kallades *jämnadsed* [19] och motsvarades å andra sidan af *trygghets-eden* [1] hvarigenom all ytterligare hämd afsades. Dessutom bötte dråparen för den brutna friden äfven till *konungen* och till *häradet;* hvilket senare just derigenom visar sig ha varit en förening till upprätthållande af gemensam frid. Häradets andel i böterna föreställer folkets; hvarför den också säges erlagd »till alla män». Troligen är den äldre än konungens andel, som i början synes ha blifvit erlagd endast i de fall, då konungen sjelf äfven dömde. Med konungamaktens utsträckning försvann småningom *ättarboten* [2], och böterna gingo till treskiftes emellan konungen, häradet och målseganden, hvars rätt till sjelfhämd man allt mer sökte inskränka; tills slutligen uppenbart dråp utan lifsnöd belades med lifsstraff, om den brottslige greps på bar gerning. I annat fall, om dråparen kommer inför konungen eller den hans dom har i Sverige, och »sina gerningar ter», tillåter ännu Landslagen af år 1442, att han må lösa sig från landsflykt med böter och få frid, enär målseganden dermed nöjes och för honom ber.

Så långsamt växte domaremakten öfver hufvudet på parterna, som hade begynt med att taga rätten i sin egen hand; hvarför i äldsta tider ofta endast hvad som kallades *Gudsdom* kunde afgöra dem emellan. — En sådan hade bland våra stamförvandter *enviget* varit [3]. Att det äfven i Sverige varit öfligt, ser man af påfliga förbud deremot; ehuru det i svenska lagar ej mera förekommer, och endast nämnes i Uplands-lagen såsom en hednisk sed. En sådan gudsdom var *jernbörden,* som Birger Jarl först aflyste, men som icke dess mindre Helsinge-lagen tillät intill år 1320. Intet bevismedel fann likväl vidsträcktare användning än *eden,* och att underkasta sig *ed* och *lag* betyder i lagarne detsamma. Äfven ed bekräftades åter med ed; och det så länge i svensk rättegång bibehållna bruket af *edgärdsmän,* som ytterligare besvuro en parts aflagda ed såsom sann och laglig [4], visar tillika huru länge slägts och vänners inflytande

---

[19] Jamnaþar eþer. Jfr *Vestgöta-lagen.*

[1] Tryghder-ed (jfr *Skåne-lagen,* V: 30).

[2] Den finnes bibehållen i Vestgöta-, Östgöta- och Helsinge-lagarne och afskaffades först helt och hållet genom konung Magnus Erikssons stadga i Skara år 1335.

[3] »*Deum adesse bellantibus credunt*», säger Tacitus om Germanerna.

[4] »Att de som förut svuro, de svuro både sant och lag». *Östgöta-lagen,* Drapa-B., Fl. 3.

på visst sätt af lagen medgafs; ty ursprungligen utgjordes sådana edgärdsmän utan tvifvel af dem, som eljest varit färdiga att gripa till vapen för den anklagades sak, och i stället nu blefvo lagliga hjelpare med sitt intyg. I allmänhet blefvo de lagliga formerna, att antingen käranden fick *vitna*, d. ä. bevisa med vitnen, den tilltalade fick *dylia*, d. ä. neka med egen och edgärdsmäns ed, eller skulle en *nämd* af merendels tolf män, till hvilken båda parterna hade förtroende, undersöka förhållandet och deröfver yttra sig [5].

Domare valdes i äldre tider af folket [6]. Uplandslagen stadgar, att konungen skall honom dom i händer sätta. Enligt Landslagen nämde konungen till domareembetet en af de trenne män, som *häradet* eller *landskapet* dertill föreslog [7]. *Domare* ansågs nödvändig för all *dom*, men ej *nämd* för allt *bevis*; hvarför ock nämden ursprungligen valdes för tillfället i de mål, der den ansågs nödvändig. Att likväl den allt mer skulle göra sig gällande, låg i sakens natur. Den var genom sjelfva sin sammansättning opartisk och derigenom en motsats till de partiska edgärdsmännen. Småningom blef nämden beständig [8]; gränserna emellan dess och domarens befattning utplånades allt mer, och den har slutligen blifvit en beståndsdel af domstolen. Men ännu föreställa de tolf bönder, som allestädes på landet med lagman och häradshöfding i Sverige sitta till doms (ehuru deras mening ej gäller mot domarens, utom då nämden är enhällig), den naturliga rättvisan i domstolen. »Förty» — heter det i en gammal domarens förmaning till nämden, sedan denna redan blifvit beständig — »alle ärender, som kunna förekomma, kunna icke vara inskrefne i ena lagbok: utan när man ej hafver skrifven lag, måste man taga till låns af then naturliga lagen, som Gud hafver i vår hufvud och hjerna

[5] De mål, der förstnämda bevisningssätt egde rum, kallades *vitnismal*, det andra slaget *dulsmal* eller *vänslusaker*, det tredje *nämdamal*. Jfr *Schlyter*, Anmärkningar i anledning af striden om det forna förhållandet mellan domare och nämd, i tidskriften *Svea*, I häft. 2:dra uppl. s. 255.

[6] *Lagman* skola alla bönder välja med Guds miskund, säger Vestgötalagen.

[7] Häradshöfdingen såsom häradets, lagmannen såsom landskapets domare. Enligt de egentligen svenska ladskapslagarne voro *två domare* i hvarje härad; i de götiska blott en eller *häradshöfdingen*, hvilket ock Landslagen stadgade. Ännu kallas likväl den äldste i *nämden* också i vissa landsorter *häradsdomare*.

[8] Öfvergången dertill märkes redan i hvad Landslagen, Konunga-balken, kap. 35, stadgar om nämden i konungs dom.

ingifvit; therföre säger lagboken i mång rum om tvifvelaktiga ärender: *ransake thet häradsnämd*, *ρ*. s. v.; therföre förvarer eder själs salighet, att I kunnen vara hållne för ärlige nämdemän och ej för skjämdarmän» [9].

Man märker i fråga om doms verkställighet samma långsamt växande inflytelse af den offentliga makten som i sjelfva lagskipningen. — För utbekommande af lagvunna böter egde målseganden i äldsta tider att sjelf *taga* [10] hvad dertill fordrades af den brottsliges lösa egendom, blott det ej skedde »inom gård och grindstolpe»; ty hvar och en, utom den fridlöse, egde frid i sitt hus. I konung Knut Erikssons dagar blef sjelfpantning förbjuden; utan skulle, om någon fäldes och ej ville böta, det skjutas till konungs dom, och på tinget de män offentligen nämnas, som borde utmäta böterna — enligt senare bestämmelser — endera densamma af de tvistande sjelfve gillade *nämd*, som fält den skyldige, eller också tolf andre opartiske män, som domaren eller konungens länsman dertill utvalde. Af Östgöta-lagen [1], hvarur vi hemtat underrättelsen om den nämnda förändringen, synes, att ännu i Knut Erikssons tid, mot slutet af tolfte seklet, konungen ej egde del i andra böter, än dem han sjelf varit med om att mäta ut, då man inför honom klagat öfver förnekad rätt. »Sedan» — säges det — »kom det så, att konungen tager antingen han är när eller ej». Klagan öfver förnekad rättvisa gaf anledning att draga saker från lägre till högre domstol, och vad från *häradshöfding* till *lagman* och till *konung* förekommer tydligen under Magnus Ladulås [2]. Senare stadgades, att *konungs räfst* eller dom skulle åtminstone hållas en gång årligen i hvarje landskap af konungen sjelf eller den han sin dom i händer sätter [3]. Men det ansågs ingalunda i allmänhet nödvändigt, att ett mål skulle först ha varit inför lägre domstol för att kunna komma för en högre. Tvärt om:

9 D. ä. oärlige män. — Denna förmaning till nämden finnes i Celsiska MS-samlingen, Miscellanea in 4:to N:o 46 i Upsala bibliotek.

10 Det kallades *nam*.

1 Ræfsta-B., Fl. 3.

2 *Diplomatarium Suec.*, T. I. p. 593. Jfr *Uplands-lagen*, Tingmåla-B., Fl. 10.

3 Konungens *räfst* var det ordentliga, *rättareting* åter det utomordentliga tinget, der konungs dom dömdes. De voro dessutom i öfrigt af olika beskaffenhet. Det förra var ett kungligt landting (under konungens och ej, såsom vanligt, under lagmannens föresittande, hvartill nämd valdes ur lagsagan eller landskapet), det senare var ett för ett särskildt mål bestämdt ting, hvartill nämd togs ur det häradet, hvarest tinget hölls, och var således, för att så säga, ett kungligt häradsting.

intet hindrade en rättsökande att genast både börja och sluta sin rättegång inför den högre domaren, om denne på tinget var närvarande; och ehuru Sten Sture den äldre år 1493 påbjöd: att ingen borde komma för konungen eller riksföreståndare med något käromål, utan att han hafver varit på häradsting eller lagmansting eller rådstufva; så finner man likväl att ännu långt derefter sådant ej iakttogs.

Lagen var de frias lag, och att vara i »*bondelagen*» utmärkte deltagandet i folkets allmänna rätt och frihet. Endast »bönder och boande män», icke »löska män eller legodrängar» utan eget bo att äfventyra [4], egde på tinget talan. I hvarje härad var ett bestämdt tingsställe — af ålder under fri himmel; hvilket ännu ej var alldeles aflagdt i början af sextonde seklet [5]. Häradets medlemmar voro förpligtade till inbördes bistånd. *Brandstod* af häradet bjuder redan Östgöta-lagen, och häradet var gemensamt förbundet att hålla »väg för karl och konung» eller »allmänningsväg och bro».

Vid våld och rån, som föranledde *rop* och *åkallan*, skulle *budkafle* uppskäras och med största hastighet kringsändas. Det var en kort kafle eller sticka med vissa märken, hvarigenom de kringboende manades till undsättning. Så bjöd ännu Magnus Ladulås den som led *våldgästning*, att skaffa sig hjelp. Den *budkafle*, som utgick vid fiendtliga infall i landet (vid hvilket tillfälle äfven *eldar* på dertill bestämda ställen antändes), var bränd i ena ändan, och ett snöre var fästadt i den andra: till tecken, säges det, att den, som underlät att ofördröjligen befordra den, skulle hängas eller hans hus brännas [6].

Straff till lifvet för en fri man kände för öfrigt icke de gamla lagarne, utom för sådana brott som medförde *ärelöshet*. Den ärelöse brännmärktes med namnet *niding*, och *nidingsverk* kallas i lagarne de gröfsta brott emot personliga säkerheten, som med förräderi voro förenade; såsom att dräpa på fridlysta orter, eller i kyrkan, eller på tinget, eller inne i huset; att slå ihjel en sofvande eller den som ej kunde försvara sig, eller sin egen husbonde, eller den med hvilken man delade mat och dryck, eller en qvinna (»ty hon ege frid till möte och messa, om aldrig så mycken fejd är emellan männer», säger Vestgötalagen); att döda någon med grymhet och på ett plågsamt sätt; att bära afvog sköld emot sitt eget fädernesland; att löpa å

---

[4] *Östgöta-lagen*, Drapa-B., Fl. 3.
[5] *Olaus Magnus*, de Gentibus Septentrionalibus, lib. XIV. c. 17.
[6] *Olaus Magnus*, lib. VII. c. 4.

härskepp och bli sjöröfvare (hvilket sista förbud visar införandet af kristlig sed). Allt sådant kunde ej med böter försonas. I allmänhet ansågos mest straffvärda de brott, som på ett fegt och lömskt sätt utöfvades; hvarför ock tjufven straffades till lifvet eller med träldom. Allt kroppsstraff tillhörde träldomen, som var rättslös. Att »slå någon som en träl» [7], — »att ega lika liten rätt som hudstruken huskona» eller trälinnan i huset, äro derför uttryck som lagarne nytja.

Till rättsbegreppens utveckling och sedernas mildring har *kyrkan* kraftigt medverkat. Den motarbetade sjelfhämden. Alla helgedagar och äfven längre tider vid de stora årliga festerna fridlystes. Man kallade det *Guds helgd* [8] eller *Guds frid;* hvilket ännu är den bland allmogen brukliga helsning vid inträdet i ett hus. Äfven andra tider fridlystes, såsom sånings- och skördetiden. Att stjäla på åkern kallas i lagarne »att bryta Guds lås». — Genom kyrkans inflytelse förbättrades qvinnans vilkor, fick hustrun laglig del i boet, erhöll syster arf med broder. Med ökade rättigheter underkastades äfven qvinnokönet laglig ansvarighet; så att konung Magnus Eriksson å sin eriksgata år 1335 kunde i allmänhet stadga, »att qvinna gälde allt sitt brott såsom mannen, särdeles dem som å lif gå». — Vid samma tillfälle aflystes *träldomen*, af ålder, såsom det synes, mildare i Sverige [9]; hvarför det ock här långt tidigare än i andra länder lyckades att afskaffa den. Redan Uplands-lagen förbjuder att sälja någon kristen, och *frigifningar* hade genom de andlige blifvit kristliga verk, som man gjorde »för sin själs skull». Då en mängd saker drogos inför biskoparnes domstol, och dessa mål, så vida de ej voro af rent andlig natur, måste dömas med afseende på gällande rättsformer, så blef detta en anledning till dessas utbildning.

Det är till en stor del genom kyrkan som den så kallade *Gudsdomen* afskaffades, som missbruken med *edgärdsmän* in-

---

[7] »Att *thrälberga*». Detta var *nidingsverk*, om det skedde mot en fri och denne deraf tog döden.

[8] *Gotlands-lagen*, kap. 18.

[9] Man kan sluta det af den i alla våra gamla landskapslagar herskande grundsatsen, att om *endera* af föräldrarne var *fri*, barnet blef alltid *fritt* (»gangi barn a bættri halw»); då deremot sådana barn i Tyskland och Frankrike föddes till träldom. (»Das Kind folget der ärgern Hand». — »En formariage le pire emporte le bon».) — I Danmark var allt foster träl, som föddes af en trälinna.

skränktes [10], och som *publik åklagare* infördes [1]; hvarför ock i landskapslagarne *kyrkobalkarne* i afseende på rättegången äro särdeles upplysande. Troligen blef ock genom de andliges försorg hvad i lagarne infördes angående kyrkans rättigheter först i skrift författadt. Men länge drog det ut, innan detta medel i allmänhet ansågs nödvändigt för rättssedvänjornas kännedom och bibehållande. Det gamla bruket, att lagmännen *årligen* för folket skulle förkunna den häfdvunna lagen (legem consvetudinis) [2], är, enligt kyrkans eget intyg, *äldre* än någon de andliges åtgärd vid lagarnes upptecknande [3]. Det skrifna ordet ersattes af det lefvande i minnet, och symboliska handlingar såsom tecken. Derför skulle köp afhandlas eller skuld betalas *med vän och vitne* (mæd vin ok vitni), d. v. s. i närvaro af en god man, som båda partierna tillkallat, jämte två vitnen. *Handtaget,* i dessas närvaro gifvet, var lagligt tecken till köpets afslutande [4]. Öfverlemnandet af såld, skänkt eller förpantad jord skedde genom *umfærd,* d. ä. köpare och säljare, jämte en löftesman och alla jordegare i byn, gingo omkring åkrar och ängar och så till tomten åter; hvilket kringgående påminner om *eriksgatan,* hvarigenom konungen tog riket i besittning. Jord öfverläts ock uti annans ego genom *skötning,* hvarvid gifvaren kastade en jordtorfva i gåfvotagarens sköte, o. s. v. — Emellertid blef de andliges skrifkunnighet ett nytt medel för dem att göra sig oumbärlige. De voro i besittning af kanslersembetet hos kon

---

[10] »*Ferventis aquæ*, vel *candentis ferri* judicium, sive *duellum*, quod monomachia dicitur, Catholica Ecclesia contra quemlibet etiam, ne dum contra Episcopum non admittit», säger påfven Alexander III i ett bref till svenska biskoparne. Påfven Honorius III i ett bref år 1218 ifrar mot missbruket med edgärdsmän, äfven bland de andlige. »Unde contigit quod quandoque ad purgationem suam sui similes criminosos adducunt, ut eis debeant in similibus opportuno tempore respondere»; hvilken »pestis contraria omni juri» presterskapet borde afskaffa. Bevisningen borde bero af välfräjdade vitnens utsago.

[1] Denne kallas i biskopens saker *biskops-soknare* eller *biskops länsman.* Enligt konung Kristian I:s privilegier för presterskapet af den 28 Oktober 457 skulle han dock väljas af allmogen.

[2] Vi ha redan anmärkt (kap. 4), att lagmannens åliggande var »att göra och framföra lagen» (se *Vestgöta-lagen*, IV: 14). Af lagmannens skyldighet att ordna och förkunna lagen kommer det ock, att han stundom i landskapslagarne införes talande, såsom i *Östgöta-lagen*, Egh. sal. VIII, der det heter: »nu hyggin þær at böndær at sua ær þætta nu stat», — »nu kommen ihåg, bönder, att detta är nu så stadgadt».

[3] Jfr Innocentius III:s bref till ärkebiskopen i Upsala af den 10 Mars 1206. *Diplom. Suec.*

[4] *Landslagen*, Tjuf-B., kap. 15.

ungarne [5]; och de andliges samt, genom dem, äfven den *kanoniska* och *romerska* rättens inflytande på svenska lagarne är i flera afseenden märkbart. Likväl voro i folkets seder och minne de egna lagarne så djupt grundade, att de både till form och innehåll väsentligen och med uppsåt förblefvo fosterländska; hvarför ock Landslagen synnerligen förehåller konungen: »att ingen utländsk rätt drages in i riket, allmogen till tunga».

Genom utvidgade begrepp om lag och laglig myndighet arbetade kyrkan undan för den verldsliga makten, hvilken senare här, såsom öfver allt, lärde af den förra. Snart blir, jämte *Gudsfriden,* äfven *konungens frid* [6] stadgad till sjelfhämdens inskränkning: enligt exemplet af *biskops-soknare* i kyrkans saker, ser man *konungs-soknare* eller *länsman* såsom publik åklagare i gröfre brott mot personliga säkerheten; och genom *edsörets* införande förklaras alla sådana missgerningar för brott emot den frid, som konungen svurit sina undersåtar. På *kyrkobalken,* som innefattade kyrkans rätt, följer med tiden en egen *konungabalk* [7] om konungens rättigheter och är gemensam för de senare landskapslagarne. Den öfversedda *Uplands-lagen* blir derefter den första offentligt stadfästade *lagbok,* ehuru blott för rikets första landskap, men mönster för de öfriga; tills femtio år senare den första *allmänna landslag* författas och småningom gör sig gällande [8]; ehuru ännu ett sekel förgick, tills den fick kunglig bekräftelse.

---

[5] Derifrån finnes blott ett undantag, då riksrådet *Gustaf Månsson* till Revelstad år 1417 förekommer såsom kansler hos konung Erik af Pommern. *Uggla,* Svea Rikes Rådslängd.

[6] Så kallades den allmänna frid, som påbjöds vid konungens besök i ett landskap.

[7] Äfven kallad *edsöres-balk.* Landslagen skiljer konungabalken från edsöres-balken.

[8] Nämligen *Magnus Erikssons* Landslag af år 1347, från hvilken den af konung *Kristofer* stadfästade Landslagen af år 1442 föga afviker. Den förra har, oaktadt presterskapets protest i den gamla tvistefrågan om testamentsfriheten till kyrkan, likväl kommit i bruk, och är utan tvifvel den »Sverikes Lagh som the hafde uppe i Landith», hvilken Vestgötarne säga sig ha annammat och antagit redan vid drottning *Margaretas* tillträde till regeringen. *Hadorph,* Gamla stadgar till Bjærköa-Rätten s. 42. Att denna lag genast ansågs gällande, bevises af ett diplom, genom professor Schröder mig meddeladt ur grefliga Bondeska permbrefssamlingen på Säfstaholm. Uti ett Johan Gregerssons morgongåfvobref, dateradt Vexiö den 23 April 1352, säger denne sig bestämma morgongåfvan »secundum modum et formam legum per dominum meum carissimum, dominum regem, *noviter editarum*».

Då »den kungliga ed, som kallades *edsöret*», tillika besvors af »alla de förnämste män i riket», så visar detta, att *Folkungarne*, som införde edsöret, i sjelfva verket regerade gemensamt med de store. Egen domsrätt förvärfvade likväl ej adeln såsom de andlige; om man undantager, att konungens så kallade *gårdsrätt* (den äldsta svenska författades i skrift år 1319, ehuru sjelfva saken är mycket äldre) äfven blef gemensam för de stores hof. Men allt hof var i gamla dagar krigiskt, hvarför *hofman* i vår medeltids handlingar betyder en krigare till professionen, och, efter rusttjenstens införande, en till häst tjenande frälseman. Gällande för de stores krigiska följen, svarade gårdsrätterna ock mot senare tiders krigsartiklar, och utmärka sig genom stränga straff till lif och lem, fängelse vid vatten och bröd, hudstrykning o. s. v., från landets vanliga lag. I denna — »alla mäns lag» (*lag manna*), såsom den fordom äfven kallades — ses intet undantag för adel; så framt man ej dertill vill räkna, att för en hofmans dråp, utom de vanliga böterna, äfven en särskild plikt måste erläggas till den, i hvars tjenst den dräpne var[9]. För öfrigt visa lagarne misstroende mot dem, som stodo i ett sådant personligt beroende; hvarför man ock finner stadgadt: »att ingen *tjensteman* må *nämdeman* vara, utan det sker med böndernas och häradshöfdingens vilja»[10]; hvilket likväl så vida förändrades, att, enligt Landslagen, vid *rättareting* nämden skulle bestå till hälften af *hofmän* och *bönder*, dock goda och bofasta män, som allmogen och parterna säga ja till. Större förändringar visa särskilda i lagen ej intagna stadganden. Såsom då det heter i Kalmare recess af år 1483: »att hvar god man, andlig eller verldslig, skulle vara konung öfver sin egen landtbo, utom i de mål som äro konungens ensak i lagen»; hvarmed likväl hvarken menas ett godtyckligt välde eller egentlig domsrätt, utan förläning af rättigheten att uppbära konungens andel i sakören, hvilken äfven var kyrkan i vidsträcktare mening försäkrad för dess gods och underhafvande. I allmänhet då *länen* bestodo i förläningar af vissa kronans inkomster till dem som i landsorterna voro konungens befallningshafvande, gaf detta anledning till mångfaldiga missbruk. Ty om lagens bokstaf föga känner de stores makt, så visar historien så mycket mer, att denna makt kände sig öfver

---

[9] För en *konungens man*, som blifvit dräpen, höjde Birger Jarl denna senare plikt (som kallades *tukkabot*) till lika värde med böterna för sjelfva dråpet, så att derigenom dubbel mansbot erlades.

[10] *Vestgöta-lagen*, III: 77.

lagen; — sedan lagmännen upptogos i konungens *råd;* sedan på *herredagar* riksärendena afgjordes; sedan genom den adliga frihet, som genom *rusttjensten* förvärfvades, det gamla odalståndet allt mer förlorade sina förmögnaste medlemmar, och skattebördorna så mycket tyngre träffade de öfriga; sedan de stores krigiska följen ostraffadt genomströfvade landet, och brödrakrigen inom Birger Jarls hus så länge gjorde riket till ett slagfält, att man redan får anse såsom ett slags återvändande till laglig ordning, att i det förbund[1] rikets råd sins emellan ingingo i *Skara* år 1322 de äfven förbinda sig att underkasta egna stridigheter medbröders afgörande. Af sådana konfederationer styrdes sedan Sverige i hundrade år, tills Engelbrekt och Sturarne mot dessa herremäns-förbund upplifvade de gamla bonde-förbunden och dermed återgåfvo folket politiskt inflytande.

Ty *städerna* — i det öfriga Europa adelns motvigt — voro i Sverige af föga betydenhet. I det inre af landet, der de uppstått af gamla marknadsplatser och biskopssäten, saknades för många vilkor för deras välstånd. *Visby* på Gotland, länge rikt och mäktigt, var mer tyskt än svenskt, och i allmänhet finna vi i svenska städerna tyska borgare så talrika, att ända till år 1471 magistraterna i alla köpstäder i Sverige borde till hälften bestå af denna nation. Stadslagen, bildad efter främmande mönster — den äldsta svenska är den så kallade *Bjærköarätten,* hvilken sedan i *Magnus Erikssons* tid efterföljdes af en utförligare *stadslag* — hade likväl föga inflytande på landet och dess rätt. Emellertid säger Ericus Olai, att redan *borgare* kallades till valriksdagen, då Magnus Eriksson år 1319 upphöjdes på tronen; och i riksdagskallelserna under unionstiden visa sig »biskopar, klerker, adel och frälsemän, köpstadsmän och menige allmoge»[2] såsom de beståndsdelar, hvarutur, i stället för svenska folkets gamla representation efter landskapen, den senare *ståndsrepresentationen,* med i åtskilliga delar förändrad ordning och sammansättning, skulle utbilda sig.

Första skatter i Sverige, i början frivilliga gåfvor[3], hade sin grund i folkets sed att årligen följa konungen på *krigståg* (ledung) och att förpläga honom och hans hof, då han for om-

---

[1] »Pactum confœderationis et concordiæ». *Hadorph* till Rimkrönikorna.

[2] Särdeles från Sturarnes tid. Sten Sture den Äldre säges ha gifvit år 1470 äfven första exemplet af det lägre presterskapets inbegripande i riksdagskallelsen (hvilken eljest under katolska tiden inskränktes till biskopar och prelater).

[3] *Skattgiafir,* »skattgåfvor», heter det i *Ynglinga-sagan,* kap. 12.

kring landet på *ting* och *gästning*[4]. Småningom utgingo de dertill erforderliga årliga sammanskott, äfven om konungen satt hemma, och blefvo beständiga utskylder. Deraf namnen *ledungs-lama* och *tings-lama* på sådana skatter, om *förfall*[5] hindrade den krigiska eller ock den fredliga sammankomsten. För öfrigt förekomma de under flera namn. *Gengärd* var den vanliga benämningen på sammanskotten till underhåll för konungen och hans hof eller de förnämste andlige och verldslige embetsmän på resor[6]. Skatterna utgingo af alla bofaste män, så att den, hvars utsäde och boskap steg till ett visst belopp, erlade *full*, de öfrige, med mindre åker och boskap, *half* skatt[7]. Den som ej egde eget bo, betalte för sin person. Med tjugu års ålder inträdde en man i alla utskylder[8]. En del skatter voro ifrån början personliga. En sådan »för hvarje näsa» omtalas redan under hedniska tiden till offrens underhåll; och en så kallad nässkatt (næfgiald) till konungen nämnes äfven i Magnus Ladulåses testamente: möjligen densamma som i Vestgöta-lagen kallas *allmännings-öre* och i städerna *allmännings-gäld*[9]. En afgift af vissa skogar — *skogaskyld*[10] -- omtalas äfven från medlet af trettonde århundradet ibland konungens inkomster; och då det

---

[4] Att bägge förentes, derom se Heimskringla, *Olof den Heliges Saga*, kap. 36.

[5] *Lama* synes beteckna förfall, egentligen förlamande. *Tings-lama*, som i *Vestmanna-lagen*, Tingm.-B., Fl. 6, betyder tings förfall eller inställande, förekommer i bemärkelsen af utskyld i *Uplands-lagen*, Konunga-B., Fl. 11. Att *ledungs-lama* erlades, då ingen härfärd skedde, ses af *Vestmanna-lagen*, Konunga-B., Fl. 7, och af konung Valdemars jordebok, der det öfversättes med *redemtio expeditionis*. Sammanskottet till skeppens proviantering het *skeppsvist*; enligt Uplands-lagen utgick en del deraf i penningar och synes vara hvad som kallas *attærgäld* eller *ættærgäld*.

[6] Vid konungens första inträde i en landsort under eriksgatan het denna skatt *inländing*. *Östgöta-lagen*, Drapa-B., Fl. 5. I Helsinge-lagen kallas den *vädsla* (veitzla), som egentligen betyder gästabud. Att de store för egen räkning fordrade dylikt underhåll åt sig och sina följen under resor, var i synnerhet den *våldgästning*, som Magnus Ladulås förbjöd, men som öfverklagas i långa tider efter honom.

[7] Se konungens utskylder »af ærliko oc godho landhe væstergötlandh». *Vestgöta-lagen*, V.

[8] *Uplands-lagen*, Konunga-B., Fl. 10.

[9] *Diplom. Suec.*, T. I, p. 507.

[10] Den motsättes *landskyld*. Jfr konung Valdemars bref af den 17 Apr. 1270 i *Diplom. Suec.* T. I, p. 453, bestyrkt af Vestgöta lagman, af hvilket bref äfven ses, att konungen egt egna skogar i Vestergötland, ehuru ej Vestgöta-lagen nämner derom.

är bevisligt, att konungarne fordom haft egna skogar[1], och Landslagen dessutom i allmänhet talar om »konungens parker», så har denna utskyld blifvit utgjord för dessas begagnande af andra till hygge och uppodling. På samma sätt njöt hvarje härads menighet af dem, som på häradets allmänning nedsatte sig, en viss inkomst, af hvilken ock Landslagen slutligen stadgade, att en tredjedel skulle tillfalla konungen. Någon ordentlig skattläggning af jorden fans ej, ehuru dess indelning i *markland*, *öresland* o. s. v. skulle ge anledning att förmoda sådant. Lagen har ungefärliga bestämmelser om hvilken skall anses för fullsuten bonde. — Hvarje sådan har skattat lika, på det sätt, att ingen förhöjning skedde för hvad bonden egde deröfver, men väl lindring för hvad han egde derunder; och man synes derför ha varit särdeles angelägen att bibehålla det gamla antalet af fullsutna bönder orubbadt. Derför klagar konung Kristian I i stadgan af år 1459, att bönder köpa under sig två eller flera gårdar, »af hvilket kronones skatt ok ingäld myckit minskas ok förderves»; hvarför han med sitt älskeliga råd bjuder, att ingen bonde må mera skattegods under sig draga, än han, efter tolf oväldiga mäns pröfning, är fullbolad på; i vidrigt fall skall han, enligt Kalmare recess af 1474, böta 40 mark och heta »full konungs tjufver». Dertill gör sig ock den adelsman, enligt Landslagen, skyldig, som drager skattskyldig jord undan kronan. Å andra sidan förbjöds allt för stor klyfning af skattejorden.

I lagarne förekomma flera bestämmelser angående de skyldigheter, som ömsesidigt ålågo *landtbo*, hvilken brukade annans jord, och *jordeganden*, och de ha ej heller lemnat armodet åt sitt öde. Uplands-lagen stadgar, att den fattige och vanföre skall föras byar emellan, och hvarje bonde vara pligtig att underhålla honom för en natt. Deremot egde bonden i början rätt att behålla den fattiges del af tionden hemma; ty sedan presten tagit sin tredjedel af tionden, deltes det öfriga i trenne lika delar emellan sockenkyrkan, biskopen och till understöd för hospital och fattiga; ehuru denna sista del småningom äfven drogs till andra behof och anslogs till domkapitlen eller underhåll för studerande.

Tionden — och hvilken annan skatt kunde dermed jämföras? — infördes med trettonde århundradet, ej utan mycket motstånd, i Sverige. Kyrkan, som för öfrigt ej deltog i statens bördor, hade derigenom, genom själagåfvor och testamenten

[1] *Östgöta-lagen*, Eghna sal., Fl. 1. Jfr *Diplom. Suec.*, T. I, p. 246.

och genom prelaternas innehafvande äfven af verldsliga län, i sjelfva verket större inkomster än kronan; för att ej nämna hvad påfliga utskickade förde ur riket, än för det heliga landets återvinnande från de otrogna, än för aflat och andra ändamål.

Men *konungen*, säger Landslagen, »eger lifva vidh Upsalaöde, kronogods och årliga laga utskylder af landom sinom — och intet af thessom förenämdom minska för androm konunge — och engin nyan tunga eller ålaga å land sitt läggia». Endast i efterföljande fyra fall må särskild bevillning fordras, nämligen: om *krig* påkommer (då rikets män äro skyldige att följa konungen i härfärd, likväl ej längre än till landamäret, utan deras goda vilja); om konung vill *barn sitt bortgifta;* om han skall *krönas* och *rida sin eriksgata*; eller slutligen om han behöfver *bygnadshjelp* till att upprätta sina hus och Upsalaöde: — då skola biskop och lagman i hvarje landskap och sex hofmän och sex bönder sins emellan öfverväga, »hvad hjelp allmoghen skall och må drägligast göra konunge sinom».

Rikets gamla vidd utvisar *eriksgatan*, omfattande *Svea-* och *Götaland* med *Småland*. Det öfriga hörde dels ännu till Danmark, såsom de *södra kustländerna*, dels hade i äldsta tider ömsom hört under Sverige och Norge, såsom *Vermland*, dels var senare bebygt, såsom *Dalarne* och *Norrland*. För öfrigt må angående gränserna under den katolska tiden märkas: att *Jämtland* och *Herjedalen* underkastade sig Norge i Inge den yngres tid, men fortforo icke dess mindre att lyda under Upsala stift; att *Finland* förenades med riket genom trenne store svenske män, Erik den helige, Birger Jarl och Torkel Knutsson; att ön *Gotland* i Albrekts dagar undandrogs Sveriges välde och blef borta i två hundra femti år; samt att Magnus Eriksson både förvärfvade och miste *Skåne*, *Halland* och *Blekinge*.

Ej minst vigtiga voro de landvinningar odlingen gjorde; och i denne sistnämde konungs tid begynner det öfra Norrlands odling ofvan om Umeå. Längst herskade äfven i det mellersta landet den gamla vildheten i de landsträckor, der rikets bergslager sedermera uppstodo. Så vet Vestgöta-lagen, som uppräknar de under Skara stift lydande kyrkor, ej att ännu nämna någon enda kyrka i hela *östra* Vermland, som således ännu var föga bebodt, under det berättelsen i Konungasagorna om norske konungen Håkan Håkanssons infall år 1224 i det tidigt bebygda *vestra* Vermland öfver allt omtalar hemman och byar,

som än i dag finnas. Så visar sjelfva namnet på *Skinnskattebergs* bergslag, att kronan här länge tog skatten i *djurskinn*, såsom Helsinge-lagen stadgar om det öfversta Norrland[2].

De äldsta bibehållna bergverksprivilegier i Sverige äro af Magnus Eriksson. Jernhyttor funnos i Götarike redan i trettonde seklet[3]; i det mellersta Sverige omtalas sådana i privilegierna af år 1340 och 1345 för *Norbergs* och *Nerikes* bergslag. *Kopparbergets* vid *Falun* äro af år 1347, men åberopa äldre; och om grufarbetets ålder vitnar, att år 1268 en gård der på orten blifvit såld för elfva skeppund koppar[4]. Att Lübeckarne tidigt förvärfvat sig andel i Kopparberget, ses af Magnus Erikssons bref af 1344, hvari konungen bekräftar åt dem all den egendom och inkomst, som de »med gammal rätt» der innehade[5]. År 1367 har konung Albrekt af kronans andel i Kopparberget pantsatt till grefvarne af Holstein 100 skeppund koppar årligen, hvilka de länge fortforo att uppbära genom egna fullmäktige på stället. Vid samma tid finnes, att bergsfogden och mästermännen för arbetet voro Tyskar[6]. Sjelfva *Garpenbergs* namn visar, att dess koppargrufvor först bearbetades af sådana; ty *Garp* kallades fordom en Tysk i Sverige, ehuru ordet egentligen betyder en öfverdådig, skrytsam sälle. Konung Erik af Pommern gaf år 1413 åt dem, som ville bygga och bo på *Åtvidaberg* i Östergötland och der bergverk öfva, samma friheter som åt bergsmännen på Kopparberget i Dalarne, tog samma år *jernberget i Vermland* i sitt beskydd och stadfästade år 1420 de privilegier, som *Bitsberg* och *Skinnskatteberg* hade erhållit af drottning Margareta. I Sten Sture den äldres tid blef jerngrufvan vid *Dannemora* uppfunnen. Upptäckten af *Sala* silfverberg synes ej ha skett förr än i Svante Stures tid[7] vid år 1510. Kristian Tyrann sände dit hundrade finska karlar på grufarbete. Dock talas äfven om äldre silfverberg, såsom i *Tuna*, *Vika* och *Löfåsen* uti Dalarne. De så kallade *biskopsgrufvor* på flera ställen i riket visa, att de andlige befattat sig

---

[2] I det södra Helsingland, Ångermanland och Medelpad utgick skatten tillika till en del i *lärft;* hvilket visar huru gammal väfnaden är i dessa landsorter, der den ännu utgör en hufvudsaklig näringsgren.

[3] Vestgöta-lagen förbjuder jernblåsare att sälja dåligt jern.

[4] *Diplom. Suec.*, T. I, p. 440.

[5] Se den latinska urkunden hos *Sartorius*, Urkundliche Geschichte des Ursprunges der Deutschen Hanse, herausgegeben von J. M. Lappenberg, T. II, p. 378.

[6] *Langebek*, Om de Norske Bergverker, ss. 90, 96.

[7] L. c., ss. 140, 143 ff.

med bergsbruk. — De förnämsta bergslagsorter voro tillika *fristäder* för brottslingar (med undantag af förrädare, mördare och tjufvar). Sådant kallades *bergsfrid.*

Af lagarne ses hvilka sädesslag odlades. Vestgöta-lagen bjuder tionde af *hvete, råg, bjugg* och *hafra.* — *Korn* var det allmänna namnet; och att ordet tillika i synnerhet betyder *bjugg*, synes utmärka detta sistnämda sädesslag — som mognade till och med inom sex veckor[8] — såsom det äldsta. Också kallades i ett påfligt bref af år 1466 till biskopen i Strengnäs *hvete* och *råg* för »nya och ovanliga sädesslag ofvan om skogen Kolmorden, af hvilka man icke borde försumma att äfven taga tionde»[9]. Dock var biskopen af Strengnäs utan tvifvel bättre underrättad; helst Södermanna-lagen af år 1327, som vid kyrkas invigning stadgar, att biskopen egde komma tillstädes med tolf mans följe och fjorton hästar, ibland annat som för honom borde hållas i beredskap äfven nämner: en tunna hvete- och rågbröd[10]. Redan Uplands-lagen af år 1296 föreskrifver tionde af både hvete och råg, »swa sum fyr hawær gamul siþwæniæ wærit». I Olai Magni tid ansågs rågen i Svealand för den bästa i riket. Den odlades af ålder, äfven å svedjeland, och både vår- och vinterråg omtalas. Man sådde i början af Maj och äfven senare; man skördade i medlet af Augusti[1], merendels med gemensam hjelp, då vid skördefesten giftermålen för året afgjordes. Af mycken snö spådde sig bonden godt år. Vintrarne synas ha varit längre, ofta hårdare, sommaren varmare än i senare tider; i allmänhet årstidernas skilnader bestämdare, skarpare.

---

[8] Enligt *Olaus Magnus* — och ännu i Norrland.

[9] »Ex segetibus *tritico* et *siligine* supra Kolmordiam novis et insolitis». *Celse,* Bullarium, p. 201. Att *siligo* här betyder *råg,* bestyrkes af de gamla latinska anmärkningarna till Vestgöta-lagen. Jfr *Collins* och *Schlyters* Glossarium till samma lag.

[10] Dessutom en tunna bjuggbröd, två fläsksidor, fyra får, åtta höns, två gäss, tre pund smör, två ostar, fyra stockfiskar, fem marker vax och tre tunnor öl samt hö och hafre åt hästarne.

[1] *Olaus Magnus,* lib. XIII, c. 8. »Semina in principio Maji projecta circa medium Augusti mutua ope ruricolarum colliguntur». I 3:e kap. af samma bok säges, att vinterråg såddes *circa occasum Caniculæ,* vid rötmånadens slut, d. ä. kort före medium af Augusti enligt gamla stylen. Vårrågen, liksom hvete, korn, hafra, sägas på samma ställe ha blifvit sådda *in fine Tauri* (omkring den 11 Maj gaml. styl.) och skördade *in corde Leonis* (omkring den 6 Aug. g. st.) — Såningstiden var således för tre hundra år tillbaka senare än nu för tiden äfven i mellersta Sverige. *Olaus Magnus,* lib. XXII, c. 9, sätter löfsprickningen i medlet eller slutet af Maj.

Fruktträd infördes först i södra Sverige genom de andlige, men omtalas äfven i Uplands- och Södermanna-lagarne, liksom *kål* och *lök*. — *Lin*, *hampa*, *ärter*, *rofvor*, *bönor* och *humla* odlades; dock nytjades till ölbrygd ej blott humla utan äfven *pors*[2]. — *Mars-ölet* ansågs för det bästa. *Bi-skötseln* var betydlig. Den uppmuntrades för kyrkans behof af vax till ljus, och ej minst för *mjödets* skull. Om biskops undfägnad på resor heter det i Vestgöta-lagen: »han drikki myod oc allir klerkar hans». För öfrigt var vax- eller talgljus ett sällsynt öfverflöd. Man lyste sig vid brasan eller furublosset, och med detta i hand gick tröskaren, för århundraden tillbaka såsom ännu, tidigt om höstmorgonen på logen. — I äldre tider maldes säden på *handqvarn*. Att »draga qvarn» hörde fordom till trälinnans arbete i huset[3]. I Uplands-lagen nämnas både *väderqvarn* och *vattuqvarn*. Man brukade, såsom ännu, hårdt och tunnt bröd, som kunde hålla sig i flera år. *Julbrödet* var mjukt och ovanligt stort. *Salt* var en nödvändighets-vara, som måste hemtas utifrån; hvarför man ock finner, att Kristian Tyrann sökte förvärfva sig svenska böndernas tillgifvenhet med att utdela sådant.

Egen *handel* kunde Sverige ej sägas föra på denna tid, ehuru en sådan af stor betydenhet länge drefs från Gotland. — Denna fruktbara ö hade i forntiden från Sverige fått sina inbyggare, som snart tillväxte och måste söka nya boningsplatser. Enligt bihanget till Gotlands-lagen har en del besatt Dagö vid estländska kusten, andra foro upp efter Düna in i Ryssland och skola fått land af grekiske kejsaren. Gotlänningarne, som erkände Upsala konungs öfverherrskap och blefvo kristne efter Olof den heliges besök på ön, underkastade sig i andliga saker biskopen i Linköping samt åtogo sig att följa Svea konung med sju fartyg, då han for i härfärd, eller i stället betala en årlig skatt. Redan såsom hedningar, säger den anförda berättelsen, drefvo de vidsträckt köpenskap, och troligt är att, sedan *Varäger* herskade i Ryssland, Gotlänningarne begagnade de förbindelser, som dessa länge bibehöllo med sitt forna skandinaviska fädernesland, för att drifva handel på Ryssland; hvarpå dock intet bevis finnes i svenska handlingar äldre än påfven Gregorii IX:s befallning till biskopen i Linköping och Cistercienser-abboten på

[2] *Myrica gale* ej *Ledum palustre* eller *vildpors*, som är skadlig.

[3] Se *Vestgöta-lagen*, I GB., Fl. 6, och så kallade *Grotta-saungr* (qvarnsången) i Edda.

Gotland af år 1229, att köpmännen derstädes genom kyrkans myndighet borde afhållas från handeln med kristenhetens fiender Ryssarne. Men andra intyg tala både om denna handels ålder och tyske köpmäns tidiga nedsättning på Gotland. Gotlänningarne hade utan tvifvel visat dem vägen i handeln på Ryssland. Tidigt i trettonde seklet stiftades från Gotland det stora handelsnederlaget i Novgorod, hvars äldsta bibehållna ordning eller *skrå* ännu genom flera svenska benämningar äfven visar spår af svensk inflytelse[4]. År 1229, samma år då påfven genom biskopen i Linköping lät förbjuda den ryska handeln, slöts på Gotland ett fördrag emellan köpmännen i Visby och Riga, och storfursten i Smolensk, angående handeln på Düna, hvarifrån varorna till lands fördes in i Dnieper-floden. Man ser af detta fördrag, att äfven Ryssar från Gotland förde handel på Lübeck. Det tyska köpmansförbundet på ön blef så mäktigt, att, enligt nyare undersökningar, de så kallade Hansestädernas eget förbund till en stor del bereddes genom den förening, som handlande från de särskilda städerna förut knutit på Gotland. Det var en tid, då Visby äfven väckte Lübecks afund. Efter den danske Valdemars infall och sköfling år 1361 bröts det förras makt. Snart söndrades ön helt och hållet från svensk lydnad, och Gotland, hvars *sjörätt* varit ett mönster i det nordliga Europa, blef under långa tider ett tillhåll för sjöröfvare.

I Sverige idkades all yttre och inre handel endast af Tyskar. Lübecks första handelsfriheter äro gifna af Birger Jarl (omkring 1250), men åberopa äldre från slutet af föregående århundrade och konung Knuts tid. Dessa friheter utsträcktes sedermera till *Hamburg, Riga, Rostock, Wismar, Stralsund* och alla Hansestäder. Deras handelsbetjenter och utliggare[5] fingo rätt att i Sverige nedsätta sig och lefva under svensk lag, att tullfritt införa sina varor, att frakta dem, om de så behagade, från Östersjön landvägen genom Sverige till Nordsjön, att inne i landet sälja salt och kringföra köpmansgods. Följderna af detta handelsvälde visade sig genom Tyskarnes makt i svenska städerna och tyranni i Stockholm uti konung Albrekts tid. Ännu under konung Kristian I:s regering klagas, att i Stockholm alla stadens tjen-

---

[4] Se sjelfva urkunden hos *Sartorius*, T. II, p. 16.

[5] De kallas *sveni* i originalet till Birger Jarls privilegier i Lübecks arkiv (*Sartorius*, T. II, p. 52), icke *Sueci*, såsom läses i flera afskrifter och äfven den i Svenskt Diplomatarium aftryckta. *Sveni* äro *svenar* (tjenare), här handelsgesäller, svarande emot de så kallade *knapar*, som i det Novgorodska skrået stodo under handelsmästarne.

ster så voro besatta med Tyskar, att för en Svensk föga återstod, om han ej ville bli bödel eller dödgräfvare[6]. De ömsesidiga rättigheter för Svenskar, som i fördragen med Hansestäderna försäkras åt svenska handeln, finnas deremot aldrig ha blifvit åtnjutna. Några försök skedde att inskränka Tyskarnes' handelsfriheter. Men sådana försök, om de någon gång afbröto handeln, voro öfvergående. Karl Knutsson säges väl ha svarat, då man af honom fordrade privilegiernas förnyande: att om Hanse-sällskapet ej ville komma till Sverige, kunde det blifva i ro hemma. Men att de införda inskränkningarna ej heller svarat mot ändamålet, ser man bäst af riksens råds stadga i Telge år 1493, hvaruti de säga sig efter öfverläsningen af »Riksens Register» hafva funnit hvad fördel och bestånd riket hade den tid de tyske hade sin köpmanskap här i riket och sjelfve i städerna uppköpte varorna, som då ej behöfde föras utrikes, af hvilket sista endast oreda uppkommit och de danska städernas förbättring. Derför förordnades nu en årlig frimarknad af sex veckor i *Kalmar*, *Söderköping* och *Ny-Lödöse* (som jämte *Stockholm* och *Åbo* voro de förnämsta handelsstäderna), der ut- och inländske måge fritt köpslaga med hvarandra. Detta ansågs af så mycket större vigt, som tullen var ett af de förnämsta medlen till myntets upprätthållande.

Mynt fick Sverige sent. När köpares och säljares varor ej uppgingo till lika värde, erlades skilnaden i för tillfället sönderstyckadt *guld* och *silfver*, merendels arbetadt i form af större och mindre *ringar*, sådana som ofta blifvit funna i svensk jord, äfven med märken efter afhuggningen. Handel och sjöröfveri skaffade de ädla metallerna och utländskt mynt i landet. De små silfverpenningar, som våra äldre fornforskare tillskrifvit äfven hedniske konungar, äro alla yngre[7]. I jordfynden ha bland en mängd utländska blott en och annan funnits, som af nyare forskare, likväl ej enstämmigt, blifvit hänförd till Sveriges förste kristne konungar, Olof Skötkonung och Anund Jakob; ehuru äfven dessa mynt synas slagna af engelska myntmästare. Från *Folkungarnes* tid finner man med säkerhet eget mynt i riket. Uplands-lagen talar om *slagen örtug*[8]. Ty myntet indeltes i *mark* och *öre* (hvaraf *åtta* gingo på en mark) samt

[6] Se Dalkarlarnes klagobref emot konung Kristian I, i *Handlingar rörande Skandinaviens Historia*, 5 del.

[7] Jfr *Anmärkningar öfver Sveriges äldsta Mynt* af J. H. Schröder. *Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Handlingar*, del. 13.

[8] »Pænter örtogh».

örtug (hvaraf *tre* utgjorde ett öre) och *penningar* (hvaraf i Götarike *sexton* och i Svearike *åtta* gingo på örtugen, så att en svensk penning svarade emot två götiska). *Hela* och *halfva örtugar* samt små *penningar* voro de enda mynt, som i Sverige präglades mot slutet af katolska tidehvarfvet. Ursprungligen hade en mark penningar svarat mot en mark silfver. Snart uppstod skilnad dem emellan, och hade i medlet af 15:de århundradet stigit derhän, att en mark i silfver gälde åtta och en half mark i penningar. Till att upprätthålla myntet stadgade redan Magnus Eriksson: att »alle köpmän, som spetseri förde hit i landet» skulle för 40 marks varuvärde bära på myntet en *lödig mark silfver,* och derifrån få igen *halffemte* mark myntad. Af Kalmar stads tänkebok för 1384 ses, att denna silfvertull betaltes för allt ingående köpmansgods öfver 10 marks värde, med undantag af spanmål och andra ätliga varor[9]. År 1476 behöfde likväl den osed i flera köpstäder afskaffas, att de, som skulle uppbära tullen, af gammal sed togo *öl* i stället för silfver[10].

Allmogen utbytte sins emellan sina varor. *Norrlänningar* och *Österlänningar* (Finnar) ha af ålder fört alstren af sin boskapsskötsel och fiske till Stockholm och det nedra landet, samt derför skaffat sig andra förnödenheter; liksom bergsmännen emot säd afläto en del af sitt jern och sin koppar. *Helsingarne* hade gammal rättighet att få fara med sina varor emellan köpstäderna i riket, och besökte, såsom ännu, i synnerhet Distings marknad i Upsala. Den så kallade *gårdfarihandeln* af allmogen från Kinds och Marks härad i Vestergötland med svarfvade kärl, skålar, askar och dylikt fans redan i medeltiden[1]. Att åtskilliga bönder begagnade sig af den tillåtna landthandeln att kringföra ej blott »bondevaror» utan »köpmansvaror», gaf anledning till förbud i Kalmare recess år 1474. Olaus Magnus säger, att i hans dagar årligen svenska hästar utfördes till Tyskland. De voro ej stora, men härdade, och gingo ute äfven om vintern till tredje året. I Vestergötland omtalar han en ädlare hästafvel, särdeles tjenlig i krig, och förbjuden till utförsel. Öland var utmärkt genom sina ovanligt små hästar. Gotland berömmes för sina får. Man nytjade på sina ställen äfven oxar vid åkerbruket och till vinterkörslor, ehuru mindre allmänt,

[9] Handskriften finnes på Upsala bibliotek.
[10] *Hadorph,* Bihang till Rimkrönikorna, II del., s. 299.
[1] *Olaus Magnus,* lib. XIII, c. 38, samt om Helsingarnes handel deras eget bref i *Handlingar till Skandinaviens Historia,* del. XIV, s. 96.

hvarför konung Gustaf I sedermera uppmuntrar dertill. Flera landskap: Småland, en del af Vestergötland, Dalsland, Vermland och Dalarne, hela Norrland hade boskapsskötseln till sin hufvudnäring. Jagten gaf ymnig vinst i skinn och pelsverk, hvaraf en stor myckenhet årligen såldes ur landet. Elghudar utskeppades tusendetals, jemte gråverk, hermelin och mård.

I Bottniska viken var fisket betydligt, i synnerhet af *lax* och *strömming*. Vid utloppen af de stora norrländska floderna församlades om våren fiskare och uppköpare från flera orter. Från Stockholm och andra städer i Sverige och Finland besöktes dessa fisklägen (af hvilka de norrländska städerna sedermera uppstått) ordentligt hvarje år [2]. Särdeles var *Torneå* vid midsommartiden talrikt besökt, äfven af utlänningar, Ryssar och Norrmän. *Sillfisket* vid skånska kusten drefs mest för Hansestädernas räkning. I bohuslänska skärgården omtalas det mindre i äldre tider, men blef i senare hälften af sextonde seklet der ovanligt rikt och lönande, sedan det på samma tid upphört i Skåne.

Ibland medeltidens stadsseder infördes äfven de så kallade *gillen*, af hvilka i fjortonde och femtonde seklen öfver hundrade nämnas i Sverige, ej blott i städerna utan äfven på landet. De voro samfund, stiftade till åminnelse af något helgon eller helgedom, hvaruti personer af båda könen under vissa lagar och förbindelser intogos, och blandade religionsöfningar och kärleksverk med gästabud på vissa tider [3]. De förnämsta hade egna hus och ofta betydliga inkomster genom testamenten och gåfvor, för hvilka den ömhet dessa samfund egnade åt sina hädangångna medlemmars själar genom andaktsöfningar och messor, voro förnämsta bevekelsegrunden, hvarför få voro utan andliga ledamöter. Äfven gillesdrickningen begyntes med gudstjenst; derefter druckos de vanliga *minnen* eller skålar med lofsånger till de helgons ära, för hvilka skålen tömdes. Gästerna spisade hvad hvar och en förut sjelf låtit för sig tillreda och

---

[2] Om dessa fisken utfärdade konung Karl Knutsson sitt så kallade *hamneskrå* »för them som pläga fiska på konungs allmänna fiskegrund». — Att fiskerierna här kallas *konungens*, hvilket blott gälde om vissa, t. ex. *Elfkarleby* fiske, har afseende på lagstiftningen och skatterättigheten öfver dem. Enskilda rättegångar om de norrländska fiskerierna under medeltiden visa, att de icke dess mindre ansågos för enskild egendom.

[3] Jfr *Muhrberg*, Om Helga Lekamens Gille i Stockholm, *Vitterh. Hist. och Antiqvit. Akademiens Handlingar*, 2 del., samt *Fant*, Dissert. de Conviviis Sacris (Suetice Gilden) in Suecia.

uppsända, ej öfver två eller tre fat; men till *ölet*, som förut måste *pröfvas* (ty det var plikt på att vid gillesdrickningen *lasta ölet*)[4]; borde alla, så bröder som systrar, sammanskjuta penningar. Gillessalen var klädd med löf och granris, golfvet äfven dermed beströdt eller med färskt och välluktande gräs och blomster, och utanför dörren stäldes stora löfruskor. Vid måltiderna gjordes musik af gillets »lekare», hvaraf »orgel-lekaren» var den förnämste; för öfrigt nämnas »pipare», »trumpare» (d. ä. trumpetare), »tymblare» (d. ä. pukslagare), »trumpeslagare», samt »lutenister», såsom tjenstgörande vid *Convivium Corporis Christi* eller Helga Lekama Gillet i Stockholm. — Samfundet styrdes af *ålderman* och *stolbröder;* stadgarna kallades *skrå;* och ehuru furstar och herrar i sådana föreningar deltogo, ha likväl *handtverksskrån* med dessa gillen samma ursprung. Ibland ändamålen var ömsesidigt försvar ett af de mest vigtiga; hvarför man ock finner, att de i äldre tider gemensamt hämnats förbundsbröders dråp och oförrätter, samt tillvällat sig en domsrätt öfver egna medlemmar, hvilken hos de mäktigaste gillen, såsom den *helige Knuts* i Danmark och Skåne, med konungarnes begifvande äfven öfvades i lifssaker.

Våldsamma tider och vilda sinnen födde stora brott och tygellösa seder, i synnerhet hos dem som makten hade. Hvad de stores hämdlust ostraffadt kunde tillåta sig, derpå ha vi anfört tillräckliga prof. Äfven till de andlige sträckte sig förderfvet. År 1461 dog biskop Olof Gunnarsson under prestmötet i Vesterås af förgift, emedan han strängt beifrat presterskapets utsväfningar[5]. Klostren, hvilkas antal i riket slutligen steg till omkring sextio, gåfvo ej alla uppbygglig föresyn i återhållsamhet; hvarför den heliga Birgitta, då hon bestraffar de andliges seder, i sin ifver förliknar sådana kloster vid skändliga hus. Icke dess mindre ådrogo sig de efter hennes egna regler stiftade snart samma tadel. De af munkars och nunnors sammanlefnad i Birgittiner-klostren uppkomna oordningar föranledde stämningar till Rom och kyrkomötet i Basel, utan att äfven derigenom hämmas, såsom förargliga, ännu bibehållna handlingar

---

[4] »Nullus cerevisiam culpet» — »bibant honeste sine contencione et blasphemia». Ur reglerna för helga lekamens gille i Stockholm. — Till en måltid i detta gille, gifven af åldermannen år 1513, hvarvid ej mer än fjorton bröder voro närvarande, inköptes en oxesida, två får, två pund rökt kött, två skinkor, tre nöttungor, aderton marker smör och två tunnor öl, jämte specerier.

[5] *Diarium Vadstenense.* Script. Rer. Suec. I. 178.

vitna [6]; och om den då nyligen i riket införda Carthusianerorden säga rikets råd år 1493 sig hoppas till Gud, att genom denna orden och för jungfru Marie bön andra ordensbröder och systrar här i riket må bättra sitt lefverne och hålla sin regel ärligen och skäligen mer än som hittills skedt är.

Om vetenskap och konst är föga att tala; men af ålder ha i Norden funnits sinnen, mer än andra ifrån jordisk natt och dimma dragna till »det andra ljuset», såsom redan hedendomen kallade en högre verld. Den heliga *Birgitta* är det katolska Sveriges sierska, liksom Svedenborg i en senare tid kan kallas det protestantiska Sveriges siare. Bägge, utmärkta af en dygdig vandel och ett ej vanligt förstånd, åberopa uppenbarelser och syner, märkliga för menskliga själens historia, och om hvilka vi endast vilja yttra, att de jämförda visa, huruledes det öfversinliga antagit drägt, skepnad och lynne af olika tider, och höres hos dessa sällsamma menniskor som ett genljud ur deras eget bröst med bibehållna inskränkningar och fördomar. Den heliga Birgittas revelationer, ehuru på kyrkomötet i Basel sedermera betviflade, förkastas likväl ej af katolska kyrkan, som upptog Birgitta bland helgonens antal år 1391 [7].

Hvad af lärdom fans var mest inskränkt till de andlige. Det kan anses såsom ett undantag, om någon verldslig man, såsom herr *Karl Ulfsson* (Sparre), hvilken Rimkrönikan kallar »lärd i sju bokliga konster och alla lagar», eller herr *Erik Trolle*, berömmes för sina kunskaper. Att den sistnämdes son, ärkebiskopen *Gustaf Trolle*, kunde grekiska, var en sällsamhet. Det nya universitetet i Upsala har intet bekant namn att framvisa mer än *Ericus Olai*, teologie professor, som skref det första utförliga arbete i sitt fäderneslands historia ifrån äldsta tider till år 1464. I kloster- och domkyrkoskolorna undervistes för öfrigt nödtorfteligen den ungdom, som ämnade sig till andliga

---

[6] Jfr Appendix V till *Diarium Vadstenense* (om sederna uti Birgittinerklostret i Danzig år 1506) i *Script. Rer. Suec.*, T. I.

[7] Birgitta var dotter af Uplands-lagmannen *Birger Persson* till Finsta, af samma ätt som sedan kallade sig Brahe, och gift med lagmannen i Nerike *Ulf Gudmarsson*, med hvilken hon hade åtta barn, bland hvilka dottren *Katarina* äfven blef kanoniserad. Birgitta dog i Rom 1373 vid sjutio års ålder. Hennes bror *Israel Birgersson* var i fråga vid konungavalet efter Magnus Eriksson. Hennes klosterregler stadfästades af påfven 1370, och moderklostret stiftades i Vadstena. Revelationerna äro upptecknade af hennes biktfäder. Sjelf har hon skrifvit böner, hvilka lära vara den enda svenska bok som är öfversatt på arabiska. *Orationi di S. Brigida* utkommo i Rom på arabiska och italienska år 1677.

ståndet, och äfven de förnämares barn, tills dessas militäriska uppfostran vidtog i konungarnes eller de stores hof. Boktryckerikonsten kom tidigt till Sverige. År 1483 trycktes i riket den första bok[8]. Den nya konsten uppmuntrades af riksföreståndaren Sten Sture den äldres gemål *Ingeborg Tott,* som sjelf lät trycka böcker på sin bekostnad och samlade ett bibliotek i det af hennes man stiftade Carthusianer-klostret i *Mariefred*[9]. Ett i Vadstena anlagdt boktryckeri brann upp 1495[10]. På papper var stor brist. Man skref för nöds skull stundom på björkspånor och bark. Sägner bland allmogen omtala än gamla domar, som skola varit skrifna på näfver.

Folket var i de bägge grundvalarne för en nations sedlighet, vördnad för ålderdomen och äktenskapets helgd, ostraffligt; genom tidernas beskaffenhet ofta oroligt; särdeles i gränsorterna hårdsinnadt; i allmänhet tillgifvet gamla seder. Bröllopsbruken äro än på bygden ungefär desamma som Olaus Magnus för tre hundra år sedan beskrifver; ehuru brudfacklorna blifvit aflagda. *Kronan* smyckade fordom, såsom ännu, den obefläckade bruden vid altaret; för öfrigt var den, jämte den sida slöjan och den rika gördeln, en vanlig prydnad för förnäma jungfrur. I adliga hus hörde ett *spjut* till brudens morgongåfva, hvilket på bröllopsdagen utkastades genom fönstret. Om dermed betecknades qvinnans delaktighet i husets försvar, vilje vi ej afgöra. Visst är, att hon äfven under medeltiden i Sverige stundom deltog i denna pligt; och *Värends* qvinnor i Småland njuta än i dag rättigheten att ärfva lika med bröder, och bibehöllo länge åtskilliga militäriska utmärkelser och bruk vid bröllopen, emedan de i männens frånvarelse afslagit ett fiendtligt anfall[1].

Såsom gamla (ännu ej aflagda) bruk må nämnas: *kappkörningen* från kyrkan annan dag jul, då den som först kommer

---

[8] *Dialogus creaturarum optime moralizatus.* — Vid slutet: »Impressu per Johannem Snell artis impressorie magistrum in Stockholm inceptus et munere dei finitus est Anno Domini M.CCCC.LXXXIII mensis Decembris in vigilia Thome».

[9] Böcker derifrån med inskrift: »Frowe Ingeborg quondam uxor Sten Sture», finnas än i Upsala bibliotek.

[10] »Conflagraverunt ibidem diversa instrumenta pro impressura librorum realiter aptata et jam per medium annum in usu habita, videlicet torcular cum literis stanneis in breuitura et in textura, cum magnis expensis et laboribus comportata». *Diarium Vadstenense.*

[1] Traditionen tillskrifver händelsen hedniska tiden, men den är troligen senare.

hem skall först få in säden vid skörden [2]; *eldarne* om Valborgsmessoafton i flera landsorter, och *majstängerna* om midsommar, med dansen kring bägge, samt ungdomens *kämpalekar* på *ättehögarne*, hvilken sed åtminstone för femtio år tillbaka ännu var i vissa trakter öflig. — Prakt i kläder och öfverflöd i mat utmärkte de förnämas gästabud, under det en mängd af lifvets nu vanliga beqvämligheter saknades. Fönstret var äfven i bättre hus ännu stundom på taket [3] och i stället för glas tilltäppt med tjäradt linne eller pergament. Glasfönster ansågos af sådant värde, att Danskarne i Kristian I:s tid sägas ha med sig fört dem som voro på Stockholms slott. — Uppfostran var sträng och krigisk. Det berättas, att gossen måst förvärfva sig sitt frukostbröd med att träffa målet genom pilskjutning [4]. Då han slutligen förklarades för *varaktig* (vapenför), emottog han sin sista örfil, med åtvarning att ej mer tåla sådant [5]. Invånarne i Götaland och Finnarne ansågos för de skickligaste bågskyttar. Stridsyxan och spjutet voro deremot Svearnes förnämsta vapen. Oaktadt förbudet mot vapens allmänna bruk, gick bonden sällan ut obeväpnad, äfven för vilddjurens skull, af hvilka vargarne i synnerhet voro närgångna. Han medtog vapnen till kyrkan, till hvilken, i aflägsnare och vildare orter, han blott kunde komma en eller två gånger om året [6]. De sattes då i förhuset till kyrkan, hvilket deraf ännu kallas *vapenhuset*. I enskilda vidskepelser och förbråkade latinska böner träffar man ännu här och der lemningar från den katolska tiden bland all-

---

[2] Man bad på denna helgedag under katolska tiden för god skörd: — utan tvifvel ett minne af det gamla heduiska midvintersoffret för årets gröda, hvilket likväl hölls i Februari vid samma tid som den kristliga *kyndelsmessan*. Denna sista högtid kallas ännu i några landsorter för *lilla jul*.

[3] År 1493 blef riddaren Hans Åkesson ihjälskjuten med en pil genom fönstret på taket i sitt eget hus. Mördaren skar först ett hål på fönstret. *Diar. Vadst.*

[4] »Ut non panis pueris exhibeatur, nisi sagitta prius tetigerint metam. Reperiuntur itaque pueri vix XII annos egressi tanta peritia sagittandi instructi, ut jussi telo trajicere caput, pectus pedesque minimarum avium, a longe positarum, infallibiliter tangant». *Olaus Magnus*, lib. XV. c. 1.

[5] *Stiernhöök* (De jure Sveonum vetusto) säger, att det endast skedde, då ädlingars söner förklarades varaktige. *Olaus Magnus*, lib. XIV. c. 9, omtalar, underligt nog, denna örfil såsom vanlig »in sacramento confirmationis» för ungdomen, och således troligen gifven vid hemkomsten från denna ceremoni; i fall berättelsen är sann.

[6] Sådant var ännu förhållandet i vissa trakter af Vermland i slutet af femtonde seklet, enligt Olaus Magnus.

mogen. Tron på åtskilliga naturandar har den deremot ärft ur hedendomen; i fall man ej snarare vill antaga, att de mångfaldiga sagorna om sådana väsenden alltid födas å nyo i Nordens skogar och berg under det ensliga umgänget med en stor och vild natur.

Att ej akta lifvet för högt och älska friheten vilja vi slutligen ej glömma såsom hufvudstycken i Nordens gamla religion. Denna frihetskänsla hade inga våldsamheter kunnat dämpa, och i den funno under faran för utländskt förtryck Sveriges män sitt hopp för kommande tider. Derför sjunger biskop *Thomas*[7] i Strengnäs uti klagodikten öfver Engelbrekts död:

»O edla Svensk, tu statt nu fast,
Oc bättra thet som förra brast,
Tu lat tik ej omwända,
Tu waga tin hals oc swa tina hand,
At frälsa tit egit fädernesland.
Gud ma tik tröst wäl sända.

En fogil han wär sin egin bur,
Swa göra oc all willena djur,
Nu märk hwat tik bör göra:
Gud hawer tik giwit sinn oc skäl,
War heller fri än annars träl
Ä medan tu kant tik röra».

[7] Införd i *Script. Rer. Suec.*, T. II. mot slutet. Biskop Thomas dog 1443, såsom hans ännu bibehållna grafsten i Strengnäs visar.

Konungalängd.

I.

Gudarne.

Oden.
Niord.
Frej.
Freja.

Ynglinga-ätten.

Fjolner, son af Yngve Frej.
Svegder.
Vanland.
Visbur.
Domald.
Domar.
Dyggve.
Dag.
Agne.
Alrek och Erik.
Yngve och Alf.
Hugleik.
Jorund och Erik.
Ane den gamle.
Egil Tunnadolgi.
Ottar Vendilkråka.
Adils.
Östen.
Yngvar.
Braut-Anund.
Ingiald Illråda[1].

II.

Ivars och Sigurds ätt.

Ivar Vidfamne.
|
Aud den rika, 1. g. m. Rörek, 2. g. m. Radbart.
|
Harald Hildetand.
Randver. (son af Radbart)
|
Sigurd Ring.

Sigurd Ring.
Ragnar Lodbrok.
Björn Jernsida.
Erik Björnsson och Refil.

---

[1] »Upsala-konungar voro högsta konungar i Svithiod den tid, der voro många häradskonungar». *Ynglinga-sagan*, kap. 40. — »Det är männers sägen, att konung Ingiald dräpte tolf konungar och alla med svek, derför blef han kallad Ingiald *Illråda;* han var konung öfver största delen af Svithiod». *Ibid.* kap. 43. — »Efter Ingiald Illråda kastades Upsala-välde ur Ynglinga-ätten». *Ibid.* kap. 45.

Erik Refilsson[2].
Emund och Björn på Håga[3] .... år 829.
Erik Emundsson[4] .... † 885.
Björn Eriksson .... † 935.
Erik Segersäll[5] .... † 993.
Olof Skötkonung[6] .... † 1024.
Anund Jakob .... † 1052.
Emund Gammal[7].

III.

Stenkils ätt.

Stenkil[8] .... † 1066.
Håkan Röde[9].
Inge den äldre och Halstan[10].
Filip († 1118) och Inge den yngre[1].

IV.

Sverkers och Erik den heliges ätter.

Sverker[2] .... † 1155.

---

[2] Skiljaktiga konungalängder, som hänvisa på rikets fortfarande delning och flere samtida konungar. Många *sjökonungar*, »som rådde öfver en stor krigsmakt, men hade inga länder». *Ynglinga-sagan*, kap. 34.

[3] Ansgarius, förste kristne lärare.

[4] Då Ansgarius år 853 för andra gången besökte Sverige var en konung *Olof* regerande i Birka.

[5] Regerade samfäldt med sin bror *Olof* till dennes död. På samma tid omtalas en *Ring* och hans son *Edmund* såsom konungar, af Adam från Bremen.

[6] Förste kristne konung; kallar sig sjelf i Konungasagorna för den *tionde* öfverkonung i Upsala af sin ätt (*Olof den heliges Saga*, kap. 71), men aflade titeln af *Upsala-konung* och antog den af *Svea-konung*.

[7] Regerade kort. Dödsåret okändt.

[8] Son åt Vestgöta-jarlen Ragvald Ulfsson. Efter Stenkils död inbördes krig. Tvänne konungar *Erik*. Derpå Stenkils (sedermera regerande) bägge söner upphöjda och fördrifna. En *Olof Näskonung* anföres i flera gamla konungalängder vid samma tid.

[9] Sättes af somliga före Stenkil.

[10] Stenkils söner. Ingenderas dödsår bekant. Hednisk motkonung *Blot-Sven*; derpå hans son *Erik Årsäll*, som i sin ålder blef kristen.

[1] Halstans söner. Efter Inge den yngres död uppträder såsom konung *Ragvald Knaphöfde*, son åt Olof Näskonung; ihjälslås af Vestgötarne. Desse välja danske prinsen *Magnus Nilsson*, Inge den äldres dotterson, och äro efter hans fall 1134 en tid utan konung.

[2] Valdes först af Östgötarne.

Erik den helige[3] .... † 1160.
Karl Sverkersson[4] .... † 1168.
Knut Eriksson[5] .... † 1195.
Sverker Karlsson .... † 1210.
Erik Knutsson .... † 1216.
Johan Sverkersson .... † 1222.
Erik Eriksson[6] .... † 1250.

V.

Folkungarne.

Valdemar[7] (afsatt) .... † 1302.
Magnus Ladulås[8] .... † 1290.
Birger Magnusson[9] (afsatt) .... † 1321.
Magnus Eriksson[10] (afsatt) .... † 1374.

VI.

Främmande och unions-konungar.

Albrekt af Mecklenburg[1] (afsatt) .... † 1412.
Margareta[2], stiftar unionen 1397 .... † 1412.
Erik af Pommern[3] (afsatt) .... † 1459.

[3] Kallas ock Erik Lag-gifvare. Konung i Svearike 1150.
[4] Kallas först *Svears* och *Götars* konung. Öfvervann Erik den heliges mördare, danske prinsen *Magnus Henriksson*, hvilken konungalängden vid Vestgöta-lagen och flera andra äfven upptaga såsom konung.
[5] Erik den heliges son; slog Karl Sverkersson samt tvänne andra motkonungar, *Kol* och *Burislef*.
[6] Motkonung: Folkungen *Knut Johansson* 1229—1234.
[7] Fadren *Birger Jarl* regent till sin död 1266; tilldelar sina öfriga söner hertigdömen.
[8] Gjorde uppror mot sin bror Valdemar 1275. Konung öfver Svearike 1276, öfver hela riket 1279.
[9] Marsken *Torkel Knutsson* förmyndare till 1303. Konung Birger, fången af sina bröder hertigarne *Erik* och *Valdemar* 1306, måste med dem dela riket 1310, fängslar och förgör dem genom hunger 1318; fördrifves.
[10] Hertig Eriks son; vald till konung på sitt tredje år 1319; samma år konung i Norge. *Mats Kettilmundsson* riksföreståndare i Sverige under tronledigheten och mest betydande under minderårigheten till 1332. Motkonungar: *Erik*, Magni äldste son, 1356, † 1359; *Håkan*, den yngre sonen, konung i Norge, i Sverige vald 1362. Afsatt tillika med fadren 1363.
[1] Systerson till konung Magnus Eriksson. Konung 1363. Fången 1389. Lösgifven 1395.
[2] I Sverige vald 1388.
[3] I Sverige vald 1396. Margaretas medregent. Afsatt af Engelbrekt 1434. Åter erkänd. Afsatt i alla rikena 1439.

Kristofer af Bayern[4] .... † 1448.
Kristian I af Oldenburg[5] (i Sverige afsatt) .... † 1481.
Johan[6] (i Sverige afsatt) .... † 1512.
Kristian II Tyrann[7] (afsatt) .... † 1559.

VII.

Svenska regenter under unionen.

Engelbrekt Engelbrektsson[8] .... 1434 † 1436.
Karl Knutsson (Bonde), riksföreståndare .... 1436—1441.
Bengt Jönsson och Nils Jönsson (Oxenstjerna), riksföreståndare .... 1448.
Karl Knutsson[9], konung .... † 1470.
Ärkebiskop Jöns Bengtsson (Oxenstjerna)[10], Sveriges furste och föreståndare .... 1457, 65, 66.
Biskop Kettil Karlsson (Vase), riksföreståndare .... 1464.
Erik Axelsson (Tott), riksföreståndare .... 1466, 67.
Sten Sture den äldre, riksföreståndare .... 1470—97, 1501 † 1503.
Svante Nilsson Sture, riksföreståndare .... 1504 † 1512.
Sten Svantesson Sture, riksföreståndare .... 1512 † 1520.

---

[4] Vald till svensk konung 1440.
[5] Svensk konung 1457. Afsatt 1464.
[6] Vald i Sverige 1483; kom först i besittning af tronen 1497. Afsatt 1501.
[7] Erkänd för sin faders efterträdare på svenska tronen 1499. Konung i Sverige 1520. Afsatt 1521; flyr sina riken 1523.
[8] »Rusticorum, qui vocantur Dalakarla, - - dux seu princeps - - qui tribus annis regnavit et postea interfectus est». *Diarium Vadstenense.* Script. Rer. Suec, T. I, S. 1, p. 151.
[9] Vald till konung i Sverige 1448, i Norge 1449. Afstår norska kronan 1450. Flyr till Danzig 1457. Åter inkallad 1464; å nyo afsatt 1465; å nyo konung 1467.
[10] »Wärdigh Herre och Fadher i Gudh, Erchiebiskop Jöns i Upsala, hafwer sigh then omsorg och tunga patagit - - at han wil och maa medh Gudz hielp och Sancte Erichz komma oss aff then träldom och förderff, Konung Karl hade oss alla i kommit». Riksens Råds Försäkring, Stockholm den 21 Mars 1457. *Hadorph* till Rimkrönikorna.

Rättelser och anmärkningar.

Sid. 28, r. 13. Den här såsom *inhemsk* omnämda *konungalängden* **från 14:de seklet är, hvad Ynglinga-ätten angår, blott ett utdrag af det i Skotland af professor Munch påträffade s. k. *Breve Chronicon Norvegiæ*, hvilket först år 1850 trycktes såsom universitets-program i Kristiania, och detta är åter i sin ordning grundadt på isländska uppteckningar. Jfr professor *Bugges* »Bemærkninger» derom i *Aarböger for Nordisk Oldkyndighet og Historie for 1873.*

Sid. 66, r. 10. I afseende på *Birkas* läge har, särdeles genom den under de trenne senaste åren företagna systematiska undersökning af den s. k. »svarta jorden» eller »bystaden» på Björkön, nästan allt tvifvel försvunnit. Den är nämligen ett fält om 12 tunnland, hvilket till 5 och 6 fots djup innehåller träkol och ben, särdeles af husdjur i stor myckenhet, jämte mynt och andra fornsaker, hvilka åtminstone till största delen måste hänföras till slutet af hedniska tiden, och då på den lilla ön dessutom finnes en stor mängd grafvar, är omöjligt på annat sätt förklara förhållandet, än att der varit under längre tid en stor handelsplats. Der bredvid äro också, fastän obetydliga, lemningar af en borg, och läget svarar äfven i öfrigt emot de beskrifningar, som Rimbertus och Adam från Bremen lemnat. Så säger t. ex. den sistnämde, att vägen från Danmark till Upsala gick genom Telge, Birka och Sigtuna, hvarvid endast bör erinras, att om också icke vid Telge den tiden var ett segelbart sund från Östersjön in i Mälaren, var der åtminstone blott ett mycket smalt ed, hvarför ock vägen öfver Telge under den senare medeltiden mycket begagnades. Jfr dr *Hjalmar Stolpes* Berättelser om sina undersökningar på Björkön i *Öfversigt af K. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar*, 1872, 1873.

Sid. 107, r. 2. Tiden för *Olof Skötkonungs dop* kan nu mera med all säkerhet bestämmas till år 1008. Man har nämligen anträffat en afskrift af ett bref af den såsom missionär mycket bekante ärkebiskop Bruno, ställdt till kejsar Henrik II och skrifvet från Polen detta år, hvaruti författaren säger, att ett par andra missionärer varit öfver hafvet och döpt Svearnes konung, hvars gemål redan förut var kristen (»seniorem Svigiorum cujus dudum uxor christiana erat»). Denna uppgift öfverensstämmer med hvad man förut kände om Olof Skötkonungs gemål, likasom med en anteckning i de stockholmska Franciskanernas diarium, fastän årtalet genom misskrifning blifvit 1108 i st. f. 1008. Der anmärkes vid Sigfrids-dagen (d. 15 Febr.): »MCVIII conversum est regnum Sveciæ per Sanctum Sigfridum episcopum.» Jfr *Giesebrecht,* Geschichte der deutschen Kaiserzeit, B. II Braunschw. 1858, s. 604. *Script. rer. Suec.*, I, I, 71.

Sid. 107, r. 23. Uppgiften, att Olof den helige gifvit *Mälaren* ett nytt *utlopp*, synes bero på de isländska sagoskrifvarnes förblandning af Stäk och Stocksund; och berättelsen kan icke, såsom man antagit, gälla Söderström i Stockholm, der nu slussen ligger, ty der var före stadens anläggning säkerligen ett både bredt och djupt sund. — Då öfverste Ericson ombygde slussen, fans der under muddringen tegelbitar och annat afskräde på aderton fots djup under vattenytan, och vattnet sträckte sig i äldre tider upp emot Jerntorget, der det s. k. Södra tornet låg. Afståndet till Norrström är också allt för litet, att icke Olof Haraldssons ankomst skulle hafva märkts af bevakningen. Sturlesons berättelse motsvarar, med ändring af ett par bokstäfver, mycket bättre förhållandena vid Norra Stäket; ty flottan hade varit uppe vid Sigtuna, och det på 1600-talet s. k. Lilla Stäket, som nu genom väganläggningar är igenfyldt, ligger ¼ mil från det egentliga Stäket, der dessutom bevakningen hade vida svårare att observera, att fienden begifvit sig vester om den långa Stäkesön till den plats, som nu kallas Dalkarlsbacken, der utgräfningen skedde. Men sundet var ännu före medlet af 1200-talet, då Sturleson skref, så grundt, att mången tviflade, att någon kunnat fara der fram med krigsskepp, hvilket icke kunde sägas om Söderström i Stockholm.

Sid. 128, r. 1. Antagandet, att slaget år 1229 stod vid *Alvastra*, stämmer icke med de äldsta och pålitligaste handskrifterna, hvilka hafva *Olustra*, *Olostra* eller *Alastra*, men alla dessa namnformer förekomma också för en by, nu kallad *Ostra*, nära vägen mellan Strengnäs och Torshälla. *Riksarkivets Pergamentsbref*, B. II ss. 125, 404. *Bidrag till Skandinaviens Hist.* af C. G. Styffe, I: 66.

De följande händelserna måste efter den beriktigade text i den äldsta Rimkrönikan, som blifvit utgifven af G. Klemming år 1865, samt en nyupptäckt kronologi från 13:de seklet, tryckt i *Historiska Handlingar*, Del. VII. Stockh. 1870, framställas något olika emot hvad förut skett. Knut den långe dog år 1234, och konung Erik återkom på tronen, men *slaget vid Sparsätra* stod ej förr än 1247, och det var Knuts son Holmgeir, som med sina anhängare af Uplands bönder der blef slagen.

Sid. 147, r. 10. En *lagbok* för Nerike fans redan, som erhållit kunglig stadfästelse af Magnus Ladulås. Jfr konung Magnus Erikssons kungörelse eller förordning af d. 6 Maj 1330. *Dipl. Suec.*, IV: 157.

Sid. 148, not 9. Birger Persson var ej af *Brahe-slägten*. Jfr anmärkningen vid sid. 244.

Sidd. 153, 155. *Konung Magnus Erikssons minderårighet* upphörde redan år 1332, då han inträdde i sitt sjuttonde år, och myndighetsförklaringen skedde, åtminstone hvad Norge angick, vid ett rådsmöte på Bohus, i närvaro af hanseatiska ombud, hvarigenom uppgiften i den samtida lübska stadskrönikan förtjenar så mycket större afseende. Härmed öfverensstämmer också formen för de utfärdade regeringshandlingarna, och det var som redan fullmyndig konung han emottog Skåningarnes hyllning. Jfr *Lübeckische Chroniken*, herausgeg. von Grautoff, Th. I: 234. *Bidrag till Skandin. Hist.*, I: IX, X.

Sid. 155, r. 12. *Mats Kettilmundsson* har utan tvifvel dött redan 1326, såsom den gamla kronologien uppgifver; ty han nämnes icke i de till vår tid öfrigblifna handlingar efter 1325, och det finnes ett originaldokument af d. 9 Sept. 1329, hvari Aleida (Adelheid) af Sparre-slägten omtalas

såsom hans enka. Jfr *Dipl. Suec.* särdeles Del. IV. s. 126. Den del af Rimkrönikan, som omtalar honom såsom lefvande vid konungens förmälning, är icke skrifven förr än i medlet af följande sekel. Jfr *Klemmings* uppl., Del. I: 174, v. 95.

Sid. 157, r. 30. Konung *Håkan* har icke år 1350, utan först 1355, tillträdt regeringen i Norge, såsom synes af flera dokument i Diplomatarium Norvegicum. Eriks uppresning började ännu ett år senare. Jfr *Munch*, Det norske Folks Historie. Unionsperioden, I: 609 o. ff., 638.

Sid. 158. r. 16. Någon konung Magni *afträdelse af Skåne, Halland och Blekinge* omtalas icke i någon samtida källa, utan blott att han öfverlåtit Helsingborgs slott till sin svåger hertig Albrekt af Mecklenburg, och det var denne som efter ett föregående hemligt aftal lemnade detta slott till konung Valdemar. Jfr *Annales Danorum*, 1357—1363 i *Michelsens* och *Asmussens* Archiv für die Geschichte Schleswigs, Holsteins und Lauenburgs, Th. II: 219.

Sid. 164, r. 21. Att Tyskar voro medlemmar af *riksrådet*, grundar sig sannolikt blott på Ugglas Rådslängd, der alla äro upptagna som beseglat beslutet om allmänna landsfreden 1375, men om hvilka i beslutet blott säges, att de förbundit sig att iakttaga det.

Sid. 165, r. 12. Biskop *Gotskalks mord* skedde ej 1372, utan 1374. Jfr ett konung Albrekts bref för honom, dat. d. 13 Jan. 1374. *Riksarkivets Pergamentsbref*, I: 334. *Spegels Bevis*, s. 130.

Sid. 166, r. 19. *Slaget vid Falköping* stod ej d. 21 Sept. (S. Matthiæ apostoli dag) utan d. 24 Febr. (S. Matthæi evangelistæ dag) 1389. Att det förra datum är oriktigt, synes af tvänne originalbref, utfärdade i Kalmar den 15 Sept. 1389, hvari Heyne Snakenborg säger sig hafva varit å konung Albrekts sida »i det slag der han blef fången». Jfr *Riksarkivets Pergamentsbref*, II: 171, 172. *Handlingar rörande Skandinaviens Historia*, XVII: 61, der det ena brefvet är tryckt med något oriktig datering.

Sid. 168, r. 10. Såsom datum för Eriks af Pommern val af svenska riksrådet uppgifves d. 11 Juli, men bör vara d. 11 Juni. I Vadstena klosters dagbok står: »circa festum Barnabæ.»

Sid. 169, r. 8 nedifrån i noten. *Förbättringen af myntet* skedde ej 1423, utan 1424, genom en myntförening mellan de tre nordiska rikena och de vendiska städerna. Jfr *Danske Videnskabs Selsk. Skrifter*, IX: 703. *Grautoff*, Histor. Schriften, III. 213.

Sid. 182, r. 3 nedifrån. Kanoner på Stockholms slott omtalas redan 1395. Jfr *Bidrag till Skandinaviens Hist.*, II. ss. 1, 11.

Sid. 191, r. 9 nedifrån står: Peder Axelsson, läs: Axel Pedersson. — *Elin Sture*, Erik Axelssons hustru, kallades vanligen Elin Gustafsdotter och var icke Sten Stures faster, utan syskonbarn med hans fader.

Sid. 192, r. 20. Sten Sture har redan vid midsommartiden 1470 blifvit af rikrådet *vald till riksföreståndare;* ty det finnes en originalhandling af d. 4 Juli, hvari han förer denna titel, och från Augusti och September s. å. åtminstone två af riksrådets pluralitet utfärdade dombref, i hvilka han så kallas. En dylik handling af d. 10 Jan. 1471, hvari han har denna titel, är tryckt i *Bidrag till Skandin. Hist.*, III. 298.

Sid. 196, not. 5. Påfven Sixti IV:s *tillståndsbref för Upsala universitet* är, enligt de äldsta här hemma befintliga afskrifter och aftryck, dat. II Kal. Martii 1476, men med tillägg att det är utfärdadt å påfvens sjette regeringsår, hvilket, då valet hade skett d. 9 Aug. 1471, måste betyda d. 28 Febr. 1477, och förklaras derigenom att man i Rom ännu räknade årets begynnelse från den 25 Mars. I prof. Munchs afskrift ur Registraturet uti Vatikanen är dat. III Kal. Martii.

Sid. 201, not. 8. Står 1498, läs 1478.

Sid. 202, r. 23. Dagen för Sten Stures nya *val till riksföreståndare* kan ej noggrant uppgifvas. I första upplagan stod d. 29 Juli, hvilket är den dag, då det sista hotande brefvet från de missnöjde herrarne till konungen uppsattes, men då det formliga beslutet om resningen fattades d. 1 Aug. 1501, lemnades den frågan öppen, huruvida herr Sten eller Svante Nilsson skulle blifva riksföreståndare. Enligt Franciskanernas i Stockholm dagbok skulle valet hafva skett den 12 Nov., men det finnes i Stockholms rådhus-arkiv ett d. 21 Okt. 1501 af många rådsherrar besegladt dokument, hvari Sten Sture kallas riksföreståndare.

Sid. 203, r. 23. Den *Mauritz Sture,* som dött 1493, var ej Sten Stures, utan riddaren Nils Stures son, såsom synes af hans grafsten i Vesterås domkyrka, hvarå föräldrarnes vapen äro afbildade. Jfr en afteckning i *Iduna,* H. VI.

Sid. 204, r. 13 nedifrån. Uppgiften i förra upplagorna, att *Hemming Gadd* i tretio år varit agent i Rom, är troligen föranledd af Johannes Magni öfversättning af hans bekanta tal mot Danskarne, men stället i den svenska texten synes afse den tid han då talet hölls (1510) arbetat i statens tjenst; och då kan kom hem 1500, kan man icke räkna mer än tjugu på hans anställning i Rom, hvilket också öfverensstämmer med uppgiften i den gamla Rimkrönikan öfver biskoparne i Linköping.

Sid. 227, r. 3. Sten Sture den äldres påbud, att ingen skulle komma för konungen eller riksföreståndaren med käromål, utan att han varit på häradsting eller lagmansting eller rådstufva, är citeradt ur den s. k. *Telge stadga,* som finnes tryckt af Hadorph i Bih. till Biærköa-rätten, med årtalet 1491; men att detta blifvit ändradt till 1493 föranledes dels deraf, att en öfversättning af Sten Stures kungörelse om det längre fram i texten s. 240 omnämda beslut uti samma stadga i afseende på handeln påträffats uti Lübecks arkiv, dat. midsommartiden 1493, samt dels deraf att ett i riksarkivet förvaradt originalbref af riksrådet, dat. Enköping d. 7 Dec. 1493, som innehåller stadfästelse å Sten Stures åtgärder för inrättandet af ett kloster af Carthuser-orden, omtalar, att derom förhandlats, då riksrådet var församladt i Telge »på Sancti Johannis baptistæ tid näst förliden», och det i ungefär samma uttryck som den hos Hadorph aftryckta handling, om hvilken i öfrigt må anmärkas, att den egentligen blott är en sammanfattning af de framställningar till den vid tillfället samlade menigheten, som gjordes dels af ärkebiskopen eller någon annan af riksrådet, dels af riksföreståndaren sjelf. Någon handling från ett möte i Telge 1491 finnes dessutom icke.

Sid. 230, not. 5. Att riksrådet Gustaf Månsson år 1417 kallas rikskansler, beror blott på ett tryckfel: »cancellarius» i st. f. »conciliarius» i den s. k. Vita Brynolphi.

Sid. 235, r. 26. Herjedalen hörde under medeltiden icke till Upsala, utan till Trondhjems stift. Jfr ärkebiskop *Aslak Bolts Jordebog,* Kristiania 1852, ss. 115—117.

Sid. 236, r. 2. *Skinnskatteberg* hette i gamla tider *Skinsakkaberg* och kallas i orten ännu blott Skinnsberg. Jfr *Dipl. Dalekarl.*, I. 88, 90. *Konung Gustaf I:s Registratur*, III: 232, IV: 240. Men att kronan i angränsande delar af Dalarne ännu i konung Gustaf I:s tid tog skatten i djurskinn, synes af en bok, kallad »Undervisning om riksens ränta för år 1533» i kammar-arkivet.

Sid. 236, r. 7. Privilegierna för Nerikes bergslag äro af 1340, men för Norbergs af 1355. Jfr *Dipl. Suec.*, IV: 747. *Dipl. Dalekarl.*, I: 26.

Sid. 236, r. 8. Det bref i Dipl. Suec., I p. 440, som har årtalet 1268 och åberopas för att visa grufarbetets ålder vid Falun, är hundra år yngre. Jfr *Dipl. Dalekarl.*, I:36—39. Kopparberget omtalas första gången 1288 under namnet *Tiscasiöberg*, af den lilla sjön Tisken vid Falun.

Sid. 244, r. 10 nedifrån. *Birger Persson till Finsta* är icke, såsom i senare tider efter Örnevinges Genealogia Brahæana, tryckt 1647, blifvit antaget, stamfader för slägten *Brahe*, hvilken i de äldsta tryckta personalierna riktigt härleddes från den gamla Plata-slägten. Israel Birgersson, Birgittas bror, omtalas i ett kungl. bref af d. 5 Dec. 1352 såsom någon tid förut afliden, och det ställe i systerns s. k. revelationer, hvilket man uttydt som hade det syftat å konungavalet 1363, kan således på sin höjd afse värdigheten af konungens högsta embetsman. (Jfr *Riksarkivets Pergamentsbref*, I: 28). Hans son Peter Israelsson dog 1384, och att *han* icke efterlemnat någon manlig afkomling, från hvilken Brahe-slägten kan härledas, synes bland annat af originalhandlingar af 1429, som visa, att hans systerdotter, gift med Anund Sture, af riksrådet ansågs såsom hans närmaste arfvinge.

Sid. 245, r. 21. Beträffande uppgiften, att i adliga hus ett *spjut* skulle hafva hört till morgongåfvan, yttrar författaren sjelf i *Litteratur-Bladet*, N:o 3, 1838. *Recension af De la Gardieska Arkivet*, sid. 41, följande:

»År 1581 gaf Kristina Gyllenstjernas sonson, grefve Mauritz Sture, vid sitt gifte med Anna, Klas Kristersson Horns dotter, i morgongåfva »af sine faste, oklandrade arfvegods af gammalt frälse» 46 gårdar i Småland och 11 i Upland m. m. Dervid nämnas de herrar, hvilka såsom *ärevitnen* höllo på *glafvenet;* hvaraf på en gång både upplyses och rättas hvad jag i min Svenska Folkets Historia efter Olaus Magnus anfört, om ett *spjut*, som i adliga hus skall ha hört till morgongåfvan. Det synes att löftet om morgongåfvan aflades på vapnet och att vitnena höllo hand derpå.»

SVENSKA FOLKETS HISTORIA.

ANDRA DELEN.

TILL GUSTAF II ADOLF.

SVENSKA FOLKETS HISTORIA.

ANDRA DELEN.

TILL GUSTAF II ADOLF.

FÖRSTA KAPITLET.

GUSTAF VASA.

BEFRIELSEN.

Gustaf Eriksson — såsom han kallades och sjelf skref sig innan han blef konung — härstammade af en gammal svensk ätt, som redan i tvänne århundraden hade gifvit medlemmar åt rikets råd [1]. Namnet *Vasa*, hvilket somliga härleda från *Vasa* gård i Upland, andra utan tvifvel sannolikare från *vapnet* [2], har hvarken han sjelf eller hans förfäder fört, då tillnamn ännu bland svenska adeln voro obrukliga. Till stort anseende uppsteg denna ätt under riksdrotsen *Krister Nilsson*, som täflade om högsta makten i Sverige och egde en måg, en dotterson och tvänne sonsöner, som innehade den eller voro den nära [3]. En son af denne myndige man, *Johan Kristersson*, förband sig med riksföreståndaren Sten Sture den äldres hus genom giftermål med hans syster Brita. Detta förde till en försoning emellan det fosterländska partiet och en slägt, som hittills med värma omfattat unionens intressen. Den gamla fiendskapen hos Vasarne, men också för en tid både deras inflytande och deras oro synas hvila. Hvarken Gustafs farfader, den nämde Johan Kristersson, eller hans fader, riksrådet och riddaren *Erik Johans-*

---

[1] Hans äldsta sigill visar vapnet med omskrift: *Gostaf Ericson*. Den förste *med säkerhet* kände af ätten är riddaren *Kettil Karlsson*, medlem af rådet 1322–1330. Jfr *Peringskiöld*, Monumenta Uplandica, s. 70, och densammes *Ättartal*.

[2] En *vase*, hvilket ord betyder en *knippa*, här egentligen en *fascin*, hvarmed man fyller löpgrafvar, hvarför ock slägten kallas *Stormvase*. Derför var ock vasen i vapnet ursprungligen *svart*. Gustaf gjorde den *gul*, och den har sedan blifvit ansedd för en *sädeskärfve*.

[3] Mågen var Bengt Jönsson (Oxenstjerna), riksföreståndare 1448; dottersonen ärkebiskop Jöns Bengtsson, riksföreståndare 1457, 1465; sonsönerna Kettil Karlsson, biskop i Linköping, riksföreståndare 1464, och hans bror Erik Karlsson, som i ett bref lofvar sin hustru att innan kort sätta kronan på hennes hufvud.

son, visa sig i allmänna saker särdeles betydande. Den sistnämde var förmäld med fru *Cecilia* till Eka, äfven af en ätt, som blödde för danska väldet i Sverige [4].

Erik Johansson kallas en »lustig och kortvillig herre», men var i yngre åren af ett ganska häftigt sinnelag, så att han år 1490 i en förlikning med Stockholms stad på rådstugan måste afbedja åtskilliga våldsamheter och lofva, att, om några fattige borgare högge ved på hans skog eller nytjade hans fiskevatten, han ej strax skulle slå dem i jern eller handtera dem såsom oskäliga djur, utan låta dem njuta lagen [5].

Gustaf, sina föräldrars äldste son [6], föddes på Lindholms gård i Roslagen (då tillhörig hans mormoder Sigrid Baner) år 1490, om man skall tro hvad nya häfdatecknare enstämmigt försäkra, som deri veta mer än de gamle. Ty dessa, och äfven Gustafs närmaste, voro ovissa om hans födelseår. Konung Karl IX, som sjelf öfversett Erik Jöransson Tegels historia [7], der det nämda årtalet finnes, gör i sin egenhändiga rimkrönika sin fader två år äldre. Peder Brahe [8], Gustafs systerson, anser honom vara född 1495. De gamla handskrifna, sins emellan föga afvikande krönikorna öfver konung Gustafs regering, som Tegel i sin historia följt, och af hvilka vi jämfört flera, uppgifva dels de redan anförda, dels åren 1497 eller 1496; och det sista anse vi för det rätta. Ty man känner dagen, då Gustaf föddes, bättre än året: det var den 12 Maj, »som då var Kristi himmelsfärdsdag» [9]. Men af alla de nämda åren infaller endast år 1496 denna högtid på denna dag; och den upplysning derigenom vinnes blir af åtskilliga andra omständigheter bekräftad.

---

[4] Dotter af Måns Karlsson till Eka. Den tappre Trotte Karlsson, som stupade, stridande för konung Kristian I, i slaget vid Brunkeberg, var dennes broder.

[5] Utdrag ur Stockholms stads Tänkebok i Nordinska samlingarna.

[6] En yngre, Magnus, skref sig till Rydboholm, dog ogift år 1529 och är för öfrigt okänd.

[7] »Så att den med rätta må kallas Hans Maj:ts eget verk», säger Tegel i dedikationen till Gustaf Adolf af denna sin historia om konung Gustaf I.

[8] I sin handskrifna krönika om konung Gustaf, egentligen en afskrift med tillägg och förbättringar af Rasmus Ludvikssons krönika.

[9] Så Tegel efter krönikorna, ehuru han sjelf har årtalet 1490. Detta årtal är ej tillförlitligare än samma krönikors berättelse, att Kristina Gyllenstjerna såsom Sten Sture den yngres gemål varit ibland de vid födelsen närvarande gamla fruar. Hon var då ett barn i sin moders, Sigrid Baners, hus, och förmäldes först den 11 November 1511.

Gustaf var blott få år gammal, då konung Hans under ett af sina sista besök i Sverige [10] såg honom leka med andra jämnåriga; det säges att han, såsom fordom Cyrus, lekt konung. Konungen skall ha klappat honom på hufvudet och sagt: »än blir du en märkelig man i dina dagar, hvar du får lefva», ja det försäkras, att han velat behålla honom hos sig och föra honom till Danmark. Den gamle herr Sten Sture, fruktande att konungen snarare behöfde en gislan än en fosterson, säges då från barnet ha afvändt den fara, som sedan verkligen träffade ynglingen. Gustaf blef undanskickad till sin fader, då länsherre på Åland. — Den tiden, säga krönikorna, kallades de svenska adelsbarn af Danskarne för ulfungar.

Alla underrättelser instämma deruti, att den unge Gustaf år 1509 sattes uti skola i Upsala; och osannolikheten att detta först skulle skett på hans nittonde år visar redan oriktigheten af det vanligen antagna födelseåret. Ty man vet att han verkligen gick i trivialskolan och der äfven underkastades kroppslig aga af en dansk skolmästare [1]. Ibland annat, som hos läraren mot honom blifvit anmäldt, var äfven, att gossen vid något tillfälle sagt: »se hvad jag vill göra: jag vill draga upp i Dalarne, få Dalkarlarne ut och slå Juten på näsone». — Gustaf led sitt skolstraff, men drog ut sin lilla värja, »högg den igenom (Curtii) Alexandrum», lemnade skolan med en ed och kom der aldrig mera. Hundrade år derefter visste folket ännu att berätta, hvilka ställen han i grannskapet af Upsala med sina kamrater helst besökt, huru han varit med på vargskall, jagat och varit lustig.

Eniga äro äfven berättelserna derom, att han år 1514 (på sitt *adertonde* år, tillägga de flesta) blifvit upptagen i riksföreståndaren Sten Sture den yngres hof, hvarmed den ofta i krönikorna gjorda anmärkning instämmer, att han tidigt kom ifrån studierna till krigstjensten och hoflefvernet; »en ädel, dejelig, förståndig, rask ung man», säga de, »som Gud hade uppväckt att frälsa fäderneslandet».

Sina första vapen bar han i den yngre Sturens fejd mot ärkebiskop Gustaf Trolle och omtalas den tiden såsom utmärkt bland sina kamrater för tapperhet, en stor talgåfva och ett särdeles muntert lynne. Han afslog vid Dufvenäs den danska för-

---

[10] Åren 1499 eller 1501.

[1] Mäster Ivar. »Han var allom led och gaf Gustavo stut». Efter Gustafs upphöjelse rymde han ur landet, hvilket konungen tyckte illa vara, sägande att han ej behöft frukta. *Nicolai Bothniensis* anteckningar.

stärkningen, som sändes ärkebiskopen om sommaren 1517, och förde, då följande året konung Kristian sjelf med sin flotta kom för Stockholm, svenska hufvudbaneret i slaget vid Brännkyrka, som bestämde Danskarnes återtåg. Den hungersnöd, som redan hemsökt danska lägret, tilltog på den af vidriga vindar uppehållna flottan. En del af krigsfolket öfverlemnade sig sjelf åt fiendens ädelmod och fick äfven fritt hemtåga. Konungen, för att vinna tiden, öppnade fredsunderhandlingar. Sten Sture försedde sjelf hans flotta med lifsmedel; han afhölls med möda att der personligen infinna sig och gjorde ingen svårighet att sända sex af sina förnämste män såsom gislan för det besök Kristian slutligen föregaf sig vilja hos honom aflägga. Gustaf var bland dessas antal. Med honom doktor Hemming Gadd, till hvars lärdomar hans ungdom hade lyssnat, och Lars Siggesson (Sparre), i framtiden ett stöd för hans tron. När båten, som förde dem, kom ut i sjön, afskar dem ett danskt krigsskepp återvägen; de blefvo gripne, kastade om bord, och då en gynnande vind med detsamma fylde seglen, förrädiskt bortförde till Danmark.

Gustaf lemnades i förvaring åt herr *Erik Baner*, hans frände, länsherre på Kallö slott i norra Jutland, och tillbragte der öfver ett år i en för öfrigt dräglig fångenskap, om det öde, hvarmed hans fädernesland hotades, hade unnat ro åt hans dagar och sömn åt hans nätter. Ty i hela landet taltes nu blott om de stora krigsrustningarna mot Sverige, hvartill nya skatter utskrefvos och penningar sammanbragtes både genom lån och plundring. Äfven af en påflig legat röfvades de i Sverige samlade aflatsmedel [2]. Köpenhamn fyldes med franska, skotska, engelska, tyska knektar. Med vintern år 1520 skulle fälttåget begynnas; ty ännu på denna tid voro vägarne öfver Holveden och Tiveden, på hvilka man endast kunde framtränga till det inre af riket, om sommaren farligare att färdas än vintertiden, hvarför man i Danmark ansåg krig mot Sverige bäst föras om vintern [3]. Dessa rustningar utgjorde det dagliga talämnet bland Gustafs omgifning. Han hörde de unge krigsmännen vid sin värds bord skryta, att de nu med Svenskarne ville leka Sankt Peters lek (så yttrade de sig med afseende på den påfliga bann-

[2] De bestodo ej blott i penningar, utan i jern och smör samt andra varor, som för legatens räkning utskeppades. Kristian konfiskerade lasten i Helsingör och lät dränka legatens medhjelpare, som förde den.

[3] *Hvitfeldt.* Det blef ock detta år en hård vinter, så att sjöar, floder och mossar voro betäckta af stark is.

lysningen, som var krigets förevändning); han hörde dem skämtande sins emellan bortlotta svenska län och svenska jungfrur. »Af sådana försmädelser» — heter det — »vardt herr Gustaf Eriksson öfver måttan af ängslan betagen, så att hvarken mat eller dryck kunde honom väl smaka, om han ock blifvit bättre spisad än som skedde[4]. Hans sömn var honom ock hvarken rolig eller söt; kunde fördenskull intet annat tänka, än söka lägenhet att komma utaf det orättvisa fängelset.»

En morgon bittida flydde han, förklädde sig, somliga säga till oxdrifvare, andra till pilgrim, gick med sådan hast, att han första dagen skall tillryggalagt tolf mil[5], och kom den siste September år 1519 lyckligen till Lübeck, der han förblef i åtta månader, — lång tid nog att få höra Sten Sture fallen och Sverige underkufvadt. Hvad derpå skulle följa för Sveriges förnämste män förespåddes redan i Lübeck, och Gustaf skall derifrån ha varnat sin fader och andra svenske herrar. Hans forne värd och väktare infann sig snart och återfordrade af rådet i Lübeck sin fånge, för hvars säkerhet konungen med ett stort vite gjort honom ansvarig. Mot anklagelsen att han brutit sina ord svarade Gustaf: »det skall ingen ärlig man med något skäl bevisa, att jag är en fånge, utan en gislare, med de andre gode herrar, mina medbröder, kommen till konungen af Danmark efter hans egen begäran på eder och löften, bref och insegel, att vi utan fara och förhinder skulle komma tillbaka igen till vår herre, herr Sten. Komme den fram, som rättvisligen och med sanning bevisa kan uti hvad skärmytsel eller strid vi blefvo fångade eller ho de voro som oss angrepo! Derför bör oss icke kallas fångar, utan öfverfallne, förraskade, besvikne. Ty med hvad rätt kan den vara en fånge, hvilken aldrig fängelse förtjent hafver, eller den hvarken förpligtelse, lag eller rätt fängslat hafver?»[6]. — »Dock hade det föga hulpit»,

[4] Den spisning der vankade behagade honom intet mycket väl, säges det, nämligen salt kött, surt öl, svart bröd och härsk sill.

[5] Krönikorna räkna förmodligen efter den gamla svenska så kallade skogsmilen, hvaraf två gå på en nyare svensk mil. Sex svenska mils väg till fots på dagen (som väl här betyder dygnet) är i alla fall starkt.

[6] Ännu efter sin upphöjelse på tronen försvarar sig Gustaf för beskyllningen att ha brutit sitt ord mot Erik Baner och genom sin flykt ådragit honom det utfästa vitet, hvilket Kristian verkligen utkräfde. »Vi låge der ej för någon fånge; hade ej heller honom någon handsträckning gjort der att blifva, ändock vi förnimme han det utan allt bevis säger». Bref till Måns Göye, att Erik Eriksson må innehålla med sådana ord, hvarmed konungens ära och goda rykte befläckas. *Registr.* i riksarkivet för 1529.

fortfar krönikan, »om icke herr Nils Broms, borgmästare i Lübeck, och de förnämste i rådet kommit ihåg hvad uppsåt konung Kristian hyst att förtrycka de vendiska städer, så mycket mer som han nu var blefven en herre öfver Sverige med. Derför, tänkte de, vore bäst släppa denne Gustaf Eriksson i sitt fäderneslaud igen. Hvem vet hvad han kunde göra?»

Stockholm och Kalmar voro de enda fasta, ännu af fienden ointagna platser i Sverige och, märkligt nog, bägge försvarade af tvänne fruntimmer. Gustaf hade velat erbjuda *Kristina Gyllenstjerna* sin tjenst, och till Stockholm säges äfven det köpmansfartyg från Warnemünde, som tog honom om bord, ha varit ämnadt. Men hufvudstaden var redan till lands och sjös af Kristian innesluten. Äfven utanför Kalmar låg en del af danska flottan under *Severin Norrby*. Gustaf landsteg hemligen på Stensö, ett näs nära Kalmar, den 31 Maj 1520 och gick fram till staden. Här hade allt intill dessa dagar *Johan Månsson* (Natt och Dag) fört befälet, en son af Engelbrekts mördare, liknande både i obändigt lynne (äfven han hade begått dråp) och i hat mot Danskarne sin fader; om hvilken sistnämde berättas, att han uppoffrat flere Danskar, rådgifvare till mordet, åt sin hämd och slutligen af samvetsqval blifvit drifven till försök emot sitt eget lif[7]. Men Johan Månsson, som nyss trotsigt afvisat Kristian sjelf[8], var nu död, och på Kalmar slott satt fru *Anna Bjelke*, hans enka. Hos henne infann sig Gustaf och blef med tröstlös välvilja emottagen. Ty borgerskapet var modfäldt, den tyska besättningen på slottet så motvillig, att den, på hans uppmaning till tappert försvar, hotade honom med döden. Med möda skyddad af borgarena, lemnade han staden samma dag, som den af Severin Norrby uppfordrades, och begaf sig in åt småländska bergsbygden till några sin faders landtbönder. Han fann hela landet upfyldt af tvedrägt och ömsesidiga angifvelser; »ty de svenske voro nu så galne och förblindade» — heter det — »att de i mångahanda måtto voro sina betryckares och ovänners hjelpare till det desse gerna sågo, nämligen att belacka, beljuga, förföra och förderfva hvarandra inbördes.» Smålänningarne syntes först betänkte på sin egen säkerhet. De hade med sina grannar i det då för tiden danska Blekinge slutit ett eget förbund om fredlig sammanlefnad samt

---

7 *Johannes Magnus.* Han hade varit lärare i sonens hus.

8 Konungen klagar öfver »den genstörtighet och högmod, som blifvit honom för Kalmar bevisad» i brefvet till Vestgötarne, dateradt Kalmaresund den 3 Maj 1520. *Hadorph* till Rimkrönikorna.

ömsesidig hjelp mot allt öfvervåld, som dem »af någotdera riket» kunde tillfogas. För öfrigt aflade de trohetseden till Kristians utskickade, som foro kring landet och utspridde konungens försäkringsbref. Man finner sådana på denna tid stälda till de förnämste både herremän och bönder i särskilda landsorter, »så att mer gjorde bref än svärd»[9]. Gustaf uppträdde stundom i böndernas församlingar och »varnade för det gästabud, som nu vore de svenske beredt». De svarade gemenligen, att konung Kristian skulle hvarken låta sill eller salt fattas i landet. Somliga grepo till skäktor och pilar och sköto efter honom. En uppresning af Östgötarne var redan dämpad. Vestgötar och Vermlänningar hade, liksom Smålänningarne, underkastat sig konungen[10]. Endast det öfra Sverige var oroligt; och att Gustaf från början ämnat sig till *Dalarne*, ses af det förslag han gjorde en småländsk adelsman att dit vara sig följaktig[1]. Hvarest han eljest, förföljd, förklädd, mest vandrande på lönliga stigar (ett pris var redan satt på hans hufvud)[2], under en stor del af sommaren uppehållit sig, är obekant; ty först fram i September månad kom han, i behof af både penningar och kläder, till Tärna sätesgård i Södermanland, der han fann sin svåger, *Joakim Brahe*, redan kallad till kröningen[3], och förgäfves besvor honom att ej hörsamma denna kallelse.

Det är Joakim Brahes son, som meddelat oss sin faders svar, i sin krönika om konung Gustaf: »Jag är i synnerhet förskrifven till kröningen, sade han. Om jag kunde hålla mig undan, hvad blefve väl af min husfru och mina barn? Kanhända ock, att min hustrus föräldrar, eder egen käre fader och moder, och flere våre vänner kunde njuta ondt deraf. Med eder är det en annan sak: de äro icke månge som veta, hvar I ären stadde. Mig kan ej gå värre än alle de svenske herrar, som redan hos konungen äro församlade.» — Af sådan försigtighet gick herr Joakim Brahe med dem en oförmodad död till mötes.

---

9 *Olaus Petri.*

10 *Messenius*, Scondia, Pars IV, s. 85.

1 Bengt Eriksson till Skälsnäs i Hult socken af södra Vedbo härad. — Han hade redan emottagit konungens försäkringsbref, begaf sig till Stockholm och omkom i blodbadet.

2 Clement Rensels berättelse. *Handlingar till Skandinaviens Historia*, 2:dra delen.

3 Denna kallelse hade först kunnat utfärdas efter Stockholms öfvergång den 7 September, hvarpå konungen, som för kort tid derefter återvände till Danmark, utskref kröningsriksdagen sig till mötes den 1 November.

Efter besöket hos sin svåger och sin syster *Margareta* har Gustaf begifvit sig till sin fädernegård Räfsnäs och vistades der någon tid förborgad. Han upptäckte sig för den gamle ärkebiskopen *Jakob Ulfsson*, som sökt en fristad i det närbelägna Mariefreds kloster, och erhöll af honom fullständig underrättelse om ställningen i denna del af landet, der fienden vid sitt första framträngande mött tappert motstånd, ehuru af en allmoge som var lemnad utan anförare. I bondeslaget vid Balundsås[4] och i det kort derpå följande ännu blodigare vid Upsala, som lätt kunnat blifva en seger, om ej bönderna spridt sig till plundring[5], hade konungens här lidit stora förluster. Dalkarlarne hade deltagit i denna uppresning, hvarför ock sedermera deras första svar till Gustaf var, »att de väl mindes långfredagen vid Upsala»[6]. Förbittringen mot biskoparne (alla, utom biskop Arvid i Åbo, af danska partiet) samt andra herrar, som låtit bruka sig till underhandlare för konungen, hade på flera ställen föranledt upplopp och våldsamheter. Jakob Ulfsson hade sjelf blifvit öfverfallen på sin gård Arnön, biskop Otto i Vesterås gripen i sin egen domkyrka, biskop Brask i Linköping af Östgötarne belägrad, Erik Abrahamsson Lejonhufvud, som visat fienden vägen öfver Tiveden, fängslad af bönderna i Nerike, Hemming Gadd nära ihjälslagen, då han först vågade tala om Stockholms dagtingan.

Allt sedan Sten Sture den yngres med ständerna tagna beslut på riksdagen i Arboga 1517: »att hellre dö med värjan i hand» än underkasta sig konung Kristian, hade med ifver blifvit arbetadt på Stockholms befästning. De gamla försvarsverken hade blifvit förbättrade och nya anlagda. Staden var med allt väl försedd, och konungen, som belägrat den hela sommaren, ansåg sig förlorad, om den ej kunde innan vintern intagas[7].

[4] En half mil öster om Vesterås. Stället kallas än *Jutekärret*.

[5] »Efter thet the icke hade sådane regerare, som the väl behöfde». *Olaus Petri*. Han räknar de slagna bönderna vid detta tillfälle till några hundrade, — *Hvitfeldt* (som eljest nästan ordagrant följer honom i svenska sakerna) till tio tusen, andra till dubbelt. Så olika äro berättelserna i detta, efter folksägner uppteckuade krigs historia.

[6] Slaget stod långfredagen den 5 April 1520. Se derom den gamla Dalvisan i *Svenska Folkvisor*, 2:dra delen.

[7] *Olaus Petri*. Stockholms kapitulation är undertecknad af ärkebiskop Gustaf Trolle, biskoparne Matthias i Strengnäs och Otto i Vesterås samt tolf närvarande rikets råd, deribland Gustafs fader. De lofva deri att hålla Stockholms slott, ej blott Kristian till handa, utan efter hans död åt hans son och drottning; på borgerskapets vägnar gafs ett lika försäkringsbref; bägge äro daterade den 8 Sept. 1520. Originalen fin-

Dertill förhjelpte honom de svenske herrarne i hans läger, och Stockholm uppgafs af adeln i staden »emot den menige mans vilja».

De andlige sågo framför andra, att unionens öde nu skulle en gång för alla afgöras, och ville mildra den förestående brytningen genom undergifvenhet. Ransakar man — så hade biskop *Mats* i Strengnäs talat till Nerikes menighet — rätta orsaken till den förderfliga oro, som här i riket så länge varit, så finnes i sanning, att den *tvedrägt riksens herrar haft sig emellan* varit upphofvet och begynnelsen dertill, derigenom att somlige velat sig sjelfve upphöja till *konungs och höfvidsmans välde*, förträngt *rådet* från dess lagliga myndighet och gifvit sig med lögnaktigt tal och rykte intill *Sveriges allmoge*, hvars enfaldighet och välvilja de i fäderneslandets namn nytjat för egna afsigter[8]. — Man instämde i dessa biskopens yttranden. Sådant var mångas omdöme om Sturarne. Konungen belönade all undergifvenhet med de nådigaste försäkringar, under det de grymmaste straff mot dem, som vågat anföra bönderna, visade hvad hans hämd kunde tillåta sig. De fleste af någon rang och betydenhet i landet tyckte det vara tid, att ett tillstånd af så långvarig ovisshet och förvirring upphörde; och Gustafs egen fader har med de öfrige rikets herrar beseglat den handling, hvarigenom Kristian den 30 Oktober innan sin kröning förklarades för Sveriges *arf-konung*[9].

Den gamle ärkebiskopen rådde äfven Gustaf att underkasta sig sakernas nya ordning, berättade att han redan vore inbegripen i den tillgift, som betingades vid Stockholms uppgifvande[10], och erbjöd sin bemedling hos konungen. Det var efter ett af dessa samtal, hvari Jakob Ulfssons vältalighet förgäfves hade blifvit använd, som en gammal tjenare af Joakim Brahe infann sig på Gripsholm[1] och med tecken och tårar mer

---

nas i det från München till Hans Maj:t konungen öfverlemnade Kristian II:s arkiv (nu i Kristiania), hvarur flera afskrifter blifvit mig benäget meddelade af hr Ekdahl.

[8] Borgerskapets i Örebro och allmogens i Nerike försäkring den 29 Sept. 1520. *Hadorph* till Rimkrönikorna.

[9] Till stöd derför åberopas konung Kristians förmenta härkomst från Erik den helige samt Landslagens stadgande, att konungasöner helst borde väljas, hvarför, då Kristian var sin faders ende öfverlefvande son, ej val, utan arfsrätt egde rum. Så hade kejsarens legat, doktor Suckot, och danske biskopen Jens Beldenacke för svenska ständerna förklarat svenska lagen. Se handlingen hos *Hvitfeldt*.

[10] Hans namn läses i försäkringsbrefvet till Kristina Gyllenstjerna. *Hadorph*, l. c.

[1] Han kallas gubben i Trannevik, Joakim Brahes *landtbo* eller *räntare*, hvilket är detsamma, ehuru Celsius af det sista gjort en *räntmästare*.

än ord meddelade första underrättelsen om blodbadet i Stockholm. Den förskräckliga nyheten bekräftade sig snart. Ärkebiskopen blef stum af fasa, och Gustaf beredde sig till flykt.

Det var vid den 25 November som han hemligen red från Räfsnäs gård, åtföljd af en enda tjenare, hvilken vid öfverfarten öfver Kolsunds färja bestal honom och rymde. Gustaf tog vägen åt Dalarne och kom vid slutet af månaden till Kopparberget. Han var nu klädd i bondekläder och arbetade för dagspenning i denna bygd, hvarest menigheten ännu med stolthet ihågkommer, att Gustaf Vasa fört yxan och slagan, och der alla hans äfventyr och faror blifvit oförgängliga minnen. Den lada, hvari Gustaf på *Rankhyttan* tröskat, underhålles såsom »ett riksens monument»[2]; liksom ladan vid *Isala* by[3], som har samma märkvärdighet, och bygnaden vid *Ornäs*, der hans lif (hvilket mer än en gång var händelsen) frälstes genom en qvinnas medlidande och rådighet. Det ställe i skogen vid *Marnäs*[4], der han i trenne dagar låg gömd under en kullfallen fura och bönderna tillförde honom mat; den af kärr omgifna kulle på *Åsby* mark[5], som äfven en tid var hans tillflykt; den källare i *Utmedlands* by[6], der han förborgades för sina förföljare; den plats vid *Mora* kyrka, der han tilltalade Dalkarlarne: allt detta visas än af deras efterkommande, som fordom delade hans faror, och har blifvit oförgätligt, liksom *Arendt Perssons* förräderi och *Sven Elfssons* trohet.

Den förre var en adelsman, egare till Ornäs sätesgård, dit Gustaf begaf sig från Rankhyttan. En guldstickad skjortkrage under vadmalströjan hade här röjt den förnäme tröskaren för en tjenstflicka; hvarefter husbonden, den rike bergsmannen Anders Persson, ej längre vågade behålla honom hos sig. Arendt Persson hade, liksom den nyssnämde bergsmannen, med Gustaf gemensamt studerat i Upsala och emottog honom nu med vänliga ord och försäkringar; men begaf sig samma dag till Bengt Brunsson, konungens fogde i orten, och återvände följande mor-

---

[2] Kongl. Brefvet af den 26 April 1668.

[3] Konung Karl XI besökte den 1684. Numera är den utmärkt genom en minnesvård af porfyr med påskrift: »Här tröskade Gustaf Eriksson, förföljd af rikets fiender, af Försynen utsedd till fäderneslandets räddning. Hans ättling i sjette led, Gustaf III. lät resa minnesmärket». Ladan tillhör ännu Sven Elfssons slägt, och hans afkomling i åttonde led erhöll af konung Gustaf III år 1787 en skådepenning att bäras på bröstet

[4] I Svärdsjö socken.

[5] I Leksands socken; kallas än *Kungshögen*.

[6] I Mora socken.

gonen med honom och tjugu karlar för att gripa sin gäst. Att han fann denne försvunnen, skall han sedan aldrig kunnat förlåta sin hustru Barbro Stigsdotter, som, anande försåtet, under natten varnade Gustaf och gaf honom häst, släde och vägvisare, hvarmed han flydde till presten herr Jon i Svärdsjö. I dennes grannskap bodde kronoskytten Sven Elfsson, som jämte sin hustru gaf den förföljde flyktingen skydd och slutligen förde honom till sina vänner, Per och Mats Olssöner i Marnäs, hvilka fördolde honom i skogen. Det var under denna färd, som han var gömd i ett halmlass, hvilket fogdens utskickade genomrände med sina spjut, hvarvid Gustaf sårades och genom det på snön droppande blodet hade blifvit röjd, om ej den trogne skytten oförmärkt skurit sin häst i foten, så att den blödde. Att Gustaf under detta flyktiga tillstånd för sin säkerhet äfven måst utgjuta blod, må ej förtigas såsom bevis både på tidens faror och seder. Hans ankomst till Dalarne hade blifvit beryktad. Ibland andra, som af Henrik von Melen, konungens ståthållare på Vesterås slott, affärdades dit upp »för att taga honom vid halsen eller dräpan eller åtminstone reda honom ondt till hos Dalkarlarne», var Nils Vestgöte, underfogde i Dalarne. På den tiden, säges det, hade Rasmus Jute, en dansk man, fordom soldat hos Sten Sture, men nu bosatt i Dalarne, gifvit sig till Gustaf. De öfverföllo fogden i länsmansgården i Mora och slogo honom ihjäl[7].

Vid *Rättviks* kyrka och sedermera vid *Mora* under julhelgen har Gustaf först talat till folket. Han bad de gamle besinna och de unge spörja tillbaka, hvad regemente utländske män hade fört i Sverige, och hvad de sjelfve lidit och vågat för rikets frihet; ännu vore hvarken minnet af Jösse Erikssons tyranni eller Engelbrekts hjeltemod i Dalarne förkolnadt; nu låge Sverige under Danskarnes fot, och dess ädlaste blod hade runnit; hans egen fader hade hellre velat »med sina medbröder, de ärlige herrar, döden dö i Guds namn»[8], än lefva efter dem förskonad; ville de vara män för sig att afvärja fäderneslandets träldom, så ville han med Guds hjelp vara deras höfvidsman och för deras och rikets förlossning och frihet våga välfärd och lif. Så sägas hans ord hafva fallit. — Men ärendet var Dalkarlarne för nytt. Ännu hade ryktet om Kristians grymhet föga trängt till dessa aflägsna orter, ej heller kände de främlingen,

[7] Så de handskrifna krönikorna, hvilka Tegel ej här troget följt.
[8] Sådant berättas herr Erik Johanssons svar ha varit, då Kristian lät erbjuda honom lifvet.

som till dem talade och af alla öfvergifven hos dem sökte sin tillflykt. Bönderna i Rättvik betygade honom sitt medlidande, men ville ingenting företaga utan de andra socknars råd. Af Mora-karlarne fick han på den tiden intet behagligt svar, utan de sade sig vilja blifva vid den huldskap de svurit konung Kristian, och bådo honom förse sig dädan hvart han kunde. — I de sista dagarne af året 1520 fortsatte Gustaf sin flykt öfver de ödemarker, som skilja Öster- och Vesterdalarne.

Emellertid besinnade sig Dalkarlarne. Kort efter sedan Gustaf lemnat Rättvik, infunno sig der flere svenske adelsmän af danska partiet för att gripa honom. Några bönder, som sågo dem komma med omkring hundrade hästar på sjön *Siljans* is, lupo till kyrkan och ringde i klockorna. Vädret låg opp åt bygden; en stor folkmängd samlades såsom vid allmän fara, och de främmande, som tagit sin tillflykt dels i prestgården, dels upp i kyrktornet (hvilket sedan länge bar spår af Dalkarlarnes pilar), kunde endast köpa sitt lif med försäkringar att ej tillfoga Gustaf något ondt. På nyåret kom Lars Olofsson, en i Sten Sture den yngres tjenst väl försökt krigsman, och kort derefter en upländsk adelsman vid namn Jon Mikelsson till Mora. De gjorde en så liflig målning af blodbadet i Stockholm, att den kringstående menigheten brast i gråt. Snart stundade konungens eriksgata; hans väg skulle utmärkas af galgar och stegel; alla vapen skulle svenska bonden fråntagas och uppbrännas, och, om han fick behålla hela lemmar, en *käpp* i handen hädanefter bli hans enda försvarsmedel[9]; påbud om den nya skatten till det främmande krigsfolkets underhåll vore dagligen att förvänta[10]. — Bönderna sorlade och klagade, att de släppt Gustaf Eriksson ifrån sig. Deri hade de illa handlat, sade deras nya gäster; en sådan herre gjordes dem behof; många redlige svenske krigsmän irrade nu, såsom de sjelfve, flyktige i skogarne, ville aldrig gifva sig under det danska väldet, utan fria sina lif, så länge de kunde, tills Gud gåfve Sverige en herre och höfvidsman, för hvilken de gerna ville uppsätta välfärd och blod. — Dalkarlarne utskickade nu skidlöpare för att genom natt och dag uppsöka och återkalla Gustaf. De funno

[9] Det skedde verkligen öfver allt på konungens väg från Stockholm, hvarför Rimkrönikan säger, att bönderna kallade Kristian för *Kung Käpp*.

[10] Detta år uppbars den stora silfverskatten i Sverige att betala krigsfolket med. *Hvitfeldt*. Rimkrönikan klagar, att den utkräfdes med stränghet.

honom i *Sälns* by öfverst i *Lima* socken, i begrepp att öfver fjällen söka sig väg till Norge.

Han återvände med dem till Mora, och här utkorade honom innan kort de förnämste och myndigaste bönder från alla socknar i *Öster-* och *Vesterdalarne* till »sin och menige Sveriges rikes herre och höfvidsman»[1]. Några från Vesterås uppkomna djeknar medförde nya tidender om Kristians tyranni. Gustaf stälde dem in i ringen af menigheten, för att aflägga berättelser och besvara frågor. Gamle män förehöllo folket såsom ett tröstetecken, att så ofta herr Gustaf handlade med dem om denna sak, blåste alltid nordanväder, »hvilket de hade för ett gammalt märke, att Gud skulle gifva lyckan». — Sexton raska drängar blefvo hans lifvakt. Ett par hundrade andra unge män gåfvo sig till honom och kallades hans *fotgångare*. Och från denna ringa början räkna redan krönikorna hans regering, under det Danskarne och deras medhållare i Stockholm ännu länge omtala honom och hans anhang såsom en röfvarhop i skogarne.

Så svuro *Dalkarlarne* Gustaf trohet, nämligen invånarne i de öfra socknarne kring Dalelfvens båda grenar, der i en vild men stor natur det talrika, vid allt slags umbärande härdade folket ännu företrädesvis bär detta namn. Till Kopparberget kom Gustaf med några hundra man först i början af Februari år 1521, tog der sin fiende, den myndige bergsfogden Kristofer Olsson[2], till fånga, bemäktigade sig kronans uppbörd och det danska köpmansgodset på stället, lät utdela penningar och varor bland sitt folk (af det tagna sidentyget förfärdigades deras första fanor) och vände derpå tillbaka uppåt Dalarne. Ej långt derefter om en söndag, då folket vid Kopparberget var i kyrkan, infann sig Gustaf åter i spetsen för femton hundrade Dalkarlar. Han talade till menigheten efter gudstjensten, och nu svuro honom äfven bergsmännen trohet.

Menige bergslagen och Dalkarlarne skrefvo derpå till den menige man i Helsingland, begärande att Helsingarne ville låta sig finna trofaste svenske män emot de danskes öfverväld och tyranni; konung Kristians grymhet, som han på rikets ypperste män redan bedrifvit hade, skulle snart sträcka sig till hvars mans dörr och uppfylla husen i Sverige med enkors och faderlösa

---

[1] Så yttra sig Dalkarlarne sjelfve i ett senare bref om denna utkorelse (*v. Troil*, Handlingar till Sv. Reformat. Hist., 4 del., s. 356). Det var således ett riksföreståndareval på eget bevåg. Också finnes Gustaf redan ha fört titeln af riksföreståndare före valet i Vadstena.

[2] Svinhufvud. Broder till biskop Otto i Vesterås.

barns gråt och klagorop; ville de gripa till värn och bevisa sig fullhjertade män såsom sina förfäder, så vore nu under en loflig höfvidsman, herr Gustaf Eriksson, hvilken Gud hade bevarat »såsom en gnista af Sveriges ridderliga blod», godt hopp om seger och lycka; de bådo dem om hjelp för det *broderskap* och *förbund*, som allt ifrån forna tider förenade båda landens menigheter. Tio år derefter åberopa Dalkarlarne[3], att de fått ett godt svar på den begäran, som deras fullmyndige sändebud vid detta tillfälle framstält, och att deras grannar Helsingarne försäkrat sig vilja stå med dem »såsom en man, ehvad dem pågå månde, antingen af utländske eller inländske herrar». Sedan Gustaf börjat belägra Stockholm, drog verkligen hvar tredje man af Helsingland ut till att förstärka hans här. Men till en början voro Helsingarne tvehågse, ehuru Gustaf sjelf infann sig hos dem och från ättehögen vid Norrala kungsgård talade till det församlade folket. Han begaf sig derifrån till Gestrikland, der flyktingar från Stockholm redan beredt sinnena. Gefle borgare och utskickade från flera socknar svuro honom trohet på hela landskapets vägnar. Här nådde honom det rykte, att Dalkarlarne redan lidit ett nederlag. Han skyndade tillbaka, men möttes i stället af underrättelsen om sitt folks första seger.

Didrik Slaghök, såsom han i Sverige kallades[4], förnämste rådgifvaren till stockholmska blodbadet, hade konungen förordnat till sin ståthållare och äfven nämt honom till den genom mordet lediga biskopsstolen i *Skara*, liksom *Jöns Beldenacke*[5] till den i *Strengnäs*, »märkelige män till sådant embete, det de ock med gerningarna väl beviste», säger Olaus Petri. De förde från hufvudstaden regeringen och med dem de af svenska rådet, som bödelsyxan lemnat qvar, eller som ej blygdes att med sådana namn förena sina. Stockholms magistrat, under inflytelsen af den danska besättningen och Tyskarne i staden, hvilkas hat säges ha kostat många svenska borgares lif[6], visade på denna tid ett stort nit för konung Kristians sak. *Gorius Holst*

---

[3] I ett annat bref till Helsingarne. *v. Troil*, l. c. sid. 366.

[4] Hans rätta namn var *Slagheck*. Till börden var han Holländare, fordom fältskärsgesäll. Slägting till den holländska hökerskan Sigbrit, hvilken, äfven efter sin dotter Divikas död, behöll allt sitt välde öfver Kristian.

[5] Så kallad, emedan han var skallig. Förut biskop i Odense.

[6] »The Tyske redde fast ther till,
Som ene ville regera köpmans spill»,
säger Rimkrönikan om blodbadet.

och *Claus Boye*[7], den förre medhjelpare, den senare nära offer i blodbadet, täflade nu, såsom stadens borgmästare, i detta nit och brefvexlade flitigt med konungen. Redan den 10 Februari 1521 skrefvo de honom till, »att något uppror vore uppväckt af Gustaf Eriksson, hvilket man fruktade torde sprida sig till flera landsorter». Bref från Stockholms magistrat, som sändes öfver hela riket, varnade för allt deltagande deri. Undsättning begärdes af konungen; hufvudstaden befästes ännu ytterligare; jakter och skepp utrustades, såsom det hette, för att betaga »Gustaf Eriksson och de missdådare, som honom följde, allt tillfälle att vika ur landet», men egentligen för att från sjösidan hålla tillförseln öppen, som hindrades, sedan fiskare och bönder i skärgården för Gustaf begynte gripa till vapen. Särskilda varningsbref afgingo till Helsingland och Dalarne, underskrifna af *Gustaf Trolle,* hans fader *Erik Trolle* och *Knut Bengtsson* (Sparre) till Engsö, som kallade sig *Svea rikes råd,* hvaraf dock, förmäla krönikorna, konungens sak mer förvärrades än stärktes. — »Ty då Dalkarlarne och bergsmännen hörde brefvet, sade de sig förnimma, att riksens råd i Sverige vore nu ganska ringa och tunnt, efter det blott bestod af tre män, de der ock föga dugde.»

Gustaf Trolle, de danske biskoparne, den nämde Knut Bengtsson och Henrik von Melen, konungens ståthållare på Vesterås, der dessa herrar tillika med utskickade från Stockholms magistrat nyss hos biskop Otto varit samlade, drogo med sex tusen man till häst och fot upp till Dalelfven och lägrade sig vid Brunnbäcks färja. På andra sidan bevakade Dalkarlarne denna gräns för sitt land, under anförande af *Peder Svensson* till Viderboda, en myndig bergsman, hvilken Gustaf under sin frånvaro satt till deras höfvidsman. Då man i danska lägret såg Dalkarlarne skjuta sina pilar i bågskott öfver elfven, skall biskop Beldenacke frågat de närvarande svenske herrar, för att nytja krönikans ord: »huru mycket folk den landsändan ofvan *Långheden* (skogen på gränsen mellan Vestmanland och Da-

---

[7] Gorius Holst gaf, medan staden ännu rök af sina förnämsta invånares blod, en stor måltid åt konungen med dans och andra lustbarheter. Se hans egen anteckning derom i Stockholms stads Tänkebok, anförd af *Muhrberg*, Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Handl., 4 del., s. 86. Claus Boye blef frälst undan blodbadet, emedan han var så tjock, att ej knektarne i hastighet kunde få honom ut genom fängelsedörren.

larne) kunde till det högsta till väga komma. Honom blef svaradt: väl till tjugu tusen man. Än frågade han vidare, hvar så mycket folk kunde bekomma spisning. Dertill blef svaradt: det folket vore vid ingen kräselighet vandt. De plägade meste parten ej dricka annat än vatten, och när det var af nöden kunde de ock låta sig nöja med barkbröd. Då har förenämde Beldenacke sagt: »de der kunna äta trä och dricka vatten, dem tvingar ej fanen, än mindre någon annan; bröder, låter oss draga hädan!» — Sägnen låter Danskarne härpå bereda sig till uppbrott. Dermed må vara huru som helst, visst är att Peder Svensson med Dalkarlarne på en omväg hemligen gick öfver Dalelfven vid Utsunds färja, öfverföll lägret och dref fienden på flykten. Ännu qväder den gamla Dalvisan:

»Snö-skräfvorna [8] och furu-fnatten [9] i träd
Väl dalpilen råkar uppå.
Kristiern den bloderacken ock med
Skall ingalunda bättre gå.

Så körde de Jutar i Brunnebäcks elf,
Så vattnet dem polrade om,
De sörjde deröfver att Kristiern sjelf
Han ej der tillika omkom.

Så togo de Jutar nu alle till flykt
Och leto slikt ömkeligt qväd:
Hin må mer dricka det porsöl de brygt
I smedjan vid Dalkarlens städ» [10].

Gustaf hade sjelf handlat med invånarne i Helsingland och Gestrikland för att göra sig försäkrad, att han icke lemnade någon fara bakom sig, och beredde sig efter sin återkomst till Dalarne till tåget ned åt landet. Han samlade sitt folk vid Hedemora och sökte genom vapenöfningar vänja det vid befäl och ordning. Skjutgevär hade ej Dalkarlen, och af krigsaga visste han föga. Hans vapen voro yxan, bågen, piken, slungan;

[8] Snöriporna. [9] Ekorren.

[10] I en annan gammal visa om samma händelse heter det:

»Brunnbäcks elf är väl djup och så bred,
Falivilom!
Der sänkte de så många Jutar ned.
Falivilivilivom!
Så körde de Danska' ur Sverge.
Falivilom!»

med den sistnämda kastades äfven glödgade jernstycken [1]. Gustaf lärde sitt folk att smida pilarne på ett bättre sätt. Han gjorde spjuten tre till fyra fot längre, för att dermed afhålla rytteriet [2]. Han slog ett nödmynt, en åtgärd ej ovanlig i Sverige; ty man hör ifrån äldre tider äfven *läderpenningar* omtalas [3]. Det nu i Hedemora slagna, med prägel af en beväpnad man på ena sidan och i kors lagda pilar samt tre kronor på den andra, var af koppar med ringa tillblandning af silfver, likt det underhaltiga mynt, som konungen infört, och som kallades Kristians *klippingar*.

Gustaf bröt upp och drog öfver Långheden in i Vestmanland. Tåget gick öfver trakter, som buro friska spår af fiendernas framfart. Allmogen reste sig hvar han framgick. På S:t Görans dag den 23 April mönstrade han sin här vid Romfertuna kyrka. Antalet uppgifva krönikorna från femton till tjugu tusen man [4], hvarpå likväl föga är att lita, om man också ej fullkomligt vill räkna denna uppgift till det slags underrättelser, som i slaget vid Brunnbäck förlikna Dalkarlarnes antal vid sanden på sjöstranden, vid löfven i skogen, och deras pilar vid haglet i skyn. Sveriges befrielse under Gustaf Vasa är en historia som folket sjelft gjort; och det har hvarken räknat sig sjelft eller fienderna. — Hären blef nu indelad under tvänne fältöfverstar, *Lars Olofsson* och *Lars Eriksson*, bägge öfvade krigsmän. Gustaf utfärdade nu sin krigsförklaring mot konung Kristian och tågade emot Vesterås. — Han väntade att der mötas af bönderna från Vester-bergslagen, Lindesberg och Nora, hvilka redan gifvit trohetsed åt hans utskickade, men erfor i stället att *Peder Ugla*, en af dem åt hvilka denna förrättning var anförtrodd, låtit öfverraska sig i Köping och med allt sitt folk blifvit nedgjord [5]. Deremot kom underrättelse att bönderna på Vermdön upprest sig, ihjälslagit en hop af Kristians knektar i sjelfva kyrkan och bemäktigat sig tvänne

[1] *Olaus Magnus*, lib. VII. c. 16.

[2] *Ibid.* c. 5.

[3] »Coriaria pecunia certis argenteis punctis, quibus valor in pondere et numero pensaretur, variata». *Ibid.* lib. VI. c. 12.

[4] *Några tusen* säger svenska rådet i sin skrifvelse om konung Kristians tyranniska regemente i Sverige, den 6 Juni 1523. Danska uppgiften är *fem tusen. Hvitfeldt.*

[5] Af danske ståthållaren Anders Persson. Denne uppgaf sedermera Örebro slott och fick Gustafs fridsbref. De dödades slägtingar ihjälslogo honom icke dess mindre sex år derefter.

af konungens skepp. Brefvet härom, som förstorade de vunna fördelarne, lät Gustaf uppläsa för sitt folk [6].

Didrik Slaghök hade sjelf, med utöfvade blodiga straff och våldsamheter, tagit befälet på Vesterås slott. Han lät nedbryta alla gärdesgårdar rundt omkring för att obehindradt kunna bruka rytteriet mot bondehären, som den 29 April framtågade mot staden. Både ryttare och fotfolk med fältstycken ryckte ut emot den; och Gustaf, som förbjudit sitt folk att inlåta sig i strid (han ämnade uppskjuta anfallet till följande dagen), befann sig ännu på Balundsås, en half mil från staden, då han fick underrättelse att hans unga manskap redan var i handgemäng med fienden. Han skyndade till deras hjelp. Dalkarlarne satte sina långa pikar mot ryttarne med sådan verkan, att mer än fyra hundra hästar i anfallet störtade. Rytteriet tillbakakastades på det bakom stående fotfolket och drog det med i sin flykt. Emellertid ryckte Lars Eriksson på en omväg in i staden och bemäktigade sig fiendens skytt på torget. Då besättningen på slottet såg detta, sköt den eld på staden, som till en stor del brann af. Bergsmän och bönder spridde sig att släcka eller plundra, bytte sins emellan krämargodset i bodarne, bemäktigade sig vinförråden i domkyrkan och på rådhuset, satte sig omkring faten, drucko och sjöngo. Danskarne, förstärkta från slottet, samlade sig åter, och segern hade utan tvifvel blifvit förvandlad i ett nederlag, om ej Gustaf sändt Lars Olofsson, med det manskap han behållit hos sig, åter in i staden, der efter en ny drabbning fienden drefs fullkomligt på flykten. Många kastade bort vapnet och störtade sig mellan elden och svärdet uti vattnet. Gustaf lät förstöra alla förråd af starka drycker och slog med egen hand sönder vinfaten.

Slaget vid Vesterås blef vigtigare genom sin verkan på allmänna meningen, än det var i sig sjelft. Med stadens intagande var föga vunnet, så länge slottet var ointaget, och huru otjenlig bondehären var till belägringar skulle Gustaf sedermera ofta erfara. Men hvart nyheten om segern kom, reste sig folket, och han kunde redan dela sin styrka och belägga slotten i flera landsorter. Så skedde med Stegeborg, Nyköping, Örebro. En del af Vestmanläänningarne nytjades jämte bönderna i Rekarne af Södermanland att belägra Vesterås slott, der man likväl ej

[6] Clement Reusels berättelse, l. c. Brefvet var uppsatt af denne, och han föregaf deri, att han fört 4.000 landsknektar från Tyskland till Gustafs tjenst.

hör omtalas andra bedrifter, än att de sköto riksrådet Knut Bengtsson Sparre (åt hvilken Didrik Slaghök nu lemnat befälet), så att han i sin vargskinnspels stupade från muren ned i ån. Deremot intog en annan skara Hörningsholm i Södermanland. I Vermland och på Dalsland blefvo Kristians fogdar ihjälslagna. Vermlänningarne under sin lagmans befäl rustade sig att anfalla riksrådet *Ture Jönsson*, Kristians ståthållare i Vestergötland, och begåfvo sig sjöledes öfver Venern. På Dalsland grepo 1,500 man till vapen. Flera tusen bönder ifrån Nerike drogo öfver Tiveden i samma ändamål [7]. Sina Dalkarlar hade Gustaf måst hemförlofva till såningstiden och lät i stället uppbåda folket i flera härad af Upland att samlas på skogen Rymningen vid Öresundsbro, och derifrån företogo, innan hans egen ankomst, hans bägge öfverstar ett anfall mot ärkebiskopsgården i Upsala. Det var den 18 Maj, då mycket folk var samladt vid marknaden på S:t Eriks dag. Man väntade anfallet, ty en till den nämda skogen afsänd beskickning af fyra prester och två borgare från Upsala hade fått till svar af anförarne, att svenske män och ej utlänningar borde bära den helige Eriks skrin, och att de ville vara med vid högtiden. Bengt Bjugg, ärkebiskopens fogde, för att visa sitt förakt för sådana fiender, lät anrätta ett gästabud på den öppna platsen emellan då varande stora och lilla biskopsgården [8], der han i folkets åsyn förlustade sig och sina knektar med drickande, dans och sång långt in på natten. De väcktes ur en sen sömn genom ett anfall på portarne till det befästade huset och funno det kringrändt af fienden. Nu sökte de undkomma genom en betäckt gång, som den tiden förenade biskopsgården med domkyrkan. Men bönderna antände denna gång, som var af trä, och sköto med fyrpilar äfven taket på biskopsgården i brand. Denna brann ner. Husets qvinfolk och några Upsala borgare kommo dagen derpå utkrypandes ur källrarne. Af besättningen hade en stor del stupat. Fogden flydde, sårad af en pil, hvaraf han dog efter framkomsten till sin herre i Stockholm.

Denne, ärkebiskop Gustaf Trolle, var nyss återkommen från en resa till Helsingland, som han företagit i ändamål att hålla denna del af sitt stift i konungens lydnad. Han emottog

---

[7] Se de så kallade Lars Siggesson Sparres annotationer, manuskript på Upsala bibliotek. I det prof deraf, som Fant (*Dissert. de Historicis Gustavi I*) utgifvit, står här orätt *Kristians* folk i stället för *Gustafs*.

[8] Den förra der excercitiihuset, den senare der Gustavianska akademien nu är.

kort derefter bud och bref ifrån Gustaf (som sjelf vid pingsttiden kommit till Upsala), hvari han uppmanades att omfatta fäderneslandets sak; och hans domkapitel hade låtit förmå sig att bifoga en skrifvelse af samma innehåll. Ärkebiskopen behöll sändebudet hos sig och sade, att han sjelf ville föra fram svaret. Han bröt genast upp med 500 tyska ryttare, 3,000 knektar af Stockholms besättning, och hade hunnit en half mil nära Upsala, innan Gustaf derom fick underrättelser. Äfven dessa trodde han ej, utan väntade svar på den erbjudna underhandlingen; tills han om morgonen kl. 6, sittande till häst på sandåsen vid Upsala (der han sedan bygde det kungliga slottet), såg ärkebiskopen tåga fram öfver Kungsängen mot staden. Han hade endast ett par hundrade af sina så kallade fotgångare och ett litet antal ryttare hos sig; ty bönderna hade åter gått hvar till sitt. Han skyndade bort, men upphans vid Läby vad af Trollens ryttare och hade varit förlorad — en ung finsk adelsman, som var honom närmast, red i förskräckelsen omkull hans häst midt i vattnet — om ej hans öfriga följeslagare vändt sig med sådan tapperhet mot fienden, att den afstod från förföljelsen.

Gustaf begaf sig till skogen Rymningen, uppbådade allmogen i den kringliggande bygden och utsände under sina bästa anförare det unga manskapet att öfverraska ärkebiskopen på återtåget. Öfverlefvorna af ett slagtadt kreatur vid vägen röjde försåtet för prelaten. Han vek af åt ett annat håll, men blef icke dess mindre upphunnen och angripen, och räddades endast undan Lars Olofssons spjut derigenom, att han böjde sig ned på sin häst, så att vapnet träffade hans närmaste man. Han återförde knappt en sjettedel af sin styrka till Stockholm. Gustaf följde honom snart dit med det folk han församlat och slog läger under Brunkeberg. Fyra galgar på berget, fylda med svenske mäns kroppar, buro vitne om regeringen i hufvudstaden.

Så begynte midsommartiden 1521 Stockholms belägring, som skulle vara i fulla tvänne år under svårigheter, som numera föga ihågkommas, sedan afståndet och den beundran, som så lätt fäster sig vid bemödanden för friheten, beröfvat händelserna deras ursprungliga färg. I allmänhet var Gustafs bana ej en bana af lysande bragder, ehuru hans lif är en stor bedrift. Hvad han utförde var ett verk af stort tålamod och stor klokhet, och om djerfheten ej fattades honom, så var den snarare af det slag, inför hvilket blotta krigarens bleknar. Allt det

öfriga af befrielsekriget består i belägringar af rikets särskilda slott och fästen, förda såsom de kunde föras med uppbådad allmoge, hvars hopar aflöste hvarandra och för egna hushållsbestyr eller nöd stundom alldeles uteblefvo. Äfven det ändamålet med dessa så kallade *bestallningar,* att afskära lifsmedlen för de belägrade, kunde sålunda blott ofullkomligt uppfyllas, hvarför man ock ser befästade herresäten, hvilkas egare tillhörde danska partiet, t. ex. *Vik* i Upland, belägras ett helt år. Mest gälde dessa svårigheter hvarest, såsom i Stockholm, tillförseln var öppen från sjön, i hvilken Severin Norrby med danska flottan herskade. Om ringheten af anfallsmedlen kan dömas deraf, att sextio tyska landsknektar, som *Clement Rensel,* borgare i Stockholm (hvilken sjelf skrifvit en berättelse om dessa händelser), i Juli månad förde med sig från Danzig till Gustafs tjenst, ansågos för en högst vigtig förstärkning. »Den tiden hade herr Gustaf icke mycken ro eller goda dagar» — säga krönikorna — »då han hade sitt folk i så många läger och bestallningar; ty han bar för dem alla stor omsorg, fruktan och fara, huru dem kunde gå i hand, att de icke genom säkerhet och försummelse måtte blifva förraskade. Var det honom ock ej en liten vånda, att det var litet på kistebottnen och derför sorgeligt att svara, när folket ropade på besoldning. Derför var han icke många dagar på en stad, utan reste natt och dag lägren emellan».

I Augusti månad kom han till Stegeborg, nu belägradt af hans fältöfverste *Arvid Vestgöte,* som nyss med mycken tapperhet afslagit Severin Norrbys försök att undsätta slottet och äfven hade begynt taga hyllning för Gustaf af folket i denna landsort, ehuru detta mötte svårigheter. Östgötarne sade sig ha blifvit så tuktade för sitt tåg mot biskopsgården i Linköping förra året, att de hvarken mer tordes förtörna konung Kristian eller biskop Hans Brask. Gustafs egen närvaro bestämde de tvekande, och äfven biskopen emottog honom såsom vän, då han eljest hotades med en fiendtlig gästning. Gustaf utskref nu en herredag till Vadstena. Dit kommo sjutio svenske män af adel (som alla nyss afvikit ur Kristians tjenst) och många andra af alla ständer i Göta rike. De erbjödo honom kronan, hvilken han nekade att emottaga. Hvarpå de den 24 Augusti svuro honom såsom *riksföreståndare* tro och lydnad, »lika som tillförene var skedt i *Upland*», tillägga krönikorna, hvaraf synes att de förutsätta, det han redan såsom sådan var erkänd i det *öfra Sverige,* hvilket här liksom ofta i vår medeltids krönikor

kallas *Upland.* — Det var den första offentliga förklaring af adeln för Gustaf och hans sak, ehuru ännu de mest betydande herrar i denna del af riket, såsom Nils Boson (Grip), Holger Karlsson (Gera) och Ture Jönsson (Roos) i Vestergötland, alla tre rikets råd, ännu för Kristian buro vapen. Att den förstnämde innan årets slut öfvergick på Gustafs sida, ser man af hans tacksägelse för en erhållen förläning [9]. De bägge senare förklarades 1523 för rikets fiender [10], tillika med ärkebiskop Gustaf Trolle, som redan i Juli månad 1521 hade begifvit sig till Danmark för att sjelf hos konungen, som emottog honom med köld och förebråelser, utverka den ofta fordrade undsättningen för det belägrade Stockholm.

Efter herredagen i Vadstena erkändes riksföreståndarens myndighet äfven i Göta rike. Danskarne fördrefvos ur Vestergötland och Småland. Kriget öfverflyttades till Finland. Med början af följande året hade i Sverige de förnämsta slotten inne i landet fallit i Gustafs händer, och till en del (såsom skedde med Vesterås och Örebro) blifvit förstörda af den förbittrade allmogen. *Stockholm* och *Kalmar* äfvensom *Åbo* i Finland återstodo; och den förstärkning de emottogo i början af året 1522 genom danske amiralen Severin Norrby satte fienden i stånd att åter gå anfallsvis till väga. Genom utfallen den 7, 8 och 13 April förstördes och brändes Gustafs läger kring hufvudstaden. Under en månads tid derefter sågs ingen svensk styrka utanför Stockholm. Från Finland, der det för Åbo lägrade manskapet äfven fördrefs, måste Gustafs förnämste anhängare fly; hvarvid biskop Arvid i Åbo med många ädla, både män och qvinnor, på sjön omkom.

Kristian sjelf lät i Sverige blott höra af sig genom nya grymheter. De förnämste i Stockholm afrättade herrars qvinnor och barn hade blifvit afförda till Danmark; ibland dem Gustafs moder och tvänne systrar, hvilka konungen, oaktadt sin gemåls förböner, lät kasta i ett ohyggligt fängelse, der de omkommo — genom våldsam död, klagar Gustaf sjelf i sitt år 1522 utgångna bref [1] till påfven, kejsaren och alla kristliga furstar om konung Kristians grymma regemente — andra säga genom pesten. En ny befallning har äfven kommit från konungen till

---

[9] *Fant,* de Historicis Gustavi I.

[10] Holger Karlsson förlikte sig 1524 med Gustaf. Nils Boson blef 1525 ihjälslagen af bönderna i Vingåker.

[1] Se *Hadorph* till Rimkrönikorna, der brefvet, hvari Gustaf kallar sig Sveriges »gubernator», är orätt dateradt den 29 December 1523.

hans befälhafvare i Sverige att döda de förnämste Svenskar, som voro i deras våld. Krönikorna förmäla, att Severin Norrby redan erhållit den om sommaren 1521. I stället lät han många adelsmän, hvilka sedan hyllade Gustaf, undslippa; »emedan», sade Norrby, »de hellre såsom krigsmän måtte fria sin hals, än slagtas såsom kycklingar». Men i Åbo har ett nytt blodbad blifvit anstäldt i början af följande året genom konungens befallningsman derstädes, junker *Thomas*, hvilken derefter vid ett försök att undsätta Stockholm föll med alla sina skepp i Gustafs händer och blef upphängd i en ek vid Tynnelsö [2].

Sedan Severin Norrby låtit undsätta hufvudstaden, skref sekreteraren mäster Gotskalk Eriksson derifrån till Kristian [3], att af borgare endast åttio, mest Tyskar, kunde påräknas till konungens tjenst, men knektar och skyttar på slottet åtta hundra femtio man, nu med allt väl försedde; att bönderna, trötta vid kriget, fruktade ännu mer konungens hämd och trodde på inga försäkringar, hvarför landet endast med våld kunde bringas till lydnad; skickades en tillräcklig styrka skulle Östergötland, Södermanland och Upland underkasta sig konungen, och hans nåd kunde då straffa Dalkarlarne, bergsmännen och Helsingarne, som först tagit sig detta obestånd före. Befälhafvaren på Stockholms slott, i en rapport om hela vinterns krigshändelser till konungen, förmäler att hans knektar aftvungit honom högre sold för de vunna fördelarne; att han låtit ur staden drifva eller fängsla de misstänkta svenska borgarena; att bönderna hellre ville låta hänga sig i sina hus än längre tåla besvärligheterna af detta krig; att Gustaf, som förgäfves frestat hans trohet, redan skickat undan sitt silfver och sina förnämsta redbarheter till en prest i Helsingland; tillika sänder han en uppsats på de afrättade herrars gods [4].

Men efter en månad hade Gustaf, som i dessa bref kallas »en skogstjuf och förrädare», åter fylt trenne läger omkring Stockholm med Dalkarlar och Norrlänningar; och då i följd af en underhandling med Lübeck han derifrån i Juni månad erhöll en hjelpsändning af tio skepp, hvilkas antal sedermera

---

[2] I ett bastrep; hvaröfver, såsom en missaktning, han yttrade mycken förtrytelse.

[3] Se brefvet, dat. den 21 Februari 1522, hos *Hvitfeldt*.

[4] »Artickel Brieff An k. M:t zu Denmarckenn, Swedenn, Norwedenn &c. Mynen Allergenadigistenn hernn» — tillika med ett senare af den 29 April ifrån Henrik Slagheck (en broder till Didrik?). I konung *Kristiern II:s Arkiv*.

föröktes, kunde han till största delen hemförlofva bönderna och behöll blott de unga och ogifta hos sig. Lübeckarnes hjelp var väl half och egennyttig; de glömde för vapnen ej vinsten; handlade upp jern och koppar för *klippingar* (med hvilket dåliga mynt de kommo väl försedde), men läto dyrt betala manskap, skepp och krigsförnödenheter, så att de äfven i ett afgörande ögonblick sägas ha nekat Gustaf tvänne kanoner, ehuru mot utlofvad pant af tvänne rikets slott. Detta hände vid Severin Norrbys andra (och denna gång misslyckade) försök att undsätta Stockholm i Oktober månad 1522, då han endast sjelf räddades från undergång genom lübske amiralens vägran att angripa. — Emellertid ryckte Gustafs trenne läger, oaktadt flera lidna förluster, allt närmare sjelfva staden. Denna (som den tiden föga sträckte sig utom den ö, som ännu innefattar den egentliga staden) blef slutligen, sedan Gustaf genom flottbryggor låtit förbinda Munkliderna (nu Kungsholmen), Långholmen, Södermalm och Valdemarsön (nu Djurgården), samt dessutom med blockhus och jernkedjor spärrat hamnen, på alla sidor innesluten, men höll sig icke dess mindre vintern öfver, tills underrättelsen om Kristians öde förenade sig med hungern att nedslå besättningens mod.

Denne konung, sedan han så blodigt hemsökt Sverige, hade gjort ett lysande besök hos sin svåger, kejsar Karl V i Nederländerna, för att utkräfva återstoden af sin gemåls brudskatt samt vinna kejsarens bistånd i stridigheterna med sin farbror, hertig Fredrik i Holstein, och med Hansestäderna. I allmänhet ser man honom sysselsatt med så många olika planer, att vid den häftighet, hvarmed de alla angrepos, släpptes, förnekades, återtogos, han i dem snart skulle framkalla lika många vapen emot sig sjelf. Det var till den berömde Erasmus, som han sade under denna resa: »man uträttar ingenting med lindriga medel; *de* äro alltid verksammast, som skaka hela kroppen» [5]. Han ville krossa de andliges och adelns makt, upphöja borgaren och bonden, bryta Hansestädernas handelsvälde, förvärfva Holstein, eröfra Sverige, framför allt herska enväldigt; han ville allt detta genom lagar [6], skolor [7], mord, list och vapen på en

---

[5] *Erasmi epistolæ.* Basel 1538, p. 453.
[6] Se konung Kristian II:s så kallade *Geistlige Lov*, gifven den 26 Maj 1521 provisoriskt (»indtill saalenge at Os elskelige meenige Danmarckis Riigis Raadt tilsammen kommer», c. 141) — och hans *Ordinants* eller *verldslige Lov*, gifven den 6 Januari 1522 (»met vor elskelige Danmarckes Riiges Raadz samtöcke») — bägge senast utgifna af

gång, och med en våldsamhet som endast, om möjligt, öfverträffas af den lättsinnighet, hvarmed han öfvergick från en ytterlighet till en annan och ansåg alla medel goda. Det var densamme Kristian, som i Sverige tog en påflig bulla till förevändning för sina grymheter och i Danmark ville införa reformationen; densamme, som brefvexlade med Luther och kallade Carlstadt till Köpenhamn, och sedan, då en undersökning om mordet i Stockholm hotade från Rom, hos påfven anhöll om kanonisation af två nya helgon; densamme, som upphöjde sin gunstling, den allmänneligen afskydde Didrik Slaghök, till ärkebiskop i Lund och strax derefter lät i en påflig legats närvaro hänga och bränna honom, såsom upphofsman till blodbadet i Sverige [8]. — Ett år efter detta ohyggliga försök att urskulda sig sjelf emottog Kristian, just då han var i begrepp att åter ålägga en skatt till sitt nyvärfvade krigsfolks aflöning, en uppsägelseskrift [9] från danska rådet, hvari de förmäla sig ha öfvervägt det stränga och farliga regemente, som i hans tid varit, och hvad som skedde i Stockholm, der så många biskopar, riddare och gode män omkommo utan lag och dom; sådant, fruktade de, kunde slutligen öfvergå dem sjelfve, »efter den onda qvinnan Sigbrits [10] råd» (som utropar adeln i riket för skalkar och förrädare), särdeles sedan främmande krigsfolk nu åter vore inkalladt i landet; hvarför de uppsäga honom huldskap och troskap. — Kronan erbjödo de åt hertig *Fredrik* af Holstein, som emottog den och slöt förbund med Hansestäderna.

Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle danske Love. Kjöbenh. 1824, 4 del. — »Med Sveriges lagbok hade han ock något i sinnet, hvar tijden hade honom tillräckt». *Olaus Petri.* — Möjligt att konung Gustaf sjelf derpå har afseende i Vadstena artiklar 1524 (*Stjernman*, Riksdagars och Mötens Beslut, I: 34), der det heter: »att lagboken borde förbättras såsom förr var belefvadt»; hvilket likväl ej kom till verkställighet.

7 Se 5 kap. i konung *Kristian II:s Geistlige Lov.*

8 Han blef ledd några trappsteg upp till galgen, derefter nedförd och lefvande kastad i elden. Det skedde den 24 Januari 1522.

9 Detta första uppsägelsebref är dateradt Viborg d. 20 Januari 1523.

10 I ett bref af den 5 Februari 1523 underrättar konung Kristian sin drottning om rådets uppsägelse. Uti en inneslutеn sedel omtalar han det allmänna missnöjet med mor Sigbrit, beder drottningen taga henne till sig på slottet och laga, att hon håller munnen på sig. — Huru stor denna qvinnas inflytelse var, kan ses deraf, att det finnes ett konungens öppna bref, dateradt Köpenhamn den 29 December 1522, hvari han förklarar, att Sigbrit Willems har aflagt fullkomlig redovisning för rikets finanser och tullväsen och är fri från allt ansvar i detta afseende.

Förgäfves svor folket på Seland, der Kristian lossat på lifegenskapens bojor [1], och äfven skånska adeln honom ny trohetsed. Han vågade hvarken anförtro sig åt sina undersåtar eller sina soldater, samlade tjugu skepp, lät föra om bord rikets handlingar, drätsel och klenodier, sin gemål, sina barn, sin rådgifverska Sigbrit (den senare fördold i en kista), och afseglade, flyende sina riken, i åsyn af hela Köpenhamns folkmängd den 20 April 1523.

Så slutade Kristian II sin regering: en konung, hos hvilken man ej vet hvilketdera mest fängslar uppmärksamheten, allt hvad han företagit eller allt hvad han öfvergifvit, eller allt hvad han med blod besudlat, hans djerfhet eller hans svaghet, eller det mångåriga elände hvarmed han umgälde en kort och illa använd makt. — Det gifves menniskor, hvilka liksom stormfoglarne före ovädret äro varningstecken vid annalkandet af stora skakningar. Kristian, utan medelpunkt, kastad emellan alla sin tids olika riktningar, är en sådan varelse — att rädas för eller att beklaga.

Fredrik I, vald till hans efterträdare i Danmark, skref till svenska ständerna och begärde att enligt unionens vilkor äfven i Sverige blifva erkänd. De svarade: *att de utvalt Gustaf Eriksson till Sveriges konung.* Det skedde på riksdagen i Strengnäs den 7 Juni 1523 [2]. Sådan var unionens upplösning efter ett hundrade tjugusex år. Norge tvekade i detta afgörande ögonblick. Invånarne i södra delen förklarade, då i April månad Svenskarne under Ture Jönsson Roos och Lars Siggesson Sparre hade framträngt till Opslo, att de ville förena sig med Sverige, om de derifrån blefvo understödde [3]. Bohuslän eröfrades, Blekinge å en annan sida likaledes, och på samma gång sökte

[1] I 111 kap. af *Kristian II:s Geistlige Lov* förbjudes den onda, okristliga sedvana, som hittills varit på Seland, Falster, Lolland och Möen, att sälja bönder såsom andra oskäliga kreatur, utan skola de, när herrskap deras förfar oredeligen med dem, ega rätt att afflytta, såsom bönderna i Skåne, Jutland och på Fyen. — Efter Kristians afsättelse i Danmark blef hans lag offentligen bränd af rådet på Viborgs landsting, »som en skadelig oc forderffvelig Lov imod god Politi oc Regimente». *Hvitfeldt.*

[2] *Dominica infra octavam corporis Christi*, som detta år var den 7 Juni (såsom rätt uppgifves i biskop Brasks brefvexling; *Handlingar till Skand. Hist.*, 17 del., s. 141), ej den 6 Juni, ehuru detta oriktiga datum, som förekommer i *v. Stiernmans* Riksdagsbeslut, blifvit det allmänt antagna.

[3] Se Ture Jönssons bref till biskop Brask af den 23 April 1523. I *Linköpings Biblioteks Handlingar*, 2 del. s. 183.

Gustaf både genom underhandlingar och vapen att äfven göra Sveriges gamla anspråk på Skåne och Halland gällande. Kalmar stad intogs den 27 Maj; slottet den 7 Juli. I Stockholm, som gick öfver den 20 Juni, emot fritt aftåg med egendom och vapen för besättningen och alla andra som ville blifva Kristian trogne [4], höll Gustaf sitt intåg midsommarafton, och innan årets slut blef Finland bragt till lydnad. Riket var fritt från yttre fiender. De inre återstodo, och i Lübeck en bundsförvandt som genom sina fordringar var obeqvämare än en fiende.

---

[4] Af en odaterad uppsats i *Kristiern II:s Arkiv* med påskrift: »Artichle oc beuillinge som k. Mt skicker til stocholm huorledes thee skulle opgiffue stocholms stad oc sloth», synes att konungen samtyckt till stadens uppgifvande, ehuru ej alla der fordrade vilkor i kapitulationen beviljades.

ANDRA KAPITLET.

GUSTAF VASA.

REFORMATIONEN.

En under det borgerliga kriget sköflad stad hade varit skådeplatsen för Gustafs val till konung. I hufvudstaden stod vid hans intåg hälften af husen öde, och af folkmängden var knappt en fjerdedel öfrig, hvarför konungen lät uppmana borgare i andra rikets städer att dit inflytta: en uppmaning som han åter efter tolf år fann sig föranlåten att förnya; »emedan Stockholm ännu icke kommit till sig efter konung Kristians tid» [5]. Hvad som här mötte hans ögon var en bild af rikets tillstånd; och aldrig har om någon konung med mera rätt blifvit sagdt, att den tron, på hvilken han såg sig upphöjd, var svårare att bibehålla än intaga.

Unionen var upplöst och hade lemnat en stor förstörelse efter sig. Man misstager sig likväl, om man i allmänhet anser den för en tid af stort förtryck. Den var det stundom, och hade slutat med tyranni; men den var ännu mer en tid af stort sjelfsvåld. Detta visade sig å ena sidan i de stores oafhängighet eller *rådets* genom unionen förvarade makt att i konungs frånvaro styra riket, hvilken de så utöfvade, att de voro verkligen regerande i sina län, der de genom egna gods gemenligen ock voro mest betydande. Derför blef utdelandet af dessa län (så mycket mer, som de här ej voro ärftliga) ett ständigt stridsämne med unionskonungarne; derför störtade striden om länen Karl Knutsson tvänne gånger från tronen; derför var ibland

[5] Bref till köpstäderna af den 12 Juli 1523 och den 26 September 1535. *Registrat.* i riksarkivet. Borgerskapet borde vara betänkt, heter det i det sista brefvet, att vända den lübske handeln till Stockholm, som är en stad der man sig väl berga kunde, besynnerligen den som kan umgå med köpenskap och vet att akta sina stycken.

Gustafs första frågor till rådet: »om han ej fritt måtte få råda och bestyra om kronans län, såsom lagboken säger, utan ovilja»[6]. — Innehafvarne uppburo deraf kronans inkomster och behöllo dem[7]; ty med ett och annat undantag hafva, åtminstone under unionens senare tid, konungarne deraf fått intet. Derför var ock den tanken, som någon gång öppet yrkades, att dela riket i flera delar under särskilda regenter, mera än ett löst förslag af de store. Det var till en ej ringa del verkligen utfördt. Ännu under konung Gustaf I återfinner man dessa provinciela magnater med mer och mindre dolda anspråk; och att de utgjorde hvad som kallades *rikets råd,* eller ännu bestämdare *rikets råd i Upland,* i *Vester-* och *Östergötland, Finland* o. s. v., ses af Gustafs egna bref, i hvilka rådet ännu sålunda nämnes efter provinserna.

Å andra sidan hade under unionen, och i motsats mot aristokratien, äfven *folket* blifvit en makt. Engelbrekt hade kallat det till vapen; det bortlade dem sedan ej under hundra år och var derigenom för hvarje öfverhet farligt. Med Karl Knutsson syntes det nästan afgjordt, att i Sverige hvarken en inhemsk eller en utländsk konung mer kunde finnas. Riksföreståndaremakten, till hvilken man tog sin tillflykt, var i sig sjelf för obestämd att ingifva någon säkerhet. Den var demokratisk i Sturarnes hand, men tillika i ständigt krigstillstånd mot inre och yttre fiender, och af nödvändighet laglös. Den splittring, som hotade riket genom herreväldet, låg äfven i bondeväldet på annat sätt. Böndernas politiska inflytande gaf äfven de forna demokratiska formerna en ny vigtighet, och den gamla förbundsförfattningen visar sina sista krafter i uppror. Huru ofta ser man ej i dessa tider de särskilda landskapens menigheter handla sjelfständigt, gripa till vapen, ingå förbund eller med hvarandra förnya gamla fördrag! — Det är i synnerhet det öfra Sverige som erbjuder detta skådespel, hvaremot adelns makt synes betydande i det södra, med undantag af *Småland.* Också blef detta landskap, näst *Dalarne,* under Gustafs regering hufvudsätet för bondupproren. Van vid osäkerhet för lif och egendom, var likväl denna beväpnade allmoge

[6] Vadstena artiklar. Oktober 1524.

[7] »Vi hafva aldrig hört, att de gode herrar i riksens råd hafva varit pligtige till någon annan tunga, än med sitt folk till riksens tjenst, hvar efter sin förläning», säger biskop Brask i bref till Ture Jönsson den 21 Maj 1524. Men ett sådant uppbud, i unionskonungarnes tjenst, skedde ej eller åtlyddes ej i unionens senare period.

i sin fattigdom otålig för skatter; och det blef Gustaf sjelf som skulle erfara det [8].

Kyrkan kunde anses för en främmande makt, som under frånvaron af verldslig öfverhet väl betänkt sitt eget intresse. Den utgjorde så mycket mera den mäktigaste delen af aristokratien, som biskoparne tillika voro verldsliga länsherrar. De hade alltid visat sig särdeles nitiska för unionen, men derför ock tidigt blifvit föremål för det fosterländska partiets fiendskap. Mot biskoparne riktade redan Engelbrekt handgripliga hotelser. Karl Knutssons och Sturarnes regering var en oupphörlig strid i synnerhet mot deras makt. En hämdgirig ärkebiskop banade Kristian Tyrann vägen till tronen; hvarför ock en mer förhatad man än Gustaf Trolle aldrig i Sverige funnits [9]. I det följande kriget utbrast allmogens förbittring i synnerhet mot biskoparnes både personer och egendom; och man träffar äfven flera uttryck af en dylik sinnesstämning mot munkar och prester, framkallade å deras sida genom tygellösa och våldsamma seder [10]. I allmänhet led kyrkan mycket under detta krig, och genom Kristians tyranniska förfarande äfven mot sina vänner [1]. Likväl var den ännu utan all jämförelse den rikaste korpora-

[8] »Ej heller hafve vi sådana allmoge här i riket, der lida och fördraga kan några store beskattningar eller åläggningar, som i andre land och riken — — med mindre man skall förmoda sig deraf en upprorisk allmoge». Konung Gustaf I till Erik Fleming den 5 December 1535. *Registr.* i riksarkivet.

[9] Vid blotta ryktet om en förlikning med ärkebiskopen skrefvo Dalkarlarne till Gustaf, att de i sådan händelse ingalunda kunde hålla den trohet de honom lofvat hade; han skulle ej taga de fattige män i Dalarne till misstyckes att de så djerfveligen sade sin tanka. — Då ärkebiskopen icke dess mindre sedermera sökte genom bref och bud att ibland dem stämpla oroligheter, läto de svara honom, att de ville uppstå emot honom och hans parti, alle som i Dalarne femton år gamle äro, och så långt pil och skäkta räcker till. Se brefven hos *von Troil* Handlingar till Sv. Reform. Hist., 4 del., s. 352, 356.

[10] Af tvänne Gustafs egna kapellaner slog den ene ihjäl den andre med en stridshammare under måltiden den 29 Januari 1523. Biskop Brasks brefvexling. *Handlingar till Skand. Hist.*, 17 del. s. 83. Ett exempel på tiggaremunkarnes förderfvade seder, dersammastädes s. 193.

[1] Se biskop Brasks klagobref till Rom öfver biskopsstiftens tillstånd af den 5 Mars 1523, således innan Gustafs upphöjelse på tronen: »Ecclesia Arosiensis in maxima paupertate relicta — Strengenensis clerus ter uno anno spoliatus — Scarensis ecclesia per hostes incensa — Upsaliensis tot afflictionibus preventa — Vexionensis in terminis hostium — Lincopensis communis præda» — och för tröst får kyrkan begabberi. »sarcasmaticas consolationes». Han tillskrifver detta det redan omkring sig gripande Lutherska kätteriet.

tion i landet och utöfvade genom det lägre presterskapet ett stort inflytande.

Det var under sådana omständigheter som Gustaf hade att grunda en makt, som ej mera fans i Sverige, nämligen *kronans*, och att begynna sin regering med fordran af de största uppoffringar.

Redan på valriksdagen i Strengnäs 1523 framlade tvänne lübske rådsherrar räkning för det lemnade understödet emot det ännu belägrade Stockholm och kräfde ofördröjlig betalning eller ock, endast såsom pris för ett uppskof, oinskränkt bekräftelse på Lübecks handelsfriheter i riket, enligt ett af dem sjelfva inlemnadt förslag. Denna mäktiga stad, som berömde sig af att i Norden af- och tillsätta konungar[2], hade nyss ingått ett förbund med konung Fredrik i Danmark och lofvat vilkorligen sitt biträde att skaffa honom äfven Sveriges krona. Dess utskickade läto falla hotelser derom[3]. Underhandlingen om Stockholms dagtingan var i deras hand. Man måste bevilja alla deras påståenden[4].

Kristian II var genom sina förbindelser ännu fruktansvärd, ehuru med början af år 1524 endast ön Gotland erkände hans öfvervälde[5], och »det nu är så långt kommet, att eder nåde icke hafver mera fritt än detta arma land», skrifver till honom Severin Norrby, som ännu i hans namn beherskade ön och derifrån dref sjöröfveri mot alla nationer. Både Gustaf och Fredrik, svenska och danska rådet hade förgäfves frestat hans trohet. I sina bref till sin landsflyktige herre klagar Norrby öfver förräderi. Kalmar, som genom honom varit väl försedt med förnödenheter för ett helt år, hade likväl blifvit uppgifvet

[2] Det är Lübeckarne och deras anhang, som uppsatt en ny konung i Sverige i vårt ställe, yttrar sig Kristian II till en domherre i Köln i ett bref, dateradt Berlin den 26 September 1527. *Kristiern II:s Arkiv.*

[3] »Coloratis verbis obductas minas». Bref ifrån biskopen i Skara till biskop Brask i Linköping, hvilken senare undvek att personligen infinna sig vid riksdagen.

[4] Lübeck och Danzig, och de med dem förenade städer, som dertill kunde få Lübecks tillstånd, erhöllo uteslutande och tullfri handel på Sverige genom ett af konungen och rådet undertecknadt bref. En finsk rådsherre Knut Eriksson (Kurk) nekade att underskrifva.

[5] Norge uppsade honom lydnad den 5 Augusti 1523. I början af följande året öfvergingo Köpenhamn och Malmö till konung Fredrik. Gustaf sände en fänika knektar till hjelp vid Malmös belägring och bidrog med tio skepp till intagandet af ön Bornholm. *Tegel.*

med en feghet, som förtjent galge och hjul. I Finland, hvilket vore så mycket vigtigare som »det i ränta är den bästa del af Sverige», hade konungens krigsfolk ej uppfört sig bättre, så att Norrby ej hunnit att sjelf infinna sig der, då han velat försvara landet, om det ock skulle skett med Ryssarnes hjelp. Nu — skrifver han om vintern 1524 — ligger Gustaf Eriksson redo med all Sveriges makt att vid första öppet vatten anfalla Gotland, hvarför, om ej ön genom undsättning från konungen kan räddas ur Svenskarnes händer, han ber om tillåtelse att i tid få dagtinga så, »att landet ej måtte trängas från *Danmarks* krona» [6]. — Anfallet mot Gotland, hvars utgång vi redan härigenom antydt, beslöts på herredagen i Vadstena i början af nyssnämda år. Lübeck, som mest led af Norrbys sjöröfveri, hade uppmanat dertill genom ett eget sändebud, som lofvade understöd, eftergift på räntan af gälden och ersättning för krigskostnaden, i fall ön ej af Sverige skulle kunna behållas. Biskop Brask i Linköping, till hvars stift den hörde, och som sedan klagade att företaget misslyckades genom Tyskarne, som hade rådt dertill, förenade nu med dem sina föreställningar, och Gustaf gaf, ehuru ogerna, sitt bifall. Befälet öfver de åtta tusen man och den flotta, som i detta ändamål samlades, blef uppdraget åt *Bernhard von Melen,* en tysk riddare som öfvergått ur Kristians tjenst, blifvit upptagen i svenska rådet, belänt med Stegeborg och förmäld med *Margareta Vase.* Syssling till konungen, men för en arfsfråga mot honom fiendtligt sinnad, blef hon ej utan inflytande på sin mans uppförande. Bernhard von Melen intog landet utan svårighet, men dref belägringen af Visby stad och slott så långsamt, att Norrby, med hvilken han trädde i hemligt förstånd, hann underkasta sig och ön danskt beskydd. Lübeck, på ett personligt möte emellan Gustaf och Fredrik i Malmö, upphäfde sig emellertid till medlare emellan båda konungarne. Enligt Malmö recess den 1 September 1524 måste Gustaf till Danmark återlemna Blekinge och ställa tvisten om Gotland till framtida afgörande. Dock behöll han Bohuslän tills vidare och afvisade för alltid anspråken på danskt öfverherrskap och unionens förnyelse. — Emellertid blef Bernhard von Melens förräderi uppenbart. Han förmådde sitt krigsfolk att svärja sig enskildt trohetsed, besatte Kalmar slott för egen räkning, drog till Tyskland att förstärka sig och för-

---

[6] Severin Norrbys bref af den 7 Mars och den 14 September 1523 samt den 14 Mars 1524. *Kristiern II:s Arkiv.*

skref sig der att åt Kristian II åter eröfra Sveriges rike[7]. Kalmar slott försvarades med förtviflad tapperhet mot Gustaf, som ej utan stor manspillan återtog det och lät straffa sjutio af besättningen såsom förrädare. — Dessa händelser stå redan i sammanhang med det första upproret mot Gustaf. Men det hade, liksom de följande, äfven en djupare orsak.

Reformationens grundsatser hade begynt sprida sig till Norden. Och det visade sig snart, att det i Sverige var konungen, som för dem stod i spetsen, ehuru han dervid gick till väga med den egna blandning af slug eftergifvenhet och djerf handling, som i allt utmärkte honom, och hans eget tänkesätt äfven allt mer bestämdes, ju mer det af händelserna sattes på prof. Tvänne bröder, *Olaus* och *Laurentius Petri*, som i Wittenberg studerat och blifvit Luthers lärjungar, återkommo till fäderneslandet år 1519 och förkunnade här först hans lära. De fästade Gustafs uppmärksamhet, och han gaf dem sitt skydd[8], ehuru biskop Brask, som redan utverkat påfven Adrian VI:s bref om kätteriets utrotande i Sverige, fordrade inqvisitorers tillsättande i alla stift och förbud på Luthers skrifter[9]. Konungen, som sjelf har brefvexlat med Luther[10], förordnade Olaus

---

[7] Brefvet, som finnes i *Kristiern II:s Arkiv* och är dateradt Brandenburg den 1 Maj 1526, begynner: Ich Bernhard von Milen Ritter etc. bekenne mit diesem brieffe offentlich, dass ich awss getrewer undertheniger neygunge guttwilligk vorgenommenn habe, dass konnigkreych Schweden gantz adder eynsteyls mit Gottis hulff zu erobernn» &c.

[8] »Vete I sjelfve wårt välde tillhöra beskydda hvar och en wår undersåte för öfverdåd», skrifver konungen till biskop Brask. *Handlingar till Skand. Hist.*, 13 del., s. 58.

[9] »Ut aliqui deputentur in certis dyocesibus - - inquisitores hæreticæ prauitatis». Brasks bref till Johannes Magnus, som anländt såsom påflig legat 1523. L. c., 17 del., s. 146. — Denne utverkade också ett bref af Gustaf emot Luthers satser och böcker (se *Litteræ domini regis contra opinionem Lutterianam*, ibid., s. 159); men att detta aldrig blifvit kungjordt, kan ses af konungens bref till biskop Brask 1524: »Som j scriffue om Luthers böker at wj them skulle förbiuda at köpas &c. Wethe wj icke huru wi thermed göra kunnom All then stund wj icke förnummit them ogilla dömdha utaff umpartiiska domara — oc besynnerliga för thy at her införes j landit böker emot samma Luther: kan för then schuldh nyttigt wara epter wort föga förstandh at swa wäl thet ene som thet andre kommer för ögon». *Skand. Handl.* 13 del., s. 58. — Två år derefter förbjöd konungen biskop Brask att öfversätta och utgifva påfvens, kejsarens och hertig Görans af Saxen bref emot Luther, såsom ledande till uppror, samt upphäfde biskopens i Söderköping anlagda tryckeri. *Skand. Handl.*, 16 del., s. 43.

[10] »Wir seind bald vom anfang unsers königlichen Regementz dem wahren und laudtern Gotz wordt (so viel uns von Gott gnad und verstand dart-

Petri, hvars djerfva predikningar under sjelfva valriksdagen i Strengnäs[1] väckt allmän uppmärksamhet, till predikant i Stockholm och stadens sekreterare, och den yngre brodern Laurentius till professor i Upsala. Der lät konungen hålla en disputationsakt för och emot de nya lärorna, och sedan i anledning deraf författa tolf spörsmål, som utdelades för att framdeles på ett svenskt kyrkomöte undersökas[2]. Till sin kansler antog han *Laurentius Andreæ*, domprost i Strengnäs, sedan i Upsala, som tillbragt sina tidigare år i Rom och nu i sin ålder blef de nämde unge männens lärjunge. Hvilka grundsatser nu blefvo gällande i afseende på kyrkans egendom, röjde denne kanslers ord till munkarne i Vadstena, som klagade öfver den till Got-

zue verliehen) anhengig gewesen», säger konungen i ett bref till Luther af den 16 Aug. 1540, tryckt af *Spegel* i Bevis till dess Biskopskrönika.

[1] De voro ifrån början riktade mot de andliges verldsliga makt: »Periculose pullulare incipit heresis illa Lutherana per quendam magistrum Olavum in ecclesia Strengenensi præsertim contra decreta sanctæ Romanæ ecclesiæ ac ecclesiasticam libertatem ad effectum, ut status modernæ ecclesiæ reducatur ad mendicitatem et statum ecclesiæ primitivæ». Brask till biskopen i Skara den 12 Juli 1523. *Skand. Handl.*, 17 del., s. 143.

[2] Disputationen hölls jultiden 1524 emellan *Olaus Petri* och doktor *Peder Galle*, domprost i Upsala, på den motsatta sidan, och bägge författade sedan på konungens befallning särskilda svar på de utfärdade frågorna, hvilka trycktes. Spörsmålen voro: 1. Om man måå undfalla helga manna lärdom, kyrkiones brukningar och sedvenior, the som icke haffva gudz ordh medh sich. 2. Om vor herre Jesus Christus finnes haffva befallt prestom, påvom och biskopom &c. någhot välde eller herradöme öfver menniskiona, annat än thet allena at the skola förkunna gudz ord och vilja; och om någre andre prester bör att vara än the som thet göra. 3. Om theras lagh, bodh eller stadgar kunna binda menniskiona till någhon synd, om hon gör theremot. 4. Om the haffva macht medh bann skilja någhon fråå gudh såsom en afhuggen ledamoot aff gudz försambling, och göra honom til dieffvulens ledamoot. 5. Om thet herradöme som nu uppkommet är medh påvan och hans hoop är moot eller medh Christo. 6. Om någhot annat är guds tienist än at man håller hans bodh, icke menniskio funder, the gudh intet budhit haffver. 7. Om menniskian kan varda salig för sina förtjensts skul, eller aff blotta gudz nåde och barmhertighet. 8. Om closterlefverne haffver någhor grund i schrifftene. 9. Om någhor menniskia haffver, eller haffver hafft mact annorlunda sticta om sacramentet i wijn och brödh, än Christus sielfver insatt haffver. 10. Om man skal hålla sich vid någhre uppenbarelser, som säijas skedda wara, andra än the som i then helga scrifft beslutna äre. 11. Hvad skääl finnes i scriffteune om skärseld. 12. Om man skal wörda, dyrka och tillbidia helgonen, och om helgonen äre våre försvarare, patroner, midlare eller fördachtingare inför gudh. — Se det hela i *v. Troils* Handl. till Svenska Reformationens Historia, 1 delen.

lands-tåget af klostret utkräfda hjelpen. Han svarade: »församlingens penningar äro folkets»[3].

Tre månader efter konungens upphöjelse på tronen, då han vid marknaden i Vesterås den 8 September 1523 gjorde en redogörelse inför menige man öfver rikets drätsel, uppgaf han sina utgifter för kriget till 960,000 mark[4], hvarför han måst sätta sig i stor gäld. Skulden till Lübeck, sådan den blifvit godkänd på riksdagen i Strengnäs, utgjorde 68,681 lübska mark för krigsförnödenheter och 8,609 mark i penningeförskott[5], utom 200,000 gyllen till krigsfolkets aflöning[6], som samma år likväl lära blifvit gäldade med kyrkornas silfver; ty denna skuld omtalas sedermera icke. — Dertill kommo kostnaden för Finlands intagande och tåget mot Gotland, uppror att bekämpa och en ny regering att inrätta och underhålla. Också voro Gustafs första regeringsår alla utmärkta genom nya, ovanliga pålagor, som i synnerhet träffade kyrkan och af konungen ursäktades med rikets nöd[7]. Redan 1522 utkräfdes en hjelp af kyrkorna och presterskapet; 1523 lades en silfverskatt under namn af lån på alla kyrkor och kloster i riket; 1524 samtycktes en ny hjelp till Gotlands-tåget, för hvilket ändamål ock konungen lät

[3] »Quando dicimus ecclesiæ pecuniam, quid aliud quam pecuniam populi dicimus?» *Skand. Handl.*, 17 del., s. 206.

[4] Dokumentet (med titel: »Thette wartt framsatt för thenn menige mhann y Vesteråss anno D. 1523 om mårmessone, huilkitt och må förkunnes annorstadiss y lannditth») är utgifvet af *Fant*, Dissert. de caussis, ob quas Gustavo I contra Christiernum II opitulati fuerint Lubecenses; Upsaliæ 1782. Räknar man den *svenska marken* i denna tid till 20 skillingar i silfver (jfr *Hallenberg*, om Mynt och Varors värde i Sverige under konung Gustaf I:s regering), så gör den nämda summan 400,000 silfverriksdaler.

[5] *Tegel.* — *Sartorius*, Gesch. des Hans. Bundes, 3 Th., s. 159. Lübeckarne fordrade två mark svenska för en mark lübsk, hvilket likväl konungen ej ville medgifva.

[6] Se hans bref derom till biskop Brask i *Linköpings Biblioteks Handl.* 2 del., s. 201. — 9 gyllen svarade ungefär mot 8 riksdaler i silfver.

[7] »Loquutus sum maiestati suæ de grauamine ecclesiarum &c.; respondit *profusis lacrimis* quod nulli mortalium plus displicere possit eadem exactio quam sibi, et quod eam necessitas et nulla voluntas maiestatis suæ imperaret». *Johannes Magnus*, bref till biskop Brask den 1 Aug. 1523; *Skand. Handl.*, 17 del., s. 157. Med konungens tårar vill troligen Johannes Magnus hedra sin egen vältalighet; ty till biskop Brask förer Gustaf ett ingalunda blödigt språk i samma ämne: »Det säger hvariom enom redeligom man hans samvet, at i nöden ther riket sådana tunge påhänger bör in alle drage tungen — ehwad thet är kyrker, clöster, munker eller prester, besynnerlige ther icke anners vill tillräcke». *Skand. Handl.*, 14 del., s. 51.

lemna sitt eget silfver på myntet; 1525 förlades rytteriet i borgläger i klostren, domkapitlen fingo knektar att underhålla, och konungen erhöll nära all kyrkornas tionde för året samt 1526 två tredjedelar af hela tionden, ehuru han klagar, att »för något förtäckt stycke af presterskapet» inkomsten ingalunda svarade emot hans väntan. Tionden skulle användas till betalande af rikets gäld. Till samma behof utgick år 1526 en hjelp af adeln och presterskapet; städerna taxerades, och öfver hela riket utskrefs en betydlig gärd i de varor, som den menige man bäst kunde åstadkomma, »efter på den tid var ganska ringa penningar att taga i landet»[8]. Särskilda omständigheter gjorde allt detta ännu mera tryckande. Nödmyntet, de så kallade *klippingarna*[9], som gått för mer än fyradubbla värdet, aflystes helt och hållet 1524, utan att ens nedsättas till sitt verkliga; misshälligheter med Hansestäderna och Norrbys sjöröfveri afbröto all tillförsel på främmande varor, hvarigenom saltet blef så dyrt, att de fattiga i stället måste sjuda saltvatten[10], och då denna brist afhjelptes i följd af den handelstraktat konungen låtit afsluta med Nederländerna, inträffade 1527 och 1528 svår missväxt, och följande året härjade i riket den förödande farsot, som kallades den *engelska* eller *kalla svetten*. Om hungersnöden säga krönikorna: »folket hade intet till bröd utan barkekakan, och de som fingo köpa agnar och mäsk ansågo sig mycket lycksaliga. Uti Roslagen och allestädes i skärgården svalt mycket både folk och boskap ihjäl. Konungen lät väl komma några tusen läster spannmål från Lifland och sålde säden härads- och sockenvis för en mark tunnan[1], med noggrann omsorg att den ej uppdyrkades för den fattiga. Men folket var så argt och otacksamt, att de visade konungen platt ingen tack derför, utan kallade honom *hunger-* och *barkekonung*».

Presterna framstälde nöden såsom ett himmelens straff öfver den kätterske konungen; och Gustaf sjelf hade på samma

[8] Se *Stiernman*, Riksdagars och Mötens Beslut, 1 del., under alla de förenämda åren.

[9] Gustafs *klipping* hade gått för 18 så kallade *penningar*, som svara mot 3 skill. 5 runst.; dess verkliga värde var 9 runst. Kyrkorna hade måst lemna sina penningar emot klippingar.

[10] Konungens bref till land och städer den 21 April 1526, att holländska skepp med salt, kläde, vin och andra varor anländt till Stockholm, hvarför menige man bör vara vid god tröst att den dyra tiden småningom upphör. *Registrat.* i riksarkivet.

[1] Efter 1527 hade myntet försämrats, så att 3 mark svarade emot 1 rdr i silfver. *Hallenberg*, l. c. s. 112.

gång att tygla deras missnöje och öfverdriften hos den nya lärans förkunnare. I Stockholm, der det tyska borgerskapet lifligast delade denna tidens vexlande meningar, fann konungen vid sin återkomst från mötet i Malmö om hösten 1524 hela staden i uppror genom tvänne nyss anlända vederdöpare: *Knipperdolling*, sedermera en af hufvudmännen för de blodiga svärmarne i Münster, der hans ben ännu ligga i jernburen på kyrktornet, och *Melchior Rink*. De hade funnit anhängare, bemäktigat sig S:t Johannis kyrka, predikade öfver Uppenbarelseboken, stormade till kyrkor och kloster och utkastade på gator och torg deras stympade bilder och prydnader. Sjelfve Olaus Petri teg dervid. Konungen talade honom skarpt till för denna efterlåtenhet och förviste orolighetsstiftarne landet. Men uppträdet väckte allmän förargelse, hvilken i landsorterna ökades genom många de nya predikanternas uppförande; hvarför ock konungen på sin eriksgata, som han nu företog, straffande förehöll dem, »att de foro fram med stor obeskedlighet, icke hafvande det rätta sättet och förståndet att föra folket in i Guds ords grund och mening», och att »en stor del förde ett skröpligt och förargeligt lefverne». Han sökte på allt sätt lugna folket med försäkringar, att han ingalunda ville införa en ny tro[2], utan endast afskaffa missbruk.

Mer än en unionskonung hade blifvit störtad för mindre. Att Sverige i Gustaf Vasa fått ej blott en befriare, utan en herre, det lärde den tidens Svenskar med förundran. Man var så van vid ombyten. »Den menige mans sinne plägar hos oss sig lätteligen förändra»[3], skref den försigtige biskop Brask i

[2] Såsom prof, huru Gustaf framstälde saken för allmogen, tjenar hans bref till Helsingarne år 1526. Somlige munkar och prester hafva oss sådana rykte påfört — skrifver han — mest för det vi tale på deras olag. Deribland räknar konungen: att, om någon är dem skyldig, de förhålla honom sakramentet, i stället att utsöka sin fordran med lagen; att om en fattig man skjuter sig en fogel om helgedagen eller tager sig ett fat fisk, skall han strax böta biskopen och prosten för helgedagsbrott; att lekmän ej njuta lika rätt mot presterna, som de senare mot de förre; att biskopen ärfver prester, som dö utan testamente, med förbigående af arfvingarne; att presterskapet svikeligen innehafver mycken kronans egendom och tillegnar sig konungens andel i sakören. »När de förmärka, att vi vele veta kronans bästa, som vi på vårt konungsliga embetes vägnar hafve i befallning - - säga de strax, att vi vele införa en ny tro och Luthers lärdom, det dock icke annat är, än som I nu hafven hört, att vi icke vele tillstädja att de emot lagen skole bedrifva deras girighet». *Registrat.* i riksarkivet.

[3] »Sententia volgi nostri facile solet variari. — Hæc fiducialiter vobis scribimus». Biskop Brasks bref till den utvalde biskopen i Skara.

förtroende till en medbroder vid valriksdagen i Strengnäs 1523, hvarifrån han, både till konungens och rådets missnöje, afhöll sig, skickande sin kansler i stället, med förmaning att noga tillse hvad han beseglade. — Gustaf skulle snart erfara förutsägelsens sanning; och det första upproret emot honom var ett försök att åter upphöja *Stureska huset*, som i hela riket var högt aktadt och älskadt.

Bevis på sådana stämplingar fick Gustaf, innan tre månader voro förflutna efter konungavalet, och tvänne af hans nya biskopar stodo för dem i spetsen. Uti striden mot hierarkien var det utan tvifvel en lycklig omständighet, att alla rikets stift, utom tvänne, vid konungens anträde till regeringen voro lediga[4]. Men han bedrog sig, om han väntade någon tillgifvenhet af de nye män, med hvilka under hans egen inflytelse biskopsstolarne fyldes. De blefvo alla, förr eller senare, hans fiender. — Till biskop i Vesterås valdes *Petrus Jacobi*, gemenligen kallad *Peder Sunnanväder*, förut kansler hos riksföreståndaren Sten Sture den yngre. Valet hade skett »med Dalkarlarnes mogna råd»[5], såsom han sjelf säger; och redan första året beslogs han med att stämpla uppror ibland dem. Gustaf bevisade det med hans egna för domkapitlet i Vesterås framlagda bref. Han blef afsatt, och samma öde träffade den nyvalde ärkebiskopen, domprosten mäster *Knut*, hvilken uppträdde såsom den förres försvarare. De rymde till Dalarne och uppviglade Dalkarlarne, som skrefvo till Gustaf: »att de ingalunda ville längre tillstädja honom lägga flera silfskatter på kyrkor, kloster, prester, munkar, köpstadsmän eller Sveriges allmoge»; de uppsade honom tro och lydnad, om han ej skaffade bättre köp i riket, dref utlänningar ur sitt råd[6], och renade sig från

---

Skand. Handl., 17 del., s. 131. Senare på året uppsade först Brask all gemenskap med den landsflyktige ärkebiskop Gustaf Trolle, hos hvilken han innan dennes utresa rekommenderat sig: »rebus regni tunc in eo statu existentibus, quod difficillimum videretur regem Christiernum posse dejici». Brask till Gustaf Trolle den 18 Oktober 1523, l. c., s. 171.

[4] Upsala, Strengnäs, Vesterås, Skara, Åbo. Af den gamla uppsättningen voro qvar biskop Ingemar i Vexiö, foglig och af ålder försvagad, samt biskop Hans Brask i Linköping, den ende verksamme.

[5] »Maturo Vallensium consilio». Bref till biskop Brask. *Skand. Handl.*, 17 del., s. 123. Det var enligt de privilegier Dalkarlarne denna tiden tillegnade sig, hvarom mera framdeles.

[6] »*Mälare, troll* och *djefler*, som stinga hufvuden tillhopa att förderfva den menige man». Dalkarlarnes bref och klagomål. *Registrat.* i riksarkivet 1524. Med de bägge första orden mena de Bernhard von

beskyllningen att ha fängslat Kristina Gyllenstjerna och förgjort eller fördrifvit hennes son *Nils Sture*.

Det var just vid samma tid som Gustaf hade utverkat förlossning för Sturens enka ur danska fångenskapen. Kristina Gyllenstjerna träffade i Kalmar sin äldste son Nils Sture (nu på tolfte året), nyss återkommen från Danzig, dit han undan Kristians förföljelser blifvit skickad 1520. Bernhard von Melen sökte genom qvarhållandet af den unge Sturen gifva en färg åt sitt eget affall och lemnade efter sig såsom befälhafvare på Kalmar slott en tjenare af det Stureska huset[7]. — Snart hördes rykten, så inom som utom riket[8], att Severin Norrby sökte Kristina Gyllenstjernas hand och genom henne regeringen i Sverige. Gustaf nämner detta rykte offentligen såsom ett löst tal bland menige man, utspridt af onda stämplare[9]. Hemligen misstänkte han Kristina Gyllenstjerna för delaktighet i dessa anslag[10]. Sjelf har hon nekat, att Norrby, ehuru hon gifvit honom hopp, någonsin fått hennes löfte och tro[1]. Hon lät konungen åt sig utse annat gifte. Den unge Nils Sture tog Gustaf till sitt hof, men skickade honom om våren 1527 hem till sin moder, hvarefter han dog i Upsala om sommaren samma

---

Melen och Gustaf *Trolle*, om hvars försoning med konungen osanna rykten blifvit utspridda.

[7] Biskop Brask skrifver till Ture Jönsson, att Bernhard von Melen gjort Henrik Jute, som tjente Kristina Gyllenstjerna, till höfvidsman på slottet, att denne hade Nils Sture hos sig, och att detta ger anledning till stort tadel på fru Kristinas vägnar. *Skand. Handl.*, 14 del., s. 63, 64.

[8] I ett bref från Mecklenburg (utan författarens namn och datum) i *Kristiern II:s Arkiv* omtalas, att Severin Norrby skall gifta sig med Sten Stures enka och med henne få hela konungariket Sverige.

[9] Bref till adeln och menige man i Småland den 25 Mars 1525. *Skand. Handl.*, 14 del., s. 44.

[10] Gustaf skrifver till biskop Brask: att Severin Norrby haft sina bud till fru Kristina om äktenskap, på det hon och hennes barn måtte komma till regementet, »till hwilket obestand hon hafwer latet sik bedrage». L. c., s. 32. Och till Måns Bryntesson (Liljehök), befallningsman på Elfsborg, den 15 Februari 1525, att der äre onde stämplingar å färde, »besynnerligen af fru Kristina och hennes parti», till hvilkas upptäckande konungen bjuder honom bruka spejare både inom och utom landet. *Registrat.* i riksarkivet.

[1] I ett bref af den 29 December 1526 (anfördt af Hvitfeldt i konung Fredrik I:s historia) ber hon, att man måtte förmå Norrby att upphöra med sådant tal. Hon hade väl skrifvit honom till, att om hon någonsin inginge i nytt gifte, hon skulle föredraga honom framför andra, och hade äfven skänkt honom en ring, men aldrig hade hon gifvit honom sitt löfte. Jultiden 1526 förlofvade konungen henne till Johan Turesson (Roos), en son af rikshofmästaren Ture Jönsson.

år[2]. Konungen var missnöjd med denne ynglings uppförande. Förrädare utspridde, att han rymt för att frälsa sitt lif; och vi skola snart se en *falsk* Sture uppträda i Dalarne under hans namn.

Oförenliga intressen hade mött hvarandra i dessa stämplingar, i ändamål att på samma gång åter uppsätta Sture-huset och konung Kristian. Att det sista var Norrbys mening, ses af en skriftlig, den landsflyktige konungens försäkran: »att om herr Severin finge fru Kristina till äkta och derigenom komme till regementet i Sverige, så skulle han riket fritt få annamma såsom konungens ståthållare mot en årlig skatt»[3]. Tillika utfärdade Kristian sitt öppna bref, att han uppdragit Norrby sin egen makt, tills han sjelf återkomme till sina riken[4]. Norrby, som ännu bibehöll sig på Gotland, inföll derifrån i Skåne om våren 1525, der både land och städer, utom Malmö, åter hyllade konung Kristian. I sammanhang härmed hade de affällige biskoparne sökt förmå Dalkarlarne att uttåga mot Gustaf[5], och sammansmidde i deras namn falska bref, att uppbrottet var för hand. Dessa kringspriddes i riket påsktiden 1525 med uppmaning till allmän resning. De funno ej det medhåll de påräknat, utan flydde ur Dalarne in i Norge. Derifrån af Gustaf återfordrade, utlemnades de under tillsagd lejd[6] å hans sida, men med det vilkor att de skulle »stå till rätta för sina tillbörliga domare och lida och umgälla hvad rätten gifver». Ärkebiskop Olof i Trondhem tillade i sitt bref till konungen, att deras »tillbörliga domare» voro »kyrkans prelater, efter de anklagade voro prestmän»[7]. Men sådan var ej Gustafs mening.

---

[2] »Vi sände eder son Nils till eder efter eder egen begärelse, väl förmärkandes att han ganska föge kan förmere sig i tukt och goda seder hos oss, der han ganske ringe vill akte sina tjenst och hafver platt ingen vilja eller kärlighet att vara vid handen der vi äre, utan heller undviker och drager sig ifrån oss, ehvad han det bekomma kan; ändock det är oss emot och vi honom derföre straffat med ord och skälig aga. Synes oss derföre rådeligt, att I på någon tid sänder honom på en annan stad, der han kan yttermera förbättre sig, icke förderfvandes tiden fånytteliga». Bref från konungen till fru Kirstin med Nils Stensson. Gripsholm den 2 April 1527. *Registrat.* i riksarkivet.

[3] Artiklar genom Roloff Matsson till Severin Norrby den 20 Mars 1525 i konung *Kristiern II:s Arkiv.*

[4] Brefvet, som blef uppsnappadt, står att läsa hos *Hvitfeldt,* konung Fredrik I:s historia.

[5] Peder Gryms bekännelse. *v. Troil,* Handlingar, 2 del., s. 282.

[6] Se lejdebrefvet hos *Tegel.*

[7] Ärkebiskopens bref till konungen, dat. Nidaros den 3 Juli 1526. *Registrat.* i riksarkivet.

Han lät, emot de närvarande biskoparnes och Upsala domkapitels protest, af rådet döma dem bägge såsom förrädare. Straffet gick, oaktadt alla förböner[8], i verkställighet, föregånget af ett hån, som ej kan försvaras; ehuru meningen utan tvifvel var att derigenom visa, huru föga den andliga värdigheten kunde skydda brottslingar. De infördes i Stockholm, klädda i trasiga korkåpor, sittande baklänges på utsvultna kampar, den ene med en halmkrona, den andre med en biskopsmössa af näfver på hufvudet. Utklädde gycklare stojade omkring dem och ropade: »här kommer en ny konung, herr Peder Sunnanväder». Så fördes de kring staden och måste slutligen dricka brorskål med bödeln[9].

Man begynte märka, med hvem man hade att göra, och gjorde sig likväl svårligen ännu begrepp om hela den djerfhet, som hos Gustaf vanligen slag på slag utvecklade sig, allt efter motståndet och omständigheterna, ur en till utseende lugn och äfven eftergifvande början. Ty öfver allt, der ej högsta nöden fordrade, har han så begynt, och öfver allt har han gått längre än sjelfva hans motståndare anade. Det är tecknet på de själar, i hvilka en oupptäckt framtid lefver. — Den som ifrån början vill studera detta förhållande hänvisa vi till brefvexlingen med biskop Brask, som är en af hufvudkällorna för historien om konungens första regeringsår. Denne var utan jämförelse den myndigaste, liksom den klokaste och kunnigaste man i Sverige af den gamla tiden[10]; på sitt sätt en uppriktig vän af sitt land, för hvars ekonomiska välstånd han hade planer, som Gustaf sjelf och, långt efter honom, andra Sveriges utmärkte män åter upptogo[1]; äfven en vän af svensk frihet,

---

[8] »Ther svarade hans nåde till, att sådana saker stode ej så slätt till öfvergifvas». Stockholms stads Tänkebok. *v. Troil*, Handl., 2 del., sid. 269.

[9] Det skedde om hösten 1526, då väl mäster Knuts, men ej Peder Sunnanväders dom ännu var fallen. Domen, i följd hvaraf de blefvo halshuggne och steglade, verkställdes först i Februari månad 1527, på den sistnämde i Upsala, på den förre i Stockholm.

[10] En doktor Petrus Benedicti, som år 1524 reste utrikes och åt hvilken Brask uppdrager att skaffa in i riket glasmästare och pappersmakare, att taga kunskap om »vatnhammar bade til koper oc iern», samt lära sig »laborare in apotheca», emedan biskopen aktar inrätta ett sådant, ber han tillika åt sig köpa ej blott breviarier och missaler, utan de nyaste juristers och äfven italienska poeters verk, emedan »ther äre nogra tractatus ytalici altiid fale in urbe romana paa rim, såsom: inamoramentum Karoli magni, inamoramentum Renoldi vel Orlandi &c.» *Skand. Handl.*, 13 del., s. 114, 115.

[1] Biskop Brask i ett bref till Ture Jönsson af år 1526 (jfr *Linköpings Bibliot. Handl.*, 1 del., s. 191) ger första förslaget till den förbindelse

nämligen så som han sjelf beskrifver den i bref till sin vän Ture Jönsson, »att rikets frihet hänger på kyrkan och ridderskapet»[2]; hvarför han ock varit en motståndare och var en tadlare af Sturarnes regemente[3]. Den unge konungen behandlar han från början med ett slags faderlig öfverlägsenhet, kallar honom såsom riksföreståndare: »käre Göstaf», och emottager i stället titeln af »nådig herre», samt får nyss efter konungavalet bekräftelse på alla sitt stifts och sin kyrkas privilegier[4]. Han skulle snart sjelf erfara sanningen af konungens ord till den siste katolske ärkebiskopen *Johannes Magnus:* »din nåd och vår nåd rymmas ej under ett tak»[5]. Med Gustafs fordringar af presterskapet begynner prelatens motstånd, och för hvarje hinder går konungen ett steg längre, liksom med afsigt att bringa sin mäktigaste vedersakare till det yttersta; så att denne slutligen bereder sig att, enligt Johannis Magni exempel, lemna riket. Han skulle innan dess se hierarkien i Sverige fullkomligen störtad. Förebuden dertill hopade sig.

Olaus Petri, ehuru prestman, trädde år 1525 uti Stockholm i gifte. »Han vill det med Guds lag försvara», skrifver konungen till biskop Brask. Detta skedde äfven genom en egen, på trycket utgifven skrift[6], och han saknade ej efterföljare inom sitt stånd. I hufvudstaden afskaffades latinska messan genom ett magistratens beslut. Om den latinska guds-

---

mellan Östersjön och Nordsjön, som i våra dagar genom Göta kanal blifvit verkstäld.

[2] *Skand. Handl.*, 13 del., s. 120.

[3] Han tillskref Sten Sture den äldre den ofred, för hvilken riket varit utsatt i så många år, l. c. 14 del., s. 47, och hade klagomål mot Sten Sture den yngre, som först bilades genom en förlikning med dennes enka.

[4] Confirmatio d. Gostavi regis electi privilegiorum domini Lincopensis et ecclesiæ ibidem, d. 18 Oct. 1523. L. c. 17 del., s. 170.

[5] Så säges Gustaf ha besvarat ärkebiskopens skål: »vår nåd dricker eder nåd till» vid ett gästabud i Upsala. (*Rhyzelii* Biskopskrönika.) Den svage Johannes Magnus hade kommit såsom påflig legat till Sverige och såsom sådan af konungen blifvit emottagen med vördnad, men tillika genom utsigt på ärkebiskopsstolen, nu ledig efter den afsatte Knut, förmådd att med mycken skonsamhet behandla de nya lärorna. Af Brask uppmanad, vill han sedan såsom ärkebiskop visa sin makt, men gör det oskickligt, blir afsatt och får lemna riket under sken af en legation till Polen om hösten 1526. — Samma år synes redan biskop Brask ha ämnat fly; ty han begär två gånger förgäfves konungens bifall att resa bort på visitation till Gotland: en förevändning, hvarunder han följande året verkligen aflägsnade sig ur riket.

[6] *Een liten Underuisning om Echteskapet, hvem thet lofligit är eller ey.* Stockholm 1528.

tjenstens och munklefvernets onytta handlade Gustaf sjelf — sittande till häst på en af Upsala högar — med den kringstående allmogen vid eriksmessan år 1526[7]. Han gick upp i domkapitlet och frågade, med hvad rätt kyrkan innehade sin verldsliga makt, och om någon grund för dess privilegier funnes i den heliga skrift (hvaraf det Nya Testamentet, öfversatt af Laurentius Andreæ, genom konungens försorg utkom på trycket detta år). Deremot bekräftade han ridderskapets och adelns privilegier på herredagen i Vadstena. Han sökte en bundsförvandt mot kyrkan och visade adeln, hvad den på en reduktion af klostergodsen kunde vinna, då han inför rådet gjorde sjelf anspråk på Gripsholms kloster, såsom arfvinge till stiftaren Sten Sture den äldre. Det samtycke hans fader gifvit till denna stiftelse skulle ha varit tvunget. Han indrog klostret kort derpå, utan att ens afvakta rådets yttrande, beropande sig på munkarnes frivilliga begifvande; och bref afgick derom till alla landsorter, till att förekomma onda rykten, heter det, hvarför ock handlingen nästan framställes såsom ett ädelmod å konungens sida[8]. På samma tid skref han till biskop Brask[9], som företagit sig att uppteckna Nydala klosters tillhörigheter, »att han, konungen, ville sjelf med klostren beställa»; hvilket ock skedde sålunda, att det ena efter det andra sattes under hans egen förvaltning. Biskoparnes verldsliga län indrogos[10], deras sakören uppburos af konungens fogdar, och klagomålen deröfver blefvo fruktlösa; den andliga domsrätten aktades ej mer; tvärt om dömde konungen äfven i andliga mål, gaf munkar och nunnor, som ville utgå ur sina kloster, försvarelsebref[1]

[7] »Bönderna ropade, att de ville behålla sina munkar och hafva dem oförjagade. De ville sjelfve dem föda och fodra». *Tegel.*

[8] I munkarnes bref derom — som kringsändes jämte konungens — säga de sig ha begärt hans nåds goda minne att begifva sig hvar för sig till sina vänner, hvilket han gunsteligen velat tillåta, och ändå gifvit dem kläder och penningar till en stor summa, för hvilken summa hans nåd annammat till sig äfven alla klostrets *pantegods* i ersättning. — Så erhöll konungen äfven de under klostret lydande gods, på hvilka han *icke* kunnat göra anspråk. Det är utan tvifvel dessa, hvilka konungen menar med de »gods hvilka äro *komne med* och icke höra oss till», i ett bref till rådet, hvilket han säger sig vilja underställa denna sak. *Registrat.* för år 1526 i riksarkivet.

[9] Den 29 Augusti 1526.

[10] Biskop Brask miste Gullbergs, Bobergs och Aska härad. Se hans brefvexling, som äfven innehåller bevisen för det mesta af det följande.

[1] Försvarelsebref för en munk af d. h. Francisci kloster i Arboga, »som för redeliga saker skull vill af sitt kloster och orden utgå», den 27 December 1526. *Registrat.* i riksarkivet.

och förklarade bannlysningar ogiltiga[2]; han till- och afsatte andlige, tog i biskoparnes ställe arf efter prester, som dött utan testamente, stundom ock oaktadt de lemnat ett sådant[3], och delade med dem inkomsterna efter behag.

Det var omgifven af uppror som konungen tillät sig ett sådant handlingssätt. Efter sitt affall med de förr nämde prelaterna hade Dalkarlarne redan om hösten 1525 på Tuna landsting, der Gustaf sjelf infann sig, med honom ingått en förlikning, som dock blef föga varaktig. Redan följande året nekade de att utgöra den till betalande af rikets gäld utskrifna gärden, såsom en *olaga skatt*[4]. Hela Norrland förenade sig med dem

---

[2] Så upphäfde konungen en biskop Brasks bannlysning öfver Olof Tystes, en Östgöta-adelsmans, giftermål, hvilket föräldrarne sökte hindra genom att insätta bruden emot hennes vilja i Vadstena kloster.

[3] Presten i Munktorp af Vesterås stift hade dött; konungen befaller Bengt Vestgöte, sin fogde i Vesterås, att tillse det efterträdaren hr Lars skickar honom *silfstopen* efter den aflidne och förvarar hans *häst* för konungens behof; *item* att konungen får en part af det öfriga silfret; något må efterträdaren behålla, »på det han ej må blifva platt förderfvad». *Registrat.* i riksarkivet 1525. I Åbo dog domprosten hr Jakob och hade borttestamenterat en stor summa penningar. Konungen skrifver till kapitlet den 23 Augusti 1526, att »hvar man rättsliga tillser, vill finnas att samma penningar väl kunnat bättre skickas än hr Jakob sjelf skickat hade»; hvarför han befaller kapitlet att medla och moderera nämda testamente, så att, när arfvingarne och de fattige fått sin del, det öfriga må komma till rikets gälds betalning. — Kapitlet får skrapa derför, att det valt efterträdare i tjensten, konungen oåtspord; dock må den utvalde förblifva, om han årligen betalar i konungens kansli 200 mark. — Sedermera i bref af den 7 Oktober 1526 meddelar konungen uppgift på hvad han kallade *konungsgeldh* eller regala pastorat i Finland. Han beskattar dem till 40, 30, 20 mark örtug om året, om innehafvarne skola få behålla sina lägenheter. *Registrat.* i riksarkivet 1526—1529, fol. 148.

[4] Konungen sjelf synes härom haft något tvifvelsmål, då han skrifver till fogdarne, som skulle utkräfva gärden: »eder göres icke behof förundra eder att vi denna befallning gifvit hafve, efter rikseus råd det så förordnat hafva». I samma bref bjuder han dock fogdarne lägga all flit och vinn derom, »att den menige man härutinnan ville låta sig beveka». Det är i allmänhet svårt att skilja Gustafs *förmaningar* och *befallningar* till folket; ty han begynner merendels med de förra och slutar med de senare. I bref till biskopen af Skara om våren 1527 klagar konungen öfver fåfänga menniskors mening, »att vi akte samma gärd draga under oss till vårt personliga gagn», då han likväl befunne sig emellan många eldar, först med de lübske, om deras betalning uteblifver, sedan med de danske och norske, om de icke få sin vilja med *Viken* (Bohuslän), sist »med vår egen allmoge, som oss påförer ett hårdt rykte för denne samme gärds skull, ropande att de blifva förtungade med den ena utlagan efter den andra, besynnerligen de *Dalkarlar* och *Helsingar*, som ännu icke utgjort en penning, visande sig

härutinnan; och med början af år 1527, således sex månader före den unge Nils Stures död, uppträdde i de aflägsnare socknar i Dalarne en bedragare under hans namn. Denne hade flytt, såsom han föregaf, för den kätterske, ogudaktige konungen, som ej kunde tåla den rätte arfvingen till riket i sitt hof, utan ständigt drog sin värja vid hans anblick och stod honom efter lifvet. Den falske Sturen var en bonddräng från Björksta socken i Vestmanland, en backstuguqvinnas oäkta son, betydligt äldre än den, för hvilken han utgaf sig, men af ett spädt och skönt utseende, förslagen, vältalig (han talade så, att Dalkarlarne greto), och ej utan erfarenhet af verlden, ty han hade tjent i herrehof. Inlärd i sitt spel hade han blifvit af *Peder Grym*, en hofman, fordom i Sten Sture den yngres tjenst, senast Peder Sunnanväders förnämste medhjelpare. Han fick i de öfra Dalarne, der Sture-namnet var högt älskadt, ett stort anhang, understöddes af ärkebiskopen i Trondhem, trolofvade sig i Norge med en förnäm jungfru, omgaf sig med lifvakt och hofstat (en förrymd munk var hans kansler), kallades *Daljunkaren* eller *Dalekungen* och har äfven slagit eget mynt.

Då på denna tid en eller flera provinser förklarade sig i upprorstillstånd mot sin lagliga öfverhet, tog man å ingendera sidan häftigt vid sig. Det var en ej så ovanlig undsägelse, att man ville underhandla om vilkoren för lydnaden; och Gustaf har alltid låtit sig dertill beqväma. Det är intet uppror, med hvilket han ej underhandlat, och intet som han ej straffat. Underhandlingen med Dalkarlarne (under hvilken han med tålamod afhörde och besvarade sådana fordringar, som att utskurna kläder ej skulle få nytjas i hans hof, och alla de, som åto kött på fredagen, brännas) varade ett helt år, dels om gärden, som de mangrant nekade att betala[5], dels om den falske Sturen, som hade medhåll i de öfra socknarne (der Gustaf sjelf först hade uppträdt), men ej i bergslagen och södra delen af landskapet. Emellertid utskref konungen till den 16 Juni riksdagen i Vesterås, som skulle ha så vigtiga följder.

---

med det ena förrädiska stycket efter det andra och försvarande deruppe hos sig en skalk och vetterlig tjuf» (den falske Sturen).

[5] I bref af den 2 Mars 1527 till menige man öfver all Dalarne föreställer konungen förgäfves orimligheten deraf, att de som bo i *Tuna* och flerestädes, der som godt tillfälle är med åker och äng, skola undskylla sig med samma oförmögenhet som de, hvilka bo uppe i Dalarne; — men »de äre icke sådant parti att de låta sig säga», skrifver han till rikets råd, »och det är ej vår mening att låta dem tvinga oss till mer vilkor än andre i riket». *Registrat.* i riksarkivet 1527.

Redan i början af året 1527 hade han tillkännagifvit, att han med sitt råd och de förståndigaste i sitt rike ville ransaka om den tvedrägt, som uppkommit i religionen. Man hade sedan hans anträde till regeringen haft årligen riks- eller herredagar, ofta tvänne på året. De voro i konungens ställning nödvändiga, ehuru deröfver klagades. Också synas de mest varit besökta af de närmast boende och af riksens råd i den landsorten, der sammankomsten hölls. Någon gång fattades beslutet endast af konungen och rådet. I Vesterås var församlingen för den tiden talrik. Man såg der fyra biskopar[6], fyra domherrar, femton rikets råd, ett hundra tjugunio adelsmän, tretiotvå borgare[7], fjorton bergsmän och ett hundra fem bönder från alla delar af riket, med undantag af Dalarne[8], hvarifrån inga riksdagsmän infunno sig, och Finland, hvarifrån inga synas ha blifvit kallade, ehuru riksdagsbeslutet sedermera der, såsom i det öfriga riket, förkunnades. Adeln hade blifvit tillsagd att komma väl rustad. Konungen räknade på dess bistånd vid det afgörande steget emot de andliges myndighet. Redan vid den måltid, hvarmed han välkomnade alla ständerna, väckte det uppseende, att biskoparne, hittills vid alla offentliga tillfällen sjelfskrifna till högsta platserna (äfven framför riksföreståndaren, om riket var utan konung) nu sattes nedom rådet. Prelaterna sammanträdde följande dagen i S:t Ægidii kyrka inom lyckta dörrar och undertecknade, i synnerhet på biskop Brasks uppmaning, på förhand en insägelse mot alla ingrepp i kyrkans rättigheter. De gömde skriften under kyrkogolfvet, der den efter femton år återfans. — Ständernas öfverläggningar höllos i Dominikanernas klostersal i Vesterås och öppnades med en framställning om rikets tillstånd, uppläst af kansleren Laurentius Andreæ. Han påminte hvad konungen gjort för riket och

---

[6] Nämligen biskop *Brask* från Linköping, *Magnus Haraldi* från Skara, *Magnus Sommar* från Strengnäs och *Petrus Magni* från Vesterås. Den sistnämnde var, utom Brask, den ende som blifvit vigd till biskop, hvilket skedde i Rom, der han då uppehöll sig, på konungens egen begäran, sedan Peder Sunnanväder blifvit afsatt. Den nämde Petrus Magni invigde sedan de af konungen utnämde biskopar. Af de fyra domherrarne voro två från Upsala, der ärkebiskopsstolen var ledig, och två från Vexiö, hvars biskop af ålderdom hindrades att infinna sig.

[7] Utom Stockholms riksdagsmän, hvilka, besynnerligt nog, ej nämnas i förteckningen hos Stiernman, ehuru de voro närvarande och hade ett stort inflytande vid riksdagen.

[8] Så klagar konungen sjelf (bref till menige Dalarne den 14 Februari 1528. *Registrat.* i riksarkivet). Men ifrån Kopparberget voro riksdagsmän tillstädes, och underhandlare kommo sedermera från Dalkarlarne.

under hvilka omständigheter han emottagit regementsbördan; han hade väl haft skäl att ursäkta sig, af fruktan att med honom skulle lekas samma lek som med många andra[9], för den ostadighets skull, som här i riket vore med öfverhet och regering; han var ung och hade samtyckt: han hade sedan ofta fått ångra det. Det vore honom omöjligt att regera ett folk, som strax mötte med pålyxan eller manade, med »budkaflen snörad och bränd»[10], till uppresning, så snart konungen ville skaffa bot på något fel i landet; allra mest der uppe i Dalarne, der de berömma sig att ha satt hans nåd i högsätet, ehuru Dalkarlarne efter segern vid Vesterås, som var början, men långt ifrån slutet af befrielsen, mest gingo hem igen. Nu förmena de allt genom dem vara utfördt, vilja in- och afsätta i riksens regemente hvem dem lyster, och pocka på mera frihet än andre rikets gode män, liksom vore desse att anse emot dem såsom slafvar och lifegne[1]. De tyska sändebuden voro nu här och kräfde betalning för gälden. Dalkarlarne må komma och se, om de vilja taga uppror i betalning. Allt lägges konungen till last, både den dyra tiden, som han sökt lindra efter förmåga, och beskattningen på kyrkor och kloster, som i nöden har sin ursäkt, om det ej redan vore i sig sjelft billigt att det öfverflöd, som den menige man tillhopadragit, ock nytjades till dess lisa, då behof gjordes. Slutligen påföres konungen, att han drager in en ny tro i landet, för det att han och månge med honom nu för tiden lärt besinna, huruledes de blifvit bedragne och i många styck*en förtryckte af kyrkans personer, som skjuta sig under påfven i Rom. Länge nog hade detta rikets regenter varit utsatte för faran att förtörna det romerska sällskapet och måst se biskoparne träda sig under ögonen med

---

[9] »Att slike fastelager företoges med honom, som med mångom androm». *Tegel*, hvilken, jämte krönikorna, vi ha följt i denna framställning. — I konungens »framsättningar» hos *Stiernman*, Riksd. och Mötens Beslut, 1 del., s. 57, säges, att han redan 1521 vid mötet i Vadstena, hvarifrån man gemenligen daterar hans *riksföreståndareskap*, erbjudit sig att nedlägga *höfvidsmansdömet*, som blott är ett annat ord för det förra; hvaraf ses, att han sjelf ansåg sig för riksföreståndare genom allmogens val i öfra Sverige, innan han i denna egenskap bekräftades af adeln i Vadstena.

[10] »Såsom nyligen skett i Vestergötland», tillägger konungen. Att *budkaflen* kallas *»snörad* och *bränd»*, har afseende på hvad i 1:sta del., s. 227, är anfördt.

[1] *»Ester* och egne» står det. Detta folknamn brukas således såsom liktydigt med *lifegen*.

uppror och örlig, såsom ärkebiskop Gustaf Trolle sade till herr Sten Sture, att han af sin påfve fått en skarp upprättad glafven att föra framför sig och skulle i striden bruka andra vapen än vaxljus. Den samme rikets föreståndare kunde af rikets inkomst ej uppehålla öfver 500 man i krig; emedan kronan och ridderskapet näppeligen hade tredjedelen mot prester och munkar, kyrkor och kloster. Konungen bekänner sig ha låtit predika Guds ord och evangelium. Han hade låtit samma predikare bjuda sig till svars för sin lärdom, och några af dem voro nu här tillstädes, färdige dertill, hvilket kyrkans prelater ej akta, utan vilja förblifva vid sin gamla sed, den må vara rätt eller orätt. Det ljuges uppenbarligen och oförskämdt på honom, att han ej skulle vilja hafva några prester i landet; han aktade dö som en kristelig man, visste ock väl, att lärare ej kunde umbäras, och ville styrka dem i alla delar, om de sitt embete göra till fyllest; men om sådana, som sitt embete ej bruka den menige man till tjenst, ville han veta ständernas råd. Sjelf vore han färdig att emot ett län i riket nedlägga sin värdighet och tacka för den ära honom blifvit bevisad; men skulle en regering finnas, måste den ega medel till sitt bestånd, nu mer än förr, om Sverige skall hafva en konung. Det krigssätt, som nu uppkommit i andra länder, fordrade större kostnad, rikets fästen och slott voro förfallna, till en del förstörda. Kronans inkomster undanhöllos, då hvar vill vara konung öfver sin egen landbo; likväl vore ridderskapet så försvagadt, att det ej kunde fullgöra sin pligt till rikets försvar; tullen vore borta, koppar- och silfverberget i förfall, städernas näring försvunnen, och om den ringa handel, som fans, kifvade landsbygd och städer med hvarandra. Kronans årliga utgift öfverstege för det närvarande två och en half gång dess inkomst om året[2]. Sådana brister fordrade bot, eho som rådande blefve öfver riket.

Då detta var uppläst, äskade konungen svar af ridderskapet och biskoparne. Ture Jönsson, den äldste i rådet och af konungen året förut upphöjd till rikshofmästare, begärde då ordet för biskop Brask. Denne sade sig väl känna den trohet han vore sin konung skyldig; dock vore han, med hela sitt stånd, tillika påfven förpligtad till lydnad i andliga saker och kunde utan dess goda minne hvarken jaka till någon förändring i läran eller minskning af kyrkans rätt och egodelar. Hade då-

[2] I Vesterås recess, hos *Stiernman*, uppgifver konungen kronans vissa uppbörd till knappast 24,000 mark, då utgiften öfverstege 60,000 mark om året.

liga prester och munkar sökt inkomst genom vidskepelser, som kyrkans förmän sjelfve ogilla, så må sådant rättas och straffas.

Konungen sporde rådet och adeln, om dem syntes detta vara rätt svaradt. Ture Jönsson sade sig ej bättre veta. »Då» — utbrast Gustaf — »hafve vi icke heller lust att längre vara eder konung. Annat svar hade vi af eder förmodat; men det förundrar oss ej, att allmogen bevisar oss all olydighet och förtret, då den har sådana tillskyndare. Få de icke regn, så skylla de oss; få de ej solsken, göra de detsamma; komma hårda år, hunger och pest, så måste vi draga skulden. Alle viljen I mästra oss; munkar och prester och påfvens kreatur sätten I oss öfver hufvudet, och för allt vårt arbete till edert bästa ha vi ej annat att vänta till lön, än att I gerna sågen yxan sitta i hufvudet på oss, fast ingen af eder vill sjelf hålla i skaftet. Sådan lön kunne vi så väl umbära som någon af eder. Hvem vill på sådana vilkor vara eder konung? Ej den värste i helvetet, mindre någon menniska. — Derför varen betänkte att lösa mig redeligen af riket och ersätta hvad jag af mitt eget för det allmänna utgifvit, så skall jag draga hädan och aldrig mer återse mitt otacksamma fädernesland.» Konungen brast vid dessa ord i tårar och lemnade hastigt salen.

I den bestörtning, som följde, vågade ingen tala, mindre råda. Endast Ture Jönsson ville visa sitt mod, lät vid hemgåendet slå på trumma för sig och sade: »ingen skall göra mig till en hedning, Luther eller kättare i detta år». Men då följande dagen samma rådvillhet herskade hos herrarne, begynte en del af allmogen att yttra sin otålighet. Betänkte man sig rätt, sade de, hade konung Gustaf dem intet oskäl gjort; de gode herrar måtte snart komma till en ända med saken, eljest skulle bönderna taga råd af sig sjelfva. Köpstadsmännen föllo till samma mening. Stockholms borgare ropade, att de åtminstone ville hålla hufvudstaden konungen till handa. Magnus Sommar, utvald biskop till Strengnäs, förklarade slutligen, att kyrkans tjenare ej ville bli så beskyddade, att hela riket skulle derutöfver gå under. Många tackade honom för detta tal och begärde af de andlige, att de tvistiga punkterna i läran måtte inför ständerna afhandlas, så att äfven lekmän måtte deraf hemta någon upplysning. Olaus Petri och doktor Peder Galle disputerade med hvarandra hela dagen. Den senare svarade i början endast på latin, tills den menige man hotade honom, så att han måste bruka modersmålet. Tredje dagen nödgades äfven Ture Jönsson och hans parti gifva efter. Bönder och

borgare ropade med häftighet, att de ville gå till konung Gustaf och med hans hjelp hemsöka och förderfva dem alla, om de ej samtyckte. En beskickning affärdades till konungen, som emellertid höll sig lustig med sina krigsöfverstar på slottet. Kansleren och Olaus Petri framburo ständernas bön, att han täcktes fortfara med regeringen; de ville gerna vara honom lydige. Gustaf gaf dem ett hårdt och nekande svar. Trenne gånger framfördes samma bön af nya sändebud, slutligen med knäfall och tårar, innan han lät beveka sig. Då han åter — det var fjerde dagen — uppträdde bland ständerna, »fattades föga» — säga krönikorna — »att den menige hopen hade kysst hans fötter; ändock en stor part af dem, som der voro församlade, snart förglömde denna handel och voro icke bättre sedan än förr».

Alla hans fordringar beviljades. Konungens propositioner eller »framsättningar» (såsom det hette den tiden man hade svenska ord för svenska saker) besvarades särskildt af *adeln*, af *köpstadsmän* och *bergsmän* och af den *menige man*, ehuru deras öfverläggningar synas ha varit gemensamma. Riksdagsbeslutet, kändt under namn af *Vesterås recess* och dateradt midsommardagen 1527, utgick under riksens råds namn, men beseglades äfven af adeln och några fullmyndige borgare och bergsmän på allmogens vägnar. *Biskoparne*, ifrån denna tid ej mera kallade till rådet, förklarade i en egen skrift korteligen, »att de voro till freds, huru rike eller fattige hans nåd dem hafva ville». Riksens råds bref på Vesterås recess innehåller: 1:o gemensam förbindelse att emotstå och straffa allt uppror och att försvara närvarande regering så mot inhemska som utländska fiender; 2:o rätt för konungen att till sig annamma biskoparnes slott och fästen, att bestämma deras inkomster [3], äfvensom domkyrkornas och kanikernas, uppbära all biskoparnes saköre, och att sjelf förordna om klostren, »i hvilka en lång tid ett skröpligt regemente hafver varit»; 3:o rätt för adeln att återfå hvad af dess arf och eget sedan konung Karl Knutssons räfst år 1454 var kommet under kyrkor och kloster, så vida arfvingen med tolf mans ed dertill kunde styrka sin bördsrätt vid tinget [4];

[3] Eller »med huru många karlar de skulle rida», ty en herremans inkomster räknades den tiden efter antalet af hans beväpnade följe. Ärkebiskop Johannes Magnus, samma år han afsattes, red 200 man stark på visitation i Norrland och uppvaktades af de förnämste adelsmäns söner.

[4] Detta om *frälsejord*; hvad *skattejord* åter angår, som kommit under kyrkan, så skulle den återgå, »ehuru länge den hafver borta varit» (med undantag af prestbolen i Norrland).

4:o rätt för predikare att förkunna Guds rena ord, »icke oviss järtecken, menniskodikt och fabel, som här till dags mycket skedt är», tillägger adeln. Om den nya tron säga deremot borgare och bergsmän, att den må undersökas, men »går öfver deras förstånd»; likaså bönderna, emedan »ondt är döma djupare än förståndet tillsäger». I allmänhet röjer de sistnämdes svar ännu mesta tillgifvenheten för de andlige, med undantag af tiggare- eller sädes-munkarne, på hvilka de klaga. Om biskoparnes slott yttra de sig, att konungen må taga dem till låns, tills riket kan komma till bättre stadga, och på artikeln om kyrkans ränta anse de sig ej kunna svara, utan hemställa detta till konungen och rådet.

I det tillägg till riksdagsbeslutet, som kallas *Vesterås ordinantia*, stadgas: att register skall upprättas på all biskoparnes, domkyrkornas och kanikernas ränta, och eger konungen sätta dem före, huru mycket de deraf skola behålla och huru mycket de skola gifva honom till kronans behof; att andliga embeten, ej blott de högre utan äfven de lägre, hädanefter endast skola tillsättas med konungens samtycke, så att, ehuru biskoparne må försörja lediga sockenkyrkor med prester, sådant dock endast må ske under konungens uppsigt, som eger afsätta dem han till embetet finner obeqväma; att prester i verldsliga mål skola lyda under verldslig domstol, och vid deras frånfälle ingen del af deras qvarlåtenskap tillfalla biskopen; slutligen att evangelium efter denna dag skall läsas i alla skolestugor, »efter de ju äre kristlige skolor».

Då detta var öfverenskommet och beslutet, vände sig konungen till biskoparne och fordrade af biskopen i Strengnäs Tynnelsö slott, hvilket denne förklarade sig villig att afstå; lika svar gaf biskopen i Skara angående Leckö slott [5]. Men när konungen kom till biskop Brask och af honom äskade Munkeboda slott, blef tystnad med suckar enda svaret. Ture Jönsson bad för sin gamle vän, att slottet åtminstone för lifs-

[5] Att konungen ej fordrade *Grönsö* slott af biskopen i Vesterås, kom deraf, att han redan 1521 tagit det från den danskt sinnade biskop Otto, utan att sedan återlemna det till hans efterträdare Peder Sunnanväder, hvilket var en bland orsakerna till den sistnämdes affall. Konungen står väl dertill — skrifver han 1525 till domprosten i Upsala — att han tagit Grönsö gård från biskopen i Vesterås den tid denne var hans fiende; ty den är kommen från kronan, och domkyrkan i Vesterås har nu så länge haft den, att hon väl har tillfyllest för hvad derpå blifvit utlagdt. *Registr.* i riksarkivet. — Biskopsslottet *Kustö*, ej långt från Åbo, blef 1528 på konungens befallning nedbrutet.

tiden måtte honom förunnas. Men konungen svarade dertill kort nej. Åtta af rikets råd måste på stället för biskopens hörsamhet gå i borgen. Fyratio man af hans lifvakt kallades från hans sida för att ingå i konungens tjenst och utgjorde en del af det krigsfolk, som genast försändes att taga det befästade slottet med dess skytt och tillbehör i besittning. Med detsamma skickade konungen några gode män till de förnämsta kyrkor och kloster i riket att i förvaring taga alla bref på deras gods och inkomster, och om Vesterås recess och ordinantia utgick en förklaring af rådet till alla landsorter. Biskop Brask, sedan det lyckats honom genom skenbar undergifvenhet att bli fri från den borgen han för sig nödgats ställa, lemnade kort derpå, under förevändning att visitera Gotland, riket för alltid och uppsökte den likaledes flyktige ärkebiskopen i Danzig.

Derefter firade Gustaf i början af år 1528 sin kröning och straffade Dalkarlarnes uppror. Genom ömsesidiga beskickningar hade underhandlingarna med dem blifvit fortsatta under Vesterås riksdag; men den falske Sturen, ehuru mycket hans anhängare förminskats, sedan Kristina Gyllenstjerna sjelf förklarat honom för en bedragare, fann ännu alltid i Norge, dit han tagit sin tillflykt [6], skydd och medhåll från Dalarne. — Dalkarlarne, som af det tålamod, hvarmed de så länge blifvit behandlade, väntade sig både strafflöshet och frihet från den nekade gärden, stämdes nu konungen till mötes vid Tuna landsting. De kommo, men funno honom i spetsen för 14,000 man. De omringades på Tuna gärde. Ett hotande bref från rikets män nedanom Dalelagen, hvari Dalkarlarne kallas affällingar från det *förbund*, som förente dem med rikets öfriga landskap, blef uppläst. Anstiftarne till upproret utlemnades, dömdes till döden och afstraffades på stället. De öfriga fingo nåd; och mången hade väntat den äfven för de brottsligaste, då konungens lejd, hvarpå alla kommit, ej uteslöt någon. Från Dalarne drog konungen till Helsingland och Gestrikland, der på samma sätt lydnaden, men utan blodsutgjutelse, återstäldes.

[6] Han öfvergick derifrån till Tyskland, men blef på Gustafs föranstaltande gripen, ställd till rätta och dömd till döden i Rostock, såsom det säges, ej för sitt uppror, utan för en stöld han begått, innan han upphäfde sig till konung i Dalarne. — Ett bref från en Knut Nilsson, skrifvare hos konung Kristian, dateradt Schwerin den 20 Nov. 1528 underrättar den flyktige konungen om detta hans öde. Han kallas der herr Stens son, och säges ha varit på vägen till Kristian, då han blef fängslad.

Den tiden beskrifva krönikorna sålunda sinnesstämningen hos folket: »Konungen måtte arbeta så mycket han ville att de skulle förstå honom och hans arbete i god mening, det halp dock icke; orsaken var, att han hade så få rättsinniga tjenare med förstånd och vilja att uträtta hans saker till det bästa, kunde ej heller sådana bekomma, förr än det påfviska ogräset var till det mesta utrotadt; aldrig hade Dalkarlarne varit så lätte till uppror, ej heller Vestgötarne eller Smålänningarne, hvar de icke haft en vrång mening om konungen, att han ville förtrycka den kristna tron; med sådana beskyllningar blåste gammalt folk, i synnerhet gamle prester, öronen fulla på allmogen, så att konungen måtte visa sig blid eller hård, det blef lika illa taget; när han väl talade, sade de han ville smeka dem med harfoten; talade han skarpt, sade de sig intet annat hafva att förvänta af honom än bannor och ond ord för all skatt och tunga, och att han ville förderfva dem och hela riket; med de landskap, som suto stilla, var det också mest skrymteri, ty de gjorde det af räddhåga, efter de hörde huru han med väldig hand tvingat Dalkarlarne och Norrlanden till lydnad».

Verkningarna af Vesterås riksdag behöfde sjutio år att i Sverige mogna. Man kan då ej undra, att den närmast följdes af bittra, ej sällan sins emellan stridande omdömen, och föranledde stora oordningar. Klostren, i saknad af sina inkomster, sedan dessa åt riddersmän blifvit förlänta för att deraf hålla kronan krigsfolk, föröddes. Då dominikanerna i Stockholm klagade, att de intet mer hade att lefva af, svarades dem, att de måtte förse sig annorstädes, »ty för hunger plägar man uppgifva slott och städer, fast mera kloster» [7]. Af dessas forna invånare uppfylde de gamla landet med sin klagan; de unga gifte sig mest, ej sällan munkar med nunnor, hvilket, enligt den tidens tänkesätt, ej väckte mindre förargelse, än att man såg klosterjungfrur nedsjunka äfven till offentliga skökor. Af Vesterås recess togo sig många anledning att undandraga presterskapet all inkomst, så att konungen 1528 måste genom påbud erinra derom, att kyrkoherdarnes tionde och lagliga inkomster borde efter hvarje landsorts sed fortfarande utgå. För sin varsamhet med förändring af de gamla kyrkobruken skördade han föga tacksamhet. De flesta af dessa blefvo bibehållna på kyrkomötet i Örebro 1529, endast deras rätta mening borde för folket förklaras; hvarför ock Olaus Petri i sin nu utgifna Svenska Hand-

---

[7] Stockholms stads Tänkebok. *v. Troil.* Handlingar, 2 del. s. 288.

bok säger: »att han låtit bestå i det mesta de ceremonier, som härtills hållne varit och icke stridde mot Guds ord». De häftigare Tyskarne i Stockholm emottogo honom för denna eftergifvenhet med smädelser, liksom hade han affallit från evangelium, »hvarför de hårdeliga tilltalades, att de icke skulle göra något uppror i staden, och sades dem att man måste fara sakta med folket här i landet» [8]. Man har bref från konungen till dess embetsmän, hvari han förebrår dem deras otidiga ifver att påtvinga folket den svenska messan, »efter det följer dock föga bättring af, förr än allmogen något bättre må undervist blifva» [9]. I denna afsigt stadgades ytterligare i Örebro koncilium, att en lectio dagligen skulle hållas i den heliga skrift vid domkyrkorna, och i städerna lärde män sättas till kyrkoherdar, som kunde undervisa de enfaldige landprester. Men tjenliga ämnen till lärare fattades allt för ofta. Upsala och Stockholms skolor hade hittills varit de enda, der sådana kunde bildas. Den förra stod under Laurentii Petri, den senare under Olai Petri uppsigt. Konungen tog sjelf kännedom om gåfvorna hos de predikanter, som enligt beslutet i Örebro försändes till alla domkyrkor i riket. De blefvo ej allestädes väl emottagna. Af tvänne, som förskickades till Skara, fördrefs den ene ur predikstolen, den andre med stenar ur skolan, då han ville läsa öfver Matthei evangelium. Snart följde derpå underrättelsen, att i Vestergötland och Småland upproret stod i ljus låga.

Rikshofmästaren Ture Jönsson (Roos), »som rätta roten var till detta uppror» [10], var ock den mäktigaste öfverblefne af unionstidens provinciela magnater; äfven deri deras like, att han hade egendom i alla tre rikena, ett förhållande i dessa tider ej ovanligt, hvarför det ock föranledde en egen artikel i Malmö recess 1524. Han var den äldste i rådet, lagman i Vestergötland (hvilken värdighet redan hans farfader innehaft) och så myndig bland Vestgöta-adeln, att den med hans namn sedermera ville ursäkta sin otrohet. Sjelf brukade han också kalla sig »alla Vestgötars hufvud» [1]. Konungen, hvars ståthållare han tillika var i provinsen, hade sökt vinna honom genom stora förläningar, af hvilka Ture Jönsson efter förra tiders vana gjorde kronan ringa tjenst, såsom ses af konungens bref. Påminnelserna om hans skyldighet i detta afseende togos såsom bevis,

---

[8] L. c. s. 291.
[9] L. c. 3 del. s. 171.
[10] *Tegel.*
[1] I sitt tal till Vestgötarne, hos *Tegel.*

att äfven de nya förmåner, som på kyrkans bekostnad lofvades adeln, ej voro så säkra. Det gamla bandet emellan denna och hierarkien var ännu ej upplöst. Vid riksdagen 1527 hade Ture Jönsson varit biskoparnes mest nitiske försvarare. Hemkommen underlät han att kungöra Vesterås recess och ordinantia i sitt län; och en dom, som i rådet gick emot honom i en arfstvist med konungen [2], bragte slutligen den länge närda fiendskapen till utbrott. Han sammansvor sig med biskop Magnus i Skara och de förnämste herrar i Vestergötland mot Gustaf och begynte uppvigla allmogen om våren 1529. Redan två år förut hade Smålänningarne nekat betala den till afbördandet af rikets gäld utskrifna gärden och sköto på herr Ture Trolle med pilar i skogen, då han kom att derom underhandla på konungens vägnar. Nu ihjälslogo de konungens fogde, som fått Nydala kloster i förläning, och flere af hans tjenare, togo Gustafs egen syster, Joakim Brahes enka, nu förmäld med grefven af Hoya, till fånga och läto ifrån Jönköping utgå sina bref till både Öst- och Vestgötar, uppmanande dem i de bittraste ordalag (brefven förråda en presterlig penna) »att straffa den omilde konungen och hans Lutherska parti». Ture Jönsson med sitt anhang skref till Dalkarlarne i samma mening; hans son, domprosten Göran i Upsala, begaf sig sjelf till Norrland att åter uppresa Helsingarne, och tusen man, samlade i Vestergötland, bevakade under anförande af en prest, herr Nils i Hvalstad, vägen dit från det öfra landet.

Vestgöta-herrarnes uppror var af alla upproren i Gustafs tid det enda, som skedde ej blott på presterskapets, utan äfven på adelns anstiftan. Likväl sköto herrarne bönderna framför sig: bevis nog, att herrarne ej mer voro hvad de hade varit. Demokratien har aldrig varit starkare i Sverige, än sedan stockholmska blodbadet brutit de stores och Vesterås riksdag biskoparnes myndighet. Gustaf stod midt i strömmen af en lössläppt, upprorisk folkmakt. Den hade först fört honom fram; den sträfvade i tjugu år att störta honom. Hans vanliga handlingssätt att följa strömmen der den blef öfvermäktig, tills han sjelf fick nytt fotfäste, var föreskrifvet af nödvändigheten; och man måste erkänna, att han förstod att finna sig i den.

»Kunde god ord hjelpa, då hafve vi dem rikelig nog utgifvit» — skrifver han till grefven af Hoya — »förräderiet är så stort och vidt bespridt, att vi ej vete hvem vi skole tro;

---

[2] Hans hustru hette Anna Vase och var halfsyster till Gustafs fader.

kommen derför med den största makt till häst och fot, som I kunnen åstadkomma. — På vår stad Stockholm samt frälset och ridderskapet i Upland, som å nyo svurit oss tro, kunne vi oss fast förlita. Den menige man i Östergötland, Dalarne och Upland har lofvat oss att sitta stilla. Våra sändebud till de upproriske äro ännu ej återkomna» [3]. De upproriske Smålänningar erhöllo — utan tvifvel till sin egen förundran — följande bref från konungen: »Vi hafve förstått att I behållit vår syster hos eder på falskt rykte att Upland skulle vara upprest emot oss och Stockholm bestalladt: för hvilket vi eder gudsteligen tacke, men bedje I viljen försända henne till oss». Vidare: »Vi hafve förnummit, att vår fogde Gotfrid Sture är slagen i eder landsända, för hvad sak vi ej vete; kanhända har han sjelf något vållat deruti och öfver vår befallning gjort, hvilket väl hade stått att ändra utan sådant obestånd. Vi vilje blott alles edert bästa och deröfver våga vår hals». Till alla landskap utgingo konungens och rådets bref, att han gerna ville bättra hvad brist kunde finnas i hans regemente; angående religionen och kyrkan hade ingenting blifvit beslutadt utan rådets och ständernas samtycke, skulle ej heller hädanefter ske. Smålänningarne smickrades dessutom med löfte om ett par klosters bibehållande [4], presterskapet med frihet från gästning af konungens knektar, om det ville bidraga till menighetens lugnande, Dalkarlarne med eftergift på den så mycket omtvistade gärden, bergsmännen med afskrifning af några kronans fordringar. Det var ej nog med konungens goda ord; han utbad sig äfven andras. Det var denna tiden vanligt att mot ett upproriskt landskap påkalla de öfrigas bemedling, med åberopande af det *gamla förbundet* dem emellan. Så skref nu Stockholms stad till Dalkarlarne och bad dem sitta stilla i detta uppror. Dalkarlarne åter och bergsmännen, ehuru två år derefter sjelfva färdiga till ett nytt, läto denna gång afgå ett eget förmaningsbref till de upproriske Vestgötar och Smålänningar; men i synnerhet användes dessas grannar Östgötarne till medlare. Utskickade från Östergötland och Upland begåfvo sig, jämte konungens egna sändebud, till Småland och Vestergötland med anbud af fullkomlig tillgift, om dessa landskap ville återvända till lydnad.

Derför då Ture Jönsson sammankallade Vestgötarne på Larfs hed den 20 April 1529 och der från en stor sten talade

[3] Den 29 April 1529. *Registr.* i riksarkivet.
[4] I Kalmar och Kronobäck.

till dem, att man borde utvälja en annan konung, hvarefter **biskop Måns i Skara** försäkrade, att påfven skulle lösa dem **från deras ed, svarade bönderna:** »att herreskifte plägar sällan för**bättra sig, utan** syntes dem rådligast att förblifva vid den trohet **de svurit konung** Gustaf». Både Vestgötarne och Smålänningarne, **hvilka sistnämde svarat** konungens utskickade, att de skulle **rätta sig efter de** förres beslut, nedlade vapen. I förliknings**brefvet lofvas** dem, att hvad som skett skulle vara en död och **förgäten sak.** Intet kätteri skulle få införas i riket; dock, till**lägger** konungen, »skall det blifva i allo måtto vid Vesterås **recess».** Medlarne träda uti denna öfverenskommelse i jämbredd **med** öfverheten; ty det heter: »att äfven de gode män i Up**land och** Östergötland skulle hafva makt att straffa hvar och **en af** dem till lif och gods, som ifrån denna dag med ord **eller gerning** företoge sig något obestånd emot konungen». Så **dämpades** detta uppror. Domprosten Göran Turesson, som **sökt** uppvigla Helsingarne, blef slutligen af dem fången och **öfverlemnad** till konungen, som nöjde sig med att afsätta honom **från tjensten** [5]. Hans fader, den gamle rikshofmästaren, och **biskop** Magnus i Skara flydde öfver gränsen till Danmark. Sju **herrar,** som alla kalla sig rikets råd i Vestergötland [6], hade **med** dem på Larfs hed, innan Vestgöta-allmogens beslut var **kändt,** sammansvurit sig att förändra regementet i Sverige och **skriftligen** uppsagt Gustaf tro och lydnad. Brefvet afsändes **sedermera** ej, och herrarne försäkrades af presten herr Nils i **Hvalstad,** att alla de skrifvelser, genom hvilka deras delaktighet **i** upproret kunde bevisas, blifvit uppbrända. I den tro att **konungen** ej kände eller ville känna deras brottslighet (de hade **ännu** under sjelfva upproret af honom emottagit nådiga bref), **vågade tre** de förnämste af dem: *Måns Bryntesson* (Liljehök), **en ung** man af behagliga egenskaper, hvilken de sammansvurne **sägas** ämnat till konung, *Nils Olsson* (Vinge) och *Ture Eriksson* (Bjelke), skjuta hela skulden på Ture Jönsson och biskopen, **samt** bjuda sig sjelfva till rätta inför *rådet* och *ständerna* vid **den nu** sammankallade riksdagen i Strengnäs, der Gustaf sjelf

[5] Hans bröder, Johan och Lars, bägge rikets råd, hade förblifvit konungen trogne.

[6] De voro Nils Olsson, Ture Eriksson, Måns Bryntesson, Axel Posse. Tord Bonde, Nils Clausson och Mats Kafle. Se bref af riksens råd i Vestergötland till Smålänningarne den 20 April 1529. *Registr.* i riksarkivet. — De begge sistnämde voro ej rådsherrar; man ser häraf att Mats Kafle, som Celsius och andre framställa såsom motarbetande upproret, var en af de sammansvurne.

utförligt försvarade sig för de mot honom gjorda beskyllningar och lät kungöra ett af Laurentius Petri författadt försvar för Vesterås recess. Med rättegången[7] förklarades de nämde rådsherrarne ha förverkat all delaktighet i konungens utfärdade fridsbref och tillgift; så mycket mer som de, tre gånger af honom uppmanade att erkänna sitt brott och begära nåd, dertill nekade. De dömdes på deras egna nu framlagda bref till döden, och domen verkstäldes äfven på de tvänne förstnämde. Den tredje benådades för sin moders förbön, men pliktade 2000 gyllen; och med penningar och stora skänker måste äfven de öfrige förnämste deltagare i upproret sedermera återköpa konungens ynnest.

Ännu var skulden till Lübeck obetald. Vid en af konungens svåger, grefven af Hoya, år 1529 med staden uppgjord räkning befinnes, att hufvudsumman sedan år 1523 ej blifvit minskad[8], oaktadt den till dess betalning utskrifna gärden; och denna omständighet var en ibland orsakerna till missnöjet i landet. Nu hade väl blifvit öfverenskommet, att privilegierna af år 1523 endast skulle inskränkas till sjelfva staden Lübeck, hvaremot den lofvat, att skulden på fyra år småningom skulle få afbetalas; men äfven denna förbindelse fordrade användandet af ovanliga medel. Med anledning af ett redan i Danmark gifvet exempel[9] beslöts på en herredag i Upsala i början af år

[7] Konungen uppträdde emot dessa herrar (liksom fordom mot mäster Knut och Peder Sunnanväder) sjelf i egenskap af anklagare och förhöll sig i allmänhet såsom part vid denna riksdag; hvarför ock Tegel säger: »Konung Gustaff gaff sigh i Rätten inför Rijkzens Rådh och meenige Frälset, Köpstadzmän, Bärgzmän och gemeene Almoge, som ther i Strängnäs församblade wore, om alla Stycker, Articklar och Punchter, som uppå hans Kon. M. wore oreedeligen dichtade och förde, sampt the Swar som hans Kon. M. uppå them giffuit hadhe. — — Hvar uppå Rijkzens Ständer, effter tilbörligh Ransakningh, affsadhe at hans Kon. M. medh sine skälige Swar hadhe redeligen lagt sigh ifrån alla the Stycker hans Kon. M. förekastade wore.» — Efter anledningen till upproret var Vesterås recess, blef denna ock nu ytterligare stadfästad.

[8] Jfr *Tegel*, 1 del., s. 220. Konungen var missnöjd med den af grefven uppgjorda räkningen och påstod sig ha rätt till åtskilliga afdrag i summan.

[9] I ett bref, dateradt Schwerin den 20 November 1528, af Knut Nielssen Skrifvare till konung Kristian II, förmäles, att i Danmark och Holstein en svår skatt blifvit pålagd: »the haffue taget klockerne utaff kirkerne oc före till Slottene; ther som tre ere tage the two oc ther som two ere tage the en.» *Fuggerska* huset (»thet ffucker selffschap») sades köpa dem. — Vidare tillägges: »Ridderschabet tage fast till met kirker oc Closter theris gots igien.» *Kristiern II:s Arkiv.*

1530, att af alla stadskyrkor i riket begära en klocka till lübska skuldens gäldande. Borgerskapet ingick derpå. Följande året utsträcktes samma fordran till kyrkorna på landet. Klockorna skulle få lösas med penningar, om församlingarna så ville. Särskilda utskickade af rådet underhandlade derom med allmogen i landsorterna, under förpligtelse å konungens sida, att hvad derigenom inbragtes endast skulle användas till det uppgifna ändamålet och af särskilda fullmäktige redovisas. . Dessutom fordrades kyrkornas tionde för året och hvad i kyrkokistorna af penningar och silfver ännu funnes umbärligt. Den lübska skulden blef på detta sätt verkligen betald; men det kostade konungen ett nytt uppror. Dalkarlarne uppreste sig än en gång, återtogo under konungens ögon sina redan aflemnade klockor och läto utgå sina bref öfver hela riket, i hvilka de, med åberopande af det gamla förbundet, begära, att tolf myndige män från hvarje härad måtte sammankomma till riksdag i Arboga S:t Eriks dag (den 18 Maj) 1531, för att öfverlägga och besluta om några den menige mans ärenden, som dem alla rörde, i synnerhet om tvedrägten i den kristliga tron. — Bönderna i Gestrikland, i en del af Vestmanland och i Nerike återtogo äfven sina klockor. På ett sammanträde vid Gamla Upsala högar stillade konungen med möda Uplänningarnes missnöje och nytjade sedan dem och Stockholms magistrat till underhandlare med Dalkarlarne. — Bland dessa sistnämda finna vi denna gång konungens hittills trognaste anhängare i spetsen för upproret. Dalkarlarne, sade de, ville ej mer låta sig kättas i ring, såsom nyss på Tuna gärde; att komma öfver elfven vid Brunnbäck utan Dalarnes minne, det hade ingen rikets konung och herre förr vågat; Gustaf skulle ej heller komma in i landet utan lejd eller med större följe än de sjelfva bestämde; inga andra embetsmän ville de bland sig lida, än dem de sjelfva samtyckt, och som ibland dem voro infödde[10]. Allt sådant kallade de sitt lands gamla sed och bevakade nu med vapen i hand sina gränser. — Då konungen fick det höra, har han sagt: att det vore nu Dalkarlarnes tid, men att hans tid komme.

---

[10] I *registrat.* i riksarkivet för 1526, under det af Peder Sunnanväder anstiftade upproret i Dalarne, finnes ett bref af konungen till bergsmännen på Kopparberget om tillsättande af en ny fogde, »det vi dock utan alles edert samtycke och närvarelse ej göra kunne eller vilje *emot edre privilegier*», säger han. — I registrat. anmärkes dock, att detta bref aldrig utskrefs.

Han utnämde till allas förundran en af hufvudanförarne för upproret till sin befallningsman i Dalarne.

En hotande fara från annat håll gjorde denna varsamhet nödig. Den afsatte Kristian II umgicks ännu alltid med planer att återvinna sina riken och hade mer än en gång äfven dertill samlat krigsfolk, hvilket han likväl aldrig lyckades att kunna sammanhålla. En här af 26,000 man, som han tillika med sin svåger, kurfursten af Brandenburg, år 1523 förde mot Holstein, skingrades af brist på sold, och konungen måste gömma sig för sina egna soldater. År 1526 erhöll Gustaf i bref från danska rådet underrättelse, att Kristian åter var i antågande med 10,000 man mot Holstein[1]. Denna utrustning stod i gemenskap med Severin Norrbys redan omtalta afsigter på Sverige[2] och skingrades genom nyheten om Norrbys flykt. Emellertid var Kristians vistelseort i Nederländerna, der han uppehöll sig under kejsarens skydd, en föreningspunkt för alla de svenska missnöjde och landsflyktige. Här uppehöll sig den forne ärkebiskopen Gustaf Trolle, som med sig fört rikets gamla handlingar[3]; hit samlades Ture Jönsson, biskop Magnus af Skara och domprosten Jon Eriksson från Upsala; härifrån trädde de i gemenskap med den likaledes flyktige biskop Hans Brask. De förbundo sig i en egen akt[4] år 1530, att »med sina tillhängare» återförskaffa Kristian Sveriges krona och besvuro kejsaren att till kristendomens fromma befria riket från »en tyrann,

---

[1] Bref från Tyge Krabbe och Claus Bille, Danmarks rikes råd, till konung Gustaf den 1 Oktober 1526, att konung Kristian var på tåg med 3000 ryttare och 7000 lansknektar; men att, då de förnummo »att herr Severin Norrby var förstörtet, falt deres mod». *Registrat.* i riksarkivet.

[2] Hans sista försök år 1526 att med Danmarks tillstånd (som nekades) bekriga Gustaf omtalar *Tegel*, 1 del., s. 124. På sin flykt kom han till Ryssland, hölls der fången till 1529, då han gick i kejsar Karl V:s tjenst och stupade följande året i belägringen för Florens. Han var född Norrman.

[3] I ett bref, dateradt Antwerpen den 12 Mars 1530, till konung Kristian förmäler Gustaf Trolle, att det ej vore rådligt att längre lemna Sveriges rikes register i de burgundiska landen, för de burgundiskes opålitlighet skull, utan ville han nedsätta det på ett annat ställe till konungens tjenst och derom underrätta honom. (*Kristiern II:s Arkiv.*) — Hvar det blifvit förvaradt, är intill denna dag obekant.

[4] Daterad Antwerpen den 27 September 1530 och utfärdad i alla de nämde herrars namn, men icke underskrifven af Brask, som ännu alltid var i Preussen. — En eftergift för tidens anda var den artikel i detta bref, som försäkrar, att hvad som med orätt var kommet från kronan skulle läggas till kronan igen.

som aldrig aktat Gud eller menniskor, ord, ära eller rykte»[5]. Karl V:s återkomst till Nederländerna vid denna tid väckte hos Kristian nytt hopp och i Danmark och Sverige ny fruktan. Löften och begär efter byte samlade omkring den sistnämde en mängd krigiske äfventyrare. Snart steg denna här till tolf tusen man; dess första bedrifter voro plundring i landet. Kejsaren, som eljest var sin svåger föga benägen, utbetalte slutligen till honom återstoden af sin numera aflidna systers brudskatt, och Holländarne lemnade skepp och skytt endast för att befrias från dessa obeqväma gäster. Från Norge, dit Gustaf Trolle föregått, skickades penningar och kyrksilfver. I slutet af Oktober månad år 1531 gick Kristian till segels med en flotta af 25 skepp. En stor del deraf förstördes och skingrades genom storm, men han sjelf landade lyckligen i Norge vid Opslo. Norrmännen, redan länge missnöjda med den danska regeringen, sågo i Kristian ett medel att återvinna sin sjelfständighet. Ehuru tillgifven reformationens grundsatser (i hvilkas bekännelse hans gemål hade dött, hvarom konungen sjelf skref till Luther), framstälde han sig nu såsom katolska kyrkans-försvarare i Norden. Ärkebiskop Olof i Trondhem, alla Norges biskopar, utom en (i Bergen), de andlige, adeln, folket till största delen förklarade sig för honom. Den 29 November 1531 uppsade norska rådet konung Fredrik i Danmark tro och lydnad och förmanade det danska att med sig göra gemensam sak. Kristian erkändes åter för Norges konung. På samma tid sökte de fördrifne svenske herrar, som voro i hans följe, att i Sverige verka till hans fördel. De skrefvo till de upproriske Dalkarlarne, till Vestergötland och flera landsorter, att konung Kristian omvändt sig till idel rättrådighet och mildhet och komme att åter upprätta den kristliga tron. Men i Sverige, hvars eröfring Ture Jönsson förespeglat konungen såsom lätt[6], förfelade dessa stämplingar all verkan. Och då Kristian sjelf vid ett infall i Bohuslän fann tappert motstånd, måste upphofsmannen till hans bedrägliga förhoppningar plikta med lifvet.

[5] Så kallas Gustaf i konceptet af ett bref till kejsaren, uppfyldt af den hätskaste bitterhet. — Deri säges ibland annat, att klosterjungfrurna i Sverige blifvit offentliga skökor, och att konungen i sin plundring af kyrkorna går så långt, att han låter uppgräfva kyrkogårdarne för att sjuda salpeter af de dödas ben.

[6] »Herr Ture Jönsson lod sig offte höre, att haffde han tu eller try tusinde mand vilde han undertvinge gantske Sverrig, för det medhold han sig der förmoded.» *Hvitfeldt.*

En morgon fann man Ture Jönsson hufvudlös på gatan i Kongelf.

Den gemensamma faran påskyndade biläggandet af Sveriges och Danmarks enskilda tvister. Bohuslän, som Gustaf i tio år innehaft, återlemnades till konung Fredrik i Maj månad 1532. Afgörandet om de ömsesidiga anspråken på Gotland uppsköts. Bägge konungarne förbundo sig till gemensamt försvar, och en svensk styrka inryckte i det öfra Norge. Kristians öde var snart afgjordt. En förenad dansk och lübsk flotta uppbrände hans skepp. Han hade på ena sidan den fiendtliga flottan, på den andra Aggershus slott, som ännu var i Danskarnes händer; hunger och brist gjorde hans folk uppstudsigt. Genom ett fördrag öfverlemnade han sig den 1 Juli 1532 till anföraren för danska flottan, biskop *Knut Gyllenstjerna*, under förbehåll af säker lejd till Danmark. Der ville han sjelf underhandla med sin farbroder konung Fredrik, till hvilken han sade sig komma som den förlorade sonen; kunde dem emellan ingen öfverenskommelse i godo träffas, skulle det stå honom fritt att begifva sig ur riket. Biskopen ansågs ha öfverskridit sin fullmakt och förklarade till sitt urskuldande, att de utlofvade vilkoren ej behöfde hållas. Så bittert var de stores hat mot Kristian, att konung Fredrik måste gifva en skriftlig försäkring till adeln i Danmark och Holstein[7] att hålla honom i evigt fängelse, hvilken försäkran fyra danska och fyra holsteinska herrar togo i sin förvaring[8]. Den olycklige insattes i det östra tornet af Sönderborgs slott i ett hvälfdt rum, hvars alla öppningar tillmurades, utom ett litet fönster, hvarigenom man räckte honom maten. I denna förskräckelsens boning, der en norsk dverg var hans enda sällskap, tillbragte konung Kristian sjutton år, och de tolf första utan all mildring. Ett krig, i hans namn företaget, skulle än en gång föra Danmark på branten af undergång och utsätta Sverige för stora faror. Inalles varade hans fängelse i tjugusju år och slutades först med döden. Efter 1544 blef det genom kejsarens bemedling lindrigare, och en afsägelse af alla anspråk utverkade slutligen år 1549 fångens flyttning till Kallundborgs slott med furstligt underhåll och tillåtelse att någon gång njuta jagtens nöjen. Men olyckorna hade brutit hans själs styrka, och de anfall af svårmodighet,

[7] Äfven till Gustaf och svenska adeln, säger *Hvitfeldt*; men Gustaf sjelf klagar, att förhandlingen med Kristian skett honom oåtspordt. *Tegel*, 1 del., s. 313.

[8] *Holberg*, Dannemarks Riges Historie, Tom. II, p. 266.

hvaraf han äfven i sin lyckas dagar lidit, öfvergingo de sista åren, under njutningen af italienska viner, stundom till galenskap [9]. Hans son Johan, som uppfostrades i kejsarens hof, afled i Regensburg 1532 samma dag som fadren blef fången. Af döttrarne blef Dorothea förmäld med kurfursten Fredrik II af Pfalz, Kristina först med Frans Sforza, sedan med hertigen af Lothringen. De och deras barn gjorde ännu anspråk, som mer än en gång skulle störa Nordens lugn.

Efter denna utgång af Kristians anfall fick Gustaf tid att åter tänka på sina Dalkarlar. Allt var väl numera lugnt i denna landsort; Dalkarlarne ledsne att gå beväpnade i skogarne, hade redan mot slutet af år 1531 erbjudit konungen att lösa sina klockor med 2,000 mark och glädde sig så mycket mer åt hans försäkran om tillgift [10], som de uttydde denna såsom en tyst bekräftelse på sina privilegier. De firade med gästabud Dala gamla frihet, säga krönikorna. Men konungen hade tvärt om beslutit att för alltid nedslå dessa deras anspråk på särskilda friheter framför andra rikets män och hade dessutom å nyo blifvit förtörnad, då bergsmännen ej aktat hans uppmaning att värja riket mot konung Kristians anfall, utan tvärt om plägat underhandling med de landsflyktige Svenskarne [1]. Allt sådant tillskrefs i synnerhet »Måns Nilsson med hans anhang», den verklige upphofsmannen till klockupproret och då för tiden den rikaste bergsman på Kopparberget, så att allmogen om honom berättar, att han brukat sko sina hästar med silfver. I början af år 1533 uppbådade Gustaf sitt och adelns krigsfolk till Vesterås. Ingen visste hvem denna rustning egentligen gälde. Det taltes om nya stämplingar af konung Kristians parti. Till sina öfverstar sade konungen: »der I sen mig draga förut, skynden eder flux efter». Tåget gick till Dalarne, som äfven nyss haft sina utskickade i Vesterås, men hvilka konungen qvarhöll, affärdande i stället sina bref till Dalkarlarne: »att han väl visste, att den menige man varit föga vållande i hvad som skett; han komme endast att hålla räfst med de brottslige, som de borde skilja ifrån sig». Han stämde dem alla sig till mötes vid Kopparberget. Konungen kom lika fort som brefven. Menigheten samlades, många godvilligt, andra

[9] *Holberg*, ibid. p. 378.

[10] Svar på menige Dalarnes bref den 7 Nov. 1531. *Registrat.* i riksarkivet.

[1] Detta anföres i de brottsliges dom hos *Tegel*, 1 del. s. 322.

tvungna. Krigsfolket omringade, liksom förra gången, församlingen. Flere rådsherrar talade först till folket, derefter konungen sjelf. Han sporde Dalkarlarne till, om de mindes hvad för sex år sedan blef utlofvadt, då han tillgaf dem det uppror de då hade begynt. Om de trodde sig ostraffadt så kunna leka med honom hvarje år. Det vore nu sista leken. Han ville ej ha en fiendtlig landsända i sitt rike; hädanefter skulle den endera bli lydig eller ock öde, så att der hördes hvarken hund eller hane. Han frågade hvar de ville hafva det landamärke, som deras konung ej skulle få öfverstiga. Om det anstode dem, såsom undersåtar, att så mästra deras öfverhet. Hvad vore väl orsaken, att *Sturarne*, ehuru rikets regenter, aldrig vågat draga öfver elfven vid Brunnbäck utan bergsmännens lejd? *Han* ville ej underkasta sig ett sådant öfvermod. — Så talade konungen dem länge och hårdt till, och under allt detta stod hela menigheten på knä. Han uppfordrade dem att angifva upphofsmännen till det sista upproret. Det skedde. Fem af dessa blefvo på stället dömde och afrättade. De öfrige fördes fängslige till Stockholm, der följande året trenne af dem, efter rådets och magistratens dom, gingo till döden, — ibland dem Anders Persson på Rankhyttan, i hvars lada Gustaf fordom tröskat. De brottsliges förverkade egendom blef deras hustrur och barn återgifven [2]. — Så slutades Dalkarlarnes tredje och sista uppror emot konung Gustaf.

På samma tid uppbjöd Lübeck sina sista krafter för bibehållande af sitt handelsvälde; ty de lübske, som »ville behålla allan Östersjön och veta sin fördel allena» [3], sågo redan länge med ovilja Holländarne med sig dela den nordiska handeln. De hade medverkat att störta Kristian II, emedan han gynnat dessa deras medtäflare, och de hade ej skördat deraf de väntade frukterna [4]. De slutade med att vilja upphöja honom ur fängelset på tronen. Redan år 1526 hade Gustaf ingått ett handelsförbund med regentinnan Margareta i Nederländerna; och ehuru Kristian i sitt sista företag derifrån blifvit understödd, bilades

---

[2] Så Tegel och krönikorna; men måste förstås om en del af egendomen. Genom konungens förläningsbref af den 10 Nov. 1534 erhöll Staffan Henriksson, borgmästare i Upsala, hälften af Anders Perssons egendom i Rankhyttan. *Registrat.* i riksarkivet.

[3] Riksdagsbeslutet i Stockholm 1526.

[4] Den år 1532 i Köpenhamn med Danmark afslutade traktaten, som uteslöt Holländarne från Östersjön, blef ej ratificerad, sedan kejsaren och ståthållarinnan i Nederländerna förklarat, att Kristian emot deras vilja företagit sitt anfall.

likväl de derigenom uppkomna misshälligheterna. Lübeck fordrade deremot, att Sverige och Danmark skulle förklara Holländarne krig, och uppsköt slutligen sin egen strid med desse för att tända en annan inom Norden. Det var Marcus Meyer och Görgen Wollenwewer, tvänne djerfve folkledare, som, sedan de i Lübeck utträngt det gamla rådet och i hopens namn bemäktigat sig styrelsen, använde och förstörde sin fädernestads makt i försöket att än en gång till- och afsätta konungar. Konung Fredriks död (den 3 April 1533) och de stridigheter, som derefter uppstodo om tronföljden i Danmark, gynnade deras planer. I Sverige begagnade de sig af den unge Svante Stures namn (denne, son af den siste riksföreståndaren, hade fallit i deras händer) för att stifta nya oroligheter. Den ädle ynglingen nekade att låna sig åt deras afsigter. De funno ett villigare medel för dessa i grefve Johan af Hoya, hvilken Kristian II räknar ibland dem, »som städerna insatt till regementet» i Sverige [5]. Gustaf hade, såsom redan är nämdt, förmält honom med sin syster, han hade upptagit honom i sitt råd och tilldelat honom stora förläningar i Finland. Kallsinnighet synes först ha uppkommit mellan svågrarne vid den af grefven år 1529 i Lübeck uppgjorda räkningen öfver beloppet af svenska skulden till omkring 10,000 mark högre, än Gustaf ville den erkänna [6]. Skulden hade sedermera på de utsatta tiderna blifvit betald; men Lübeckarne påstodo, att 8 till 10,000 mark fattades i summan; Gustaf åter att den lübske fullmäktigen uteslutit lika mycket ur räkenskaperna och sjelf tillegnat sig penningarna [7]. Följden af allt detta var, att Lübeckarne lade beslag på ett konungens skepp, och han deremot på alla lübska fartyg i svenska hamnar. Lübecks hat mot konungen gaf sig luft i tal, skrifter, öppna fiendtligheter och slutligen äfven hemliga anslag mot hans lif. Grefven af Hoya flydde med hustru och barn ur Sverige, blef i Lübeck emottagen med offentliga fröjdebetygelser, sällade sig till de äldre svenska landsflyktige och uppträder jämte Gustaf Trolle och Bernhard von Melen i det nu utbristande kriget. År 1534 begynte *grefvefejden*, så kallad emedan de maktegande i Lübeck stälde grefve Kristofer af Oldenburg i spetsen för

[5] Instruktion för Roloff Matsson den 20 Mars 1525. *Kristiern II:s Arkiv.*
[6] Se orsakerna hos *Tegel*, 1 del. s. 221.
[7] Se Gustafs särskilda bref om den lübska gälden till rikets råd, grefven af Hoya, magistraten i Stockholm och till Lübeck, det sista af den 13 Sept. 1533. *Registrat.* i riksarkivet.

deras anfall på Danmark. Det var den sista striden för Kristian II, hvars sak Lübeck påstod sig föra; det var i Danmark äfven den sista emellan reformationen och katolicismen; det var tillika en strid af borgare och bönder mot adeln, förd med rasande förbittring och i början äfven med lycka; ty Malmö, Köpenhamn, danska öarne, Skåne, Halland och Blekinge erkände inom kort den fångne Kristian åter för konung. Då utsigten till hans befrielse försvann, understödde Lübeck hertig Albrekt af Mecklenburg i dess anspråk på danska kronan [8] och gaf hans systerson Filip hopp om den svenska, under det grefve Kristofer af Oldenburg hade egna afsigter och Pfalzgrefven, sedermera kurfursten Fredrik, Kristians måg, från Tyskland med kejsarens hjelp sökte göra sina rättigheter gällande och i norra delen af Norge äfven fick anhängare [9].

Den gemensamma faran föranledde ett närmare förbund mellan Sverige och Danmark, af danska rådet redan afslutet 1534 och ytterligare bekräftadt, sedan konung Fredriks äldste son, Kristian III, efter halftannat år uppsteg på tronen [10]. Lübeckarne blefvo genom Gustafs krigsmakt fördrifna från Skåne, Halland och Blekinge. Deras flotta blef af den förenade svenska och danska slagen. Äfven i Danmark upphörde med nederlaget på Fyen (der Gustaf Trolle sårades till döden) deras lycka. Det dem tillgifna Köpenhamn försvarade sig ett helt år, slutligen under en sådan nöd att folk stupade af hunger på gatorna, och man såg barn suga blod ur döende mödrars bröst [1]. Lübeck såg sig nödsakadt att ingå fred med Danmark 1536, hvarpå äfven kriget med Sverige upphörde. Men Gustafs missnöje deröfver, att Danmark slutit enskildt sin fred under vilkor, hvaraf han i flera afseenden ansåg sig förnärmad, svårigheterna som uppstodo angående betalning af det lån, hvarmed han biträdt konung Kristian III, och åtskilliga andra stridigheter hade sedan nära verkat ett fredsbrott med Danmark; tills på en personlig sammankomst mellan konungarne i Brömsebro det goda förhållandet återställdes, och ett förbund på femtio år emellan rikena afgjordes. Hansestäderna återfingo, efter detta sista

[8] Han var gift med Kristian II:s systerdotter.

[9] Till straff för affallet till Kristian och hans hus beslöts efter krigets slut på en herredag i Köpenhamn: »att Norge framdeles ej skulle hafva eget råd, utan regeras som en provins under Danmark». *Hvitfeldt.*

[10] Han besökte sjelf Gustaf i Stockholm 1535.

[1] Då de hungrande fordrade Köpenhamns uppgifvande, svarade stadens öfverhet: »de hade ännu ej ätit sina egna barn, såsom skedde i Jerusalem.» *Hvitfeldt.*

misslyckade försök att våldsamt återställa sitt gamla inflytande i Norden, aldrig mer sina forna rättigheter. Den faktion, som i Lübeck anstiftat kriget, störtades. I dess planer ingick äfven en sammansvärjning mot Gustaf. Konungen skulle mördas och Stockholm lemnas i Lübeckarnes händer. Anläggningen upptäcktes, och upphofsmännen, mest tyska borgare, straffades år 1536. Fyra år derefter blefvo Olaus Petri och Laurentius Andreæ anklagade att ej ha uppenbarat hvad de genom hemligt skriftermål om detta förräderi skola haft sig bekant. De stäldes till rätta, dömdes till döden, och Laurentius Petri, som år 1531 blifvit den förste Lutherske ärkebiskop, måste sjelf sitta med till doms öfver sin bror [2]. Konungen skänkte dem lifvet, likväl ej utan stränga böter, och samtyckte äfven att Olaus Petri åter tillträdde sin kyrkoherdebeställning i Stockholm. Bägge hade varit konungens kanslerer. De äro de siste andlige som i Sverige beklädt denna värdighet.

Reformationsverket fortgick i de nordiska rikena. Gustaf säges ha rådt Kristian III att bryta biskoparnes makt. De verldslige rådsherrar förbundo sig med konungen att aldrig tillåta någon biskop mer komma till andligt eller verldsligt regemente i riket. De danske biskoparne fängslades alla på samma dag år 1536, och en indragning af de andliga godsen företogs. Gustaf var på denna tid missnöjd äfven med sitt protestantiska presterskap. Han förebrådde sina nye lärare, att de genom ovarsamma förändringar i de gamla kyrkobruken förbittrade de enfaldige och dessutom visade allt för stor benägenhet att mästra hans person och regering. Den häftige och frimodige Olaus Petri hade derigenom först ådragit sig hans misshag. »Derför sker förargelse och uppror», — skref konungen till hans broder, den förste Lutherske ärkebiskopen [3] — »att folket icke blifver undervist förr än reformation sker; man

[2] *Messenius*, Scondia, V: 71, 85. Åtskilliga yttranden af Olaus Petri i dess krönika hade äfven högeligen misshagat konungen. I registraturen för år 1536 i riksarkivet förekomma tvänne konungens egna bref om denna sammansvärjning, af den 15. och 26 Maj (det förra till den menige man i Ersmesso marknad i Upsala), hvari säges, att myntmästaren Anders Hansson med några tyska och en del svenska borgare förbundit sig att komma konungen från lifvet -- »en dels med krut under vår egen stol i kyrkan eller med andre förrädelige practiker» -- vidare: att de sammansvurne aktat intaga Stockholms slott, fördrifva all öfverhet och *menige adeln* — »såsom en part af de tyske städer samt Malmö och Köpenhamn varit till sinnes» — och slutligen komma riket under Hansestäderna.

[3] Den 24 April 1539.

skall lära först och reformera sedan. — Predikanter skolen I vara och icke herrar. — Tron ej, att vi skulle låta det komma dertill, att biskoparne skola återfå svärdet». Ja, han syntes benägen att låta biskopsvärdigheten upphöra i Sverige och gifva svenska kyrkan ett slags presbyteriansk författning. *Georg Norman*, af Melanchton hos konungen anmäld till det bästa [4], förordnades till *superintendent* öfver hela det andliga ståndet i riket [5]. Enligt en år 1540 utfärdad instruktion [6] skulle under honom i provinserna så kallade *conservatorer* och *religionsråd* med biträde af medhjelpare, som kallas *seniorer*, ordna kyrkosakerna och hålla visitationer. Inrättningen synes aldrig kommit till allmän verkställighet. Men visst är, att genom honom visitationer skedde i stiften, hvarvid konungen tillegnade sig återstoden af kyrkornas silfver och deremot lät tilldela dem exemplar af den år 1541 på svenska fullständigt öfversatta bibeln, samt att biskoparnes både titel och myndighet förändrades. Ifrån år 1544 har konungen endast utmärkt ärkebiskopen i Upsala med biskopligt namn; de öfriga kallades *ordinarii*, och konungen delade efter behag stiften emellan flere sådana, »efter bisperne hafva härtill allt för stora biskopsdömen och befallningar» [7]. Mot slutet af konungens regering voro Upsala och Linköpings stift sålunda delade i trenne, Vesterås och Strengnäs stift hvartdera i tvänne stift [8]. I alla länder der reformationen infördes märkes i början en svigtande osäkerhet i fråga om den högsta myndigheten i andliga saker. Gustaf tvekade ej att sjelf tillegna sig den. »I velen vara fast bättre lärde än vi och flere gode män» — skrifver han till menige man i Upland [9] — »och tillhänge fast mera de gamle bispers och papisters missbrukelige förräderi än den lefvandes Guds ord och evangelium. Nej icke så! Vakten I edre hus, åkrar och ängar, hustrur och barn, fä och boskap, och sätter oss intet mål uti regementet och religionen. För ty oss bör på Guds och rättvisans vägnar, efter all naturlig skäl, eder, såsom en kristelig konung, bud och

---

[4] Af Melanchtons' bref till konungen, dat. Wittenberg d. 12 Maj 1539 finnes en afskrift i Palmsköldska samlingarna på Upsala bibliotek.

[5] Fullmakt för magister Georg Norman att hafva inspektion öfver bisper och presterskapet. Upsala den 8 Dec. 1539. I Palmsköldska samlingarna.

[6] Instruktion, hvarefter Conservator och Religionsrådet i Vestergötland sig rätta skall. Nylödöse den 9 April 1540. *Ibid.*

[7] Commissionsbref för dem som Ordinarii blefne äro. Vesterås den 19, Juni 1557. *Ibid.*

[8] *Spegel*, Bevis till Biskopskrönikan, s. 115.

[9] Bref till allmogen i Distings marknad 1540. *Registratur* i riksarkivet.

regler föresätta, så att, viljen I undfly vårt straff och vrede, I skolen vara våre konungslige bud lydige, så i verldslige saker som i religionen». — Konungen hade brukat adeln såsom bundsförvandt mot hierarkien. Han hade år 1526 bekräftat dess privilegier; han hade i Vesterås recess inbjudit den till delning vid de andliga godsens indragning. Snart fann han denna bundsförvandt obeqväm och förbjöd år 1538 någon tillvälla sig kyrkans egendom, innan han inför konungen sjelf bevisat sin rätt. Emellertid hade adeln begagnat sig af den en gång gifna tillåtelsen på ett sätt, som i hög grad väckte folkets missnöje. »Du och dina likar» — skref konungen till riksrådet Göran Gyllenstjerna [10] — »lefva som hvarken lag eller öfverhet vore i landet»; och till adeln: »att taga gods, gårdar och annan egendom ifrån kyrkor, kloster och prebenden, der äro alle ganske välvillige och redebogne till, och i den måtto är hvar man kristelig och evangelisk». — Det uppror, som i Skåne under lübska kriget hade utbrustit, var i synnerhet riktadt emot adeln. Upporsandan spridde sig till de nästgränsande svenska landsändar. Redan 1537 yppade sig oroligheter i Småland, då bönderna »hade låtit sig höra, att de all adel ihjälslå och utrota ville» [1]. De stillades med stränghet för ögonblicket; men missnöjet fortfor, och år 1542 blef uppresningen allmän i Småland. Hufvudanförare var *Nils Dacke,* en bonde som för mord måst rymma till skogs. Hans styrka steg stundom till 10,000 man. Han trotsade med lycka Gustafs hela makt, emedan (så klagas det) bönderna »ej efter rätt krigsbruk ville komma ut på fältet, utan när hoffolket (det var den tidens namn på reguliert krigsfolk) gifver sig efter dem, då göra de som ulfven och hugga åter till skogen igen». Upproret spridde sig från socken till socken eller rättare från skog till skog genom Vester- och Östergötland ända upp i Södermanland. Först komma hemliga utskickade nattetid, heter det i en berättelse till konungen [2], som värfva anhängare för det meniga bästa och kristendomens förfordring; är då presten i socknen gift, blir han strax plundrad; detsamma sker med rika länsmän och bönder, som kallas *herrehycklare;* på det sättet göra de störste hopen delaktig i sin skalkhet och gå allt framåt, bespejande alla stigar och vägar, gifvande sig aldrig ut på slätten, utan hållande sig vid skogen;

[10] Gripsholm den 5 Mars 1538.
[1] *Tegel,* 2 del. s. 92.
[2] Huruledes den förrädarehop af Småland hade deras framgång. *Registrat.* i riksarkivet för 1543.

allt hvad herrskapet tillhör är strax förbrutet, ingen törs spörja derefter, och alla de i hoftjenst äro räknas för herreträlar; de säga sig ej mena ondt med köpmän, utan endast med herremän och hofmän, föregifva att de vilja återupprätta kristendomen, afskaffa den svenska messan och komma allt i *gammal lag* igen. Konungens fogdar ihjälslogos, adelsgårdarne sköflades, kronan ville de gifva åt Svante Sture, hvilken nu, liksom vid ett föregående försök af samma art, förblef sin konung trogen. Förgäfves erbjöd konungen tillgift, om de upproriske ville återvända till lydnad. Af de klagomål, som vid dessa underhandlingar anmältes, synes, att fogdarne och adeln tillåtit sig våldsamheter, hvilka konungen sökte ursäkta dermed, att de skett utan hans vetskap. »I rifve och slite af de arme stackars bönder» — skref konungen till fogdarne — »allt det de ega, tilläfventyrs under tiden för ringa sak, och följer så derefter, att när de utarmade äro, hafva de inga andra utvägar, utan nödgas gifva sig från hus och hem, hustru och barn till skogstjufvarne». Men flera af konungens ekonomiska författningar hade för denna landsort varit särdeles tryckande. Gamla prester underblåste upprorslågan, uppräckte sina händer och förbannade konungen i kyrkorna. Ett stillestånd slöts och bekräftades af konungen, men bröts innan kort. Dacke regerade egenmäktigt i Småland och på Öland. De landsflyktige Svenskarne, hertig Albrekt af Mecklenburg, Pfalzgrefven Fredrik, som gjorde Dacken till adelsman, och kejsar Karl V sjelf genom sin kansler Granvella trädde med den upproriske bonden i underhandling [3]. Det fans ögonblick under detta uppror, då Gustaf misströstade om krona och välfärd. Det dämpades ändtligen om sommaren 1543. Af alla öfvergifven, irrade Dacke omkring på skogarne i Blekinge och blef enligt den allmännaste berättelsen (ty somliga säga att han undkom till Tyskland) slutligen af sina förföljare upphunnen och med en pil ihjälskjuten [4]. Så slutade det svåraste upproret Gustaf hade att uthärda. Det var äfven det sista. Det öfra Sverige hade blifvit honom troget, och Dalkarlarne uttågade sjelfmant till hans hjelp.

[3] Se kejsarens fullmakt för Granvella, daterad Barcelona den 23 Okt. 1542, att sjelf begifva sig till Sverige eller träda i skriftlig underhandling, samt dennes bref till de småländska bönderna, hos *Hvitfeldt* vid år 1542.

[4] *Messenius*, Scondia, V. s. 96, säger, att den rätte Dacken undkom till Tyskland, vågade sig i konung Johan III:s tid åter till Sverige och dog i Stockholm af pesten 1580.

TREDJE KAPITLET.

GUSTAF VASA.

ARFFÖRENINGEN.

Redan år 1526, då rådet uppmanade konungen att välja en gemål, försäkrades att, om Gud gåfve honom söner, skulle en af dem, helst den äldste, blifva hans efterträdare, och de öfrige med land och län, såsom kungabarn egnar, försörjas. Han förmälte sig 1531 med prinsessan *Katarina*, dotter till hertig Magnus af Saxen-Lauenburg, syster till konung Kristian III:s drottning i Danmark; och den 13 December 1533 föddes hans äldste son *Erik* af detta äktenskap, som för öfrigt blef kort, då den unga Katarina dog hastigt två år derefter. Det hade varit föga lyckligt, troligen ej endast genom konungens fel, då hans följande giftermål, ehuru med en annans brud, var rikt på huslig lycka och välsignelse. Detta knöts år 1536 med *Margareta Lejonhufvud*, dotter af det i stockholmska blodbadet halshuggna riksrådet Erik Abrahamsson till Loholm. Hon var förut förlofvad med Svante Sture, densamme yngling hvilken Gustafs fiender ämnat tronen, och hvars kärlek äfven nu måste gifva vika för konungen[5]. *Johan*, konungens förstfödde son med Margareta, framfördes, jämte sin äldre halfbroder Erik, den 4 Januari 1540 inför rådet, som i Örebro var församladt med flere af den förnämsta adeln och biskoparne. Konungen utdrog sitt svärd. De närvarande rörde dervid och aflade en af honom sjelf förestafvad ed, bekräftad med sakramentets annammande, hvari de erkände hans söner såsom rätte arfvingar till riket. På riksdagen i Vesterås fyra år derefter blef detta ytterligare bekräftadt, tronföljden bestämd efter förstfödslorätten bland konungens manliga arfvingar, och Erik högtidligen hyllad som kronprins. En häftig åska under ceremonien och en derefter

[5] Svante Sture blef genom drottningens förord 1538 förmäld med hennes syster Märta.

framglänsande praktfull regnbåge ansågs, såsom förebud, med fruktan och hopp. I sitt tal till ständerna vid denna riksdag uttryckte konungen än en gång sina grundsatser i reformationen: att tjena Gud rätteligen vore att älska honom öfver allt ting och tro på Jesum Kristum såsom vår endaste frälsare, gerna höra och lära Guds ord, vara öfverheten underdånig efter Guds befallning, älska sin nästa såsom sig sjelf och hålla budorden. Det vore den rätta gudstjensten och de rätta goda gerningar, och derpå hafve vi Guds befallning. Men om vigda ljus, palmer, själamessor, helgonens tillbedning och mera sådant finnes intet i skriften, och Gud hafver förbudit sådan tillbedning, liksom han ock insatt oss det heliga sakramentet till pant och tecken af våra synders förlåtelse, ej att vi skola innesluta det i guld och silfver och bära det kring kyrkogårdarne eller annorstädes. »Sådant låte vi eder förstå och lära», sade han, »förseendes oss till Gud, att vi härutinnan göre det rätt är. Derför är stort under, att I så hårdt blifve hängande till de gamle biskopar och kyrkoseder». *Arfföreningen* i Vesterås, daterad den 13 Januari 1544, är å alla ständernas vägnar utfärdad af *adeln*[6], som här kallar sig »Sveriges kronas medledamot och stöd». På riksdagen i Strengnäs år 1547 förklarade sig ständerna äfven villiga att erkänna och upprätthålla den »*testamentsordning*, som Kongl. Maj:t emellan sina konungsliga lifsarfvingar gjort hafver, eller ännu görandes varder». Riksdagsbeslutet derom är fattadt af *presterskapet*[7] (ehuru de öfriga ståndens bifall af andra handlingar befinnes vara gifvet), och vi anmärka att det nu är första gången som detta stånd — ej mera blott representeradt genom biskoparne, utan äfven genom kyrkoherdar från städerna och landet — åter, efter reformationens begynnelse i Sverige, nämnes vid riksdagarne: ett bevis att det numera, åtminstone till en stor del[8], blifvit protestantiskt. Sedan arfföreningen var beslutad, förordnades, »på det hans Kongl. Maj:t icke måtte dageligen med de många ärenden blifva beladen och bekymrad», att af rikets råd alltid två hos honom skulle vara tillstädes hvarje månad.

[6] Ibland de 143 härvid uppräknade och närvarande adelsmän nämnes ock en prest, herr Påfvel i Floda (af Strengnäs stift), samt ibland rådet superintendenten eller *tillsynesmannen*, såsom det ock heter, Georg Norman.

[7] Se *Stiernman*, Riksd. och Mötens Beslut, 1 del., s. 200.

[8] Det nämda riksdagsbeslutet är utfärdadt af presterskapet i Upsala, Vesterås och Strengnäs stift.

Ett tioårigt lugn följde på det senaste upproret och lemnar oss tid att betrakta Gustaf i hans inre styrelse. *Befrielsen* hade varit hans första, *reformationen* var hans svåraste, tronens befästande genom *arfföreningen* blef hans sista verk och satte i egentlig mening kronan på de öfriga. Men alla tillsammans, huru mycket öfverstego de ej en menniskolefnad! Ännu en gång skulle efter Gustafs dagar unionens gamla faror, ehuru på annat sätt, återvända; än en gång skulle äfven här påfveväldet, ej utan hopp om framgång, kämpa för sitt forna inflytande, och ännu en hel mansålder var för Sveriges adel ej nog att glömma hvad den genom arfföreningen ansåg sig ha förlorat. Huru föga kunde man då vänta, att alla dessa storverk under en enda regering skulle hinna mogna och till sina verkningar lagligen bestämmas! Stiftaren insåg det nog; och det var i förkänslan af kommande stormar som han till sin sista stund arbetade att emot dem befästa makten af sitt hus med en otålighet, som ej alltid hann vara grannlaga i medlen.

Allt var ännu i görningen; ingenting hade funnit sina bestämda gränser, minst kyrkans nya förhållande till staten; och Vesterås recess af år 1527, som grundlade detta, underkastas derför i verkställigheten beständiga förändringar. Biskopars, kanikers, domkyrkors och klosters inkomster hade genom recessen så vida blifvit öfverlemnade åt konungens välbehag, att han egde föresätta dem hvad nödtorftigt behöfdes till deras underhåll och använda det öfriga för kronans behof. Derpå följde likväl ej genast indragning till kronan af de dithörande godsen, utan nöjde sig konungen med en viss taxa i penningar, bestämd genom kontrakt med biskoparne, domkapitlen och klostrens föreståndare, andliga eller verldsliga. Småningom förändrades detta förhållande och upphörde fullkomligt efter arfföreningen. Konungen indrog biskopsgodsen, och biskoparne fingo sina inkomster i stället ur de två tredjedelar af tionden, som i följd af Vesterås recess hade ingått till kronan. Detsamma skedde med kanikernas gods, så väl som med deras hus i städerna, hvilka tillföllo kronan i den mån kanonikaternas innehafvare afledo eller bortflyttades till prestlägenheter på landet. Likaledes indrogos de återstående klostergodsen, då klosterlefnaden efter hand upphörde, så att slutligen endast i klostren vid Vadstena, Skenninge, Nådendal och Skog några få ålderstigna nunnor funnos qvar, som njöto underhåll af konungen. Genom särskilda stadganden blefvo 1545 och de bägge följande åren slutligen *alla öfriga kyrkogods*, som ej falla under

de redan anförda benämningar[9], reducerade, emot *vederlag* till menige presterskapet af kronans tionde. Detta steg utöfver Vesterås recess fann konungen nödigt att i ett öppet bref af den 9 Juli 1547 försvara emot misstydningar. Gustaf har således gripit djupt i kyrkans egendom. Likväl blef, äfven i afseende på inkomster, den protestantiska kyrkan i Sverige bättre lottad än många dess systrar i andra länder. Ännu den förste evangeliske ärkebiskopen underhöll en tid femtio studerande vid Upsala på sin bekostnad, och hans samtida, biskop Martin Skytte i Åbo, åtta sådana, äfven vid utländska lärosäten[10]. Det lägre

[9] Äfven för presternas boställen ses intet undantag, ehuru konungen finnes ha försvarat dem för andras tillgrepp och år 1544 förbjöd adeln att återtaga några gods och egor från prestbolen utan sitt bifall. Men i registraturen förekomma flera exempel på prestgårdars indragning, hvilket merendels skedde genom församlingarnas sammanslående. Så skrifver konungen 1548 till Dannemora, att presten derstädes väl må sköta två kyrkor, efter konungen vill ha prestgården, och om bönderna ej låta sitta hans landtbonde »opuckad», skulle han finna annan råd dertill; likaledes till presten och sockenboarne i Hökhufvud i Upland år 1552, att han behöfde prestgården till sitt bergsbruk, hvarför de må se sig om efter annat prestbol vid andra kyrkan der i gället (*Registrat.* i riksarkivet). I allmänhet synes dock hvad af prestbolet fordrades till underhåll för kyrkoherden (kapellanerna funnos ej än) ha blifvit bibehållet. Prestgårdarne i Norrland, »så mycket sig presten redeligen af hålla kan», voro redan genom Vesterås recess undantagna från reduktion, ehuru här uppkomna af *skattejord*, hvilken eljest, der den kommit under kyrkan, utan undantag reducerades. På de orter, der klostren blefvo indragna, tillsatte konungen sjelf prester; och uppkom så enligt Erik Benzelii uppgift (*Utkast till Svenska Folkets Historia*), namnet *regala* gäll. Men till Åbo stift skickar konungen redan den 7 Oktober 1526 en uppsats på flera af honom så kallade *konungsgäld*, hvilke äre pligtige att betala »efter gammal sedvänja årlige *pensioner*, ändock de nu en tid sutit fri»; hvaraf skulle synas som sådana funnits från äldre tider. Kanske har dock konungen, ehuru orden äro för allmänna, här i sjelfva verket endast afseende på de så kallade *annaterna* eller första årets inkomst af lediga prestlägenheter, hvilken under katolska tiden ingick till romerska stolen, men verldsliga öfverheten redan på flera ställen begynt tillegna sig. Gustaf uppbar dem allmänneligen under hela sin regering. Senare blefvo deraf *nådår* för presterskapets enkor. För öfrigt öktes de regala gällen nu på flera sätt. Konungen förbehöll sig disposition af alla prebenden (ofta förläntes inkomsterna till verldsliga) och befalte dessutom, ehuru biskoparne enligt Vesterås ordinantia borde förse sockenkyrkorna med prester, att anmälan skulle ske hos honom sjelf, så snart större pastorat blefvo lediga.

[10] *Rhyzelii* Biskopskrönika, I. s. 344. De femtio studenter, hvilka Laurentius Petri underhöll, voro i början lika många drabanter, antagna på konungens befallning till den nye ärkebiskopens försvar emot de ännu katolskt sinnade kanikerna i Upsala. *Messenius*, Scondia, V: 55.

tjenande presterskapet, som äfven bibehöll den tredjedel af tionden det af ålder haft, var alltid, ehuru i det längsta emot konungen fiendtligt sinnadt, ett föremål för hans omsorg. Sällan har en trosförändring blifvit införd så utan förföljelser. Politiska offer visar Gustafs regering många nog; för religionen har intet blödt. Exempel på presters afsättning förekomma väl[1]. Men merendels nöjde sig konungen med att gifva de gamla yngre medhjelpare, då man ofta ser honom sjelf reglera vilkoren dem emellan, samt sörja för de lediga gällens besättande med evangeliska predikare.

Den utsträckning Vesterås recess i verkställigheten tog utöfver bokstafven (och huru kort och ofullständig är ej ordalydelsen i denna tidens skriftliga handlingar!) kan svårligen klandras och låg i sakens natur. Redan adelns medgifna deltagande i *sköflingarna*[2] från kyrkan (denna tids uttryck för konfiskationer) dref konungen oupphörligt framåt, för att rädda hvad räddas kunde. Såsom redan är anmärkt, erhöll adeln i Vesterås recess rättighet att återkalla hvad af dess egendom sedan konung Karl Knutssons räfst var kommet under kyrkor och kloster. Dervid var väl det vilkor fästadt, att ingen skulle taga sitt igen, innan han på tinget godtgjort sin rätt med tolf man efter lagen; men den som känner i hvad tillstånd i afseende på lag och rätt Sverige utgick ur unionen, som vet att domaresysslorna, hvilkas inkomster bortgåfvos såsom andra förläningar, innehades af adeln och sköttes af sådana personer, »som uti Sverigis beskrefne lag fast oerfarne äro», såsom konungen sjelf klagar, kan ock föreställa sig svagheten af det värn, som derigenom blifvit upprest mot godtycket. Också fann sig konungen redan ifrån 1528 befogad att i flera särskilda fall

[1] Se den 28 Februari 1548 konungens bref till sitt kammarråd Botved Larsson, att ha uppsigt med tvänne prester, som konungen låtit föra till Stockholm, och som inför honom förpligtat sig att hädanefter blifva vid den rätta evangeliska tron. — En prest, herr Anbjörn i Grefbäck af Skara stift, erhåller sitt gäll tillbaka, sedan han afsvurit papismen, samt undfår konungens vänskapsbref den 11 Februari 1552. *Registrat.* i riksarkivet. På de flera gånger under Normans inseende företagna visitationer afsattes dessutom otjenliga prester. Presterna i Vestergötland fingo 1540 böta för okunnighet. När man frågade en: *Qvid est evangelium?* har han svarat: *Est baptismus;* och en annan hade sagt, att vi intet hade något att skaffa med Gamla Testamentet, efter det förkommit i Noe flod. *Hallenberg*, Om Mynt och Varors värde i Sverige under konung Gustaf I:s regering, s. 232.

[2] Konungen klagar, att fogden Nils Vestgöte ej gör honom redo för de *sköflingar* af hans län falla. 1544.

draga de gjorda anspråken under *sitt eget* skärskådande. Tio år derefter gjordes detta nya vilkor allmänneligt, och hvad med orätt ansågs ha blifvit »rappadt och ryckt från kyrkor och kloster» af enskilde, återkallades. En annan öfverträdelse af Vesterås recess var ej mindre af nödvändigheten påkallad. Den faststälda terminen för adelns reduktionsanspråk eller konung Karls räfst blef snart i verkligheten oanvändbar. Klostren upphörde. Hvem skilde hvad i deras egendom var tillkommet före eller efter 1454? Allt blef föremål för nya tilltag, och allt hade äfven blifvit sköfladt, om ej konungen trädt emellan, visserligen med egna anspråk, men som tillika voro det allmännas. Lika orsaker föranledde den tredje utsträckningen af recessen efter arfföreningen till kyrkornas och presterskapets återstående gods och landboar i allmänhet, emot ersättning af den till kronan indragna delen af tionden. Hierarkien, en fallen makt, kunde ej mer skydda sig sjelf, mindre andra. Presterna, såsom de sjelfva erkänna, förmådde ej mer försvara dessa sina tillhörigheter. De vunno, åtminstone i säkerhet, på bytet; och äfven adeln borde ej haft rätt att klaga, då en betydlig del af det sålunda indragna gick bort i nya förläningar [3].

En så stor makt i kyrkans angelägenheter kunde ej vara utan inflytande på konungens verldsliga välde. Också daterar sig från Vesterås recess i detta afseende en ny statsrätt i Sverige, som med *alla* dess anspråk i denna tid visserligen ej blifvit fullt gällande, men dock lemnat spår nog efter sig. Alla de kronans rättigheter till allmänningsskogar, sjöar, floder, fiskerier, bergverk, som det falska Helgeandsholms-beslut vill härleda ända ifrån 1280, träda nu verkligen fram och göras gällande. Begreppet om *allmänning* — det af den enskilde oupptagna *gemensamma* af jorden — hvarunder de gamla lagarne innefatta icke endast skogar, utan äfven berg och vatten, kan gälla såsom en egen måttstock på borgerliga samhällets utveckling. Detta begrepp om en samhällig egendom knyter sig olika, i den mån samhälligheten sjelf växer upp från *by* till *härad*, till *landskap*, till *rike*. Det vidgar sig i samma mån, och det vidsträcktare begreppet förtär ej sällan det underordnade och inskränkta, hvarur det sjelft utgått, i synnerhet då kronan, såsom det allmännas representant, slutligen framträder med anspråk på all

[3] Jfr Relation, med bijlagde dokumenter, om Biskops-, Canonie-, Prebende- samt Kyrckie- och Klöstergods och deras Reduction, på konung Karl XI:s befallning författad 1691 (af *Örnhjelm*). Tryckt i *Skand. Handl.* XXI: 280—357; XXII: 313—418.

allmänning. Man ser under vår medeltid dessa anspråk i enskilda fall liksom genomblixtra oredan af denna i ett vidlyftigt, föga odladt land mer än annorstädes obestämda egendom, utan att genomföras; och de ha i Sverige, der ännu så många menigheter äro i besittning af sådant slags egendom, aldrig kunnat genomföras. Men uttalade äro de mer än en gång; och strängast af fäderneslandets återställare i dessa ord: »att sådana egor som obygda ligga höra Gud, konungen och Sveriges krona till»[4]. I Gustafs tid heta derför äfven härads-allmänningarna *konungens* och *kronans*[5], och menigheternas gamla egande rätt till dem, utplånad genom det nya namnet, råkar i förgätenhet och förklaras för en blott nytjande rätt. — Konungen sträcker detta begrepp än vidare. Han förklarar alla strömmingsfisken utmed saltsjön för »konungens rätte allmänningar»[6]. Han gör grundsatsen, »att floden tillhör konungen», äfven i Sverige gällande, och använder den ej blott på laxfiskena i Norrlands och Vermlands strömmar, utan äfven på vattenverk som i dem finnas eller kunna anläggas[7]. Han förklarar slutligen bestämdt, »att all malmberg i Sverige lyda till Sveriges krona»[8]; och att han deri, som i mycket annat, beropar sig på »Sveriges lag», desslikes »på alle framlidne konungars, furstars och herrars privi-

[4] Konung Gustaf I:s bref till Helsingland, Gestrikland, Ångermanland och Medelpad den 20 April 1542. Men grundsatsen var hos honom äldre, hvilket äfven synes deraf, att han i bref den 12 Aug. 1535 »af synnerlig gunst och nåde» tillåter menige man i Vermland att obehindradt njuta, bruka och behålla de allmänningar, som de ifrån lång tid och hedenhös veterligen och skäligen innehaft. Den 17 Febr. 1548 skref konungen ytterligare till Vermlänningarne angående röjning af nybyggen, att han kan det väl lida, och att de må behålla hvad de af ödemarken upptagit under kronans skatt. Att adeln befriade sina nybyggen, kunde konungen deremot ej lida. Den 25 Nov. 1545 befaller han, att i Vestergötland under kronan skola vederkännas sådana adelns nybyggen, »hvartill de tilläfventyrs liten eller ingen rätt ega». Och förbjudas den 9 Febr. 1549 frälsemän att tillegna sig nybyggen på kronans allmänningar i Småland. *Registr.* i riksarkivet.

[5] *Om svenska jordens beskattning till och med början af 17:de århundradet.* Akad. afhandling af P. E. Bergfalk, Upsala 1832, s. 25.

[6] Kongl. brefvet den 1 Mars 1545.

[7] Till kammarrådet Botved Larsson om fisket i Skellefteå, Piteå och Torneå den 16 Febr. 1548. »Vi förnimme, att der äre några gode laxefiske deroppe, som oss tillkommer.» Till densamme den 11 Mars s. å. om de strömmar der nere i Vermland, hvar är tillfälle att bruka laxefiske och sågeqvarnar, hvaraf kronan kunde draga någon profit. *Registr.* i riksarkivet.

[8] Förbud till menige bergsmän på Noraskoga att hägna under sig kronans grufvor. Vesterås den 27 Mars 1551. *Registr.* i riksarkivet.

legier», kunde, om ock mindre riktigt, så mycket mer få gälla, som man i Sverige under unionen haft tillräcklig tid att glömma hvad som var eller icke var kronans rättighet.

Dessa vidgade anspråk tjente visserligen å ena sidan att göra gemensamma näringskällor allmännare tillgängliga, hvarför ock konungen af kronans regale i afseende på bergverken drager den slutsats, »att bergsbrukningen vid kronans berg skall vara fri för alla, som deraf vilja, enligt öfverenskommelse med bergsfogden, gifva kronan sin skatt och rättighet»; men å andra sidan lades äfven härigenom ett godtycke i konungens hand, som för enskild egande rätt blef vådlig; i synnerhet som Gustafs slutkonst ej lätteligen bäfvade för några följder. Märkligt är hans bevis mot det andliga frälset. »Det kunne vi af vårt föga förstånd besinna, ändock I det icke besinna vele» — skrifver han till biskop Brask 1525 — »att det frälse är, hafver först varit under skatt, och är sedan frälst gifvet, icke på det konungen skulle sedan intet hafva dermed göra, som I skrifve, men der skulle ske konungen tjenst före. Om konungen intet skall hafva beställa med kyrkor och kloster, hvar blifver då den tjenst som af frälset gå skulle, det nu under kyrkor och kloster är? Dertör betorfve I icke skrifve, att kronan hafver der intet nederlagt och bör för den skull taga der intet upp igen». — Vi ha här blott första länken af slutledningen. Den går längre. All obebygd jord ansågs nu vara och *alltid* hafva varit kronans. Man fann klart, att alla skattehemman således voro upptagna på kronans grund och endast genom en af nåd beviljad *ständig* besittningsrätt skilda från det ursprungligen ringa, men vid konung Gustaf I:s tid, troligen ej utan medverkan af dylika fördomar, betydligt ökade antal gods, som kronan under verklig eganderätt innehade [9]. Gustaf har nära nog uttalat denna slutsats och äfven handlat derefter. Om skattebönderna i Upland skrifver han, »att de låta sig tycka, efter de äro med lagligt arf, köp eller eljest komne till slike skattehemman, måge de väl fara med dem huru dem synes, m. m. Der svare vi så till, att så länge de hålla sådana kronans hemman vid makt med laga bygningar och andre nödtorfter, då måga de väl höra dem till; men när det icke sker, så höra de oss och Sveriges krona till» [10]. Mot samma »vrånga mening» hos skattebönderna i Småland ifrar likaledes konungen med

[9] *Bergfalk*, l. c. s. 33.

[10] Till fogdarne i Upland, dat. Upsala den 15 Apr. 1541. Att bönderna sjelfva hade landboar på sina hemman och deraf togo »styf afrad»,

samma slutföljd, och då de sjelfegande bönderna klaga, att konungens fogdar med dem hålla husesyn, svarar han den 6 Februari 1550: »Så mene vi att det måtte vara oss, som äre riksens herre, efterlåtet att hålla hysesyn med skattebönderna, såsom det adeln efterlåtet är med deras landboar». »För husröta» — skrifver konungen vid andra tillfällen [1] — »må väl ock räknas, när de hafva låtit skog växa i ängen, och illa dikat och farit med åkern; vi låte oss på kronans vägnar med sådant ingalunda nöja.» Och — hvad som är det vigtigaste — ej få skattebönder ha för sådana orsaker till konungen mistat sin egande rätt.

I allmänhet röjde han de högsta begrepp om sin konungsliga makt, och om han tillskref dess upphof *Gud* och *folket* — för att döma af hans valspråk och hans sista yttringar — så synes dock den gudomliga rätten under en viss tid af hans lefnad i hans sinne stått främst. »I den heliga trefaldighets namn» — sade han, då rådet år 1540 på hans blottade svärd svor honom såsom arfkonung lydnad — »och utaf den allsmäktige Guds gudomliga kraft och makt, hvilken oss och alle våre konungslige och furstlige lifsarfherrar, ifrån arfvinge till arfvinge, unt och förlänt är, öfver eder och alle våre undersåtar på jorden att styra och råda, utsträcke vi detta rättvisans svärd öfver eder till ett vitnesbörd: dermed svärjer!» [2]. Han har ock derefter, utan att afvakta den senare egentliga arfföreningen i Vesterås, redan kallat sig *arfkonung* [3].

Med dessa tänkesätt har konungen ej funnit på minsta vis oförenligt att vid utbrotten af missnöje hos folket förklara, det han vore färdig att bättra och rätta hvad som till äfventyrs vore felaktigt i regementet; de kunde väl gifva sitt missnöje utan fejd och uppror till känna; hos konungen skulle de klaga, om hans embetsmän något förgått sig; han kunde ej fara till

---

så att hemmanen förföllo, kunde konungen ej lida. År 1551 den 26 Maj förbjöd han skattebönders landboar att göra skatt till annan än kronan.

[1] Till Mats Ingemarsson. Gripsholm den 29 Juni 1547. Till skattebönderna i Småland, som ej hålla sina hemman vid makt, den 4 Febr. 1553. *Registr.* i riksarkivet.

[2] Se eden hos *Tegel.*

[3] »Eder rätte regerande arfkonung». Regementsform i Vestergötland den 9 April 1540. *Stiernman,* Riksd. och Mötens beslut, 1 del. s. 163. Till den menige man i Distings marknad den 3 Febr. 1541. *Registr.*

hvar man i riket och höra huru dem går. Vi ha under upproren sett, med hvilken sjelfständighet de för tillfället fredliga landskaps menigheter uppträda såsom underhandlare och medlare, dertill uppmanade af konungen sjelf. I allmänhet erkände han folkets politiska makt genom en fortgående, inför detsamma aflagd räkenskap och förklaring öfver sin regerings handlingar. Sådant skedde ej blott på riksdagar, utan merendels årligen på de stora marknaderna, särdeles i det egentliga Sverige, der demokratien var starkare, och der konungen endera sjelf infann sig vid dylika menighetens samlingar, såsom i Upsala, Strengnäs, Vesterås, för att hålla så kalladt burspråk med allmogen, eller ock, med ursäkt för sitt uteblifvande, i samma ändamål sände några af rådet med sina skrifvelser. Dessa innehålla endera berättelser om krigshändelser (det var den tidens bulletiner) och befarade fiendtliga anslag, eller förloppet af underhandlingar eller förklaringar i afseende på upproren eller den nya läran (hvilken konungen aldrig ville erkänna för ny) och folkets fordran att i allt förblifva vid, hvad det kallade, »gammalt och fornt», eller räkenskap för utgifter, eller framsättningar om andra regeringsärenden, ej sällan hushållsråd, underrättelser om konungens helsa, o. s. v., alla i ett språk som redan genom dess egna stämpel skulle bevisa, att de utgått från honom personligen, om man ej hade hans eget intyg att han, af brist på skicklige embetsmän, sjelf mestadels förestått sitt kansli [4]. Arbetsamheten öfversteg hos honom, liksom utan undantag hos alla hvilkas verksamhet lemnat spår efter sig, långt det vanliga måttet [5]. Han plägade säga till sina söner: »I skolen alla saker väl begrunda, fort verkställa och dervid blifva, skjutande ingenting till morgondagen. De rådslag, som ej i rättan tid blifva utförda, likna moln utan regn i svår torka».

---

[4] Man finner i registraturen stundom antecknadt i brädden: *scripsit Regia Majestas* — *dictavit Regia Majestas;* men det sista har troligen i allmänhet ganska ofta varit fallet. — Konungen var mycket mån om språkets renhet: »Yttermere må du säga din skrifvare», befaller han 1529 fogden Lars Bröms, »att han blifver vid sitt modersmål svenska, och skrifver oss icke *jeg* för *jag* till».

[5] J'ai souvent parlé avec le dit roi Gustavus, qui était prince fort haut et puissant, fort dispos et agile, et d'une peine et labeur incrédible. Quant á son esprit et industrie, ses grandes et mémorables entreprises, sa prudence pour les conduire. aussi la sage administration et conservation du dit royaume par si longtems, et l'heureux succès de tous ses desseins, le recommandent tellement, qu'il doit justement avoir surmonté toute ouïe». *Correspondance de Charles Dantzai*, Ministre de France à la cour de Dannemark. *Skand. Handl.* XI: 25.

Sanningen tillhör likväl att ej fördölja, det dessa bägge olika sidor af Gustafs regering stundom hos honom äfven visat sig i de båda motsatta ytterligheterna af demagogi och despotism, för öfrigt med hvarandra beslägtade som listen med våldet. Demagogisk kalle vi en politik, som leder massorna med att bedraga dem; och historien visar, att öfver allt, der de omedelbart inverka på styrelsen, en sådan politik, ej mindre än i despotier, gjort sig gällande. I Sverige, med så mycken demokrati, var den gammal. Sturarne voro inga föraktliga mästare i denna konst, och biskop Hemming Gadd hade i densamma kunnat vara lärare. Den utgick ur hela deras belägenhet såsom folkledare med en i många afseenden obestämd och tvetydig makt, bekämpande unionen utan att våga bryta den. Gustafs bana var öppnare och större. Men äfven han, i synnerhet under dess tidigare hälft, fann sig bragt till samma medel. Det kan ej undgå någon, att hans löften i farans stund ej alltid voro att lita på, då den var öfverstånden. Redan Dalkarlarne i sitt första uppror klaga, att de aldrig af honom fingo veta sanningen. Smålänningarne under Dackefejden trodde ej den erbjudna amnestien. Med rätta; då konungens egna bref till hans höfvidsmän bjuda, »att de skulle bruka list och lämpa med de skalkar, *skulle man än lofva och tillsäga dem allt det möjeligt vore;* emedan *de* ju intet hålla hvad de lofva» [6].

Under några år blir en främmande inflytelse på hans rådslag och handlingar märkbar. Den härrörde mest från *Konrad Peutinger* eller, såsom han sjelf kallade sig *von Pyhy*, en nederländsk jurist, som 1538 kom till Sverige, genom kunskaper, smicker och förslagenhet vann konungens förtroende, fick stora inkomster och uppsteg till värdigheten af *öfverste kansler, regements-, krigs- och sekreteråd;* hvilken långa titel kan tjena till prof på den stil han för en tid införde i rikets offentliga handlingar, och som i synnerhet är outtömlig på osvenska ord om »den höga och konungsliga makt, våld och fullkomlighet». Det var en af de förslagsmakare, som, der något nytt är på färde, tränga sig till regenterna: en äfventyrare, såsom Luther sedermera i bref till konungen honom kallar. Han var författare till den ed [7], hvarigenom år 1540 i Örebro arfriket först besvors,

---

[6] Bref till riksmarsken Lars Siggesson, herr Johan Turesson med flere rikets råd och höfvidsmän i Östergötland församlade. Stockh. den 22 Aug. 1542. *Registr.* i riksarkivet.

[7] »I konung Göstas tid var Konrad von Pyhy, en utlänning, öfverste rikskansler, hvilken emot riksens lag och frihet sattes öfver alla in-

hvilket de store ej kunde förlåta honom; men han blef tillika så förhatlig för folket, som sade att de med den tyske kansleren fått en ny konung och herre i landet, att Gustaf i ett offentligt påbud sjelf måste taga hans försvar. Den så kallade »regementsformen för Vestergötland» [8], äfven af nyssnämda år, kan tjena till prof på den författning kansleren ville ge riket. Man ser en provincialstyrelse, sammansatt af en ståthållare eller underkansler (som tillika var så kallad konservator i religionsärenden), fyra medråd eller bisittare och en sekreterare, som under konungen och dess högsta regementsråd skulle förestå regeringen, lagskipningen och med biträde af kungliga kammarråd, äfven kronans kammarränta, de kungliga kammargodsen samt *politien;* det sista, liksom mycket af det öfriga, ett nu först i Sverige hördt ord, men som synes ha väckt mycken förskräckelse, emedan ibland de anklagelser, för hvilka konungen måste taga sin tyske kansler i försvar inför bönderna, äfven var den, att de ej mer skulle få brygga och baka i fred [9]. Denna polis skulle utöfvas af en så kallad »ridtmestere» (tillika medråd i regementet) och en »umrijdande roothe», som skulle fördelas på de allmänna landsvägar, bespörja hvars och ens värf och handling, fasttaga misstänkta personer och af ut- och inländska köpmän fordra »vägabref eller passport». Om denna regementsform med sin polis någonsin kommit till verkställighet må betviflas. Ej långt efter dess utfärdande utbrast det sista stora upproret, ibland hvars anledningar äfven voro utskrifningen af den hjelpskatt, som konungen med sitt regementsråd, enligt denna regeringsform, egde att *besluta;* samt den nya skattläggning som 1540 påbjöds [10]. Tre år derefter störtades Konrad von Pyhy, om hvilken konungen säger, »att han mycket beställt, mer till vårt och Sveriges rikes argesta än

födda. — Kom nya eder och ceremonier till väga, såsom skedde i Örebro. — Understod sig göra en ny lag och landsstadga (regementsformen för Vestergötland 1540). — Så ock Norman, som ville att adeln skulle annamma sina gods länsvis efter tysk ordning». *Erik Sparre,* Postulata nobilium 1593.

8 *Stiernman,* l. c. I: 137.

9 Konungens bref till de härad, som ligga omkring Upsala. 1540.

10 Denna räknas utan tvifvel till de »otillbörliga tungor och beskattningar» hvaröfver klagades, enligt konungens bref till allmogen i Upland år 1540. Smålänningarne blefvo efter upproret verkligen befriade från hjelpskatten (som å nyo beslöts på Linköpings möte 1544 med rådet och adeln), men måste i stället gifva konungen några tusen oxar försoning.

bästa»[1]. Återkommen från en beskickning till Frankrike, anklagades han för tvegifte och försnillning af en stor summa penningar, miste sina embeten, och slutade sina dagar i fängelse på Vesterås slott.

Att Gustaf sjelf på längden skulle velat anförtro sin myndighet i provinserna åt en så sammansatt förvaltning (den kollegiala formen i provincialstyrelsen är ännu okänd i Sverige), synes så mycket mindre troligt, som han i allt sådant älskade den genaste vägen, det personliga ingripandet. Det omedelbara förhållande, hvari han stod till sina fogdar, lemnade ej en gång innehafvarne af de stora länen, som tillika voro konungens ståthållare, mycken myndighet öfrig. Deras befattning med hans egna landboar inskränkte han uttryckligen[2], och hans enskilda gods voro numera i alla delar af riket ganska talrika. Såsom beslägtad med de förnämsta ätter i landet, kunde han personligen dela den tillåtelse han utverkat åt adeln att återfå slägtegendom, som var kommen under kyrkan, liksom han ock i detta afseende sjelf hade föregått med exempel. I följden måste månget närmare anspråk vika för konungens, och det befinnes äfven, »att Kongl. Maj:t ofta räknade sig i slägt med en och annan, som ej alldeles på dess slägttaflor kunnat uppföras»[3]. Hvarför ock de gustavianska arfgodsen, som ännu i Karl IX:s hand (oberäknad den andel som hertig Johan af Östergötland då innehade) utgjorde öfver *två tusen sju hundrade gårdar*[4], i femtio år efter Gustafs död voro föremål för tvister och frågor om återbäring. De hade ej endast blifvit ökade genom de nämda medlen. Denna regerings handlingar äro fulla af bevis, att konungen dels har fordrat gods och gårdar af egarne, mot löfte om ersättning, som ej alltid lärer utfallit, dels emottagit dem till skänks af sådana som ej voro

[1] Bref den 4 Januari 1553 till Lars Siggesson Sparre. Med Pyhys efterträdare Kristofer Andersson (Röd), hvilken äfven som riksråd skref sig *artium liberalium magister*, var konungen lika litet belåten. Denne rymde till Lübeck och dog i landsflykt. Gustaf besatte sedermera ej kanslersembetet.

[2] Bref af Upsala den 14 April 1541, att ej de som innehafva förläningarna, utan konungens egna landbo-fogdar, skola uppbära af konungens landboar den så kallade årliga *fodringen:* en afgift uppkommen deraf, att hästar voro kringdelade på hemmanen till fodring.

[3] Örnhjelms redan anförda, på konung Karl XI:s befallning uppsatta relation om kyrkogodsen.

[4] Konung Karl IX:s bytesbref af arfgodsen emellan sina söner. Stockholm den 16 Okt. 1610. *Orig.* i riksarkivet.

egare [5], dels helt enkelt tillegnat sig dem, emedan de voro honom väl belägna [6], hvarvid våldsamma åtgärder mot de gensträfviga ej alltid uteblefvo [7].

Med alla sina slägtingar hade konungen arfstvister. Han ansåg sig för öfrigt som universalarfvinge till kyrkornas, klostrens och de andliga stiftelsernas silfver och lösören, hvarvid ej en gång kopparkärl och tennstop glömdes [8], inträdde i biskopens ställe såsom medarfvinge i alla presthus, och var dervid ej nöjd med minsta andelen [9], tog vid ledigheter ej sällan en längre tid inkomsten af de större pastoraten, emot det att han

[5] Dertill med har Kongl. Maj:t låtit vederkännas åtskillige gods, dock icke uti annan intention, än att vederbörande förmedelst lagligt byte skulle få deras fulla vederlag igen uti andra gods, hvilket likväl drog långt ut och kom i Kongl. Maj:ts lifstid ej till någon fullbordan, dessutan hände, att en och annan af undersåtarne hade förärt Kongl. Maj:t deras förmente rättigheter till åtskilliga gods, hvarpå Kongl. Maj:t lät kännas vid godsen, ändock sedermera befans, att de samma, som godsen förärte, dock ingen rättighet till dem hade.» Öfver sådant klagades efter konungens död vid 1561 års riksdag. *Örnhjelms* relation.

[6] Till Nils Persson om några gårdar som hustru Brita, Lasse Anderssons efterlefverska, tillhörer (med betydlig ollonskog). »Vele vi att du på våre vägnar kännes vid samme gårdar och skattlägger dem.» Vadstena den 18 April 1550. *Registrat.* i riksarkivet.

[7] Till Simon Nilsson, att han låter Per Olsson i Skeke ur fängelset, efter han upplåter Kongl. Maj:t en gård Hjelmsta i Husby-Långhundra, den 14 September 1559. *Registrat.*

[8] I instruktionen för fogdarne i Upsala län den 1 Juni 1548 bjudes, att de skola ransaka hvar koppar- och tennkärilen i gillestugorna på bygden tagit vägen. Der stadgas ock, att alla *utängar* (skogsängar) i häradena skulle läggas under Upsala slott, äfven alla goda fisken i sjöar och strömmar, eller tillses att slottet får deraf sin del; för öfrigt förbjudes fogdarne att pocka, truga och öfverfalla bönderna; och icke heller må de »dricka sig för mycket druckne». *Registrat.*

[9] Fogden Lars Ersson i Vestergötland hade begärt veta konungens vilja om 400 lod silfver och 500 mark penningar, som herr Måns Ambjörnsson i Skara lemnat efter sig. Konungen, ehuru han var ihågkommen i testamentet (hvilket ofta skedde både af andlige och verldslige, i stället för den del, som fordom plägade gifvas till kyrkan), svarar den 21 Mars 1549: att der slikt arf föll i förtiden efter sådane rike prester, plägade bisperne taga mest allt samman till sig. Arfvingarne må ge en skrift ifrån sig, huru de äro sinnade i den evangeliska läran, så vill konungen vidare betänka sig. — Konungen väntade ej alltid på innehafvarens död. Han skrifver till fogden på Stegeborg den 29 Juli 1544: »Vi hafve förstått, att den tjocke herr Peder, som här till dags haft Grenna gäll, vill det öfvergifva och sätta sig på ett skattehemman. Så skall han hvarken hafva det eller hemmanet, efter oss tvifler fast om hans saker, utan må han draga till Vadstena och der blifva borgare. Han hafver nog så mycket i förråd, att han hjelper sig i sin lifstid.» *Registrat.*

sjelf lönte presten, dref sjelf åkerbruk, bergsbruk och handel med alla landets alster, mer än någon i sitt rike, och samlade derigenom ganska stor rikedom. För sina fogdar var han en förskräckelse. Också voro de, liksom han sjelf, i fråga om inkomster ej särdeles samvetsgranna. Vid Salberget, der, såsom vanligen vid större grufvor, den tiden var fristad för alla, utom gröfre brottslingar, måste äfven »lösa qvinnor, som lågo der på deras skalkhet och onda lefverne», betala konungen 2 öre i veckan. Deremot sparade han också icke sin förmögenhet för rikets tjenst. Det lübska kriget hade medtagit alla hans tillgångar, hvartill kom en vådeld på Stockholms slott, »der vi», säger han, »ginge så blotte utaf, att vi icke hade mer än en kjortel (rock), och en liten silfkanna, der vi kunde dricka ur». År 1537 började han åter upplägga silfver. Dackefejden, klagar han, kostade honom hvad han i sju år samlat. Han begynte å nyo och lemnade, oaktadt de sista årens krig och de stora utomordentliga kostnader, som giftermålen inom kungliga huset och Eriks engelska frieri medförde, dock fyra stora, hvälfda källare, som, af en kamererares namn, kallades *herr Eskils gemak*, fulla med silfver vid sin död, och dessutom flera förrådshus uppfylda af dyrbara varor. I senare hälften af sin regering upprättade han så kallade *afvelsgårdar* i alla delar af riket; i Norrland köpte man sig ifrån dessa temligen fruktade inrättningar med tillbud af en årlig förhöjning i skatten[10]. De voro egendomar, som konungen tagit under egen förvaltning, för att tillika der underhålla ett antal ryttare eller knektar till rikets försvar. Vid flera af dessa drefvos både åkerbruk och boskapsskötsel i stort, och på Gripsholm hade drottning Margareta under sin egen uppsigt en så stor ladugård, att den sköttes af två och tjugu pigor[1]. Konungen uppehöll sig sjelf ofta på dessa gårdar, till hvilka de kringboende bönderna gjorde dagsverken, hvarom fogdarne få befallning att »fogeligen» med dem

---

[10] Konungen bifaller detta för Ångermanland och Medelpad i bref af den 29 Oktober 1556. Orsaken till böndernas fruktan finner man i följande konungens bref till ståthållaren i Vestergötland Gustaf Olsson (Stenbock) den 17 April 1558: »— — Vore en stor fördel, att de sköne gårdar, hvilke nu en hop bönder besitte, och göre ringa till kronan, kunde hållas afvel på, — hvarmed krigsfolk kunde uppehållas till rikets defension, så att vi icke alltid behöfde fordra gärder af den menige man.» *Registrat.*

[1] Uppgift af herr öfverkammarherren Stierneld ur slottets gamla räkenskaper. I riksregistraturen för 1548 finnes för den 14 Januari ett så lydande konungens bref till en fogde i Småland: »Vår käre husfru

öfverenskomma. Man har ännu föreskrifter af honom i de minsta hushållsmål, och rikets handlingar likna stundom journalen för ett stort hushåll. Med åren blefvo dessa gårdar hans käraste sysselsättning och slutligen hans ålderdoms svaghet. År 1556, då han under ryska kriget besökte Finland, utsåg han sjelf flera nya dylika, på hvilka nedlades betydlig kostnad (också befans efter hans död, att de kostat mer än de inbragte); hvarjämte de ypperliga lägenheterna till fiskeri och vattenverk »i de sköna elfvarna» ej undgingo hans uppmärksamhet. För att upprätta register på konungens gods afgingo år 1558 till landsorterna särskilda utskickade, som tillika hade åtskilliga ekonomiska planer sig anbefalda, hvilka ej i allt synas verkställbara[2], men åtminstone bevisa, att han ansåg riket som sin egendom.

Man finner ej, att konungen tviflat på behörigheten af sitt handlingssätt eller särdeles högt anslagit de kränkningar af enskild rätt, som dermed ofta följde. De syntes honom försvinna i det helas högre välstånd, hvilket han aldrig underlåter att i motsats mot förra tider framställa, stundom med färger som visa en djup känsla af en väl ordnad huslig lefnads lycksalighet. »På denna tid», skrifver han en gång till menige man i Upland, »måge både menniskor och kreatur om morgonen tideligen med god fred uppstå, och hvar och en gå glad till sitt arbete och näring. Edre dränger och piger gå utan sorg, gladelige och fredlige ut i marken uppå deras arbete, sammalunda komma de om aftonen gladeligen och i frid hem igen. Alle berg och dalar, åkrar och ängar stå nu öfver allt väl tillprydde. — Dock

Margareta har beklagat sig, att de mjölkkor, som Sigfred Jönsson skickade till Gripsholm, icke vore så gode som vederbör. Hvarför han bör allvarligen förehållas, att vi hafve ett föga behag dertill, att han ej mer aktar hvad honom befalles.»

[2] Den under Erik XIV så mäktige *Göran Perssons* första offentliga uppdrag var en sådan beskickning. Hans instruktion innehåller bland annat, att sumpiga ängar skulle utdikas genom böndernas dagsverken, eller om det ej går an, skulle fogdarne deraf låta göra insjöar. — Stundom behandlade konungen sådana angelägenheter ganska glädtigt. I Nordinska samlingarna på Upsala bibliotek fins en afskrift af ett köpe- och fastebref, som konung Gustaf I egenhändigt skall ha tillskrifvit Lars Kafle på Halqved i Upland, så lydande:

»Helsa med Gud Lasse Kafle
Vetta må du
Godze får du
Penga ä mina
Godze ä dina
Gack bort och sätt dig
Gud vare med dig.»

likväl ären I så otacksamme och förstoppade, att I sådana frid och god tid för en synnerlig Guds gåfva och välsignelse ej bekänna velen. — I sen och hören alle omliggande furster, herrer och städer dråpeligen beskatta deras undersåtar, mest hvart år, ofta två gånger om året. — Vi, som för alles eder skuld vårt kammargods fast utöst och förskingrat, hafve dock till denne tid ingen synnerlig skatt lagt på eder, tänkande att I sjelfve någon tacknämlighet tillbjuda skulle, helst den blodtyrann konung Kristierns barn lefva än. — Men I betänke vår anliggande nöd ganske litet, tänkandes I kunnen behålla sådana god frid med edre egne händer hemma i husen». — Brefvet slutar med förmaning att redeligen utgöra tionden (den folket ej synes ha gjort sig särdeles samvete af att innehålla, sedan ej kyrkan utan kronan nu mera njöt största delen, hvarför konungen klagar »att den år från år mer förfalskad och förminskad blifvit»), samt med tillsägelse att plantera humlegårdar, bygga rior, dika åkrarne, rödja ängarna och ringa svinen. Flera af konungens påbud innehålla sådana hushållsråd, som sockenvis utdeltes, och hvilka dens myndighet, som gaf dem, gjorde till befallningar.

På det hela blef folket slutligen af konungens tanka, och länge efter hans död omtaltes den senare hälften af hans regering såsom den lyckligaste tid man i Sverige mindes. Det var ej i dessa dagar som en regent obotligen stötte sig med folket genom egenmäktiga tilltag. Hvar och en hade länge varit van att i sådant afseende fordra en viss rymlighet för sig sjelf. Ur unionens oreda hade folket utgått otåligare för lag än för dess undantag, och mången, som med hårdnackenhet bestridde hvarje allmän tillökning af kronans gamla rättigheter, hvilka nästan råkat i förgätenhet, lät sig nöja med ett maktspråk. Det personliga gälde i allt; också är Gustafs förhållande till folket helt och hållet personligt.

Konung Gustaf I är skaparen af Sveriges kammarverk. Redan på mötet i Vadstena 1524 beslöts, »att Kongl. Maj:t makt hade att låta förfara och i ett register uppskrifva all kronans ränta och uppbörd, och huru många skatte-, krono- och frälsebönder som uti hvart län vore, på det Hans Maj:t måtte veta hvad kronans inkomst och ränta var». Vid reduktionen af de andliga godsen tog konungen till sig ur kyrkor och kloster registren deröfver, hvilka kanhända ock blefvo mönstren för de under honom inrättade kronans jordeböcker. Den första kammarordning, för uppbörden i räkningekammaren, är af 1544 och

af konungen sjelf författad[3]. Nya skattläggningar skedde i alla eller åtminstone de flesta af rikets landskap[4]. Den ledande tanken för dem alla var ett skattens bestämmande, ej mer blott efter *mantalet*, utan efter *jordetalet*, så att den, som egde mer, äfven mer betalte; i stället för att efter gamla sättet hvar så kallad »fullsuten bonde» i skatten räknades lika. Ostridigt har landets odling mycket stigit under konung Gustafs tid. Hvad i detta afseende plägar åberopas, nämligen att säd äfven utfördes, var likväl tillfälligt och får ej räknas såsom bevis, att landet verkligen egde tillgång derpå till eget behof. År 1550 säger konungen sig minnas att på sådan utförsel följt brist, tillåter likväl räkningekammaren att betala en Holländarnes fordran med spanmål, »om så rådligt synes»[5], men tillsäger samma år Stockholms borgerskap att köpa säd i Danzig att dermed bespisa landet. Följande året få de behöfvande undsättning ur konungens egna förråd[6]. Ingen svensk konung har

[3] Man ser detta tydligen af hans flera undervisningar i bref till kammarråden om sättet att inrätta räkenskaperna, och att de ej i dem skulle förblanda det ena årets uppbörd med det andras.

[4] Det första konungens bref om *skattläggning* angår Stockholms län och är dateradt Vallentuna prestgård söndagen för Martini 1530. Han åberopar der »gamla skatteböcker» och talar om en *årlig* skattläggning, hvilket ock synes hänvisa på den gamla metoden. Emellertid finner man skatten för nämda läns härad (deraf flera i Södermanland) samt äfven skatten i Helsingland detta år ökad. Tillökningen eftergafs af konungen under klock-upproret, men återinfördes sedermera. År 1540 synas de nya skattläggningarna ha tagit sin begynnelse. Bref derom finnas i registraturen för detta år till *Vestergötland, Upland, Dalarne, Vesterbotten, Medelpad, Ångermanland, Helsingland* samt hela *Finland*. I alla dessa bref uttryckes den grundsats, att hvar och en må draga skatten som han eger jordegorna till, och icke den ene sitta mer »kejsarfri» än den andre, »skyndandes meste tungan ifrån sig och in uppå de fattige, hvilke minst hafve i jordegorne». Att skatten äfven blifvit förhöjd i *Vermland* samma år (ehuru ovisst om efter jordetalet), ses af konungens bref till Nordmarks härad (den 19 Juni 1540), deri han säger, det de ej må förundra sig, att han vill efter skälighet ha kronans skatt hos dem förbättrad liksom annorstädes han vore ej belåten med deras små utsultne. kor, utan måste de i stället för två kor gifva en gill oxe. — Åren 1555 och 1556 skrifves ytterligare om skattejämkningen i Finland: 1557 till menige man i Österbotten, att skatten nu der vore lagd efter *jordetalet*, hvari konungen ej kan bevilja minskning; 1558, att i Viborgs län »hvars och ens egor skola rätteligen mätas efter stång och aln».

[5] Bref till Botved Larsson.

[6] Till fogdar och prester i Södermanland den 9 Juni 1551, att undsätta bönderna med spanmål af konungens förråd. Det skedde genom lån, som återbetaltes in natura. Den följande citationen är ur konungens plakat om allmogens fattigdom 1555.

lifligare uppmuntrat till landets odling. Han jämför dessa fredliga lyckligare landvinningar med dem, som fordom skedde af »de Göters här», som hungern dref ur Sverige att söka nya hem ända till »Switzerland», säger han, »der de ännu i dag besutne äro». Genom utflyttningar till de »obygda skogar och villmarker uti Norrlanden» voro stora landskap — Helsingland, Medelpad, Ångermanland, Norrbotten — åt Sveriges krona förvärfvade; sådana exempel borde uppmana till efterföljd, »ty Sverige med Finland är, Gudi lof, så vidt begripet, att icke behof är mycket söka och klaga efter utrymme till åker, äng eller andre nyttige egor». Derför ifrar konungen dels deremot, att bönderna för mycket tränga sig tillhopa i de gamla gårdarne, dels taga för sig mer mark än de kunna bruka.

Äfven för bergshandteringen gör Gustafs regering ett nytt tidehvarf i Sverige. Silfvertillverkningen vid *Sala* grufva, som konungen lät rensa från vatten, steg efter 1548 års räkenskaper till 21,738 mark. Öfver *Stora Kopparbergs* grufva klagar han ännu 1553, »att den står vid sitt gamla lag och ej lönar omkostningen»[7]. Detta synes de sista åren ha ändrat sig; ty konung Johan III intygar, att grufvan i hans faders tid på kronans bekostnad blifvit åter upptagen. Dock var den ännu 1563 ej befriad från vatten. Men koppartillverkningen var på andra ställen ansenlig, såsom vid *Garpenberg*, der brytningen säges »hafva ett stort gagn med sig»[8]. De yppersta jerngrufvor i riket vid *Dannemora* hade 1532 blifvit öfverlemnade åt en tysk borgare i Stralsund Joakim Piper med ett bolag, i hvilket den från stockholmska blodbadet illa beryktade Gorius Holst, som fått nåd, äfven var deltagare. Konungen var missnöjd med detta bolag. Först utförde det sjelfva *malmen* till Stralsund och Wismar, hvartill det förskaffat sig tillåtelse, blott för att *probera* hvad deraf kunde blifva[9], såsom det heter; sedan utfördes *tackjernet*, hvilket konungen förbjöd år 1545; ty så, säger han, lyda ej privilegierna, utan hade de dem erhållit för att skaffa in skicklige personer i bergsbrukning, »på det vi ock

[7] Hertig Erik, som konungen år 1554 sände dit, skref till menige Österdalarne att hjelpa ösa vattnet ur den gamla koppargrufvan, som öde ligger.

[8] Konungens bref till hertig Erik den 25 Oktober 1554. Äfven koppargrufvan vid *Åtvidaberg* lät konungen 1552 åter upptaga.

[9] »De före alltid flux ut; likväl kunne vi icke få veta sanningen hvad deraf blifver.» Konungens bref till Olof Larsson, hans agent, såsom det synes, i Stralsund. *Registrat.* för 1533.

det rätta sättet här i riket behålla måtte»[10]. Konungen skickade sjelf dit sådana; ty han hade redan 1533 skrifvit till sin agent i Tyskland[1] att skaffa in i landet »några gode och välförfarne bergsmän», hvilket uppdrag 1534 och 1537 förnyades. I följd deraf inkommo tyska smältare och smeder[2]. Han lät genom dem anlägga hyttor och hamrar i flera delar af riket[3]; och från dessa konung Gustaf I:s egna verk har *stångjernssmidet*, hvilket konungen egnade en särskild omsorg, vidare blifvit spridt i riket[4]; ehuru under de följande oroligheter många af dessa anläggningar förstördes och det gamla *osmundsjernet*[5]

[10] Till Staffan Sasse, Upsala den 10 April. *Registrat.* för 1545.

[1] Den nämde Olof Larsson vinnlade sig sjelf på konungens bekostnad om bergskunskapen.

[2] Bland dessa nämner konungen: »der kleine Hans, vår hammarsmed», som år 1544 försändes till Tyskland att skaffa in smeder; samt Marcus Klingensten, som år 1557 sattes till befallningsman öfver de »månge sköne hammersmedjor, som vi i desse förlidne år mångestädes uppbygga låtit, men förnimme att med samme hammersmedjor går icke alldeles så skickelig till»; troligen densamme som den flerestädes i registraturen omtalte Marcus Hammarsmed. hvilken år 1540 fick Vällinge qvarn nära Stockholm i lifstidsförläning.

[3] Hammarsmedjors anläggning omtalas vid Vånga i Östergötland (med hytta vid Hällestad), vid Motala, vid Nora, vid Fellingsbro, vid Gefle, i Stockholm och på Vermlands berg, hvarifrån konungens stångjern gick till Elfsborg för att utföras. Andra omtalas anlagda af Stockholms borgare i Åkerbo härad af Vestmanland, vid Köping och Hedemora. Märkligt är konungens bref till Marcus Hammarsmed, Upsala den 6 Juni 1548: »Vi hafve förnummit, att du akter tage den hammersmedje i Fellensbro socken fast stor och häftig före och sätta två hamrer i ett hus — — likasom det skulle vare någon domkyrke, såsom mest din sedvane är. — Så må du vete, att vi ingalunda vele, att du bygger så store domkyrker och med sådane svåre bekostnader, efter der ligger icke så stor makt uppå huru godt huset är, först hammeren är god». *Registrat.*

[4] År 1550 skref han till alla hammarsmeder i Vesterås stift att smida bättre stångjern, emedan han sjelf i Stockholm sett att en del af deras stångjern ganske skröpeligen smidt är. En dylik skrapa fingo de som hammarsmedjor bruka på Nora och Lindesberg, den 24 Augusti 1559. Hammarsmedjorna derstädes betalte hvart elfte skeppund i hammarskatt, hvilket år 1558 öktes till 100 skeppund årligen för alla.

[5] *Osmunds-smide* kallades det äldsta och enklaste sättet att med en process (först vid eld af ved) förfärdiga smidigt jern. Detta höggs i smärre, dock i kanten sammanhängande stycken, hvaraf 27, högst 29 (enligt konungens förordnande af år 1529) skulle gå på lispundet. Osmundsjernet utfördes i *fat* af 20 lispund. Ett fullkomligare sätt att få smidigt jern genast ur malmen synes ha varit hvad konungen någon gång kallar *ränneverk* (på tyska *Zerrenfeuer-Arbeit*, se *Rinmans* Bergverks-Lexikon). En smed, som dermed förstod att umgås, kallades

ännu länge utfördes, intill 1604, då man i afseende på jernförädlingen åter började bygga på den grund, som af den store konungen blifvit lagd. »*Sågqvarnar*» voro äfven en nyhet i Sverige, för hvilken man har honom att tacka. Den samme Marcus Hammarsmed, som bygt så många af konungens hammarsmedjor, har äfven för hans räkning anlagt flera sågverk[6]. En svensk byggmästare, som lärt konsten uti Böhmen, införde den år 1531 i Norge[7].

Handeln tog nya riktningar. Med de tyska städerna blef den, efter lübska krigets slut år 1536, åter fri, emot 5 proc. tull af värdet för alla ingående varor[8], och en lindrigare för salt och humla, dock med förbud att utföra så kallade »ätande varor», hvilket förbud man tid efter annan finner förnyadt, men också stundom upphäfvet, såsom för Kalmar år 1546, emedan eljest »der nedre i den landsändan inga synnerlige varor vanka»[9]. År 1545 uppmanade konungen de handlande att befrakta skepp på Vesterhafvet och gaf sjelf exemplet med att låta sända tvänne fartyg till Holland och Lisabon[10]. Trenne år derefter lät han förbjuda handeln med Lübeck[1], och föranledde 1550 en öfverens-

rännare, och konungen skickar en sådan från Dannemora till Hällestad 1548. Han förskrifver från Tyskland någre gode hammersmeder, som visste rätta konsten dermed; äfven *spiksmeder*, *plåtslagare* eller andre konstnärer, »de der inge bierhalsar äre», hvilket sista dock ej alldeles lärer ha lyckats, efter konungen den 5 Januari 1548 skrifver ett eget bref mot »de dryckesbröder vid Dannemora» till fogden Hans Haraldsson. *Registrat.* Den 7 Mars 1548 sände konungen en masmästare, som skall hafva godt förstånd på masugnar, till Vånga, och en kolare med honom. Konungen bestämmer sjelf aflöningen för masmästaren, uppsättare, hyttedrängar, bokare, samt huru mycket skall gifvas för en kolmila af vissa dimensioner.

[6] Konungens fullmakt för denne »att flitigt draga omkring i riket till våre hammersmidjer och sågeqvarnar», den 3 Mars 1548. Äfven vid Upsala, der konungen indrog qvarnen till kronan, hade han i förslag att låta bygga ett sågverk. *Registrat.* för 1544.

[7] *Hvitfeldt*, Konung Fredrik I:s Historia.

[8] Utgående tullen faststäldes 1560 till 3 procent.

[9] *Stiernman*, Commerce, Politie och Oecon. Förordningar, 1: 70.

[10] Konungens bref derom till Botved Larsson den 19 Mars. *Registrat.* för 1545.

[1] Ett bevis på denna tidens lagliga former! Förbudet meddelades de handlande »hemmeligen, dock vid lif och gods». Svenska skepp i Lübeck skulle lönligen begifva sig derifrån, men intet gods, som de lübske tillhör, emellertid få utföras, »emedan de låta sig förmärka med trots och pockeri». År 1548 den 19 April förekommer i riks-registraturen ett försoningsbref till borgerskapet i Stockholm, sedan de betalt 3000 mark i böter, för det de brutit konungens mandat, och troligen menas härmed förbudet mot den lübska handeln.

kommelse mellan städernas borgerskap att afhålla sig från denna handel; dock öfversåg konungen dermed att hanseatiska skepp ännu besökte svenska hamnar. »Efter detta beslut», säger Tegel, »begynte borgare och köpmän här i riket bruka deras seglats till Frankrike, Hispanien, Engeland och Nederland, och icke så mycket, som de förr plägade, till de städer här vid Östersjön — efter de deraf stor fördel hade, att de vestvart fingo köpa utländske varor af den första hand, som de i Lübeck och andre städer vid Östersjön måste köpa ur den tredje eller fjerde». Med Frans I hade Gustaf 1542 knutit ett förbund till ömsesidigt försvar, äfven åtföljdt af ömsesidiga handelsförmåner, hvilka år 1559 i fördraget med Frans II utvidgades och nogare bestämdes. Det från Frankrike införda saltet blef tullfritt. Den år 1526 ingångna handelstraktaten med Nederländerna förnyades 1551, och samma år afslöts en dylik med England. I den åren 1526 och 1537 bekräftade freden med Ryssland erhöllo svenska köpmän fri handel i Ryssland och tillåtelse att åter uppbygga deras gamla faktori i Novgorod. Med Danmark ingingo bestämmelserna angående handeln i alla fördrag, ehuru denna handel för särskilda orsakers skull af konungen mer blef hindrad än gynnad. Han lät göra sig underrättad om och kungjorde hvilka svenska varor voro bäst afsättliga, för att ifrån Frankrike erhålla vin och salt, från England kläde, tenn och bly, från Nederländerna sidentyg, lärft, kryddor och socker, från Danmark salpeter och humla, från Tyskland värjor, harnesk, messingsvaror och kramgods[2].

År 1559 sysselsatte den utrikes handeln 62 svenska skepp, till 3,534 lästers drägtighet. De utförde osmundsjern, stångjern, spiror, master, läkter, sågbräder, ved, smör, talg, tran, skälspäck, lax, ål, hudar, bockar och hästar[3]. Koppar, som ej finnes upptagen bland detta årets utförsel, nämnes eljest såsom exportvara, äfvensom tjära. Finnarnes handel med fisk, bräder och tjära hade konungen år 1539 inskränkt till Stockholm. Han anlade Helsingfors i Finland år 1550, med plan att göra denna stad till en medelpunkt för handeln med Ryssland, såsom Reval och Riga hittills varit[4]. Han uppmuntrar till denna handel, hvaraf främmande hittills dragit profiten. Denna plan hade lika liten framgång som de föreställningar hans sändebud

[2] *Stiernman*, l. c. I: 109.
[3] *J. Bergius*, Stockholm för 200 år sedan. Inträdestal i Kongl. Vetenskapsakademien 1758.
[4] *Stiernman*, l. c. I: 112.

framförde till drottning Elisabeth i England år 1556, »att hon ville låta förbjuda den nya seglats utmed Norge in i Ryssland (till Archangel), som hennes undersåtar i dessa nästlidne år begynt, utan hellre låta dem besöka Sveriges land, särdeles den namnkunniga stad *Elfsborg*, som ligger vid Vestersjön och har en god hamn[5]. Nämda stad, af konungen anlagd, var, såsom den tiden Sveriges enda stad vid Vesterhafvet, föremål för hans synnerliga uppmärksamhet. Men han klagar i hårda ordalag öfver de svenskes ringa fallenhet för handel[6]. Inne i landet bestämdes de marknader, som främmande köpmän endast skulle få besöka[7]. Hans grundsatser voro: att städerna borde uteslutande drifva handeln, hvarför han förbjöd den för adeln (hvilket ej blef efterkommet), för presterna, för sina egna fogdar och för allmogen med undantag af Norrland, der i afseende på landets gamla sed en handelsman skulle få vara i hvar socken[8], och att inom städerna hvar och en så mycket som möjligt borde drifva ett visst slags handel eller handtverk, hvarför man ock under honom ser de första af regeringen bekräftade skråordningar. Hans »Ordinantz för Stockholms stad» år 1557 innehåller i afseende på ordning och renlighet föreskrifter, som ännu äfven i Europas större städer saknades. Nästan intet handtverk undgick hans blick. Han införskref byggmästare, stenhuggare, murmästare, snickare och satte unga drängar hos dem i lära. Han anlade ett eget skeppsbyggeri vid Vestervik. En konstnär, Anders Målare, som han äfven nytjar att ge ritning eller »skamplun» till bygnader, får en del af tionden i Nyköping. Till en Knut Målare i Stockholm sände konungen sjelf en lärjunge. Drifves ett visst handtverk med särdeles skicklighet af allmogen i någon del af riket, såsom klensmidet i en del af Vestergötland, så bemödar han sig att sprida det till andra. Till bönderna i Lerbäck skrifver han sjelf, att de vid hans hög-

---

[5] *Registrat.* för 1556.

[6] Till Lödöse borgare skref han: »När några skepp eller främmande köpmän komma till byn, fallen I dem öfver alle i sänder, som en hop svin, dyrkandes upp hvad der kommer in». Den som hade ringaste förståndet vore ibland dem högst uppsatt, »om han hade bästa steken och mäktade lägga upp mesta ölet». *Hallenberg*, Om mynt och varors värde under konung Gustaf I:s regering, s. 147.

[7] De voro de gamla: Distingen i Upsala, Samtingen i Strengnäs, Mormessan i Vesterås, Henriksmessan i Örebro, Persmessan å Tingvalla i Vermland och i Linköping o. s. v. *Stiernman*, l. c. I: 21.

[8] Konungen klagar: »att Norrlänningarne försmå åkern och bruka köpenskap, som något lättare må vara». *Stadga om Köphandeln* 1546.

sta straff och ogunst ej måtte nytja »ondt rödt jern» vid tillverkningen af sitt stål, emedan deraf bli dåliga liar. För öfrigt trodde han sig kunna styra handeln genom förbud och taxor, af hvilka flera verkade förtryck och äfven uppror. Så blef hans förbud för Smålänningar och Vestgötar, att sälja deras oxar öfver danska gränsen, eller högre än till ett visst värde åt honom sjelf eller dem, åt hvilka han förpaktat denna rättighet, en af orsakerna till Dackefejden. Ej särdeles fördelaktigt kan man heller döma om hans stränga påbud att upprätthålla myntets värde, under det han försämrade dess inre halt [9].

På Vesterås riksdag 1544 förordnades, att »alle allmänne vägar skulle genom den menige mans tillhjelp och omkostnad rymmas och rödjas [10]. Det fans vid denna tid ej vagnsväg mellan Göta- och Svealand öfver Tiveden. Det var äfven i militäriskt afseende som den nämda författningen togs; ty konungen bestämde då vid dessa »härstråter» [1], såsom de kallas, äfven vissa vapenplatser, der krigsfolket vid påkommande fara borde samlas, och hvilka skulle befästas [2]. Adeln och städerna skulle uppgifva med huru mycket manskap de kunde vara konungen till tjenst, och vid fiendtligt anfall hvar femte eller sjette man, eller i högsta nödfall man ur huset gå emot fienden. Det var likväl konungens sed att så mycket som möjligt spara allmogen dessa uppbåd, och han påminner ofta om den säkerhet

[9] Då befallningsmannen på Åbo slott sände ett myntprof, hvilket konungen fann för fint, yttrade han sig: »Man hade tagit mera till kettils af det som mest kostar, än som behöfdes, och vest du väl sjelf, att man hafver bättre råd till kål än fläsk, och när man låter för mycket fläsk i kålen, så plägar han blifva osund och icke mycket väl bekomma dem som ätan skola». Sådant kallade konungen att låta slå ett för fett mynt. *Hallenberg*, l. c. s. 291.

[10] I planer att befordra den inre rörelsen genom kanaler och inrättningen af forvagnar grep han långt framom sin tid. — Väddö kanal, som man först i våra dagar fullbordar, anbefaltes af konung Gustaf 1553. Forvagnar till rörelsens underlättande, som ännu saknas eller först begynna uppkomma, befalte han inrättas emellan Falun och Vesterås och emellan Stegeborg och Vadstena. *Registr.* för 1548.

[1] De, hvilka förde ifrån då varande danska gränsen uppåt landet, uppräknas i Vadstena beslut 1559, då samma angelägenhet åter förekom. *Tegel*, II: 365.

[2] I synnerhet Elfsborg, Jönköping och Vadstena. Slotten vid Gripsholm, Svartsjö, Vesterås, Strömsholm, Vadstena, Kronoborg, Upsala och Stegeborg äro till största delen af konungen uppbygda. I planen ingick äfven att befästa Upsala (bref till m:r Påfvel Byggmästare om den skamplun han hafver gjort till den befästning i Upsala; *Registr.* för 1544), samt att anlägga ett fast hus i Dalarne. Stockholms slott blef äfven af Gustaf tillökt och ytterligare befästadt.

riket njuter under honom, som håller ett ordentligt krigsfolk, emot unionens tider, då bonden så ofta måste taga matsäcken på ryggen och draga i fält. Mot slutet af konungens regering var den inhemska, genom årslön eller i borgläger (denna tids uttryck för inqvartering) underhållna krigsmakten 12,934 knektar och 1,379 ryttare, samt 549 knektar och 296 ryttare tyskt manskap [3]. Enligt ett beställningsbref för Kongl. Maj:ts krigsfolk vid ryska gränsen den 9 Oktober 1555, erhöll ibland de inhemska hvar »höfvitsman öfver knektarne» (kapten) i månadspenningar sex mark (som då ungefär svarade mot 2½ riksdaler i silfver), hvar »befallningsman» (löjtnant) fem, hvar knekt fyra mark, en »skytt», d. v. s. en ryttare med skjutgevär, åtta mark, hvaremot de skulle underhålla sig sjelfva och icke taga något af konungens undersåtar. Ryttarne klaga öfver otillräcklig aflöning. Den ringa skilnaden emellan befälets och manskapets faller i ögonen; men det förra hade troligen flera sätt att öka sina inkomster, och af ett konungens förbud ses, att oloflig permittering varit ett dylikt. Det utländska krigsfolket hade högre sold. I det nämda antalet är ej adelns rusttjenst inberäknad. Den bestämdes nogare af konungen; nedsattes mot slutet af hans regering, men blef det oaktadt aldrig fullt utgjord. Gustaf skapade äfven den första sjömakt i Sverige, då man förut, enligt hans eget uttryck, endast hade »en hop skärjebåtar och annat prackeri, der hvarken hjelp eller tröst medföljde» [4]. Venetianska byggmästare, som han införskref och frikostigt betalte, öfvade och lärde i Sverige ut skeppsbyggeriet, och den skicklighet, hvarigenom i synnerhet Finnar och Norrlänningar snart deri utmärkte sig, blef en frukt af denna konungens omsorg. Hans skepp voro till en del ganska stora; ett var besatt med 1,000 soldater och 300 matroser [5]; skeppet Elefanten, som brukades i lübska kriget, var större än något man förut sett i Östersjön. Dessa skepp förde flera stycken, än bruket är nu för tiden; men dessa voro mindre. I ryska kriget nytjade

---

[3] År 1557. *Afhandling om svenska krigsmakten ifrån konung Gustaf I till Gustaf Adolf*, af C. Adlersparre. *Vitt. Hist. och Ant. Akademiens Handl.*, 3 del. s. 307. Den nämda inqvarteringen var en af orsakerna till Dacke-upproret: »Oss fruktade det skulle icke allom väl behaga, att de knektar blifve så kringlagde till adeln och presterna», skrifver konungen den 1 Mars 1541. *Registr.*

[4] *Tegel*, II: 168.

[5] *Olaus Magnus*, lib. X. c. 3.

konungen äfven ett slags skärgårdsfartyg eller kanonbåtar med tio till tolf par åror.

De äldre undervisningsanstalterna i riket voro för nära förenade med den gamla kyrkan, att ej indragas i dess fall. Hvitfeldt och Messenius förmäla väl, att Gustaf år 1540 åter upprättat det sedan tjugu år nedlagda universitetet i Upsala; och tvänne år förut beklagar konungen att omständigheterna ej ännu tillåtit honom bringa denna sin önskan till verkställighet. Vi ha i denna regerings handlingar ej funnit något spår att detta verkligen skett, men väl åtskilliga bevis på konungens omsorg om skolorna, hvilka likväl icke lära uppfylt sin bestämmelse, för att döma af det ljungande bref han året före sin död skref till biskoparne angående beskaffenheten af de personer, som honom lemnades till rikets tjenst ur *skolestugorna*[6]. En lärd, utomlands vistande Svensk uppdrager vid samma tid en mörk tafla öfver tillståndet hemma i detta afseende och förmenar, att det myckna församlade guld och silfver, krigsförråd och skepp, vapen och befästningar äro mer skadliga än till gagns, då af hela den hop konungen låter underhålla i alla landsorter, icke utan sin stora bekostning och undersåtarnes större obeqvämlighet, ej funnos tio, hvilkas råd han kunde bruka i rikets ärenden, och detsamma gälde om adeln, kyrkans förmän och presterna[7]. Ståthållare och höfdingar hålla en särskild person att läsa och besvara konungens bref, emedan de sjelfva ej kunna det. På de andliges råhet och okunnighet finnas många bevis. Deras sätt att omfatta reformationen var

[6] Den 16 Aug. 1559. *Celsii Monumenta Politico-Ecclesiastica*, p. 41. Förhållandet synes således föga ha bättrat sig sedan 1533, då konungen skref till alla stift: huru som skolorna storligen förlagde varda, så att der tillförene plägade vara 2 eller 300 djeknar, der är näpligen ett halft hundrade, dä å andre ställen skolorna äro platt ödelagda, hvilket till störste delen kommer deraf, att folket ej som tillförene ville skicka sina barn till skola, ej heller komma djeknarne till hjelp med allmosor, såsom de pligtige äro. Hur skall kristendomen blifva beståndande. då inge födas upp som derpå akta skola? — När edre kyrkeprester falla ifrå, hvar vele I få andra? — Derför råde och förmane vi eder att sätta edre barn i skole och hjelpa dem som gå i skole. — Och hvar någon för eder vill säga, att de nu intet annat lära än *svenska* i skolorna, så sätter ingen tro dertill. — Låt ingen brist finnas på eder sida; på lärdomen skall ingen brist finnas. *Registr.* för 1533.

[7] Bref af Göran Gylta till en svensk herre. *Celsius*, l. c. p 53. Konungen stod sjelf i brefvexling med denne man och understödde honom. liksom han äfven finnes ha gifvit flere studerande understöd att besöka tyska universitet. — År 1554 återkallar han sex sådana, emedan han behöfde deras tjenst hemma. *Registr.*

ofta att gifta sig med sina hushållerskor och derigenom legitimera de af dem födda barn [8]. Man ser att i katolska tiden en sådan hushållerska eller »forsia» vid prestens död plägade få ett visst underhåll af socknen [9]. De evangeliska predikanter gåfvo ej sjelfva alltid uppbyggliga föredömen. Johan Kökemästare, först munk, sedan lutheran, kyrkoherde i Stockholm och gift, blef af konungen afsatt och fängslad för otuktigt lefverne [10]. Upplösningen af den gamla kyrkans disciplin medförde, innan den nya hunnit stadga sig, i allmänhet ofördelaktiga verkningar på de husliga sederna. Konungen, sjelf ren och vördnadsvärd i seder, ifrar ofta mot förderfvet; och huru långt detta kunde gå, der andra omständigheter understödde laglösheten, såsom i gränsorterna, visar bäst hans bref till menige man i Kronobergs län den 5 April 1554, hvari han (troligen med anledning af den år 1550 der verkstälda visitation i församlingarna) bestraffar dem som bo vid landamäret och fara hit och dit än i Sverige, än i Danmark, emedan de intet akta deras äktenskap, utan taga ett qvinfolk efter annat till äkta och skifta hustrur med hvarandra såsom de byta hästar [1]. Han bjuder sina befallningsmän ha flitigt inseende med sådant sällskap. Också växer den verldsliga maktens stränghet och bestraffar slutligen hor med döden [2].

Den fred riket länge njutit hotades från Danmark och blef afbruten genom ett krig med Ryssland. Förbundet med Danmark i Brömsebro år 1541, som till orden innehåller en så nära förening till gemensamt försvar emellan rikena, att det

8 Var presten af adlig börd gaf detta stundom anledning till process med slägtingarne. Då år 1544 kyrkoherden herr Erland (Båt) i Sorunda af Strengnäs stift ville »efter den grund som nu med prester brukas» gifta sig med sin gamla »forsia», protesterade hans bröder, »det han vill nu denna fattiga qvinna taga till äktenskap, som han i lång tid legat och bolat med, och vill derigenom föra sina oäkta barn uti adel och arf med dem.» Saken slutades genom förlikning. *Hallenberg*, Handlingar till konung Gustaf II Adolfs Historia, Stockholm 1784, s. 46.

9 Det finnes ett konung Gustaf I:s bref till fogden Bengt Vestgöte, att låta den döde herr Olofs i Munktorp forsia få den del socknen henne tillsagt. *Registr.* för 1525.

10 *Hallman*, Lefvernesbeskrifning öfver bröderna Olaus och Laurentius Petri, s. 96.

1 *Registratur* för 1554.

2 Konung Erik XIV:s hofordning 1560. Konung Johans ordinantia 1577. Sådant brott hörde i katolska tiden under andlig domstol och var enligt verldslig lag endast lifssak, om den brottslige greps å bar gerning och målseganden ej ville mot böter skänka lifvet.

i flera afseenden påminner om den gamla unionen, var egentligen en frukt af den farhåga man ännu alltid hyste för Kristian II:s hus, som af Karl V understöddes. Då fördraget i Speier 1544 försonte konung Kristian III med kejsaren, och faran från detta håll för Danmark upphörde, vaknade det gamla misstroendet. Kristian III var förut, ej mindre än Gustaf, kejsarens fiende och Frankrikes bundsförvandt, ehuru Sveriges förbindelse med Frans I i Tyskland framstäldes i en förhatligare dag, och af kejserlige kansleren Granvella i dess bref till de upproriske Smålänningarne kallas »ett ogudeligt förbund» [3]. I speierska fördraget hade Gustaf blifvit inbegripen af danske konungen, men på ett sätt som i Sverige ej godkändes, då den förmenta rätten af Kristian II:s döttrar till riket lemnades öppen; hvarför ock Gustaf och ständerna vid 1547 års riksdag afslogo tillbudet att afköpa den med penningar. Detta bidrog ej till grannsämjan med Danmark. Förbundet i Brömsebro 1541 hade ingenting afgjort om de egentliga tvisteämnena; och då dess 22:dra artikel öfverlåter åt framtiden både Sveriges rättigheter på Gotland och tillika hvad tilltal Danmark kunde finna sig berättigadt göra emot Sveriges konung och krona, så gaf i synnerhet detta sista rum för tydningar, som lätt kunde bli förnyelser af unionens anspråk. Också såg man, sedan arfföreningen i Sverige syntes afskära allt hopp i detta afseende,

[3] Franska sändebudet Richers, som hade varit i Konstantinopel att uppreta Turken emot österrikiska huset, infann sig hos Gustaf i Kalmar kort efter konungens återkomst från mötet i Brömsebro, för att ingå ett förbund emot bägge rikenas fiender, sedan Gustaf förut till Frans affärdat sin sekreterare Trebou för att föreslå en handelstraktat. Af Gustafs utskickade, kansleren von Pyhy, konungens svåger Sten Eriksson Lejonhufvud, Knut Andersson Lilje och Georg Norman, afslöts derefter 1542 allianstraktaten med franske konungens fullmäktige, kansleren Poyet och amiralen Chabot. Den innehöll: att konungarne skulle anse och kalla hvarandra för bröder, bevaka hvarandras fördelar såsom sina egna och lemna hvarandras undersåtar fri handel och vandel; konungarne skulle bistå hvarandra med ett visst antal folk till 25.000 man och 20 skepp på den nytjandes bekostnad; konung Jakob V i Skotland upptogs i detta förbund, så att, om han från Frankrike behöfde hjelp mot någon fiende, skulle konungen af Sverige öfverföra densamma, ej öfverstigande 6,000 man, till Skotland, dock på skotsk bekostnad. *Du Mont*, Corps Diplom., T. IV. st. 2, s. 228. — Det var troligen i följd deraf som konung Gustaf I begynte de värfningar af Skottar i svensk tjenst, som sedan af hans efterträdare fortsattes. År 1556 underhandlade han att få 2,000 Skottar emot Ryssen, och i registraturen för nämda år finnes en *Codicillus ad duces et capitanos Scotorum de stipendio et disciplina militum, qui sunt in servitio Regie Maiestatis Suetie.*

Kristian III i danska riksvapnet upptaga de *tre kronorna* ur det svenska. Å danska sidan förklarades väl, att man dermed endast velat bibehålla ett historiskt minne af de tre rikenas forna förening. Men Gustaf såg saken annorlunda; ej utan skäl, då man betraktar de följande krigen [4], ehuru för hans dagar allt stannade i ömsesidiga klagomål. Unionens faror, hvilka hans ungdom besegrat, störde ännu i föreställningen hans ålderdoms lugn, och han har emot dem äfven sjelf gripit till pennan. Allt hvad Sverige af Danmark lidit sammanfattas i den lilla sällsynta, på rim författade boken som kallas: »Sanfärdige svar på någre stycker uthi then Danske Crönike»; och ett fullkomligen trovärdigt vitne, Gustafs egen sekreterare, intygar, att den är »mest af konungens egen mun diktad och ihopsatt» [5]. De faror, mot hvilka den varnar, skulle verkligen återvända, fast från ett annat håll och genom hans mest älskade son. År 1554 utbröt på Finlands gränser det ryska kriget. Gustaf hade åt denna del af sitt rike egnat en omsorg, som äfven sträckte sig till de aflägsnare Lapparne. Han förbjöd det förtryck, som de norrländska och finska handelsbönderna (de så kallade *Birkarlar*) öfvade mot detta vilda, värnlösa folk. Han sökte genom missionärer ibland Lapparne utbreda kristendomen. Genom *Michael Agricola,* född Finne, Luthers och Melanchtons lärjunge, af Gustaf förordnad till *ordinarius* i Åbo,

[4] Gustaf citerar sjelf ett uttryck: »att den, som vill skrapa tre kronor ur Danmarks vapen, skall ha skarpa tänder och klor.»

[5] I densamma finnas aftryckta några stycken af den danska rimkrönikan, af hvilken en ny upplaga hade i Danmark utkommit 1555. Om denna äldre danska krönika (hvilken konungen synes ansett för ett nytt arbete) skrifver sekreteraren Sven Elofsson: »På denna rimbok lät konung Gösta utgå en annan rimbok och svarar dertill, mest af hans egen mun diktat och ihopsatt; der jag vet besked om» (*Paralipomena* i Nordinska handskrifterna på Upsala bibliotek). Till sin son Johan skrifver konungen den 17 November 1558: »att de danske satt in tre kronor i sitt vapen och låtit oss till försmädelse utgå en spottkrönika. Så hafve vi gifvit svar på samme krönike, deraf vi ock vele låta dig någre exemplaria bekomma, så snart någre uppå prentet rede blifve.» Till detta arbete begär konungen af ärkebiskop Laurentius Petri att få låna Saxo Grammaticus, hvilken han kallar: »en de gamle danskes historieskrifvare, benämd Johannes Saxo.» Han skickar det den 10 Dec. 1558 äfven till sin son Erik och andra; dock med varning att ej visa det för Danskar, »efter det är ett arglistigt sällskap». Två upplagor utkommo nyssnämda år. Icke dess mindre är boken högst sällsynt. Den förr nämde lärde Svensken Göran Gylta ogillar den (utan att nämna den vid namn). såsom blott tjenande till att åter uppväcka gammal fiendskap. Se hans redan citerade bref i *Celsii* Monumenta Politico-Ecclesiastica, p. 53.

fingo Finnarne bibel, handbok, psalmer och de första undervisningsböcker på sitt språk. Ibland dem herskade ännu mycken vildhet och laglöshet. Konungen måste år 1551 straffa Tavasterna[6], som hade öfverfallit och bränt gårdarne för de svenska nybyggarne i Österbotten, »som rest sig sköna hemman på skogarne». Grofva, ovanliga brott förekomma[7], och aflägsenheten gjorde, att förläningshafvare och fogdar tilläto sig stora våldsamheter, såsom konungens bestraffningsbref till de i Finland så mäktige Flemingarne visa[8]. — Den med Ryssland sedan 1510 bestående freden hade senast 1537 blifvit bekräftad, men gränserna voro obestämda. I det öde Lappland kände man dem å ingendera sidan. Likväl föranledde detta klagomål stridigheter emellan fogdarne om skatten, och plundring å ömse sidor med mord och brand. Redan 1545 klagar Gustaf i ett bref till Frans I öfver ett Ryssarnes infall i Finland[9]. Sådant vedergäldes med lika mått å svenska sidan, fast utan konungens bud[10], och förde slutligen till öppet krig, sedan härmästaren i Lifland och konungen af Polen bägge tillsagt Gustaf sin hjelp emot zaren Ivan Wasiljewitsch II. Konungen öfvergick sjelf till Finland 1555 med hären och flottan. Men ömsesidiga härjningar, af hvilka Finland mest led, utgjorde hela kriget. Ryssarne belägrade med en ganska stor här förgäfves Viborg och släpade med sig bort en mängd fångar. Deras krönikor omtala, att en man såldes för 10, en flicka för 15 kopek. Kriget medförde stora kostnader; sjukdomar härjade bland krigsfolket. Då dessutom den utlofvade hjelpen från Lifland och Polen uteblef, afslöts först ett stillestånd, och derpå freden i Moskwa den 2 April 1557 på fyrtio år. De tvistiga gränserna skulle genom särskilda fullmäktige beriktigas.

Planer på Lifland från detta håll skulle snart sätta hela Norden i låga. Den ryske jätten begynner sträfva till hafven,

[6] Bref till fogden derom den 9 Okt. *Registr.* för 1551.

[7] Den 30 Juli 1552 anbefaller konungen sträng ransakning öfver ett i Finland föröfvadt förgiftningsbrott. »Sådana *velske* sedvanor och skälmstycken, att mörda och förgifva folk hemmeligen, äro fast främmande och sällsynte i vårt rike.» *Registr.*

[8] Bröderna Jakob och Erik Fleming. Bägge miste sina län. *Registr.* för 1529 och 1540.

[9] Brefvet är af den 1 Juni. *Registr.* för 1545. Året förut var en rysk beskickning i Stockholm. Svenske befälhafvaren i Viborg anhöll den, på eget bevåg, vid återresan. *Tegel*, II: 232.

[10] Befallning att taga Anders Nilsson fången, efter han och flere hans vederlikar med rof, mord och brand in på de Rysser uppväckt dem mot Finland. *Registr.* för 1555. Jfr *Tegel*, II: 308.

hvarifrån friskare luft skulle strömma in i den domnade kroppen. Gustaf höll sig aflägsen från den oro derigenom väcktes. Hans söner delade ej hans återhållsamhet; och att han föresåg det, var en ibland hans sorger. Många sådana hopade sig öfver hans sista år. Han klagade, att hans gamla vänner gingo bort, och att han kände sig ensam i verlden. År 1551 hade han förlorat sin älskade gemål Margareta Lejonhufvud, som skänkt honom tio barn, fem söner och fem döttrar. Konungen förmälte sig väl efter ett år å nyo med den unga *Katarina Stenbock* [1], ej utan många svårigheter från presterskapets sida, ty hon var en systerdotter till hans förra gemål. Men det märktes på hans sinnelag, hvilket ingen så som Margareta förstått att i häftiga ögonblick mildra, huru mycket den lidna förlusten på honom verkade. — Hans söner växte upp: fyra kommo till manliga år, ibland dem trenne Sveriges konungar. Men emellan de bägge äldste, Erik och Johan, yppade sig redan under fadrens ögon till en del det förhållande, som framdeles skulle bli så rikt på olycksfulla följder. De nämnas *hertigar*, i början utan hertigdömen; men under denna titel tilltalar redan Erik folket såsom *undersåtar* [2], ty han kallas äfven *utvald konung*, stundom *arfkonung*, och Gustaf talar år 1554 om att i sin lifstid låta kröna honom. Johan erhöll på sitt nittonde år län i Finland, på det — skrifver konungen den 27 Juni 1556 — »sedan vi låtit menige Sveriges ständer utkora vår käre son Erik till Sveriges, Götes och Vendes [3] konung och i så måtto försörjt honom med land och rike, andre våre käre barn ock må betänkas med fursteligt underhåll» [4]; och denna förläning utvidgades följande året 1557. Att Johan deraf ämnade göra »land och rike» för sig sjelf, blef redan i konungens lifstid temligen uppenbart. Denne Margaretas förstfödde son var Gustaf kärast. Att denna kärlek kände sig sårad mot slutet, skulle kunna dömas af den gamle konungens smärtsamma utrop på sin sotsäng till den sedermera svagsinte Magnus: *du*

[1] Dotter af riksrådet och numera (efter Lars Siggesson Sparres död 1554) riksmarsken Gustaf Olsson till Torpa och Brita Lejonhufvud. Äfven Katarina var, liksom fordom Margareta, förlofvad med en annan, hvars anspråk måste ge vika för konungen, och liksom förra gången blef nu fästmannen (Gustaf Johansson Roos) förmäld med sin trolofvades syster.

[2] »Käre undersåtar». — Hertig Eriks bref till Åbo borgare den 3 Nov. 1551. *Registr.*

[3] Gustaf upptog *Venden* ur danska konungatiteln.

[4] *Registratur* för 1556.

är mig kär: du har aldrig förtörnat mig». Karl var ännu ett barn. Med Erik var konungen redan länge missnöjd och såg med bekymmer både modrens underliga lynne och den häftighet, hvaraf han sjelf led, fortplantade i så fruktansvärdt mått på denne son, att alla hans utmärkta, genom en sorgfällig uppfostran utbildade naturgåfvor derigenom fördunklades. För att tillfredsställa Erik förlänade fadern honom 1557 Kalmar och Kronobergs slott med underlydande län samt Öland. Att den unge konungen här tog trohetsed af adeln i sitt eget namn väckte misstankar, och Tegel säger, att Gustaf från denna tid omgaf sig med en tysk lifvakt. Men i hans bref till Erik märker man ännu ingen vrede. Han förebrår honom, att han ej rätt summerar sina räkningar, för hårdt belastar folket, besvärar konungen med småsaker, än att skaffa nya klädningar[5], än harnesk och rustningar för uppförande af skådespel[6]; men han emottager med välbehag Eriks betänkanden i regeringsärenden, begär sjelf hans råd i vigtiga saker och visar honom i allmänhet ett stort förtroende. Nya obetänksamheter ökade Gustafs misshag. År 1559 förmältes hans äldsta dotter *Katarina* med gref *Edzard II* af Ostfrisland. Brölloppet, efter något uppskof i anseende till de krigiska utsigterna[7], firades med prakt, och brudens utstyrsel var konungslig. I brudgummens följe var hans broder gref *Johan*, och brudens syster, den unga, sköna och yra prinsessan *Cecilia*[8], följde det nygifta paret på

---

[5] »Bekommit din skrifvelse, ganske kortelig, like som du ville hafva oss till tjenstaktighet (det vi dock ej förhoppes), att vi med Henrik Skräddare skulle beställe om kläder åt dine tjenere till jul; — så, käre son, kan du väl sjelf tänka, hvad förmåge vi hafve att uträtta allt som ske skall här i riket.» *Registratur* för 1556.

[6] Att han ville hafva ett *skouspel* i fastlagen och dertill låna harnesk af rustemästeren — kan icke ske — »vill du hafva skouspel, kan du hålle vapensyn med våre ryttere». *Registr.* för 1558.

[7] »Hjertans käre Katarina» — skrifver Gustaf till sin drottning — »Vi hafve bekommit tidender, som mer liknelse hafve till krig och örlig än till bröllop — synes oss derför icke vare behof, att du iler eller haster mycket med bakning eller annat, som till högtiden beställas skall.» *Registr.* för 1559. — Öfver sådana hushållsbestyr ansåg sig hvarken Sveriges konung eller drottning den tiden upphöjd. Den 27 Aug. 1558 skrifver konungen till sin son Magnus: »Vår käre husfru Katarina sänder dig fem skjortor, som du må komma ihåg att akta; item, att hålla ditt hufvud rent och ej rida och ränna för mycket på Öland».

[8] Cecilia, som kallas »den skönaste af sitt kön», blef 1564 förmäld med markgrefven Kristofer af Baden, hvilken, såsom flere andra tyska furstar, den tiden var i svensk tjenst. — Hon öfvergick efter hans

vägen till Vadstena. Der upptäckte Erik en kärlekshandel emellan Cecilia och Johan, lät gripa denne om natten i prinsessans sängkammare och skickade honom fängslig till konungen. Konungen svarar, att han här kallas till råd såsom en skördeman till en uppskuren åker; sjelf hade Erik denna besvärliga handel landskunnig gjort, sig sjelf och hela sin slägt till förklening och försmädelse. Hvad vore här mer att råda? — Såsom saken stod tog konungen den strängt, hotade gref Johan med döden, höll honom fängslig i tre fjerdedels år och gaf honom först friheten åter på upprepade förböner af hans slägt och flere tyska furstar. Erik, sedan han förstört sin systers rykte, trodde sig återställa det derigenom, att han lät slå en skådepenning med Cecilias och den kyska Susannas bilder. — På konungens förmaningar och förebråelser svarade han med otålighet, låtande honom förstå, att han ej borde skrifva till tronföljaren såsom till sina fogdar. Detta trotsiga, oförståndiga, vankelmodiga uppförande var den gamle konungen i innersta själen vidrigt. »Käre son Erik, — säger han i ett bref, — du skickar oss mångahanda skrifvelser, men med hvad glädje vi dem läsa kunne, det vet den allsmäktige Gud. För Guds sons död och pina, och för den sonliga kärlek och lydnad alle fromme barn böra hafva till sina föräldrar, afstå dock från det martyrium, hvarmed du oss din fattige, gamle fader belastar och plågar». — Rörande är hans undskyllan i ett annat bref, om han sjelf i sin häftighet uti ord eller gerningar förgått sig. »Käre son, vi förse oss faderligen till dig, att du dertill intet misshag hafvandes varder. Gud hafver i den heliga skrift sjelf budit, att man hans smorda och sitt eget blod ingen skada eller skam tillfoga skall, ändock med dem under tiden någon mangel och brist kan finnas». — Sekreteraren Sven Elofsson berättar sig ha sett stora tårar tillra konungen utför kinderna, då han med sin drottning talte om händelsen i Vadstena och Eriks uppförande. »Ej såsom hos honom funnits någon veklighet och feghet» — tillägger berättaren — »utan han ängslades så svårligen i hjertat, att talet tryckte honom tårarne ur ögonen». — Det gick så långt, att han en gång har ämnat

---

död till katolska kyrkan, njöt understöd af sin broder konung Johan III och dog efter en utsväfvande och kringsväfvande lefnad vid 87 års ålder. Gustafs öfriga 3:ne döttrar voro: *Anna*, förmäld 1562 med Georg Johan, Pfalzgrefve till Veldentz, *Sofia*, förmäld 1568 med Magnus III, hertig af Saxen-Lauenburg, samt *Elisabeth*, förmäld 1581 med hertig Kristofer af Mecklenburg.

Erik fängelset i stället för tronen [9]. Johans böner sägas ha afvändt det. Visst är, att dessa bägge bröder — om hvilka Messenius [10] säger, att de ständigt ha kifvat, om leksaker först, sedan om län, slutligen om riket — I Gustafs sista dagar synas någon tid i hemligt förstånd med hvarandra *emot* sin far, ehuru troligen hvar med egna afsigter.

Erik höll i Kalmar ett ystert och utsväfvande hof. I hans lekar voro utstungna ögon, afslagna armar och ben ingenting ovanligt [1]. Han log deråt. I hans omgifning ser man redan nu hans sedermera förnämste rådgifvare, *Göran Persson*, hvilken, först använd i Gustafs tjenst men af honom förjagad [2], fått en tillflykt i Eriks hof. För öfrigt lefde den unge konungen mest med Fransmän, ibland hvilka *Denis Burrey* (eller, såsom han vanligen kallas, Dionysius Beurreus), fordom Eriks lärare [3], och *Charles de Mornay* [4] voro de förnämste. Den förre, en ifrig calvinist, hade föreslagit sin herre att i England söka Elisabeths hand [5]: ett förslag, som denne med sin vanliga häftighet omfattade. Hvilka luftslott här bygdes på de mest obestämda förhoppningar, visa bäst de vilkor man i Sverige ansåg sig böra affordra Erik, i fall han äfven blefve *Englands* konung [6]. Märk-

[9] *Peder Brahe* i sin handskrifna krönika.

[10] *Scondia*, V: 114. Om Gustaf I sjelf skrifver Messenius, såsom hemlig katolik, med illa undertryckt bitterhet.

[1] *Peder Brahe.*

[2] Han säges af Gustaf ha blifvit dömd till döden, hvilket straff förvandlades till landsflykt. *Fant*, de Georgio Petri Salæmontano, Upsala 1807. Han var en prestson från Sala och hade studerat i Wittenberg. Han plägade döma hårdt om konung Gustaf I. Hvarför gamle herr Björn Pedersson (Båt) berättas ha sagt till honom: »Vet ni, Göran Persson, det orätt är att så klandra gamle konung Göstaf; I göre det af arghet och bär er åt som hundarne, hvilka gläfsa på månen: den har väl sina fläckar, dem ni utskriker, men är likväl ett Guds mästerstycke». *Skand. Handl.*, III: 32.

[3] Han efterträdde i denna befattning den år 1553 aflidne Georg Norman, men var redan i Sverige 1547, då i riks-registraturen förekommer hans trohetsförpligtelse till konungen, och han får förläning af Menhammars gård på Eckerön. Under Erik sedermera riksråd och öfverräntmästare.

[4] Skref sig friherre till Varennes, kom till Sverige år 1558.

[5] Han afgick sjelf såsom Eriks legat till London redan 1558, innan Elisabeth uppsteg på tronen, och uppehöll sedermera prinsens hopp med hennes och sina egna fagra ord under ett vistande, som blef temligen långvarigt; utan tvifvel »emedan han bättre fördrager luften derute», skrifver ironiskt den gamle konungen, som genast genomskådade fåfängan af alla dessa förhoppningar.

[6] *Tegel*, II: 411, 412.

ligt nog visar sig Johan härutinnan inför den ovillige fadern såsom Eriks ifrigaste förespråkare, ställer sig sjelf i spetsen för den kostsamma beskickning, som i detta ändamål till England affärdas[7], och råder vid återkomsten sin bror att personligen uppvakta det dyrkade föremålet, hvartill denne uppgör de mest romantiska planer. Än ville han öfverraska Elisabeth förklädd, än åter för henne visa sig i hela glansen af sin kunglighet. Detta nit i befordrandet af Eriks älsklingsplan var å Johans sida ej utan hopp om återtjenst. På samma tid finner man bägge bröderna, med skenbar enighet, äfven verksamma för en annan afsigt: att förvärfva åt Johan en del af Lifland.

I Februari månad år 1559, sedan Ryssarne härjat ända till Riga, erhöll Ivan Wasiljewitsch II af sina befälhafvare den underrättelse, att Lifland låg i aska[8]. För detta, året förut började anfall sjönk der Svärdsriddarnes långvariga, nu söndrade makt; men då hjelp söktes hos Polen, kejsaren, Danmark, Sverige, skulle landet derigenom i hundrade år bli en skådeplats för stridiga anspråk. Här öppnades banan af Sveriges krig på andra sidan Östersjön; och ej utan orsak betänkte sig den, som rättvist kallas *fäderneslandets fader*[9], att på denna bana göra första steget. Alla hans yttranden de sista åren visa, att han med det djupaste bekymmer såg på Sveriges framtid. Sjelfva det medel han tillgrep, att göra *alla* sina söner mäktiga för att ej sätta allt på spel i Eriks farliga hand, innefattade faror, som visserligen ej hafva undgått hans blick. Den politiska synkretsen mörknade omkring honom. Han hade fått underrättelse, att ännu ett sista försök för den gamle Kristians slägt skulle göras, och från Danmark visade sig under den nye

---

[7] »Vi hafve härutinnan med stor bekostnad efterföljt din och din broders vilje», skrifver den gamle konungen till Johan. Utredningen för hertigens legation kostade 200,000 gyllen, och äfven en annan hade blifvit affärdad, bestående af Karl Holgersson (Gere), Gustaf Johansson (Roos) och Karl de Mornay. »Så nyfikne voro vi svenske med den handel (konung Gustaf undantagandes), och mest dermed att hofvera (smickra) konung Erik, till hvilken mången stort hopp fattat». *Sven Elofsson.* — »Hvad den engelske sak belangar och det tåg der hädan eders kärlighet oss hafver *tillrådt*, så hafve vi ej derom erhållit Kongl. Maj:ts svar». *Erik* till Johan.

[8] *Karamsin*, Geschichte des Russischen Reichs, VII: 426.

[9] »När jag tänker uppå hvad lof han varit värd för det goda han förrättat hafver, synes mig fattas förstånd och ord slikt rätteligen och efter förtjenst göra, men ett säger jag, att om någon tid någon regent varit värd att nämnas *Pater Patriæ*, hafver konung Gustaf det (namnet) med all ära och värdighet fört.» *Sven Elofsson*, Paralipomena.

konungen Fredrik II (sedan 1559) utsigterna så krigiska, att Gustaf höll både sin här och flotta i beredskap[10]. Desamma, som nu för Lifland anropade hans hjelp, hvilken skulle haft ett nytt krig med Ryssland till följd, hade i det ryska kriget lemnat honom i sticket. Han erkände blott *ett* svenskt intresse i hela denna strid: att äfven här sätta en gräns för danska maktens tillväxt, sedan Reval år 1558 erbjudit sig åt konung Kristian III[1]; och utan tvifvel ser man ock häruti orsaken, hvarför han slutligen utfäste sig att bistå ordens härmästare med ett lån emot pant af samma stad; i fall detta ej å konungens sida blott var en förevändning att taga saken ur sina söners händer. Ty äfven Johan, som trädt i förbindelse med Reval, derigenom att han i Finland skyddade stadens kapare (»de revelske sjötjufvar», såsom Gustaf kallar dem), stod i underhandling med härmästaren om ett lån mot underpant af vissa fästningar och hade derom gifvit sitt löfte utan faderns vetskap. Konungen, som säger sig förmärka, »att han hafver något i sinnet förborgadt», gör honom deröfver allvarliga föreställningar: »efter du väl vet, att Finland är icke afsöndradt från Sverige, utan de äre ett tillsammans såsom lemmar i en lekamen, — bör du derför intet företaga som menige riket gäller, med mindre den, som i Sverige *rätta hufvudet* är, och *riksens ständer* derom blifva rådfrågade, och det af *honom* och *dem* varder beviljadt och samtyckt, såsom din obligation utvisar och Sveriges lag förmår»[2]. Men Johan vände sig i denna sak ej till fadern, utan till Erik. Denne underrättar sin bror (då ännu stadd på beskickningen i London), det han gifvit sin sekreterare samt Klas Kristersson (Horn) befallning att underhandla med härmästaren om öfverlemnande af slotten Sonnenburg och Padis emot 50,000 daler, hvaraf 10,000 borde uppbringas i Finland. »Och när konungen vår fader förnimmer, att denne sak hafver sin fortgång — tillägger han — och vi hafve slotten inne, så utlägger han väl det öfriga, eller ock kan det på annat sätt

[10] *Tegel*, II: 364.

[1] »Vi gifve dig, käre son, att betänka, huru drägeligt det oss ville falla, om de danske ock på den sidan skole blifva våre grannar — om det ej är bättre förekomma än förekommas, och hellre i tid taga ett stycke af hunden, än att hunden skall bita en. Gif oss ditt betänkande härom.» Konungens bref till Erik den 8 och 10 December 1558. *Registrat.* Den fredsälskande Kristian III afslog det nämda anbudet, men hans son Fredrik II uppdrog de anspråk han år 1559 genom köp förvärfvat på stiften Ösel, Kurland och Reval åt sin bror Magnus.

[2] Till Johan den 17 November 1558. *Registrat.*

skaffas.» Han förbinder sig att befordra planen efter det *löfte* han gifvit, »skulle det ock orsaka konungens vrede»[3]. Erik befalte till och med skepp utrustas från Finland, hvilket föranledde en konungens skrifvelse, hvari han förbjuder att i vigtigare mål lyda »hvad Erik eller våre andre barn utan vår vetskap och befallning tillsäga»[4]. Så ser man sönerna förenade mot fadern just i det ämne, hvarom, öfver hans graf, en dödlig fiendskap emellan dem skulle utbryta.

För öfrigt var Erik så intagen af den förhoppning han hemtat ur sin från London återkomne broders försäkringar, att han nu fast beslutit sjelf nedlägga sin kärlek för Elisabeths fötter, ehuru slutligen drottningen med mer än vanlig öppenhet i ett aktningsfullt bref till den gamle konungen bedt honom afråda sin son. Erik förklarade först detta för skämt; sedermera, då konungen anför sjelfva de latinska orden ur brefvet, »hvarigenom denne handel fogeligen och skickeligen afslagen är», förmenar han, att konungen ej förstått dem. »Du vänder dig in på en annan mening», skrifver honom Gustaf till, »liksom vore oss drottningens bref icke rätt uttydt. Så hade vi, käre son, fast heller sett, att du oss med sådana mening hade förskonat, och oss, din gamle fader, icke föraktat. Ändock vi vele bekänna, att vi ej så höglärde äre i det latinske mål, som du kan vara, så hafve vi dock i vår tjenst dem som det väl förstå». — *Qui amat periculum peribit in illo*, tillägger konungen. — »Vore godt du betänkte din slägts och alle Sveriges inbyggares bästa, hvilket hänger som på en silkesträd, och betraktade det kall dig Sveriges inbyggare anförtrott efter vår dödeliga afgång, så att du den ära och heder, som dig af ditt fädernesland bevisad är, ville som en ärlig furste lägga på sinnet»[5].

I början af April månad år 1560 klagar konungen för sin äldsta dotter: »att han känner sig något svag både i hufvud och mage; dock mer af bekymmer och sorg, besynnerligen om sina barn, än af någon annan orsak»[6]. Den 24 April insjuknade han på Juleta gård i Södermanland »af en hastig feber eller skälfva», men blef efter några dagar bättre och drog, efter

[3] Från Erik till Johan den 11 Februari 1560. *Registrat.*

[4] Till Sten Eriksson Lejonhufvud den 3 Maj. Till Joakim Bulgrin om de skepp hertig Erik konungen oåtspord begärt. Juleta den 4 Maj. *Registrat.* för 1560.

[5] Bref till Erik af den 20 Februari och 10 April 1560. *Registrat.*

[6] Bref till Katarina, af Ulfvesund (nu Kungsör) den 9 April 1560

sin vana under den vackra årstiden, på sina galejor omkring till öarne i Mälaren. Den 25 Maj emottog han i Eskilstuna med glädje den från England återkommande Johan och stämde både honom och Erik till riksdagen den 16 Juni i Stockholm. Denna riksdagskallelse, utfärdad, säger konungen, »emedan vi befinne oss både svage och ålderstigne, och månge svåre och vigtige saker på färde äro», — ett bref till Erik, hvari han beder honom ej tro dem som afråda honom att komma till konungen [7], — slutligen ett annat till Johan, hvari han beklagar sig att Erik håller spejare på sin far [8], — äro, jämte konungens testamente, det sista rikets handlingar af honom förvara. Om Gustafs sista tal till ständerna och om hans sjukdom och död ega vi hans sekreterare Sven Elofssons och hans biktfaders berättelser.

Riksdagskallelsen nämner *friborne* och *frälsemän, prestmän, köpstadsmän* och *bönder*. Det är de fyra stånden. Vid det första af dessa erinra vi att, ehuru rusttjensten lagligen var ett vilkor för adelns skattfrihet, det likväl före densamma fans en bördsadel i allmänna meningen, som äfven sedermera förblef det. Den födde adelsmannen var den *friborne; frälsemannen* den som genom tjenst förvärfvade adlig frihet; bägge räknades till adelsståndet. Att dertill ej i allmänhet fordrades börd, visa Gustafs ord till Erik, då denne anmälte, att flere bondesöner i hans hertigdöme kommit genom giftermål i besittning af frälsegods. »Man skall pröfva hvars och ens mandom och frejd efter som lagen utvisar — svarade konungen — förty dygd, förnuft och mandom gör adel» [9]. För öfrigt kallas till riksdagen ordinarii (såsom biskoparne nu nämnas), tvänne beskedlige prestmän och bönder från hvart härad, samt fyra borgare af hvarje köpstad. — Den 16 Juni kom Gustaf till Stockholm och lät tillsäga ständerna att den 25 vara sig till mötes på rikssalen. Der uppträdde han med alla sina söner, konung Erik, hertig Johan, hertig Magnus, hertig Karl. Den

[7] Han vore väl missnöjd med Eriks omgifning, men hade intet emot hans person. Bref till Erik, af Strengnäs den 3 Juni 1560. *Registr.*
[8] »Vi sände dig desse bref, af hvilka du kan förnimma hvad sällskap vår käre son Erik här brukar att förkunskapa hvad vi hafve för händer; och efter högbemälte vår käre son är af naturen något misstänkt (misstänksam), så förhjelpa och tillskynda samme padder, som han hafver hos sig, att han under tiden tager sig obetänkte saker före» — beder Johan gifva honom goda råd; den 4 Juni 1560. Detta bref är i riksregistraturen det sista af konung Gustaf I.
[9] Den 9 Juni 1559.

siste, ännu liten, stod vid fadrens knän, de andra på hans venstra sida, hvar efter sin ålder. Konungen helsade ständerna, och de hörde för sista gången denna vältalande mun, som var så älskad, att då vid riksdagarne konungen lemnade föredragningen åt sina embetsmän, menigheten plägade ropa, att de ville höra honom sjelf. De hade det väl förnummit, sade han, och de som till åren komne voro hade det sjelfve sett, huru som fäderneslandet uti stort betryck och elände hafver fordom varit under främmande herrskap och konungar, sist under den omilde tyrannen konung Kristian, hvilken Gud genom honom hade straffat och fördrifvit: en gudomlig hjelp och förlossning, oförgätlig för alla, för herre och tjenare, hög och låg, gammal och ung! Ty hvilken eller hvad man var jag, sade konungen, att sätta mig upp emot den, som en regerande mäktig herre var öfver tre konungariken, med den väldige kejsar Karl V och de förnämste furstar i Tyskland befryndad. Men Gud hade drifvit verket och gjort honom till sin undersman och varit hans tröst och hjelp i ett fyrtiåra regemente, hvars mödor skyndat honom med grå hår till grafven; väl kunde han sig förlikna vid konung David (här brusto honom tårarne ur ögonen), hvilken Gud af en herde gjorde till en regerande herre öfver sitt folk; han kunde sig den ära ej föreställa, då han i skog och öde fjäll måste sticka sig undan för fiendernas blodtörstiga svärd. Nåd och välsignelse hade både honom och dem rikeligen vederfarits, genom Guds ords sanna kunskap (måtte de aldrig derifrån vika!) och genom timmelig ymnighet, som allestädes för ögonen är; dock ville han ej sky att bekänna sina fel; hvad brist och svaghet, som kunnat med honom vara uti hans regeringstid, måtte de som trogna undersåtar öfverse och förlåta; han visste, att han i mångas tanke varit en hård konung; dock vore tider kommande, då Sveriges barn gerna skulle rifva honom upp ur mullen, om de kunde; han behöfde ej spådom af stjernorna, af tecknen i sin kropp kände han, att hans tid ej vore lång. Han hade derför ännu i sin välmakt låtit uppsätta sitt testamente, förhoppandes att det hade godt skäl med sig, hvarför han begärde, att de ville det gilla. — Sedan testamentet blifvit uppläst, gilladt och besvuret, uppstod konungen, tackade dem, att de velat göra honom till en stamfader i Sveriges konungahus, öfverlemnade regeringen till sin son Erik, förmanade sina barn till endrägt, utsträckte välsignande sina händer och tog så afsked af sitt folk.

Följande dagen höll Erik ett tal i Storkyrkan för ständerna om nödvändigheten för sig att personligen afsluta det engelska giftermålet, hvaraf stora fördelar lofvades Sverige. Han understöddes i denna framställning af Johan, hvaremot han utnämde denne till riksföreståndare under sin frånvaro. Äfven Gustaf måste slutligen ge vika för Eriks begär, »sedan hans käre son Johan gifvit honom ett fast bättre besked» [10]; och den unge konungen visade sig så ifrig för resan, att ej en gång fadrens sjukdom afhöll honom derifrån. Den 14 Augusti, samma dag Erik tog afsked, nedlades Gustaf på sin sotsäng »af en brännande hetta och skälfva, samt med den sjukdomen diarhea», säger hans biktfader magister Johannes, som, med konungens barberare mäster Jakob och apotekaren mäster Lukas [1], tillika var hans läkare; hvarför, då den förstnämde begynte med ett långt gudligt tal, konungen bad honom förkorta det och i stället gifva sig något läkemedel för en sjuk mage och sitt liksom brinnande hufvud [2]. Man hörde honom säga, att han för mycket befattat sig med denna verldens omsorger; med all sin rikedom kunde han ej nu köpa sig en läkare. — De för skuld insatta fogdar gaf han friheten åter. Till sinnet var han högst ombytlig: än hård och sträng, så att hans barn fruktade sig för honom, än vek ända till tårar, än lustig och skämtsam, särdeles öfver deras bemödanden som ville uppehålla hans lif. Då de frågade hvad honom fattades, svarade han: »himmelriket, som du ej kan gifva mig». — För sin prest tycktes han ej hysa synnerligt förtroende. Då denne förmanade honom att bekänna sina synder, utbrast konungen förtörnad: »skall jag bekänna mina synder för dig?» Till de kringstående yttrade han, »att han förläte

---

[10] En kort undervisning om stormäktigste herres och furstes Gustaf Erikssons, Sveriges, Götes och Vendes konungs, härliga aflidande. Manuskript (af konungens biktfar).

[1] Denne var ej, såsom Dalin säger, den förste apotekare i Stockholm. I stadens Tänkebok finnes följande anteckning: »1496 blef en ny apoticarius tillskickad af riksens råd på riksens vägnar, att vara riket och dess inbyggare huld och rättfärdig i sitt embete, och ej annat inlåta än som doktor honom befalte, eller hans *utskrifter* (recept) utvisa».

[2] Han gaf konungen violsyrup och granatäplen, endivievatten och cicoria, »samt lät ske någon purgats, men diarhea var allt för svår». Dock sade konungen mest nej »till alle confecter, siraper och drycker, och ville dem platt intet annamma», ej heller förtära »mandelmjölk, blöt ägg och hjerpar stekte och sudne». Få dagar före konungens död anlände doktor Matthias Paludanus, och något förut en doktor Vilhelm, bägge sände af Erik.

sina fiender, och bad alla om förlåtelse för hvad helst han utom lag emot någon brutit»; han befallte dem för alla förkunna det. Till sina söner sade han: »menniska som menniska: när skådespelet är allt, äro vi alla lika». Han förmante dem till enighet och ståndaktighet i religionen. Hans gemål vek ej ifrån hans sida. Under de tre första veckorna af sjukdomen talade han ännu ofta, stundom med förundransvärd styrka, både i verldsliga och andliga ämnen. De tre följande veckorna tillbragte han mest i tystnad och, såsom det syntes, utan stora plågor. Man såg honom ofta höja händerna såsom till bön. Då han vid sakramentets annammande gjorde sin trosbekännelse, och hans son Johan besvor honom att dervid fast förblifva, tecknade konungen att få penna och papper och skref: »en gång bekändt och dervid blifvet eller hundrade gånger taladt» — — hans darrande hand kunde ej sluta meningen. Biktfadrens förmaningar under de sista stundernas dvala och svaghet afbröt Sten Eriksson Lejonhufvud med de orden: »det är förgäfves allt hvad I ropen; ty herren hörer ej mera». Presten lutade sig ner till den döendes hufvud och sade: »tron I på Jesum Kristum och hörer min röst, så gifven oss något tecken dertill». Till allas förundran svarade konungen med hög röst: ja! Det var hans sista andedrag klockan 8 på morgonen den 29 September 1560.

Gustaf i sina bästa år skildras sålunda af Peder Brahe, hans systersson [3]: »Hans storlek var till en medelmåttig mans längd, något öfver tre alnar. Han hade ett rundt hufvud, hvitgult hår, vackert, stort långt skägg, skarpa ögon, liten rak näsa, välskapad mun, röda läppar, blommor på kinderna, en rödbrun kropp, så hel att der icke fans en fläck der man kunde sätta en nålsudd på, vackra händer, starka armar, fyllig kropp, nätta ben och fötter; med ett ord: han var till hela sin lekamen så väl skickad och proportionerad, som en konstrik målare bäst hade kunnat måla honom af. Manlige, starke, konungslige kläder drog han gerna, och på hvad sätt de ock skurne voro, stodo de honom alldeles väl. Till complexionen var han en kolerisk sangvineus, ljuflig, lätt och lustig, när han eljest var obekymrad och oförtörnad, och aldrig voro der så många personer inne med honom på salen, att han ju visste foga sig i snack och tal med hvar och en, såsom dess stånd fordrade.

[3] Vid år 1532, i hans krönika.

Han höll ett ärligt och konungsligt hof både af inländske och utländske herremän och ett anseuligt fruntimmer. Hvar dag var efter middagen en timme förordnad, när alle herremän måtte komma på danssalen. Der kom då hofmästarinnan med fruntimret, och konungens spelemän lekte dansen för dem. Hvar annan eller hvar tredje dag red konungen ut med sine herrar och fruntimmer, antingen på jagt eller eljest till att spatsera och med vällust (ännu ett oskyldigt ord i språket) tiden att fördrifva. Hvar vecka lät konungen hålla en fri fäktskola och höll den unga adeln att öfva sig så väl i denna konst som i annan ridderlig öfning, hvaraf han ock sjelf hade sitt nöje. Och hvem som deri öfvergick den andra blef belönt med en ärlig föräring, antingen af gullringar eller perlekransar och en fördans med en jungfru af fruntimret. Musik hade konungen stor lust att höra, så väl med menskliga stämmor som goda och lustiga instrumenter, hade ock icke allenast godt judicium derom att döma, utan var ock sjelf en artist både till att sjunga och spela. Ibland alla instrumenter höll han lutan för det ljufligaste, och var ingen den afton, när han var ensam, utan han öfvade sig deruppå. Ändock han uti bokelige och andre konster ej synnerligen var brukad, efter han i sin ungdom tidigt derifrån blef tagen till hoftjensten, visste han dock af naturen så skarpsinnigt döma om allehanda konstigt handtverk, om beläte och måleri, contrefey, landskap, bygning, äfven om foglars, djurs, träds, örters egenskaper, att han deri öfvergick mången som derpå studerat hade. Fick han rätt ögonen på en person, då skulle han grant känna honom igen efter tio eller tjugo år, och visste ock döma om hans natur, art och complexion. Han hade ett öfvernaturligt godt minne. Hvad han hade hört en gång eller två, glömde han aldrig. Hvar han en gång hade färdats i bygden, der villade honom ingen väg, och visste ej blott namnet på byarne utan ock på bönderna, om han der hade vistats i sin ungdom. Han var ock framför andra såra lyckosam i sina dagar, icke allenast i dobbel och spel med tärningar, när man kom honom dertill, hvilket likväl icke ofta skedde, utan ock med seger och öfvervinning i krigssaker, med åkerbruk, med boskap, med fynd af skatter i jorden, med bergverk, med allehanda fiske. Hans konungsliga slott och gårdar blefvo med ymnighet uppfylde. Han var ock mycket gudfruktig och tjente Gud gerna både morgon och afton; och ändock han gerna umgicks med täcka och dägeliga qvinspersoner, så var han likväl så försynt, att han aldrig blef

beryktad för någon medan han var ogift, ej heller visste man säga om några hans oäkta barn, utan sitt äktenskap hölt han väl. In summa: Gud hade begåfvat honom framför alla andra med stor skicklighet, högt förstånd och många fursteliga dygder, så att han väl var värd att bära konungslig spira och krona. Ty han icke allenast var förståndig och snäll framför andra, utan derhos manlig och duglig; uti domar var han skarpsinnig och rättvis, uti många stycken var han ock varkunsam.»

Så framställes i blomman af lifvet hans bild. Med åren blir den allvarsammare; och i en vördnadsvärdare gestalt än hans har ålderdomen sällan blifvit sedd. — Vi ha tecknat honom genom hans handlingar och genom samtida vitnesbörd. Vi ega intet att tillägga, — om ej detta: att *vår* samtiding hade han väckt förvåning ännu mer genom sina dygder än genom sina fel. Med båda tillhör han ett annat slägte, och har lefvat för många slägten.

FJERDE KAPITLET.

ERIK OCH HANS BRÖDER.

Erik emottog efter sin fader fred med grannar, ymnighet inom landet, en full skattkammare och denna folkets välvilja, som merendels möter nya regeringar och unga furstar. Han var på sitt tjugusjunde år, väl bildad, såsom alla Gustafs söner, af en mer behaglig än reslig kroppsställning. Mästare i kroppsöfningar, ansågs han äfven vara det i krigsyrket, visade sig blid och vänlig i tal och svar, berömmes i behandling af ärenden för skarpsinnighet och talegåfva; kände flera språk, har lemnat skrifter både på svenska och latin, var stjerntydare, skald, tonkonstnär och målare [1]; och vi skulle kunna samla ännu flera

[1] »Præter insignem artium liberalium, et præsertim matheseos, ac linguarum exoticarum cognitionem, in omni disciplinæ militaris fuit genere versatissimus; ingenio admodum perspicaci, verum suspicaci; blandus sermone; comis alloquio; staturâ corporis magis gratâ quam elatâ; equitandi, natandi, saltandique peritiâ tantopere præditus, ut spectantium animos in summam plerumque admirationem raperet». *Messenius*, Scondia, VI: 1. — Man har ännu af honom åtskilliga skrifter, mest i hans egna angelägenheter. Dock har han äfven skrifvit en *Liber Astronomicus Judiciarius*, och en kort afhandling om krigskonsten och troppars ställning, samt öfversatt på svenska Johannis Magni *Svea och Göta Krönika*, med tillagda, af honom sjelf författade latinska verser öfver hvarje konung. Man har ännu porträtt målade af hans hand, och tvänne andliga fyrstämmiga sångstycken, liksom han anses vara författare till tvänne i svenska psalmboken upptagna botpsalmer. Kärleksqväden af honom till Katarina Månsdotter ha äfven bibehållit sig, och Erik Sparre berättar, att konungen sjelf sjöng väl. Dionysius Beurreus, som gaf honom böjelse för calvinismen, var äfven hans lärare i *astrologien*, hvilken Erik ifrigt dyrkade, och »vart deröfver i sitt hufvud så bekymrad och förbistrad, att han blef en omild och misstänksam herre» (*Rasmus Ludvikssons* krönika om konung Erik. *Skand. Handl.* XII: 248). Franske ministern *Dantzai* skrifver om honom till sin konung: »J'ai souvent conféré avec lui de plusieurs affaires. Je vous promets, Sire, qu'il était d'un très bon jugement; il comprenait facilement ce qu'on lui proposait, et s'expliquait fort disertement et promptement, et il avait plusieurs autres grandes vertus; vrai est qu'il etait fort soupçonneux».

drag till en lysande inskrift på ett så olyckligt lif. Jämför man med dessa rika gåfvor hans handlingssätt, så märker man, att det ej är de vackra färdigheterna som göra menniskan. Här var det en fruktbarhet öfver underjordisk eld.

Erik hade aflägsnat sig från sin faders dödssäng för att begifva sig till England; »men hemligen», säges det, »hade han andre praktiker i sinnet, dem visste han mästerligen dölja». Hans närmaste afsigt synes nämligen ha varit att under denna förevändning samla en betydlig styrka omkring sig. Han drog långsamt till Elfsborg, der flottan låg för hans räkning. Många af de förnämste i landet slöto sig till hans talrika följe; han uppbar ett frivilligt sammanskott i synnerhet i Göta rike till »mång tusen mark silfver», nog att dermed »föra ett mått eligt krig» [2]. Så rustad emottog han underrättelsen om fadrens död, lät hylla sig i landsorterna på återvägen till hufvudstaden, höll den 30 Nov. 1560 der sitt intåg och lät den 21 följande December begrafva sin fader i Upsala domkyrka.

Den gamle konungen hade i sitt testamente, under Erik såsom länsherre, gifvit sina öfriga söner ärftliga hertigdömen. »Ty — säger den store Gustaf Adolf [3] — såsom han genom afunden i sin tid mycket lidit hade, så gjorde han (såsom vi menniskor mest pläga komma ihåg hvad oss mest aggat hafver) i samma testamente mest sin flit sina barn så höge och mäktige att göra, att de för afunden frie vara kunde. Derför gjorde han den äldste Erik till konung, Johan till hertig i Finland, Magnus till hertig i Östergötland, Karl till hertig i Södermanland, och rådde dem till samhällighet och inbördes broderlig enighet, förmenandes att såsom allmän fara plägar ock ovänner ense göra, så mycket mera skulle hon här förena bröder. Men härutinnan allena hafver konung Gustaf felat; ty brödrasamdrägt är ock sällsam att finna, och sällan finnas makt och enighet på ett ställe. Desse herrar voro för mäktige undersåtar». Det är den ädlaste af Gustafs ätt som uttalat denna förebråelse, i hvilken efterverlden instämt. Får man tro en bibehållen sägen, så har stamfadren förutsett den och deröfver förklarat sig. En gång i sitt bekymmer — så berättas det — lutade konung Erik sitt hufvud mot handen, sägande till Göran Persson: »min salige fader gjorde mig svåra dagar, när han gaf hertigdömena åt mina bröder». Göran svarade: »ja, men salig

[2] *Peder Brahe* i sin krönika om konung Gustaf I.

[3] I sin påbörjade egenhändiga historia. Tryckt tillika med konung Karl IX:s rimkrönika, Stockholm 1759.

konungen sade sig till *ursäkt:* att värre blefve, om de icke vore mäktigare än herrarne»[4]. Berättelsen innehåller intet som ej öfverensstämmer med Gustafs kända tänkesätt och bekräftar hvad hans sonson yttrat. Men ursäkten innebär mer än den utsäger. Ty invänder man, att han försvagade den makt han ville grunda genom att dela den, så må man ihågkomma, att hans arfvinge var Erik, och att fadren för honom tvekat emellan fängelset och tronen, — för att rätt inse hela vidden af de vådor, emellan hvilka här var att välja. Äro följande ord i det nyssnämda samtalet om konung Gustaf lika trovärdiga: »han föredrog splitet, som kunde uppkomma emellan en konung och mäktiga bröder, före det att konungahuset bortkördes och riket kom åter under främmande välde, väl vetande att det stod, fast träta uppkom i konungaslägten, men föll om herravälde blef, hvilket alltid hindrades af någon mäktig öfvervarande hertig»; så har den gamle konungen för femtio år förutsett sitt lands historia.

Johan, nu tjugutre år gammal, hade redan i sin faders lifstid tillträdt sitt län; han kallas »Sveriges arffurste och hertig till Finland»; *Magnus*, på sitt nittonde år, tillträdde sitt efter fadrens död, och nämnes »Sveriges arfhertig, hertig till Vestanstång, grefve till Dal och Vassbo»[5]; *Karl*, Gustafs yngsta barn, nu tio år, hade till hertigdöme fått Södermanland, Nerike och Vermland, men åtnjöt det ej under Eriks regering. Johan, till kroppen skön och reslig, hade ett uttryck af godhet i sitt väsende[6]. Derunder stack ärelystnaden fram, och var likväl mer lust än förmåga. Ibland samtida vitnesbörd säger ett, »att han i åthäfvor och anseende låddes vara storsint, fast hans hjerta var räddhågadt»[7]. I detta räddhågade hjerta liknade han och Erik hvarandra, och de ha förföljt hvarandra under ömsesidig bäfvan. Ett lysande mod hade ingen af Gustafs söner, utom Karl, som redan visade det vid femton års ålder under Varbergs murar. Magnus, häftig till sinnet, som hela slägten[8], blef slutligen vansinnig. Att Erik tvang honom underskrifva Johans dödsdom bragte denna sinnessjukdom till ut-

[4] *Skand. Handl.* III: 41.

[5] Så tituleras bröderna af Erik i hans bref af den 19 Mars. *Registr.* för 1561. Konungen nytjar här äfven grefvetiteln till sin bror Magnus, innan han ännu infört grefvevärdigheten i Sverige, hvilket skedde kort derefter vid hans kröning.

[6] »Prince fort humain et débonnaire». *Correspondance de Dantzai.*

[7] *Sven Elofsson.*

[8] Fadren förmanar honom för detta fel.

brott. För öfrigt gick en sägen, att den var ärftlig i Vasahuset; hvarför franske ministern Dantzai, då fråga var om ett giftermål emellan konung Henrik III i Frankrike och den vackra, väl uppfostrade svenska prinsessan Elisabeth [9], visar sig angelägen att vederlägga detta rykte. Han fritager Erik derför (ehuru ständerna vid dennes afsättande förklarade, att han stundom varit fullkomligen vild och ifrån sina sinnen) och säger sig i familjen ej känna något exempel af denna olycka mer än hertig Magnus; ty hvad konung Gustafs far herr Erik Johansson angick, så hade han väl varit en liten, ganska enfaldig man, men ej galen [10].

Höfliga ord dolde i början brödernas missämja. Redan det första bref Erik ifrån Johan emottog, skrifvet andra dagen efter fadrens död, innehåller likväl redan klagomål öfver testamentet. Det vore nogsamt bekant, huru flitig och arbetsam deras salige fader varit att samla egodelar åt sina barn, likväl vore i hans sista vilja ingenting förordnadt, hvarken om den rikedom han lemnat i barskatt [1] och lösören, eller om hans många sköna arfvegods, som nu vore deras rätta arf, »ehuru den aflidne konungen låtit räntan deraf ingå till rikets drätsel». Johan hoppas, att allt detta nu måtte komma till deras gemensamma bästa [2]. Men Erik hade sjelf långt vigtigare påminnelser att göra vid testamentet och undanbad sig emellertid sina bröders besök [3]. Ett förslag, som närmare bestämde konungens

[9] Han kallar henne en af de fullkomligaste prinsessor i Europa. »On m'assure de son excellente beauté, elle est de fort bon esprit, de bonne grace, de belle taille, le corps fort beau; et n'ai point entendu qu'elle y aye aucun defaut, ne chose qu'on y puisse reprendre. Un chacun loue sa grande modestie, et pour vrai, Sire, elle est recommandée et fort estimée pour ses vertus de tous ceux qui l'ont frequentée. — Elle prend plaisir à l'espinette et en joue mieux que mediocrement. Elle joue aussi de luth. Elle est fort benigne et charitable. — J'espère que le sieur Pinart vous rendra de brief certain de toutes les autres particularités». Den sistnämde sändes år 1574 till Sverige för denna underhandling, som afbröts för det missnöje katolikerna deröfver visade.

[10] »N'était de grand jugement, ainsi d'un fort simple esprit» — och på ett annat ställe: »J'ai quelque fois ouï dire à des gentilhommes de Dannemark, tant en public que particulier, que le dit Sieur Eric, père du Roi Gustavus, était de fort petite stature et ne l'estimait personne de grand sens ni ésprit, ni jugement; mais je n'entendis oncques, qu'il eut le cerveau corrumpu, ni l'esprit troublé».

[1] d. ä. reda penningar.

[2] Bref af den 1 Okt. *Registr.* för 1560.

[3] »Såge vi gerna att edre kärligheter ville oss på denne tid broderligen hafva förskonte och låta oss vara för oss sjelfve». Till Johan och Magnus den 19 Mars. *Registratur* för 1561.

rättigheter öfver hertigarne och inskränkte desses makt, blef, af honom sjelf författadt, på riksdagen i Arboga den 15 April 1561 framlagdt för ständerna och erhöll utan svårighet deras bekräftelse. — I allmänhet visade sig folket för Erik bevåget, och han hade, åtminstone i början, ej heller att klaga öfver de stores obenägenhet. I underhandlingen med hertigarne uppträda på hans sida de förnämste och mäktigaste i riket: Svante Sture, Peder Brahe, till och med Sten Eriksson Lejonhufvud, fastän Johans morbror. Följden var att hertigarne måste underkasta sig de föreskrifna vilkoren; ehuru de klagade, att deri voro många giller och snaror, hvarmed konungen kunde dem när som helst besnärja. Deribland räknades, utan tvifvel, att om hertigarne, utan konungens samtycke, genom köp, pant, byte eller annorledes lade några egendomar under sitt arf och eget, de derför skulle plikta med dubbelt så mycket af deras egna arfvegods till kronan. Man skulle således tro att en delning af arfvegodsen verkligen skett. Det har likväl ej varit fallet. Allt hvad konung Gustaf, utöfver Vesterås recess, gjort till sitt arf och eget af kyrko-, krono- eller skattegods skulle till kronan återgå. Hvad som intresserade adeln i detta stadgande var det tillägg, att de adliga slägterna skulle återbekomma alla de ifrån dem indragna och med det kungliga arfvet förenade gods, som ej kunde lagligen försvaras. Konung Eriks nya öfverdomstol visar oss under de första åren flera exempel af sådan återvunnen egendom; ehuru Erik år 1563 äfven vände grundsatsen emot adeln sjelf genom ny undersökning om de gods, som den olagligen af kyrkan sig tillegnat, hvarjämte man finner, att han år 1566 åter i jordeböckerna lät uppföra de Gustavianska godsen såsom arfvegods [4]. Förordnandet om återvinning var en handling af rättvisa, och fördelen deraf utsträcktes, genom Johans penningebehof, i någon mån äfven till allmogen, som på samma sätt blifvit lidande; då han år 1582 tillät alla landtbönder på krono , kyrko- eller arfvegodsen att köpa ärftlig besittningsrätt (»bördsrätt») till dessa hemman.

I allmänhet sökte konung Erik i början af sin regering att förbinda sig adeln. Vid kröningen, som firades i Upsala den 29 Juni 1561 med en förr i Sverige osedd prakt, utnämde han, sedan *hertigarne* till honom aflagt sin trohetsed, *grefvar* och *friherrar*, liksom för att minska afståndet emellan furstarne och adeln, samt emedan »det höfdes att i ett arfrike hafva ärft-

[4] *Örnhjelms* relation om kyrkogodsen.

liga värdigheter». Dermed följde grefve- och friherreskap, ärftliga på äldste sonen, och bestående i förläningar af hela härad, socknar eller vissa gods, med egen jurisdiktion och rättigheten att inom deras område uppbära kronans ränta. I grefligt stånd upphöjdes Svante Sture, Peder Brahe och Gustaf Johansson Roos. Konungen satte sjelf grefliga kronor på deras hufvuden, rörde med rikssvärdet vid deras venstra axel och sade: »strider manliga för konung och fäderneslandn». Nio herrar benådades med friherrlig värdighet, ibland dem först Sten Eriksson Lejonhufvud, till hvilken, då han knäföll, konungen sade: »statt upp herr Sten friherre», och satte dervid en liten krona på hans hufvud. I häroldens utrop märkte man dessa ord: »*En* är Sveriges, Götes och Vendes konung, och änskönt flera kronor blänka för edra ögon, må ingen det så taga, som skulle flera än en konungslig krona finnas». Den egentliga syftningen på hertigarne var för tydlig att missförstås. Derefter slog konungen tjugu riddare, sägande vid riddareslagets utdelande: »först var du en hedning, sedan en kristen, nu är du en riddare vorden». Följande året bestämdes och nedsattes adelns rusttjenst. I beräkningen af denna egde en grefve att undantaga tre gårdar, en friherre två, och en adelsman den gård han sjelf bebodde. Derigenom stadgades adelns *säterifrihet;* liksom genom det förordnande, att adelsmannen jämte sätesgården fick undantaga äfven sin närmast belägna landbogård, grunden lades till de så kallade *ladugårdars* friheter.

Ingenting kan jämföras med den oreda i allt som kallas lagliga former, hvarmed Sverige utgick ur unionen; och denna oreda har räckt längre än man föreställer sig, äfven sedan lagens bokstaf synes intyga motsatsen. Man skrifver ej svenska historien efter förordningar. Kanske har ej i något land så mycket sådant passerat på ytan som här, under det natur och seder gjort det verkliga inre tillståndet i alla tider sig temligen likt. En stor enskild frihet är grunddraget i detta tillstånd; men denna, som visat sig tillräcklig att i allmänhet aflägsna förtrycket, har för öfrigt ganska långsamt höjt sig öfver den borgerliga frihetens allra första elementer. Inträder något stort missförhållande, som hotar denna frihets grundvalar, såsom en tyrannisk eller i hög grad oförståndig öfverhet, eller hvad Gustaf Vasa kallade för stort »herravälde», så inträffar en våldsam brytning, som undanrödjer det närmaste onda. Inbillar man sig eljest att någonting skett, så visar snart erfarenheten, att man mest förblifvit vid det gamla. — Gustaf Vasas i så många af-

seenden godtyckliga styrelse gjorde föga till rättens formela utbildning, om man undantager hans tyske kanslers så kallade regementsform för Vestergötland, hvaraf ingen bokstaf slog rot i svensk jord. Man finner, att i hans tid *konungs räfst* stundom blifvit hållen i provinserna, merendels då något stort missbruk påkallat den, någon gång äfven för politiska ändamål; ty Gustafs besök i Dalarne med beväpnad styrka för att straffa upproret kallas ock konungens räfst. Erik gjorde första försöket att inrätta en ständig öfverdomstol. Den kallas *konungens nämd*, och redan denna benämning visar att begreppen af *nämd* och *domstol* hade sammanflutit. Ledamöterna synas vanligen varit tolf; som likväl ej alla ständigt tjenstgjort. Minsta antalet var adel; dock finner man vid vigtigare tillfällen domstolen förstärkt med adelsmän, krigsbefäl, borgare, någon gång äfven med prester. De gode män af den kungliga nämden skulle på vissa tider, hvart tredje år, draga omkring i hvar landsända uti de förnämsta städer, särdeles vid de stora marknaderna, och der döma konungs dom [5], på det hvar och en må dess bättre vederfaras rätt; då det icke möjeligt är, att Kongl. Maj:t sjelf kan allas klagomål förhöra och deröfver döma. Ståthållarne befallas så underhandla med allmogen, att den gör någon hjelp till domstolens underhåll, som vore inrättad till den menige mans bästa; konungen ville ej låta den aflönas med sakören, hvilket gåfve anledning till missbruk, och rikets årliga inkomst försloge ej heller att uppehålla sådana embeten. Denna domstol var en bland Eriks första inrättningar; ty ehuru dess i riksarkivet förvarade korta och ofullständiga dombok begynner med den 11 Februari 1562, har den likväl äfven föregående året varit i verksamhet [6], och nämnes redan i konung Eriks hofordning af den 19 November 1560. Också åberopas i domboken dessa hofartiklar oftare än Sveriges lag. Redan konung Gustaf I hade förordnat, att alla saker, ej blott emellan konungens befallningsmän och tjenare, utan äfven mellan dessa och andra undersåtar, prester, borgare och bönder, skola dömas efter konungens gårdsrätt. Och det är utan tvifvel med afseende på

---

[5] »Att förhöra alla ärenden, som icke hafva kunnat slitas för lagman», heter det i konungens instruktion af den 1 Nov. 1563, hvaraf man likväl ej får draga den slutsats att endast sådana saker der förekommit. De flesta afgjordes der både i första och sista instansen. — Domstolen finnes ha sutit i flera städer: Upsala, Strengnäs, Vesterås, Örebro, Vadstena, mest i Stockholm.

[6] »1561 års domar äre utelåtne, ehuru originale domar af samma år än finnas i privatorum händer». *Örnhjelms* relation.

sådana stadganden, som i en samling af recesser och gårdsrätter på Upsala bibliotek följande förmaning finnes till domaren: »Stundom må man bruka *stadgarna* och stundom låta dem falla, och hafva en part sin grund och mening i *landslagen*, ändock lagen varder skärpt genom stadgarna; — en part hafver icke så synnerlig någon uttrycklig grund, utan efter tidsens lägenhet äre de nyttige; — en part äre allmogen något besvärlige, och synes orsaken vara, att månge utländske prålaktige seder komma här i riket, och någon måste uppehållat, såsom ordspråket lyder: den sina skor binder med bast, han skall betala laget. — En rättsinnig domare eller befallningsman måste det veta och akta, när han skall bruka stadgarna och när han skall låta dem falla.

I allmänhet utmärktes början af Eriks regering genom goda författningar. För att befria allmogen från de resandes våldsamheter, upplifvades påbudet om inrättning af taverner eller gästhus [7] efter alla allmänna vägar. Öfverflödiga helgdagar och åtskilliga vid gudstjensten ännu bibehållna katolska ceremonier afskaffades. Konungen lät kungöra, att han öppnade sitt rike till en fristad för alla förföljda protestanter. Många, i synnerhet Fransmän, inkallade af deras landsman Dionysius Beurreus, begagnade sig deraf. Calvinisterna grundade stora förhoppningar på den nya svenska monarkens kända benägenhet för deras lära, och vid underrättelse om hans frieri till Elisabeth uppvaktade honom Calvinus sjelf med bref [8].

Men i giftermålsförslag skulle Erik snart uppenbara sitt ostadiga lynne. Den 29 Juli 1561 underrättar han sitt nya sändebud i London, rikskansleren Nils Gyllenstjerna, att, på de goda förtröstningar drottningen gifvit honom genom den nu hemkallade Beurreus, han sjelf åter beslutit att begifva sig till England, och sänder derför förut sina embetsmän, nämligen »perlestickare, skräddare och andre handtverkare». Ej långt derefter anlände såsom skänk till Elisabeth aderton skäckiga hästar med flera kistor omyntadt guld och silfver, och i September månad satte underrättelsen, att han gifvit sig på resan,

[7] För att befrias från det tryckande besväret att prestera fri skjuts och gästning, åtog sig allmogen i Arboga 1561 så kallade *skjutsfärdspenningar*, men konungen var den förste att klaga öfver dessas otillräcklighet att bestrida kostnaden för hans sändebuds och brefdragares forslande; hvarför han redan den 22 Juni 1562 låter underhandla med allmogen om tavernepenningarnas förökande eller den gamla skjutsfärdens återställande.

[8] *Messenius*, Scondia, V: 116.

hela engelska hofvet i största förlägenhet. Erik hade verkligen tillika med bägge sina bröder Magnus och Karl i Elfsborg gått om bord på en dertill utrustad flotta, men nödgades genom storm att återvända. Han beslöt då att begifva sig landvägen öfver Danmark, Tyskland och Nederländerna; hans ministrar fingo befallning att underhandla om lejd och gislan till säkerhet för hans person, och rikets adel att samlas i Jönköping för att vara honom följaktig till gränsen. — På samma tid frågar han rådet, om ej tjenligt vore att giftermålsunderhandlingar må öppnas äfven på andra håll; sänder en förtrogen till Skotland att förfara om drottning *Maria* »vore så dejelig som alle man säga», och kort derefter Peder Brahe att bedja om hennes hand; men förnyar icke dess mindre sitt frieri hos Elisabeth, med befallning till Gyllenstjerna att vinna engelska rådet genom pensioner och bringa drottningens älskling, hertigen af Leicester, om lifvet, skulle det ock kosta konungen 10,000 daler[9]. Under allt detta utkorar han prinsessan *Renata* af Lothringen, dotterdotter till Kristian II och arfvinge till hans anspråk på de nordiska rikena, till sin gemål, men upphör med denna underhandling för att afsluta sitt giftermålskontrakt med *Kristina* af Hessen. Till dennas emottagande affärdas sändebud och en flotta utrustas, men ett under kriget med Danmark uppsnappadt bref till drottning Elisabeth, hvari han undskyller sig, att det ej vore något allvar med det hessiska giftermålet, tillintetgjorde äfven detta förslag. Ännu 1565 befaller likväl konungen sina legater i Tyskland att höra sig ytterligare före i Hessen samt äfven gifva honom en nogare beskrifning på den lothringska prinsessans person: om hon vore frisk, dejelig och välväxt, icke mycket mager och sperrlemmad, hvitlätt med oförfalskad färg; stötte ock håret något i svart, så låge ej makt derpå, endast hon kunde behaga i förenämda stycken, vore med goda seder och åthäfvor begåfvad, samt icke spotsk utan lustig. — Redan såg han öfver allt förräderi och mord. Vore prinsessan verkligen med dessa egenskaper beprydd och ville komma öfver till Sverige, skulle legaterna ha noga uppsigt, att hon ej af onda menniskor måtte bli förgifven[10]. År 1566 sändes verk-

[9] Bref till Nils Gyllenstjerna den 29 Martii. *Registr.* för 1562. Året förut den 12 Juni befallte han Gyllenstjerna låta grefven veta, att konungen tillbjuder honom en uppenbar kamp i egen konunglig person, antingen i Skotland eller Frankrike.

[10] Instruktion för legaterna. Arboga den 14 Juli. *Registratur* för 1565.

ligen denna furstinnas jaord och ring till konungen. Det var den olycklige Nils Sture som förde dem.

Otroliga kostnader förslöstes på dessa giftermålsförslag. Ett af hertigarnes klagomål var, att Erik ej på sin arfslott, enligt sitt förut gifna löfte, afdrog hvad redan före fadrens död var användt på det engelska frieriet. I allmänhet kände hans praktlystnad inga gränser. Till den engelska resan lät han förfärdiga öfver hundrade de dyrbaraste klädningar. Man förvånas öfver allt hvad från Antwerpen och London förskrifves för hans kröning: utom nya regalier, allt hvad kostbart finnes i kläder, vapen, käril, prydnader, kistor fulla med perlor, ädelstenar och klenodier, slutligen äfven »några sällsamme djur till skådespel, lejon, uroxar, kameler, 100 kaniner och hvad annat som man kunde tänka i Sverige främmande vore» [1]. — Också begär konungen redan 1561 låna af Johan; »emedan intet mera vore för handen», innan det ännu öfriga silfret hunne myntas.

Det var under uppror och krig, som Erik så behandlade sin faders skatter och sitt hjertas angelägenheter. Vi ha omtalat de händelser, som beredde Sveriges deltagande i de lifländska angelägenheterna och redan under Gustafs lifstid retade hans söners ärelystnad. Just derom skulle deras fiendskap först utbrista. Genast efter fadrens död påminner Johan sin bror om löftet att få »ett stycke land i Lifland», hvarför han vore sinnad att mot Ryssens grufliga framfart erbjuda staden Reval sitt skydd [2]. Men Erik, efter sin upphöjelse på tronen äfven anropad om hjelp, tog saken i sin egen hand och öfversände mot slutet af April månad 1561 Klas Kristersson Horn med en här, som emottogs i staden [3]. I Juni månad underkastade sig adeln i Estland samt Reval svensk lydnad och erhöll genom utskickade vid Eriks kröning bekräftelse på sina privilegier. Ifrån denna tid skref sig Erik »Sveriges, Götes, Vendes samt flere dess tillbehöringars konung, herre öfver de lifländske landsändar och öfver Refle». Det var Sveriges första

[1] Register på hvad som skall beställas till kröningen och bref till Dionysius Beurreus den 17 Febr. 1561. Erik var en stor älskare af djur. Den 21 April 1563 befaller han byggmästaren mäster Påfvel »att sätta ett foglehus af kopparträd på den vestre bastejen vid Upsala slott», hvars bygnad han lät fortsätta.

[2] Bref af den 9 Okt. *Registr.* för 1560.

[3] Slottet, hvars besättning var härmästaren trogen, blef uppgifvet efter 6 veckors belägring.

steg på andra sidan Östersjön och början till hundrasextiåriga krig.

Med möda afböjdes för ögonblicket ett fredsbrott med Ryssland, hvilket likväl lyckades genom bägge rikenas nu gemensamma intresse emot Polen, sedan Svärdsriddarne upplöst sin orden och deras siste härmästare Gotthard Kettler stält hela Lifland under polsk höghet, med förbehåll af Kurland såsom län för sig sjelf. Deremot sluter Johan sig på det närmaste till Polen, råder Erik till förbund *emot* Ryssland, samt att till Polen afstå allt hvad Sverige i Lifland redan innehade[4]. Eriks svar var en befallning till Horn att angripa Pernau och Wittensten, hvilka också jämte flera andra orter eröfrades. Han underrättar Johan, att hertig Kristofer af Mecklenburg, coadjutor till den nu aflidne ärkebiskopen i Riga, gifvit sig med samma ärkebiskopsdöme under Sveriges krona, men att Polackarne tagit landet i besittning. Likväl bifaller konungen, att Johan må personligen afhandla sitt giftermål i Polen med *Katarina Jagellonica,* konung Sigismund II:s syster. Han lyckönskar hertigen till de utsigter på Polens krona, som genom denna förbindelse honom öppnas; ehuru, tillägger han, det polska sändebudet i Stockholm[5] erbjudit sig att vid inträffande tronledighet arbeta för konungen sjelf. Snart ångrar han detta samtycke och återkallar Johan från Danzig, hvilket likväl ej hindrar denne att i Wilna slutligen uppsöka sin brud. Vilkoren i giftermålsfördraget höllos hemliga. Hvad som berättas, att Johan lofvat hädanefter uppföra sig såsom en fri och sjelfständig furste, är sannolikt. Att han medförde ett ansenligt förråd af sin faders silfvertackor och dermed biträdde sin svåger, emot pant af sju slott i Lifland, samt att kriget emellan Sverige och Polen kort derefter utbröt, är säkert. Redan förut hade nya tvisteämnen mellan bröderna yppats. Om hösten 1561 begärde Johan att få behålla tionden af *hela* Finland (den nordligaste delen hörde ej till hans hertigdöme): — det nekades; att slippa utgöra fulla antalet krigsfolk till rikets tjenst: — det afslogs (ehuru sedermera verkligen en lindring beviljades);

---

[4] Om Johans propositioner underrättas man genom Eriks bref till honom af den 24 Febr. 1562; likväl är detta ännu vänligt. Det första ovänliga bref från Erik till Johan är af den 16 Juni, hvari konungen förebrår honom, att han så vidlyftigt och häftigt tar Polens parti, liksom *han* i allt hade rätt och *Erik* orätt. *Registr.* för 1562.

[5] Grefven af Teczin. — Denne friade för egen räkning till prinsessan Cecilia.

att återfå de skepp, med hvilka han förstärkt Eriks flotta vid Elfsborg: — det svarades, att de skulle komma, när han först återlemnat dem han i fadrens lifstid fått låna för den lifländska handeln. Konungen tillade: »det är med oss allt för knappt skift och deladt här i Sverige, så att vi icke hafve mycket till öfvers af hvad kronan tillhörer»[6]. Återkommen till Finland med sin gemål, möttes Johan af Eriks förebråelser att ha förbundit sig med rikets fiender. Derpå följde innan kort konungens befallning till finska adeln att draga öfver till Lifland i kriget mot Polen, och stämning till Johan sjelf att stå till rätta i Stockholm, hvaremot denne fängslade konungens utskickade, uppmanade Finnarne till försvar, tog särskild trohetsed af dem och sökte hjelp i Polen och Preussen. Han blef på Eriks anklagelse af de i Stockholm sammankallade, men till ringa antal närvarande ständerna för uppror dömd till döden (om ej konungen ville låta nåd gå för rätt). Innesluten på Åbo slott, som, då all främmande hjelp uteblef, uppgafs efter två månaders belägring, måste Johan den 12 Augusti 1563 gifva sig fången. Han öfverfördes till Sverige och emottogs med ett bestraffande tal af Göran Persson, som på konungens befallning (Erik var frånvarande vid danska gränsen) tillbjöd Johans gemål ett kungligt slott och furstligt underhåll, om man finge skilja henne ifrån hertigen. I stället för svar visade hon sin trolofningsring, hvars latinska inskrift lydde: »ingen utan döden», — och följde sin man till det för honom bestämda fängelset på Gripsholm.

Hertigen måste sitta uppe på däcket af jakten, då han i allt folkets åsyn fördes genom Söderström. Han vände med fasa bort ögonen från de stegel och hjul, som på de närgränsande bergen buro många hans tjenares kroppar. Det rum, der Johan med sin trogna maka förvarades under största delen af sin fångenskap (den varade öfver fyra år), visas ännu i sitt gamla skick på Gripsholms slott. Det är ljust, har en skön utsigt och en snygg inredning, efter den tidens sed, sådan den ännu stundom finnes i förmögnare bondstugor, men fordom ej ovärdig förnämare hus. Högre upp i samma torn ses det rysliga fängelse, som sedermera blef Eriks eget förvaringsrum. — Sin broders lif sparade han, emot Göran Perssons råd och sina egna emellan fruktan och ånger sväfvande tankar. Att han aldrig ämnat honom friheten åter, ses af hertig Magni försäk-

[6] Bref till Johan af den 11 Nov. *Registr.* för 1561.

ringsbref på den öfver Johan fälda domen, der det heter: »efter Kongl. Maj:t bevisat oss den ära framför andre våre käre bröder, och tillegnat oss den arfsrätt hertig Johan tillförne haft till Sveriges krona och regering och derpå gifvit oss sin skriftliga konfirmation, så lofve vi deremot att vara Kongl. Maj:t och hans lifsarfvingar trogne och hålla hans fiender för våra fiender»[7]. Något ytterligare steg emot Johan har likväl emellan Erik och Magnus varit i fråga. Ville Magnus dertill samtycka, så lofvar Erik att skaffa honom ständernas bekräftelse på arfsrätten; »ty ändock Johan sin rätt förverkat, så skall eders kärlighet i sanning förnimma, att här vill följa stor tvist ibland riksens undersåtar och ständer om successionen, i fall oss något vidkommer, och skola utan tvifvel månge finnas, som gerna se att hertig Johan dervid förblefve». Hvari denna »ytterligare försäkring mot Johan» skulle bestå säges ej, men väl att Magnus ej velat gå in derpå; hvarför ärendet skulle uppskjutas och konungen icke dess mindre vara honom bevågen[8]. Det var efter dessa bref som Magnus blef vansinnig. För öfrigt behandlades i allmänhet Johan väl i sitt fängelse. Att den kungliga nämden den 27 Februari 1564 dömer fogden på Gripsholm till vatten och bröd på behaglig tid, emedan han låtit hertigen och furstinnan brista på nödigt uppehälle, »så att de måst gå till vattenkannan», visar åtminstone att försummelser straffades. Erik skickade sin bror äfven böcker, hvaribland, utom andliga skrifter, nämnas Ovidius, Plutarchus, samt Boccaccio i tysk öfversättning. Furstinnan fick gå ut i trädgården, ehuru under vakt. — Efter Johans fängslande kände sig Erik ha brutit med hela dennes mäktiga möderneslägt och i allmänhet med adeln, hvars missnöje med arfföreningen för ingen af Gustafs söner var obekant. Det är från denna tid som adeln stundom ej ens kallas till hans riksdagar[9], som han endast omgifver sig med lägre gunstlingar, hvilka från barndomen smickrat hans lidelser och långt ifrån alla hade Göran Perssons skicklighet, fast många ett lika hatfullt sinne, och som det misstroende, hvari han blifvit

[7] Gifvet i Jönköping den 29 Sept. *Registr.* för 1563.

[8] Bref till Magnus. Halmstad den 26 Okt. 1563.

[9] Till 1566 års riksdag kallar konungen, genom fogdarne, öfver hela riket endast två de förnämste prester och två beskedlige bönder från hvart fögderi (liksom förra året till sammankomsten i Kalmar), och skola desse hafva med sig sina härads sigill till att stadfästa hvad som på samma riksdag af *menige ständer* kan bli samtyckt och beslutet. Bref af den 1 Februari. *Registr* [illegible]66.

uppfödd, förmörkar hela hans själ, gör honom grym och bringar honom från förståndet [10].

Redan 1562 träffar man i handlingarna ett bref om förtal och bakdanteri mot konungens person; den som sådant upptäcker, eller otrohet hos embetsmän, skall med synnerlig gunst och en redelig skänk betänkas. Följande året lofvas angifvaren af majestätsbrott hälften af den brottsliges egendom, om saken kan för domstol bevisas. Vid samma tid befallas ståthållarne förskaffa sig »kunskapare» i städer och på landet bland alla stånd. Hufvudmannen för detta spejande är Göran Persson; och redan genom den kungliga nämden hade åklagaremakten fått en stor utsträckning, då så kallade »profosser» nu ordentligen aflöntes i alla landsorter för att antasta högre och lägre brottslingar.

Celsius, som i mer än femtio år gält såsom en hufvudkälla för Erik XIV:s liksom för Gustaf I:s historia, ehuru han på handlingarna för bägges regering kastat ett temligen flyktigt öga, anför, att konung Erik den 10 Februari 1563, sjelf i sin nya öfverrätt närvarande, tillkännagifvit sin mening om de saker som å lif och ära gå; i sådana borde ej dom afsägas efter skriftliga vitnesbörd, så framt de, som sådana vitnesbörd gifvit, eljest voro i lifvet, utan vitnena sjelfva komma tillstädes; han förmanade de ärlige, gode män uti sin kungliga nämd att icke så lätteligen handla med lifssaker, som af en part gemenligen ske plägar. Förhållandet har sin riktighet; men huru vida den slutföljd deraf drages i afseende på konungens verkliga handlingssätt och domstolens förfarande är riktig, må följande an-

[10] »Eric — eut pour ses vertus justement pû être mis au nombre des plus magnanimes princes, s'il n'eut été corrompu par les inventions de quelques ministres, aux quels il se fiait par trop. Aussi qu'il a été nourri en perpétuelle crainte et quasi en dédain par les menées de sa belle-mère, qui lui était fort contraire — — et qu'il peut être que de son naturel il était un peu soupçonneux, qui a grandement été augmenté dès son enfance par l'artifice de ses dits familiers ministres, qui étaient des plus méchans et pernicieux qui se pouvaient trouver. — Il connaissait bien la malignité des dits ministres et s'en est souvent plaint au Chancellier de Suède qui est à présent, au feu Sieur de Varenes, et à d'autres qui me l'ont dit, dont je pourrais faire de fort étranges récits». *Correspondance de Dantzai.* Han berättar, att Erik pryglat en af dem med egen hand. Enligt hans tanke hade Johan blifvit dödad, om ej Mornay varit: »Le dit Sieur de Varenes seul l'empêcha par ses prières et remontrances». — Enligt Holberg var Mornay en slägting till Dantzai.

märkningar visa. Den kungliga nämdens dombok för år 1562 visar blott *en* dödsdom, men för år 1563 femtiosju sådana, deraf tretiotvå för Johans sak [1]. In alles har denna rätt intill Oktober 1567, då domboken upphör, dömt två hundrade tretiotvå personer till döden [2], med få undantag antingen för statsbrott eller ock för förseelser, som ej Sveriges lag, men väl konung Eriks hofartiklar eller ock endast konungens välbehag belade med lifsstraff [3]. Antalet, som ändå ej innefattar alla offren, är stort nog, om ock domens verkställighet någon gång uteblef. De flesta äro af lägre stånd. Dödsdomen öfver högre, såsom år 1564 öfver Olof Gustafsson Stenbock, år 1566 öfver Nils Sture, vågar ej konungen verkställa. Det var först 1567 som han doppade sin hand i den högre adelns blod, och dermed äfven störtade sig sjelf. Göran Persson, som kallas »Kongl. Maj:ts prokurator och sekreterare», var åklagare i den kungliga nämden, och exempel finnas visserligen att domstolen frikänt, oaktadt häftigheten af hans anklagelser, men dessa äro få. Någon gång lyckas det honom bättre då han återkommer med samma anklagelse andra gången. Pinliga förhör användes. Tal, ja tecken räknades till statsbrott. Den 11 Februari 1566 dömdes stalldrängen Eskil Persson till döden, för det han på några portar å Norrmalm målat Kongl. Maj:ts och Sveriges vapen tre kronor uppnedvända och dermed antastat Kongl. Maj:ts dignitet, höghet och konglige regemente; den 26 November 1566 likaledes tvänne konungens »paulun-vaktare» för det de på ett hemligt rum lagt tre käppar i kors, en kappe, ett halster och några andra saker, såsom Kongl. Maj:t trodde, för trolldoms skull, oansedt de visste, att konungen icke kunde lida på de vägar han gick något granris, halm, spån eller annat, utan hade sådant vid lifsstraff förbjudit.

Med Danmark hade freden år 1562 blifvit förnyad. Icke dess mindre utbröt kriget följande året och hade påskyndat Johans öde. Ty »konung Erik hade alldeles fattat de tankar

[1] »Det var ett ömkligt spektakel att skåda på det halshuggande och steglande, som vederfors hertig Johans tjenare i staden och på malmarne; jag och mången med mig kunde ej utan gråtande ögon se det». *Sven Elofsson.*

[2] Utom hela befälet på Elfsborg för fästningens uppgifvande (huru många personer, nämnes ej) och Sturarne med deras anförvandter år 1567, hvilkas dom ej finnes i protokollen.

[3] Deribland sjutiosju uppbördsmän. Den 30 Jan. 1567 dömde rätten på en gång sju fogdar från Salberget till döden för försummelse att framskaffa ved till grufvan.

om sin broder hertig Johan, att när konungen hade behof af sitt mesta krigsfolk mot Danskarne, skulle hertig Johan intet vara stilla, utan något oroligt företaga, antingen i Finland eller Lifland»[4]. Krigets orsaker voro dels stridiga intressen i Lifland, der en dansk prins innehade en del af landet, dels gamla trätoämnen och personlig fiendskap. Danmarks konung hade upptagit de tre kronorna i sitt vapen; Erik upptog både Danmarks och Norges. Svenska sändebud, afskickade för att fria för Erik i Hessen, blefvo qvarhållna i Köpenhamn. En flotta, utrustad, såsom det hette, för att afhemta bruden, träffade den danska flottan vid Bornholm. Af stridigheter om saluten uppstod ett sjöslag, hvari svenske amiralen *Jakob Bagge* tog danska amiralskeppet tillika med tvänne andra skepp och af Erik blef belönad med ett triumftåg, der man såg de danska fångarne uppträda bundna med rakade hufvuden, anförda af konungens hofnarr Hercules, som spelade fiol. Derpå följde krigsförklaring af Danmark och af Lübeck, hvars handel på Narva Erik förbjudit, emedan han ville inskränka den ryska handeln till Reval. Kriget, som varade i sju år, fördes ärorikt af svenska flottan, som aldrig varit mäktigare, först under Jakob Bagge, sedan (efter dennes olycka och fångenskap vid Öland) under Klas Kristersson Horn, som år 1566 förde sextiåtta örlogsskepp i sjön. Gustaf I hade velat göra Sverige, som sedan uttömde sina krafter i landkrig, till en sjömakt.

Med andra känslor vänder man sig till Eriks egna bedrifter. I krigssaker, liksom i allmänhet, är han särdeles rik på föreskrifter. Ingen har författat sådana vidlyftigare eller vådligare för innehafvaren[5] eller mer vitnande om den olyckligaste sinnesstämning. Så förekommer i en af de första angående danska kriget äfven den befallning: att man skulle söka bekomma personer, som med *förgift* umgås kunde, dock skall man bespörja sig, om konsten är viss, och tillse, att man ej skadar sitt eget folk. — Å danska sidan började kriget 1563 med belägringen af Elfsborg, som, illa försvaradt, innan kort intogs; å den svenska med ett infall af Erik i Halland och Halmstads belägring, hvilken han likväl vid underrättelsen om konung Fredrik II:s antåg upphäfde och sjelf dervid lemnade

[4] *Sven Elofsson.*

[5] Den 30 Januari 1567 dömes i den kungliga nämden kammarskrifvaren Wolmar Wikman till döden för det han sagt, att Kongl. Maj:t ställer sådana instruktioner, som ingen menniska är möjligt efterkomma.

sitt läger[6] på ett sätt, att hans eget folk ansåg denna bortresa för en flykt, förströdde sig och på återtåget blef slaget af Danskarne. I ett ursäktsbref till menige riket[7] förmäler konungen dock, att genom tapperheten hos det regemente »som han sjelf lärt och undervist» detta återtåg slutats med en seger; — deri trogen den grundsats man äfven finner i hans föreskrifter, att då Kongl. Maj:ts krigsfolk något nederlag vederfares, skall ryktet derom fördämpas och nedertryckas, men seger mot fienderna skall genast förkunnas, så ock eljest hvad man önskade gerna ske skulle, »dock så, att det är något när likt».

Vid samma tid intogos Jämtland och Herjedalen, och ett anfall på Norge förbereddes, der Knut Haraldsson Soop på förhand utnämdes till ståthållare med föreskrift[8] att, när de norske svurit konungen trohet, taga några de förnämsta till gislan och förskicka dem till Sverige, befästa några orter i landet, inrätta gudstjensten, skipa rättvisan efter Sveriges lag och drifva »Jutepartiet» ur landet. Men den utnämde ståthållaren föll i onåd, och anfallet på det öfra Norge anförtroddes åt en ung Fransman, Claude Collart, en af konungens gunstlingar, som verkligen bemäktigade sig Trondhem. »Sedan gick nästan hela Trondhems stift honom till handa på konung Eriks vägnar — heter det i en samtida berättelse — men när han denna seger fått, begynte han högfärdas och slog sig på ett lösaktigt lefverne, tog en laggift dejelig qvinna ifrån hennes rätta man, som bodde i Trondhems stad, förde henne på slottet och behöll henne hos sig för sitt bolskap, han gjorde ofta banqvet och gästabud, gaf det svenska folket förlof att resa till Sverige och höll så fram i sin högfärd, intill dess konungen i Danmark förskickade en krigsmakt, som tog honom till fånga»[9]. För att hämnas detta, sände om hösten 1564 konung Erik Mats Törne in i Norge, som der härjade och brände fyrtio socknar. På lika sätt förfor Maurits Stake följande året i Aggershus stift. År 1567, då en norsk öfverlöpare försäkrade konungen, att Norge lätt skulle kunna bringas till lydnad, förnyades anfallet. Erik utfärdade proklamationer, och man finner

[6] Han lät förut gifva sig ett betänkande af ett krigsråd, hvari det ibland annat heter, att såsom konungen i Danmark förväntas med en svår krigsmakt, det vore olyckligt om Kongl. Maj:t sjelf vore tillstädes, i fall man måtte begifva sig på flykten.

[7] Dateradt Orreholmen i Vestergötland den 23 Nov. *Registr.* för 1563.

[8] Instruktion den 12 Maj. *Registr.* för 1564.

[9] Konung Eriks handlingar af hans hofprest D. Magnus Stigtomtensis. *Palmsköldska handskrifterna.*

en sådan till och med till invånarne på Island. En stor del af Norge förhärjades; städerna Hamar och Opslo brändes; hvilken som hyllade svenska kronan fick köpa säkerhetsbref af anföraren Johan Siggeson[10], och många begagnade sig deraf; men troheten blef derefter. Med belägringarna för Bohus och Elfsborg uträttades intet, och konungen ombytte dervid så ofta befälhafvare, att slutligen ingen vågade åtaga sig detta uppdrag, i synnerhet som det var hans sed att med klagomål öfver befälet vända sig till knektarne.

Men för den, som vill lära känna Erik i kriget, finnes ännu ett ouppslaget blad i hans häfder. Vi hemte dess innehåll ur hans egna ord i brefvet till menige man i Sverige om Kongl. Maj:ts lycka och seger[1], dateradt Kalmar den 15 September 1564. Han begynner med att omtala de öfverdrifna rykten, som gått om Danskarnes infall, huruledes de skulle ha röjt en väg öfver gränsen in i Sverige, rymlig nog för femton man i bredden. Derför hade konungen sjelf begifvit sig dit neder, men funnit oenighet och sjukdom på flottan, och Öland af Danskarne härjadt. Efter ombytt befäl (Klas Kristersson Horn blef amiral) hade ett lyckligt sjöslag följt, i hvilket tre af fiendens skepp blifvit tagna och sex förgångna. Derpå hade konungen skickat Åke Bengtsson Färla förut och sjelf dragit efter med hela sin makt in i Blekinge, der bönderna visat sig så förbittrade, att de hängde upp de efterblefne svenske knektar och ryttare med harnesk och värjor i träden, hvarför konungen befalte, att emellan Lyckeby och Rottneby allt skulle ihjälslås och brännas, och Gud gaf sin lycka dertill, så att på vägen och i skogen nedlades till tusende man. Då begärde bönderna förskoning, lofvade tro och hjelp och gåfvo gislan. Sedan Lyckeby slott blifvit uppgifvet, sattes Karl Holgersson Gere der till höfvidsman, men konungen med de öfriga fältöfverstarne drog för Rottneby stad, der besättning och borgerskap uppfordrades. De svarade med spott och hån och bådo honom draga till Halmstad, der han förut bevisat sin tapperhet; hvarför han sedermera ej ville antaga deras vilkor, utan fordrade, att de skulle gifva sig på nåd och onåd. Krigsfolket erbjöd sig att storma, och de fänikor, som dermed skulle begynna, bestämdes genom lott. Det gick i början olyckligt, ehuru mycket konungen förmanade och ropade, tills slutligen Gud-

[10] »Bey diesem Einfalle war der Schwedische Feldherr der erste, welcher im Norden Sicherheitsbriefe austheilte.» *Suhm.*

[1] *Registratur* i riksarkivet för detta år.

mund Olsson med sina knektar besteg vallen och de andra följde efter. Då blef »ett väldigt mord, så att vattnet i elfven var rödt som blod». Fienderna voro så försagde, att man stack ned dem såsom en hop vilda svin. Ingen skonades, så att i staden kommo mer än två tusende man om halsen, förutan en hop qvinnor och barn, hvilka Finnarne, som kommo sist in, slogo ihjäl. Så hade det sällskap i Rottneby bekommit betalning för all den förrädeliga handel de mot Sveriges rike bedrifvit allt sedan Dackefejden. Ett större byte hade i konungens dagar aldrig blifvit taget, ehuru mycket brann upp med staden. Derpå hade konungen dragit ända till Sölfvitsborg, som fienden sjelf satte eld på, men herr Carolus Mornay hade afbränt allt hvad som är mellan gränsen och Sölfvitsborg, så att allt land deremellan nu är brändt, förhärjadt och förderfvadt, och sjelfve hafve vi på återtåget — så slutar konungen sin berättelse — sändt några rotar knektar att bränna och plundra på båda sidor, hvar vi framdraga. — För det qvarlemnade befälet utfärdade konungen följande föreskrift: belangande den menige man, som ännu igenlefver i Blekinge, så vill Kongl. Maj:t, att alle skola sammankallas så väl från öarne som fasta landet, ifrån svenska gränsen intill Sölfvitsborg, under föregifvande att de skola svärja trohetsed, och så snart man hafver dem samlade i en hop både manfolk, qvinnor och barn till en två eller tre tusen, skall man försända dem allesammans landvägen till Kalmar och derifrån med skutor och båtar till Stockholm; men hvar de icke alle komma tillstädes med qvinnor och barn och tjenstefolk, då skall man låta härja, bränna och ihjälslå allt för fot i hela Blekinge, förty det är bättre att hafva ett öde än ett fiendeland[2]. Om den grymma befallningen i hela sin vidd blifvit verkstäld är obekant; men huru i Blekinge såg ut vid årets slut, kan dömas af ett konungens bref den 7 December, hvari säges: att endast några få bönder finnas der qvar, som ödmjukeligen bedt om hans försvar, men att han hellre ville ha svenskt folk der i landet, hvarför Smålänningarne uppmanas att flytta derin och intaga hemman, hvilka de skola få till arf och eget. — Erik höll ett triumftåg vid

[2] Sådana våldsamma förrättningar utfärdades under befäl af en så kallad *brandmästare*, som åtföljde krigshären, och utan hvilkens samt öfverstens tillstädjelse hvarken brandskattning eller brännande fick företagas. Den 12 April 1567 dömdes i konungens nämd en Vestgöta-adelsman Bengt Svenske till döden, för det han i Norge ej *bränt*, utan tagit brandskatt.

återkomsten till hufvudstaden. — Kriget fördes på en gång i Sverige och i Lifland, och i utskrifningarna togs ända till hvar femte, hvar tredje man. År 1561 förunnade konungen åt alla knektar, så länge de voro ute i kriget, frihet för sina hemman. Detta öfvervann likväl ej vederviljan emot den lifländska krigstjensten. Sedermera växte strängheten. År 1565 dömdes tjugu adelsmän, somliga af rikets förnämsta ätter, inför den kungliga nämden förlustiga sitt frälse för bristande rusttjenst; 1566 finnes en kunglig gårdsknekt dömd till stegel och hjul, för det han i Södermanland utskrifvit qvinnor till krigstjenst, föregifvande sig dertill ha befallning, då intet manfolk mer fans. År 1568 var dels genom fiendens framfart, dels genom konungens uppbåd allt manfolk så försvunnet i en del af Östergötland, att Klaus Hvit, som förestått biskopsembetet i Linköping, och nu dog såsom pastor i Söderköping, i brist på karlar, af qvinnor måste bäras till grafven [3]. Dertill härjade pesten. Den hjeltemodige Klas Kristersson Horn föll derför ett offer. Ständiga klagomål förekomma öfver den fullkomligaste brist på krigsaga, rymning undan fanorna, myteri och våldsamheter af alla slag. Alla krigsfolkets behof, äfven i afseende på beklädning och vapen, fyllas genom utskrifning i landet [4], och böndernas i gränsprovinserna slutligen utbristande ovilja straffas genom flera härads ödeläggelse på konungens befallning [5]. I allmänhet fördes kriget med stor grymhet å båda sidor. Danskarnes härjningar i Småland och Vestergötland hade framkallat Eriks i Blekinge och Skåne. Af sådana tåg utgjordes för öfrigt landkriget utan vigtigare händelser, om man undantager Varbergs eröfring af Svenskarne den 15 September 1565, och den 20 Oktober derefter Danskarnes seger emot en till antalet dubbelt öfverlägsen styrka vid Svarterå i Halland under Daniel Rantzow. Nederlaget, hvilket äfven Erik lät fira som en seger, till-

[3] *Rhyzelii* Biskopskrönika, I: 127.

[4] I dessa reqvisitioner förekommer år 1563 *bränvin*. År 1567 befaller konungen att fårskinnspelsar må förskaffas åt soldaterna till vintern, och det mesta bränvin som kan fås. Att detta ännu var sällsynt ses deraf, att konung Gustaf I under ryska kriget skickar fjorton åmar rhenskt vin åt krigsfolket till Viborg, i stället för bränvin. För öfrigt nämnes det ej först vid denna tid i Sverige. I Stockholms stads Tänkebok för år 1498 får Cordt Flaskedragare privilegium på att hålla och skänka bränvin.

[5] Smålänningarne straffades, enligt konungens egna anteckningar, för det de 1566 på eget bevåg gjorde fred med de närgränsande Skåningarne i Göinge härad.

skref anföraren Jakob Hästsko de tyska ryttarne och öfversten för den kungliga liffanan Nils Sture, ehuru Hästsko i ett bref till Sturen sjelf säger: »hvad jag på den dagen om eders herrlighets ridderliga dåd och mandom sett och förnummit hafver, vill jag i tillbörlig tid intet förtiga».

Vi äro vid utbrottet af den förföljelse, som redan länge hotat detta hus, näst det kungliga det förnämsta i riket. Dess nu varande hufvudman, den gamle gref Svante Sture, som under förra regeringen gifvit så många prof af sin trohet, hade år 1564 blifvit skild från sitt ståthållareembete i Lifland. Af hans fem söner voro Karl och Maurits ännu barn och skulle öfverlefva de sinas olycka; Erik, dernäst, hade först varit i hertig Johans tjenst och sedan blifvit sårad i danska kriget. Sten stupade i det ärofulla slaget med danska flottan den 7 Juli 1565; Nils, den äldste, i början konungens gunstling, ansågs sedermera af honom med synnerlig vedervilja. Astrologiska griller bidrogo dertill. Erik förmente sig i stjernorna läsa, att en man med ljust hår skulle beröfva honom kronan. Tecknet inträffade både på hertig Johan och Nils Sture. Visst är, att, efter den förres fängslande, den senare blef hufvudföremålet för konungens fruktan. Ännu efter slaget vid Svarterå emottogs dock den unge Sturen med utmärkt nåd och försändes först till Varberg, sedan till belägringen af Bohus. Han medförde en af Eriks olycksfulla föreskrifter, som ålade honom att hellre nedhugga de till ansvar stämda tyska ryttarne, än tillåta någon af dem rymma, samt att med mord och brand förhärja de härad i Vestergötland, som fortforo i sin ohörsamhet med arbetet vid Varbergs fästning. Sådant var ibland »de Kongl. Maj:ts ärenden, hvilka han lemnade obestälta»; ehuru instruktionens innehåll endast i mildrade uttryck omnämnes i den anklagelse som derpå följde [6]. Han stämdes för »försummelse»

[6] Domen är af den 14 Juni 1566. Anklagelsepunkterna voro: att han ej enligt befallning nedlagt de tyska ryttare, hvilka i stället plundrat i landet och öfvergått till fienden (34 dömdes sedan till döden i Stockholm) och icke skaffat dagsverken och tillförsel till Varberg. Flera domar finnas i den kungliga nämden fälda för »försummelse» (Erik ville 1566 införa så obestämdt rubricerade brott i Sveriges lag), oaktadt åklagaren Göran Persson helt och hållet *förtiger* innehållet af de instruktioner, hvilka den anklagade skall ha lemnat ouppfylda. Så anklagades den 4 December 1566 Jakob Brockenhusen, en jutländsk adelsman, nu krigsfånge, och som åter instält sig i fångenskap, sedan han i Köpenhamn ej kunnat utverka svenske amiralen Bagges utlösning. Han skall ha utfäst sig att på samma tid »stämpla något mot konungen af Danmark — hvilket ej vore behof på denna tiden uppenbara,

af Göran Persson inför konungens nämd, der »de fattige män», såsom domarena kalla sig, efter hofartiklarne ej kunde fria hans lif, med mindre Kongl. Maj:t ville honom af synnerlig gunst benåda. Konungen hade lemnat i hans val att stå till rätta eller underkasta sig ett nesligt intåg i Stockholm. Nu efterskänktes honom dödsstraffet, men icke skymfen. Han kastades på en utslagskamp och fördes med en tjärad halmkrans på hufvudet genom Stockholms gator, under utrop att här såge man en rikets förrädare. Soldaterna yttrade högt sitt missnöje och ropade, att han förhållit sig som en ärlig Svensk mot fienderna. I ett anfall af rädsla återgaf då konungen honom sin nåd, förbjöd vid lifsstraff, att hvad som händt skulle vidare nämnas, och affärdade honom med hast ur landet såsom sitt sändebud till prinsessan Renata af Lothringen. Om den skymf han undergått skref Nils Sture till sina föräldrar: »jag drack en dryck i Stockholm, som förtärer sinnet, glädjen och all min välfärd här i verlden», — och om upprättelsen af sin heder: »jag hoppas en gång kunna försvara mig med annat än bref och sigill».

Året 1567 ingick, »konung Eriks olyckligaste år», såsom han kallar det sjelf i sin dagbok [7]. Att konungen på denna tiden trodde en stor sammansvärjning, i synnerhet af Sture-slägten med dess mäktiga förvandter, emot sig riktad, är

---

men som ej kunnat vara af ringa vigt, då vid hans samtal med konung Erik alle hade blifvit utvisade». Han förbannade sig väl, att han intet sådant underskrifvit och lofvat, men blef icke dess mindre dömd »att hållas för en ärelös, ordlös och otrogen man». Och vid denna dom säges nämden ha varit förstärkt af rikets råd, flere adelsmän och borgare, tyska befälhafvare och danska krigsfångar!

[7] »Infelicissimus annus Erici regis». Denna dagbok har haft besynnerliga öden och är ett vitnesbörd i mer än ett afseende af olyckorna i Eriks hus. Den pantsattes af hans flyktige son Gustaf Eriksson till en värdshusvärd i Wilna, blef igenlöst af Gregorius Larsson, en Svensk i konung Sigismunds tjenst, år 1603, och räddades af Åke Rålamb den 22 Nov. 1673 från förstörelse i en kryddbod i Paris, dit den med en mängd andra svenska handlingar blifvit såld af konung Johan Kasimirs dverg, som åtföljt sin herre till Frankrike. — Biblioteket i Upsala har en afskrift af 1567 års dagbok, men deremot originalet af dagboken för föregående året med titel: *Commentaria historica regis Erici XIV cum directionibus et profectionibus planetarum pro anno 1566.* Den är skrifven med en ganska nitid hand. Af de astrologiska anteckningarna ses, att konungen ofta läst om *bröders afund* i stjernorna. På sista bladet har han tecknat:

Quem non formosæ delectant casta puellæ
Oscula, non homo, sed truncus habetur iners,

ostridigt. Han kände sig ha förolämpat denna slägt på ett sätt, som ej kunde förlåtas. Han lefde i ständig fruktan, förstärkte sin lifvakt och höll spejare i husen [8]. Rykten om pinliga förhör och nattliga afrättningar utbredde förskräckelse bland folket. Den 4 Februari 1567 dömdes en grefve Svante Stures tjenare af den kungliga nämden till döden, emedan han med en bössa i handen mött konungen på gatan. — Huruvida en sådan sammansvärjning verkligen funnits, derom äro tankarne delade. Många föllo offer för misstanken, »och emedan de månge voro, — säger den store Gustaf Adolf — dömde verlden, att de alle voro oskyldige». Erik skref sedan sjelf ur fängelset till sina bröder, att de sammansvurne velat störta Vasa-huset och förvandla riket till valrike. Den högre adelns obenägenhet för arfföreningen blir framdeles uppenbar nog. Men om önskan funnits, se vi likväl ännu hvarken plan eller medel för verkställigheten. — Vi tro ej på någon särskild sammansvärjning inom adeln, just emedan Johan och Karl voro naturliga hufvudmän för en sådan (partiet emot *dem* bildade sig senare och under andra omständigheter), och minst tro vi på en sammansvärjning af Sturarne, som då för tiden med måttlig ärelystnad förenade ett oförvitligt rykte, men inga af de egenskaper, som ställa män i spetsen för vådliga företag; och detta bestyrkes genom allt hvad af tidens handlingar till vår kunskap kommit. Ord af missnöje, sorg eller hämd, sådana som de nyss ur Nils Stures bref anförda, naturligen framkallade af den skymf honom vederfarits, är allt hvad vid undersökningen mot de så kallade sammansvurna anföres, och de eländiga konstgrepp, hvartill Göran Persson måste taga sin tillflykt för att ge dessa ord någon verklighet, visa bäst anklagarens förlägenhet.

I början af året finne vi Erik i underhandling med sin broder Karl, som nu inträdt i sitt adertonde år och fordrade att insättas i sitt hertigdöme. Konungen föreslog ett byte af andra landskap emot dem, som i fadrens testamente voro bestämda. Denna underhandling bragtes ej till slut. Hemligen sysselsatte sig han och hans gunstling med att samka bevisen till den nämda sammansvärjningen, hvilken skulle yppas för ständerna vid den till Stockholm den 1 Maj utskrifna riksdagen. Det var nödvändigt att äfven kalla adeln, och de herrar, hvilkas lif det gälde (de förnämsta i riket), emottogo nådiga bref att

[8] Den 22 Juli [illegible] Holmiæ. *Konung* [illegible]

infinna sig hos konungen sjelf, som vistades på Svartsjö. De flesta infunno sig; Erik Sture först, dernäst Abraham Gustafsson Stenbock, Sten Axelsson Baner, Ivar Ivarsson till Strömstad, Sten Eriksson Lejonhufvud och slutligen den gamle Svante Sture, som i Telje tog nattvarden, då han fick höra att alla de förenämda och hans egen maka, som skyndat att se sin son, voro fängslade. Emellertid hade konungen låtit vid trumslag i Stockholm förkunna, att, i anseende till upptäckten af förrädiska stämplingar, riksdagen vore förlagd till Upsala och uppskjuten till den 18 Maj; och troligen afhöllos derigenom de öfriga misstänkta och kallade herrar att komma tillstädes [9]. Rättegången på Svartsjö är höljd i dunkelhet och finnes, ehuru förd inför konungens nämd, ej i denna domstols handlingar. Man måste, ur den dom, som Göran Persson sedermera förelade ständerna till underskrift, hemta kännedom af anklagelserna och bevisen [10]. Vitnena voro följande: Peter Sastorp, en tysk handelsbetjent, som intygade, att på den tid Nils Sture affärdades från Stockholm hade Klas Åkesson Tott, Abraham Gustafsson Stenbock, Ivar Ivarsson och Josua Genewitz, en tysk adelsman, förut af Erik nytjad som värfvare, och som nu reste ut i samma ändamål, varit samlade på Sturens fartyg och der öfverenskommit att bringa konungen om kronan och lifvet [1]; detta hade Peter Sastorp sedermera i Tyskland hört af Josua Genewitz; Alexander, konungens organist, hade hört detsamma i staden Rywold i Tyskland; Paulus Smed svor, att så snart Nils Sture och Josua Genewitz kommit till Stralsund, hade de begynt stämpla mot Kongl. Maj:t och Sveriges rike, hvilket hade blifvit beryktadt öfver hela Tyskland; Hans Wolf och Kristofer, Abraham Gustafssons och Ivar Ivarssons betjenter, hade hört Hans Ellers, gref Svantes betjent, yttra sin glädje att Nils Stures skymf skulle bli hämnad, hvarom grefven med de båda förenämde herrar inom slutna dörrar skall ha talat; hertig Magnus af Saxen [2] berättade, att Sten Eriksson Lejonhufvud, Abraham Gustafsson och Ivar Ivarsson i hans närvaro offent-

[9] De voro Peder Brahe, den gamle Gustaf Olofsson Stenbock (fader till enkedrottningen), hans son Erik Gustafsson (broder till Abraham), Ture Bjelke, hans brorson Hogenskild Bjelke, Klas Fleming och Klas Åkesson Tott. *Messenius.*

[10] Denna dom är tryckt af *Nettelbladt*, Schwedische Bibliothec, 4 St., s. 150.

[1] Det var ett afskedsbesök, hvari flere deltogo, äfven hertig Karl.

[2] Magnus III af Saxen-Lauenburg, nu i svensk tjenst, förmältes 1568 med den kungliga prinsessan Sofia.

ligen yttrat sin förtrytelse öfver Nils Stures behandling, hvilken ej skulle bli ohämnad. — Då denne var det enda vitne, som intygade hvad han *sjelf* af de anklagade hört, så lära ytterligare bevis funnits nödiga. Nästan alla berättelser om dessa händelser instämma deri, att Abraham Gustafsson Stenbock på Svartsjö blifvit tvungen att underskrifva ett bref till Josua Genewitz, hvari denne ombedes att påskynda värfningen af krigsfolket och får löfte om penningar med tillägg: »då kedjorna och harnesket äro färdiga, skall snart hvad på vår sida skall beställas vara färdigt; mer ej kan anförtros åt pennan» [3]. Stenbock, ehuru hotad med sträckbänken, har likväl nekat att underteckna detta bref, tills han af Göran Persson erhöll ett skriftligt betyg, att det endast skedde på konungens befallning, hvilket betyg ock efter mordet i Upsala fans uti hans kläder. Sjelfva brefvet blef sedermera af konungen uppläst för ständerna; men omtalas ej i domen. Deremot åberopas der ett annat, skrifvet af Erik Sture; och »ehuruväl — heter det — man ej fann något namn i samma bref, utan det var ställdt till en *fänrik*, så kan man likväl af omständigheterna och innehållet förnimma, att det af förrädarepartiet är skrifvet till Nils Sture». Brefvet finnes än [4] och skrefs af Erik Sture och några andra unge män till en adlig jungfru, som de kallade sin »käre fänrik», emedan hon på Sivard Kruses bröllop (som firades på Stockholms slott den 9 Februari) för ro skull tog en fana och bar den omkring salen. — Angående de ord, som hertig Magnus hört, invände de anklagade, att hämden skulle utkräfvas af Göran Persson, Jakob Teit (en medlem af den kungliga nämden) och deras anhang, men ej af konungen. Abraham Stenbock och Ivar Ivarsson blefvo redan på Svartsjö dömda till döden [5], ehuru domens verkställighet uppsköts. Äfven gref Svante var domstolen färdig att fördöma, då konungen befalte, att undersökningen skulle fortsättas [6] i Upsala, dit alla fångarne fördes. Konungen följde sjelf efter. Man skydde honom redan. Han klagar att på vägen från Flötsund till staden alla hans tjenare öfvergåfvo honom, så att han kom fram ensam, till fots, af ingen emot-

[3] Se brefvet hos *Fant*, Examen Caussæ Sturianæ, Ups. 1784, p. 17.

[4] Aftryckt l. c.

[5] »Fuerunt in judicio dominus Abrahamus et Ivarus et condemnati sunt ad mortem, ut retulit mihi Georgius Petri: hoc undecima Maji contigit». *Konung Eriks dagbok* för 1567.

[6] »Den 14 Maji comparuit coram judicio comes Svanto in mea præsentia, et cum omnes judices, ut apparebat, facile eum condemnassent, mandavi ut causa peritius audiretur». *Ibid.*

tagen utom af ärkebiskop Laurentius Petri och rikskansleren Nils Gyllenstjerna. Annan dag pingst den 19 Maj skulle han helsa ständerna. Han hade druckit ovanligt mycket dagen förut, fann ej det tal han för tillfället skrifvit, och klagar att han oberedd måst framträda. I sitt tal utbredde han sig i synnerhet öfver Nils Stures och hans medbrottsliges förräderi, åberopade de afhörda vitnena och uppläste de förr omtalta brefven. Talets emottagande var tvetydigt. Några, i synnerhet presterna, sorlade. Man hörde upproriska rop och en och annan säga, att herrarne väl försvarat sig. Bullret tilltog, så att konungen med hast upplöste församlingen. Han lemnade nu åt Göran Persson och Dionysius Beurreus att om denna sak handla med ständerna. Sjelf kastades han emellan de mest stridiga sinnesrörelser. Hans fruktan ökades, då den 21 Maj Nils Sture återkom. Denne medförde från Lothringen prinsessans samtycke, ring och bild. Att han på återvägen besökt Stralsund, der under kejsarens bemedling för fredens återställande i Norden en sammankomst blifvit hållen, var ett nytt ämne för konungens misstankar. Han inmantes i fängelse. Erik afhörde likväl en berättelse om förloppet af hans beskickning och skref den 22 Maj till gref Svante Sture, att, ehuru svårt han och hans söner genom onda menniskor blifvit angifna, hvarken honom eller dem till ära och lif någon skada vederfaras skulle.

Det var den 24 Maj om aftonen — (det berättas, att middagstiden samma dag konungen bedt Sten Lejonhufvud och Svante Sture om förlåtelse och tillsagt dem friheten) — som man såg Erik, efter en spatsergång med Petrus Caroli, ordinarius i Kalmar, återkomma högst upprörd till slottet. Man hade sagt honom, att hertig Johan kommit lös och börjat uppror. Han rusade med blottad dolk i handen in i Nils Stures fängelserum och stack honom genom armen. Mordet fullbordades af drabanten Peder Velamsson, som var Göran Perssons systerson. Knappt var detta skedt, förr än den olycklige fadrens fängelse öppnas. Han ser konungen falla för sina fötter med utrop: »för Guds skull förlåt mig allt det onda jag eder gjort!» Allt, var svaret; men skadas min son något till sitt lif, så skolen I mig det för Gud ansvara. »Se der!» utbrast konungen, »det förlåten I mig aldrig, derför måste eder detsamma ske», — och skyndade bort i raseri utåt vägen till Flötsund, endast åtföljd af några drabanter. Snart återkom en af dessa med befallning, att alla fångarne på slottet, utom *herr Sten*, skulle dödas. Tvänne funnos af detta namn: Sten Lejonhufvud och

Sten Baner. Profossen Peder Gadd, som från slottet gick ner i staden att häröfver rådfråga Göran Persson (hvilken träffades vid spelbordet), fick till svar, att han måste råda sig sjelf. Tvetydigheten i befallningen räddade bägge dessa herrars lif. De öfriga, Svante Sture, hans andre son Erik, Abraham Stenbock och Ivar Ivarsson blefvo alla mördade. Slottet hölls stängdt i flera dagar. Den mat, som fångarnes anhöriga ännu alltid sände dit upp, emottogs såsom vanligt vid porten af Peder Gadd och hans knektar. Göran Persson, som i ständernas namn uppsatt en dom, sökte emellertid att få den underskrifven, innan mordet blef bekant, och — ett bevis på folksamlingars rättvisa! — det har verkligen lyckats honom. Ständernas dom är af den 19 Maj 1567, samma dag då konungen för dem föredrog saken. Den underskrefs i kyrkan den 26 Maj, således två dagar efter mordet, såsom det säges, med tvång och utan att uppläsas [7]. Presterna ha vid domen bifogat en särskild mening af innehåll: att ehuru Göran Persson på konungens vägnar föredragit saken, med anhållan att de deröfver ville gifva sitt betänkande, anse de likväl ej sådant sitt embete tillhöra, utan ställa domen till de gode män i konungens nämd; skulle likväl sådana anslag i sjelfva verket ha varit för handen, som de anklagade tillvitas, så kunna de ej annat säga, än att desse så vida äro otrogne, ärelöse och menedige män, straffbare såsom förrädare, i fall ej konungen vill, i afseende på alla eller några af dem, låta nåd gå för rätt.

Erik hade sprungit till skogs. Dionysius Beurreus, den förste som hann honom, blef på den ursinniges befallning nedstucken af Peder Velamsson, som ännu med några få andra drabanter följde konungen. Snart skilde han sig äfven från dessa och irrade omkring, man vet ej hvar. På tredje dagen efter mordet kom han, klädd i bondekläder, fram till en by i Odensala socken och blef igenkänd [8]. Underrättelsen kallade

[7] »Nec Georgius Petri hactenus fuerat otiatus, qui antequam flagitii fama inter Ordines emanaret, sententiam mortis in cæsos impetraturus Proceres, hacque scelus postea defensurus, illam nomine Statuum concinnat, quam postridie cædis, videlicet XXVI Maji (Messenius uppgifver att de flesta af fångarne mördades den 25 Maj), cogit Ordines, sacris in Ecclesia operam dantes, non perfectam subsignare». *Messenius*, Scondia, VI: 45.

[8] Det nästa bref af konungen efter mordet är dateradt Upsala den 27 Maj och innehåller befallning om utdelandet af en half tunna salt till hvar riksdagsman. Dessutom utdelade han till de förnämsta ledamöter af stånden allt sitt medförda guld och silfver.

många af hans forna omgifning åter omkring honom. Han ropade, att han ej vore konung, att han såsom Nero mördat sin lärare, och att Nils Sture vore riksföreståndare. Man kunde ej förmå honom att äta eller sofva, förr än hans älskade Katarina Månsdotter dertill öfvertalte honom, hvarefter han blef lugnare och tillät sig återföras till Upsala. Derifrån flyttades han på några dagar till Svartsjö och kom den 3 Juni till Stockholm, der han intågade med ögon och händer upplyftade mot himmelen.

Hvad som skett var tydligen ett utbrott af vansinnighet; och denna, ehuru efter de första våldsamheterna af en stillare art, skall sedan ha fortfarit i flera månader, under hvilka konungen säges ha varit oförmögen att befatta sig med regeringen, hvilken emellertid förestods af rådet, särdeles Sten Eriksson Lejonhufvud och Peder Brahe. Sjelf kallar Erik denna tid, som begynte med uttryck af en stor ånger, förklarandet af de mördade herrarnes oskuld, utdelandet af stora penningesummor till deras anhöriga och skänker till ståndens medlemmar, Göran Perssons utlemnande att dömas o. s. v., för sin *svaghetstid.*

Förundran måste det då väcka, att rikets handlingar för denna tid hos konungen visa en ingalunda minskad utan snarare ökad verksamhet. Erik, i allmänhet en stor skrifvare, har aldrig skrifvit flitigare. Man finner flera bref på dagen i särskilda regeringsärenden, och med hvarken mer eller mindre reda än vanligt. De kunna ej af rådet vara utfärdade i konungens namn, ty det uppehöll sig ej hos honom; de angå till en del hans egna angelägenheter, och somliga äro stälda till rådet. Om detta strider mot den allmänna meningen om hans då varande sinnesförfattning, så är han likväl å andra sidan ej mindre i strid med sig sjelf; ty under en del af denna tid synes han ha trott sig sjelf vara fången. Jämför man allt detta med hans föregående handlingssätt; erinrar man sig, att till vansinnets afgrundsdjupa hemligheter äfven hör, att det kan stå tillsammans ej blott med en viss redighet, utan äfven med skarpsinnighet och list, att en stor förställningsgåfva, att försåtliga, farliga, grymma böjelser och räddhåga om lifvet ej sällan äro dess följeslagare: så torde man finna sig befogad att inrymma det ett större inflytande på Eriks hela karakter, än vanligen blifvit medgifvet. Dermed står rätt väl tillsammans, att hans uppförande efter Sture-mordet åtminstone lika mycket förorsakades af fruktan, som ånger. Ett vitne, som hört till hans omgifning, säger: »han ville icke taga sig af

regeringen, ställandes sig som han intet förnuft hade, förr än han först kunde ställa de salige herrars nästa slägtingar tillfreds»[9]. Märkligt är äfven, att hans så kallade förbättring ingalunda innefattar något förändradt sinnelag, utan endast mod att åter visa sitt verkliga. Han försvarar hvad han gjort, återkallar hvad han medgifvit och är densamme som förut. — Ännu en anmärkning må här vara på sin plats. Vi ha omtalat den så kallade Sturesku sammansvärjningen[10]. Hade verkligen en sådan bland den högre adeln emot konungen bildat sig, när hade bättre tillfälle att inkräkta högsta väldet, till trots både af honom och hans bröder, funnits än under det regeringslösa tillstånd, som följde på mordet i Upsala, med Erik vansinnig, Johan fängslad, Karl ännu ej i besittning af maktens medel? Flere af de misstänkta hufvudmännen funnos ännu qvar, och hämden var för de stora slägterna gemensam. Men ingen rör sig under ett års tid. Missnöjet väntar på hertigarne, och det är *deras* sammansvärjning som efter Johans befrielse störtar Erik.

Karl tillika med hertig Magnus af Saxen följde den 12 Augusti 1567 konungen till Svartsjö, der han uppehöll sig hela det öfriga året. De hade fått uppdrag att underhandla med Johan om vilkoren för hans befrielse, hvarpå följde ett bref ifrån denne till konungen med anhållan om ett personligt sammanträde. Erik, som stundom tycktes hysa den tanken, att Johan redan vore verkligt regerande, vågar ej afslå det, men hans ångest tilltager ju mer tidpunkten nalkas, och då mötet ändtligen går för sig på Ventholmen den 8 Oktober, kastar han sig för sin broders fötter och helsar honom för konung.

En större sinnesoreda synes nu åter inbryta. Ifrån den 2 till den 18 Oktober finnes af konungen ej ett enda bref, och anmärkningarna i hans dagbok[1] visa, att han ansett sig

[9] Om konung Eriks handlingar af *D. Magnus Stigtomtensis.*

[10] Den anförda *Examen Caussæ Sturianæ* af Fant är endast en försvarsskrift för denna sammansvärjnings verklighet.

[1] De äro sparsamma, ehuru hans astrologiska dagliga anteckningar om planeternas ställning sällan uteblifva. Vi anföra följande: »Oct. 8 et 9. Ivi ad Ventholmen et collocutus sum cum meo fratre, quam humillime orans, ut veritatem fateretur, si rex esset, quod nullo modo nisi obscuris ambagibus potui intelligere. Condonavit mihi autem ipse et conjunx principissa inimicitias ex corde, manibus me palpantes — — Polliciti sunt etiam, me liberiorem vitam habiturum absque quotidianis vexationibus». — Bröderna möttes sedermera äfven den 19 och 21 Oktober.

vara fången och beroende af sin bror, som emellertid återfick friheten, sedan han underskrifvit de af honom fordrade vilkor. Dessa, sådana Erik sjelf antecknat dem, röja mycken förvirring. Än talar han som konung, än som fånge, begär ibland annat frihet att få disputera med Johan i religionen, att få skrifva med sanning sin egen historia, att få uppresa en triumfbåge af marmor o. s. v. Det vigtigaste vilkoret var det som snart skulle göra slut både på hans många giftermålsförslag och på hans regering. Johan förband sig nämligen *att, om konungen med Katarina Månsdotter finge söner, de skulle ärfva riket.* Med denna mest älskade af sina frillor, dotter åt en korporal vid lifvakten, hade Erik ändtligen beslutit dela både sin säng och sin tron. Man märker redan föregående året en sådan afsigt, då han fordrade och erhöll ständernas samtycke att välja sig en gemål inom riket efter behag och utan afseende på börden. Nu, sedan han mot julen återvändt till hufvudstaden, förelade han nyårsaftonen rådet sitt giftermålsfördrag till underskrift [2]. Från denna tid kallar han Katarina *drottning,* ehuru vigsel ej skett; men hennes anspråk derpå befästades, då hon, efter konungens afresa till krigshären, den 28 Februari 1568 födde honom en son.

Man kan föreställa sig, huru under sådana omständigheter kriget fördes. I Lifland förlorades Pernau. I början af år 1567 ledo Svenskarne ett betydligt nederlag af Polackarne. Att ej allt här gick förloradt, får man mest tillskrifva dels Eriks bibehållna vänskap med Ryssland, dels det hopp invånarne sjelfva fästade vid svensk regering, som redan från början i dessa trakter hade ett godt rykte [3]. — I Östersjön var svenska flottan detta år nästan utan medtäflare. Så mycket sämre fördes landkriget hemma, och under den inre oredan skulle Danskarne redan förut kunnat våga hvad Daniel Rantzow om hösten 1567 verkstälde, ett anfall på hjertat af riket. »På den tiden, som

[2] »Den 31 Dec. Sigillarunt conciliarii contractum matrimonialem inter me et uxorem meam et pro regina vera et legitima illam habituros spoponderunt, filiosque ex matrimonio proximos veros et legitimos regni Svetiæ se agnituros polliciti sunt». *Konung Eriks dagbok* 1567.

[3] Jfr *Jannau.* Geschichte von Lief- und Estland, i *Hupels* Nordische Miscellen, Riga 1797, 15 och 16 st., s. 55. Ibland svenska regeringens första åtgärder var förbud af det »qvastande och stupande, som adeln i Lifland bedrifver på deras landbönder»; och ibland Eriks besvär mot gref Svante Sture under dess förvaltning af landet var, att han icke gifvit detta förbud kraft.

var först i November månad — säger sekreteraren Sven Elofsson — kommo tidningar, att Sveriges rikes fiender, de danske, hade sig friskt och fritt mod påtagit och gjort hvad de förr icke uti denna fejden hade vågat, nämligen med deras krigsmakt gifvit sig öfver Holveden; och gick med deras intåg så hastigt och stilla till, att man icke ett endaste ord visste säga deraf, förr än de hade begynt plundra och röfva vidt och bredt i Östergötland och slagit sitt läger och skansat sig uti Skenninge stad, der fetaste landet var på säd och ymnighet.» — Medan Rantzow eller de flyende borgarena sjelfva brände städerna i Östergötland, och Peder Brahe med Hogenskild Bjelke[4], som blifvit sände mot fienden, läto öfverraska sig i sitt läger, hade väl en ansenlig styrka blifvit samlad i fiendens rygg, och passen på skogen Holveden »blefvo så med folk bemannade och med bråtar, skansar och annan nödtorft försedde, att man höll för visso, att fienden ej skulle undanslippa. — Men — fortfar författaren — när slik förhoppning på färde var om fiendens nederlag, hvad hände? Konung Erik tog mod till sig och ryckte upp ifrån Svartsjö den 8 Januari 1568, aktandes, som han föregaf, söka fienden, och i samma sitt tåg och med sitt vrånga och afvoga råd förderfvade han all god lägenhet. Ty han lät emot allas råd förskrifva krigsfolket till *sig*, förebärandes att han fullkomligen var till sinnes i egen person hålla en fältslagtning med fienderna. Men i detsamma krigsfolket blef förskingradt från Holveden för att möta konungen, kom fienden deröfver, fick undanrymme och slapp sina färde, dock icke alldeles skadelös. — — Men konung Erik låddes att det honom intet bekymrade, utan följde med krigsmakten efter, och med honom voro i sällskap tre furstar, hertig Johan, hertig Karl och hertig Magnus af Saxen, ändock han med samma sitt tåg intet annat synnerligen uträttade, än att han lät göra någon skada i fiendens land, nämligen i Göinge härad och i Halland, och ryckte så åter hit igen till vårdag, då åkeföret uppslog». Det var tydligt, att konungen mer aktade på hertigarne än på fienden. — Eriks lust för det yttre af krigstjensten framlyser till det sista. Han hade alltid varit en lika flitig exercitiemästare som dålig anförare, och visade, då uppfinningsgåfvan ännu ej öfvat sig på uniformer, sin egen särdeles i fråga om fälttecken. Man ser honom i detta ändamål förskrifva, ej blott rödt kläde och grönt och gult lärft, utan rödfärgade gåsfjädrar,

[4] De blefvo sedan fångna på Holveden.

så många »räfvesvansar och ikornerumpor» som kunde öfverkommas, och många tusen »träbägare» från Finland, om hvilka uttryckligen säges att de voro ämnade till fälttecken. För öfrigt synes han nu vara vid godt mod, befaller från Stockholm till lägret i Småland för sin egen person »vin och kryddor, något godt malvasier, muskatell (det som oförfalskadt är), rhenskt vin och annat vin, som ljufligt är att dricka, toppsocker, kanel, insyltad ingefära, några korgar russin m. m.» [5]. — Återkommen till Svartsjö roar sig konungen med att sjelf sköta sin trädgård och förskrifver ympqvistar [6]. Göran Persson, hvars på Stockholms rådstuga den 19 Oktober 1567 fälda dödsdom ej gick i verkställighet, återfår innan kort sitt forna inflytande, och för ett ord emot gunstlingen stötte Erik sekreteraren Mårten Helsing genom lifvet med en eldgaffel, så att mannen deraf dog. Han ger Göran Persson fullmakt »att återkalla de stora summor i silfver och guld, som vi i vår svaghet utgifvit till några personer för den skada uti Upsala i hastighet skedde» [7], och firar den 4 Juli praktfullt sitt bröllop med Katarina Månsdotter. Följande dagen kröntes den nya drottningen. Ingen synes dervid ha varit väl till mods. Olyckor spåddes af säkrare förebud, än att rikskansleren vid tillfället fälde kronan; och med möda ville de herrar emottaga riddareslaget, som dermed skulle hedras. — Derefter utfärdade Erik en märklig kungörelse om de händelser, som nu inom ett år timat [8]. Under fruktan för ett utbristande uppror säger han sig ha dödat Nils Sture, som för majestätsbrott hade rätteligen blifvit dömd; han hade trott sig i honom undanrödja den nye konungen, men hans tjenare hade vid samma tillfälle dräpt både skyldiga och oskyldiga emot hans vilja; sjelf hade han flytt till skogs af alla öfvergifven, slutligen trott sig vara fången och afsatt, och i detta tillstånd förtviflat ej blott om sitt rike utan äfven om sin eviga salighet. Under tiden hade regementet blifvit försummadt och riket förderfvadt; men nu hade Gud återstält honom till helsa, krafter och den konungsliga myndighetens utöfning, hvarför han öfver hela Sverige påbjuder en allmän tacksägelsedag. — Kort derefter befaller han adeln att bättre utgöra rusttjensten, »ty I och edre föräldrar — säger konungen — äre icke i den akt och mening till adelsstånd upphöjde, att

[5] Till ståthållaren i Stockholm, Nydala d. 16 Febr. *Registr.* 1568.
[6] Till Hans Gårdener (trädgårdsmästare) den 10 April 1568.
[7] Den 4 April. *Registr.* för 1568.
[8] Stockholm den 8 Juli 1568.

I allenast skolen lefva i goda dagar och intet godt göra för Sveriges rike»[9].

Hans bröder tackade för kallelsen till bröllopet, men infunno sig ej. Johan har sedan sagt, att det skulle kostat deras lif, om de kommit. Misstankar har det väckt, att Erik redan 1566 hemligen lofvat utlemna Johans gemål till ryske tyrannen Ivan Wasiljewitsch[10], som fordom sökt hennes hand, men fått ifrån Polen ett skymfligt afslag. Det kan ge begrepp om en man, som i dessa och följande tider bibehöll sig med att tjena alla herrar, att det var rikskansleren Nils Gyllenstjerna som i Februari månad 1567 i Moskwa undertecknade det fördrag, hvarigenom Erik förband sig att utleverera sin svägerska, och zaren att afstå från sina anspråk på Estland och hjelpa Sverige mot Polen. Med Johans och hans gemåls befrielse ur fängelset stod det ej mera i Eriks makt att uppfylla löftet. Men en rysk beskickning i Stockholm, som kräfde dess fullgörande, och ett bref från Erik till Ivan af den 18 April 1568 visa, att underhandlingarna derom ej ännu voro afbrutna[1]. Göran Persson nekade sedermera, äfven på sträckbänken, att det varit konungens allvar, men bekände, att lönmördare blifvit mot Johan och Karl utskickade efter underrättelsen om upprorets utbrott.

Nyheten derom kom få dagar efter bröllopet. Först sades, att bägge hertigarne hastigt begifvit sig ifrån Eskilstuna, man visste ej hvart, konungen trodde ur riket; hvarför han skref på flera håll, att man borde förhindra dem att öfvergå till fienderna. Snart hördes, att de bemäktigat sig Vadstena och med flere af den förnämsta adeln höjt upprorsfanan. Planen var utan tvifvel ej blott ögonblickets verk; och Johans ord i ett bref till sina systrar[2]: »vi läto handla med ryttare och knektar, både inländska och utländska, och med andra ständer i Vester- och Östergötland, Småland, Södermanland, Nerike och andra landsändar, som alle gingo oss till handa emot konung Eriks och Göran Perssons tyranniska regemente» — afse troligen ej blott följderna af utbrottet, utan äfven förberedelserna. En sägen är, att första öfverenskommelsen mellan bröderna skett

---

9 Stockholm den 12 Juli.

10 Den 24 April 1566 antecknar Erik i sin dagbok, att de till Ryssland sända legaterna skrifvit, det storfursten ingalunda ville hålla freden utan detta vilkor. Om den afslutade traktaten jfr *Karamsin*, VIII: 98. Tyska öfvers.

1 *Registratur* för nämda år. Brefvet är i obestämda ordalag.

2 Till Katarina och Cecilia den 13 Oktober. *Registr.* för 1568.

vid Knappforsen i Bjurkärns socken i Vermland, under en ek som ännu kallas *kungseken*, och om sägnen är sann, hänvisar den redan på hösten 1567, då Johan efter sin befrielse någon tid vistades i Arboga. I Vadstena fästade de till minne deraf eklöf i sina hattar, som nu blef ett fälttecken för deras anhängare. Första underrättelsen om affallet verkade så häftigt på konungen, att han medelst ådrornas öppnande ville ge sig sjelf döden [3]. Han försökte derpå underhandla med sina bröder, utbjöd, då detta afslogs, hertig Karl till envige, satte sig slutligen i spetsen för det manskap, som förblifvit honom troget, och har i dessa sista strider sjelf kämpat med förtviflad tapperhet. Efter en förlust, som hertigarne ledo vid Botkyrka, togo de en annan väg, öfver Vesterås och Upsala till hufvudstaden. Enkedrottningen och de kungliga prinsessorna flydde till dem. Den till Finland afsände kunglige befälhafvaren Ivar Månsson Stjernkors förklarade sig för dem. Den 17 September slogo Karl och Johan läger utanför Stockholm på Rörstrands-ängen. Då konung Erik och Göran Persson från slottet blefvo varse deras fanor, sade den senare: »om I, nådige herre, följt mitt råd och efter domen lagt hertig Johans hufvud för hans fötter, så vore detta ogjordt». Denne hatade rådgifvare blef af konungens eget folk gripen och till hertigarne öfverlemnad [4]. Han underkastades pinligt förhör och led den 28 September qvalen af det grymmaste dödsstraff utan klagan. Följande dagen kommo hertigarnes folk genom hemligt förstånd med borgerskapet och besättningen in i staden. Erik, som då detta skedde var i kyrkan, skyndade till slottet. Sten Eriksson Lejonhufvud, som ville afskära honom flykten, blef af en drabant nedstucken. Kort derpå såg man Erik uppträda på slottsmuren och öfverlemna sig åt hertig Karl.

Inför de i början af 1569 församlade ständerna stäldes Erik till rätta. Han förde sjelf sitt försvar och utfor med stor häftighet mot adeln. Då Johan afbröt honom med utrop, att han var ifrån vettet, svarade han: »blott en gång var jag från vettet, då jag släppte dig ur fängelset». Hans afsättelse bekräftades af ständerna och rättfärdigades i en vidlyftig skrift,

---

[3] *Palmsköldska handskrifterna.* Han frågade d:r Vilhelm Lemnius, hvilken åder man borde öppna för att lättast dö, och försökte att strypa doktorn då denne svarade, att det vore hans pligt ej att förkorta utan att uppehålla lifvet.

[4] *Konung Karl IX:s Rimkrönika*, Stockholm 1759, s. 30. Konung Eriks handlingar af *Magn. Stigtomtensis.*

uppfyld med sanna och osanna beskyllningar; hans barn uteslötos från tronföljden för deras föraktliga och olagliga härkomsts skull; sjelf skulle han hållas i ständig, dock *furstlig* fångenskap. Men Johan gaf sitt hat fritt lopp mot den, som han kallade »sin broder, dock hätskaste fiende»[5]. Hans lif skonades väl ännu, såsom han sjelf skrifver, på enkedrottningens, hertig Karls och hans systrars förböner. Men han fick utstå det hårdaste fängelses plågor och äfven kroppslig misshandling af sina väktare, ofta personer hvilkas hämd han under sin regering retat. Olof Gustafsson, en af de vildsinta bröderna Stenbock[6], krossade, efter ett slagsmål med fången, hans arm genom ett skott och lät honom ligga i sitt blod. Gud skall veta, klagar fången i sitt bref till Johan den 1 Mars 1569, huru omenskligt han blifvit plågad med hunger, köld, stank och mörker, hugg och slag; han kunde ej tro, att det skett med hans broders vetskap; han besvär honom om förlossning ur detta elände; han underkastar sig landsflykt; »verlden vore stor nog, att äfven bröders hat genom ställens och länders aflägsenhet kunde stillas»[7]. Men det finnes stumma minnesmärken af hans lidanden, som tala högre än ord. Hans hotelser, utbrotten af hans raseri, hans anhängares upprepade försök att befria honom ansågos rättfärdiga denna grymhet. I lugnare stunder sysselsatte han sig med läsning, musik och skrifning, då sådant honom tilläts. Han har skrifvit långa afhandlingar till sitt eget försvar, i bräddarne af böcker med sotvatten i stället för bläck. I början fick han se sin hustru och sina barn. De sista åren uteblef äfven denna tröst.

Om sommaren 1569 upptäcktes en sammansvärjning till hans befrielse. »Sistledne fredag kl. 8 om aftonen — skrifver Johan den 21 Augusti till Karl — hafve vi förnummit ett stort förräderi mot oss, i så måtto att en hop af konung Eriks anhang hade sig tillhoparotat att, så snart vi vore hädandragne, förraska slottet, förlossa konung Erik och förhjelpa honom till

[5] Bref till ståthållaren på Kalmar den 2 Okt. 1568.

[6] Hans bror Arvid Gustafsson slog i hjäl fältöfversten Ivar Månsson Stjernkors i Åbo. (Att ryktet derom ej var falskt, såsom *Stiernman* säger i anmärkningarna till *Werwings* Historia, I del s. 21, ses af 1574 års registratur, der tvänne bref om nåd för honom från enkedrottningen Katarina Stenbock finnas.) — En annan bror Karl Gustafsson begick mord på en juvelerare. Se hertig Karls bref af den 24 Dec. 1596. *Werwing*, I: 324.

[7] »*Nam mundus est satis amplus, ut odia inter fratres distantia locorum et regionum bene possint sedari*».

riket igen, såsom de gripne förrädare strax utan tvång bekänt.» Såsom hufvudman omtalas en Thomas Jakobsson, som dömdes till döden jämte flere medbrottslige [8] af för öfrigt obekanta namn, men som synas ha förut tillhört konung Eriks lifvakt, hvilken ej blifvit upplöst, emedan man ämnade bruka den mot fienden, ehuru Karl derför varnat Johan. Den bestod mest af unge män, som konung Erik brukade taga ur skolorna och nytja till allehanda ärenden. Att skicklighet ej saknats ibland dem, ser man deraf, att hertig Karl, en god domare i sådant afseende, tog flere af dem i sin tjenst. Misstänkte för delaktighet i sammansvärjningen voro Nils Pedersson (Silfversparre) till Holma i Småland och Jakob Bagge, en son af den berömde amiralen. De fängslades, men frigåfvos, och så väl Jakob Bagge som hans bror Johan uppstego sedermera till betydande embeten. Peder Lewers, en af Eriks amiraler, som äfven deltagit i anslaget, flydde till Danmark [9]. Af några Eriks skrifvelser till de sammansvurna (som för honom aldrig upptäckte sina namn) synes, att man gjort honom hopp om dansk hjelp. I en sedel af den 11 Juli 1569 erbjuder han konungen i Danmark Elfsborg och Varberg, om han innan Michaelis åter blefve uppsatt på tronen [10]. Af fruktan för hans inhemske anhängare flyttades Erik derpå till Åbo slott, der han förblef i tvänne år. Af fruktan för Ryssarne förde man honom 1571 till Kastelholm på Åland; och derefter, samma år om hösten, till Gripsholms slott, — med Karls bifall, men med vilkor å Johans sida att få bevaka fången med eget folk, ty slottet var beläget i hertigdömet. — Den 7 Januari 1572 skrifver Johan till Karl, att mycket förrädiskt tal vore gängse i landet, dels om oenighet emellan honom och hertigen, dels om Eriks befrielse, på hvilken ock Ryssen med olideliga vilkor pockar: huru skulle det gå, om inre uppror förenade sig med de yttre fienderna? »Derför begäre vi eders kärlighets betänkande, huru man skall taga saken före emot konung Erik, hvar man sådant förräderi försporde, efter vi väl förnimme, att vi aldrig få något roligt regemente här i riket så länge han lefver.» Karl svarade sig ej ha hört sådant tal; ville ock allmogen i några landskap våga en uppresning, skulle den med Guds hjelp intet lyckas, om Grips-

[8] Bref ifrån Johan till ståthållaren på Stockholms slott den 8 Dec. 1569, att ej uppskjuta straffet på de lifdömde förrädare och Thomas Jakobsson, »som först har drifvit denne förrädelige handel».

[9] *Svenska Fatburen*, VI: 15.

[10] *Palmsköldska handskrifterna.*

holm besattes med godt och troget folk, så att det kunde uthärda ett par månaders belägring: det vore hans broderliga råd. — I sjelfva verket, ehuru några af rikets råd alltid skiftevis hade uppsigten öfver Eriks vakt, höllos de knektar, åt hvilka den var anförtrodd, så illa, äfven i mat och kläder, att de slutligen blefvo upproriska. Både denna försummelse och den häftighet, hvarmed underrättelsen derom af Johan upptogs, teckna honom och hans regering. På en dag (den 15 Maj) skrifver han ej mindre än sju bref om Eriks nogare bevakning, med befallning till Erik Gyllenstjerna, Kristofer Torstensson, Per Ribbing — Eriks väktare — samt Klas Fleming och Henrik Matsson, med hvilka desses antal nu förstärktes, att vid minsta fara, som vore på färde, »förkorta konung Eriks lif efter det sätt deras fullmakt förmäler». Om sjelfva sättet får man ej vidare upplysning, än att väktarne i sitt svar säga sig ej kunna beställa en del af hvad dem vore befaldt, »efter Mäster Anders Barberare icke nu vore tillstädes», hvarför Johan befaller barberaren att ofördröjligen begifva sig till Gripsholm. — Verkställigheten blef likväl uppskjuten; endera emedan faran ej var så trängande, eller af fruktan för Karl, så länge fången ännu befann sig inom hertigdömet. Utan tvifvel var denna fruktan ibland orsakerna, hvarför Erik i Juni månad 1573 flyttades från Gripsholms till Vesterås slott [1]. Om hösten 1574 fördes han derifrån till Örby slott i Upland.

Vi ha anfört det första intyg riksregistraturen innehålla om afsigten att förkorta Eriks dagar. Andra handlingar förvara äldre bevis derpå. Redan efter upptäckten af den första sammansvärjningen hade rådet (med undantag af Johan Axelsson Bjelke) derom öfverenskommit, och den gamle ärkebiskop Laurentius Petri samt biskoparne Johannes [2] i Vesterås och Nicolaus i Strengnäs den 13 September 1569 undertecknat en egen skrift, att de »med de gode herrar i rikets råd och andre Sveriges rikes trogne inbyggare onödde och otvingade fullkomligen rådt och samtyckt, att der som något uppror och obestånd här inrikes blefve begynt och företaget för konung Eriks

[1] Johans förbud den 10 Aug. 1572, att utan hans egen skriftliga tillåtelse ej någon, *eho han vara må*, finge insläppas på Gripsholms slott, är tydligen äfven riktad mot Karl. *Registr.*

[2] Ej *Erasmus Nicolai*, såsom *Stiernman* säger i anmärkningen till *Tegel* (Erik XIV:s Krönika, s. 303). Ty denne blef först biskop i Vesterås efter Johannes Ofeg, som dog 1574. Vi ha följt den afskrift af originalhandlingen, som finnes i Palmsköldska samlingarna.

skull, då må förbemälde konung Erik till sitt lif icke blifva förskonad, utan efter tillbörlighet och förtjenst straffad varda». — Här talas ej om någon hemlig afrättning. Att detta likväl var meningen är tydligt, så väl af den omständigheten, att beslutet hölls hemligt, som af de ordalag, i hvilka Johan uppmanar Eriks väktare till utförandet; ty det var i följd af detta beslut, som de i sina händer hade den åberopade *fullmakten*.

Sedermera hör man omtalas flera, mest i dunkelhet insvepta sammansvärjningar. År 1573 begyntes under förevändning af Eriks befrielse ett uppror i Småland [3]. Samma år återkom Charles de Mornay till riket med 5,000 Skottar, hvilka han fått uppdrag att värfva. Han skall under en så kallad svärdsdans, af några bland dessa uppförd på Stockholms slott, ämnat mörda Johan. En af Skottarne, som angaf honom, blef för falsk anklagelse sjelf straffad till lifvet. Efter den olycka, som träffade dessa Skottar i Lifland, upprepades beskyllningen af flere, och Mornay, som i början sökte och erhöll hertig Karls skydd, blef slutligen utlemnad med tillkännagifvande att han erbjudit hertigen kronan. I ett latinskt bref till Johan erkänner Mornay i allmänna ordalag sitt brott och ber om nåd. Han dömdes till döden den 21 Augusti 1574 och afrättades. Följande året hade Gilbert Balfour, anklagad såsom hans medbrottsling, ett lika öde. Kort efter sedan Erik fördes till Örbyhus upptäcktes ett anslag bland bönderna i trakten att befria honom [4]. — Nu förnyades beslutet om hans afdagatagande. »Rikseus råds enhällige rådslag och decision» derom är daterad den 10 Mars 1575. I detta så kallade öppna bref (ehuru äfven detta hölls hemligt) förklaras: »att, i fall man ej kunde behålla honom i fängelset, der han sig ännu alltid såsom en ond och vanartig menniska förhölle, skulle man taga honom af daga med något af de medel som dertill tjena, efter sådant både efter Guds och verldslig lag måtte ske; att man för hans höghets

[3] Anstiftaren Per Berg flydde med sina förnämsta anhängare till Danmark.

[4] Johans bref till Jakob Bagge den 20 Nov., att någre förrädare omkring Upsala och Örby sammansatt sig att förlossa konung Erik. Den 23 Nov. till Per Larsson, fogde på Upsala slott, att skicka en, benämd Karl Markusson i Sätuna, Vaksala socken, med flere hans medbrottslige till konungen. Den 3 Jan. 1575 till Eriks väktare, att förrädarne bekänt sig ha velat bjuda dem till gästabud, för att derunder slå i hjäl dem och taga konung Erik ut, eller ock begagna tillfället då afraden levererades på Örby, att bemäktiga sig slottet. *Registr.* för 1574 och 1575.

skull hans lif så länge förskonat, dermed vore fara värdt, att man mera gjort Gud allsmäktig emot än till behag; vore ock kristligare och bättre att en lider, än att månge skulle blifva förderfvade». — Man jämföre den andliga smörjelsen i orden med detta innehåll! — Undertecknad och beseglad är handlingen af Peder Brahe, Ture Bjelke, Nils Gyllenstjerna, Göran Gere, Erik Gustafsson (Stenbock), Hogenskild Bjelke, Erik Gyllenstjerna, Gustaf Baner, samt Laurentius Petri Gothus (den nye ärkebiskopen), Martinus, biskop i Linköping, Jacobus i Skara, Nicolaus i Strengnäs, Erasmus i Vesterås, Olaus Petri [5], pastor i Stockholm, Sveno Benedicti, domprost i Skara, Reinholdus Ragvaldi, pastor i Strengnäs [6]. — Johan Axelsson Bjelke ger nu äfven sitt bifall till känna i ett eget betänkande. — Verkställigheten uteblef ännu i tvänne år, kanske genom motsträfvigheten hos de herrar, åt hvilka Eriks bevakning var anförtrodd. Ty Maurits Göransson till Diula, som var en af dem, låter följande året fåfängt påminna sig så väl om den skriftliga fullmakt som det »munteliga» besked han erhållit [7]. Mordet måste slutligen utföras af Johans egna tjenare, och innehållet af den ofta åberopade fullmakten upprepas uti konungens eget bref af den 19 Januari 1577 till dess hofmästare Erik Andersson till Bjurum, då befälhafvare på Örbyhus. Med rådets samtycke, säges der, hade blifvit beslutet att, om något slags fara vore för handen, man borde gifva konung Erik »en dryck af *opium* eller *mercurium*, så stark att han icke öfver några timmar kan lefva. — Hvar han sådan dryck ingalunda skulle vilja till sig annamma, då skola våre tillförordnade sätta honom på en stol och låta slå honom åder både till händer och fötter, så att bloden löper honom af, tills han dör. Vill han intet tillstädja sådant återlåtande, då skall man antingen hålla honom med våld eller binda honom med handkläden, till dess allt vore beställdt; eller ock med gevalt taga och lägga honom på sin säng och qväfva honom med bolster eller stort örnegott. Dock så att man först låter honom bekomma presten och det högvärdiga sakramentet». — Man vet ej, att någon

---

[5] Ej att förblanda med reformatorn af samma namn, som dog den 19 April 1552.

Handlingen finnes tryckt i *Stiernmans* Riksdagsbeslut. Originalet med de egenhändiga underskrifterna finnes i riksarkivet (rådslag i konung Johans tid ifrån 1569 till 1591). Ibland presternas underskrifter fattas en, som aldrig blifvit ditsatt; i dess ställe är endast sigillet påtryckt, visande bokstäfverna N. K. samt derunder ett hjerta.

Bref från Johan af den 27 Aug. *Registr.* för 1576.

särskild fara för tillfället varit på färde. Till fullmakten lära således kommit andra befallningar. Deras verkställande blef anförtrodt åt Johan Henriksson, konungens handsekreterare, som medförde ett af den kungliga kammartjenaren och fältskären Filip Kern tillagadt gift [8]. Erik emottog det i en ärtsoppa, hvaraf han dog kl. 2 på natten den 26 Februari 1577 i det 44:de året af sin ålder och det 9:de af sin fångenskap.

I Vesterås 1574 hade han för sista gången sett sin hustru och sina barn, för hvilka han alltid yttrade den största ömhet. Hans häftiga kärlek för Katarina Månsdotter kunde allmänheten ej utan trolldom förklara, och Katarina anklagar sjelf Göran Perssons hustru såsom utspriderska af detta rykte [9]. Denna kärlek, som upphöjt tjensteflickan på tronen, förblef under olycka och fängelse densamma, lika liflig och lika svartsjuk, och har, ehuru ej sällan bemött med förebråelser, trätor och bannor [10], ingifvit Erik de ömmaste bref. Efter hans död anropade hans enka Johans nåd för sig och sina barn. »Vi hafve bekommit eder skrifvelse, fru Karin, — blef svaret den 29 Augusti 1577 — dermed I underdånigt begäre, att vi vele annamme eder och

---

[8] »Cum ferali Johannes Secretarius ferculo, quod Philippus Chernius, Regis Chirurgus, miscuisset, ad Oerbygensem missus arcem, Domini mandato procuravit, ut Ericus Christiane moriturus, XXII. Februarii die, qui et Dominicus fuit, Sacram, impetratâ peccatorum absolutione, accederet Synaxin. Sequens deinde biduum citra vitæ periculum captivus merito transegit, et postea funestus illuxit dies XXV. Februarii, quo toxicum ignarus in pisorum, ut fertur, jusculo præbitum absorpsit, indeque miseram efflavit animam.» *Messenius*, Scondia, VII: 48. Filip Kern blef sedan befallningsman på Upsala slott, der han ostraffadt begick stora våldsamheter. Han inmante egenmäktigt den gamle ärkebiskop Laurentii Petri son i häkte »för ingen annan sak, än att denne tagit sina systrar till sig och ville vara deras målsman», så att hertig Karl måste befria fången. Han fängslade hertig Karls landtbönder och lät bryta upp hertigens spanmålsbodar. Se brefven till Filip Kern af den 1 April 1587, 2 Febr. och 2 April 1589 i hertig Karls registratur för dessa år. Flera bref från Johan förordna om anstalter för Eriks säkrare förvarande på Örby — om galler för fönstren, om uppresandet af ett högt plank utanomkring muren åt borggården, om uppbyggandet af bröstvärn, om kanoners ditförande o. s. v. De bägge fängelserummen få en sparsam dag genom små fönster i åtta fots tjocka murar. I det inre, der Erik mördades, ses på en marmortafla en inskrift, som slutar med dessa ord: *Propter facinora rege indigna indigne sublatus est consultu clandestino Senatus et Episcoporum Sveciæ.*

[9] Det skedde inför rådet, då Göran Persson i Oktober 1567 första gången dömdes till döden; och enligt *Messenius* (Scondia VI: 46) blef hustrun på denna anklagelse då äfven dömd.

[10] Hvad Ægidius Girs derom berättar i sin *Konung Erik XIV:s Krönika* bestyrkes af konungens dagbok.

dem eder tillyda uti vårt kungliga hägn och försvar, så ock *veta eder sons bästa, som I hafven sport skulle vara hädan af riket sänd.* — Vi hafve låtit försörja eder med gods och gårdar och vele sådant efter lägenheten förbättra, om I eder tillbörligen emot oss och vår kära husfru och lifsarfvingar förhålla. Hvad I skrifve om edra barn, derom vele vi så låta beställa, att de ingen nöd lida, hvad heller de äro utan eller innan riket stadde.»[1]

Af dessa barn lefde ännu tvänne, dottren *Sigrid*, enligt Eriks egen anteckning[2] född på Svartsjö den 15 Oktober 1566, och sonen *Gustaf*, född i Stockholm den 28 Februari 1568, bägge före äktenskapet; hvarför de sedermera under föräldrarnes vigsel i Stockholms Storkyrka höllos af tvänne rikets råd på sidorna om konung Erik. Dottren blef genom sitt första gifte[3] stammoder för den grefliga ätten *Tott*, hvilken drottning Kristina ville upphöja till hertiglig värdighet. Om sonen förmäler en handskriftlig berättelse, att han (ännu ej årsgammal) strax efter Eriks fängslande, på Johans befallning, blifvit stoppad i en säck och lemnad till en tjenare att dränkas, men att Erik Sparre (sedermera rikskansleren) frälst honom och förhjelpt honom på flykten till Olmütz. Åtskilligt i denna berättelse är bevisligen ej med sanningen enligt. Den unge Gustaf Eriksson var ännu 1574 på Gripsholm[4]. Först efter denna tid, och på sitt sjunde år, skulle han således kunnat vara föremål för mordanslaget, som sannolikare berättas användt mot ett spädt barn. I Olmütz och Prag har han under kejsar Rudolfs skydd tillbragt några år af sin ynglingsålder, men ej sin barndom. Messenius, som nämner ingenting om det försökta mordet, säger, att han sändes ur landet till Preussen samt gick i skola, först hos Jesuiterna i Braunsberg och Thorn, sedan i Wilna, i så stor torftighet, att han om aftnarne förtjenade sig födan på värdshusen med att borsta de resandes skor och akta på

[1] *Registratur* för 1577.

[2] Häraf kan uppgiften i *Rosenhanes* Svea Rikes Konungalängd, s. 52, rättas. Sönerna Henrik och Arnold hade dött späda. Med en äldre frilla Agda Persdotter (sedermera gift med Joakim Fleming) hade konungen förut trenne döttrar. I ett af sina första bref såsom konung skänker Erik Agda Persdotter en gård på lifstid »till våra barns och hennes uppehälle». *Registr.* för 1560.

[3] Med Henrik Klasson Tott. Ätten utgick med sonsonen Klas Åkesson Tott 1674.

[4] Enligt Eriks bref till Katarina Månsdotter den 11 Jan. 1574. *Palmsköldska saml.*

deras hästar. Det tillägges, att han i en tiggares drägt var tillstädes vid Sigismunds intåg i Krakau 1587, såg sin syster Sigrid tjenstgörande i prinsessan Annas hof och upptäckte sig för henne. Då afslog han en af Sigismund erbjuden andlig beställning och begaf sig i stället till kejsar Rudolf, under hvars skydd han ifrigt studerade, i synnerhet alkemien. Spejare från Sverige omgåfvo honom. Föraktliga uttryck om konung Johan blefvo till denne berättade, som skref till sin son Sigismund, att rådligast vore så laga, det »fjädrarna på fogeln ej måtte bli för långa»; han borde fasttagas och sättas i förvaring, helst de missnöjde herrar i Sverige med honom sökte gemenskap, såsom en herr Johan Sparres tjenare bekänt[5]. Visst är, att 1583 svenska landsflyktingar anhöllo hos konung Henrik III i Frankrike om hjelp att hämnas konung Eriks mord och på tronen uppsätta hans rättmätige arfvinge, som deremot skulle erkänna Frankrikes öfverherrskap. Förslaget[6], sannolikt framställdt af utlänningar fordom i Eriks tjenst, blef utan följd; men upphofsmännen säga sig vara och voro verkligen (såsom synes af de lån de gifvit till flere franska herrar, och hvarom till en del rättegång uppstod) i besittning af så stora penningsummor, som om de verkligen i sina händer haft den konung Eriks hemliga skatt, hvars upptäckande Johan ville af Katarina Månsdotter köpa[7]. Sonen kunde aldrig förmås att lemna sig till medel för främlingar emot sitt fädernesland, hvilket han aldrig återsåg. Ifrån Prag begaf han sig till Nederländerna, men återvände i Köln vid tidningen om Alexander Farneses död, kom till Wien, ville taga tjenst emot Turkarne, hvartill kejsaren nekade sin tillåtelse, och uppehöll sig en tid hos en abbot i Schlesien, hvars ömma vård under en sjukdom han sedan alltid med högsta tacksamhet omtalade. Ämnande derefter besöka sin moder i Finland, möttes han af ett regeringens

[5] *Messenius*, Scondia, VII: 10.

[6] Remonstrances et offres des Conjuréz et Liguéz du Royaume de Suède au Roy Henry III pour avoir justice de l'assassinat commis en la personne d'Eric Roy de Suède. Ex codice manuscr. biblioth. reg. Paris., n:o 340, fol. 121. Afskrift i Palmsköldska samlingarna. Tryckt i *Nova Acta Reg. Soc. Scient. Upsal.* I: 23.

[7] Då Katarina Månsdotter begärde lifstidsbesittning på Ljuxala gård i Finland (der hon sedermera lefde oförvitlig och aktad till 1612) svarade konung Johan, att han ej derpå kunde lemna fullkomligt besked; »men der I vele utvisa den skatt, som vår broder salig konung Erik hafver låtit nedsätta, förr än han kom från regementet, då vele vi efterlåta edra barn några gods ärfteligen». *Registr.* för 1578.

förbud, men erhöll tillåtelse till ett möte i Reval, der han återsåg henne för sista gången 1596. Vid denna tid lättades hans armod genom inkomsterna af ett polskt abbotsstift, som Sigismund tilldelade honom, och han tillbragte tvänne år i Thorn. Derifrån lockad till Ryssland och på ett glänsande sätt emottagen, afslog han att bli zaren Boris Godunows måg för priset af en religionsförändring. »I stället» — säger en svensk krönika — »höll han stort nattvak med studerande uti bokliga konster och alkymi, hvaraf han blef mycket försvagad i sitt hufvud, så att, när han understundom med några goda drycker ville taga sig styrka, talade han rundt ut det honom i hjertat likade.» [8] Snart befans han oduglig för zarens politiska planer. På öfverflöd och nåd följde nu bevakning och förvisning. Prins Gustaf Eriksson dog år 1607 i den lilla staden Kaschin. Jakob De la Gardie såg sedermera under sitt ryska fälttåg hans ensamma graf i en björklund vid Kaschenkas stränder.

Vi kasta ännu en blick tillbaka på den olycklige Eriks död. Johan skref till Karl, att den timat efter någon tids sjukdom, om hvilken sjukdom konungen blifvit för sent underrättad. Karl lät tydligt nog förstå sin mening om verkliga förhållandet och yttrade så mycken förtrytelse öfver det sätt, hvarpå Erik blifvit begrafven, att han ville låta fira begrafningen å nyo. »Han var dock», skref han, »en smord och krönt Sveriges konung, den der, med det onda han råkade, Gud bättre, bedrifva, hafver också mycket godt och manligt uträttat i sin regementstid.» [9]

Eriks lik nedsattes i en oansenlig graf i Vesterås domkyrka. Inskriften, på latin, togs af första Konungabokens andra kapitel: *Riket är förvändt och vordet min broders. Af Herranom är det hans vordet* [10].

---

[8] *Petri Petreji* Muskovitiska Krönika, Stockh. 1615, 2 Bok. s. 121.

[9] Bref till Johan af den 1 April 1577.

[10] Konung Gustaf III lät taga kronan och spiran af Johan III:s graf i Upsala domkyrka och prydde dermed den minnesvård han åt Erik i Vesterås domkyrka lät upprätta.

FEMTE KAPITLET.

JOHAN OCH KARL.

De hade gemensamt störtat sin bror. Under upproret läto de öfver allt gemensamt hylla sig[1]. Troligt är således, hvad äfven uttryckligen berättas, att en gemensam regering emellan dem varit aftalad. Emellertid emottogs Johan vid sin ankomst till Stockholm af rådet såsom konung och skref till sina systrar[2], »att han nu vore kommen till regeringen öfver Sveriges rike». Ständerna sammanträdde i början af året 1569 och bekräftade rådets val. Karl dolde ej sitt missnöje. Också ansågs en afsägelse af hans anspråk för tillfället nödig. Den 24 Januari besporde de ädle och välbördige herrar riksens råd hertig Karl, om han ville bevilja arfsrätt till kronan åt hans majestäts son hertig Sigismund, hvartill hans fursteliga nåd fullkomligen jakade. Samma dag bekände alla ständerna Johan, »som de tillförene hyllat och utvalt, nu efter den nästa ärfteliga successionen för sin rätte konung» [3].

Så förblef konunganamnet odeladt; icke så makten. Både genom sin ställning och sina egenskaper (i *dessa* sin faders ende arfving) har Karl i sjelfva verket, med eller mot Johan, från denna tid äfven regerat, ej blott sitt hertigdöme, utan till stor del riket. Det är det intryck tidens handlingar lemna hos en hvar, som om dessa tagit egen kännedom. Hans rådslag, påkallade eller ej (han ber »att Johan ville låta sig dem broderligen behaga»), genomgå dem alla. Sjelfva hans stridigheter med konungen göra honom blott mäktigare; och den, som

---

[1] I Johans egna bref till Karl på denna tid heter det om alla öfvergångna orter: »de hafva hyllat eders kärlighet, oss och Sveriges krona».
[2] Katarina och Cecilia den 13 Oktober 1568.
[3] *Registratur* för 1569. — Ännu i Februari månad detta år kallar sig Johan *utvald konung* i bref till Elisabeth af England. Sedermera aflade han denna titulatur.

genom många år följer denna naturligen växande inflytelse, förundrar sig slutligen mindre att se Karl på Sveriges tron, än att här en tron kunnat finnas bredvid honom.

Johans första omsorg var att förbinda sig de slägter, hvilka han hade att tacka för kronan. Domen öfver de i Eriks tid dödade herrar återkallades. Då ibland desse Sten Eriksson Lejonhufvud vid Eriks tillfångatagande varit det sista offret, upphöjde konungen enka och barn efter denne sin morbroder i grefligt stånd. Stureska och Braheska husens grefskap bekräftades och förökades. — Till de slägter (Stenbock, Oxenstjerna, Fleming, Horn m. fl.) hvilka redan af konung Erik undfått friherrlig värdighet, kommo nu Gyllenstjerna, Bjelke, De la Gardie. Riksdrotsembetet upplifvades och anförtroddes åt gref Peder Brahe. Riksens råd, mest sins emellan och med konungen beslägtade, ökades till tjugufyra.

Rådet i sin trohetsförsäkran åberopar konungens löfte att förunna adeln »sådana privilegier — säges det — som vi länge begärt och åstundat hafva». I anledning deraf utfärdades den 8 Juli 1569, två dagar före kröningen, konung Johans adliga privilegier, som genom bekräftandet af gamla och tilldelandet af nya rättigheter göra tidskifte i svenska adelns häfder.

Ibland de gamla står främst adelns rätt att uppbära konungs sakören af sina landboar. I unionstidens språk heter detta att vara konung öfver sin egen landbo. I konung Gustafs bekräftelse på riksens råds och adels privilegier 1526 erhåller rådet »all konungslig ränta och saköre af sina landboar alldeles som dem af framfarne konungar af ålder varit undt». Den öfriga adeln försäkras om detsamma; dock ej i allmänhet, utan »efter konungens skön» och med undantag af de böter, som konungens ensak äro enligt lagen. Detta enda är allt i konung Gustaf I:s adliga privilegier. Man ansåg det således som en hufvudsak. Dock har rättigheten knappast allmänneligen blifvit åtnjuten. Man ser ock, att konungen förbehållit sig en pröfning. De gamla böternas höga belopp, efter den tidens penningevärde, gjorde dem, särdeles i lifssaker, till en betydlig inkomst; af brist på penningar gick ej sällan jord i böter. Man känner att Gustaf var skarp i att förvärfva; det hörde till hans statskonst att bli den största jordegare i Sverige; och man kan taga för afgjordt, att han ej släppt någon af kronans inkomster till betydligare del ur sina händer. Ja, Johan yttrar sig en gång sjelf, att i hans faders tid adeln ej egt i sina förläningar de kungliga sakören; hvilka, säger han, fast högre sig belöpa

än sjelfva skatten[4]. Erik gjorde i början af sin regering mycket för adeln. Rättigheten att återvinna de af fadren egenmäktigt indragna gods, nedsättning till hälften af rusttjensten, de första ärftliga län i grefve- och friherreskapen och stadgandet af säterifriheten voro förmåner, hvarför ståndet hade denne konung att tacka. Hans senare regeringsår utplånade tacksamheten, om den någon gång funnits. Han kallas »en bondekonung» — »en rätt adelsfiende» — under hvilkens tid Sveriges adel »varit så föraktad och undertryckt, att han dem ingen adelsjurisdiktion eller herrlighet hafver låtit njuta».

I konung Johans privilegier erhålla grefvar, friherrar, riddare och rikets råd alla kungliga saktören af sina landboar, med undantag af högmålsbrott och grofva missgerningar; dock må äfven i sådana mål, om konungens nåd förvandlar lifsstraffet i böter, dessa gå till den adlige husbonden. Den öfriga adeln får deremot rätt att af sina underhafvande uppbära häradshöfdingens andel i böterna. Dock finner man af konungens förbud år 1578, att den också tillegnat sig den kungliga andelen, liksom man af samma förbud ser, att adeln äfven i lifssaker tog böter utan att fråga konungen. Sådana missbruk voro så mycket svårare att förekomma, som dessa samma privilegier försäkra: »att härefter icke några andra skola förordnas till häradshöfdingar och domare, utan de äro af adelsstånd». Endast vissa domsagor i särskilda landskap, och *alla* i Norrland, »efter uti den landsändan inga adelsmän äro», förbehåller sig konungen att med ofrälse personer få besätta. Grefvarne få rätt att sjelfva förordna häradshöfdingar inom sina grefskap. Den af konung Erik inrättade högsta domstolen upphäfves. En adelsman skulle i saker, som å lif och ära ginge, ej dömas utan af likar, ej heller, oförvunnen, kunna insättas i svårt häkte, såsom andra missgerningsmän. Adeln skulle ega fri handel med afkastningen af sina gods och förläningar; dess landboar befrias från all skjuts, utom i konungens ärenden, från alla dagsverken till kungsgårdarne, för utskrifning till krigstjenst inom en mil (den så kallade *frihetsmilen*) från adelns sätesgårdar, och deltaga i allmänna gärder endast till hälften mot skattebönderna. Rusttjensten nedsättes ytterligare; den må på egen kost ej användas längre än fyra månader inom

[4] Konung Johans gensvar till rådet. *Werwing*, Konung Sigismunds och Konung Karl IX:s Historier. Bilagor, II: 53.

riket och fjorton dagar utom gränsen. Det tillagda stadgandet, att adelsman, som ej sjelf förmår hålla varaktig häst och karl, må upplåta sitt gods till närmaste fränder, men dock behålla adlig sköld och vapen, är på en gång det första uttryckliga erkännandet både af *obesutne adelsmän* i Sverige och tillika af adelns *ärftlighet* utan rusttjenst [5]. Dessa privilegier för svenska adelsmän säger konung Johan sig ha utfärdat »synnerligen derför att de välvilligen samtyckt, det Sveriges rike må vara och blifva, såsom det nu är, ett *arfrike*» [6].

I presternas trohetsförsäkran heter det, att konungen tillsagt dem bättre friheter och privilegier, än de kunde och ville begära. Man insåg ej ännu hela meningen af denna beredvillighet. Konung Johan brukade säga: »när presterna må väl, står det väl till med oss och våre undersåtar» [7].

Vid uppresningen mot Erik hade hertigarne öppnat underhandlingar med Danmark. De svenska sändebuden Göran Eriksson Gyllenstjerna och Ture Pedersson Bjelke afslöto först ett sex månaders stillestånd och läto derpå förmå sig i Roskilde till fredsvilkor, enligt hvilka de samtyckte att afstå från alla gamla anspråk på danska och norska provinser, afträda hvad Sverige innehade i Lifland, att återgifva alla tagna skepp och ersätta krigskostnaden. — Då konung Johan på riksdagen 1569 frågade ständerna, om de ville gifva konungen i Danmark sådana vilkor, »svarade menige man dertill kort nej, utan ville de gifva honom krut, kulor och pikar» [8]. Ett nytt möte emellan danska och svenska fullmäktige aflopp fruktlöst. Kriget uppblossade åter. Den danska flottan besköt Reval. Varberg föll i Danskarnes händer. Hertig Karl härjade Skåne. Ömsesidiga infall skedde i Vestergötland och Norge. Den 1 Juli 1570 öppnades fredskongressen i Stettin, under bemedling af kejsaren, konungen af Frankrike och kurfursten af Saxen. Efter nära sex månaders underhandlingar afslöts stettinska freden, en fred, i hvilken Sverige återlöste Elfsborg med 150,000 r:dr, återgaf åtta danska örlogsskepp, afstod från alla anspråk på Gotland, Jämtland och Herjedalen, och lemnade tvisten om de

---

[5] *De facto* var detta infördt förut. Ty om en fattig adelsman tjente någon af rikets råd eller riddare, »då blef han med rusttjensten förskonad», säger gref Brahe i sin år 1585 skrifna Hushållsbok.

[6] Samma ord upprepas i de nu meddelade bekräftelser på grefskapen.

[7] *Sylvester Phrygius*, Oratio de vita reg. Johannis III.

[8] Anteckning om konung Johans och rådets samtal med ständerna 1569. Bilagor till konung *Karl IX:s Rimkrönika*.

tre kronorna oafgjord. Hvad Sverige innehade i Lifland skulle kejsaren inlösa och dermed beläna Danmark. Lübeck deltog i detta fredsfördrag och vann, att sjöfarten på Narva blef fri. Dock gaf förbudet att tillföra Ryssen krigsförnödenheter anledning till nya stridigheter. De 750,000 r:dr, som Lübeck betingat sig i ersättning för alla fordringar på Sverige, blefvo aldrig betalta. Lika litet gingo vilkoren angående Lifland i uppfyllelse.

Det från Ryssland hotande kriget förmådde Johan att underkasta sig stettinska freden. Vid tronförändringen befunno sig ryska sändebud i Stockholm. Deras ärende att få Johans gemål Katarina till zaren utlemnad hade gjort dem så förhatliga, att vid Stockholms intagande de nära blifvit offer för folkets raseri, om ej hertig Karl med egen hand försvarat dem. De hade två år uppehållit sig i Sverige, innan de 1569 återvände. En svensk beskickning afgick derefter på gifven lejd till Ryssland. De utskickade handterades icke dess mindre barbariskt, höllos i ett svårt och långvarigt fängelse och återkommo 1572 med det svar, att zaren fordrade Lifland. Der hade emellertid kriget med Ryssarne redan börjat. Danske prinsen Magnus, som innehade en del af landet, underkastade sig ryskt beskydd, blef förmäld med zarens brorsdotter och af honom förklarad för Liflands konung. Ryska underhandlingar och härar understödde hans anspråk. Det lyckades väl Svenskarne att bibehålla sin förnämsta besittning Reval både emot förrädiska försök och öppna anfall, och staden trotsade mer än en gång hela ryska styrkan; men 1576 var det den enda plats de i landet egde öfrig, under det Ryssarne öfversvämmade Finland, förhärjade Lifland ända till Riga och utöfvade de rysligaste grymheter under den omensklige Ivans ögon. De i svensk tjenst varande Skottars och Tyskars uppror och ömsesidiga stridigheter (de anföllo hvarandra, och femton hundra Skottar nedsablades) lättade den grymma fiendens framgång, tills Rysslands å nyo utbrytande krig med Polen och med krimska Tartarerna (bägge sökte förbindelser med Sverige) samt Pontus De la Gardies krigslycka förändrade allt. Denne herre, en fransk adelsman, som först gått i tjenst hos konung Erik, hvilken han sedan bidrog att störta, blef af konung Johan mycket använd så i krig som underhandlingar, upphöjd i friherrligt stånd, förmäld med konungens naturliga dotter Sofia Gyllenhjelm och 1580 för andra gången nämd till fältöfverste mot Ryssarne. Understödd af Henrik Klasson Horn och hans son Karl, hvilka förut i lif-

ländska kriget förvärfvat sig ett ärofullt namn, återvann han ej blott allt hvad Sverige i Lifland förlorat, utan förde äfven sina segerrika vapen öfver ryska gränsen. Narva togs med storm, Ingermanland med dess fästningar, Kexholm med dess län eröfrades. — Till Johans heder må nämnas, att han förbjöd sina fältherrar hämnas på Ryssarne med ett lika barbariskt krigssätt och bad, att Gud ej måtte vedergälla det på honom och hans rike, då Henrik Horn emot hans befallning vid infallet i Ryssland 1578 hvarken skonade qvinnor eller barn [9]. Vid samma tid skrifver presten Rüssow i Reval [10] om sitt olyckliga land: »af alla de potentater, som antagit sig Lifland, är ingen som dervid mera uppsatt än konungen i Sverige. — Hade andra konungar och furstar lika bekymrat sig derom, skulle väl Muskoviten förundrat sig». — Sjelfve barbarer och under ett vilddjur till zar, begynte likväl Ryssarne utveckla de egenskaper, som grundlagt deras makt. »Det de Ryssar äro på en befästning gode och uthärdige — säger en svensk krönikeskrifvare [1], sedan han berättat huruledes Svenskarne 1574 tre gånger förgäfves stormade fästningen Wesenberg — kommer deraf, att de af ungdomen äro vane vid trägit arbete och mycken fasta, och kunna sig med ringa spis, såsom med mjöl, salt och vatten, länge nog behjelpa — veta ock det, att, om de en befästning uppgifva, varda de med högsta spott aflifvade, ehuru stort trångmål dem dertill drifva kunde, och i annor land kunna de ej blifva. Derför hålla de sig hellre intill sista man. Dess förutan anse de det vara en dödelig och oförlåtlig synd att uppgifva en befästning; ty hålla de det önskeligare för sin herre och fädernesland saligen dö, än att de en sådan synd begå skulle».

Bevekelsegrunden må vara hvilken som helst. Mäktig är hvem ej underhandlar med sin pligt. Det är den grundsats, som bevakar länders gränser och ger växt åt välden. — Ännu

---

9 *Ægidius Girs*, Konung Johan III:s Krönika, s. 70.

10 *Chronica der Provintz Lyfflandt* (mot slutet). Rostock 1578.

1 Ægidius Girs skref 1627. Densamme berättar: »På slottet Hapsal voro de hapsaliske junkare så väl till mods uti Ryssens inkomst på slottet, att de suto och spelte med jungfruer, hafvandes två på knä tillika. Ryssarne förundrade sig öfver de tyske, hvad de vore för ett sällsamt folk, och sade sin emellan: om vi Ryssar hade så lättfärdeligen uppgifvit en sådan befästning, så djerftes vi aldrig mer slå våra ögon upp för någon redelig man: vår storfurste skulle ock icke veta hvad för död han skulle oss pålägga». — Det är ett drag som karakteriserar den riddaremakt, hvilken i Lifland gick under.

i mer än hundrade år erkände Ryssen Svenskens öfverlägsenhet i krigskonst. Det var ett af skälen, hvarför Ivan Wasiljewitsch II vid sin död år 1584 rådde sin son Fedor till freden [2]. Denne erbjöd afstående af de ryska anspråken på Estland och Narva. Det var samma vilkor, på hvilka Karl som riksföreståndare elfva år derefter slöt den. Johan, i stoltheten af sin framgång, afslog den. Det ryska kriget, ifrån 1583 afbrutet af förlängda stillestånd, upplågade å nyo 1590 och öfverlefde honom.

Med Polen voro stridigheter, dels om konung Johans penningefordringar, dels om svenska besittningarna i Lifland. Den gemensamma faran från ryska sidan qväfde väl för någon tid missämjan och förenade äfven 1578 polska och svenska vapnen; men Polackarne hade ej förr slutit sin fred med Ryssland (den 15 Januari 1582), än de fordrade afträdandet af allt hvad Svenskarne i Lifland innehade. Ett krig med Polen syntes oundvikligt, då konung Stephan Bathors död 1586 tillskyndade konung Johan för sin son, hvad han år 1572 efter sin svågers död hade sökt för sig sjelf, nämligen polska kronan. Stephans enkedrottning Anna, och Katarina, Johans gemål, de bägge sista prinsessor af Jagelloniska huset, voro systrar. Den förra använde hela sitt inflytande att leda valet på svenske kronprinsen Sigismund. Oaktadt motpartiet utropade ärkehertig Maximilian, blefvo likväl Sigismunds anhängare rådande, förnämligast derigenom att enkedrottningen med hela sin förmögenhet och de svenska närvarande rådsherrar, Erik Sparre och Erik Brahe, med sitt ord gingo i borgen: »att den del af Lifland, som Sveriges konung eger, skulle införlifvas med den andra delen, som konungariket Polen och storfurstendömet Lithauen tillhörer». De nämde rådsherrar handlade deruti emot sin fullmakt och sökte sedan undflykter i tvetydigheten af de nytjade orden [3]; hvilka likväl Polackarne ansågo så klara, att storkansleren Zamoisky, då vilkoret sedermera ej uppfyldes, fordrade de svenska sändebudens utlemnande för att straffas såsom menedare. Sigismund, sjelf öfverkommen till Polen, nekade att bekräfta Estlands afträdande. Han kröntes icke dess

---

[2] *Karamsin*, IX: 176. Tyska öfvers.

[3] »Livoniæ partem, quam serenissimus Suetiæ rex nunc possidet, ad reliquum corpus Livoniæ regni Poloniæ et Magni Ducatus Lithuaniæ adjungere tenebitur, pro quo, ut serenissimi regis legati spoponderunt, ita serenissima Anna, regina Poloniæ, cavit cavetque omnibus bonis suis». — Erik Sparre begynte sitt tal om Lifland till Polackarne med orden: »*Vestra erit Livonia*».

mindre i Krakau den 27 December 1587, sedan han utfärdat den förklaring, att frågan om svenska andelen af Lifland skulle uppskjutas, tills han efter sin fader äfven tillträdde Sveriges rike; hvarmed polska ständerna slutligen läto sig nöja.

Men det var ej nog för Johans ärelystnad att förena stridiga riken, han ville äfven förena stridande religioner. Det är bekant, att söndringen inom kyrkan födde flera bemedlingsförsök. Kejsar Karl V:s så kallade *interim* hade varit ett sådant, som redan 1549 i Sverige förkastades [4]. Lärde och fromme män hade egnat sig åt sådana bemödanden. De utgingo, i afseende på missbruken i den gamla kyrkan, alla från den sats, att missbruket ej upphäfver bruket och sökte visa, huruledes ofta det, som mest tadlades, haft i sin början en god och kristlig mening. Det tillhör ej historieskrifvaren att teologiskt döma: men äfven om han skulle försätta sig på dessa mäns ståndpunkt, vore det endast för att göra en anmärkning, som egentligen tillhör hans fält, nämligen att erfarenheten just lärer motsatsen, och att missbruket upphäfver bruket. Om någonting är klart af historien, så är det detta: att det personliga i henne är vigtigast. Hon är ej en följd af satser och sanningar, utan af vilja och handlingar; ej teoretisk, utan praktisk. Hon visar ingenting så tydligt, som att de bästa saker blifvit förderfvade genom ett brottsligt bruk, för århundraden, för alltid; liksom ingenting är förundransvärdare i denna förstörelse, än det godas outtömlighet att alltid komma fram i nya, oväntade former.

Johan kunde kallas en lärd herre. Han talte tyska, engelska, italienska, polska, förstod franska, var ej okunnig i grekiskan, och i latinet så öfvad, att han ofta oberedd höll långa latinska orationer till utländska sändebud. Teologien var den tidens vetenskap, och för teologisk läsning hade han haft god tid i fängelset. Georg Cassanders skrifter sysselsatte honom i synnerhet. De andas en verklig mildhet och röja mycken kännedom om den äldsta kyrkans bruk, på hvars grund författaren trodde de stridande kunna försonas [5]; hvarför ock de välmenande kejsarne Ferdinand I och Maximilian II använde honom i sina bemedlingsförsök. Man gör likväl Johan för mycken heder, om

---

[4] Ärkebiskop Laurentii Petri och fleres betänkande om det interim kejsar Karl V lät utgå, Upsala den 30 Mars 1549 — finnes tryckt hos *Celsius*, Monumenta, p. 43.

[5] Hans *Consultatio de articulis relig. inter Catholicos et Protestantes controversis* omtrycktes i Stockholm 1577 på konungens föranstaltande, men utan utsättande af tryckort och år.

man tror, att han trängt i det inre af sjelfva frågan. Hierarkisk ståt älskade han såsom all annan, och uttänkte ceremonier för gudstjensten, liksom vapen för provinserna, sirater för sina bygnader och tillägg i sin titel. Emellertid trodde han sig sjelf inbegripen i en allvarsam undersökning, såsom synes af de besynnerliga orden i hans föreskrift af den 19 April 1573 till sina sändebud, då han efter Sigismund II:s död sjelf sökte polska kronan. Sedan skydd blifvit utlofvadt för Polackarnes religion och frihet, tillägger konungen: »deremot förbehålle vi oss att öfva hvilken kristlig religion oss behagar, och att samma rätt må förblifva åt våra arfvingar, helst vi sjelfve ej veta hvilken religion desse varda utväljande, då de komma till mogna år» [6].

Ur en hierarkisk synpunkt kunna svårligen några nya uppfinningar göras. Också återfördes Johan allt mer till den gamla kyrkan, i synnerhet genom kärleken för sin gemål, som troget med honom delat fängelsets enslighet. Redan Erik i sitt sista regeringsår utropade honom för papist: en beskyllning till hvilken Johan med häftighet nekade, önskandes att Gud aldrig måtte förhjelpa honom eller hans son till Sveriges krona, om anklagelsen vore sann [7]. Drottningen i Sverige — skrifver kardinalen Stanislaus Hosius år 1572 från Rom till Katarina Jagellonica — upphöjes här till himmelen för sin omsorg om sin mans eviga salighet. Redan har han tillkännagifvit sin önskan, att några lärde och fromme Jesuiter må sändas till honom. Hela staden talar derom. — I ett annat bref förebrår kardinalen henne, att hon af konungen låtit öfvertala sig att taga nattvarden både under bröd och vin, föreskrifver huru hon skall besvara sin gemåls inkast och med detsamma småningom återföra honom i kyrkans sköte. Hon borde uppmana honom att först återställa *presterskapets värdighet* och *messoffret* [8]. Kunde detta ske, så vore kyrkan en så öm moder, att hon äfven kunde tillåta kalken för lekmän. — År 1574 upprepas detsamma, med tillägg att först måste i Sverige gifvas något tecken till återgång, i synnerhet messoffret med dess ceremonier återställas; sedan kan underhandlas om kalken [9]. — I bref till

[6] *Baazii* Inventarium Eccl. Sveo-Goth., p. 333.
[7] Sekreteraren Sven Elofsson, — som hörde orden.
[8] »Sacerdotium et sacrificium. - Nihil est ecclesia matre benignius, si tantopere calix iste cordi est». *Stanislai Hosii* Opera, Colon. 1584, T. II, p. 338.
[9] »Ut missæ sacrificium cum suis cærimoniis restituentur, ac tum demum de calice deliberatio susciperetur.». l. c. p. 379.

konungen sjelf af den 7 Januari 1576 gläder sig kardinalen, att återgången småningom sker med ceremonierna, och i ett annat i Oktober 1577 tackar han Gud för konungens omvändelse. Tvänne Jesuiter ifrån Löwen, Florentius Feyt och Laurentius Norvegus (den senare i Sverige gemenligen kallad *Kloster-Lasse*), kommo till Stockholm och utgåfvo sig för evangeliska predikanter. Af den senares bemödanden väntar sig i synnerhet kardinalen mycket [10], emedan han såsom Norrman lätt kunde göra sig begriplig. Laga för all del — skrifver han till drottningens hofprest Johan Herbest — att han får en kyrka att predika uti. Han må undfly att stöta, han må upphöja tron till himmelen, må nedsätta gerningarna utan tron, må predika, att Kristus är ensam medlare, och hans offer på korset det enda saliggörande; derpå må han visa, att intet annat varit i påfvedömet predikadt. — Denne samme kardinal ansåg mot kättare alla medel goda. Då Henrik af Valois år 1573 valdes till konung i Polen, råder kardinalen, att dervarande protestanter må uppehållas med hopp intill kröningen [1], men hade ock konungen med ed lofvat dem religionsfrihet, då vore han ej bunden att den hålla [2].

Visst är, att svenska kyrkan vid Johans uppstigande på tronen befann sig i den största oordning. I de med presterskapet åren 1569 och 1574 afhandlade artiklar klagas, att okunniga djeknar kallas till prestembetet; att dråpare, drinkare och horkarlar ostraffade utöfva det; att många prester försumma sin tjenst för handel och verldslig näring; att de ej tänka på predikan, förr än de komma i kyrkan, och då läsa opp ur postillan hvad som förekommer, om det ock ej passar till dagens evangelium; att de i söndriga, orena kläder gå för altaret och utdela nattvarden med smutsiga händer. — Många kyrkor voro förfallna och förstörda. Kyrksilfret var så försvunnet, att lerkäril nytjades vid sakramentets utdelande, oaktadt presterna (klagar konungen 1577) hemma i husen hade silfbägare. Adel och förläningshafvare innehöllo ej blott kronans två tredjedelar af tionden (hvilket adeln räknade till sina privilegier), utan

[10] »Divinitus id factum esse puto, quod verit ad vos Norvegius ille, quem esse virum prudentem ac bene doctum, et non vulgari judicio præditum audio». l. c. p. 408.

[1] »Verum ego, quod suspensos Regia Majestas animos hæreticorum teneat tantisper dum coronata fuerit, non impedio». Carolo, cardinali Lotharingo, epistola, l. c. p. 350.

[2] »Non teneri Majestatem ut præstet, etiamsi jurejurando confirmasset». Stanislao Rescio, secretario suo, epist., l. c. p. 353.

äfven ofta den, som var lemnad till prestens och kyrkans underhåll. Konungen utfärdade upprepade förbud mot detta missbruk och använde stora summor till nybygnad och förbättring af kyrkor, till anskaffande af anständig kyrkoskrud och käril m. m. Han brukade nykläda trasiga prester, som stälde sig i hans väg. Att denna omsorg äfven sträckte sig till återställandet af flera kloster, väckte uppmärksamhet. I synnerhet åtnjöt klostret i Vadstena bevis af både konungens och drottningens ynnest.

Af allt synes, att man skilt sig vid den gamla ordningen, utan att den nya kommit till stadga. Den största okunnighet herskade. Konung Gustaf I hade alltid nekat att han införde en ny lära. Ännu i Johans dagar visste, oaktadt de införda förändringarna, en stor del af folket ej annat än att de voro katoliker. Konungen gör detta sjelf gällande mot påfven, som fordrade ett ovilkorligt återställande af den latinska messan, hvaremot Johan åtminstone till en del ville bibehålla den svenska. Motsatsen, säger han, skulle upptagas såsom en nyhet i den katolska religionen, hvilken man ännu här i riket till en stor del anser sig tillgifven [3].

Kyrkoordningen, författad af Laurentius Petri, utkom och antogs först år 1571. Man ser deraf, att det fordrades en församlings kallelse att till prest antagas. Biskopen egde förhöra den föreslagne och, om han var skicklig, viga honom, eller i annat fall skicka en annan till kyrkoherde. Kapellaner omtalas såsom hjelpprester i de större gäll, som hade råd att hålla sig sådana. I förhöret med presten borde utrönas, om den föreslagne vore någorlunda förfaren i den heliga skrift. Det förklaras likväl för en skadlig mening, att en predikare hade nog, om han blott kunde läsa svenska, sedan gudstjensten mest hölls på modersmålet. Han borde ha gått i en latinsk skola. I en sådan skola borde latinet talas. Dock vore ingen skolmästare pligtig att läsa annat än svenska och latin. Ho som helst annor tungomål, grekiska eller hebreiska, lära vill, må sjelf besörja sig lärare. Ingen akademisk undervisning omtalas; men kort derefter gjorde konung Johan en början med återställandet af Upsala akademi. Skolpiltarne borde indelas i tre eller fyra kretsar efter framstegen, och de äldre äfven tjena till undervisare för de yngre. Dock måste skolmästaren

[3] »Tum ne hæc regna, quæ alioquin putant magna ex parte esse in religione catholica, animadvertant tam cito in religionem catholicam ritus sibi novos introduci».

dermed hafva ett godt uppseende, att de små ej varda försummade. Om honom sjelf heter det: »ingen kan vara bättre värd ett godt underhåll än en trogen och flitig skolemästare, ty såsom hans arbete i skolan är ganska nödigt, så är det ock jämneligen ganska tungt och förtreteligt». Af läsordningen ses, att man gick kl. 5 på morgonen i skolan och kl. 10 hem att äta middag. Onsdagar och Lördagar borde repeteras hvad under de öfriga dagar blifvit läst, och dagliga skriföfningar anställas. Skolpiltarne skulle öfvas i kyrkosång. Biskoparne borde tillse att folket undervistes i katekesen, och till skrift borde ingen få gå som ej kunde Fader vår, budorden och trons artiklar. — Presten tilläts att vid predikan bruka sig till hjelp någon viss postilla, om så behöfdes, »efter månge, som den menige man lära skole, sjelfve äre fast enfaldige, dock icke så att de ju allstinges må lita på postillor och aldrig läsa skriften eller andra nyttiga böcker». Predikstolar, som ännu saknades i många kyrkor, skulle inrättas. — Under sjelfva predikan egde äfven en för uppenbara laster bannlyst person vara i kyrkan, men borde sedan gå ut; tredskades han och ville vara inne, så upphörde gudstjensten. Den strängaste kyrkoplikt (från äldre tider bibehållen) var att stå naken för kyrkodörren. Vid hvarje af rikets sju domkyrkor skulle vara en biskop, en biskopens official eller prost, en kyrkoherde, en skolmästare, en lector theologiæ, en poenitentiarius och en syssloman. Biskop väljes af några dertill skickade personer af klerkeriet och *andra*, som i saken äro något förfarna, under eds förpligtelse, och stadfästes i embetet af öfverheten. Biskopstiteln blef med Johans regering åter allmänneligen upptagen, ehuru benämningen af *ordinarius* tillika förekommer i kyrkoordningen.

Den gamle Laurentius Petri, Sveriges förste lutherske ärkebiskop, afled i Oktober månad 1573, och ifrån denna tid yppade Johan tydligare sina afsigter. I den aflidnes ställe lät konungen välja hans måg *Laurentius Petri Gothus*, en man af eftergifvande lynne och genom kyrkofädernas läsning (han höll sedermera såsom ärkebiskop föreläsningar öfver dessa i Upsala) stämd för samma medelväg emellan katolicism och protestantism, som konungen sjelf helst ville gå. Den nyvalde undertecknade sjutton artiklar, hvari klostrens återställande, helgonens hedrande, förböner för de döda, återupptagande af den gamla kyrkans ceremonier gillades. Han invigdes 1575 med all hierarkisk ståt. Dervid nytjades åter för första gången *biskopskåpan*, *mössan* och *stafven*, hvilka svenska biskoparne

sedan bibehållit, ehuru allt detta då mötte mycket motstånd inom preståndet. På konungens uttryckliga befallning tillades den gången äfven *smörjelsen*. — År 1576 kommo de bägge förr nämde Jesuiterna till Sverige. Enligt deras egen berättelse[4] dolde de på hofvets befallning sin tro. De emottogos i Stockholm såsom goda Lutheraner, ingåfvo aktning för sin lärdom, läto genom presterna sjelfva anmäla sig till lärare i det nya kollegium, som konungen nu i Stockholm inrättade, och blefvo äfven dertill antagna[5]. Alla prester i Stockholm anbefaldes att afhöra deras lektioner. I dessa åberopade de reformatorernas skrifter, men så att de ur dessa samma skrifter tillika sökte bevisen emot dem. Konungen lät hålla offentliga disputationer, hvari han sjelf deltog och utfor häftigt mot påfven, men tillät sig vederläggas. Emellertid gjordes hemligen många omvändelser. Hvilka ovärdiga medel stundom nytjades, må ett exempel visa. Sekreteraren Johan Henriksson, ehuru en allmänt föraktad person, njöt likväl i många år konungens förtroende, förestod kansliet och nytjades i hemliga och vigtiga ärenden. Det var under hans inseende som mordet på Erik verkstäldes. Han lefde offentligen med en hustru, hvars man han ihjälslagit. Bägge erhöllo aflösning af pater Laurentius och tillstånd att gifta sig med hvarandra[6]; hvilket så uppbragte ärkebiskopen,

---

[4] Scriptum magistri Florentii Feyt reversi ex Svecia anno 1577 de statu religionis in regno. Ex archivo Arcis S. Angeli. Afskrift i Nordinska samlingarna.

[5] »Insinuat se pater Laurentius in amicitiam Germanorum, hi enim faciles sunt. Pergit pater ad ministros, sermonem miscet variis de rebus. -- Ministri, homines illiterati, promtitudinem Latini sermonis et elegentiam mirantur, operam omnem promittunt, miseri laqueum, quo suspendantur postea, sibi contexunt. Adeunt regem, commendant virum. Rex gratam sibi esse commendationem significat; gaudet in sinu rem dextre confectam. Hanc opportunitatem nactus rex, patrem Laurentium in theologiæ professorem cooptavit, statuens, ut quotquot Holmiæ ministri essent (erant autem, plus, minus, 30) patris lectionibus interessent. Verum cum Sveci (ut vulgo fertur) tardi sint, factum est. ut P. Laurentius non nisi Julio mense Stockholmiam lectiones suas auspicaretur. Porro cum salutis nostræ inimicus omnem animarum fructum semper impedire contendit, excitavit æmulum quendam P. Laurentio, Abrahamum (Angermannum) scholæ rectorem: is animos auditorum subvertit et alienos a patre fecit. Progreditur tamen pater, quotquot auditores veniant, insinuat se in familiaritatem aliquorum, nunc hunc, nunc illum, dante Deo, ad fidem occulte reducit». l. c.

[6] Sjelfva dispensationsakten, dat. den 6 Febr. 1578, tillika med ärkebiskopens bref af den 20 Mars s. å., finnes ur arkivet tryckt hos *Baazius*, Invent. Eccl. Sveo-Goth., p. 418. »I salig konung Johans tid — säger Erik Sparre (*Postulata Nobilium*) — var Johannes Hinders-

att han i ett eget bref förbjöd Jesuiten, då rektor i det kungliga kollegium i Stockholm, att utöfva tjensten, och förklarade honom ovärdig prestembetet. Af föga bättre halt är det förbehåll konungen sjelf gör i sina vilkor till påfven Gregorius XIII, att presterna i katolska messan tills vidare tyst skulle mumla bönerna till helgonen och för de döda [7]. Sanningen enligt må dock tilläggas, att påfven ogillade Jesuiternas hyckleri och uppmanade konungen att öppet bekänna katolicismen, om han dermed hade allvar. Några år derefter stämdes pater Laurentius i Rom till ansvar inför ordensgeneralen [8].

Messa och handbok på svenska hade redan blifvit utgifna af Olaus Petri och sedan flera gånger omtryckta. De kommo småningom i bruk. Dock var det ännu icke förbjudet att hålla messan på latin. Tvärt om befalte konung Gustaf, att den skulle bibehållas der dess afläggande väckte förargelse, innan menigheten blifvit tillräckligt upplyst. Kyrkoordningen af år 1571 tillåter ännu latinska psalmer och böner. Konung Johans *liturgi* är på bägge språken. Den blef af konungen sjelf och hans sekreterare Peter Fechten inrättad efter den på tridentinska kyrkomötet gillade katolska messboken med vissa uteslutningar och förändringar [9], trycktes under inseende af Jesuiterna med anmärkningar och förklaringar, som skulle förbereda återupptagandet af messan i bemärkelsen af *offer*, och utkom år 1576 med företal af ärkebiskopen, som deri åtog sig författarskapet. — Af de öfriga biskoparne hade endast Erasmus Nicolai i Vesterås, förut konungens hofpredikant, gillat den. Men sjelfva det motstånd man förutsåg nytjades till befrämjande af den hierarkiska planen. Johan synes någon gång ha tänkt på inrättandet af ett svenskt patriarkat med vidsträckt myndighet. Hofvet förklarade öppet, att det vore svenska biskoparnes och presterskapets skyldighet att lyda ärkebiskopen, såsom deras andlige fader. De andra biskoparne kallades lydbiskopar. Senare förordnade konungen, att biskopsvalen ej endast skulle

som i mång år betrodd om alltsammans. Hvad det var för en man var icke heller okunnigt». Han dog af fylleri.

[7] »Ut catholici sacerdotes modo abstineant ab illis orationibus alta voce recitandis, quæ pertinent ad sanctorum invocationem et ad orationes pro defunctis, eaque submissa voce dici possent, ne quis suspicetur præsentem doctrinam Lutheri esse tollendam, hinc enim magnus rumor et bellum posset excitari».

[8] *Messenius*, Scondia, VII: 50, 75.

[9] »Circa hæc tempora (1576) rex cum prædicto secretario novam fabricaverat Liturgiam». Jesuiternas förr anförda berättelse.

bero på stiftens presterskap, utan att ärkebiskopen och ärkekapitlet i Upsala skulle vara *medväljande*. Liturgiens samtyckande gjordes till vilkor för all andlig befordran. — Följden var, att vid riksdagen 1577, sedan de oroligaste bland Stockholms presterskap, och tvänne professorer från Upsala blifvit aflägsnade, hela det öfriga ståndet, med undantag af biskoparne i Linköping och Strengnäs samt några få andra, antogo liturgien, till hvilken de verldsliga ståndens bifall med lätthet utverkades. Redan hösten förut hade konungen affärdat Pontus De la Gardie och Peter Fechten till Rom. De ledo i Östersjön skeppsbrott, i hvilket den senare omkom; men De la Gardie framförde ärendet. Johan begärde af påfven [10]: att hans helighet ville i hela verlden låta anställa förböner för katolska religionens återställande i Norden, utan att likväl nämna Sverige; att messan till en del måtte få hållas på svenska; att i nattvarden kalken äfven måtte lekmän tillåtas; att biskoparne i lifssaker och majestätsbrott må dömas af konungen; att inga anspråk måtte göras på kyrkans indragna egendom; att det i Stockholm inrättade kollegium, der redan hemlig undervisning gafs i katolska läran, måtte få påflig stadfästelse, och lärarne tills vidare befrias från att bära munkkläder; att konung Gustaf, konung Erik och alla de af adel, som dött utom kyrkans gemenskap, måtte få ostörda hvila i sina grafvar; att presternas giftermål måtte tillstädjas, hvaremot cœlibatet skulle uppmuntras; att konungen måtte utan synd få deltaga i den kätterska gudstjensten, tills småningom den katolska tron blir herskande i landet. Detta vore förberedt, heter det, genom gudstjenstens återstälda värdighet och glans, genom flera aflagda helgdagars upptagande, genom införandet af öronbikt och fastor, genom klostrens begynta återupprättande, genom flere ädla svenska ynglingars uppfostran i Rom och Wien m. m.

Romerska hofvet var långt ifrån att bevilja sådana vilkor. Emellertid höll det underhandlingen öppen, och Jesuiten Anton Possevin sändes under namn af kejserlig legat till Sverige för att verka på konungens öfvertygelse. Inför honom säges Johan sjelf år 1578 i Vadstena hemligen ha öfvergått till katolska kyrkan [1].

[10] »Quæ rex Suetiæ cupit a summo domino nostro obtineantur, ut sine perturbatione Suetiæ restituatur religio catholica». Ex codice manuscr. chartaceo in folio, bibliothecæ Vaticanæ N. 6218, p. 204 ad 208. Afskrift i Nordinska samlingarna på Upsala bibliotek.

[1] *Messenius*, VII: 41, 60; XV: 137. Han ålades att fasta hvar onsdag, emedan han på denna dag mördat sin bror.

Biskopen i Linköping Martinus Olai blef, emedan han kallat påfven antikrist, i sin egen domkyrka inför altaret offentligen afklädd sin biskopsskrud. Stiftet gafs med förökadt område åt Petrus Caroli, ordinarius i Kalmar, fordom Eriks smickrare och allmänneligen anklagad såsom rådgifvare till Sture-mordet. Alla uttryck mot påfven borttogos ur psalmerna. Luthers katekes afskaffades i skolorna. Helgonens aflefvor fingo nya silfverskrin. Ett sammandrag af kanoniska lagen till svenska kyrkans efterrättelse författades [2]. Den år 1579 åter lediga ärkebiskopsstolen ämnades åt en katolik [3] och stod i fyra år ledig. Jesuiter inkommo under allehanda förklädningar i riket. Konungens afsigt var att använda dem vid det nya från Upsala till Stockholm flyttade universitetet. De blefvo allt djerfvare i sina predikningar, och Sigismunds egna hofprester föregingo med exemplet, så att rådet måste göra föreställningar om förbud för de polska presterna »att skälla och förbanna på svenskt språk» och om näpst för Jesuiterna, »emedan bland menigheten och krigsfolket står det ryktet, att de sjelfve vilja rödja sådant ogräs ur vägen, så framt det ej sker af öfverheten». En mängd svenska ynglingar [4] sändes utomlands att uppfostras i jesuitiska läroanstalter, och drottning Katarina Jagellonica testamenterade i detta ändamål 10,000 r:dr till seminarium i Braunsberg i Preussen. Denna prinsessa, hvars dygder äfven hennes fiender ej förneka, dog 1583. Den nye ärkebiskopen prisade i likpredikan henne lycklig, att hon lefvat och dött i skötet af den enda saliggörande kyrkan.

Johans katolska ifver kallnar sedermera, och redan förut märker man ett aftagande nit; hvartill misslyckandet af de vid omvändelsen fästade politiska beräkningar synas bidragit. Han hade ibland annat begärt och hoppats att genom påfvens bemedling erhålla de neapolitanska hertigdömena Bari och Rossani, på hvilka hans gemål hade anspråk efter sin moder Bona Sforza [5].

---

[2] l. c., VII: 65.

[3] Magnus Laurentius, en brorson till de bägge sista katolska ärkebiskoparne Johannes och Olaus Magni, var dertill ämnad. Ärkebiskop blef sedermera Andreas Laurentii (Björnram), förut biskop i Vexiö, hvilken konungen fann ännu villigare för sina afsigter än företrädaren, som mot slutet drog sig tillbaka och säges dött af sorg.

[4] »Catervatim». *Messenius.*

[5] »Cum autem ille (rex) per suas litteras vestræ beatitudini negotia sua Neapolitana commendet, vix est, quod ego de ea re, quæ justissima est quæque admodum cordi est vestræ beatitudini, quidquam amplius

Detta hopp uppfyldes lika litet som påfvens löfte att verka till Sveriges fördel i freden mellan Polen och Ryssland. Freden slöts väl under Possevins bemedling år 1582, men stadfästade polska anspråken äfven på hvad Sverige i Lifland innehade. Snart ser man Johan aflägsna sig från Rom och äfven förfölja katolikerna. Kyrkoherden i Stockholm Laurentius Forssius, som blifvit katolik, afsattes derför, med samma skymfliga högtidlighet, som förut blifvit använd mot biskopen i Linköping, för det denne smädat påfven. Jesuiterna förvistes riket. Deras kollegium i Stockholm upplöstes, och deras motståndare fingo lärostolarne. Genom offentligt påbud hotades alla katolska affällingar med landsflykt. Den kyrka, som varit katolikerna i Stockholm inrymd, blef för dem tillsluten, ehuru de sedermera återfingo den på Sigismunds förbön; och då kronprinsen blef konung i Polen, förmanar honom fadren på det ifrigaste att ej förbinda sig till *lydnad* (obedientia) mot påfven. Konungen tänkte nu på en förening med grekiska kyrkan, men stannade slutligen vid sitt eget religionssystem, hvars egentliga uttryck han ansåg den nya liturgien vara. Gensträfvigheten emot denna hade emellertid ökat sig. Redan 1576 klagar konungen, att en prest, herr Maurits i Böne af Skara stift, velat stifta ett stort uppror emot honom samt rikets råd och adel. Presten blef pinligen förhörd och gick med flere anhängare till döden. År 1580 befaltes, att inkomsterna skulle innehållas för de prester, som ej iakttogo liturgien. År 1582 blef liturgien under ännu strängare förbindelser påbjuden och antagen. Prester, som nekade, afsattes, fängslades, drefvos i landsflykt. Allt motstånd i denna punkt retade konungen till den yttersta vrede. Man såg honom sjelf bära händer på en fängslad prestman och trampa honom under fötterna med utrop: »på lejon och huggormar skall du gå». Mannen, mäster Erik Schepperus, rektor i Stockholm, hade återkallat sitt förut gifna bifall till liturgien. Han fick bråck af den våldsamma behandlingen. — Hela landet var fullt af förföljelser, oro och förvirring.

---

scribam, cum præsertim non semel ad illustrissimum cardinalem Comensem de tota re scripserim». Bref från Possevin till påfven Gregorius XIII, Stockholm 9 Okt. 1579 Afskrift i Nordinska samlingarna. För att genomdrifva Sigismunds val till konung i Polen afstodos till detta rike så väl Johans anspråk på dessa neapolitanska besittningar som på utbekommandet af Katarina Jagellonicas brudskatt och betalning af de 125,000 r:dr, som Johan vid sitt giftermål med henne hade lånat till konungen i Polen. *Ægidius Girs,* Konung Johan III:s Krönika.

Oenigheten emellan Johan och Karl växer under allt detta. Det första, som i orden förråder den, är ett bref af den 7 November 1571 från konungen, som året förut hade låtit försämra myntet[6]. Karl begagnade sig deraf för att låta invexla och uppköpa det gamla bättre myntet. Johan förbjöd denna handel, hvilken han påräknat såsom en inkomst för sig sjelf. Konungen hade, ehuru sjöfarten på Narva blifvit i stettinska freden frigifven, stält den under uppsigt och, för att visa sitt herrskap i sjön, dertill fordrat sina tillståndsbref. Karl lät sina skepp gå till Narva med af honom sjelf utfärdade pass. Konungen befalte uppbringa skeppen, och de blefvo först efter en lång skriftvexling frigifna. — Ett vigtigare tvisteämne var arfskiftet efter fadren, hvilket Erik, efter Johans fängslande, hade uppskjutit, under förevändning att afbida Karls myndighetsålder. Det är redan omtaldt af huru tvistig natur *arfvegodsen* till en del voro, att Erik tillåtit rättegång om dem, och att adeln begagnat sig af denna tillåtelse. Det var i början af Eriks regering. Snart kastade han om och vände sina anspråk emot adeln. Fortsättning af de i Gustafs tid förda undersökningarna om adelns åtkomsträtt till kyrkogodsen anbefaltes. Till grund lades den förklaring, att alla emot bokstafven af Vesterås recess indragna gods skulle tillhöra *kronan;* hvarför ock konung Erik år 1564 ur jordeböckerna på de Gustavianska arfvegodsen sjelf lät afföra alla sådana och inskrifva dem i kronans jordeböcker. Två år derefter återstäldes dock, såsom vi förr anmärkt, det gamla förhållandet, och godsen finnas åter upptagna såsom arfvegods. Den nämda förändringen tyckes således endast ha skett för syns skull, för att emellertid derpå grunda nya anspråk emot adeln[7]. Rådet lärer ha kommit från *Rasmus Ludvikssson,* sakförare å kronans vägnar uti reduktionsfrågan så i Eriks som i Gustafs dagar; en man som på sin tid hade den största kännedom om rikets handlingar och slägtregister och genom sina handskrifna krönikor om bägge de nämde konungarne äfven förvärfvat sig blifvande förtjenster af svenska historien, men som under flera regeringar lät bruka

[6] Patent om myntet den 30 April 1570.

[7] Rasmus Ludvikssons nya gravationer emot de arfvegods, adeln igenbekommit från kyrkan, grunda sig hufvudsakligen derpå, att adeln dermed gått utöfver den i Vesterås recess faststälda terminen af 1454 eller rättare 1453, då konung Karl Knutssons räfst började (*Örnhjelms* relation om kyrkogodsen). De förhållanden, som förmådde konung Gustaf att sjelf öfverskrida denna termin, ha vi förut anfört.

sig utan samvete af de maktegande, och under Erik år 1567 för egennytta och förfalskningsbrott dömdes till döden [8]; ehuru domen ej gick i verkställighet, och han äfven sedan förstod att göra sig nödvändig. Med hans tillhjelp verkstäldes väl den 27 Juni 1572 på Borkholm ett häfdebyte emellan bröderna, hvarvid den svagsinte hertig Magni lott äfven fördeltes emellan Johan och Karl. Den senare var dock högeligen missnöjd med delningen. Man hör honom klaga, att några tusen gårdar af Johan blifvit undantagna, och deribland öfver fem hundrade redan bortskänkta till adeln. Johan yrkade äfven, att alla skattehemman, som af konung Gustaf blifvit köpta af bönderna, skulle, om de voro belägna utom furstendömet, räknas för kronans; och han har handlat enligt denna grundsats. Så finner man de förr omtalta kungliga *afvelsgårdar* [9], »på hvilka mycket onyttigt folk underhölls» (hvarför redan Erik upphörde att sköta dem för egen räkning), nu utstädslade såsom kronohemman med ärftlig besittningsrätt för innehafvaren [10]; och år 1582 förklarade Johan, emedan en part fogdar och befallningsmän för mutor uppsäga bönder från hemmanen och sätta andra till, »som mer röta än böta», att alla landboar på krono-, kyrko- och arfvegodsen må köpa till sig bördsrätten till hemmanen och, emot utgörandet af den årliga räntan, behålla dem till evärdelig ego [1]. Anbudet har näppeligen blifvit vidsträckt begagnadt. Man finner tvärt om, att det väckt böndernas fruktan, både för den korta betalningsterminen och den osäkerhet, som denna tid åtföljde alla afhandlingar med kronan. De hade ej deri så orätt. Karl, kommen till väldet, erkände i afseende på de kungliga arfvegodsen intet annat rättesnöre än sin faders jordeböcker och vederkände å nyo alla bortkomna gods, till och med dem som adeln genom dom återvunnit.

8 Den 26 April 1567, emedan han upprättat falska register på de danska gods i riket, hvilkas indragning konungen befalt, samt, då konungen bortförlänte dessa gods, ofta utfärdat förläningsbref på samma gård till två personer. Se domboken för konung Eriks nämd, fol. 239.

9 Så benämda emedan konungen skötte dem med egen *afvel* (boskap). Man finner, att äfven presterna födt boskap åt konungen. Till konung Johans kröning infordras all *inventarii-boskapen* af presterna i Upland. *Registr.* den 12 Nov. 1568.

10 *Konung Johans registr.* d. 4 Aug. 1576. Det der förekommande exemplet angår Strömsrum i Småland; men principen uttalas såsom allmän.

1 År 1584 förbehöll sig konungen att, när honom så synes, få åter till sig lösa den eganderätt, som han nu för penningebehof måst sälja. *Rådslag i konung Johans tid*, i riksarkivet.

Om de kungliga och furstliga rättigheterna skulle så mycket snarare strid uppstå, som detta ämne i Johans tid blifvit ännu mer inveckladt. Han hade offentligen ogillat de år 1561 skedda inskränkningar i hertigarnes makt, och Arboga artiklar blefvo, såsom »hårda och olideliga», anförda bland skälen till Eriks afsättning. I den kort derpå meddelade stadfästelsen på Karls hertigdöme säges, att Erik tvungit sina bröder till sådana vilkor, som vore alldeles stridande mot fadrens testamente, hvarför Karl nu enligt detsamma insättes i alla sina furstliga rättigheter. Johan hade honom till en stor del att tacka för kronan. Det var under sådana omständigheter svårt att ej tillåta en för brodren gynsam tydning af testamentet. Konungen sökte hjelpa sig med enskilda medgifvanden. I vederlag för andelen i den barskatt fadren lemnat erhöll Karl fem tusen lödiga mark silfver. Hans furstendöme ökades med Vassbo och Valla härad i Vestergötland, hvarjämte Johan år 1571 uppdrog honom styrelsen af allt hvad Sverige i Lifland innehade. Men Karl yrkade att hållas skadeslös för hela den tid han varit i mistning af sitt furstendömes inkomster, och om han sedermera frångick detta påstående, var han så mycket envisare i sin fordran på Strömsholm och dess län, hvilket enligt konung Gustafs muntliga förordnande innehades af enkedrottningen, men enligt testamentet tillhörde furstendömet. Karl erbjöd penningar i stället, men påstod sin rätt enligt bokstafven, hotade slutligen att med våld göra den gällande, och gick en gång så långt, att han lät sätta i qvarstad uppbörden af de under Strömsholm lydande härad[2]. Hvad det lifländska uppdraget angick, så misstänkte han deri planen att på sig hvälfva bördan af det ryska kriget, och skyndade sig ej. Konungen, hvars penningenöd framlyser i alla dessa underhandlingar, erbjöd honom slutligen att köpa en del af landet, som nämligen då var i fiendens händer[3]. Efter

[2] Karl hade emottagit Vassbo och Valla härad såsom ersättning för Strömsholm. Stridigheter angående Tynnelsö hvilket han, med stöd af testamentet, äfven återfordrade, synas ha förnyat tvisten om Strömsholm.

[3] Till Karl om Lifland, emedan efter den olycka, som der händt, konungen intet mer förmår. Stockholm den 4 Maj 1574. Ännu den 26 Maj 1581 erbjuder han hertigen Narva, Lode, Leal, Pernau, Hapsal, »hvar man dem kunde inbekomma», såsom län af svenska kronan med samma rätt som furstendömet. Kort derefter och innan årets slut intogo Karl Henriksson Horn och Pontus De la Gardie Lode, Leal, Wickel, Hapsal, Narva, Wittensten och hela Ingermanland med dess fästningar. — Johan underrättar Karl derom, begär mer krigsfolk af honom, men om anbudet är ej mer fråga.

De la Gardies vapenlycka ville han ej mer höra talas derom, och då, vid Johans försök att erhålla Polens krona, Karl framkom med det förslag att, till biläggande af stridigheterna om Lifland, landet till honom sjelf måtte öfverlemnas såsom ett polskt län [4], tog konungen så illa vid sig, att han fruktade för sin personliga säkerhet och trodde sin bror redan färdig till krig. — Så var Lifland ett trätofrö emellan Karl och Johan, såsom fordom emellan Johan och Erik.

Konung Gustaf I:s testamente var i fråga om de kungliga och furstliga rättigheterna särdeles tvetydigt. Det heter väl å ena sidan, att furstarne ej ega rätt att afsöndra sig eller sina län från Sveriges krona, äro konungen till trohet förpligtade och skyldige att bistå honom med det mesta manskap de förmå; de kallas till och med undersåtar. Men å andra sidan säger konungen, att furstendömena dem öfverlemnas »med alle deras tillbehöringar och nyttigheter alldeles såsom vi dem sjelfve på kronans vägnar innehaft, platt intet undantagande»; och då han tillägger: att »våre käre söner, så väl den, som kommer till det konungsliga säte och regemente, som de andre med deras arfvingar, skola icke företaga, förhandla eller besluta några de saker, som riksens allmännelige välfärd uppå hänger, antingen med krig, fred, förbund, traktater eller några andre riksens högvigtige saker, utan att sådant sker med *alles deras* och fleres de förnämste riksens ständers råd och samtycke», så är det svårt att tydligare uttrycka en samregering, i synnerhet som hvar och en af bröderna till och med erhåller rätt att för sig besluta, om någon stor och ögonskenlig fördel för Sveriges rike kan vinnas, och tiden ej medger gemensamt rådslag. Att upprätthålla enigheten dem emellan, förmanar, beder och befaller slutligen den gamle konungen, af en trohjertig välmening och för Guds sons bittra död, hvar och en af riksens undersåtar. Furstarne skola svara inför riksens ständer

[4] Memorial med Sven Elofsson (nu Karls sekreterare) till Johan. *Hertig Karls registr.* för 1574. — Att Karl ej ensamt dervid såg på sin egen fördel synes af ett annat hans förslag till Johan 1582 att söka bilägga stridigheten med Polen om Lifland sålunda, att Sigismund erhölle hvad Sverige der innehade under polsk länshöghet till ärftlig besittning, dock så, att en svensk konung aldrig skulle taga länet såsom sådan, utan såsom hertig i Lifland. Denna utväg vore drägligare, än att Sverige för Lifland äfven skulle få krig med Polen, såsom då befarades. *Registr.* för 1582. Också i afseende på ryska kriget, som Johan mer än en gång kunnat sluta fördelaktigt, äro Karls rådslag utmärkta af måtta, klokhet och, såsom det synes, äfven uppriktighet.

och alla svenske män, huruledes de sig mot sitt fäderneslaud ställa, och, om stridighet uppstår, endast inhemske af båda parterna ibland rikets förnämste män valde skiljedomare ega att afsäga hvad rätt och skäl är dem emellan. — Med ett ord: Gustaf Vasa har emellan fruktan och hopp, men med den förkänsla af framtiden, som ofta utmärker män af hans art, åt alla sina söner öfverlemnat omsorgen om sitt verk; och den tid nalkades, som i sjelfva verket skulle öfverflytta ansvaret på den ende, som var det vuxen.

Karl handlar alltid som om detta gemensamma ansvar förstodes af sig sjelft. Han tillbakaskickar Johans bref, då denne kallar honom »arffurste till *vårt* rike»: Sverige vore ej mera Johans än de andra arffurstarnes enskilda tillhörighet.

En af de följdrikaste stridigheterna var den, om rusttjensten inom furstendömet skulle utgöras till konungen eller hertigen; emedan här adeln trädde emellan dem bägge. Konungen hade betydligen lindrat denna rusttjenst och höll dessutom nästan aldrig vapensyn. Han erbjöd adeln att lösa sig från hela skyldigheten, hvilket ej gick i verket, och klagar, att den dessutom tillegnar sig räntan af de hemman, som voro anslagna till underhåll för kronans egna ryttare. Det finnes exempel, att bönder under hans tid med rusttjenst förvärfvat frälse, men i allmänhet höll han så strängt på adliga privilegierna, att gods förvärfvade af ofrälse genom adliga giften förklarades förbrutna. — Adelns förhållande till furstarne har i Sverige framkallat de första undersökningar om de så kallade statsmakternas förhållande till hvarandra, och Erik Sparres afhandling: *»Pro rege, lege et grege»* [5] är i denna mening den första skrift om svenska författningen. Dess grundtanke: hvad är med folkets bifall konungens lagliga rätt? — ligger visserligen ännu i sin linda, men

[5] »Det är: skäl och bevis, utdragne af alle konung Gustafs arfföreningar, att konungen och kronan böra vara sina rättigheter, dem man kallar regalia, öfver allt Sverige förbehållna». — Skriften säges ha blifvit tryckt, men mig veterligen har ingen (ej en gång Warmholtz) sett den annat än i handskrift. - Erik Sparre, född 1550, var son af konung Gustafs vän och vapenbroder, riksmarsken Lars Siggesson Sparre, och blef riksråd och vice kansler 1582; utan jämförelse den lärdaste i Sverige af sitt stånd. Han stod i brefvexling med utländske lärde, i synnerhet med Daniel Chytræus, som i sin *Chronicon Saxoniæ* begagnat hans uppgifter. Konung Jakob VI i Skotland upphöjde Erik Sparre till friherre, »för hans utmärkta naturgåfvor och slägtskap med det kungliga blodet», och underrättar konung Johan derom i bref af den 23 Juni 1583. Då Johan år 1590 kastade Sparre i fängelse, sönderref han det skotska friherrebrefvet i hans åsyn.

den framlyser dock så, som den mest bildade af denna tidens store kunnat fatta den. Författaren, som genomgår alla i konung Gustafs tid stadgade beslut om arfföljden (hvarvid det första i Örebro år 1540, såsom gjordt utan ständernas samtycke och med främmande ceremonier, »uttänkte af en lättfärdig svärmare Konrad von Pyhy», föga aktningsfullt omtalas), söker visa, huruledes hvarken i dessa eller i hertigarnes förläningsbref eller i konungens testamente någon af de kronans rättigheter, som kallas *regalia*, blifvit bortgifna eller kunnat bortgifvas, emedan det vore emot Sveriges lag. Dermed hade adeln uttalat ordet för en strid, som efter hundra år skulle krossa dess makt under Karl XI och redan under Johan tog en vändning, som ej förmodades. Till en början smakade dessa grundsatser konungen väl, äfven med deras aristokratiska tillsats. Afhandlingen var egentligen ett försvar för hans på riksdagen 1582 gifna stadga om de kungliga rättigheterna inom furstendömet. På denna lät han *riksens råd* och *adeln* utfärda en särskild *stadfästelse*, derigenom sjelf gillande Erik Sparres slutföljd: att, om ock arfföreningen och testamentet till furstarnes fördel minskat kronans lagliga rätt, det tillhörde den, som stiftat lagen, att den förklara, nämligen *konungen*, men med *riksens råd* och *adel*. Hvilken skulle annars slita sådana tvister? Hade ej konung Kristian och konung Karl gått till rätta inför rikets råd i Kalmar? — Efterdömet var betänkligt. Märkligt är ock, att kronans regalier i Sverige ytterligare förklaras genom den tyska länsrätten eller kejsarelagen, såsom den här kallas. Den svenska adeln i furstendömet, i fråga om rusttjensten, förliknas med den omedelbara tyska riksadeln, som, ehuru till en del boende under regerande furstar, likväl endast är rikets öfverhufvud till vapentjenst pligtig. En af skriftens tydliga syften är att upphöja den förnämsta adeln så mycket möjligt i bredd med hertigarne. Att tvärt om sänka desse så mycket som möjligt till adeln, var Eriks afsigt, då han i Sverige införde grefvar och friherrar med ärftliga län. Man ser, att stiftelsen kunde tydas på dubbelt sätt.

Det finnes en annan bok, ej mindre märklig, som skildrar den svenske adelsmannen från dessa tider, nämligen: »Grefve Per Brahes, fordom Sveriges rikes drotzets, *Oeconomia* eller Hushållsbok för ungt adelsfolk, skrifven anno 1581» [6]. Dess

---

[6] Tryckt på Wisingsborg 1687 genom hans sonson riksdrotsen gref Per Brahe den yngres försorg. Den gamle gref Peder Brahe kalla Jesu-

ändamål uttrycker han sjelf sålunda: »Hurulunda herremäns barn med god tukt och lärdom väl skola kunna blifva uppfödde, intill dess de komma till laga år, och huru man sedan skall kunna stå hus och hemman före, der hafva många på åtskilliga sätt uti främmande tungomål långt och mycket skrifvit om. Men efter sådant ännu slätt intet hafver varit funnit uti vårt eget tungomål (som likväl intet ringa ogagn varit hafver, att uti så lång tid månge unge adelspersoner hafva derigenom blifvit illa försummade och måst stå tillbaka, som eljest väl hade kommit fram till myndighet och stort anseende), derför är detta verk enfaldeligen och stackot begripit, att de som vele vetat, och dock icke hafva lust mycket till att läsa, måge snart kunna löpat igenom och dess bättre behållat. — Förbättrat ho som vill och kan!» — Han följer derpå den unge adelsmannen i dess uppfostran och på resor, till hofs och uti stats- och krigssaker, slutligen till brudstolen och i det husliga regementet. Sina sederegler hemtar han mest ur bibeln och från de gamle Romare; sina hushållsråd ur ordspråk och regler, som ännu äro gängse i den svenske bondens mun. Man ser den forntida svenske herremannen midt ibland sitt husfolk, sina underhafvande, sina åkrar och ängar, sina olika bestyr efter årets olika tider, ja sin dagliga sysselsättning — ifrån måndagen, då han sjelf håller räfst- och borgstämma i sin sal, förhör saker och klagomål och gifver befallning om veckans arbeten, till sabbaten, då han hör messa och predikan, läser i bibeln och lärer sitt husfolk tukt och goda seder. Det är en vördnadsvärd, sedlig bok, full af patriarkalisk enfald. Författaren var Gustaf Vasas systerson, densamme som för efterverlden med beundran och vördnad skildrat den store konungens personlighet. Och likväl — kan han ej fördölja sin längtan efter den gamla goda tiden under unionens dagar i Sverige. Denna lycka hade först flytt för Kristians tyranni; den hade sedan aldrig återkommit. Han klagar: »hvad friheter ridderskapet och adeln fordom här i riket haft, det veta nu fast få att säga af»; få äro de som minnas den tiden, då andlige och verldslige herrar hade sjelfva alla kongliga rättigheter med deras egna bönder; då hvar och en gjorde rusttjensten efter sin vilja och beqvämlighet, och man fick god tid och dag att reda sig till tåg, och det ändå aldrig bar längre än till riksgränsen, hvarefter kronan ersatte den skada, som träffat häst och karl;

iterna i Stockholm i bref till Rom *»vir ad Catholicam religionem valde propensus»*, och bref finnas till honom från kardinalen Hosius.

då riksens råd och andre förnämlige män hade stort underhåll i land och län af kronan och ändå derutöfver fritt lagmans- och häradshöfdingedömen. I sextio år, säger han (och man märke, att det inträffar med början af Gustafs regering), hafva vi varit sådana friheter förlustige, och rusttjensten har alltid blifvit tid efter annan uppsatt, tills konung Johan den lindrat och gifvit sitt konungsliga ord att så föra sitt regemente, att alle, men i synnerhet adeln, med lust och god vilja under honom skola bo. Denne konungs adliga privilegier, såsom den sista öfverlefvan af forna rättigheter, vore så mycket mer att värdera, och skulle dock svårligen kunna hindra ståndets förfall, sedan den prakt och prål, som i den tyrannen konung Eriks tid inkom i landet, gjort all hoftjenst dyrare. Derefter — heter det — skola klädningar vara af silke och sammet både till hand och fot, fruntimren kostligare beprydde och bordet besatt med främmande drycker, frukter och kräselige månge rätter; dertill skall man hafva tjenare med kläder och lön efter tyskt sätt, oansedt våre svenske lägenheter deremot föga svara; hvarför, i synnerhet då godsen gå bland flere arfvingar till skiftes, det är omöjligt att ståndet kan förblifva vid sin makt uti längden.

Vi förbigå de mindre tvisterna emellan konungen och hertigen — såsom att den senare för sina städer ej ville underkasta sig »konungens odrägliga tull», eller utgöra gärder af hertigdömet utan att deröfver höras — för att endast fästa oss vid de återstående förnämsta. Ibland dessa var striden om domsrätten. Karl påstod denna för hertigdömet så i andlig som verldslig måtto; och äfven här ser man de adliga rättigheterna träda emellan. En grefve kunde nämna häradshöfding i sitt grefskap. Konungen nekade hertigen att nämna lagmän i furstendömet. I sjelfva verket var lagskipningen i adelns hand; den ansåg domaresysslorna såsom sin egendom; den uppbar böterna af sina underhafvande; och dess gamla anspråk hade till största delen blifvit bekräftade af konung Johans privilegier. De store lefde som små furstar på sina gårdar, och det var ej endast utlänningen, hertig Magnus af Saxen-Lauenburg uti dess förläning i Upland, som behandlade bönderna nästan såsom lifegna och trotsade konungen sjelf. Hvad tillät sig ej t. ex. en man som gref Axel Lejonhufvud i dessa tider emot kronan, emot underhafvande och dem som ej voro det?[7]

---

[7] Jfr *Fryxell*, Berättelser i Svenska Historien, IV del. s. 71.

— Karl hade andra tänkesätt än sin bror, och konungen får påminna honom, att privilegierna för adeln äfven gälla i furstendömet [8]. Men om sämjan angående den verldsliga domsrätten kunnat återställas, huru var detta möjligt i fråga om den andliga, eller i allmänhet så länge den första af Johans fordringar alltid var, att Karl skulle underkasta sig hans nya ordning om religionen och gudstjensten, och dennes svar alltid blef, att han ej en härsmån ville vika från den grund för svenska församlingens lära och skick, som genom Guds ord blifvit lagd af hans fader, hvilken äfven i sitt testamente uti sådan mening gjort Sveriges konungar till religionens försvarare. — Alla underhandlingar genom rådet emellan bröderna blefvo i detta ämne fullkomligt fruktlösa. Konungen påbjöd sin liturgi i riket; hertigen förbjöd den i furstendömet, höll sig till kyrkoordningen af år 1571, understöddes af sitt presterskap och gaf fristad och embeten åt de förföljda, »efter vi oss till den religion bekänna, som de sig till hålla», skrifver han till konungen [9]. Den af Johan afsatte biskopen i Linköping nämdes af Karl till pastor i Nyköping. Teologerna i Upsala, af hvilka fem för liturgiens skull på olika tider afsattes och fängslades, njöto hans skydd, och han upphöjde en af dem, Petrus Jonæ, till biskop i Strengnäs. Till honom flydde liturgiens motståndare bland Stockholms predikanter undan Johans vrede, och den häftigaste af dem, Abraham Angermannus, som konungen en gång var sinnad att med våld taga ur Karls händer, försändes på dennes bekostnad till Tyskland och utgaf der sina stridskrifter [10]. Många återkallade sitt i början gifna bifall till

[8] Konungens yttrande i anledning af hertig Karls svar på de honom genom riksens råd tillstälda artiklar, d. 29 Augusti 1586. *Konung Johans registratur.* Den 16 Maj 1588 skrifver Karl till Hogenskild Bjelke: »Ändock vår käre broder adeln här i riket väl priviligerat och vi varit förnämste hjelparen dertill, så varder det likväl på mångfaldigt sätt missbrukadt af eder och flera». Derom fins ej ett ord i adliga privilegierna, att adelns bönder platt intet skola hjelpa till det menige bästa.

[9] Till Johan om nåd för m:r Petrus Jonæ och m:r Abraham Angermannus den 4 Okt. 1581. *Hertig Karls registr.* för detta år.

[10] Den 2 Juni 1587 skrifver Karl till m:r Abraham att resa till Wittenberg, Leipzig och Helmstedt och begära teologernas betänkande om liturgien. Det erhölls enligt önskan. I ett bref af den 25 Mars 1581 gillar hertigen presterskapets i Strengnäs stift goda och kristliga förehafvande, att sända några fromma, dugliga personer åt Tyskland till studium, i anseende till den brist som i riket är på trolärde män, och det stora betryck som de för religionen äro underkastade. *Hertig Karls registr.* 1581.

förändringarna med gudstjensten, sedan konungens uppförande syntes sätta hela protestantiska saken i fara. Berättelser gingo kring landet, huru ärkebiskop Laurentius Petri Gothus, huru flere liturgiens befordrare dött under samvetsqval. Man såg prester med hustru och barn fly in i furstendömet. — År 1587, då det borgerliga kriget var nära att utbrista, och endast afböjdes genom Karls eftergifvenhet i nästan alla punkter vid den detta år i Vadstena afslutade förlikningen med konungen, hänsköt han likväl religionsstriden till sitt presterskap. Detta på ett kyrkomöte i Strengnäs fördömde liturgien. Konungen i ett ljungande bref kallar presterna i hertigdömet »olärde stympare, åsnehufvuden, satanister» och gör dem såsom djefvulens ledamöter *fredlöse* öfver allt riket [1].

Den *röda boken* (så kallades Johans liturgi) har utan tvifvel påskyndat den olycklige Eriks öde; den har äfven gifvit oenigheten emellan Johan och Karl det farligaste skaplynne. Man såg i den senare upprätthållaren af reformationen, af Gustaf Vasas verk; och han var det och handlade derefter. Hvad som söndrade bröderna var i sjelfva verket samma strid, som nu söndrade verlden. Att Johan vacklade, försämrade blott hans sak, men ej brodrens, hvilken, så snart striden öfverfördes på detta fält, fick en sjelfständig grund, stark nog för den tron, som framdeles skulle blifva protestantismens stöd i Europa. — Vi äro vid förebåden af en brytning, som i alla riktningar sträcker sig vidt och i synnerhet i mer än ett afseende bestämt Sveriges öde. Den skulle på ena och på andra sidan draga med sig offer nog, men säkrast dem som byggt sitt hus öfver det sig öppnande djupet.

Tänkvärdigt och alltid sig likt i historien är deras uppförande, hvilka, utan sjelfständighet, dock söka en stödjepunkt i en ytlig jämvigt mellan motsatser; som, utan egen öfvertygelse, lefva i konsten att pruta på öfvertygelser, taga grundsatser från ett håll och slutsatser från ett annat och då ett sådant förfarande saknar all inre halt, fylla bristen med en stor tanke om sin personliga vigt. För öfrigt är deras handlingssätt i sig sjelft så osammanhängande, som en falsk ställ-

[1] Patent mot presterskapet i furstendömet, Kalmar den 12 Febr. 1588, tryckt i *Bilagor till konung Karl IX:s rimkrönika*, s. 203. I de artiklar om kyrkoväsendet, som hertigen lät besluta i Örebro 1586, stadgas, att en del af den oskiftade tionden skall tagas till studenters underhåll, och att presthustrur må sitta vid gället ett år efter mannens död.

ning nödvändigt bjuder, och låter sig innefattas i få ord: vackra medel med dåliga ändamål, eller vackra ändamål med dåliga medel. — Det är det slägte, som mognar revolutioner, och förvånas öfver dem.

Hvilka glänsande planer utkastade ej Johan på den falska grund han lagt! Och ej ensamt han. Hvad ville och hoppades ej på denna tid hans råd i en annan riktning! Kunde de store glömma, att man åter hade en *union* i Sverige? — Hoppet om polska kronan hade länge blänkt i Johans hus [2] och slutligen gått i fylle. De samme herrar, som dertill bidragit, saknade ej öga för egna framtida fördelar under en frånvarande, äfven genom religionen från sitt fädernesland söndrad konung. Den gamla hierarkien var i antågande; de gamla aristokraterna stodo på vakt att, med eller mot den, åter grunda sitt eget välde. Var dessutom ej Polen ett valrike? Hvad, om Sverige blefve det åter? — Polackarne kallade i sjelfva verket Sigismund *utnämd* och *utvald* konung i Sverige.

Johan, på en gång ombytlig och envis, häftig och svag, inrymde alltid en stor inverkan åt sin omgifning. Ett år var ej förflutet sedan Katarina Jagellonica hvilade i grafven, förr än konungen, såsom han sjelf säger, för att skingra sina svåra och djupa tankar, kastade sina blickar på landets döttrar. Hans val föll slutligen på den sextonåriga *Gunnila Bjelke*, riksrådet Johan Bjelkes dotter, och han firade med henne praktfullt sitt biläger på Vesterås slott den 21 Februari 1585. En ny gemål medförde en ny inflytelse. Katolikerna hade förlorat sitt stöd. Den unga drottningen gynnade deras motståndare [3], under det konungen sjelf fortgick på sin våldsamma medelväg. — Han hade genom denna förbindelse stött sig med hela sitt hus. Hans barn med förra giftet, Sigismund och Anna, kunde ej gerna se sin moders forna kammarfröken såsom drottning och stjufmoder; hans systrar yttrade sin harm i bitande bref och fingo skarpare tillbaka; Karl, som afstyrkt giftermålet, infann sig ej vid bröllopet. Den nya inflytelsen var egentligen rådets,

[2] Då Johan sjelf sökte polska tronen, heter det i rådets betänkande derom, dateradt Väsby den 14 April 1573: »de gode herrar hafva för rådsamt aktat, att man denna lägenhet icke allenast ej skall afslå, utan fast mera med all som största lämpa vakta derpå och practicera, att valet på Kongl. Maj:ts egen kongliga person falla måtte». *Rådslag i konung Johans tid*, i riksarkivet.

[3] »Adversarii Gunilam habuere patronam, ut Catholici prius Catharinam». *Messenius*, VII: 73.

de gamla slägternas, med hvilka Johan nu fann sig ännu närmare förbunden.

Man märker denna inflytelse i Karls klagan öfver »mellanlöpare» och i den ökade misstänksamheten emellan bröderna, som gick så långt, att Johan år 1585 vid en resa hastade genom furstendömet, som om han fruktat att bli gripen[4] och på rådets tillstyrkan ej tillät sin son fara på jagt[5], emedan Karl kunde sätta försåt för honom; under det hertigen ej ville infinna sig vid Vadstena möte i Februari månad år 1587 utan gifven lejd och redan vid ett föregående tillfälle hade yttrat, att man ej borde undra på en sådan försigtighet, då han anklagades ha förgripit sig på konungens höghet och regalier: ett brott, hvarför »historien visar, att hvarken bröder skonat hvarandra eller föräldrar sina egna barn»[6]. — Det var genom denna befästade förbindelse med de store, som Johan för ögonblicket blef stark nog att vid det nämda mötet föreskrifva sin bror lagar, i allt utom i religionen.

Ej mindre märkbar är denna inflytelse i frågan om det polska konungavalet. De första underrättelser om de denna gången gynnande utsigterna (genom ett sändebud från polska enkedrottningen) emottogos vid Johans hof med glädje, och en svensk beskickning affärdades att genomdrifva valet. I Sverige blefvo ständerna aldrig rådfrågade derom. Hertig Karl afgaf den af honom begärda förnyade försäkran att i alla fall vara Sigismund såsom svensk kronprins trogen, och förbehöll sig endast att Estland ej måtte afträdas. Polackarnes fordran i detta afseende, motvalet af ärkehertig Maximilian, hvars parti sedan med vapen måste kufvas, fruktan att anförtro sin ende son åt ett främmande oroligt folk, allt detta verkade likväl så häftigt på Johan i sista ögonblicket, att det polska sändebudet, som kom att underrätta honom om valets utgång, mottogs med ett afslag, i hvilket Sigismund villigt instämde[7]. Johan klagade sedan sjelf, att rådet brukat munkar och prester till att besegra hans motvilja. Erik Sparres återkomst från Polen bestämde ändtligen fullkomligt beslutet. Dennes medverkan blef i hela denna sak afgörande, i Polen genom löftet om Estland,

---

[4] Karl beklagar sig i ett bref till Sigismund öfver denna misstanke.

[5] *Werwing*, I: 55. Karl brukade skicka Sigismund jagthundar.

[6] Svar till Johan den 10 Sept. 1575. *Hertig Karls registratur.*

[7] »Ipsemet princeps Sigismundus a Polonica totus abhorruit profectione, parentique factus aliquoties supplex, illam deprecari conatur». *Messenius*, VII: 84.

i Sverige genom öfvertalning, att man ingenting lofvat; och han är äfven författare till »*Kalmare stadgar om bägge rikenas styrelse*»[8], hvilka vid Sigismunds afresa förelades konungarne till underskrift och erhöll den den 7 September 1587.

Det är en ny Kalmar-union, under förändrade omständigheter, men ej mindre gynnande för de store. Den gamla nordiska kungsadeln låter sig förnimma ännu en gång, och ej i de försigtigaste ordalag. — Här påminnes, att Sveriges adel bör hållas i vördning och ära, emedan den af ålder haft den högsta värdighet näst konungar och furstar, af hvilka den till största delen är kommen, liksom sådana ock ur den utgått: en erinran, utan tvifvel ämnad till svar på det kungliga husets förebråelser, att Johan gift sig under sin värdighet; hvaremot man låter förstå, att mången hoftjenst ock kan vara under adelns värdighet, såsom att nytjas till drabanter, lakejer och dylikt, som borde vara en svensk adelsman förmenadt, äfven om han sig till sådant erbjöde. — Föremålet för Kalmare stadgar skall vara försvar för rikets *religion* och *frihet* — (visserligen i annan mening än Karl förde bägge i skölden) — under en katolsk tillika i Polen regerande konung. I förra afseendet göres Johans liturgi till regel med de ytterligare bestämmelser, som på ett tillkommande svenskt kyrkomöte skola stadgas. Sigismund får deri ej göra någon förändring eller någonsin komma med mer än tio katolske andlige till Sverige; dock må nunnorna i Vadstena ha egen katolsk prest, och detta kloster, liksom de öfriga af Johan upprättade, skall bibehållas. I andra afseendet förekomma de vanliga unionsvilkoren: fred och förbund emellan båda rikena (mot Ryssland gemensamt till anfall och försvar), lag och frihet i båda oförkränkta, och endast inhemsk styrelse. Denna föres, sedan Sigismund äfven tillträdt svenska tronen, i hans frånvaro och under honom, då han kommer tillstädes (hvilket minst bör ske hvart tredje år), af »några förnäma personer» till antalet *sju*, som hvart annat eller hvart tredje år ombytas; ibland dessa må hertig Karl nämna *en*, dock utan företräde eller annan plats än den utvalde enligt sin börd ibland

[8] Statuta Calmariensia de regimine utriusque regni. — Det latinska originalet har jag ej sett. Karl kallar det: »en regeringsform den herr Erik Sparre hade författat» (tal till rådet efter Johans död. *Werwing.* I: 107) och tillägger: »vår herr broder konungen, som nu hade sig inbillat att upprätta en ny monarchia, så framt han jämte Sverige kunde ock förskaffa sin son konungariket Polen, biföll alla till det ändamålet syftande anslag». *Ibid.*

de andra har rätt att intaga. Hertigens rättigheter förblifva i öfrigt sådana de genom Vadstena beslut sist blifvit bestämda, och konungen bekräftar åt honom, äfvensom åt grefvar och friherrar, emot aflagd trohetsed, deras ärftliga län. Riksens höga embeten, såsom drots, marsk, kansler och amiral, äfven landshöfdingar eller ståthållare, skola nämnas af konungen ibland dem, som rådet sätter på förslag. Rikets skatt, klenodier, skytt, krigsförråd skola ej föras ur landet, ej heller några rikets inkomster, undantagande hvad till konungs och konungabarns bröllopshögtid, enligt landslagen, bör utgå. Ingen ny pålaga kan i konungens frånvaro utskrifvas. Om krig, fred, förbund höras Sveriges ständer, och utan deras samtycke är intet i Polen utfärdadt påbud eller förbud gällande. Ingen Svensk kan dömas utan i Sverige och efter svensk lag, och sedan saken blifvit förhörd inför hans jämlikar. Från Lifland vädjas till svenska rådet. Af de eröfrade landskap må ingenting afträdas, ej heller någon annan rikets tillhörighet, och alla böra endast stå under svensk styrelse och befäl. Uppror i det ena riket må stillas med det andras biträde, emot ersättning af kostnaden. Sigismund skall krönas i Upsala af svensk ärkebiskop, som är af Sveriges religion, ej af någon påfvisk. Hans äldste son efterträder i Sverige genom arfsrätt, i Polen om han blir vald; den nästa sonen må få hertigdöme i Sverige (dock ej hela Finland, ej heller Lifland); andra söner må Polackarne försörja, äfvensom de konungadöttrar, som i Polen födas. Får konung Johan barn i sitt andra gifte, skall Sigismund bekräfta de fördelar hans fader i sitt testamente vill dem tilldela. — Sådant är hufvudsakliga innehållet af dessa artiklar, och vi vilje blott tillägga, att konungen äfven förbindes till vård om svenska språkets renhet. I handlingar, som angå båda rikena, bör det latinska användas; hvarför konungen ock i klassiska studier bör på sin bekostnad låta uppfostra några af rikets ädlingar och andra, som kunna nytjas i kansliet och kyrkans höga embeten. — Det heter, att allt detta blifvit samtyckt, underskrifvet och beségladt af Johan, Sigismund och Karl med Sveriges förnämsta adel. Man finner endast de bägge förstnämdes underskrift. Huruvida Karl visste af denna regeringsform skall snart visa sig. Rådet skrifver till Sigismund i Polen den 8 Februari 1588 och förmanar honom att obrottsligt hålla hvad han lofvat och besvurit i den »senaste constitutionen», som emellan båda konungarne upprättad blifvit.

Eriks hus var förödt. Magnus vansinnig, Johan hade barn af sitt andra gifte. Sigismund gick bort till ett frä rike. Karl hade är 1579 personligen sökt sig en *Maria* af Pfalz [10], hvars älskade minne han i sin rim högt firar, liksom han efter henne benämt den kungsgå han så ofta med henne vistades, och en af sina nya Hon liknade i dygder Katarina Jagellonica och var sås en medlarinna mellan stridande bröder. Men af se som hon skänkte sin gemål, dogo alla i späd ålde dottren *Katarina*, framdeles stammoder för Pfaltziska h Sveriges tron. — Det var under sådana utsigter so skref till Sigismund i Polen år 1588 och bad honom äktenskap [2]: de voro så få qvar af Vasahuset, ej mera på svärdssidan; de borde hälla tillhopa; det funnes e som kommit mycket ondt åstad emellan bröder och för

[9] Den förr citerade »Konung Gustaf Adolfs egenhändigt uppsatta angående Caroli IX:s regementstid». Bengt Bergius, som utg tillika med konung Karl IX:s rimkrönika, har bifogat följand »Denne föregående Historiske Berättelse har Copiisten M. Falck, sedan blef Borgmästare i Kexholm, utaf Konung Gustaf Ad Manuscript efter ordres afskrifvit, och det några åhr för den ol Slottsbranden (1697), hvilket betygar S. Lejonmarck, Secret.

[10] Dotter af Ludvig VI, kurfurste af Pfaltz, och dess första gemål E landgrefven af Hessen Filip den ädelmodiges dotter. Hertig sjelf och förlofvade sig under sin första resa till Tyskland 15 andra företogs 1579, då han firade sitt bröllop den 11 Maj i

i dessa nästledna år. Tillika säger han sig hört, att någon skriftlig handel, som honom kanhända äfven anginge, blifvit samtyckt och beseglad den tid Sigismund lemnade Sverige, och förundrar sig att den för honom hålles så hemlig.

Vid samma tid ser man Johans tänkesätt undergå en märklig förändring. I början af samma år skrifver han sjelf till sin son, att förrädeliga stämplingar yppas; att några finnas, som lönligen stämpla, att den konungsliga linien måtte varda utödd och de sedermera få regementet i sitt våld; att de låtit sig förnimma, det deras förfäder ej med arfföreningen gjort rätt och visligen. De misstänkte hufvudmännen äro *Hogenskild Bjelke, Erik Sparre, Ture Bjelke, Gustaf Baner, Klas Åkesson Tott* och gref *Axel Lejonhufvud* med några få af den öfriga adeln. »Samma mening om dem har hertig Karl, vår käre broder, med hvilken vi nu äre alldeles försonte, hvilket ej behagar dem androm väl» [3]. — Man ser från hvilken dessa misstankar kommo. Hos Johan underhöllos de likväl mer af sorg öfver skilsmessan från Sigismund, för hvilken han nu kastade skulden på rådet, än af förtroende till Karl. Ty då denne vågar fråga om innehållet af det testamente konungen vid denna tid sades hafva uppsatt, och tillika sätta i qvarstad en del af räntan utaf Strömsholms län, får han uppbära de häftigaste förebråelser. Konungen kunde väl sjelf besinna hvad Sveriges rike gagnar både i sin tid och efter sig, och ville derom rådgöra med sin son på det med honom nu öfverenskomna mötet i Reval; ty han sjelf och Sigismund hade, Gudi lof, största myndigheten i Sverige. Om Karl heter det: »vi hafve vetat regera land och furstendöme när som I voren ett barn — och I skolen ej vara vår tuktomästare hvarken nu eller framdeles» [4]. I allmänhet blir Johans lynne med åren odrägligt. Redan 1585 beder rådet genom Sigismund, att Kongl. Maj:t ville höra deras betänkanden och icke så förtörnas, låta fara den hastighet, hvaraf han upptändes, samt äfven aflägga de häftiga skrifvelser till hertigen. Konungen svarar sig gerna vilja undgå tillfällen dertill, men förnimmer sig vara »af

---

[3] Till Sigismund om rådets förräderi, Kalmar den 30 Jan. 1588. *Konung Johans registr.*

[4] Till hertig Karl om regeringen efter oss i Sverige — och om qvarstaden på en del af räntan ur Tuhundra och Snäfringe härad. Svartsjö den 12 Juni 1589. *Konung Johans registr.*

en kolerisk complex och martialisk natür, och kan för den skull ej mycket lida det som är honom emot»[5].

Det har förut blifvit anmärkt, att det första teoretiska försöket i Sverige till bestämmandet af kronans *regalier*, utgånget från de store och riktadt mot hertigen, likväl redan i Johans tid skulle få en för dem oväntad tillämpning. Frågan blef ryktbar, upptogs af andra såsom medel till hofgunst och har utan tvifvel äfven frambragt det så kallade *Helgeandsholms beslut*, hvilket, enligt föregifvande fattadt af konung Magnus Ladulås med rikets råd och ständer år 1282, var okändt till den 30 Juni 1587, då fogden i Östergötland Palne Eriksson (Rosensträle) inlemnade, ej sjelfva beslutet, utan en berättelse derom i det kungliga kansliet[6]. — Enligt en anteckning, som Lagerbring åberopar, skall denna berättelse redan blifvit visad för Göran Persson, som derå tecknat, att den var af intet värde[7]. En annan påskrift, såsom det säges, af Erik Sparres hand, innehåller att den blifvit inlagd med lögn af en hufvudljugare[8]. Äro dessa omdömen verkligen deras, så sammanstämma här från början tvänne män af motsatta partier, men bägge behöriga domare, uti den slutsats, hvartill vi af historiska skäl blifvit förde. Vi hänvise till hvad härom finnes anmärkt vid den regering, som beslutet tillskrifves[9]. Somliga säga, att diktens upphofsman varit Rasmus Ludviksson[10]. Var afsigten att ge ålderns helgd åt de nya grundsatser om kronans rättigheter i Sverige, som med konung Gustaf I begynte göras gällande, så har ändamålet, oaktadt den misstänkta källan, vunnits; ty i

[5] *Rådslag i konung Johans tid*, i riksarkivet.

[6] Uppgiften om tiden, då berättelsen inlemnades, är tagen ur en påskrift på dokumentet, så lydande: »Palne Ericksson drömde vnderwisning Som han anthvardade j Nårköping j K. Mtz Cantzlij och rechnecammer den sidste Junij 1587». *Diplomatarium Svec.* I: 606.

[7] Dissert. *De decreto comitiali, vulgo Helgeandsholms Beslut.* Lond. Goth. 1753. Jfr hans *Svea Rikes Hist.* II: 587. Troligen är dock denna anteckning (hvilken jag vill minnas skall vara af Hogenskild Bjelkes hand) ett misstag, då den innehåller, att Palne Eriksson (som först omtalas i konung Johans tid) redan skall visat berättelsen om Helgeandsholms beslut för Göran Persson, hvarför ock Lagerbring tvekar, om denne är den bekante Göran Persson från Erik XIV:s dagar.

[8] *Lagerbring.* l. c. *Diplomat Svec.* I: 607.

[9] Jfr band V sid. 141.

[10] »Palne Eriksson eller Rasmus Ludviksson» säger Peringskiöld. Se Liljegrens *Diplomat.* l. c. Peringskiöld försvarar för öfrigt beslutets äkthet, men stöder sig på ett annat bref, som har alla märken af att vara understucket.

denna mening har sedermera Helgeandsholms beslut ofta nog blifvit åberopadt. Men den som frambar det har tillika haft sina egna afsigter. I ett tillägg till hans berättelse ifrås synnerligen mot adelns anläggning af qvarnar och fiskerier i de stora strömmarne i riket, hvilka enligt Helgeandsholms beslut borde tillhöra kronan [1]; och en underrättelse vet att omtala, huruledes en af Palne Eriksson förd tvist om ett fiske i Bråviken varit närmaste anledningen till denna hans upptäckt i rikets historia [2].

Redan förut har konung Johan upprätthållit sin faders anspråk på bergverk och skogar. År 1584 underställer rådet, om, der flera malmstreck finnas än Kongl Maj:t sjelf kan bruka, ej dessa må bearbetas af främmande mot tionde till kronan, och äfven skogarne till dem upplåtas. Konungen svarar, att alla redan uppfunna malmstreck vill han sjelf bruka; de som hädanefter finnas må ställas på tionde, tills han finner lägligt att åter inträda i sin rätt [3]. Denna rätt utöfvar konungen t. ex. 1575 i fråga om *Bitsberg*, »af ålder det förnämsta jernberg i riket», der bergsmännen förbjudas bryta malm i de små grufvorna, som böra igenläggas, utan skall i stället arbetas i den stora grufvan, och de olagliga hyttor afskaffas. Hertig Karl klagar 1581, att Johan förbjudit honom bruka en grufva vid Nora, som han af några bergsmän hade köpt [4]. Karl deremot träder i förbund med den enskilda idogheten i hertigdömet. År 1581 skrifver han till menige man i Vermland: »efter Gud allsmäktig hafver begåfvat Vermlands berg med allehanda malm,

---

[1] »Mhen sädan de fremmade Konunger komme här in, begynte Rederskaped och Adeln, Byggia i för:ne 3 Strömer både Quarner och fiskerij och sädan tilägne sig samme Rättigheet som Cronen borde haffua — — Och Cronen blefi theraff försnellet, och thes ränte afkorted alt härtill Effter the Suenske Regenter, therpå eij tale wilde». *Diplomat.* l. c. Det anförda visar, att Palne Eriksson ej ens kunde skrifva sitt modersmål så väl som en man med uppfostran denna tid skref det.

[2] »Anledning till Palne Erikssons påfund med berättelsen om Helgeandsholms beslut var, att han, som befallningsman i Östergötland, företog sig att inrätta ett fiske genom stängsel öfver Bråviken, hvaröfver de andre klagade, då han framkom med sin diktade berättelse att skogar, grufvor, elfvar, äfven Bråviken, tillhörde kronan». Biskop Nordins anteckning i Nordinska samlingarna. Messenius, som skref sedan föregifvandet gjort sin verkan, är den förste historieskrifvare, som nämner det för alla de äldre obekanta Helgeandsholms beslut.

[3] *Rådslag i konung Johans tid.* Riksarkivet.

[4] *Registr.* för dessa år.

men sådant är allt hittills icke rätteligen uppenbaradt vordet, utan af våra undersåtar derstädes tilläfventyrs fördoldt, i fruktan att de sådan malm ej skulle tillstädjas sjelfve bruka, och blifva med större pålagor besvärade; derför, till att förtaga sådana tankar, må alle veta, att eho som helst malmberg uppfinner skall det fritt bruka mot tionde»[5]. Samma grundsatser följer han i anseende till skogarne, såsom ses af hans bref till dem, som vilja bygga hemman på ödemarken i Vermland, att dem behålla såsom skattearf och eget[6]. Om uppodlingen af detta landskap har Karl, näst den konung som fornsagan här låter först sätta yxan till skogroten, de största förtjenster och är i synnerhet den egentlige skaparen af dess bergverk. Vermlands Finnar äro af honom inkallade såsom nybyggare. *Karlskogas* bygd, förut en vildmark, der vid sjön Möckelns strand enstaka fäbodar voro de enda boningar, bär ännu hans namn. *Karlstad*[7], den första stad i Vermland, är af honom anlagd, och ännu hundrade år efter hans dagar kallade de gamle i landet honom endast *store Karl*. Redan såsom hertig visade han ock sin omsorg om allmänna undervisningen, hvilken han sedan såsom konung skulle återställa på protestantisk grund. Hvad Johan för läroverket ville och till en del verkstälde var allt förenadt med hans egna hierarkiska planer och föll med dem. För de fria konsterna har denne konung i Sverige varit den förste beskyddaren. Flere utländske konstnärer, i synnerhet byggmästare. vistades vid hans hof; han bygde oupphörligt och, såsom undersåtarne klagade, allt för dyrt.

Om näringarnas fortgång är i hans tid ej mycket att tala. Afkastningen af silfvergrufvorna förminskades och begynte först mot slutet af denna regering åter höja sig. Konungen klagar öfver mycken falskhet i tillverkningen af både koppar, stång-

---

[5] Nyköping den 23 Jan. *Hertig Karls registr.* för 1581.

[6] Tingvalla den 2 Nov. 1582. *Registr.*

[7] Privilegierad på Tingvalla ö den 5 Mars 1584 med tvänne stora marknader för alle man, *Persmessan* om sommaren och *Fastingen* andra söndagen i fastan, samt handel på Vermlandsberg och sjön Venern, hvilken handel dessutom endast finge drifvas vid *Varnums hamn* (sedermera Kristinehamn). År 1589 förordnade hertigen Andreas Laurentii till föreståndare för Karlstads skola, liksom han äfven visade en särdeles omsorg för skolorna i Strengnäs, Nyköping och Mariestad. Bergsstaden *Filipstad* har han 1611 såsom konung privilegierat. Redan 1581 stadgar Karl, att der vid bergskyrkan i Fernebo må vara samqväm till köpslagan hvarannan lördag. Före Karlstads anläggning ämnade hertigen grunda en stad i Bro socken i Vermland och ger dertill den 14 Jan. 1582 åker och äng, samt Vålön i Venern. *Registr.*

jern och osmundsjern, som derför ringa aktas af utlänningen[8]. Ännu oftare klagar han öfver myntets vanvärde, under det han sjelf ändrar värdet på sitt guld- och silfvermynt. Han införer åter det i början af Gustafs och under Eriks regering illa beryktade nödmyntet *klippingarna*, hvilka väl 1575 aflystes, men 1589 åter infördes. Genom upprepade förbud å landsköp skulle städerna uppmuntras, under det adeln i sjelfva verket bemäktigar sig äfven handeln, gör stora uppköp af landtmannavaror, ofta i kronans namn, och låter dessa forslas af allmogen till sjökusten, tillbyter sig deremot hela skeppsladdningar af främmande varor och sprider dem på samma sätt kring landet. Sådant tillåta sig medlemmar af rikets råd, landshöfdingar, ståthållare, lagmän och andra som befallningen hafva i landsorterna[9]. Det var då en ringa tröst, att konungen genom öfverflödsförordningar ville sörja för borgerskapets välstånd, slutligen så eftertryckligt, att han den 27 Mars 1589 ålade hvar borgare, som tillät sina qvinfolk bära silkeskjortlar och sammetskragar, att för hvarje sådan hålla en lansknekt[10].

I allmänhet märkes lika mycken oordning och misshushållning öfver allt i konungadömet, som drift, klokhet och sparsamhet i hertigdömets förvaltning. — År 1585 finner sig rådet föranlåtet att göra konungen föreställningar. I hans hof och gårdar, säges det, går mycket oskickligt till med spisning och förtäring, ty ingen ända är med hofjunkare, lakejer, hingstridare, drabanter och annat löst parti, som med qvinnor och barn efterfölja hofvet och äro landet till stor tunga; ingen ordning är med uppbörden och ingen reda med räkenskaperna; i Finland har ännu ingen rätt skattläggning skett, och den påbegynta refningen i det öfriga riket har ej blifvit fullföljd[1]; konungens, hertig Karls och äfven adelns tjenare bruka borgerlig näring, städerna till förfång; konungen håller för många

[8] Vid Finspång fans redan en manufaktur, der spadar, pikar och andra gröfre arbeten förfärdigades. Sigismund fick till den polska resan 800 skeppund koppar; en del af de danska kanonerna, som enligt stettinska freden skulle lösas, betaltes med jern.

[9] Se förbudet häremot år 1588 och konungens svar på rådets klagomål i Reval.

[10] »Den gamle borgerske qvinnodrägten med kragar, kåpor och hättor med en strut, samt fållekjortlar af godt kläde» vill konungen deremot ej ogilla. — Det ofvan anförda förbjudna hörde till hvad som kallades »adelig drägt».

[1] Den 30 Maj 1584 hade en förordning blifvit utfärdad om ny jorderäkning och skattejämkning, emedan rikets ränta blifvit allt mer förminskad. *Registr.*

och dyra byggmästare, ehuru kronan har redan ståteliga hus nog; med förläningars utdelande sker stort underslef, och många ovärdige komma i åtanka; derjämte ber rådet, att de gjorda ordningar måtte ega bestånd och konungen ej sjelf upphäfva hvad han påbjudit [2]. — Johan tog dessa föreställningar illa. Han visade huru, enligt hans tanke, kronans rättigheter först borde göras gällande, då, i anseende till krigets behof, han förklarade sig nödsakad att återkalla alla förläningar till adeln, så inom som utom rådet. Dessa hotelser låta redan höra sig 1584. De förnyas 1586 och 1588 [3] och gå slutligen i verkställighet mot de vid konungamötet i Reval i fullkomlig onåd fallna rådsherrar.

Längtan efter sonen, ledsnad och otålighet vid regeringsärendena förbittrade allt mer konungens sinne. Likväl ville han, af ogunst mot rådet, mer än någonsin hetas ensam regera. Det gick så långt, att man såg honom sjelf bära på sig nyckeln till den kungliga räntekammaren, och en brefförare kunde ej en gång affärdas, utan att konungen utlemnade penningarna [4]. På samma tid klagades dock, att det som för krigsfolket var sammanbragt förslöstes på bygnader och kostbara käril. Den verkliga regeringen föll i underordnade personers, i lycksökares händer, och omkring konungen uppstod det »sekreterare-regementet», som sedermera i Sverige under enväldigt sinnade regenter blef ryktbart nog. Göran Persson kan hos oss kallas fadren för detta sällskap, och hans son Erik Göransson Tegel, med alla sina förtjenster om fäderneslandets historia, bråddes ej ur slägten. En Johan Henriksson, en Olof Sverkersson [5], med deras likar, förvärfvade sig sedermera, i dessa tider af en blodig och långvarig split, ett bedröfligt inflytande och en skändlig namnkunnighet.

Mot hösten år 1588 begynte talas om ett emellan Johan och Sigismund beramadt möte till följande sommaren i Reval.

---

[2] *Rådslag i konung Johans tid.* Riksarkivet.

[3] Se registraturen för de nämda åren. — Att ännu 1590 ingen verkställighet följt ses af hertig Karls svar detta år på rådets och adelns i Reval öfverlemnade besvärspunkter: konungen kan icke komma ut med sina inkomster, söger han, emedan land och län äro borta från kronan; och hvar icke så mycket nu är gifvet i län, så är dock visserligen mera *evärdeligen bortgifvet* från kronan, än tillförene i någon konungs regementstid. Bilagor till *Werwing,* II: 76, 78

[4] *Erik Sparres försvarsskrift,* 2 delen. Handskrift i Nordinska samlingarna.

[5] Äfven kallad Olof *Perkelsson* (*perkel* betyder djefvul på finska) och Olof *Vändekåpa.* Johan Henriksson är i det föregående omförmäld.

Förtrogna bud gingo emellan konungarne. Af rådet var ingen i hemligheten mer än Klas Fleming, som en gång för alla förvärfvat sig Johans gunst, derigenom att han afstyrkt Sigismunds utresa till Polen. De andra kallade honom derför en otrogen broder och sökte förgäfves af de kungliga sekreterarne upplysning om hvad egentligen var på färde. Offentligen sades så i Sverige som Polen, att konungarne gemensamt skulle verka till freds ernående med Ryssland, och Johan utgaf redan i November år 1588 och ytterligare om våren 1589 (utan att hvarken rådets eller ständernas hörande omnämnes) påbud till menige riket om en allmän krigsgärd i varor, samt en skatt under namn af frivilligt lån. Tillika förordnade han om rusttjenstens fulla utgörande af adeln och uppmanade dem att gripa sig an äfven utöfver sin lagliga skyldighet, emedan konungen sjelf i sin ålder ville våga sin person emot fienden och förvärfva en ärofull fred. Rådet, hos konungen församladt i Upsala, anade några andra »synnerliga och märkeliga orsaker», hvarför Kongl. Maj:t så häftigt stod på detta företagande. Det uppsatte redan nu innehållet af de föreställningar, som sedermera öfverlemnades i Reval [6]. För det närvarande inskränkte man sig att afråda resan och krigsrustningarna: stilleståndet med Ryssarne vore ännu ej tilländalupet, tvänne års missväxt hade ökat nöden i landet, pesten (*plågan* kallas den), som under denna regering flera gånger hemsökte riket [7], härjade i Finland och Lifland. Men Johan svarade i högsta ifver, att han ansåge allt afrådande för förräderi, ja att han ville till Lifland och se sin son, om än folket skulle falla som gräset om sommaren för lien. Med utrustningen skyndades, men konungen var allt för otålig att invänta krigsfolket (en stor del mötte honom först på återresan). Han gick om bord i Stockholm den 3 Juli under ett häftigt åskväder, med sin drottning, en nyfödd son [8], de förnämsta af rådet och det manskap, som hunnit samlas, och fick sedan i Reval vänta flera veckor på Sigismund.

Efter dennes ankomst blef det anslag rådet förut hade misstänkt ett allmänt taleämne. Det berättades, att konungarne

[6] Erik Sparre l. c. Han är tydligen sjelf författare både till rådets och krigsbefälets föreställningar, hvilka framdeles omtalas.

[7] Nämligen: 1572, då d:r Lemnius lät trycka en traktat »Emot pestilentier, huru hvar och en skall sig förhålla», dedicerad till hertig Karl: 1576, enligt d:r Benedictus Olai i dess år 1578 utgifna svenska läkarebok; 1580, då universitetet i Upsala derigenom skingrades, och åren 1588, 89, 90.

[8] Prins Johan, född den 18 April 1589.

skulle följas åt till Sverige, och Sigismund ej återvända till Polen. Sjelf erkände Johan endast, att han ville hemföra sin son för att i Sverige krönas. Troligt är, att han med detsamma ämnat till honom afträda regeringen (en om denna tid väl underrättad författare[9] säger, att sådan varit hans önskan), och detta skulle då bli ett giltigt skäl för Sigismund att stanna i Sverige[10]. Det polska rådet hade redan i Wilna talat med den sistnämnde om detta rykte[1]. Det svenska förutsätter afsigten hos bägge konungarne såsom gifven, och de ytterliga medel det tillgriper deremot visa, att det ej anser sig bekämpa en blott inbillad fara. Konungarne tillbragte en månad med hvarandra, hvarunder de polske rådsherrar klaga hos Johan på Sigismund[2], de svenske åter hos Sigismund på Johan, och blodiga tvistigheter ofta utbryta emellan Polackar och Svenskar. — Redan i början af September kom underrättelse om Tartarernas infall i Polen, i följd hvaraf den närvarande polska adeln genast fordrade Sigismunds återresa. Å andra sidan beredde sig svenska rådet att framföra de redan i Upsala öfverenskomna föreställningar till Johan, som nekade herrarne tillträde, hvarför minnesskriften i stället öfverlemnades till Sigismund. Den upprepar de redan år 1585 gjorda påminnelserna mot Johans regering och målar i de mörkaste färger tillståndet i Sverige: deras majestäter skulle låta sig undersåtarnes nöd gå till hjertat, den vore nu efter tjuguåtta års krig stigen till den höjd, att riket intet mer förmåtte gifva; utom skatten af den tionde penningen i flera år[3] hade allmogen nästan årligen måst utgöra först den stora kostgärden, dernäst tre till fyra hjelpgärder om året, och ändå penningar samt stora körslor

[9] »Animo habuit conclusum, domi forisque pace confectâ, regni gubernaculum filio tradere et ipsemet vitam Upsaliæ privatam agere; quo decreverat doctissimos undequaque viros ad functionem ibi academicam convocare, horumque quotidianus inspector, summus cancellarius et director fieri constituerat». *Messenius*, VII: 77.

[10] *Messenius*, VII: 95, och *Typotius* i sin Relatio hist. de regno Sueciæ, tryckt 1606, och *Ægidius Girs* i sin krönika omtala ett förslag att förskaffa polska kronan åt ärkehertig Ernst och förmäla honom med Sigismunds syster Anna.

[1] Erik Sparre l. c. Han hade hört detta af Sigismund sjelf.

[2] Dessa klagomål angå dels uppfyllandet af valartiklarne, dels Sigismunds utländska lifvakt och det inflytande utlänningar hos honom utöfva. — De polska senatorernas latinska tal till Johan i Reval läses hos Erik Sparre l. c.

[3] Till fullgörande af Elfsborgs lösen m. m., som till Danmark enligt stettinska freden måste betalas.

och dagsverken; det mesta vore påbjudet ej med öfverenskommet råd och betänkande, såsom lag säger, utan af kamererare och köksskrifvare. Under den hårda tiden i trenne nästlidna år hade mycket folk, hästar och boskap af hunger omkommit; månget hus hade genom de stränga årliga utskrifningarna mistat tre till fyra söner; lindring i bördorna hade ofta nog blifvit utlofvad, men ej följt; den oskickliga och slösaktiga hofhållning utan ordning och lydnad, de stora bygningar, slott och kyrkor öka den menige mans armod, så att der förr hafver varit åker och äng, der växer nu stor skog, och hvar fordom i många år sutit välbehållne bönder, der löpa de nu med säcken och käppen. Af städerna är tredjeparten öde; bland presterskapet herskar oenighet för liturgiens skull; krigsfolket utan sold, öfverlemnadt i främmande land åt hunger och nakenhet, är utledset vid kriget; freden är rikets första behof, hvarför den med Ryssland nu bör slutas, medan fienden dertill är benägen. Denna föreställning inlades i rådets namn och med detsamma en annan af rådet, adeln och krigsbefälet gemensamt, sedan de till öfverläggning sammanträdt i Revals domkyrka: de hade förnummit, att konung Sigismund ämnade taga sitt afsked af kronan Polen och följa sin fader till Sverige; det vore mot konungarnes bref, heder och tro; väl hade man hört, att fordom åtskillige store regenter afsagt sig spiran; det hade dock skett uppenbarliga; men att så snöpligen rymma från rike och land, derpå hade endast konung Henrik [4] gifvit efterdöme, hvilket liksom hans öfriga bedrifter vore bättre fly än följa; öfvergåfve Sigismund på samma sätt sin tron, så hade Sverige otvifvelaktigt att förvänta, till kriget med Ryssland, äfven krig med Polen. Sådan svår och oändlig fiendskap är Sverige på denna tid icke mäktigt att utstå, utan torde undersåtarne deraf mot bägge konungarne blifva kallsinniga, eller, som värre är, begynna något oråd i riket [5]; för öfrigt må deras majestäter vara försäkrade om herrarnes trohet, och att de för Sigismunds arfsrätt till Sveriges rike ville hålla lif och blod osparda. Skriften har sextioett undertecknade namn, deribland alla när-

[4] Henrik af Valois, 1573 konung i Polen, som han efter 4 månader öfvergaf för att tillträda franska tronen.

[5] I anklagelsen inför ständerna 1590 och i dessas i anledning deraf gifna förklaring sägas de af herrarne här brukade ordalagen ha varit: *stänga riket för bägge deras majestäter*. De i texten anförda uttrycken äro sådana som de finnas hos *Werwing*, Bilagor, s. 20, samt i *Erik Sparres försvarsskrift*.

varande rikets råd, utom Klas Fleming. Då dessa föreställningar syntes blifva utan verkan, och äfven på en ny inlaga af rådet till Johan endast följde det genom Olof Sverkersson meddelade svar, att de måste lyda eller se sig om efter en annan konung, upptågade krigsbefälet till slottet och nedlade sina fanor utanför konungarnes fönster, med ed att aldrig draga vapen till deras försvar, om de onödigtvis utsatte Sverige för så många fiender. Polackarne hotade å sin sida. Hogenskild Bjelke, som Johan lemnat som ståthållare i Stockholm, skref att hertig Karl i Sverige begynt oroligheter. Sigismund ryckte sig den 30 September ur sin faders armar, och Johan, sedan han afsändt fullmäktige att underhandla med Ryssarne, gick till sina skepp, midt ibland det förgäfves uppvaktande rådet och sitt efter fred och föda ropande krigsfolk, — mörk, tyst och med vreden i hjertat.

Hemkommen fann han, att hertig Karl förhållit sig stilla, och att Hogenskild Bjelkes föregifvande saknade all grund. En förlikning följde emellan bröderna, föranledd af åtskilliga framställningar från Johans sida, hvaribland den märkliga: att man ej någonsin borde tillstädja, det rikets råd och adel, som eljest visat sig ästunda »polska och andra sådana främmande friheter», måtte tränga sig till några ytterligare privilegier [6]. Karl återinsattes i alla sina rättigheter uti furstendömet och åtog sig i sjelfva verket äfven regeringen öfver riket. Också måste han föra den på sin egen bekostnad. Han använde derpå en stor del af sin lilla dotters mödernearf, pantsatte sina klenodier, gjorde sjelf lån hos sin syster hertiginnan af Mecklenburg och måste på samma gång skaffa medel och tillika förhindra, att ej konungen förslöste hvad som var ämnadt för krigets behof. Johan, som tillstod att nu genom Karl mer uträttades på tre dagar än förut på lika många månader, sysselsatte sig för öfrigt nästan endast med sin onåd mot rådet. Han kallade det äfven i offentliga handlingar alltid *rikets oråd*. Erik Sparre, Ture och Hogenskild Bjelke, Gustaf och Sten Baner samt Klas Tott, redan föremål för äldre misstankar, hade i synnerhet ådragit sig hans ovilja. Han lät utfärda befallning, att deras förläningar skulle indragas, att ingen af dem skulle insläppas på kronans slott, och vid deras återkomst från Lifland (der likväl Gustaf Baner som befälhafvare qvar-

[6] Till hertig Karl om några ärenden 1589 efter återkomsten från Reval. *Registr.*

stannade) kallades de till Stockholm att stå till svars för »upproret i Reval». Herrarne ville deremot ej erkänna, att de dermed öfverskridit sin undersåtliga pligt, hvilket konungen åter gjorde till vilkor för den nåd, hvarom de anhöllo. Att de af oförstånd uti åtskilliga ting hade förtörnat konungen och derför bådo om förlåtelse, var den enda förklaring de kunde förmås att afgifva, hvarefter dem tilläts att resa på deras gårdar. Hemligen hade de likväl uppsatt och underskrifvit en protest mot denna sin egen förklaring, af innehåll, att de ingenting brottsligt begått, hvarför de behöft bedja om förlåtelse. De hade äfven vändt sig till hertig Karl med förfrågan, om de kunde påräkna hans skydd; och detta var utan tvifvel en anledning, hvarför saken åter upptogs inför de i början af år 1590 sammankallade ständerna.

Dessa försäkrade nu å nyo arfsrätten till kronan först åt Sigismund och hans manliga efterkommande; dernäst åt den unge hertig Johan (som skulle få Finland till furstendöme); i fall af hans död utan manliga arfvingar, åt hertig Karl; och, efter hela mansliniens utslocknande, äfven åt prinsessorna af kungliga huset. Hvad de anklagade rådsherrarne angick, så förklarade adeln, att den, såsom arfföreningen trogen, ville fullkomligt söndra dem ifrån sig, i fall de ej med giltiga skäl kunde sig försvara; hvari de öfriga stånden instämde. Anklagelsen gälde numera ej blott uppträdet i Reval, utan afsigten att tillintetgöra arfföreningen. Johan i sitt vidlyftiga svar på rådets besvärsskrift säger, att herrarne velat efter hans död regera i den svagsinte hertig Magni namn; Karl åter i sin rimkrönika, att de velat unna Sigismunds syster prinsessan Anna skenet af högsta makten. Bevis finnes ej för någotdera. Ett bref från Erik Sparre till hans svärfar, den gamle gref Per Brahe, skall i anledning af de år 1587 författade *Kalmare stadgar* ha yttrat hopp om valrikets återställande i Sverige[7]; och dessa stadgar erbjuda visserligen grund nog dertill. Men huru göra dem till föremål för anklagelse, då de af Johan sjelf blifvit samtyckta och bekräftade? Med större skäl kunde Karl beklaga sig öfver dem. Också var han ej förr försonad med konungen, än han fordrar fram »den skriftelige latinske handel

[7] *Messenius*, VII: 86. Erik Sparre begynner sin egentliga försvarsskrift med ett vidlyftigt bevis, att om någon gång de skulle sagt, att det vore så godt ha ett valrike som ett arfrike, sådant ej innebär afsigten att afskaffa det senare och återställa det förra, emedan det är stor skilnad att säga en sak bör vara så och så, och att verkställa den.

som i Kalmar beslutades, förr än Sigismund drog af riket», hvilken Hogenskild Bjelke hade i förvar. — Hertigen upprepar denna fordran med hotelse, »att Kongl. Maj:ts nycklar nu vore honom antvardade», hvarför han skulle bruka våld, om ej skriften med godo frambures. »Det I förmälen — skrifver han — att mycket nyttigt skall ock i dessa stadgar vara författadt, är föga bevist, och hvad gagneligt det än kunde synas, borde likväl sådana ärenden, som allmänna välfärden angår, icke hemligen af tre eller fyra personer berådslås och stadgas (och dertill på främmande tungomål), utan skulle det skett med vårt och rikets ständers välbetänkta råd och samtycke» [8]. — På samma sätt äskades af Erik Sparre »hans vidlyftiga handel om kungliga regalier och furstliga rättigheter» [9], hvilken hade blifvit uppläst för konungen i Vadstena år 1587, och de vilkor Johan vid detta möte föreskrifvit hertigen lades äfven herrarne till last. — Rättegången emot dem, om man så kan kalla ett förfarande, som saknade alla lagliga former, fortfor öfver tvänne år under fängelse, hotelser och affordrade förklaringar, som konungen aldrig fann tillfredsställande, och hvilka, då Erik Sparre mer än en gång hemligen protesterat mot hvad han offentligen vidgått, äfven synas ha varit föga uppriktiga.

Karl förlät dem slutligen och bemedlade hos Johan äfven ett slags tillgift för gref Axel Lejonhufvud, ehuru denne i utkastet till konungens testamente nämnes ibland dem af rikets råd, som voro ovärdiga allt förtroende. — Konungens bitterhet mot rådet fortfor och gaf sig luft i yttranden, hittills ohörda i Sverige. I svaret på föreställningarna i Reval säger han sig hädanefter som hittills vilja regera såsom en »absolut konung». En ny ed af innehåll: »att ingen må ogilla eller tala emot, då konungen finner för godt följa eget råd», förelades de nye rådsherrar, som inträdde i de afsattes ställe [10]. Mot de anklagade var han så mycket oförsonligare, som de egentligen voro offer för många. Fåfänga voro deras hustrurs och anhörigas och äfven Sigismunds förböner. För att gagna sitt fäderneslan, skrifver denne den 14 Augusti 1590, hade han emottagit den polska kronan; då detta ändamål ej kunnat vinnas, och han i kriget mot Ryssland snarare måst vara Sverige till skada än hjelp, hade han varit villig och vore det än att af-

[8] Till Hogenskild Bjelke den 10 och 20 Febr. 1590. *Registr.*
[9] Nämligen skriften: *Pro rege, lege et grege.* Bref till Erik Sparre den 28 Febr. 1590. *Registr.*
[10] *Fryxell*, efter handlingar i riksarkivet, l. c. IV: 108, 125.

säga sig sin tron i Polen. Nu förnumme han, att den onåd hans fader fattat till rådsherrarne i Sverige mest hade sin grund deri, att desse afstyrkt hans hemresa från Reval. Vore de ock ej alldeles obrottslige, så borde dock Hans Maj:t låta nåd gå för rätt och betänka, huru svårt det ville falla för hans son att komma till ett regemente, der enkor och faderlösa barn, till en del ej fjärran beslägtade med det konungsliga huset, skulle ropa hämd öfver honom såsom orsaken till deras olycka[1]. I ett annat bref begär han veta, huru handlas skall med de ryska sändebuden, som till Polen anländt. Johan svarade på detta sista: fred ville han bevilja storfursten, om denne »sloge ned sitt hufvud» för honom[2] samt upphörde att kalla sig alla Ryssars herre, emedan en del af Ryssland tillhörde Sverige.

Det var medan Kexholms län och Ingermanland åter gått förlorade, Finland härjades och i Estland en svensk styrka af tjugo tusen man[3] hade att strida mot en rysk af mer än hundra tusen, som Johan förde sådant språk. Det ryska anfallet, som skedde om vintern 1590, följde på de efter mötet i Reval började men afbrutna underhandlingar. Zaren kom sjelf med hela sin här. Gustaf Baner, ståthållaren i Lifland, drog sig ur Ingermanland och förstärkte ej ens i sitt återtåg Narva, der den hjeltemodige *Karl Henriksson Horn* emotstod belägring och storm af hela ryska makten med en så ringa styrka, att han slutligen endast hade fyra hundra knektar i tjenstbart stånd. Narva förblef ointaget. Det fördrag, hvarigenom Horn utverkade zarens återtåg emot afträdande af Ivangorod, eller det så kallade ryska Narva, och Koporie, med fritt aftåg för svenska besättningarna (om Kexholm skulle framdeles underhandlas), räddade Estland. Derför blef Horn, tillika med Baner, hemkallad, — fängslad och af konungen, som ej kunde förlåta att han underskrifvit föreställningarna i Reval, utropad för förrädare. I Estland var krigsfolket så utledset vid den långvariga fejden,

---

1 *Werwing*, I: 95.

2 *Ibid.* 98. Ett orientaliskt underdånighetstecken, att med pannan beröra jorden. Den lika fege som grymme Ivan Wasiljewitsch II gjorde detta år 1571 inför sändebud från Krimska Tatarernas khan, sedan denne intagit och bränt Moskwa. *Karamsin*, VII: 149.

3 Rysk uppgift. *Karamsin*, IX: 175. Sannolikt är den för stor, ehuru ändå mer öfverdrift herskar i de ryska krönikornas uppgift om ryska styrkan. De uppgifva denna till tre hundra tusen man, under det den svenska krönikan af Ægidius Girs väl talar om 100,000 Ryssar, men säger, att zaren till en början endast kom med 30,000 för Jamgorod i Ingermanland.

att det slutligen på eget bevåg ville göra fred. Sigismund slöt den verkligen för Polen och betingade med detsamma ett års stillestånd för Sverige. Johan förtörnades deröfver. Han sade, att hvarken hans son eller hans broder skulle vara hans förmyndare, och befalte krigets fortsättande. Nya utskrifningar i Sverige, uppror af knektarne för bristande sold, till- och afsatta befälhafvare (äfven Karl var 1590 för kort tid öfver till Lifland), ömsesidiga härjningar och å svenska sidan ännu en och annan lycklig vapenbragd utmärkte för öfrigt detta krig under de tvänne återstående åren af Johans lefnad. Karl Henriksson Horn begärde ransakning och dom. Hans försvar, hvilket man nekade honom att skriftligen författa, ehuru han förklarade sig vara sjuk och svag af fängelset och »en föga vältalande man», var fullt af ädelhet. Ett fel medgaf han och afbad: att han tillåtit Gustaf Baner, som sedan lemnade honom utan undsättning, taga för mycket folk ifrån Narva; han hade så ofta slagit Ryssarne med ringa manskap och trodde dem ej nu farligare än 1577 vid Reval, hvilket han och hans far då försvarade mot 50,000 man. Han dömdes den 20 Februari 1591, årsdagen af stormen för Narva, till döden, men satt ännu ett år i fängelse och fick slutligen på afrättsplatsen nåd. Man hade, för att utverka denna hos den länge obeveklige konungen, användt den späde prins Johans böner. Då Karl kom till väldet, återfick Karl Henriksson Horn befälet i Lifland. Han var uppväxt i detta krig vid sidan af sin far, den gamla Henrik Horn, som kunde berömma sig af denne son och en brorson sådan som Klas Kristersson Horn[4]. Sonen hade fyra söner, alla märklige män, ibland dem Gustaf Horn den yngste och den störste. Det var mer än en svensk slägt som i denna tid bar sådana frukter. De visa framåt på den store Gustaf Adolfs dagar.

Karl hade i Nyköping den 27 Augusti 1592 ingått nytt äktenskap med *Kristina* af Holstein[5]. Det ådrog honom konungens ogunst, och de gamla misstankarne vaknade åter. Till Karls brud hade Sigismund innan sin utresa till Polen ämnat fria och redan skickat henne sin bild och dyrbara föräringar, då underhandlingen afbröts. Hon var en prinsessa af strängt

---

[4] Riksamiralen Klas Kristersson Horn, som under Eriks tid med svenska flottan beherskade Östersjön, var son åt Krister Horn, hvilken var broder till Henrik och stamfader för Hornarne af Åminne, liksom Henrik för Hornarne af Kankas.

[5] Dotter af hertig Adolf till Holstein-Gottorp med Kristina, landgrefven Filips af Hessen dotter.

sinnelag. Det säges att hon, sedermera såsom Karls gemål, ej bidrog till enigheten emellan honom och hans brorsson [6]. Om våren samma år nedlades Johan af en tärande sjukdom. På sotsängen tillsade han de fångna rådsherrarne åter sin nåd. Han förklarade äfven, att, om Gud förlängde hans lif, han ingen mer i trossaker ville tvinga, efter liturgien åstadkommit så mycken oro och förargelse. Detta var hans sista svar på småländska presterskapets föreställningar. Ett halft år efter hans död brukades hans liturgi endast i enkedrottning Gunnilas hofkapell.

Konung Johan III dog på Stockholms slott den 17 November 1592 i sitt femtiofemte år. — Hans död hölls någon tid hemlig. Man misstänkte, att drottningen emellertid af qvarlåtenskapen tillegnat sig hvad henne anstod. Mycket saknades vid skedd undersökning, men hon försvarade sig med Johans gåfvobref, och han hade dessutom förklarat, att henne ingen räkenskap skulle affordras [7]. Hertig Karl införde först sorgen, tillika med vreden, på slottet [8]. Liket, som blifvit insatt i ett oansenligt rum, lät han präktigt svepa och vakta i en af slottets förnämsta salar. Drottningen, tillika med riksråden Klas Bjelke och Göran Posse, som varit tillstädes i konungens sista stunder, fingo uppbära skarpa förebråelser. De hade i två dagar dröjt att om dödsfallet underrätta hertigen, som blott befann sig tre timmars väg från hufvudstaden [9]. Han tillsade till och med drottningen att afflytta från slottet. Hon rättade sig ej derefter, och man hör ännu följande året Karls klagomål öfver det myckna onyttiga folk, som der underhölls.

[6] *Werwing.* Det nämda giftermålsförslaget kom från Sigismunds faster, hertiginnan Elisabeth af Mecklenburg, hvilken sedermera sjelf afrådde det.

[7] Se hvad hertig Karl kallar »ingången till konungens testamente», *Stiernman*, I: 385. Det testamente, konungen förbehällit sig att upprätta angående riksstyrelsen efter sin död, fans ej.

[8] »Regis tectis luctum induxit». *Messenius.*

[9] Den 16 Nov., dagen före dödsfallet, skrifver hertigen till rådet från Nyköping, att han af deras bref förnummit konungens stora svaghet, och vill ge sig till vägs åt hufvudstaden. På vägen uppehöll han sig i Södertelje, som det synes för att inhemta ytterligare underrättelser, men dessa uteblefvo i tvänne dagar.

SJETTE KAPITLET.

KARL MOT SIGISMUND.

Den som hade kunnat lofva — skrifver Erik Sparre [1] ur sitt eget fängelse — att den herren, som under ett tyranniskt regemente föddes i fängelse [2], en gång skulle bli konung öfver tvänne riken, hade väl haft att förvänta annan lön än de fått, som nu anklagas att hafva spelat honom Polens krona i händer. Med hoppet om denna hade han redan trädt ur sina barnaskor. Fader och moder förljufvade dermed fångenskapens dagar. Derför uppföddes han i katolska läran, ehuru Johan för syns skull äfven gaf honom lutherska lärare och sjelf med honom besökte allmänna gudstjensten [3]. Då fadrens tänkesätt förändrades, ville han förmå sonen, äfven genom hotelser, till affall från modrens tro, och rådet gjorde också i detta afseende föreställningar hos de kungliga barnen [4]. Prinsessan Anna ändrade religion; Sigismund förblef ej blott ståndaktig i sin, utan satte en ära i att ej beräkna följderna af sitt nit för densamma. — Hvad som i Sverige kallas hans regering visar oss blott det fullkomliga utbrottet af den oro, som den föregående samkat. Johan hade blifvit alla de grundsatser otrogen, som Vasa-huset hade att tacka för sin upphöjelse. Hans son skulle plikta derför med kronan, och Karl i bekämpandet af fäderneslandets faror förvärfva högsta makten.

På reformationen hade Gustaf Vasa grundat sitt verk. Om Johan redan angripit denna grund, hvad hade man ej att frukta af en konung, Jesuiterna så tillgifven, att hans fader

[1] I sin försvarsskrift.

[2] Sigismund var född under sina föräldrars fångenskap på Gripsholms slott den 20 Juni 1566.

[3] Deremot då Arnold Grothusen, som efter katoliken doktor Nicolaus Mylonius blef Sigismunds lärare, en gång vågade leda prinsen ur katolska messan, drog Johan sitt svärd öfver hans hufvud med utrop: educabis filium meum in spem utriusque regni. *Werwing.*

[4] *Messenius.*

slutligen, ehuru fåfängt, besvor honom att taga sig till vara för dessa fäder, »som vore vane att ha ena foten i predikstolen och den andra i rådet»[5]. Också väntade man sig i Rom ej litet af hans nit. Redan 1587, vid konungavalet i Polen, yttrade påfven Sixtus V sitt hopp, att Sigismund skulle undertrycka ej blott de polska, utan äfven de svenska kättarne[6].

Karl hade under de tvänne sistförflutna åren i sjelfva verket fört regeringen i Sverige. Det var naturligt, att han förblef i utöfningen deraf tills vidare, då Johan aflidit utan att i detta afseende efterlemna något förordnande. I bref af den 24 November 1592, som hertigen afsände med sin egen tjenare, underrättas Sigismund om fadrens frånfälle, och att Karl med rådet antagit sig regeringen till konungens ankomst. Hertigen anhåller om hans bemedling i de åter började underhandlingarna med Ryssland och tillägger: »såsom de Poler utan tvifvel nu skola söka att få den svenska andelen af Lifland in, hafve vi tillskrifvit befälhafvarne derstädes att ej antaga några polska tillbud, innan de underrättat oss och rådet». Han ber Sigismund det i välmening upptaga. Till krigets förande finnas inga medel, ty hvarken gull eller penningar synas till i den aflidne konungens qvarlåtenskap, hvarpå en uppsats sändes, så vidt hertigen derom kunnat erhålla kunskap. Derpå följer den 28 November en kallelse till de afsatta rikets råd att infinna sig hos hertigen, som efter någon underhandling bekräftade den tillgift han dem för halftannat år tillbaka redan hade tillsagt, hvarefter de inträdde i utöfningen af sina embeten och återfingo sina förläningar. I allmänhet gaf Karl alla för liturgien eller för politiska orsaker insatta fångar friheten åter[7]. Emellertid ingick bref från Sigismund sjelf, som uppdrog, tills han sjelf hunne besöka sitt fäderneslandet, dess styrelse åt hertigen. En afskrift af detta bref bifogades den kungörelse Karl derom lät utgå i landsorterna. Så vidt syntes allt godt. Äfven om förlikningen med de anklagade rådsherrarne hade konungen i sin nämda skrifvelse visat sig angelägen. Han utfärdade sedermera om deras fullkomliga oskuld en offentlig förklaring[8], med

[5] Bref till Sigismund den 9 Juli 1591.

[6] Så skrifver kardinalen Joyeuse från Rom till konung Henrik III i Frankrike. *Raumer*, Briefe zur Geschichte des 16 und 17 Jahrhunderts.

[7] *Messenius*.

[8] Konung Sigismunds patent för Hogenskild Bjelke, Gustaf Baner, Erik Sparre, Axel Lejonhufvud, Sten Baner, Ture Bjelke samt de redan aflidne grefve P. Brahe och Klas Åkesson Tott utfärdades efter hans ankomst till Sverige den 2 Nov. 1593.

hvilken dock hertigen var föga nöjd. Åtskilliga tecken yppade snart hvad komma skulle. Konungen hade tidigt emottagit hemliga underrättelser från Sverige. Hans majestät lärer ej så lätt komma till successionen härstädes, skref man honom till. En af rådet (namnet förtiges) meddelade ett betänkande öfver medlen att försäkra tronföljden, äfven i fall våld måste användas. Ett antal krigsfolk, Kossacker och andra, borde sändas till Lifland, och en flotta utrustas i Danzig, dit konungen sjelf borde begifva sig. För att vinna Polackarne borde han ställa dem tillfreds angående gränserna (således genom Estlands afträdande). Här hemma skulle ej rådet underlåta att bevaka konungens bästa. Genom främmande makters föreställningar borde hertigen afrådas från allt motstånd [9]. Partiet stannade ej vid ord. Gref Axel Lejonhufvud försökte strax efter Johans död att i Sigismunds namn bemäktiga sig Elfsborgs och Gullbergs fästningar. Försöket misslyckades väl, och han måste fly riket. Men han förde till Polen sina anklagelser mot hertigen, erhöll Sigismunds skyddsbref och sedermera i Finland äfven sitt grefskap åter, hvilket konung Johan hade indragit. I Finland var Klas Fleming ståthållare och tillika fältöfverste i Lifland. Han lät utgå sina bref till Sverige, hvari han varnade för hertigen och förklarade, att han sjelf endast ämnade rätta sig efter konungens egna befallningar. Han styrktes deri genom den särskilda beskickning till Lifland och Finland, som Sigismund i början af året 1593 anförtrodde åt Johan Sparre (Erik Sparres broder). Från detta ögonblick fans en särskild regering i dessa länder [10].

Hertigen å sin sida ingick med rådet en förening att — oförkränkt troheten mot Sigismund — föra regeringen under gemensam ansvarighet, en för alla och alla för en [1]. Det var detta ordasätt, framdeles brukadt i alla hertigens och ständernas

---

[9] Ur ett anonymt bref (på tyska) i den latinska registraturen 1593–1598, i riksarkivet. Det är ställdt »an eine Fürstliche Person, der Cron Polen verwandt, belangend den Zustand des Königreichs Schweden» (troligen till prinsessan Anna).

[10] »Hæc prima inter regem et ducem fuit discordiæ sementis. *Messenius.*

[1] Rådet vägade päminna, att ett utdrag borde ske ur det latinska *brefvet* (så kallas denna tid alla skriftliga handlingar) i Kalmar, hvarmed menas de förr omtalta *Kalmare stadgar*, — till rättelse för regeringen i Sverige. Hertigen svarar den 20 Jan., att, ehuru detta bref blifvit kasseradt, emedan det hemligen sammansattes utan rikets ständers vetskap, det dock må öfverses, och hvad deri kan vara riket nyttigt Sigismund föreläggas. *Registr.* för 1593.

föreningar, som Sigismund plägade kalla hertig Karls *fogelnät*. Att den nämda förbindelsen lätt kunde föra rådet längre än det önskade, visade sig snart. De vid det kungliga likets bisättning i Stockholm församlade presterna yrkade hos hertigen uppfyllandet af konung Johans år 1590 gifna löfte om ett inhemskt kyrkomöte till biläggande af stridigheterna i religionen. Rådet var af den tanken, att endast några få dess medlemmar borde med presterskapet i detta ändamål sammanträda. Hertigen fordrade tillika allmän riksdag och genomdref sin vilja. *Religionen* och *friheten*, sade han till rådet, vore hans faders välgerningar mot fäderneslandet. Af tacksamhet för dessa hade ständerna gjort kronan ärftlig i konung Gustafs hus; endast den vore en rätt Svea rikes arfkonung, som dervid bibehölle riket. De hade nu en konung, enligt samvete påfvens myndighet underkastad; det vore så mycket mer af nöden, att både för religionen och friheten sådana vilkor fastställdes, som de svenske af ålder haft rätt att förelägga sina konungar. Ett ej mindre öppet språk förde han till Sigismund sjelf, då han underrättade om ständernas sammankallande och det utskrifna kyrkomötet i Upsala: konungens regemente hos de svenske kunde endast blifva lyckosamt, så vida han godvilligt stadfäste rikets religion och friheter och de beslut, hvarigenom ständerna ville dem upprätthålla; betoge han sig derigenom tillfället att handla emot lag och sin konungsliga ed, kunde hans person af ingen hatas; arfsrätten skulle då förblifva hos hans efterkommande. Detta vore hertigens råd; och hade konungen trogna tjenare, skulle de styrka till detsamma. Med sådana bud sändes sekreteraren Olof Sverkersson till Polen [2].

Den 25 Februari 1593 började Upsala möte. Utskickade andlige och verldslige infunno sig från hela riket, med undantag af Finland, hvarifrån endast några få kommo tillstädes [3].

---

[2] Han hade äfven förstått att insmickra sig hos Karl, förtalte honom sedan hos Sigismund, föll slutligen genom sin dubbelhet i dennes onåd, och sökte då, ehuru förgäfves, ny gunst hos hertigen. Denne betydande mans son blef hundfogde eller spögubbe i Klara kyrka i Stockholm. *Arnold Messenius* i Palmsköldska samlingarna.

[3] Messenius säger, att Finnarne helt och hållet uteblefvo; Werwing tvärt om, att de voro tillstädes. Biskopen samt domprosten och skolmästaren från Åbo omtalas i förhandlingarna. Underskrifterna å Upsala mötes beslut äro för öfrigt ej alla tecknade på stället. Det kringsändes och underskrefs i stiften.

Närvarande voro hertigen med rådet, fyra biskopar[4], öfver tre hundrade prester, många af adeln, borgerskapet och bönderna. *Nicolaus Bothniensis*, teologie professor i Upsala, ehuru en ung man, valdes till ordförande. Han hade för liturgien varit fången. Valet var en hyllning åt den ståndaktighet Upsala universitet visat i de liturgiska stridigheterna, hvarför ock ett af mötets beslut blef, att universitetet skulle åter upprättas ur sitt förfall. Sedan man öfverenskommit, att den heliga skrift, ur sig sjelf förklarad, vore den evangeliska lärans enda grund och regel, samt genomgått alla artiklar af den oförändrade Augsburgiska bekännelsen, uppstod *Petrus Jonæ*, nyss af hertigen bekräftad såsom biskop i furstendömet[5], och frågade alla närvarande, om de denna lära samtyckte och i densamma ville förblifva, om ock Gud skulle behaga att de derför måtte lida. Alla svarade: vi vilje derför våga allt hvad vi i verlden ega, både gods och lif. Då utropade ordföranden: nu är Sverige blifvet en man, och alle hafve vi en Gud[6]. De förändringar i kyrkobruk och lära, som under föregående regering blifvit införda, afskaffades. Luthers katekes lades åter allmänneligen till grund för religionsundervisningen, och Laurentii Petri handbok för gudstjensten[7]. Biskoparne i kungadömet, som alla visat sig såsom liturgiens befordrare, voro nu de förste att afsvärja den; och deras prester följde efterdömet. Alla desse

[4] Från Linköping, Strengnäs, Vesterås, Åbo. Det lediga ärkebiskopsembetet besattes under mötet, äfvensom biskopsstolarne i Vexiö, Skara och Viborg, ehuru de bägge förstnämda ej tillträddes förr, än deras nu varande åldriga innehafvare med döden afgingo.

[5] Han fick först fullmakt att vara biskop i Strengnäs den 6 Januari 1593 och vigdes under mötet, ehuru valet skett redan 1586 och han från denna tid var i utöfning af embetet. *Hertig Karls registr.* 1593.

[6] Nicolai Bothniensis relation om Upsala concilio, tryckt af *Lönbom*, Historiska Märkvärdigheter, I del.

[7] Sedan liturgien var församlingen i Sverige påträngd, blef förbudet att någon skulle läsa för ungdomen Lutheri catechismum; de mer för sig komne, och helst prestmän, befaldes med flit allenast läsa de gamle fäders skrifter, uppå hvilka man visste Jesuiterna sig förnämligast beropa. Sedan blefvo många uppenbara påfviska böcker utströdda ibland gemene man, såsom *Eccii Enchiridion* och flera af det slaget; *Catechismus Canisii* och *Consultationes Cassandri* voro på svenska af trycket utgångne, och genom dem månge menniskor förförde. *Werwing*, I: 183. I hertig Karls svar på presterskapets punkter den 27 Febr. 1595 förordnas, att en utläggning af Lutheri catechismus skulle ske hvar söndag efter predikan. Den 13 Aug. s. å. skrifver han till presterskapet, att den svenska katekesen borde förbättras och renas från påfviska ceremonier, samt bibelöfversättningen granskas.

slutade med en allmännelig afbön och begärde af riksens råd att återfå de skriftliga förbindelser till liturgiens antagande, med hvilka de förvärfvat sig sina lägenheter. Rådet lofvade det; men hertigen behöll skrifterna i sitt kansli. Flere rådsherrar varnade nu presterna att aldrig mer emot Guds ord och samvetet någonting samtycka. Att herr Hogenskild Bjelke lät sig höra med ett tal i samma mening väckte hågkomst deraf, att han sjelf våldsamt infört liturgien i Östergötland. Presterna i hertigdömet firade nu sin seger, och med dem de verldsliga stånden, hos hvilka Johans liturgi och den förargelse den åstadkom, mer än något annat, har utplånat påfvedömets sista välde i Sverige. »Uti kyrkoregementet — klagades vid Upsala möte — skedde allting med hemliga stämplingar, arglistighet och våld, utan ransakningar, förhör och dom, emot all ordning, så att de som liturgien biföllo befordrades allena till biskopar, presterskapet alldeles oåtspordt». Detta, som Johan velat reformera, föll genom honom ännu djupare. »Församlingarna påträngdes prester — heter det — som icke allenast voro olärde, utan ock ofta horkarlar, tjufvar, menedare, mandråpare, drinkare och lättfärdige personer, blifvandes alltid de med de bästa gäll försedde, som liturgien underskrifva ville; deremot ärlige, lärde och stadige evangeliske prestmän, som liturgien emotsade och försköto, blefvo föraktade, hatade, ja förföljde till välfärd och lif, varandes klart nog, att så framt liturgien icke afskaffades, förr än konung Sigismund komme till regementet, då blefve med Guds ord här i landet icke annorlunda beskaffadt, än som när man måste bära ett ljus uti starkt stormväder» [8]. De nu rådande njöto sin seger med måtta. Glömska utlofvades af det framfarna. Ingen förföljdes. En enda prestman, kyrkoherden i Stockholm Peter Påfvelsson, den ende som nu vågade uppenbart försvara liturgien, men som förut i sitt embete visat ett så oregerligt sinne, att redan konung Johan på borgerskapets upprepade klagomål måst skilja honom från tjenstens utöfning, blef afsatt [9]. Hertigen hade afhållit sig från deltagande i öfverläggningarna. Beslutet [10] underskref han, ehuru med yttrad

[8] *Werwing*, I: 136.

[9] Se borgerskapets till Johan inlemnade försvarsskrift emot Peter Påfvelssons beskyllningar; tryckt i *Nytt förråd af handlingar i nordiska historien*. Stockholm 1753.

[10] Det är utfärdadt i hertigens, rådets, biskoparnes, adelns, menige presterskapets och borgerskapets namn den 20 Mars 1593. I sitt hertigdöme lät Karl det besvärjas följande året på ett eget provinsialmöte i Strengnäs, och äfven bekräftas af bönderna med häradenas insegel.

förtrytelse mot rådet, att det ej förr inhemtat hans tanke. Han påstod tillika afskaffandet af sakramentets upphöjelse vid nattvarden, salt och ljus vid döpelsen med flera ännu bibehållna papistiska bruk, hvilka med lämpa skulle ändras. Besvärjelsen i döpelsen förblef emot hans vilja. Någon oenighet utmärkte slutet af sammankomsten. De samme biskopar, som nyss afsvurit liturgien, sökte nu genom ifrande bevisa sin renlärighet. Ej nöjde med att de så kallade *sakramenterarnes* villfarelse blifvit förkastad, fordrade de, ehuru med detta ord tydligt nog de reformerta blifvit betecknade, att Zwinglianer och Calvinister skulle uttryckligen afsägas såsom kättare, emedan hertigen med sitt presterskap misstänktes gynna deras lära. Mötets beslut var redan uppläst och gilladt. Ordföranden nekade att föreslå något tillägg deruti och nedlade sin befattning. Prelaterna voro ihärdiga. Biskopen af Strengnäs uppträdde slutligen såsom medlare, och Karl gaf sitt samtycke i ej särdeles valda ordalag. »Sätter in — sade han — alle som I veten vara af det slaget, ja fanen i helvetet; ty han är ock min fiende». — I ett förtroligt bref till ärkebiskopen och professorerna i Upsala yttrade han sedermera den 15 Maj 1595: »vi förtalas nu af presterskapet såsom gynnade vi de Calvinske och Zwingliske läror. Men vi vele ej bekänna oss till någon menniskas person (Kristi undantagen), hvarken Lutherum, Calvinum eller Zvinglium, utan till Guds ord».

Upsala möte, hvars åminnelse svenska kyrkan hvart hundrade år firat[1], var ett stort och afgörande steg. Det befästade reformationen i Sverige och, genom sina följder, i Europa. — Förhållanden, som i den förestående striden skulle få stor vigt, begynna redan visa sig. Henrik af Navarra hade skrifvit till Karl om ett allmänt protestantiskt förbund[2]; Sigismund

[1] I början predikades årligen till åminnelse deraf söndagen näst efter den 19 Febr. (på hvilken dag Sigismund slutligen nödgades bekräfta Upsala mötes beslut) öfver texten i 15 kap. (2 v.) 2 Krönikeboken. Se hertigens bref derom till presterskapet den 27 Febr. 1595. *Registr.*

[2] »Ad procurandam in ecclesia Dei concordiam et retundendos Romani antichristi conatus». I detta ändamål hade Henrik år 1583 skickat Segur såsom sitt sändebud till protestanterna i Tyskland, och sjelf skrifvit både till Johan och Karl. Brefven finnas tryckta i *Henrici Navarrorum regis epistolæ de pace ecclesiastica constituenda.* Utrecht 1679. Dessa Henriks bemedlingsförsök sträckte sig äfven till de katolska makterna. Han ämnade sjelf vid nämda tid besöka de förnämsta protestantiska länder.

hade nyligen förmält sig med en prinsessa ur österrikiska huset [3].

Den polska riksdagen, der frågan om Sigismunds tillträdande af svenska tronen förekom, var efter vanan full af orolighet. Slutligen erhölls samtycke jämte penningar till resan, såsom i Sverige påstods, mot Sigismunds löfte att afgöra tvisten om Estland till Polackarnes nöje. Olof Sverkersson återsändes från Polen med tacksägelse till hertigen för hans hafda möda; angående Estland skulle Karl vara obekymrad; rikets lag och friheter ville konungen upprätthålla, och för religionen ingen älska eller hata, ehuru han hvarken ville eller kunde bekräfta det i hans frånvaro fattade Upsala mötes beslut [4]. Dylika allmänna tillsägelser hemförde flere utskickade från konungen. I Sverige fordrade man bestämdare försäkringar, i synnerhet för religionen. Att utkräfva dessa, innan Sigismund lemnade Polen, affärdades en för honom personligen behaglig man, riksrådet Ture Bjelke, försedd med en fullmakt, hvilken Karl lät tillika med Upsala mötes beslut uppläsa för folket i alla landsorter. Efter erhållen försäkran skulle sändebudet begära, att Sigismund ville bestämma tiden för sin ankomst, då hertigen ville låta utrusta flottan för att afhemta honom. Riksråden Erik Sparre och Klas Bjelke sändes sedermera till Polen i samma ändamål och träffade Sigismund redan på vägen i Danzig. De flesta af rådet syntes nu vara på hertigens sida. Ej alla voro så försigtige som den gamle rikskansleren Nils Gyllenstjerna, hvilken, tillfrågad angående herr Ture Bjelkes instruktion, med många ord vid Gud bedyrade, »att de polniske handlingar gingo vidt öfver hans förstånd». — Berättelser, att en påflig legat infunnit sig i Warschau, med uppmaning till konungen att i sitt arfrike återställa den gamla kyrkan och med penningeunderstöd till företaget [5]; att ett kejserligt sändebud fört samma språk; att den påflige legaten var konungen följaktig för att kröna honom i Sverige; att Sigismund på resan utdömt evangeliska kyrkor i Thorn och Elbing, och att fruktan för ett lika uppförande i Danzig väckte ett upplopp under hans vistande

[3] I Krakau den 21 Maj 1592. Hans gemål var i första giftet *Anna*, dotter af ärkehertig Karl, kejsar Ferdinand I:s son med Maria af Bayern; i det andra 1605 hennes syster *Constantia*.

[4] »Upsaliæ decreta supremo magistratu inconsulto — nec possent, nec deberent rata censeri». *Messenius*, VIII: 12.

[5] 30,000 gyllen, enligt *Typotius*. Polen hade till konungens resa gifvit 200,000 gyllen, utom hvad Lithauen bestått, enligt Sigismunds egen uppgift till Karl den 13 Maj 1594.

derstädes: allt detta ökade farhågorna i Sverige. I Finland fortfor Klas Fleming i sin trotsighet mot svenska regeringen. De besynnerligaste bref vexlades emellan hertigen och denne i sinnelag honom ej olika, för sin grofhet och bestämdhet beryktade man [6]. Slutligen gick han, Karl oåtspord, med flottan från Finland till Danzig, tog Sigismund med dess gemål, syster och följe om bord och landsatte dem efter en svår öfverfart i Stockholm den 30 September 1593. Karl var på slottsbryggan konungen till mötes. Den nyvalde svenske ärkebiskopen *Abraham Angermannus*, liturgiens häftigaste motståndare, var för den senare en lika oangenäm syn, som den påflige legaten *Malaspina* för den förre [7]. Efter en kort samvistelse, under hvilken hertigen äfven i konungens närvaro gaf sin vrede luft emot Klas Fleming och gref Axel Lejonhufvud, drog sig Karl undan till sitt furstendöme och lemnade åt rådet att underhandla med konungen.

Man yrkade ytterligare på de begärda försäkringarna. Men Sigismund ville hvarken stadfästa Upsala mötes beslut (han förbjöd dess tryckning) eller ärkebiskopsvalet. Hans Jesuiter och Stockholms prester predikade emot hvarandra. Han ville inrymma kyrkan i det forna Gråmunkeklostret åt katolikerna, och lät der med våld fira en katolsk begrafning, hvarvid Polackar och Svenskar slogos i sjelfva kyrkan och blod flöt. — Af rikets män omgåfvo honom endast de som till påfvedömet öfvergått och nu visade sig ifrigast för dess utbredande. För öfrigt omgicks han mest med den påfliga legaten och sina polska följeslagare, såg sällan svenska rådet och nekade emottaga svenska

---

6 Den 7 April 1593 skrifver hertigen till Klas Fleming: att utan Kongl. Maj:ts i Polen och vår och rikets råds befallning han ej må insläppa någon på Åbo slott, det må vara Klas Fleming eller någon annan; item, att undsätta Narva med skepp, ehvad Klas Fleming deremot förebär. — I ett bref till Polen underskrifver sig den sistnämde: »Klas Fleming, friherre till Vik, riksmarsk, öfverste-amiral och krigsöfverste, som nu hafver många regenter, ändock jag icke rättar mig mer än efter en, som heter konung Sigismundus; komma mina likar och bjuda något till, så slår jag dem på hufvudet».

7 »Är oss sällsamt, att mäster Abraham, som varit i vår faders onåde, nu skulle emottaga oss på allt presterskapets vägnar» — skrifver Sigismund sedermera till Karl. Hertigen fordrade aflägsnandet af påfvens legat, hvilket de Sigismund till mötes skickade rådsherrar redan yrkat i Danzig. Det svarades: att han ej vore skickad till riket, utan till konungens person, och har genom det nit, hvarmed han befordrat konungens resa, väl förtjenat annan tack. — Han skulle sig ej med kröningen befatta och har i fråga om religionen förhållit sig alldeles stilla, ehuru presterna ropa emot honom. *Sigismunds registr.* 1594.

presterskapets utskickade [8]. I sitt svar till rådet uti Januari 1594 förundrade han sig, att man ville affordra honom några vilkor före kröningen; man skulle lära sig skilnaden emellan ett *arfrike* och ett *valrike*. Sådant hade hans rådgifvare Jesuiterna, »de der allt subtilt som intet doger påhitta», lärt honom — säger den store Gustaf Adolf. Ur samma skola är ett annat konungens svar: såsom utvald konung, sade han, skulle hans samvete ha förbjudit honom att samtycka till någon annan religion än den han sjelf ansåge för den sanna; nu vore han en född arfkonung till ett rike af annan lära och ville äfven lemna den ostörd, så snart man först förklarade sig hvad friheter man deremot ville tillstädja hans trosförvandter katolikerna [9]. — Så drog man med ömsesidigt förbittrade sinnen till Upsala, der ständerna voro samlade för att på en gång fira konung Johans begrafning och Sigismunds kröning. Den förra skedde med stor prakt. Men den påfliga legaten blef bortvisad ur begrafningståget, och Jesuiterna hotades med döden, om de vågade sig in i kyrkan. Följande dagen bedyrade domkyrkosysslomannen i Upsala, att han och flere sett konung Johans grafvård höljd af blod [10]. Hertig Karl kom tillstädes, men åtföljd af tre tusen man, ryttare och fotfolk, som han förlade på sina arfvegods i trakten omkring Upsala. Till ständerna sade han: »jag skiljer mig ej från eder; vill Sigismund blifva eder konung, så måste han efterkomma eder begäran». Inför konungen förklarade han, att innan dess ingen kröning kunde tillåtas. Han var vid denna förklarings afgifvande på Upsala slott åtföljd af rådet och adeln, och hans tal beledsagades af den utanför stående menighetens bifallsrop. — Bönderna erbjödo honom kronan; men han befalte dem tiga. Andra talte om att sätta den unge prins Johan på tronen under en förmyndareregering.

Hofvet tillbragte sin tid med undvikande svar och bemödanden att söndra ständerna. Ryktet gick om försök mot hertigens lif. En Nederländare, som denna tid vistades vid hofvet, sjelf katolik och Sigismunds anhängare, berättar, att ett sådant förslag blifvit konungen gjordt och aflösning honom

---

[8] »Att vi ej läto presterskapet, som för någon tid var här i Stockholm, få sådana svar de begärde mera med afvoghet än beskedlighet, dertill hade vi godt skäl». Sigismund till Karl den 22 Januari 1594. *Ibid.*

[9] *Baazii* Inventarium eccl. Sviog. p. 547.

[10] *Messenius.*

för denna synd tillbjuden[1]. Att Sigismund afvisat brottet, derför borgar hela hans karakter, hade ej redan klokheten förbjudit att våga sådant mot en medtäflare, som både genom ständernas tillgifvenhet och sitt krigsfolk var den starkare. Emellertid fördubblade Karl sin vaksamhet och höll sina ryttare färdiga. Ständerna förpligtade sig enhälligt med bön på knä att upprätthålla Upsala mötes beslut. Ingen katolik skulle i Sverige kunna bekläda något embete; hvilken Svensk, som till katolska läran affölle eller tilläte sina barn i den uppfostras, skulle förlora medborgarerätten; katoliker skulle väl få vistas i riket, om de sig fredligt förhöllo, men ingen katolsk gudstjenst tillåtas utom i konungens kapell[2]. Det var allt hvad hofvet kunde erhålla; och då hertigen slutligen hotade att afresa och hemförlofva ständerna, om ej bestämdt svar följde inom tjugufyra timmar, underkastade sig konungen de föreskrifna vilkoren. Ständerna sjöngo Te Deum såsom öfver en vunnen seger. Äfven den nyvalde ärkebiskopen bekräftades i embetet, men kronan ville konungen ej emottaga af denne honom förhatlige man. Samma dag som försäkringen gafs[3], den 19 Februari 1594, kröntes Sigismund och hans drottning i Upsala domkyrka af biskop Bellinus från Vesterås. Ärkebiskopen läste bönerna. Då konungen under eden sänkte handen, påminte Karl honom att hålla den upprätt. Sjelf svor han konungen sin ed utan att knäböja, men lade sin furstehatt för hans fötter. — Hans rättigheter såsom hertig bekräftades utan de omtvistade inskränkningarna, och han erhöll dessutom Dalsland i pant för sina fordringar af kronan.

»Konung Sigismund var trög att stadfästa all andlig och verldslig frihet i Sverige, synnerligen i religionssaker — säger den store Gustaf Adolf — och såsom han trögt lofvat hade, så höll han det också icke längre än emellan Upsala och Stockholm. Ty strax han till Stockholm kom, satte han gref Erik

---

[1] *Jac. Typotius*, Relatio hist. de regno Sueciæ. Han hade i Sverige ej gjort sig väl känd. En Italienare Strozzi varnade hertigen. Karl sjelf sade sig sedermera från främmande land fått veta, att vid den tid kröningen stod i Upsala, då vardt tre gånger traktadt efter hans lif, såsom ock sedermera i Stockholm, innan konungen drog bort. Förklaring till rådet den 6 Mars 1595. *Registr.*

[2] Riksens ständers förening om religionen. Upsala den 16 Febr. 1594.

[3] Konungens försäkring om religionen, såsom den finnes i riksregistraturen, skiljer sig från den hos Stiernman tryckta deruti, att i den förra konungen förbehåller sig att framdeles, med riksens ständers samtycke, ge sina trosförvandter lideligare vilkor.

(Brahe, en katolik) till ståthållare derstädes, som icke det ringaste embete i Sverige var. Malaspina, den onda törnen som stack i konungens fot, kom konungen mycket att halta från sin lofven; papistiske skolor, papistiske kyrkor upprättades; kring Stockholm turberades gudstjensten; väpnad måste man gå till kyrka; konungen vardt det klagadt, och föga dertill gjordt. Öfver detta funne konungens rådgifvare godt att fiska i grumligt vatten: Sverige måste uppröras, på det man en kättare genom den andra utrota kunde. — Konungen skyndade sig åt Polen. — Här skulle allt blifva i oskick och olag: ingen var skyldig att lyda annan, på det desto snarare bland så många mäktige (ty hvar provins fick sin ståthållare) obestånd uppkomma måtte. Men såsom Sveriges rikes majestät är genom Guds bistånd intill denna dag försvaradt och förfäktadt vordet, så att det aldrig till något annat konungarike är öfverfördt, utan genom Guds välsignelse och svenske manna dygd är åt fäderneslandet och vår nation behållet: alltså funnos ock nu de som detta anslaget konungen intet tillstädja ville. Rådet, som i Stockholm var, protesterade emot konungen, att det honom ej lofligt var föra det konungsliga väldet af riket; han skulle stadga ett regemente i landet, som hans plats förestå skulle; de gåfvo ock konung Karl (så kallar Gustaf Adolf alltid sin fader) detta till känna, som i Nyköping sjuk låg. Konungen gaf väl, ehuru ogerna, ut en fullmakt (den ock derefter var), hvaruti med få ord min fader fullmäktig gjordes att med riksens råd regementet förestå; men ståthållarne i landskapen befaltes detta regemente intet att akta. — Alltså gjorde de hvad de ville. Allmogen, som var van (särdeles i Sverige) att hållas vid lag och rätt, kom det sällsynt före att blifva illa trakterad af förenämde ståthållare; och, såsom allmogen utom dess är benägen att klaga, alltså, då han fann sig i betryck, lopp han hoptals till Stockholm, der han var van hjelp att finna. Regeringen hade väl gerna haft af konung Sigismund en bättre fullmakt och en utförlig instruktion, hvarefter de allmogen och riket till konungens goda förestå kunde, hvilken ock, medan konungen i Stockholm var, nogsamt lofvades. Dock blef den dag från dag uppskjuten, intill dess konungen segelreda uti Elfsnabben låg, då ingen annan kunde ernås; deraf all oreda sedan uppväxte»[4]. — — Vi känna Sveriges styrelsesätt under den förra unionen: å ena sidan pronvinsiela mag-

[4] Konung Gustaf Adolfs förr anförda egenhändiga historia.

nater, som alla, under namn af rikets råd, regerade i en frånvarande konungs namn; å den andra en orolig allmoge, som slöt sig till den bland dessa magnater, som vågade söndra sig från de öfriga, för att under namn af riksföreståndare upprätthålla åtminstone skenet af en inhemsk konungamakt. Till hvad grad den nya unionen med Polen födde liknande förhållanden, åter upplifvade gamla anspråk och missbruk, liksom hade Gustaf Vasa i Sverige aldrig varit till, detta har ej tillräckligen och sanningen enligt blifvit ådagalagdt, och likväl ligger deri nyckeln till händelserna.

Vi återföras till rikskansleren Erik Sparre, denne oförskräckte försvarare af hvad hans stånd kallade gammal svensk frihet. Det var vid Sigismunds öfverkomst till Sverige, som han till konungen öfverlemnade den skrift, hvilken vanligen kallas *Postulata Nobilium*, eller med sin utförligare titel: »Rikssens råds, ridderskaps och menige adels oration och underdåniga skrifteliga begäran att njuta deras gamla urminnes frihet och privilegier, såsom ock andre rikets ständer i lika måtto». Den är undertecknad af de förnämsta i rådet, sedan några ställen blifvit utelyckta mot slutet, der författarens penna syntes allt för djerf. Efter en lyckönskan till Sigismund öfver hans återkomst till sitt arfrike, »emot mångens vilja och ämnande», och beröm öfver unionens fördelar med Polen, hvilken författaren synes älska såsom sitt eget verk, öfvergår han till beviset, att Sverige af ålder varit ett fritt och lagbundet samhälle, och ej såsom arfrike har kunnat upphöra att vara det, ehuru dess många lidanden i den sista tiden nått sin höjd och i de mörkaste färger skildras. — Enväldet vore emot Guds ord, emot de gamles vishet, emot förnuftet och Sveriges lag; och konung Eriks efterdöme visade, att ock en arfkonung med rätta kunde afsättas för tyrannis skull. — Att *absolut* regera har i Sverige förr varit ett ohördt ord. Likväl funnes nu de som påstå, att före konung Gustafs tid inga friheter och privilegier här i riket varit, och att det är något nytt i Sverige tala om *ständer*, hvilka dessa friheter skulle tillhöra. Voro här då inga ständer, när arfföreningen beviljades? Eller hvilka hade eljest samtyckt den? — Äro här ej furstar, ridderskap och adel, biskopar och prester och ett ansenligt krigsfolk, ehuru illa medfaret genom det långvariga och ohyggliga kriget? Äro här ej borgare, ej bergsmän och bönder, hvilka ännu i mannaminne varit mera förmående här än i något annat land och rike, och endels mer aktade än bönder? Och ändock några säga, att konung Johan

alla saker, både andliga och verldsliga, velat hafva sig allena förbehållna, så måste man i allmänhet mer ihågkomma hvad som bör vara, än hvad som varit hafver. — Likväl vore det inga utländska, inga stora och otillbörliga rättigheter, som nu begärdes (derom vore svenska adeln föga kunnigt, och den famlade ej heller derefter), utan hvad i Sverige af ålder hafver gält. — Derpå följer en vidlyftig sammanställning af rikets råds samt adels forna privilegier, särdeles under unionstiden [5].

I anledning häraf utfärdade konung Sigismund före sin kröning en särskild försäkring till ridderskapet och adeln, hvarigenom konung Johans privilegier (äfven nu med åberopande af skälet »att adeln samtyckt till arfföreningen») betydligen ökades. Alla domaresysslor förbehöllos nu endast åt adelsmän, liksom alla rikets höga embeten i kansliet, landregeringen och krigsregementet, och skulle aldrig ringa och obördiga män i något embete sättas öfver eller bredvid dem. Riket skulle med råds råde regeras, och ingen i rådet upptagas utan de förra medlemmars betänkande. Rådet och adeln skulle i rikets tjenst tillbörligt underhållas med land och län och njuta egen domsrätt öfver sitt folk, enligt de af förra konungar skipade gårdsrätter [6]. Rusttjensten nedsättes ytterligare, och alla med dess åtagande ursprungligen förvärfvade friheter skola komma adeln och dess underhafvande oafkortadt till godo. Märkligt är, att de på det falska Helgeandsholms beslut grundade kronans rättigheter motsägas, och Erik Sparre har tydligen emot dem riktat en del af sin skrift. Att malmberg ej äro ett regale i Sverige, bevisar han med 1485 års stadga om hvad fördel *kronan* och hvad rätt *eganden* af bergverk tillkommer, och tillägger att, enligt riksens gamla register i Strengnäs, redan då de äldsta i rådet intygat, huruledes detta sålunda blifvit förut förordnadt i konung Kristofers tid. Mot kronans anspråk på häradsallmänningarna åberopas landslagen; äfvensom all uteslutande rätt till strömmarne ogillas. Också förklaras allt sådant för olagligt i privilegierna. — Hvad grefvar och friherrar denna tiden betydde, ser man af bekräftelsebrefven på grefve- och friherreskapen. Invånarne i dessa län förmanas att erkänna innehafvaren för sin rätte grefve eller friherre, visa näst konungen honom tro och lydnad och till honom utgöra allt hvad eljest de voro kronan skyldiga. En mängd förläningar utdelades.

---

[5] Vi anföra inlagan efter en handskrift. — Enligt Warmholtz skall den ha blifvit tryckt i Stockholm 1594.

[6] Derför åberopas af Erik Sparre riksens råds stadga i Telje år 1380.

Man klagade öfver partiskhet och de kungliga sekreterarnes otillbörliga inflytande dervid. Adeln var ej belåten. Sigismund begär den 9 Mars 1594 Karls betänkande, emedan adeln, oaktadt den i Upsala gifna försäkring, ännu enträget begär förbättrade privilegier. Karl, som förut varnat konungen för de nya privilegierna [7], svarar att han nu ej kan råda, emedan det endast skulle illa tydas [8].

Hertigen hade efter kröningen begifvit sig till sitt furstendöme, och sjuklighet, kanske ock misstroende, qvarhöll honom i Nyköping under den korta tid Sigismund ännu tillbragte i Sverige. Konungens afsigt, att (enligt gifvet löfte) ofördröjligen återvända till Polen, hade redan i Upsala blifvit ständerna tillkännagifven, med förklaring att hertigen och rådet under hans frånvaro skulle förestå regeringen i Sverige. Menigheten tänkte sig dervid Karl, de store åter rådet såsom regerande, och att detta sista var rådets egen mening visade sig snart, då det den 20 Mars 1594 framkom med en egen regeringsform, i hvars utförlighet och formlighet man åter igenkänner Erik Sparres penna. Det är ett vidlyftigt, emellan flera adliga embetsmyndigheter skiftadt och afvägdt mångvälde, med rådet i spetsen för regeringen och ärendenas afgörande enligt flesta rösterna. Man ser att *Kalmare stadga* ej blifvit glömd. Författaren åberopade äfven Danmarks exempel, der rådet nu under Kristian IV:s minderårighet vore regerande. Konungen visade sig med denna regeringsform nöjd, och utskickade kungjorde den redan i landsorterna. Karl förkastade den. Den vore emot svensk lag och svensk sed: såsom en född Sveriges arffurste vore han berättigad att under konungens frånvaro föra regeringen, ehuru gerna han umbure dess möda, om konungen sjelf ville blifva i landet; rådet vore, enligt Sveriges lag, rådgifvande, ej regerande; Danmark vore ett valrike, och dess efterdöme ej för Sverige giltigt [9]. Till rådet skref han: hvad regementets ord-

[7] Karl skrifver den 5 November 1593, att han förnummit adeln begära ytterligare förbättring på sina privilegier, att konungen måtte begära veta med hvad skäl; item: emedan de beropa sig på gamle urminnes privilegier, att de må det bevisa. Minnessedel till Sigismund. *Registr.*

[8] Svar till Sigismund den 4 April 1594. — I samma bref säger han sig också intet kunna råda angående drottning Gunnilas morgongåfva; dock vore hans tanke, att hennes anspråk i flera afseenden borde nedsättas, samt att den unge hertig Johan må få Östergötland efter hertig Magni död (som timade den 21 Juni 1595).

[9] Svar till Sigismunds utskickade. *Werwing*, I: 250.

ning beträffar, finnes derpå ingen vissare regla än Sveriges lag och konungens ed. Att derefter regera, dertill bör den sig förbinda, åt hvilken Kongl. Maj:t under sin frånvaro med ständernas bifall vill styrelsen uppdraga; då göres den andra vidlyftighet slätt intet behof; kunna ock näppeligen så alla fall betänkas och i en viss ordning begripas, att ju ej rikets lägenhet väl annat kan fordra; hvar och en annan regementsordning måste bli föremål för underhandling både med den regementet anförtros och med ständerna, som derefter skola regeras [10]. Karl yrkade derför ständernas sammankallande å nyo, innan konungen lemnade landet, men meddelade emellertid ett förslag, enligt de nyssnämda grundsatser, både till den fullmakt han af Sigismund äskade och till den trohetsförsäkran han sjelf deremot ville aflägga [1]. I konungens omgifning fans en enda man, som rådde att utan inskränkning antaga bägge, Arnold Grothusen, hans forne lärare. Sverige behöfde en regering; Karl skulle i alla fall taga hvad han nu begärde; det vore bättre att lemna honom det med godo; det gälde Sigismunds arfsrätt och krona, som endast på detta sätt kunde bibehållas. — Detta var hvad Karl sjelf ej hade fördolt. Reser Eders Maj:t — skrifver han till konungen — utan att undersåtarne veta af hvem och huru de skola regeras, »befrukte vi hvad derefter följa vill och hafve Kongl. Maj:t detta till varning ej velat lemna obemäldt» [2]. — Sigismunds hela väsende var emot ett så afgörande handlingssätt. Han lefde i att neka eller till hälften jaka. Utan styrka att göra sin vilja gällande, har ingen med sämre behag gifvit efter, hvarför ock hans underhandlingar så med hertigen som rådet bära stämpeln af ett särdeles förtretligt lynne [3]. Rådet, vacklande och inom sig söndradt, egde ej heller hans förtroende, och redan religionen var en skilnad, som Sigismund ej kunde öfverse. Sjelf var han föga tillgänglig för andra än sina trosförvandter, och vid hofvet såg man slutligen två påfliga legater, sedan en ny kommit

[10] Till rådet om regementsordningen den 5 Juni 1594. *Registratur.*

[1] Den 15 Juli 1594, just vid konungens afresa. Se bägge hos *Werwing.* I: 256.

[2] Svar till konungen om hans afresa, den 4 Juli 1594. *Registratur.*

[3] T. ex. Det var fråga om att förmäla hans syster prinsessan Anna (med markgrefven Johan Georg af Brandenburg), och rådet hade derom något ordat; konungen skrifver ibland andra punkter till rådet: »om fröken Annas giftermål kan han intet annat svara, än att han ej kan binda ut henne». Svar till rådet den 6 Juni 1594. *Registr.*

att lyckönska till drottningens nedkomst med en dotter[4]. Stadens och hofvets prester foro ut emot hvarandra i tal och predikningar. Katolikerna visade uppenbart förakt för den lutherska gudstjensten. Borgarena höllo vakt om sina prester, då desse trädde på predikstolen. I dymmelveckan tvättade konungen och drottningen tolf fattiga mäns fötter. Påskdagen predikade kyrkoherden mäster Erik Skeppare deremot och förbjöd gifva dessa tiggare allmosa. De hade sedan nära omkommit af hunger. Till det kungliga barnets döpelse anlände flere polska herrar med beväpnade oroliga följen. Konungen sjelf ökade sin polska lifvakt, hvars våldsamheter väckt så mycken förargelse. Med åtlöje yttrade han sig i anledning af rådets deröfver tillkännagifna missnöje: »med två eller tre hundrade man intoge man ej något konungarike»[5]; »de främmande betungade ej landet; allt hvad konungen uppburit af detta rike stege ej till ett eller två tusen daler»[6]. Rådet fann för godt att inkalla en hop Dalkarlar till hufvudstaden och närmade sig till hertigen; i synnerhet sedan det blifvit kunnigt, att konungen stämt till sig en flotta från Danzig, och denna med ett antal polskt krigsfolk äfven anlände till Stockholm. Det var tydligen endast skedt af konungens fruktan för sin egen säkerhet. Emellertid syntes denna just derigenom först äfventyrad. Polackarne läto hvarken tygla sig af befallningar eller straff. Det kom till blodiga stridigheter. Borgarena höllo sig väpnade och hemtade stenar af gatorna upp i husen. Alla klagade, att ej hertigen var tillstädes. Under en sådan sinnenas stämning gick konung Sigismund om bord den 14 Juli 1594 för att återvända till Polen.

Ännu i skären fortsattes underhandlingarna emellan honom och hertigen. Han hade slutligen lemnat denne en fullmakt att föra regeringen gemensamt med samtliga rådet, men utan att bestämma gränserna för hvarderas myndighet. — Sverige i anarki vore lättare att kufva, hade hans polska rådgifvare sagt[7]. Karls sista svar var, att han skulle höra ständerna öfver riksstyrelsen. Emellertid antog han sig den såsom riksföreståndare och erkändes i denna egenskap af rådet, som med honom slöt

[4] Denna dog kort efter födelsen.
[5] Svar till rådet den 6 Juni 1594.
[6] *Ibidem.*
[7] »Comites Poloni (admonebant) ut in Poloniam maturaret, rediturus se majoribus cum copiis; relinqueret Svecos impeditos: sic fore opportuniores injuriis». *Typotius,* l. c.

en ny förening. Han kunde, såsom han sjelf säger, dock ej lemna allt vind för våg.

Rådet hade stält sig emellan tvänne makter, utan att likväl kunna verka annorlunda än såsom en tvetydig bundsförvandt, än på ena, än på andra sidan. Deri ligger ock dess öde att krossas i striden. Att det såsom en egen makt skulle något betyda, var en konstitutionel dikt af Erik Sparre; och likväl ville han derpå grunda en regering. Det hade i Sverige i sjelfva verket aldrig haft denna betydelse, ehvad ock landslagen derom förmälte; men väl hade dess medlemmar personligen betydt mycket, såsom män, hvar för sig mäktige, ehuru oftast tillika sins emellan söndrade. Så gick det äfven nu. Större delen af rådet, med Bjelkar och Banerer i spetsen, hade enligt gammal unionssed blifvit misslynt med konungen vid utdelning af förläningarna. Hufvudman å andra sidan var Klas Fleming, föremål för de förres hat sedan konung Johans tid, hvarför de ock offentligen nu fordrade hans entledigande. Sigismund hade tvärt om gifvit honom sitt förtroende, emedan han skilt sig från de öfriga och jämte sitt anhang förklarat sig endast lyda konungens befallningar. Midt emellan ser man Erik Sparre med sin lärda tvetydighet; hvarför han ock får sin del i det skifte af konungamakten, som Sigismund företog med Fleming och hans parti före sin afresa. En utskiftad konungamakt kan man nämligen med skäl kalla det välde, som nu tilldelades *ståthållarne* i länen. Märkligt är, att förslaget synes ha utgått från rådet, men blef af konungen tillbakavisadt, för att utföras endast till förmån för de gynnade herrarne [8]. Klas Fleming bekräftades i sina embeten såsom riksmarsk, amiral och öfverste länshöfding i Finland. Af hans svägrar Stenbockarne fick Erik Vestergötland, Arvid Östergötland, Karl Småland; Erik Sparre erhöll Vestmanland och Dalarne; Erik Brahe, ehuru papist, förordnades ej blott till ståthållare på Stockholms slott, utan ock till höfding öfver Upland och Norrland. De voro genom särskilda och hemliga fullmakter oafhängiga af hertigen och rådet. Karl kallar dem »konungar hvar i sin landsort» [9], och de voro det nära nog.

---

[8] Hvad som påminnes om *ståthållare* i länen, så finner konungen dem mindre nödige, om herrarne i regeringen göra sin skyldighet, helst då fästningarna äro i goda händer och lagmännen dessutom finnas. Till rådet den 6 Juni 1594.

[9] *Sannfärdig historia och berättelse* ·*ker Sveriges rikes ständer afsagt konung Sigismund.*

»Andra så väl inom som utom rådet — skrifver han till Sigismund — hafva bredvid oss fått sig fullmakter tillsända, så väl i Sverige som i Finland, om hvilkas lydelse vi än i dag okunnige äro; likväl hafve vi, på det riksens saker ej alldeles må blifva nederlagde, måst taga oss regeringen uppå, efter den förening med rikets råd som härhos följer»[10]. — Snart visade det sig, att dessa nya ståthållare ansågo sig sjelfständiga. Klas Fleming tog flottan till sig i Finland och söndrade sig uppenbart från svenska regeringen. Arvid Stenbock nekade efterkomma hertigens befallningar och stämdes fyra gånger af honom till ansvar utan att lyda[1]. Hans bröder visade ej större hörsamhet. Om Erik Brahe klagar hertigen, att han gör förordningar på Stockholms slott efter sitt godtycke. Erik Sparre, i början älskad i Dalarne och undvikande i det längsta att öppet bryta med hertigen, visade med tiden äfven sina verkliga tänkesätt. Den sista gången han höll ting i Dalarne, innan han lemnade riket, åkte han till Dalkarlarnes förundran med hustru och barn i förgylda vagnar, föregångna af trumpetare. Han lät hålla vakt om sig som en kunglig person och utskref stora kostgärder. — Slutligen förbittrades bönderna så emot honom, att de ett par år derefter, vid ett falskt rykte att han vore kommen till Dalarne, utsågo tjugu de starkaste karlar ibland sig att gripa honom i kyrkoherdens hus i Tuna, såsom hertig Karls fiende[2].

År 1594 den 9 December (g. st.) kl. 8 om morgonen föddes på Stockholms slott Karls son *Gustaf Adolf*. Flere än Tycho Brahe torde ha spått honom en krona. Högtidligheterna vid döpelsen (nyårsdagen 1595) visade ännu en sådan endrägt emellan hertigen och större delen af rådet, att Sigismunds misstankar mot det senare deraf stärktes. Sin sons födelse firade Karl genom återupprättande af Upsala akademi, som, af Johan till en del återstäld, men å nyo upplöst[3], under de sista för

[10] Bref till konungen, Stockholm den 17 Sept. 1594. *Registr.* — Riksens råds förening med hertig Karl om regementet den 2 Sept. 1594. *Stiernman.*

[1] »Vi hafve bekommit eder vidlyftige och förtretelige skrifvelse, och I skolen veta, att ändock Kongl. Maj:t satt eder till öfverste befallningsman der i landsorten, edert välde dock ej räcker så långt, att I skolen sätta eder bredevid oss». Karl till Arvid Gustafsson Stenbock. Stockholm den 25 Nov. 1594. I Januari 1595 förekomma fyra stämningsbref till densamme, utan att han åtlydde något.

[2] *Ihre*, De tumultu Dalekarlorum, vulgo Næftåget dicto. Upsala 1748.

[3] Mot slutet af sin lefnad hade konungen åter dit förordnat några af de forna lärarne.

reformationen afgörande hvälfningarna i Sverige blifvit föremål för ett allmännare deltagande. Professorerna i Upsala voro hufvudpersoner i motståndet mot liturgien och ledo derför långvarig förföljelse. I allmänhet ha lärarne vid rikets skolor varit protestantismens stöd. *Skolmästarne* kallades till Upsala möte[4], en *rector scholæ* förde protokollet, en *professor* var ordförande, och återställande af Upsala universitet, såsom en grundval för reformationens bestånd, blef en af ständernas fordringar hos Sigismund [5]. Karl underlät ej att derom påminna, och, ehuru konungen derpå gaf ett af sina vanligen vresiga svar[6], måste han dock i sin försäkran utfästa sig att hålla akademien »efter detta rikes allmänneliga religion» vid makt samt förse lärare och studenter med tillbörligt underhåll. Verkställigheten uppdrogs åt hertigen och rådet[7], men hade blifvit uppskjuten, tills Karl den 15 Mars 1595 utfärdade akademiens privilegier; hvartill då äfven hörde uppsigten öfver skolorna i hela riket[8]. Han gaf tre teologie och fyra filosofie professorer tillräckliga inkomster af tionden, med prebendehemman och egna hus[9], samt inrättade ett kommunitet, der fyrtio studerande njöto fritt underhåll. På hans egen bekostnad underhöllos dessutom flere sådana vid utländska lärosäten [10].

En välgerning, som folket ännu mer värderade, var den fred som ändade det tjugusexåriga kriget med Ryssland. Ett tvåårigt stillestånd hade år 1593 blifvit ingånget. Om freden visade sig Sigismund ej särdeles angelägen, emedan han ön-

---

[4] De hade der en vigtig del i öfverläggningarna. Hertigens rector scholæ i Nyköping Olaus Martini förde protokollet, blef sedan ärkebiskop efter Abraham Angermanni afsättande och vexlade med Karl såsom konung teologiska stridskrifter. De ofrälse ståndens hyllningsbref till Sigismund, sedan han aflagt sin försäkring, är utfärdad af *biskopar, prelater, kyrkoherdar* och *skolmästare.*

[5] Rådets och ständernas bref den 6 Febr. 1594. *Baazii* Invent. eccl. Sviog. p. 550.

[6] »Om akademien vill konungen ej låta sig något föreskrifva». Svar på hertig Karls artiklar, den 1 Febr. 1594. *Registr.*

[7] Konung Sigismunds försäkring angående religionen den 16 Mars 1594. *Stiernman.*

[8] Med rätt att examinera och, jämte biskoparne, tillsätta rektorer i skolorna. §§ 8, 9.

[9] De fordom domkyrkan tillhöriga så kallade *kyrkohusen* i Upsala, af Gustaf I indragna och till en del bortförlänta åt adeln.

[10] Den 22 Jan. 1600 promoverades i Upsala för första gången, efter universitetets återställande, sju filosofie magistrar med öfverlemnande af *hatt* och *ring.*

skade hålla krigsfolket tillhopa under Klas Fleming. Efter långvariga underhandlingar lyckades det Karl att den 18 Maj 1595 låta afsluta den så kallade eviga freden i Teusin. Narva, Reval med hela Estland förblefvo i Svenskarnes våld; deremot skulle de återlemna Kexholm med dess län; hvilket dock Klas Fleming under allehanda förevändningar uppsköt, för att ej nödgas afskeda sitt manskap. Med möda afböjde hertigen utbrottet af ett nytt krig. Det borgerliga kriget utbröt i sjelfva verket i Finland genom de oerhörda våldsamheter som Flemings ryttare tilläto sig, och först 1597 efter Flemings död kunde Kexholm öfverlemnas och freden med Ryssland stadfästas.

Detta Flemings uppförande blef ett nytt skäl till ständernas sammankallande, hvarmed Karl, emot Sigismunds förbud, vid dennes afresa hotat. Verkställigheten skulle nödvändigt söndra hertigen och rådet. Vi berätta förloppet hufvudsakligen efter en af rådets anhängare[1]. Såsom hertig Karl hade skrifvit konung Sigismund till om en annan, förbättrad regeringsordning, svarade Kongl. Maj:t, att hertigen borde låta sig, så väl som riksens råd, nöja med den ordning som gifven var, till dess Hans Maj:t återkomme till riket. När fursten förnam sådant svar, begyntes oenighet emellan honom och rikets råd, viljande han att de skulle göra ett med honom att sluta och förordna allt det han ville. Men de få som tillstädes voro satte sig hårdt deremot. Då slog hertigen på en annan bog och beropade sig på riksens ständer och ville låta utskrifva en riksdag. Deremot protesterade riksens råd hårdeligen och slöto sig till deras herre och konung. Men hertigen sade der nej till, att han intet ville spörja konungen derom, utan väl sjelf hade makten att sammankalla riksens ständer. — Hvad var nu här till att göra? Riksens råd varnade konungen i rättan tid och skrefvo samteligen Hans Maj:t till, begärandes att han ville förse dem med penningar och folk, för att sätta sig emot furstens påträngande våld. Men emellertid lät hertig Karl utskrifva sina bref både i sitt och rådets namn, att herredagen skulle stå i Söderköping den 30 September. När samma bref skulle underskrifvas, sade riksens råd, att de ingalunda kunde jaka till denna herredag. Då kom fursten på ett annat ordasätt och sade: brefven skolen I underskrifva och sjelfve draga dit med, eller skall jag visa eder en annan väg — och bad

---

[1] Kamereraren Knut Perssons handlingar. Ett samtida vitne. *Skandin. Handl.*, 10 del.

dem komma ihåg Engelbrekt Dalkarl, som var en bondeson och kunde dock tvinga rikets råd. Jag är en konungason, sade han, och en arffurste här i riket. I skolen göra efter min vilja; och om I icke dragen godvilligt dit, så vill jag låta föra eder bundna. Alltså måste de gode herrar med fursten underskrifva brefven, ehvad de ville eller icke. Dock förmodade sig riksens råd ett godt bistånd af ridderskapet och adeln. — När nu alla voro församlade i Söderköping, lät fursten den 20 Oktober öfvergifva till ständerna med stor besväring några punkter om det mödosamma regementet; att han ville blifva ifrån detsammmma förskonad, om han ej erhölle både namnet och makten af riksföreståndare; att hvad i konungens ed författadt vore borde efterkommas, synnerligen om religionen, och herr Klas Fleming med flera motsträfviga straffas. — — När han nu fullkomligt låtit sammanfatta Söderköpings beslut, måste hvar och en som der stadder var samma beslut underskrifva och försegla. Sedan lät han bygga en majestätspall[2] på torget. Der höll han burspråk; och ändock han förde ordet till alla ständerna, vände han sig likväl till den gemena allmogen[3], slutande sitt tal sålunda: efter vi, ärlige och gode män, både genom de svar, som I oss gifvit hafven på de punkter eder äre blefne föreläste, så ock genom de punkter vi dertill sätta låtit[4], äre komne till ett fullkomligt beslut, derför är här min fråga och spörsmål, om I ären till sinnes att försvara hvad här gjordt och beslutet är, och stå derför, alla för en och en för alla, efter det är grundadt på konungens ed och försäkring, och intet är handladt utan det Kongl Maj:t och fäderneslandet är nyttigt? — Än sporde han dem till andra gången om detsamma. Dertill svarade den gemene man: ja, ja, ja, nådige herre; och gjorde sin ed med uppräckta händer, att stå med hans fursteliga nåde, alla för en och en för alla, hvilket ordasätt fursten alltid brukade. Sedan vände han sig till riksens råd, biskoparne och adeln, som med honom stodo på majestätspallen, och sporde

[2] Så kallades en upphöjning, för tillfället bygd, då konungen under fri himmel ville tala med folket.

[3] Om denna skrifver Sigismund i svar på ett hertigens bref: »hvad gemene man vidkomme, så förmodade Hans Maj:t, att den icke skulle understå sig att vara hans förmyndare, emedan han vore kommen till den ålder och förstånd, att han sig sjelf lagligen kunde förestå». *Werwing*, I: 278.

[4] Den frihet Karl tog sig med riksdagsbesluten, och som hans motståndare ofta öfverklaga, erkänner han här sjelf. — Så handlade ock hans fader.

dem till med dessa ord: än I, hvad sägen I härtill? Hören I hvad desse hafva svurit, velen I söndra eder ifrån dem? Riksens råd svarade på samtelige ridderskapets och adelns vägnar, och lofvade hans fursteliga nåde hörsamhet i allt det som lände Kongl. Maj:t och fäderneslandet till gagn och goda. Men fursten hof upp handen och sade: så svärjen, att I velen vara mig lydige i det jag påbjudandes varder. Då hofvo meste parten upp händerna; men månge voro som icke ville upplyfta handen. Derefter talade fursten om fröken Annas brudskatt och krigsfolkets betalning och sade: vi vele låta göra en förordning, att det icke skall löpa mycket på hvar man. Då lofvade menige man strax ut skatten och tackade hans fursteliga nåde, att han ej för högt ville skattlägga dem [5]. Men rådets bref till konung Sigismund i Polen låg der i sex veckor, utan att något svar derpå gafs, och hörde man några af konungens skadeliga sekreterare säga: »låt man hertig Karl och riksens råd rifvas och slitas. Det skadar dem intet. Det är åt kättare godt nog».

Se der ett prof på gamla svenska riksdagshandlingar! Ur samma källa må följande anföras. Ständerna rådde nu fursten — heter det — att annorlunda skulle tillgå med riksdagar, nämligen således: att alle punkter, som allmänneligen böra vara vitterlige, först inför hvart landskaps inbyggare böra förhandlas, och sedan derifrån fullmäktige skickas till riksdagen, biskopen med några af presterskapet, sex af adeln på alle deras medbröders vägnar, sex af krigsfolket, några af borgerskapet och sex af menige man med deras lands insegel. Man ser deraf, huru representationen, ännu obestämd, sväfvade emellan den gamla efter landskapen och den nya efter stånden, sådan som denna först i Gustaf Adolfs tid stadgade sig.

Söderköpings beslut lät Karl utgå så väl på svenska som på tyska och latin. Deri bekräftades de förut tagna författningar mot katolikerna i riket [6]. Deras gudstjenst i Stockholm, på Drottningholm och i Vadstena blef inställd; deras prester förvistes. Vadstena kloster, det sista i Sverige, liksom det be-

---

[5] Kameneraren säger, att skatten utgick i tre år och belöpte sig till några tunnor guld, men att den hvarken kom prinsessan Anna eller krigsfolket till godo. Det senare är väl ett föregifvande, som har sin grund i författarens illvilja mot hertigen; det förra är sant, ty intet giftermål blef af.

[6] Den 28 Juli och den 1 Aug. 1595 från Stockholm och Nyköping. *Werwing*, I: 285.

römdaste, upphäfdes nu fullkomligt. Åt de få öfverblifna nunnorna beredde Sigismund en tillflykt i Birgittiner-klostret i Danzig. En allmän kyrkoräfst, att utrota påfvedömets öfverlefvor. företogs i hela riket[7]. Den nye ärkebiskopen Abraham Angermannus visade dervid sitt våldsamma sinnelag. Spöslitning, öfversköljning med iskallt vatten, fängelse vid vatten och bröd, voro de medel, hvarmed han sökte upprätthålla kyrkotukten. Oordningen i kyrkan hade bragt urgamla vidskepelser i dagen. Man skulle ej tro, att i Sverige ännu funnos menniskor som *tjente Oden*. Likväl var detta ett välkändt uttryck om dem, som genom hans åkallan sökte förskaffa sig penningar[8]. Ohyggliga bevis på sedernas vildhet förekomma uti de nu hållna visitationsprotokollen. Mandråpare omtalas, som druckit sina fienders blod[9]; ja sådant intygades om en prest, beryktad för flera mord och andra rysliga missgerningar; och dock blef i detta fall domen mild[10], »emedan han var oense med oss i läran — heter det — och nu lofvade att blifva ense med oss»; således lade affall till brotten. Flere som gjorde sin lycka genom anklagelser slutade snöpligt. Såg man ej sedermera kyrkoherden herr Erik i Badelunda, sedan han anklagat den gamle biskop Bellinus i Vesterås för stämplingar med papisterna, och 1606 blifvit tillsatt i hans ställe, innan kort halshuggen för dubbelt hor i samma stad, der han nyss förordnades till biskop?[1] —

---

[7] »Visitationem, quam incepit archiepiscopus in Vestrogothia, perduxit dicto anno (1596) primum per totam Gothiam, cum Smolandia et Oelandia, deinde in reliquis diocesibus eandem continuare pergit». *Baazius*, Inventar. eccl. Sviog. Räfsten synes dock ha blifvit afbruten af Karl följande året.

[8] Anno 1578 kom Erik i Österby, Hedemora socken, till vägskilnaden vid Pershyttan och bad Oden låna sig penningar. Då kommo två svarta hundar, som fräste eld, och en väderilning kastade honom i luften. Han dog efter 8 dagar och fick en *åsnebegrafning* (d. v. s. nedgräfdes utom kyrkogård). — År 1580 färdades Olof i Garphyttan på Grådöheden. Då kom Oden och förmante honom afstå från nattresande. — År 1601 nytt exempel på en som tjente Oden. — Kyrkoherden Erici Andreæ Diarium. Handskrift på Upsala bibliotek.

[9] Berättelse om generalvisitationen i Linköpings stift år 1596. *Handlingar till svenska reformationens historia*, V: 383.

[10] *Ibid.* s. 389. »Om du super dig så full, att du blifver så yr och galen, skall man utmönstra dig ur församlingen och förvisa dig landet.» Pastor loci skulle vara hans anklagare, om han komme så mer igen.

[1] Detta är en blott berättelse, säger Rhyzelius i sin *biskopskrönika*. — Men berättelsen finnes hos flere. Samma år, eller 1606, blef Nicolaus Petri förordnad till biskop i Vesterås, men dog innan tillträdet, hvarefter Bellinus återfick embetet och innehade det till sin död 1618.

Under det ärkebiskopen höll kyrkoräfst i landsorterna, ifrade mäster Erik Schepperus på samma sätt i Stockholm. Bägge desse orolige män hade utmärkt sig genom sin häftighet i de liturgiska stridigheterna och visade snart sin benägenhet att mästra det verldsliga regementet. Karl afsatte Schepperus, emedan han predikade emot den i Söderköping beslutna skatten till afbetalande af rikets gäld och i Stockholm uppretade borgerskapet. Ärkebiskopen tog honom i beskydd. Karl skref till denne: »vi vele förvara den rättighet vår salige fader förvärfvat, att öfverheten må förbjuda en prestman för skäliga orsakers skull embetets utöfning; och vele vi eljest så gerna stå under påfven som under ärkebiskopen och kapitlet i Upsala» [2]. Hertigen var illa belåten med prelatens sätt att utöfva kyrkoräfsten. Han hade uppfört sig som en skarprättare, sade han, ej som en ärkebiskop, och väckt en stor oro bland allmogen, hvilken ansåg den missväxt och förskräckliga hungersnöd, som nu i trenne år följde, för ett Guds straff öfver Abraham Angermanni så kallade reformation [3].

Troligen hade detta för hertigen haft vådliga följder, om ej ett hufvudstycke i svenska bondens politiska tro varit hans stöd. Vi kunne ej bättre uttrycka det än med anförande af orden i Dalkarlarnes bref till de öfriga landskapen, dateradt Tuna trettondagstiden 1597: »vi viljom icke flere regenter hafva än som vår lagbok förmäler, der så står: *öfver allt Sverige eger ej konunger vara mer än en.* Och efter konungen sjelf icke inrikes är, och son hans och broder äro öfvermaga, så kunnom och viljom vi icke känna någon annan för rikets före-

[2] Till ärkebiskopen om mäster Erik Skeppare den 23 Aug. 1596. *Registr.* Bägge hade förebrått hertigen att han tillmätte sig förtjensten af Upsala concilium. Han hade en gång skrifvit derom till Abraham Angermannus: »hade vi ej der varit, hade saken fast annorlunda aflupit» (hvilket är sant). På den nämda beskyllningen svarar han ärkebiskopen den 26 Juli 1596: »I kommen med edra skottkolfvar, tillmätandes oss att vi skulle utgifva oss för *religionens försvar*, der vi dock ej äre annat än en arm, eländig, dödlig menniska».

[3] En stor mängd menniskor omkom i denna hungersnöd, som begyntes efter en ihållande väta och stora öfversvämningar år 1596. Sigismund förbjöd spanmålsutförsel från polska hamnar till Sverige. — En ryslig berättelse om denna hungersnöd finnes ur en gammal kyrkobok afskrifven i Palmsköldska samlingarna, Acta ad historiam Sigismundi. — Ännu flera år derefter förekomma bevis på folkets tillgifvenhet för de gamla kyrkobruken. År 1602 öfverföllo bönderna i Svintuna sin kyrkoherde för det han ej ville hålla gudstjenst på S:t Laurentii dag. *Registr.* för 1602.

ståndare än hans fursteliga nåde hertig Karl»[4]. Äfven Sigismunds förbud att betala de af Karl utskrifna skatter, hans löften att taga i sitt beskydd alla som motsatte sig Söderköpings beslut, hans både skrifvelser och beskickningar, liksom rådets hemliga, snart uppenbara motstånd, förmådde häremot intet.

Det fans ej mera någon medelväg. Nyssnämda riksdagsbeslut förklarade till och med alla, som derifrån söndrade sig, för rikets fiender. Sådant verkade väl, att de fleste vid tillfället ej närvarande af rådet och adeln äfven sedermera underskrefvo beslutet[5], dock med hvad allvar, det spordes vid verkställigheten. Klas Fleming hade ej blott öppet motsatt sig Söderköpings beslut, utan förföljt dem som dertill samtyckt, och i allmänhet alla som vågade föra sin klagan till Sverige och hertigen. I Finland rasade redan det borgerliga kriget emellan bönderna och Flemings ryttare. Det så kallade *klubbekriget*, så benämdt af böndernas vapen, fördes med ohygglig grymhet, och har kostat Österbotten och Tavastland elfva tusen invånare. — Karl fordrade att Klas Fleming och hans anhang med vapen borde kufvas; Lifland och Finland borde ej från Sverige få afsöndras[6]. Rådet undvek, underhandlade, afstyrkte. Göran Posse nekade att anföra krigsmakten. Hertigen afsade sig regeringen den 2 November 1596, men med den förklaring, att såsom han den af ständerna emottagit, han den ock endast i ständernas händer kunde nedlägga; hvarför han utskref en ny riksdag att hållas i Arboga i Februari månad följande året. Emellertid ankom den 13 Januari 1597 Sigismunds bref till rikets ständer, att han af de återkomna sändebuden förnummit, huruledes hertigen efter den föreskrifna regeringsformen ej ville befatta sig med styrelsen; hvarför nu konungen uppdrog den endast åt rådet.

Den 25 derpå följande Januari skrifver Karl till Sigismund, att legaterna för honom ej nämt det konungen redan hade skilt honom från regeringen. De hade förtegat många beskyllningar, som finnas i de bref, hvilka de i landsorterna låtit förkunna; deraf hade oenighet och uppror kommit. Konungens fader och moder hade genom hertigen ur deras högsta betryck blifvit förhulpna till Sveriges regemente. Sigismunds rättigheter hade han upprätthållit; ehuru han i konungens frånvaro fordrat en

---

4 *Fryxell*, IV: 216, efter handlingar i riksarkivet.
5 De frånvarandes af rådet och adelns biträde till Söderköpings beslut i Jönköping den 20 Januari 1596. *Registraturen*.
6 Hertig Karls punkter om han skall hålla vid styrelsen. *Registr.*

riksföreståndares makt; det vore genom konungens befallningsmän och de fullmakter dem gifvas, som arfföreningen skulle göras till intet; man visste väl det några låtit sig höra, att i Sverige aldrig blir väl, så länge konung Gustafs afföda regerar; genom sådana stämplingar hade tvedrägt förr blifvit sådd inom andra konungahus, och främmande herrskap inkalladt; det vore konungen ej mindre än riket till största skada, att så många skulle regera, då hvar tager hvad han lyster, liksom riket gåfves till sköfling. Dessutom vore allmogen att frukta: den ville ej lida de många herrar; den håller fast vid konungahuset; den besökte hertigen med sina klagomål ej mindre sedan han afsagt sig regementet än förr; han uppmanades från alla landsorter att det ej öfvergifva. Enda hjelpen vore konungens egen ankomst; emellertid hade hertigen kallat ständerna till Arboga[7]. I Oktober månad heter det i ett annat bref: »vi vele icke sticka under stol, utan rent ut hafva Eders Maj:t tillkännagifvit och varnat, att så framt regementet här i riket ej annorlunda förordnadt och skickadt blifver, då vele vi ett sådant regemente intet vara undergifne, utan bruka de medel och utvägar, som oss och fäderneslandet till lisa lända kan»[8].

Rådet hade upptagit hertigens afsägelse med tystnad. Den första röst, som deröfver lät höra sig, var Upsala universitets. — Med stor hjertans sorg, skrifva professorerna den 4 December 1596, hade de sådant förnummit, och, ehuruväl hans fursteliga nåde bättre än någon af dem kunde besinna hvad detta hade att innebära, likväl efter de voro infödde svenske män och stadde i läroembetet, kunde de ej annat än med en ödmjuk och välment påminnelse varna både hertigen och rådet för faran af en sådan söndring från det allmänna bästa.

Vi skynda till upplösningen. Riksdagen i Arboga samlades i Februari 1597, oaktadt förbud af konungen och gensägelse af rådet[9]. En enda rådsherre infann sig, den ostadige gref Axel Lejonhufvud, ömsevis Karls och Sigismunds fiende, nu för tillfället af hertigen med stora förläningar vunnen. Nästan all adel uteblef, utom den ur hertigdömet. Presterna kommo; men de förr häftigaste mot Sigismund misstänktes nu

[7] *Registr.* för 1597.
[8] Till Sigismund. Åbo den 4 Okt. *Registr.* för 1597.
[9] Hertigen hade förlagt den på marknadstiden, då en stor mängd allmoge i alla fall var samlad. Han hade förut talat vid bönderna på marknaderna i Enköping och Upsala. Dalkarlarne läto utgå sitt bref och förmanade de öfriga att komma.

vara hans anhängare. Ärkebiskop Abraham Angermannus anklagades offentligen af hertigen att ha sökt utsprida Sigismunds förbud mot Söderköpings beslut, hvilket han sjelf underskrifvit. Två år derefter blef han afsatt och dog i fängelse och elände. Schepperus, äfven fängslad, återfick sedan friheten och afled såsom kyrkoherde i Enköping. Vid riksdagen i Arboga gick våldsamt till. Karl talade; bönderna ropade ja, och att de ville försvara honom så länge deras blod var varm. De höjde yxor och klubbor mot herrarne[10]. Karl lät uppsätta och underteckna riksdagsbeslutet, som sedan kringsändes och häradsvis underskrefs i landsorterna. Det förut i Söderköping fattade bekräftades. Hvem som satte sig deremot skulle, såsom rikets fiende, med vapen kufvas, och hertigen, som på ständernas begäran återtog regeringen, skred genast till verkställigheten. De flesta af rådet lemnade nu riket, Erik Sparre först. Karl bemäktigade sig Elfsborg, Stegeborg, Kalmar, och öfvergick till Finland. Der var Klas Fleming nyligen afliden. Åbo, försvaradt af hans enka Ebba Stenbock, föll tillika med flottan i hertigens händer. Han återvände med flera ädla fångar, och ett från Sigismund anländt sändebud, Samuel Lasky, såg i Stockholm och Upsala flere, som stridt för konungens sak, gå till döden. Så var det borgerliga kriget i full låga; och hvad Sigismund i ett af sina många manifest yttrade, hade gått i fullbordan, nämligen att, med hertigens sätt att företräda konungens ställe, ständerna ej skulle veta ordet af, förr än de befunno sig i vapen mot sin laglige konung[1].

Ett af Arboga riksdagsbeslut var, att konungen genom en beskickning skulle anmodas komma in i riket. Behöfva vi väl säga att den ej afgick? — Deremot tillkännagaf konungen sjelf sin föresats att ofördröjligen återkomma till sitt fädernesland, hvarför han fordrade flottan emot sig till Danzig; för sin säkerhet vore han nödsakad medtaga främmande krigsfolk; befunnes

[10] De af ridderskapet och adeln, som i går voro på rådstugan församlade, hafva låtit falla hårda ord om oss, att vi icke borde låta bönder döma adelsmän, som skulle skett, då vi stälde fram för menigheten dem, som dragit omkring i landet att göra Söderköpings beslut om intet, hvilket de sjelfve underskrifvit. Vi hafve ej låtit någon domfälla; men Söderköpings beslut dömer dem nog, för hvilket riksens ständer alla för en och en för alla skola ansvara. Alltså hafva bönder deri så mycket att säga öfver adeln, som adeln öfver bönderna. Karl till några af adeln. Arboga den 7 Mars 1597. *Registr.*

[1] *Werwing*, I: 370. Af den vidlyftiga skriftvexlingen på båda sidor ha vi blott anfört det oundgängliga eller hvad som förr varit okändt.

allt lugnt i Sverige, skulle det genast återsändas. Hertigen beropade sig i allt på ständerna, och dessa svarade med tvänne nya riksdagsbeslut i Upsala och Vadstena [2], hvari de förbinda sig att med hvarandra uppsätta egendom och lif för de förra besluten, och hellre lida allt än tillåta, att hertigen eller någon af dem derför tillfogades våld och förföljelse, hvarjämte de i de starkaste ordalag förklara sig emot de afvikna rådsherrarne, såsom de der först velat stämpla uppror och sedan draga en främmande krigsmakt in i landet, hvarför de skulle stå till doms. Vid den utgång sakerna snart togo var dessa till en del med utmärkta egenskaper begåfvade herrars öde derigenom tillräckligen förberedt.

Sigismund, sedan han fåfängt väntat på svenska flottan, gick slutligen om bord på i beslag tagna köpmansfartyg i Danzig med omkring 5,000 man polska trupper och en lysande hofstat. Han landsteg den 30 Juli 1598 vid Kalmar, som innan kort för honom öppnade sina portar. Han sökte på allt sätt vederlägga den allmänna meningen, att han komme in i riket såsom fiende. Tyska och engelska sändebud hade på hans anhållan infunnit sig såsom medlare emellan honom och hans farbror. Sjelfva hans närvaro verkade mycket. Ett rykte var utspridt i Sverige att han blifvit död. Dalkarlarne, som redan under konung Johans tid och de liturgiska oroligheterna velat upphöja Karl på tronen, och nu äfven för honom grepo till vapen, svarade Sigismunds och rådets utskickade, att de ej trodde det konungen lefde, förr än de finge se honom [3]. De konungen följaktiga svenska rådsherrar använde allt sitt inflytande att för honom vinna sinnena. Lifland var i konungens händer; större delen af Finland likaledes, sedan Arvid Stålarm, der kunglig befälhafvare efter Fleming, återtagit Åbo. Han hotade derifrån svenska kusterna och försökte äfven med 3000 man en landstigning, men blef af hertigens flotta och Upplandsbönderna tillbakadrifven [4]. Stockholm förklarade sig för kon-

---

[2] Den 20 Febr. och den 25 Juni 1598.

[3] *Ihre*, De tumultu Dalekarlorum. — Sigismund klagar sjelf att ibland bönderna berättades, det Polackarne insändt en skomakare i riket, som vore honom mycket lik. *Werwing*, I: 399.

[4] »Kommo fördenskull några tusende Uplands bönder tillsamman, och blefvo dem tvänne *professorer* i Upsala, nämligen mäster Nils (Nicolaus Bothniensis, densamme som presiderade på Upsala möte) samt mäster Jakob Eriksson till anförare förordnade, tillika med några andra som i krigssaker mer voro öfvade, skyndandes sig så att anfalla Finnarne, sedan de först hade sig försett med proviant; och efter som

ungen; äfven större delen af krigsfolket i Göta rike, der Sigismunds ifrigaste anhängare varit ståthållare. Karls styrka var, liksom fordom Gustaf Vasas, förnämligast ur det egentliga Svea rike, Dalarne och Norrland, hans ordentliga krigsfolk ur hans hertigdöme. En månad förgick i underhandlingar utan följd. Konungen begaf sig till Stegeborg, dit hertigen med sin här den 8 September närmade sig, men omgicks af öfversten Weijer med Polackarne om natten, och befann sig på en gång om ringad och anfallen. Anföraren för de kungliga trupperna, Lifländaren Farensbach, besvor konungen, med en fiendes hufvud spetsadt på lansen, att fullfölja de vunna fördelarne. Men Sigismund, då han såg sina undersåtars blod rinna, befalte striden upphöra och lät tillsäga hertigen, att han kunde draga sig tillbaka [5]. Denna konungens mildhet gjorde ett stort in-

---

deras matsäckar merendels voro med korfvar uppfylde, blef den marschen kallad *korfvetåget*». *Werwing*, I: 387.

[5] Stridens början framställer Sigismund sjelf på annat sätt. Vi anföre utdrag ur både hans och Karls egna bref om händelsen. Konungens skrifvelse till Klas Bjelke är daterad om aftonen samma dag slaget stod (den 8 Sept.) från Stegeborg. Han säger deri: »hertigen med en trompetare låtit veta, att, emedan han intet svar fått på sina vilkor genom de tyska sändebuden (hvilket dock tvänne resor blifvit gifvet), han nu sjelf ville komma och hafva svar inom en timma. Om dess förinnan något begyntes, ville han vara ursäktad. Derpå hafver han fört allt krigsfolket af sitt läger vid Mem hit inför vårt läger i dag tideligen, förr än något af vårt folk derom visste, och hade samlat en hop bönder. Så snart som vårt folk kom ut, tog han in fördelar, begynte bruka sitt fältskytt och skärmytsla inpå våra. Hvilket ej bättre lyckades (ändock han hade all fördelen inne, och var icke heller mer än två eller tre fäniker af våra som uppehöllo skärmytseln, förty vår hele hop, både rytteri och knektar, höllo alle stilla, efter vi icke gerna såge någon blodsutgjutelse) än att han likväl miste tre hundrade man, och vi Gudi lof icke mer än sexton, förutan några få, som såre blefvo. Hvarför när han såg, att vi vore så manstarke — ändock han tillförene nogsamt hotat, att han ville drifva oss med humlestänger till sjös igen — sände han bud, att han icke begärde krig, utan hellre fred och afhandling, hvarpå vi till svar gåfve, att han skulle rycka af marken och sedan handla med oss. — Dermed ryckte han af». — »Eljest (tillägger konungen i ett bref till ärkebiskop Abraham Angermannus) hade, med Guds hjelp, den dagen blifvit hertigen och hans folk en hård dag». *Sigismunds registr.* 1598. — Karl skrifver korteligen till Joakim Skeel, Peder Stolpe och andra på skeppsflottan, dagen efter slaget: »i går, när vi ryckte in emot Stegeborg med vårt folk ej att bjuda hugg utan afhandling, då föllo heidukarne vårt fotfolk oförvarande an, derigenom dem emellan en skarp skärmytsel sig förorsakade, så att på båda sidor några blefvo, dock mest af heidukarne; men våre vore icke öfver tretio som både skamferade och slagne blefvo.

tryck, äfven på Karl sjelf, som i första ögonblicket inför sina krigsöfverstar förklarade sig villig att med hustru och barn gå ur riket, om enigheten derigenom kunde återställas. Underhandlingar öppnades å nyo, men utan framgång; och då Karls flotta emellertid anlände, höjde han sina anspråk. Konungen drog undan till Linköping. Hertigen intog Stegeborg och följde. Å båda sidor om ån Stång vid Linköping stod den 25 September 1598 Stångebro slag, i hvilket den kungliga hären, af hertigen angripen, led, med föga förlust å hans sida, ett fullkomligt nederlag. Två tusen man lågo, enligt hans egen uppgift, på platsen [6]. Sigismund hade troligen sjelf blifvit fången, om ej nu Karl beviljat stillestånd, oaktadt ett förrädiskt skott på honom lossades under underhandlingarna derom. Konungen och hertigen hade genast efter slaget ett personligt samtal. Följden blef fördraget i Linköping den 28 September, hvari stadgades nedläggande af vapnen å ömse sidor, bortsändande af det främmande krigsfolket, med undantag af konungens lifvakt, öfverlemnandet af regeringen till konungen, att föras efter hans ed, och riksdag inom fyra månader, intill hvilken tid de af hertigen förordnade embetsmän skulle vid utöfningen af sina sysslor bibehållas. Från den utlofvade förgätenheten af det framfarna undantog hertigen de fem rådsherrar, som åtföljt konungen från Polen: Gustaf och Sten Baner, Erik Sparre, Ture Bjelke och Göran Posse. Han fordrade deras utlevererande. Fåfängt sökte konungen genom gref Erik Brahe och andra utverka eftergift på detta vilkor: »eder, gref Erik», sade hertigen, »hafver jag ingen ovänskap till; ty I egen samma tro som konungen och hafven handlat efter samvetet. Men icke så de andra fem; och vill icke konungen godvilligt utlemna dem, så finnas här de männer, som nog skola hemta ut fäderneslandets fiender och förrädare midt utur konungens hop». Han pekade härvid på en mängd beväpnade bönder, som just nu kommit till hans undsättning. Herrarne blefvo utlemnade. Man hörde dem säga, att om de varit hertigen så trogne som konungen, så hade de blifvit annorlunda belönte. Dock skulle de stå till rätta för

Detta till sjöfolket, på det de ej må tro lögner, att vi för hvar man någre tusen skulle ha mist». *Hertig Karls registr.* 1598.

[6] Karl till Lasse Vestgöte från lägret i Linköping den 27 Sept. — Hade förnummit, att Uplands ryttare och Finnarne stält sig som de ville tränga igenom furstendömet ned åt landet — hoppas det blir annat ljud i skällan, när de förnimma, huru det lyckats deras medbröder här nere.

opartiska och äfven utländska domare. Konungen och hertigen skildes i Linköping. Sigismund steg om bord vid Stegeborg, blef väderdrifven till Kalmar, lemnade der polsk besättning och afseglade, ej till Stockholm, utan till Danzig. I Linköpings fördrag var stadgadt, att ständerna skulle ega rätt att sätta sig upp emot dem som det bröte. De sammanträdde i Jönköping i början af året 1599 och uppsade Sigismund tro och lydnad, likväl ännu vilkorligen. På en ny riksdag i Stockholm skedde den 24 Juli denna uppsägelse ovilkorligen, med tillägg, att om Sigismund inom sex månader ej sände sin son Wladislaus in i riket, att i den evangeliska läran till Sveriges konung uppfostras, hans ätt i evärdeliga tider skulle vara sin arfsrätt till svenska kronan förlustig. Hertigen förklarades för rikets regerande arffurste. Finnarne, om de ej underkastade sig godvilligt, skulle tvingas till lydnad; hvilken som motsatte sig detta ständernas beslut skulle straffas som förrädare.

Det var slutet på Sigismunds välde, äfven till namnet, i hans fädernerike. Sverige lärde känna honom mer såsom nitisk katolik än såsom konung. På polska tronen, som han innehade till sin död, visade han mer en enskild mans än en regents dygder. — De långvariga krig, som den nu för religionen afsatta grenen af Vasa-huset genom sina anspråk föranledde, förde svenska folket in på eröfringarnas bana, — rik på ära som på olyckor.

SJUNDE KAPITLET.

KARL IX.

Werwing berättar, att Karl före Söderköpings riksdag år 1595 haft följande dröm: hertigen tyckte, att han satt till bords i Reval, och en lifländsk adelsman Fitinghoff den äldre stälde för honom åtskilliga rätter. Och när täckena togos af faten, syntes uti ett af dem Sveriges vapen och i ett annat en hufvudskalle med många menniskoben omkring. Utaf denna sällsamma dröm vaknade hertigen med förskräckelse strax upp, och när hans kammarherre Ludbert Kauer kom litet derefter in, förtäljde han honom drömmen, hvilken denne, såsom en lärd och mycket förfaren man, månde, likmätigt de bedröfveliga händelser som härefter följde, för hertigen uttyda. — Åtskilliga andra förebud berättas på denna tid, såsom att i Stockholm regnade blod, innan Karl öfvergick till Finland, att bönderna kring Linköping sågo krigshärar slås i luften före Stångebro slag, och Ölänningarne stridande flottor spöka i Kalmar sund. — Vi anföre detta, ej såsom yttre, utan såsom inre tecken på en stor oro, hvaraf hjertat var fullt. Sedan Sverige bygdes, har det näppeligen så i sina innersta grundfästen bäfvat, som i de skakningar hvarigenom katolicismens sista lemningar utkastades och Johans hus ifrån tronen.

Sigismunds flykt störtade hans talrika anhängare i förtviflan. Gref Erik Brahe skref till Polen, att i hela verldens historia näppeligen funnes ett sådant exempel; egendomens, ärans, lifvets förlust, stegel och hjul vore det enda som konungens vänner nu hade att vänta. Sigismund svarade, att han hoppas ännu ega flere anhängare i Sverige, än de som kunde sättas på stegel och hjul; ehuruväl en stor del af de småländske och vestgötiske hofmän (ryttare) ej hade bättre förtjent genom sitt uppförande i Stångebro slag [1]. Till Karl hade han redan förut

[1] Till gref Erik den 5 Januari 1599. *Sigismunds registr.* Gref Erik Brahe försonar sig sedan med hertigen.

skrifvit, att ingen som kände förhållandet kunde undra på hans afresa. Sedan han blifvit från Stegeborg väderdrifven till Kalmar och derifrån gifvit hertigen tillkänna, att han ämnade sig till Stockholm, hade bref kommit från Polen att ett stort buller der vore nära att utbrista. Han funne sig i Polen närmare att med andra potentater öfverenskomma om affärdandet af deras sändebud vid den beramade riksdagen i Sverige; denna riksdags enda ändamål vore rättegången emellan hertigen och rådsherrarne; deras sak borde af en opartisk nämd ransakas, men konungen sjelf tillhörde, efter lagen, högsta dom i Sverige; hertigen må veta, att han ej egde dessa rådsherrar något emot lag och rätt tillfoga, ej heller att något fiendtligt företaga emot konungens slott, i synnerhet Stockholm, Kalmar, Elfsborg, ej heller förfölja konungens undersåtar, ej heller förbjuda hans bref förkunnas eller tillåta hans namn försmädas; sker annorledes, då vore omöjligt att någon förgyllning, ehuru hög och stark den påstrykes, längre kunde hålla [2]. Johan Sparre befaltes »vid sin timliga och eviga välfärd» söka hålla sig i Kalmar vintern öfver; all afhandling och dagtingan med hertigen varder honom förbjuden; ville hertigen tvinga honom med hans broders Erik Sparres och de andra rådsherrars undsägelse till lifvet, då skulle han ihågkomma sin ed och sin trohet, sitt adliga stånd och berömliga krigsmans namn; allmogen skall han behandla med foglighet (han hade tillika blifvit utnämd till ståthållare i Småland) och föreställa den, att konungen emot svenske män intet våldsamt ville företaga; såsom en fredlig konung hade han kommit, så hade han ock dragit bort igen, för att med romerska kejsaren och andra makter förhandla det som kunde lända till bägge rikenas välfärd [3]. I bref till Arvid Stålarm och Axel Kurk, sina befälhafvare i Finland, klagar Sigismund, att Karl utspridt det han förlupit riket och att Sverige nu vore utan konung; till bevis derpå hade hertigen slagit gullmynt utan någons namn och prägel; på ena sidan såge man endast orden: Sveriges rikes mynt, och på den andra namnet Jehovah i en eldstod [4]. Den sista motgången synes ha bragt Sigismund utur fattning. Hans bref och befallningar andas en lika djup som vanmäktig förbittring mot Karl, hvilken

[2] Till Karl. Warschau den 15 Dec. 1598. *Registr.*
[3] Instruktion för Johan Sparre före konungens afresa från Kalmar den 21 Okt. 1598. *Registr.*
[4] Till Arvid Eriksson och Axel Kurk. Warschau den 18 Febr. 1599. *Registr.*

han kallar den ärelöse, menedige fursten. I Finland, ännu honom undergifvet, befaller han, att några edsvurna män skulle tillsättas i alla städer och socknar för att ha uppsigt på de misstänkta; hvilken som hade gemenskap med hertigen eller hans parti, hans egendom skulle lemnas soldaterna till sköflings. Eljest sparsam på ord, nedlåter han sig nu att, i ett särskildt fall, sjelf lemna utförliga föreskrifter huru sträckbänkens plågor skola användas [5].

Han lät författa och till främmande hof utdela en häftig skrift emot Karl, hvartill Erik Sparre och andra hade lemnat innehållet [6]. Ett sjötåg företogs under Johan Gyllenstjerna från Danzig emot Elfsborg, hvarvid man räknat på ett uppror af konungens anhängare i Vestergötland. Upproret uteblef och tåget misslyckades; ehuru konungen i Danmark hade gynnat företaget. Huru vidt misstankar eller planer redan sträckt sig, synes af Sigismunds varning till Kristian IV att ej tro hertig Karls föregifvande, det konungen förehaft med *Spanien* något anslag mot Danmark och Norge [7].

Under det striden emellan Karl och Sigismund afgjordes i Göta rike, hade ej heller det öfra Sverige blifvit förskonadt från det borgerliga kriget. Man fruktade oupphörligt en landstigning af Finnarne; och det kungliga partiets plan var i sjelfva

[5] Mot partigängaren i klubbekriget Hans Hansson till Monikala, som först låtit bruka sig af hertigen, sedan erbjöd sin tjenst hos Sigismund, och slutade med att göra sig misstänkt på båda sidor. Arvid Stålarm hade fångat honom och derom underrättat Sigismund. Konungen skrifver till Stålarm och Kurk om Hans Hanssons straff, Danzig den 24 Nov. 1598: »först skall inför sittande rätt all hans förrädelige handel och stämplingar blifva honom förehållne och uppläsne, och der tagas dom på. *Derefter* (!) skall han pinas på räckebänken och med bränvin (sådant antändes på bara kroppen vid dylika tillfällen), och grant upptecknas hvad han bekänner. Näste dagen skall han utföras till den plats eder tycker likast, och der sedan stå sitt straff som en förrädare. Härom skall så beställas, att den sjunde eller åttonde dagen efter detta brefs ankomst skall vara den förrädarens sista dag i denna verlden, så framt eder är något om vår kungliga ynnest och nåde. Der rätter eder efter. Gudi befallandes». *Sigismunds registr.* 1598. -- Straffet gick likväl ej i verkställighet; och det var först på Karls befallning år 1605 som Hans Hansson till Monikala fick med lifvet plikta för sitt dubbla förräderi.

[6] Den anonyma, sällsynta skriften, till hvars författande en professor Sturcius kallades från Rostock till Danzig, är tryckt derstädes 1598 under namn af *Ausa Caroli* etc. -- Den finnes intagen i konung *Sigismunds lat. och tyska registr.* 1593--98, Litt. E.

[7] Till konungen i Danmark. Warschau den 12 Aug. 1599. *Sigismunds registr.*

verket, att desse, förenade med Uplands ryttare och understödde från hufvudstaden, skulle bringa de landskap till lydnad, som voro hertigen i synnerhet tillgifna. Utskickade från konungen och rådsherrarne genomreste landet. Då landshöfdingen Jakob Næf, en Skotte, i dessa ärenden kom till Dalarne, uppreste sig Dalkarlarne och slogo honom i hjäl. Uppträdet utmärktes af alla de ohyggligheter, som åtfölja en uppretad menighets raseri. Dalkarlarne upplifvade sitt gamla förbund med Vestmanlänningar, Gestrikar och Helsingar, plundrade, dödade med yttersta grymhet flere Sigismunds anhängare och voro redan i antågande nedåt landet för att förena sig med hertigen, då underrättelsen om Linköpings fördrag ankom. Äfven då kunde de med möda tillbakahållas, trodde ej på förlikningens varaktighet och ville gå fram, sade de, för att rensa landet från de onda rådgifvare, som allt sedan Johans tid stämplat att genom inbördes oenighet utrota den gamle konung Gustafs slägt. Man kan anse detta såsom ett uttryck af folkets tänkesätt mot många af de högre på denna tiden.

Sedan Sigismund var afviken och Linköpings fördrag dermed tillintetgjordt, utbrast en allmän förföljelse mot det kungliga partiet i riket. Fängelse, landsflykt, död blef mångas lott. Deras egendom indrogs eller sköflades. Rofgirigheten anklagade äfven oskyldiga. Man såg många nya fattiga och nya rika. Och då genom regeringens uppdragande åt hertigen den första oredan upphörde, blef hämden blott så mycket verksammare i en endes hand. Ty Karl visste ej hvad det var att efter borgerliga krig glömma och straffade sina egna fiender såsom rikets förrädare. Kalmar stad togs med storm, hvarvid man andra gången såg hertigen sjelf främst på stormstegarne. Slottet gick öfver genom hunger. Den polska och tyska besättningen gaf Karl friheten, med förbindelse att ej mer tjena mot Sverige. Men hela rikets, i synnerhet de fångna herrarnes blickar voro fästade på det öde, som väntade befälhafvaren på Kalmar Johan Sparre, rikskanslerens bror. Han var den förste af de store, som blifvit tagen med vapen i hand. Den 14 Maj lät Karl förelägga honom följande punkter att bekänna, så sant han ville inför Gud svara: hvar det förbundsbref funnes, som de otrogna råden gjort emot hans fursteliga nåde; om konungens och de otrogna rådens afsigt ej varit att fängsla, förjaga eller döda hertigen; om konungen ej lofvat både Kalmar stad och de fångna herrarne undsättning; om ej de och deras hustrur redan

för ett år sedan begärt, att konungen med krigsmakt skulle komma in i riket; om de ej haft för afsigt att tillegna sig regeringen, förbundit sig att gifva en viss skatt af hvart landskap, velat göra Sverige såsom Polen till ett valrike och lofvat konungen fri religionsöfning; om de ej åstundat och begärt så väl alla kungliga sakören af deras landbönder, som ock att de och deras underhafvande aldrig behöfde svara till häradsting, och att de sjelfve hemma på deras gårdar måtte ega dom i alla saker öfver lif och lefverne, hals och hud; om ej det varit på tal, att fröken Anna skulle bli regentinna i Sverige och Gustaf Brahe erhålla hennes hand [8]. Hvad på allt detta blifvit svaradt är obekant. Men Johan Sparre, med tvänne andra adelsmän och flere af lägre stånd, fans med bifall af de närvarande rikets råd skyldig till döden; de afrättades hufvuden uppsattes öfver stadsporten i Kalmar [9]. »Hämd, hämd, hämd inför Guds rättvisa dom!» skref den fångne rikskansleren i sitt testamente vid underrättelsen om sin broders öde. Med lika obeveklig stränghet förfor hertigen i Finland, dit han med flottan och hären öfvergick om sommaren 1599. Finnarne blefvo slagna. Viborg, Åbo intogos; hela landet bragtes till lydnad. Men tjuguåtta personer föllo i bägge dessa städer för bödelssvärdet, ibland dem den unge, ridderlige Johan Fleming, riksmarsken Klas Flemings son. Vid sitt besök i Åbo två år förut hade Karl der träffat den gamle Flip Kern, som på Johans befallning blandade giftet åt Erik XIV. Han säges med egen hand ha pryglat honom, så att blodet sprang ur näsa och mun. Nu blef Olof Gustafsson Stenbock, som för tretio år tillbaka,

---

[8] *Karls registr.* för 1599. Vid riksdagen i Linköping följande året skref Karl till ständerna, att prinsessan Anna, för sina stämplingar under många år med de otrogne rådsherrar, borde förlora sin brudskatt. — I en hans egenhändiga anteckning, hvaraf en afskrift finnes i Palmsköldska samlingarna, heter det: »och är hans (Erik Sparres) och de andres mening intet annat, än konungen skall hafva namnet och omaket och de gagnet, och de förjaga och sätta till konung så ofta dem hafver synts».

[9] Bergqvara, Sparres gård, gaf konungen åt sin naturlige son Karl Gyllenhjelm, som fört befälet i belägringen för Kalmar. Han hade förgäfves bedt för Sparrens lif och ville återgifva gården till enkan. Denna, Margareta Brahe (en syster till Erik Sparres fru), skrifver till Sigismund, att hon och hennes barn blifvit från riket förjagade. Konungen lofvar henne hjelp och hämd, så snart han åter kufvat Sverige, samt ökar för hennes barn det gamla Sparre-vapnet med ett *bestyckadt torn* till minne af Kalmars försvar. Till fru Margareta, Warschau den 28 Aug. 1599 och den 26 Sept. 1600.

såsom Eriks väktare, med ett skott krossade armen på den olycklige, men nu vid Johans död hade flytt riket, gripen i trakten af Åbo. Han ihjälsköts på Karls befallning, bunden vid ett träd, och kroppen nedsänktes i ett kärr. Katarina Månsdotter lät begrafva hans lik.

På riksdagen i Linköping den 3 Mars 1600 företogs rättegången mot de anklagade rådsherrarne, som halftannat år blifvit hållna i strängt fängelse, skilda från hustrur och barn. Anklagelsen hade efter de sista händelserna blifvit utsträckt till flere. Domstolen bestod af ett hundra femtiofem personer: — tretioåtta af rådet och den högre adeln, deribland många de anklagades slägtingar, tjugufyra af krigsbefälet till häst, alla af adel, tjugutvå af krigsbefälet till fot, tjugufyra borgare, tjugutre fogdar och lagläsare [10] samt tjugufyra bönder. Presterskapet ansåg sig ej tillständigt att döma, utan inskränkte sig till det yttrande, att den evangeliska läran i Sverige utan tvifvel hade kommit i fara, om Sigismund segrat [1]. Rättegången fördes offentligen och i närvaro af sändebud från riksföreståndarens svåger, hertig Johan Adolf af Holstein [2]. Karl befriade domarena från den trohetsed de honom svurit och uppträdde sjelf såsom anklagare mot åtta af rikets råd: Gustaf och Sten Baner (bröder), Hogenskild, Ture och Klas Bjelke (bröder), Erik Sparre, Erik Lejonhufvud, Göran Knutsson Posse till Hellekis, samt fem andra adelsmän: Karl Stenbock, Arvid Stålarm, Axel Kurk, Krister Horn och Bengt Falk, fordom kungliga befälhafvare i Finland och annorstädes. Anklagelsepunkterna upplästes af Erik Göransson Tegel, en son af den beryktade Göran Persson, och sedermera konungarne Gustaf I:s och Erik XIV:s historieskrifvare. Man begynte med de bekanta tillvitelserna ifrån konung Johans tid, i afseende på hvilka den förut ingångna förlikningen nu förklarades för ogiltig, emedan herrarne fortfarit i sitt brottsliga förfarande, brutit de med hertigen ingångna förbindelser och ständernas beslut i Söderköping, stått hertigen efter välfärd, ära och lif samt slutligen fört främmande krigshär mot fäderneslandet. Deras enskilda bref till hustrur och anhöriga nytjades ibland bevisen. Det oaktadt fans intet skäl emot Hogenskild Bjelke, ehuru hertigen svor vid himmel

---

[10] Så kallades den som gjorde häradshöfdingesysslan, under det den adlige innehafvaren af embetet drog inkomsterna.

[1] Se detta yttrande i bilagorna till *Konung Karls Rimkrönika*, s. 346.

[2] Ett danskt sändebud hade velat infinna sig, men blef tillbakavisadt.

och jord, »att den gamle räfven vore rätta orsaken till allt»[3]. Hans högst häftiga uttryck mot de anklagade beledsagades med sorl och bifall af denna talrika menighet, som vanligen besökte Karls riksdagar och gaf honom namn af *bondekonungen*. Klas Bjelke, Erik Lejonhufvud, Göran Posse och Krister Horn föllo på knä för hertigen, erkände sig skyldiga, begärde och erhöllo nåd. De öfriga rådsherrar sade sig här blott se parter, ej domare, och inlade protest. Den besvarades af hertigen och blef förkastad. De i rätten sittande embetsmännen, krigsbefälet, fogdar och lagläsare aflemnade först sitt betänkande[4] angående de anklagade. Det var till döden, antogs af de ofrälse stånden och blef gällande emot adelns lindrigare mening. Det enda, hvari ständerna ej fogade sig efter hertigen, var att de nekade domen uppsättas i hans kansli[5]. Den afkunnades den 17 Mars, och ständerna förpligta sig i riksdagsbeslutet att försvara den mot hela verlden. Hvarken biskoparnes förböner[6] eller de anklagades nära slägtskap med konungahuset, eller deras makars och två och tjugu närvarande barns knäfall och tårar kunde verka någon förändring. Karl afreste från Linköping och gaf befallning om domens verkställande. Den 20 Mars år 1600 afrättades med svärd på Linköpings torg Gustaf Baner, Erik Sparre, Sten Baner och Ture Bjelke. Deras uppförande i de sista stunderna gjorde ett djupt intryck. De talade till folket, bedyrade sin oskuld och gingo alla, i synnerhet de tre sistnämde, döden lugnt till mötes. Efter dem led Bengt Falk, än sextioårig krigsman, äfven dödsstraffet. Han var katolik. De öfriga fångarne hade (utom den giktbrutne Hogenskild Bjelke) också blifvit utförda och måste se sina vänners blod rinna. De benådades alla till lifvet och återbragtes i fängelset. Dock hvilade ej dermed förföljelsen. Den modige Arvid Stålarm, redan tvänne gånger dömd till döden, och som i Linköping

[3] Berättelse om den dom, som i konung Karl IX:s tid af en del af allmogen och meste parten af ständerna fäld blef. Palmsköldska samlingarna: *Acta ad historiam Caroli IX*, T. II.

[4] Krigsbefälets, fogdars och lagläsares ringa, ödmjuka och underdåniga betänkande. *Ibid.*

[5] Hvad som begäres af ständerna, att i hertigens kansli måtte uppsättas ingången till domen och svar på de skäl, hvarmed riksråden exciperat forum, kan ej ske, och vore hans fursteliga nåde förnär, liksom ständerna ej sjelfva visste försvara hvad de med godt och fritt samvete gjort. Den 12 Mars 1600. *Registratur.*

[6] Kristina Baners skrifvelse till sin syster om deras fader riksmarsken Gustaf Baners bedröfveliga öden. *Bilagor till Karls Rimkrönika*, s. 359.

på sitt skämtande vis säges ha yttrat: »de salige herrar riksråd lära väl nu undra, hvart jag tagit vägen, efter jag ej kommit efter dem till himmelriket», erhöll väl på finska adelns förbön år 1602 friheten och sedermera äfven ett befäl i Lifland; men blef, efter den olyckliga stormen för Wittensten år 1604, följande året å nyo anklagad och dömd, än en gång utförd att lida dödsstraffet och än en gång återförd i fängelset, der han ock dog. Vid riksdagen år 1605, tillhopakallad i anledning af en sammansvärjning [7] mot hertigen, blef den gamle sjuke Hogenskild Bjelke äfven å nyo ställd för ständernas domstol och fäld för yttranden, som förrådde ett djupt hat mot Karl och hans hus, till döden. Han utbars sittande på en stol till afrättsplatsen, och det afhuggna hufvudet, som hans kammartjenare fåfängt sökte rädda från misshandling, blef uppsatt öfver söderport i Stockholm. Efter att ha sett tvänne bröder falla för bödelssvärdet och sjelf lidit ett långvarigt fängelse, gick den tredje brodren Klas Bjelke, förr den rikaste man i Sverige på sin tid, med hustru och barn och tre brorsöner i landsflykt. Samma öde, att nödgas fly sitt fädernesland, träffade grefvarne Axel Lejonhufvud och Erik Brahe, som sjelfve sutit i blodsdomstolen i Linköping, den senares bror Gustaf Brahe [8], fem Stenbockar, fyra Sparrar, sex Gyllenstjernor, sju Possar, tvänne Ribbingar, två Bondar, två Flemingar, en Torstenson, en Horn [9]. Andra medlemmar af de gamla slägterna sågo i

[7] »Ett ohörligt förräderi af Hogenskild Bjelke, hans bror Klas, Krister Klasson (Horn) och andre flere af adel, prester, borgare och bönder, har blifvit uppenbaradt, som ej allenast kommit de upländske ryttare dertill (desse voro af ålder Sigismund tillgifne), att de haft i sinnet skjuta oss i hjäl och gå öfver till fienden den tid vi voro i Lifland, utan ock traktat efter huru vi skulle med hustru och barn falla i fiendehänder, och är intet tvifvel, att månge finnas här i riket, som af samma förräderi äre delaktige, så, efter oss är omöjeligt att på sådant sätt vedertaga någon regering eller låta oss till konung kröna, utan ville hellre bo bland björnar och ulfvar och taga vår föda hvar vi kunne, än bland ett folk, som hvarken aktar ed eller tro, derför måste vi ehuru nödigt, sammankalla er till riksdag. Och efter vi intet annat hafve att med eder handla om än nämde förräderi, så behöfven I ej frukta någon ny pålaga mer än hvad i Norrköping beviljades (nämligen året förut 1604)». Karls riksdagskallelse den 8 Mars 1605. *Registr.*

[8] Söner af riksdrotsen Peder Brahe, som i konung Johans onåd dog år 1590. Tvänne andra hans söner, Magnus och Abraham, höllo med hertigen.

[9] *Hertig Karls slagtarebänk* – den mest beryktade af de många hätska skrifterna mot Karl — tryckt 1617, men ganska sällsynt. Författaren var Göran Nilsson Posse till Sjögerås.

Karls sak fäderneslandets, eller sökte och njöto hans skydd. År 1604 förklarades all de utvandrades egendom förbruten under kronan, om de ej instälde sig att svara för rätta. Och alldenstund — heter det i detta riksdagsbeslut — barnen snart glömma sina föräldrars förseelser, om de ej hafva en dagelig erinring, alltså skall, utan synnerlig nåd, ingen af de dömde herrars söner någonsin kunna sitta i rikets råd eller andra höga embeten; alla barn af dem, som i framtiden åter stämpla att förvandla Sveriges rike till ett valrike, skola, om de äro till den ålder komne, att de kunna ega kunskap om föräldrarnes förehafvande, lika med dem straffas såsom förrädare; uppenbara de föräldrarnes brott, skola de njuta deras egendom till godo. Olyckliga minnen af borgerlig tvedrägt, som söndrade son från fader och satte broder mot broder!

Vid riksdagen i Linköping år 1600 tillbjödo de ofrälse stånden och krigsbefälet hertigen kronan. Adeln inskränkte sig till anhållan, att han ville fortfara med regeringen. Derför innehåller äfven riksdagsbeslutet tvänne meningar, den första, att ännu lemna Sigismund fem månaders tid att på de förr nämda vilkor insända sin son; den andra, att genast skilja hela Johan III:s ätt från tronen, nämligen ej endast Sigismund och hans efterkommande, utan ock hans yngre bror Johan, nu ett barn af elfva år, åt hvilken Östergötland blifvit försäkradt till hertigdöme. Såsom skäl till dennes uteslutande anföres hans ungdom, då riket fordrade en mogen regent, och den hämd han å sin broders vägnar framdeles kunde finna sig befogad att utöfva. Ständerna förklara, att de bevekt hertigen till den senare meningen, men sjelf förklarade han sig gilla den förra.

I bref till drottning Elisabeth i England yttrar Karl, att ständerna tillbjudit honom kronan och dervid förblifvit, ehuru han, emedan den med rätta tillhörde den unge hertig Johan, afslagit den [10]; dock ville han taga deras begäran i ytterligare betänkande. Från både England och Frankrike emottog Karl sändebud. Elisabeth, hvars förbund han sökte 1599, förklarade hans sak för rättvis och lofvade sin bemedling i stridigheterna med Danmark. Karl beklagade vid hennes död förlusten af en gammal vän och yttrade den största vördnad för hennes minne. Henrik IV sökte för prins Henrik af Rohan svenska prinsessan Katarinas hand, och Karls nekande svar å sin dotters vägnar

[10] Ad reginam Angliæ den 28 Maj 1601. — Ad Robertum Cecil et senatores Angliæ s. d. *Registr.* för 1601.

störde ej det goda förhållandet[1]. Året derefter beställer Henrik kanoner och kulor från Sverige[2] och erbjuder sin bemedling i de polska angelägenheterna. Från Linköping hade ständerna sändt en ny, likväl i Karls tanke ej tillräckligt afgörande, uppsägelseskrift till Sigismund, som i stället för svar lät kasta budbäraren i fängelse, afträdde svenska Estland till Polen och på riksdagarne i Warschau 1600 och 1601 erhöll polska ständernas löfte om understöd i kriget mot Sverige. Karl, öfvertygad att hvarje dröjsmål på den bana han beträdt var ett steg tillbaka, beslöt att söka sin fiende. Sedan han på riksdagen i Linköping utverkat, att hvarje landskap hädanefter skulle hålla ett visst antal ryttare och knektar, öfvergick han om sommaren år 1600 med en ansenlig här till Lifland. Han medförde sin gemål och den unge Gustaf Adolf, anbefallande dem åt ständerna, i fall honom sjelf något dödligt vidkomme. Lifland befans illa försvaradt; Polackarne voro hatade. Reval med Estland förklarade sig genast för Karl. Inom sex månader blefvo alla lifländska fästningar Polackarne fråntagna, utom Kockenhusen och Dünamünde, och Karl, förstärkt genom manskap från Tyskland under gref Johans af Nassau befäl, belägrade sjelf Riga. Oenighet med grefven, som innan kort lemnade svenska tjensten, och brist på sold för krigsfolket föranledde ett återtåg. Karls framgång hade framkallat stora rustningar i Polen. Om hösten år 1601 ryckte en polsk här, vid hvilken Sigismund sjelf befann sig, in i Lifland. Han återvände likväl snart, lemnande hela befälet åt storkansleren Zamoisky. »Vår konung är ingen krigare och kan ej tåla mödor och besvär», sade den gamle tappre Zamoisky till *Karl Karlsson Gyllenhjelm,* som vid intagandet af Wolmar tillika med den unge *Jakob De la Gardie* föll i fiendens händer. Den förre var Karls naturlige son. Försvaret af Wolmar hade väckt fiendens beundran, men gjorde ej den stränge fadren till fyllest. »Vi hafve bekommit ditt bref, Karl Karlsson, — skrifver han — och ändock vi ej borde oss om din förlossning något bekymra, efter du icke hafver hållit dig bättre; dock likväl efter vi förnimme af din utskickade, att du hafver stått en storm eller två ut,

---

[1] Responsum &c. Nycopiæ 14 Maji 1602. Hertigen vill rådföra sig med sina slägtingar i Tyskland. Prinsessan svarar sjelf i ett latinskt bref, skjuter saken till sin fader och skickar sobelskinn såsom gengåfva för de föräringar hon erhållit. *Registr.*

[2] Beställning genom Andreas de la Fromentir. Karl svarar Henrik IV den 28 Nov. 1602, att måttet ej blifvit uppgifvet. *Registr.*

så vele vi hvad som skedt är tillräkna din ungdom. Du skall för den skull låta anhålla om din förlossning hos kansleren och begära att veta mot hvilken af dem, som i vårt våld äre, du kan blifva utvexlad, så vele vi den förordning göra, att du skall komma på fri fot igen»[3]. — Denna frihetens dag skulle sent uppgå. Sigismunds förbittring hade här funnit ett föremål. Karl Karlsson Gyllenhjelm tillbragte tolf år i fängelse. och af dem sex och ett halft i kedjor. — I Lifland gingo nästan alla Svenskarnes fördelar åter förlorade, under det kriget utbredde det rysligaste elände i landet. Den polske fältherren syntes ej obenägen för freden. Hade ej hertigen angripit Lifland, sade han till de svenska fångarne, aldrig hade Polen sadlat en häst mot Sverige[4]. Dessa anbud och beskyllningar förde blott till en häftig skriftvexling, under hvilken Zamoisky slutligen bjöd ut Karl till envig, och Karl svarade, att han blott förtjente mötas med käppen. Ej en gång ett stillestånd kunde afslutas, då de fordrade vilkoren skulle gjort Polackarne till hela Liflands herrar.

Karl hade med sin gemål och son öfvergått till Åbo och tog der i början af året 1602 trohetsförsäkran af adeln i Finland, »hvarest — säger han — han funnit fast större oordning än som någorstädes i riket». Finland, der Sigismunds ståthållare längst herskat, erbjöd redan bevis på hvad de mäktige under en frånvarande konung kunnat tillåta sig. Allmogen var sänkt i det djupaste elände och hade förnämligast fått draga krigets bördor, under det adeln slagit under sig allmogens skattehemman och behandlade sina landbönder nästan som den lifländske adelsmannen sina lifegna. Emellan adelns bönder i Sverige och Finland vore det en stor åtskilnad — svarades det Karl såsom skäl hvarför de senare borde undantagas från skjutsfärder — emedan adelns landbönder i Sverige till sina hästar och dragare voro sjelfve egande, deremot sådana landbönder i Finland vore till alls intet egande, utan allt det som landgodsen behöfde till bruk i åker, äng och utsäde, det måste deras husbönder af adeln sjelfve tillsätta, så framt de eljest ville af deras gods någon nytta förvänta[5]. Karl hade redan år 1600 i Sverige förbjudit adeln att frikalla sina bönder från allmänneligen beviljad hjelp till riket, att af sina förläningar

[3] Svar på Karl Karlssons skrifvelse, Åbo den 20 Januari 1602. Palmsköldska samlingarna, *Acta ad histor. Caroli IX*, T. II.
[4] *Werwing*, II: 51.
[5] *Werwing*, II: 67.

utkräfva mer än lagen medgaf eller göra något intrång på skatteböndernas rättigheter [6]. Han förordnade nu, »efter adeln i Finland ej kunde ha större privilegier än den i Sverige», att i all hjelp, gärd eller utskrifning finska adelns bönder skulle utgöra hälften mot skattebönderna och äfven deltaga i lagmans- och häradshöfdingeräntan samt tionden. Denna hade hittills i Finland blifvit utgjord efter behag. Den ordnades nu med påbud, att två tredjedelar deraf, i Finland såsom i Sverige, skulle utgå till kronan. Fogdarnes godtycke vid uppbörden inskränktes [7]. Han återvände hem på en väg, som före honom ingen svensk regent farit, norr om Bottniska viken, vid hvars stränder han då utsåg bygnadsplatser för nya städer.

Karl, i sjelfva verket redan länge regerande, var det efter Sigismunds flykt ensam. Kunde en regering endast, hvad man kallar, faktiskt grundas, så var ingen bättre förberedd. Historien visar likväl, att rättsförhållanden för folken äro ännu vigtigare än för den enskilde. Sällsynta äro exemplen att ej en brytning i sådana lemnat efter sig långvariga följder. Sigismund hade blifvit förklarad kronan förlustig. Huru länge dröjde likväl Karl att upptaga denna öfvergifna, honom så ofta erbjudna krona? Man har kallat hans betänkligheter skrymteri; och om afseende på verldens dom förtjenar detta namn, så neka vi ej att han skytt den. Ytligt dömer honom dock den, som öfverser striden inom honom sjelf. Ingen har haft högre begrepp om den lagliga konungamaktens helgd. Det bevisa bäst hans egenhändiga anteckningar i Sveriges historia, hvilkas hufvudtanke är, att Svenskarne oftast kommit sina konungars och derigenom sin egen olycka åstad [8]. I allmänhet förebrår han dem ostadighet, opålitlighet, afund, brist på borgerligt mod och dygd. »Deras art är — säger han — att falla alle öfver en, så att när någon kommer i förtryck, det vare sig antingen att han det förtjenar, eller att honom sker öfvervåld och orätt, då är ingen som kan, törs eller vill hjelpa, utan sticka sig alle hvar i skrubb och vrå och hjelpa att förderfva hvarandra». Man

[6] Mandat mot allmogens förtryck. Linköping den 28 Februari 1600.

[7] Beslut i Björneborg den 9 Febr. 1602. Mot dessa finska fogdars underslef ifrade Karl äfven sedermera. »Bruke vi mera dem och andre sådane tjufvar, så må alle tusen djeflar bruka dem», skrifver han till kammarråden i Finland den 20 Sept. 1607. Af hans förbud i Sverige ser man, att fogdetjensterna gingo i köp.

[8] Konung Karl IX:s svenska krönika med dess egen hand extraherad ur ärkebiskop Laurentii Petri krönika. Palmsköldska samlingarna, *Acta ad hist. reg. Caroli IX*, T. I. — Omdömena äro konungens egna.

skulle kanhända ej tro, att den, som sjelf skrämde rådet med Engelbrekts namn, kallar denne »en rätt upprorisk sälle». Så förhåller det sig likväl. Karl skulle hafva sagt med den af honom beundrade Elisabeth af England: »hvem som antastar en furstes spira griper en eldbrand, som måste förstöra honom; det gifves för honom ingen nåd»[9]. Derför yttrade han för tretio år tillbaka till Johan i början af deras strider: »jag anklagas att ha förgripit mig på konungens öghet och regale, för hvilket historien visar att hvarken bröder skonat hvarandra eller föräldrar sina egna barn». Med dessa tänkesätt hade han det ödet att uppträda mot tvänne bröder och en brorson till strid: en strid, i hvilken det ej blott var fråga om hvem skulle föra Sveriges spira, utan om den skulle finnas i Gustavianska huset eller brytas sönder. Den gemensamma ansvarigheten, som Gustaf för sitt verk ålagt sina söner, blef derför egentligen Karls politiska religion. Han har under hela sin lefnad — *emot* sin egen slägt, men i grunden *för* densamma — stridt om svenska kronan; och han har sjelf af denna motsägelses strid blifvit söndersliten. Med ena handen bekämpande Sigismund och alla de faror, hvarmed dennes välde hotade fäderneslandet, har han med den andra oblidkeligt och i det ädlaste blod qväft de faktioner, som vågat lägra sig kring Gustaf Vasas tron. Man finner ej, att han i detta afseende någonsin tviflat om sin goda rätt, eller att han ett ögonblick ångrat hvad efterverlden lägger honom mest till last. Deremot finner man å en annan sida så mycket större tvekan, hvilken på det nogaste sammanhänger med hans politiska tro. Såsom Gustafs son och i följd af hela sin belägenhet kunde han ej misskänna värdet af en genom folkets röst förlänad makt. Men på denna samma röst grundade hela hans slägt sin arfsrätt. Emot Sigismund, genom sin religion affälling från stamfadrens testamente, lät Karl ständernas försäkringar gälla. Men det fans ett barn, hvars svaga arm sträckt emellan honom och tronen synes ha gjort honom större bekymmer. Hertig Johan, Sigismunds halfbror, var, med oförverkade anspråk enligt arfföreningen, ostridigt närmaste arfvingen till riket. Detta barns lif har ej blott varit heligt för en eljest djupt blodad hand; Karl har emot det uppfylt alla en nära anförvandts pligter. Han tvekar ännu, om

[9] Elisabeth till franska gesandten Beaumont i anledning af hertigens af Biron förräderi mot Henrik IV. *Raumer*, Gesch. Europas seit dem Ende des funfzehnten Jahrhunderts, II: 607. Ett verk som ändtligen gör den stora Elisabeth full rättvisa.

den unge prinsens afsägelse af sina anspråk, gjord vid femton års ålder, är giltig. Han slutar med att i sitt eget testamente erkänna Johans bättre rätt, »med mindre riksens ständer ingalunda vilja ifrån de beslut, som gjorde äro, afträda». I följd deraf var ock Sverige vid Karls död utan konung; och fick den först i Gustaf Adolf genom ett nytt ständernas val.

I en sådan belägenhet har Karl ej framgått ett steg utan med rikets ständer. Denna sammanvaro var ingalunda särdeles behaglig; ty han plågade ständerna oupphörligt med riksdagar för att alltid låta säga sig detsamma. Rundt omkring hopade sig farorna på ett genom borgerlig oro redan så djupt skakadt land. Striden med Sigismund blef allt mer vidtutseende. Med Danmark och Ryssland vaknade åter gamla tvister, som med bägge skulle leda till nya krig. Karl har mött alla faror med en verksamhet och ett mod, som ej kände några gränser, men också med en växande förbittring; och det slag, för hvilket han dukade under, kom slutligen ur hans egen själ.

Vid sin hemkomst från Lifland sammankallade han ständerna i Stockholm om sommaren år 1602 och lemnade dem om de utrikes ärendena följande betänkande: »de svenske hafva tre grannar, de danske, de polske och Ryssen. Med de danske kunna de lefva i fred, om de till dem afstå de tre kronor, som är Sveriges rätta vapen, och hvad Sverige af ålder haft i Lappmarken, dertill låta dem få fri handel vid alla bergslager i riket, såsom landets barn, och sedan aldrig tala på den orätt Danmark gjort Sverige i mångahanda måtto sedan den stettinska freden. Med de Poler kunna de strax komma till fred på åtta år, om de vilja gifva dem Pernau och Dorpt igen och lemna hufvudsaken oafgjord. Man må betänka hvad Sveriges krona kan vinna derpå. Med Ryssen kunna vi hafva god vänskap, så framt vi vilja gifva honom Narva och Reval och framdeles Viborg med; och dermed håller han freden så länge han vill» [10]. Ett allmänt missnöje hade denna gången mött hertigen.

---

[10] Karls betänkande till ständerna huru de svenske kunna bekomma fred, Stockholm den 15 Juni 1602. — Till storfursten Boris Godunow skrifver Karl, Åbo den 17 Dec. 1601, att då storfursten ännu alltid talar om de lifländska städer, han ej måtte ha förstått Karls latinska skrifvelse. »Derför kunne vi intet annat döma, än att du ingen god tolk hafver haft, som samma bref hafver rätt uttolkat. Och för den skull vilje vi nu skrifva dig till på svenska, som är vårt modersmål, ändock vi kunne väl flere tungomål. Den evigvarande freden är ej gjord emellan konung Sigismund och Feodor Iwanowitz, utan emellan Ryssland och Sverige. De städer, som vår broder konung Johan vann i

Tanken om det lifländska krigets onödighet hade gjort sig gällande i landet och underhölls af hemkomna knektar och ryttare. Hemliga utskickade från de svenska landsflyktige utspridde Sigismunds manifest. Den förra sommarens ovanliga väta och köld hade förstört skörden; 1602 var äfven ett hårdt år. Folk stupade af hunger på gatorna i Stockholm under ständernas sammankomst [1]. Pesten härjade i Finland och äfven i Sverige. Karl sökte afhjelpa nöden genom spanmålsutdelning af sina egna förråd; men han hade att fordra nya uppoffringar, och anbudet af kronan, utan medel att föra regeringen, blef derför af honom föga vänligt besvaradt; särdeles som i fråga om konungaförsäkran åtskilliga betänkligheter, hvilka visade misstroende, blifvit framkastade. De måtte se sig om efter en annan — skrifver han till ständerna den 15 Juni 1602 — som bättre kunde förestå riket, konungen i Polen, hvilken de ännu ej uppsagt sin ed, och med hvilken en part hemligen hålla, eller hans son, såsom förr varit begärdt, eller hertig Johan; för honom sjelf och hans efterkommande blefve med Guds hjelp någon råd. — Riksdagsbeslutet blef efter hans önskan, och ny

---

Lifland, äro ej tagne från Iwan Wasiliewitz, utan denne hade orätt tagit dem från den romerske kejsaren; och när han talar derpå, vilje vi tillbörligen svara. Hade du, i stället att göra fred med Polen, gripit Polackarne an på den ena sidan, såsom vi på den andra, eftersom dine sändebud i Stockholm oss tillkännagåfvo, så hade hvar fått en ny kjortel och du ej behöft begära något af oss eller någon annan. — Våre sändebud till dig senast blefvo hållne såsom fångar och finge ej se ut genom fönstren, än mindre gå på gatan». *Registratur*.

[1] Hans fursteliga nåde hafver förnummit, att i Upsala hospital äro sju personer döde af hunger, och dö alle dagar flere, och här på gatorna finnes alla dagar folk, som af hunger dödt blifvit. Med sådan ömkelig händelse borde presterskapet hafva inseende och fråga efter hvar de fattiges inkomst och ränta är tagen vägen, samt hålla sysslomännen att göra reda och räkenskap. Till klerkeriet, Stockholm den 10 Juni 1602. — Missväxt och oväder hafver mångestädes varit i några år. — I Upland och andra landsorter går ej afraden ut för bondens oförmögenhet. Denna ökas derigenom, att han ej kan beså sitt hemman, hvarför herremän så med honom till hälften och taga hälften af skörden, men gifva kronan intet. Bref af den 7 Jan. och 3 Febr. 1603. *Registr.* Bref till allmogen i Upland den 1 April s. å. om undsättning af hertigens spanmål, på det de må se, att han låter sig vårda om dem som sig sjelf, lika som han ock för deras bästa har sitt lif ospardt mot rikets fiender. *Registr.* Dessa bägge årens nöd sträckte sig på ett förskräckligt sätt äfven till Ryssland. Om våren 1601 regnade i tio veckor oupphörligt, derefter frös den 15 Aug. all säd och frukt bort. På två år och 4 månader voro endast de antecknade begrafna liken 127,000 i Moskwa. *Karamsin.*

hjelp beviljades till krigets fortsättning. Deremot visade Karl ständerna den villfarighet att med deras samtycke välja sitt råd, sedan nu det gamla rådets medlemmar för det mesta afgått. Tolf herrar, af hvilka de fem äldste, såsom drots, marsk, amiral, kansler och skattmästare, skulle innehafva rikets högsta embeten, kallades i den nya rådkammaren, som från denna tid blef *beständig*, i stället att rådet förut varit spridt i landsorterna. Karl ville äfven inkalla sex Lifländare i svenska rådet. Förslaget mötte motstånd och måste öfvergifvas [2]. De nya rådsherrarne svuro redan att blifva hans fursteliga nåde, dess älskeliga husfru samt manliga *arfvingar* hulde och trogne. De skulle styrka, att allt hvad fursten tillsagt undersåtarne och undersåtarne fursten måtte å båda sidor obrottsligen hållas. Det sista var ur den gamla rådseden. Huru olika tydningar denna tillät i afseende på rådets makt, skulle ännu visa sig under denna regering [3].

En af de förnämsta orsakerna till missnöjet var Karls förhållande till de andlige, som begynte blifva ovänligt och fortfor att vara det under det återstående af hans regering. Reformationens fullbordare i Sverige ansågs ej vara renlärig lutheran. Vi ha redan omtalat de misstankar, som i detta afseende mot Karl yttrades vid Upsala möte. — Vid Linköpings riksdag år 1600 blef en af honom föreslagen handbok för gudstjensten af presterskapet förkastad [4]. Karl ansåg sig ej derigenom hindrad att införa en ny kyrkoordning i sitt eget hof [5]. Den befans smaka af calvinismen, och ärkebiskop Olaus Martini skref mot dess villfarelser, hvaribland äfven räknas att kättare skola få kristlig begrafning. År 1601 lät Karl enskildt, likväl utan sitt namn, utgifva en samling af svenska psalmer [6]. Han har

---

[2] Efter ständerna finna betänkeligt att hafva de lifländske i rådet med sig, så kunna de väl blifva af med dem. Danskar, Ryssar och Poler skola gerna vedertaga dem, så framt de varda dem tillbudne. Karl till ständerna den 15 Juni 1602. *Registr.*

[3] Riksens råds ed den 23 Aug. 1602. *Registr.*

[4] »Vi hafvom slätt intet betänkande henne till att annamma någon tid». Presterskapets exception om handboken den 20 Mars 1600. Palmsköldska saml., *Acta ad historiam Caroli IX*, T. II.

[5] »Kristelig ordning och sätt, huruledes hållas skall uti den högborne furstes och herres herr Karls med Guds nåde, Sveriges rikes regerande arffurstes &c. hofförsamling vid gudstjensten». Stockholm 1602.

[6] *Någhra nyttigha Andelighe Loffsånger och wijsor*, Stockholm 1601. Jfr *Sundel*, Afhandling om de böcker och skrifter, tryckte och otryckte, som i Sverige blifvit författade af kunglige personer. *Vitterh. Historie- och Ant. Akadem:s Handlingar*, del 9. Karls andliga sånger finnas i

sjelf författat och i egen handskrift efter sig lemnat flera båd svenska och tyska andliga sånger, äfvensom böner, hvaribland den för regerande personer ej gör honom minst heder[7]. Derp följde 1604 en af honom sjelf redan 1593 skrifven katekes[8] Att han dervid följde den heidelbergska reformerta katekese väckte nya stridigheter, hvilka ej heller uteblefvo vid hans för sök att införa en förbättrad bibelöfversättning. Han har sje uppträdt till sitt försvar och med sin ärkebiskop vexlat strid skrifter, i hvilka konungen ingalunda är den som i lärdom oc skarpsinnighet befinnes underlägsen[9]. Karl drifver förnämliga i dessa skrifter först: att endast den heliga skrift vore rätt snöre för läran, hvarför han sträfvade emot att denna skull fästas vid augsburgiska bekännelsen, och ännu mer att Upsal mötes beslut skulle bli en ny lag för kyrkan: »vi kunne oc vilje ej tillåta — skrifver han till rådet om presterna — at deras Upsala concilium göres till ett nytt symbolum, då de intet annat förhandlades än hvad den augsburgiska konfessio nen, grundad på de profetiska och apostoliska skrifter, inne håller. Vi vilje ej dermed stöta oss med våre förvandter Tyskland». Det påstås, att Karls resor dit och första giftermå i pfaltziska huset gjort honom böjd för den reformerta be kännelsen. För det andra yrkade han, att sakramenten blot voro bekräftande nådetecken, ej i sig sjelfva meddelande syn dernas förlåtelse, hvarför han ock ifrade mot, att nattvarden skulle anses nödvändig till Guds nåd i dödsstunden, hvilke förorsakade mångens oro och qval, som ej deraf kunde blifv delaktig. Han ville ock, att syndaförlåtelsen af presten endas på följande sätt skulle förkunnas: »i kraft af den makt Kristu

afskrift uti Palmsköldska samlingarna, deribland äfven en på tyska a hans första gemål.

[7] l. c. *Acta ad historiam reg. Caroli IX*, T. II, s. 105.

[8] »Catechismus heller rätt christelig kännedom om våre christelige tro nödtorfteligeste artikler, hufvudpunkter och stycker, af den Helig Skrifts rätta grund och förstånd sammandragen för thee enfallig christne». Stockholm 1604.

[9] Karl hade år 1604 på trycket utgifvit: »Några synnerlige bevis ut dragne af de gamle kyrkones lärare samt doktor Luthers och Melan chtons egne skrifter, så ock af den Hel. Skrift, om den personlige för ening, som är uti de tvänne naturer i vår herre Jesu Christo, desslike om altarens sakrament» m. m. Ärkebiskopen lät deremot utgå en skrift »Bevis att de sententier m. m. om naturernas förening i Christo inga lunda stadfästa de Calvinisters mening om Christi person och den hel nattvard». Derpå svarade Karl år 1606 med den bok, hvarur utdragen i texten äro anförda.

gifvit sin församling, och till följd af din syndabekännelse, förkunnar jag dig på Guds vägnar, *hvilken allena förlåter synder*, dina synders förlåtelse och Guds nåd». För det tredje försvarade han förnuftets och filosofiens bruk i gudaläran. I »Stormäktigste furstes och herres herr Karls &c. svar uppå den bevisbok som M. Olof, ärkebiskop i Upsala, samt med några flere af biskoparne och presterskapet låtit utgå» m. m. visar han af skriftens ord menniskans pligt och rättighet i detta afseende. »Kristus säger: ransaker skrifterna; item konung David i den 32 psalmen: varer icke såsom hästar och mular, som intet förstånd hafva; item Coloss. 3: låter Guds ord rikeliga bo uti eder med all visdom. — Så lärer ock den heliga skrift annorstädes 1 Timot. 3, att en predikant skall vara beqväm att lära. Huru skall han det vara, med mindre han är med förnuft och visdom begåfvad? — Man ser ock uti den heliga skrift, synnerligen i psalmerna och S. Pauli epistlar, huru herrligen både definitiones, divisiones, syllogismi och methodus blifva brukade. — Derför berömmer Augustinus (lib. I, contra Crescentium) apostelen Paulum härutinnan; — ja han säger ock, att Kristus hafver brukat förnuftets konst i sine disputationibus. — Hafva nu alle desse brukat förnuftet uti gudomeliga saker, så måge ock vi väl det bruka, så vidt förnuftet i gudomeliga saker räcker och i Guds ord är uppenbaradt. Och hjelper intet, att ärkebiskopen denne instantien vill framsätta och säga, att Guds sanna kännedom kommer *coelitus*, af himmelen, derför kan man den intet bekomma med någon flit eller konst. Härtill vi svare, att *subordinata* icke sträfve emot hvarannan. Det är sant, att skriften och Guds kännedom kommer af himmelen; men man skall derhos märka, att detta förstånd och denna Guds kännedom gifs menniskan antingen *immediate*, utan något medel, eller ock *mediate*, med medel. *Immediate* hade apostlarne Guds kännedom; men nu gifs oss Guds sanna kännedom och skriftens rätta förstånd *mediate*, och derför behöfve vi de konster, som oss föra dertill. — Häraf är till att se, att förnuftet sträfvar icke emot tron, när som det rätt brukadt varder och hafver den heliga skrift med sig. Och kan man det icke så generaliter ifrån de gudomeliga saker, som ärkebiskopen gör, utesluta».

Den som känner Karl behöfver ej tvifla, att boken hufvudsakligen är af honom sjelf. Af Gustafs lärda söner hade han de mognaste studierna. I förståndets skärpa öfverträffade han dem alla och mängden af sina samtida. Dock vilje vi ej heller

beröfva denne ärkebiskop det lof honom tillkommer. Han vågade stå upp för sin öfvertygelse emot en konung och emot Karl IX. Olaus Martini njöt ett högt anseende och var outtröttlig i sitt kall. Då han ej af andra göromål hindrades, predikade han nästan hvarje söndag i Upsala domkyrka och läste dessutom öfver bibeln för den studerande ungdomen [10]. Karl tillbragte en stor del af sin lefnad med att söka förena den lutherska och reformerta bekännelsen [1], utan att likväl gilla alla Calvini satser, t. ex. läran om det ovilkorliga nådevalet. Offentliga disputationer höllos i detta ändamål flera gånger, såsom år 1602 med hans hofpredikant Micronius och 1608 med en skotsk lärd Johan Forbes, hvilka bägge han inkallat i riket. Presterskapet fingo höra hårda saker af honom. Ärkebiskopen hade varit ibland de fullmäktige, som handlat med allmogen efter 1602 års riksdag om den då beviljade krigshjelpen, men i Vesterås stift fått ett »fast genvördigt svar». Karl skrifver honom till 1603: »orsaken vore hos presterskapet och andra skalkar, som i landet draga omkring; presterna ville i detta kriget, som dock är företaget för religionens skull, ej bedja för rikets krigsfolk, än mindre göra annan hjelp; ärkebiskopen skulle tillsäga dem att rätt undervisa folket om närvarande tids lägenhet; ty hvar de icke ville bedja för Sveriges rikes krigsfolk, så skulle de blifva satte af deras kall och embete. och intet underhåll af kronan bekomma». I ett bref följande året heter det: »emedan vi se, att edert uppsåt går allenast derpå ut att i troslärans namn hafva frustuga, jul och goda dagar, så vilje vi för vår person gifva religionen fri, förlika oss med konungen i Polen, och sätta oss hemma i samma lugn som I. Om det då synes eder rådeligt, må I sjelfve med edra prester rycka ut mot fienden». — »Vi hafva presterskapet föga att tacka — skrifver han till rådet 1604 — meste parten hafva icke längesedan affallit från augsburgiska bekännelsen. Förlåter eder ej på presternas ståndaktighet; förty hvar nöden ginge på, så hängde de kappan på båda axlarne och ginge till deras spyor igen». — Samma år lät han utgå till den menige man en förklaring om hela sitt uppförande i fråga om religionen allt sedan litur-

---

[10] *Baazius*, Invent. eccl. Sviog., p. 615.

[1] I Palmsköldska samlingarna finnes i afskrift ett konungens bref på tyska till en herr Joakim, utan år och dag, om nämda angelägenhet, hvari det heter: »es konnte leicht geschen, wenn ein christlich Concilium mochte gehalten werden, und Gottes Wort darinnen urtheilen sollte und nicht Doctor Lutter und seine Streitbücher».

giens tider och tillkännagifver, att han blifvit nödsakad låta utgå ett försvar mot ärkebiskopens beskyllningar, af hvilket hvar ärlig och förståndig kristen kunde döma, att honom skett stor orätt.

Upsala universitet, som i trosfrågorna höll med ärkebiskopen, fick nu ock dela dennes ogunst, och vresiga svar följde på mer än en lärarnes anhållan. På erinran om skolornas och akademiens bästa svarades: »ordning vore derom gjord; återstode att veta om de kunde den förbättra»; — på anhållan att få behålla sina privilegier: »mena de dem som vi med riksens råd underskrifvit, så vilje vi dem icke bestå, utan de skole gifva dem tillbaka ifrån sig, sedan vilje vi gifva dem sådana friheter som andre evangeliske akademier, dock efter detta lands lägenhet»; — på begäran att få en latinsk boktryckare: »den de hafva, som trycker svenska och tyska, kan ock trycka deras latin»; — på underställning, att de professorer, som hvarken hafva prebendepastorat eller hemman på landet sig anslagna, måtte sådant bekomma: »slätt intet, utan läsemästarne skola akta sitt embete i staden och låta presterna akta sitt på bygden och bonden sin plog». Slutligen på hemställan, att talet på läsemästarne må bli fullt, svarades: »om vi visste någre tjenlige att bekomma; men den som icke hafver falkar måste beta (jaga) med ugglor» [2]. — Midt under sådan onåd öfverraskades professorerna af ett synnerligt förtroende. Karl sände år 1605 Johan Göransson Rosenhane och Johan Skytte, nu den unge Gustaf Adolfs lärare, att förnimma deras tankar om några förlikningsförslag med konungen i Polen, »efter i alla land och riken plägar vara brukeligt att man rådfrågar sig i höglärda akademier om både verldsliga och andliga saker». De föga rimliga förslagen (desamma med hvilka Karl nyss i ett ögonblick af elakt lynne frestat rikets råd) svarade professorerna sig ej kunna tillstyrka. Slutet af underhandlingen var för dem mindre behagligt. Ty derpå följde en fråga, på hvad sätt professores och capitulares, då de afstyrkte freden, ville bidraga att utföra kriget; ridderskapet, städer och allmoge i Upland hade beviljat en utskrifning af hvar tionde man emellan sexton och sextio år; ville professorerna på detta eller annat sätt hjelpa att fullfölja kriget, skulle de gifva sådant de utskickade herrar till känna.

[2] De anförda utdragen äro ur registraturen för åren 1604 och 1606.

Oaktadt allt detta har Karl i dessa stridigheter förfarit med verklig, ja, om man besinnar hans häftiga sinne och tidens otålsamhet, med beundransvärd måtta. Han vexlade stridskrifter med sin ärkebiskop, men han förföljde ej. Han straffade sitt presterskap i orden; en och annan för häftiga predikningar äfven genom afsättning; men han var mån om dess rättigheter, och det har honom att tacka för ett lagligt bestämmande af sina inkomster så i Sverige som Finland [3]. Han lät sig på flerfaldigt sätt vårda om läroverket. Upsala erhöll af honom i Johan Messenius [4] och Johan Rudbeck de första utmärkta lärare, som gåfvo studierna nytt lif, ehuru bägges oenighet åstadkom mycket buller. Universitetet behöll i sjelfva verket, om ock ej på papperet, sina privilegier. Det af Karl stiftade kommunitetet ökades för att kunna emottaga hundrade studerande [5], och akademien fick rätt att välja sig »en politisk person till cancellarius» [6]. I hufvudsaken gaf han slutligen äfven med sig, och augsburgiska bekännelsen med det derpå grundade

---

[3] Påbud om tiondens rätta utgörande 1602 och 1607, och sistnämda år förnyad förordning om prestgårdars bygnad. Särskilda tiondefogdar tillsattes. Prestenkornas nådår stadgades äfven af Karl. Jfr det föregående, s. 185, noten 1. Konungens förslag till presterna den 15 Dec. 1604 (*registr.*) att blifva frie från all taxa och pålagor, som riket angå, samt ifrån gästning, emot afstående af deras *vederlag* och *stomhemman*, lärer blifvit utan följd.

[4] Historieskrifvaren, — blef 1609 den förste juris och politices professor. Ännu 1605 heter det, då af de år 1593 beslutna sju professioner endast fyra voro tillsatta: »in politicis, facultate medica et in lingvis Hebræa et Græca är Kongl. Maj:t erbödig att förordna professores, om någre skickelige kunna föreslås». *Registr.* Karl höll Messenius i början misstänkt. Hit är kommen — skrifver han till hertig Johan den 22 Nov. 1608 — en som kallar sig doctorem Johannem Messenium, och säger sig vara född i Vadstena. och såsom barn af papisterna bortförd och i deras skolor i Tyskland och Italien upptuktad, samt begär lof draga till Vadstena att höra efter sina föräldrar och förvandter, som han ej på 16 år sett. Beder hertigen för honom taga sig till vara, alldenstund han vore en suspect person, som kanske söker sig insinuera. *Registr.*

[5] Hvar student deruti skulle betala 1 mark, eller, såsom sedermera stadgades, ½ mark i veckan, och Karl skänkte inrättningen ett kapital af 4000 daler. Ordning för kommunitetet. *Registr.* 1604. Konungen lofvade tillika att sjelf erlägga afgiften, om der vore några gode ingenia, som ej hade råd att betala.

[6] År 1604 begärde universitetet Gustaf Adolf till kansler, hvarpå Karl svarade, att han ännu vore för ung. År 1606 sätter konungen universitetet tre i val, grefve Abraham Brahe, riksrådet Ludbert Kauer och herr Johan Göransson Rosenhane. *Registr.* Den förstnämde räknas för universitetets förste kansler.

Upsala mötes beslut bekräftades i hans konungaförsäkran den 27 Mars 1607.

Ar 1604 hade han ändtligen efter ständernas så ofta upprepade begäran emottagit kronan [7], sedan den på hans anhållan först blifvit hertig Johan erbjuden, som afsade sig densamma. Gustaf Adolf erkändes för kronprins, hans yngre bror Karl Filip [8] för rikets arffurste. I brist så af deras som hertig Johans manliga arfvingar skulle tronföljden öfvergå till den äldsta ogifta prinsessan. Det var *Norrköpings arfförening*, hvarigenom arfsrätten i Gustaf Vasas hus slutligen öfverflyttades till Karl och hans efterkommande. Ännu var likväl ej Karl lugn och blef det aldrig. Många omständigheter, rådets dröjsmål med att uppsätta den slutliga uppsägelseskriften till Sigismund [9], förräderiet år 1605, mordförsöket följande året af Petrus Petrosa, en hemlig papist i Karls tjenst [10]: allt detta födde otålighet, förbittring och vexlande tankar. Samma år som han antog konunganamnet finnes han ha gjort rådet förslag att lemna styrelsen, och att, utom i hertigdömet (hvilket han jämte Lifland ville behålla), förunna religionsfrihet i hela riket äfven åt katolikerna [1]; och 1606, då ständerna åter voro samlade att öfverlägga om kröningen, har han, enligt sin egen anteckning, åter afsagt sig regeringen och uppdragit den åt hertig Johan [2]. År 1607 firades hans kröning praktfullt i Upsala, och 1608

[7] Han kallar sig Sveriges, Götes och Vendes *utkorade konung och arffurste*.

[8] Född i Reval den 22 April 1601. Hertig i Södermanland, Nerike och Vermland den 12 Dec. 1609.

[9] Den utfärdades i ständernas namn den 17 Juni 1605.

[10] Han var född Svensk, men uppfostrad utom riket, och hade af konungen blifvit nytjad i beskickningar. — »Hunc rex Carolus toleravit aliquandiu in aula sua. Prodidit autem ingenium fallax, dum arrepta occasione solitarium regem crudelissimo ausu perfodere tentaret. Quo cognito rex cum carceri custodiendum tradidit, qui postea in comitiis Örebroensibus (1606) examinatus, proditionis convictus et condemnatus est, gravibusque tormentis cruciatus, scilicet fractis cruribus et brachiis, tandem cor vivo extraxit carnifex». *Baazius*, cit. p. 662.

[1] Till rådet om fredsförslag till Polen. *Registratur* för 1604.

[2] »1606 den 22 Mars renuncierade jag regementet och uppdrog det åt min brorsson hertig Johan. — April 1—9. Alla dessa dagar hölts rättegång om de papister och deras förrädeliga handel. Item vexlades bref emellan mig och hertig Johan samt ständerna, och trängde de deruppå, att jag skulle blifva vid regementet; men jag vill hellre blifva dermed af för deras ostadighets skull. De hålla näppeligen hvad de lofvat». Konung Karl IX:s *Calendarium* 1604—1606. Miscellanea vol. 2 i Skoklosters bibliotek.

förkunnade han sin afsigt att efter urgammal sed resa sin eriksgata eller rida omkring landet, såsom lagboken säger [3]. Tidningar om Polackarnes framgång i Lifland och Ryssland afbröto denna färd, innan den kunde föras till slut.

Krigen fordrade ökade bördor, och riket behöfde den lisa som ifrån 1604 flera goda och fruktsamma år medförde [4]. Vid Norrköpings riksdag åtogo sig ständerna för trenne följande år att, utom den krigsmakt som för rikets vanliga inkomster kunde hållas, uppsätta och månatligen besolda nio tusen man till häst och fot. Nyss förut finnes i riksregistraturen en befallning om upprättandet af ett landtvärn till inrikes tjenst, »medan vi med krigsmakten äro ute mot fienden», säger konungen [5]. De dertill utskrifne skulle njuta en viss eftergift i skatten och vara frie från gästning och skjuts, om hvilka besvär det heter i Norrköpings riksdagsbeslut, »att de äro bonden svårare än alla hans årliga utskylder»; hvarför Erik XIV:s författning om inrättningen af gästgifverier äfven nu upplifvades. Det har förut blifvit anmärkt, att ett slags indelt rytteri sedan Gustaf I:s tid fans och underhölls på kronans hemman. Karl ordnade denna inrättning, utmönstrade odugliga ryttare, bestämde fanornas storlek (ett hundra tjugu man under hvarje), inkomsterna i fredstid, solden i krig och utrustningen. Hvar hofman eller ryttare under fanan skulle hafva god och laggild häst, ett skottfritt harnesk, två korta och två långa bössor, ett godt rappir, god sadel och tyg [6]. Detta kronans rytteri var bästa beviset på den så mycket omtvistade adliga rusttjenstens otillräcklighet. Också öfverenskom Karl 1604 med adeln, att, emot deltagande i de öfriga våndens beviljade hjelp till kriget, rusttjensten på trenne år skulle eftergifvas [7]. Med det sedermera flera gånger upprepade anbudet att för alltid upphäfva

[3] Till alle landsändar om eriksgatan. Nyköping den 17 Maj 1608. *Registr.*

[4] De synas ha varit allmänna. Detsamma berättas från Ryssland och Frankrike.

[5] Fullmakt för Anders Styfvert, Linköping den 25 Januari 1604, — gäller Östergötland; troligen blef denna inrättning, som ej nämnes vid Norrköpings riksdag, utan verkställighet.

[6] Ordning, huru rytteriet hädanefter skall hållas. Kalmar den 24 Okt. 1603. Jfr *Werwing*, II: 94.

[7] Ridderskapets och adelns beviljade hjelp till kriget. Norrköping den 22 Mars 1604. Redan år 1602 hade en dylik öfverenskommelse blifvit träffad på ett år. År 1608 lofvade adeln att i stället för sin rusttjenst skaffa hästar åt det främmande rytteriet. Detta löfte blef ej till konungens nöje uppfyldt. »Intet viljen I rida sjelfve eller göra

rusttjensten, emot det att adelns bönder ginge i skatt lika med kronans, vidrörde konungen sjelfva de adliga privilegiernas grund. Också blef det alltid förkastadt. Konungen erbjöd deremot frälserätt åt alla ofrälse, som på egen utrustning ville tjena antingen till häst eller fot och derigenom visa, »att Göta-namnet ej alldeles vore förqväfdt i deras hjertan»[8]. — De adliga privilegierna bekräftade han aldrig till ståndets nöje. Ibland tvisteämnen i detta afseende var äfven den artikel i Norrköpings riksdagsbeslut, som stadgade att inga kungliga förläningar af gods skulle vara giltiga, utan att derpå stadfästelse söktes och erhölls vid hvarje ny konungs anträde till regeringen. Karl svarade på adelns anmärkningar mot detta lagbud, »att den det misshagar må se till, huru han förvärfvar donationer; de blifva ingen pånödgade»[9]. — Flera exempel visa, att adeln ej ansåg lag och rätt för sig gällande[10]. — Vi samla de återstående dragen af Karls inre styrelse.

Vid riksdagen i Stockholm 1566 hade konung Erik XIV föreslagit och ständerna samtyckt, att Sveriges lag måtte tryckas, med den förändring att artikeln om valriket uteslöts. Detta beslut blef utan verkställighet. Emellertid födde förvirringen och olikheten i de gängse afskrifterna stora olägenheter och hvarannan motsägande domar, i synnerhet i arfstvister; hvarför Karl år 1593 hemstälde till rådet, »att ingen måtte blifva tillstadt skrifva någon lagbok, med mindre han dertill af regeringen betrodd var och den af riksens råd blefve öfversedd», och år

rusttjenst efter lag, och intet viljen I heller hjelpa der hästar till», skrifver Karl.

8 År 1606. *Werwing*, II: 135.

9 Svar på adelns inlagda skrift om deras privilegier, Jönköping den 31 Mars 1609. *Registr.* — Konungen säger, att de bort vara nöjda med de privilegier dem gåfvos i Örebro 1608.

10 Ett för många! — I riksregistraturen för 1604 den 2 Febr. förekommer följande besynnerliga mål. Karin Hansdotter, kyrkoherdens hustru i Fåråsa, har klageligen tillkännagifvit, att, sedan hon efterlåtit fru Ebba Bjelke sin dotter Sigrid till tjenst och nu ville ha henne åter, helst fadren var mycket svag, pigan ej heller längre ville tjena, fru Ebba dertill nekat och sagt, att pigan vore henne skänkt, liten och stor, handlat med biskopen, att han skulle sätta kyrkoherden ifrån kallet, och undsagt prestfolket, att hon med sin slägt och vänner skulle med dem så hålla hus, att de intet skulle trifvas; så alldenstund föräldrar äro, näst Gud, rådande öfver sina barn, helst när de omyndige äro, — och ibland kristet folk ej är att lida, att man skall sälja bort någon menniska såsom ett oskäligt kreatur, ej heller hafver man hört hos de svenske, sedan kristendomen uppkom, af någon desslikes träldom, som fru Ebba vill tillegna sig; alltså — måste flickan återlemnas

1595 på riksdagen i Söderköping till ständerna: »att lagen borde öfverses och förbättras» [1]. Detta beslöts år 1602 af rikets ständer, som år 1604 med konungens samtycke dertill förordnade några gode män af adeln. Lagförslaget blef utarbetadt; men med dess syftning lärer Karl ej varit belåten, i anseende till den myndighet som deri tillades rikets råd, om hvilket det heter, att hvad det finner riket och konungen nyttigt, »det eger han följa och lyda». Han hade derför sjelf jämte några medarbetare författat ett annat lagförslag [2], som deremot blef adeln föga behagligt. Flera dess stadganden öfverklagades, i synnerhet följande: »hvilken frälseman, som ej så uppföder barn sitt, att det antingen bokliga konster lärer, eller i hoftjenst (krigstjenst) kan brukeligt vara, hafve förgjort frälse». Vid riksdagen år 1609, der konungen lät sitt lagförslag uppläsas, blef derför hans eget förkastadt och det andra ej antaget [3]. En förbättrad lagbok fick riket först 1734. Emellan hvad konung Karl IX ville och hvad då ändtligen fullbordades ligger en tid af ett hundrade tjugufem år, och Sveriges eröfringsbana börjad och slutad [4].

Uti lagskipningen herskade stor oreda. Den gamla sjelfhämden var långt ifrån aflagd. Man har ännu af konung Gustaf I tvänne bref, i hvilka han för särskilda omständigheter ber om

---

[1] Till riksens råd den 14 Januari 1593. Punkter till menige man och riksens råd den 4 Oktober 1595. *Registr.*

[2] Karl har sjelf skrifvit ett »Betänkande om giftermålsbalken, att thermed må skickeliga tillgå», som finnes i Palmsköldska samlingarna. *Acta ad hist. Caroli IX*, T. II. s. 151.

[3] Vi få i afseende på den af Messenius väl antydda, men hittills outredda omständigheten med de dubbla lagförslagen vid 1609 års riksdag åberopa: *Försök att framställa svenska lagfarenhetens utbildning ifrån konung Gustaf I:s anträde till regeringen intill slutet af sjuttonde århundradet.* Prisskrift i Kongl. Vitterhets- Hist. och Antiqv. Akademien, af Hans Järta, hvilken, ehuru otryckt, författaren haft den godheten att meddela. (*Akad:s Handl.* 14 del.)

[4] Innan de båda nämda nya lagförslagen vid 1609 års riksdag blefvo ständerna förelagda och af dem förkastade, hade konung Karl IX börjat att från trycket låta utgifva Sveriges gamla lagar. — Uplands- och Östgöta-lagarne trycktes 1607, Helsinge-lagen 1609. Då utkom äfven konung Kristofers allmänna landslag, hvilken konungen till allmän efterrättelse stadfästade den 20 Dec. 1608, med undantag af kyrkobalken, hvilken, såsom härledande sig från katolska tiden, uti inga domar skulle följas, innan den blefve öfversedd och förbättrad, samt af artikeln om valriket i konungabalken, sedan Sverige nu blifvit arfrike.

nåd för *dråpare* hos den slagnes *slägtingar*[5]. Borgerliga oroligheter voro ej tjenliga att utplåna dylika begrepp. Domaresysslorna egdes, såsom vi sett, af adeln[6]. Inrättningen af en öfverdomstol genom konung Erik XIV hade misslyckats. Konungens dom låg nere eller utöfvades åtminstone ej så som lagen föreskref. På riksdagen år 1600 klagades, att konungens rättareting ej i mannaminne blifvit hållet. Det är Karl, som riket har att tacka för den första *rättegångsstadga*[7]. Uti inledningen säger han, att ändock Sveriges beskrefne lag utvisar huru med rättegångssaker handlas skall, såsom han ock sjelf med riksens råd år 1593, igenom öppet, af Sigismund stadfästadt mandat, hade förordnat, att inga saker skulle vid hofvet upptagas, med mindre de först varit på härads- och

[5] »Är vår konungsliga bön till eder, att I viljen för Guds skull benåda honom till lifvet och till redelig och nådig mansbot. — — Hvar vi åter i lika barmhertighetssaker eller eljest kunna höra eder bön igen, uti det eder är tjenligt och gagneligt, vele vi det gerna göra som en gunstig herre». Till en mor, en fattig hustru vid Salberget, hvars son herr Erik i Edby blifvit ihjälslagen af dess kapellan herr Jöns. Brefvet, dateradt tempore Birgittæ 1530, finnes anfördt af Erik Sparre i hans *Postulata Nobilium*. — Ett annat exempel erbjuder riksregistraturen af år 1545 i konungens bref den 1 Juli till hustru Karin och Jöns Larsson i Örby, den förra moder, den senare bror till Erik Larsson, som, »mer af olycka än berådt mod, i ölsmål», blifvit ihjälslagen af trenne bröder i Väddö socken, hvilka begära komma till lagliga och kristeliga böter (som är 120 mark örtuger), men slägtingarne stå hårdt emot och vilje ändteligen hafva dem halsen ifrå eller alldeles tränga deras fader från den skattegård han besitter. — »Derför är vår vilje och råd, att I samt alle edre medslägtingar rätta eder sjelfva i den måtto, förlikandes eder, och låten eder nöja med skälige och drägelige böter, på det sämja och endrägt emellan eder och den andres slägt blifva måtte. Dertill vi eder i bäste mening vele förmante hafva». En konung Gustaf I:s dom i Kalmar tisdagen efter Vårfrudag 1532 är äfven häruti upplysande. Jon Germundsson och hans arfvingar tilltalade Peder Påfvelsson och hans medfölje om ett dråp, som denne, sjelf femte, bedrifvit för ett år sedan på Jon Germundssons bror, hvilken han utan allt skäl sköt i hjäl som en hund. Peder Påfvelssons fullmäktig mente, att det var *lagliga* skedt, alldenstund den dräpte för många år sedan skulle ha ihjälslagit en skyldeman till den anklagade, och ville ha räknat *lif för lif*. Det bevistes, att denne skyldeman blott blifvit sårad, ej dödad; hvarför domen blef, att såramålsböter derför skulle betalas, men Jon Germundsson ega rätt att fordra full mansbot af sin broders mördare. *Registr.*

[6] Lagmansräntan var ganska betydlig. Karl IX skrifver den 4 Juni 1600 till grefve Axel Lejonhufvud: »lagmansräntan i Vestergötland går, med den gärd I låtit upptaga emot undersåtarnes vilja, till 6000 daler. *Registr.*

[7] Stadga om rättegångar. Upsala den 25 Febr. 1598.

lagmansting ransakade och sedan lagvadde under konungen, som all sanning utleta bör, så hade dock sådant ej blifvit iakttaget, utan han varder dageligen öfverlupen med oändliga klagomål, som aldrig vid underrätt varit förhörde. Största orsaken vore, att lagmän och häradshöfdingar sjelfve icke sitta för rätta, utan förordna andre i deras stad, som hvarken läsa eller skrifva kunna och föga förstånd hafva i lagen, hvaraf följer, att många orättvisa domar fällas för väld och mutors skull, och många grofva missgerningar varda ostraffade, derför Gud sedan land och folk med allehanda plågor hemsöker. Dertill kommer mycken oreda och villa af de olagliga jordeköp och pantsättningar, som i riket allmänt hemligen och i ölstufvor drifvas. — Derför bjudes, att alla lagmän och häradshöfdingar skola sjelfve för rätta sitta, synnerligen de tre laga tider om året, eller hafva sina embeten förverkat. De saker, som ifrån dem under konungen skjutas, skola årligen förhöras i Upsala vid Distings marknad, dit riksens råd, lagmän och häradshöfdingar borde komma att sitta öfver de lagvadda målen såsom konungens nämd, dock icke uti sådana, hvari de sjelfve förut dömt. Der borde alla domböcker för det förflutna året inlemnas, och alla köp, skiften, förpantningar och igenlösningar af fast egendom, sedan de blifvit vid häradstingen lagligen uppbudna eller utsökta, för »riksens sekreterare» tillkännagifvas, samt i »riksens tänkebok» införas m. m. I mandatet af den 4 December 1602 stadgades, i följd af Linköpings riksdagsbeslut två år förut, att *tvänne* sådana konungens rättareting borde hållas årligen, i Upsala vid Distingen och i Linköping vid Persmessotiden. — I bref till rådet af den 29 Juni 1604 befaller konungen, att sex häradshöfdingar skola komma till hofvet att döma i förefallande mål, och efter någon tid aflösas af andra [8]. Tidernas oro gjorde, att dessa försök till lagskipningens ordnande ej kommo till stadga. Men så förbereddes konung Gustaf Adolfs stiftelse af hofrätten.

Konungens år 1606 utfärdade stadga »om fogdar, länsmän och ordningsmän» torde vara det första lagliga ordnande af den *lägre*, i Sverige af ålder mest municipala landsregeringen, liksom Gustaf Adolf och Karl den elfte genom landshöfdingembetena ordnade den *högre*. *Fogden* skall förordna en *fjerdingsman* i hvar socken, och i hvart härad en *länsman*. Fjerdings-

---

[8] *Registr.* för 1604..

mannen skall i prestgården [9] uppbära socknens ränta och vid häradets rätta tingstad leverera denna uppbörd till länsmannen, med bevis af presten, huru mycket han uppburit. Länsmannen skall sedan leverera häradets uppbörd till fogden, med bevis på hvad han annammat, och fogden sedan svara med sin räkenskap hvart den vidare tager vägen [10]. Det är utan tvifvel gamla förhållanden, som här nogare ordnas. Presterskapets inblandande kan svårligen vara äldre än reformationen. Man har hos oss klagat öfver presterskapets verldsliga ställning, hvarigenom det i så många afseenden är en medellänk emellan regering och folk. Dessa verldsliga bestyr kunna öfverdrifvas. Men ståndet har dem till en stor del att tacka för sin egna politiska ställning i Sverige.

Karl, öfver allt personligt ingripande, har äfven visat sig såsom sådan i fråga om näringarna. I anledning af en till honom såsom riksföreståndare hänskjuten tvist emellan rikets borgerskap författade han sjelf ett betänkande om »städernas inrättning i riket» [1], som grundlade dessas senare fördelning i stapelstäder och uppstäder. Han utgår från den sats, att i de städer, der nederlag är för främmande varor och fri handel, der är mesta tillsändning och bästa näring. Men dessa förmåner borde förnämligast begagnas af de städer, som dertill genom läge och andra omständigheter voro egnade. En sådan nederlagsplats borde för Östersjön, efter Visbys fall, Stockholm blifva, hvars privilegier Karl ock såsom konung förbättrade. Dock undgick behofvet af en dylik stapelplats för handeln på Vesterhafvet ej hans blick, och Göteborg, rikets andra stad, är hans stiftelse, grundad af inkallade holländska nybyggare med löfte om religionsfrihet och befrielse från tull och afgifter på tjugu år. I allmänhet följde han den grundsats att (med undantag af främmande starka drycker, för hvilka accis betaltes) tillåta fri införsel, »på det undersåtarne må desto mer näring och bättre köp på främmande varor hafva» [2]. Deremot belade

[9] Listan på hjonelagen i hvar socken skall presten uppgifva. Bref af den 20 Aug. 1609.

[10] Genom mandat af den 4 Aug. 1607 förbjuder konungen vid lifvets förlust fogdarne att föra räkenskapen för det ena årets uppbörd in i det andras, »så att man deres tjufvestycker intet märka kan». *Fjerdingsmän* få frihet från hälften af årliga utlagorna den 7 Nov. 1607. Brefvet angår Gestrikland och Dalarne.

[1] *Stiernman*, Commerce- och Oeconomie-Förordningar, I: 433.

[2] l. c., s. 497.

han utgående varor med tull. År 1606 upphäfdes äfven denna[3]. Men till upprätthållande af myntet skulle af både in- och utgående varor en viss procent till kronan betalas i silfver, dock hälften mindre af de inhemska handlande[4]. I anledning af förda klagomål blef äfven silfverprocenten nedsatt och fick erläggas i svenska penningar efter ett visst värde. År 1605 tillät konungen fri myntning, så att hvilken af undersåtarne, som insatte *fyra* riksdaler eller *nio* lod silfver till myntning, skulle deremot erhålla *fyra och en half* daler svenskt mynt[5]. Året förut hade blifvit stadgadt, att ett lod silfver skulle gälla *sexton* öre, och en riksdaler *tretiosex* öre[6]. Angående mått, mål och vigt förordnades, att vågen i alla rikets sjöstäder skulle vara lika med Stockholms våg, men uppstädernas vigt ett lispund och bergsvigten två lispund drygare. Bisman, tunna och spann skola rättas efter som de äro i Örebro, och alnen efter Ryholms aln[7].

Om Gustaf Vasa är svenska bergshandteringens fader, så har Karl gått i hans fotspår. Vi ha redan omtalat den vård han deråt egnade i sitt hertigdöme, och huru han nästan kan anses för skapare af Vermlands bergslag. Han utsträckte sedermera denna omsorg till hela riket. Sala silfvergrufvas afkastning trefaldigades under hans styrelse. Kopparberget njöt hans synnerliga vård, och stångjernssmidet kan först anses inhemskt i riket sedan på riksdagen i Norrköping 1604 förordnades, »att allt osmundsjern måtte utslås till stångjern, förr än det föres af riket», hvarför borgerskapet i städerna uppmuntras »att låta bygga och upprätta hamrar, på det vinsten, som de främmande deraf haft, måtte bli hos de svenska undersåtar»[8]. Mannufaktursmiden funnos på denna tid i Arboga, Nyköping, Eskilstuna och annorstädes. Der förfärdigades allehanda vapen, spetsar, gafflar, uddar, harnesk, korta och långa bössor, sablar, värjor[9]. Spik och plåtar äro redan utförsvaror. Alun- och

---

[3] l. c., s. 509.
[4] Vexel- och tullordning 1611. l. c.
[5] Patent om fri myntning den 7 Jan. 1605. l. c.
[6] Norrköpings riksdagsbeslut år 1604.
[7] Mandat om aln, vigt och mål. Stockholm den 7 Maj 1605. Med Ryholm menas Rydaholms kyrka i Småland.
[8] Norrk. riksdagsbeslut 1604. Dock upphörde ej dermed helt och hållet utförseln af osmundsjern; men den ställdes under strängare uppsigt.
[9] Karl gör i bref till kammarråden, Åbo den 13 Dec. 1601, en stor beställning af dylikt gods från nämda orter. Spetsarne skola vara 8000, gafflarne 10,000 med långa skenor ner på skaftet. De korta

svafvelbruken i Nerike voro i full gång [10]. Gjuterier funnos för kulor och kanoner, och beställningar på sådana ingingo från utrikes orter [1]. Messingsbruk lät Karl sjelf anlägga [2].

Den nya skattläggningen och jordrefningen är ock ett af fadrens verk, som denne son har fullföljt. Konung Karl IX utsträckte den till de norra landskapen [3]. Landtmätare förordnades i landsorterna. Med hjelp af deras specialkartor skulle en generalkarta öfver riket upprättas, hvilket verk anförtroddes åt Andreas Bureus, som efter konungens död äfven fullbordade det [4]. Mätningar företogos ända upp till Lappmarken, åt hvars

bössorna eller hakarne skola göras med springpanna och snappelås, de långa bössorna ock med snappelås. *Registr.*

[10] År 1603 den 23 Okt. betalte Karl till Lorens Kruse, borgare i Nyköping, för gjorda leveranser 72,000 daler i anvisning på koppar från Kopparberget, osmundsjern och stångjern från Vermland, svafvel, vitriol och alun från Nerike. Ett skeppund koppar räknades till 45 daler, ett skeppund stångjern till 6 daler, en läst osmundsjern till 40 daler, *Registr.*

[1] Vi ha förut anmärkt den franska beställningen af sådana. År 1604 den 8 Januari skickar Karl ritning på åtskilliga slangelod (kedjekulor), springkulor (bomber) och patroner (kartescher), som skola gjutas och förfärdigas för hans egen räkning. *Registr.*

[2] Till Jöns Hammarsmed att begifva sig till Vesterås och bygga en messingssmedja. Stockholm den 16 Dec. 1606. *Registr.*

[3] Fullmakt för Johan Karlsson, Stockholm den 9 Augusti 1604, att hålla jordrefning i Gestrikland, Helsingland, Medelpad, Ångermanland Vesterbotten, efter såsom vid sista riksdagen i Norrköping och förut i Linköping blifvit beslutet, att konungs *räfst* och *jordrefning* skulle hållas öfver hela riket, hvarför han med fogdarne ej blott skulle *skattlägga*, utan ock förhjelpa hvar och en till lag och rätt. *Registr.* — En särskild jordransakning förordnades för Dalarne den 3 Februari 1605, hvarom heter i konungens bref: såsom vi förnummit, hafve I af ålder haft det bruk att mäta eder åker med *stång*. Stången har varit sex alnar och ett qvarter, och har räknats nio stänger i längden och en i bredden på ett snesland, och aderton snesland på ett tunneland, d. ä. i längd och bredd ett hundrade åttio stänger. Och efter I begäre veta, huru många tunnors utsäde skola räknas på ett fullgärdshemman, hafve vi gjort den förordning, efter som vi bäst kunnat utfråga landets lägenhet, att ett hundrade fyrtiofyra snesland eller åtta tunneland skola gå på ett fullgärdshemman. Der jorden är ringare, skall man lägga några stänger till. Men i socknarne Lexand, Mora Elfdal, Gagnef, Rättvik, Bjursås, Ål skola räknas tjugusju snesland på tunnelandet, mer eller mindre, som jorden kan vara till, och skall skog, fiske, mulbete räknas i hvad åkern ej kan göra till fyllest. Sedan skolen I utgöra månadshjelpen, som beviljades i Norrköping, nämligen hvart fullgärdshemman sex stigar kol eller stafrum ved, och sedan de andre, såsom de hafva jorden till. *Registr.*

[4] *Fant*, Föreläsningar i svenska historien. — Konungen skickade år 1600 Sigfrid Aron Forsius och Hieronymus Birkholz till Lappmarken

vilda invånare Karl egnade särskild uppmärksamhet, bygde åt dem kyrkor, förordnade fogdar att ibland dem skipa lag och rätt, och ordnade deras skatt. — Man förvånas öfver denna verksamhet i alla riktningar hos en regent, som intet ögonblick fick nedlägga vapnen mot yttre och inre fiender.

I Lifland fortfor kriget. År 1605 öfvergick Karl sjelf för andra gången dit, men förlorade, förledd af sin häftighet, emot en underlägsen fiende slaget den 17 September vid Kerkholm, der en lifländsk adelsman Henrik Wrede frälste hans lif med uppoffrande af sitt eget [5]. Ett uppror i Polen hindrade Sigismund att draga någon fördel af denna seger. Började underhandlingar afbrötos genom ett missförstånd [6] och slutade med ökad förbittring. Kriget fortsattes af Svenskarne med förnyad ansträngning, ofta med olycka, men utmärktes genom enskilda drag af den mest ridderliga tapperhet, som förebådade svenska krigsärans lysande dagar. »Gud vare mitt vitne» — svarade år 1609 den i Dünamünde så länge belägrade Nils Stjernsköld, då polske generalen Chodkewitz hotade att hämnas hans motstånd på hans fångna hustru och barn — »att jag skulle för dem gerna uppoffra mitt lif. Men de höra mig till, och fästet tillhör min konung» [7].

I Ryssland hade vid samma tid den så kallade falske Demetrius med polsk hjelp bestigit tronen och åter innan kort

med instrument, hvarigenom de sökte bestämma flera orters polhöjd. Andreas Burei karta öfver Sverige (den första inhemska) utkom i Stockholm 1626, stucken i koppar på sex regala ark, med en kort geografisk beskrifning. Alla kartor öfver riket i 17:de seklet äro blott kopior af denna. Bureus blef sedermera den 4 Apr. 1628 af Gustaf Adolf förordnad till riksarkitekt och general-matematikus.

[5] »Våre lupo och läto hacka sig i nacken såsom en hop höns — flydde för en ringa hop, der de voro fyra eller fem mot en, och lemnade oss på platsen -- hästen störte under oss, och hvar en Lifländare Henrik de Wrede ej varit, hade vi lefvande eller död kommit i fiendens händer». Konungens bref till riksens råd om det olycksamma slaget, den 24 September 1605. Den 1 Aug. 1606 förlänade konungen flera gårdar i Finland, på vilkoren af Norrköpings beslut, till Wredes hustru och barn: »emedan han i slagtningen vid Kerkholm, den tid vi sjelfve i marken voro mot fienden stadde, icke allenast sig såsom en ärlig krigsman förhållit, utan ock, den tid vi af vårt eget folk förlåtne blefvo, undsatt oss med sin egen häst, derigenom han är slagen blifven». *Registr.*

[6] Se *Werwing*, II: 185.

[7] Chodkewitz värderade detta hjeltemod och gaf de fångna friheten. Dünamünde föll slutligen, efter mer än ett års belägring, genom hunger i hans händer.

förlorat kronan och lifvet. Wassily Schuisky sökte Sveriges hjelp mot Polackarne och Demetrii anhang, och Karl, uppmärksam på allt som kunde hindra Sigismunds planer, lofvade den. Redan 1607 skulle en svensk hjelpsändning från Lifland afgå. Det kom ej förr än 1609 till verkställighet. Den unge Jakob De la Gardie förordnades till befälhafvare. I Viborg undertecknades ett förbund mot Polen, hvari den nye zaren utfäste sig att till Sverige afträda Kexholm och dess län. I spetsen för föga mer än 4,000 man framträngde De la Gardie och Ewert Horn till Moskwa, slogo Polackarne och befriade den i sin hufvudstad belägrade zaren. Emellertid hade Sigismund sjelf med en polsk här inbrutit i Ryssland, belägrade samt intog Smolensk. De la Gardie framryckte mot Polackarne. Hans mest af värfvade främlingar bestående krigsfolk hade ofta visat sig olydigt. Nu, då den af Ryssarne lofvade solden uteblef, gjorde de uppror i fiendens åsyn och öfvergingo till största delen, sedan de plundrat sin egen fältherres tross och tvungit honom att dagtinga. De la Gardie och Horn gjorde med 400 Svenskar och Finnar ett beundransvärdt återtåg genom ett fiendtligt land till svenska gränsen. Ryssland blef skådeplats för stridande partier, Schuisky störtad, en ny Demetrius mördad, Wladislaus, Sigismunds son, vald till zar och åter öfvergifven. Under dessa oroligheter bemäktigade sig De la Gardie år 1611 Kexholm, tog Nowgorod med storm och afslöt ett fördrag, hvarigenom Ryssarne förbundo sig att erkänna en svensk prins för storfurste. Denna underrättelse träffade konung Karl IX först på dödssängen.

På riksdagen år 1609 i Stockholm fordrade han af ständerna ny hjelp till kriget. De ofrälse stånden beviljade den. Adeln tillbjöd tiondedelen af sin inkomst, men med vissa undantag, som konungen ej ville medgifva, och riksdagsbeslutet blef fattadt af prester, borgare och bönder, utan att adeln deri deltog. Uppretad både häraf och af adelns nekande att antaga hans nya lagförslag, tilltalade konungen ståndet med så stor häftighet, att sinnesrörelsen ådrog honom ett anfall af slag. Från denna tid kunde han blott med svårighet tala. Hans själs krafter, liksom förtärda af sin egen eld, voro ej mer desamma. De kungliga sekreterarne, personer af låg börd som gjort sin lycka, fingo allt större inflytande [8], retade den gamle,

[8] Hofkansleren doktor Nils Chesnecopherus, Erik Elofsson, Erik Göransson Tegel (historieskrifvaren) med flere.

vid lifvet trötte konungens vrede och väckte mycket missnöje. Dock var hans verksamhet outtröttlig till det sista.

Emellertid ökades farorna. Med Danmark hade åtskilliga stridigheter förevarit. De förnämsta voro den gamla tvisten om de tre kronorna, samt Danskarnes klagomål att konungen i Sverige förbjöd handeln på Riga och tog skatt af Lapparne, hvilka danske konungen påstod höra under Norge. Dessa tvisteämnen hade på möten emellan fullmäktige från båda rikens blifvit afhandlade, men ej afgjorda, och Karl lät slutligen sin son Gustaf Adolf göra en resa till Danmark för att afböja fredsbrott. Men Kristian IV ville ha krig, såsom Karl trodde, på ingifvelse af missnöjda Svenskar inom och utom fäderneslandet, hvilka föreställt, att konungen vore svag och sjuklig, hans söner unga och omyndiga, och en god lägenhet för hand att något begynna [9]. Danska manifest och uppmaningar till uppror lupo kring landet. Ständerna sammankallades å nyo till Örebro i November månad 1610. Den unge Gustaf Adolf tilltalade dem här för första gången, emedan den gamle konungen blott med afbrutna ord och tecken kunde yttra sin vilja. Alla fruktade för ett nytt krig och önskade, att det genom eftergift för Danmarks fordringar måtte förekommas. Men derpå ville Karl ej höra, utan visade ständerna med vrede ifrån sig [10]. — De slutade med att bevilja allt hvad han fordrade, lugnade honom genom en ny trohetsed och åtogo sig en drygare bevillning än någonsin tillförene. I April månad 1611 ankom danska krigsförklaringen, och konungen i Danmark, ehuru Karl förnyade fredsanbuden, tågade i spetsen för 16,000 man ifrån Skåne till Kalmar. Staden blef efter tvänne afslagna stormar intagen; fästningen höll sig ännu, och då svenska krigsmakten under konungen sjelf, med Gustaf Adolf och hertig Johan, anlände, föreföllo flera smärre strider, i hvilka å ömse sidor kämpades med stor förbittring. Den 3 Augusti uppgafs Kalmar slott af Krister Some, en i de lifländska och ryska krigen lika mycket för sitt mod som för sin råhet beryktad krigsman, hvilken Karl någon tid förut i hettan personligen misshandlat [1]. Han öfver-

[9] Konungens bref till rådet den 25 Aug. 1610.

[10] Relation om riksdagen i Örebro 1610 af ett ögonvitne, tryckt i *Stockholms Magazin*, II: 694.

[1] Han skref sedermera till konungen att han aldrig ville återkomma till Sverige, så länge doktor Nils Chesnecopherus och sekreteraren Erik Elofsson der regerade, ej heller tåla de många örfilar han på deras inrådan af konungen fått uppbära. *Werwing*, II: 233.

gick nu till fienden. Karl, uppretad af förräderiet, utmanade konung Kristian till envig »efter de gamle Göters sed»; komme han ej, »ville han icke hålla honom för någon ärlig konung och krigsman». Kristians svar var hvarken värdigt en konung eller en man, och uppfyldt af skällsord[2]. Afslagna blefvo Danskarnes upprepade häftiga anfall mot svenska lägret vid Ryssby. Der såg man nu både holländska och engelska legater. Vidsträckta underhandlingar hade sysselsatt konungen i de sista åren. Han hade 1608 skickat sina sändebud till de nederländska Staterna, som då voro i begrepp att afsluta sin strid med Spanien. De skulle föreställa, att saken i sjelfva verket vore gemensam för alla makter och furstar, hvilka motsatt sig den »papistiska superstition och den hispaniska ambition», och anhålla genom Staterna om Spaniens bemedling i kriget med Polen. Komme det till fred, önskade konungen att deri blifva inbegripen; ty kriget emellan Sverige och Polen, ej mindre än det emellan Staterna och Spanien, fördes för religionen. Blefve ingen fred med Spanien, ville Karl årligen undsätta Staterna med 1,000 man till häst och fot, emot frihet att utskeppa salt från Nederländerna[3]. År 1610 affärdades Gustaf Eriksson Stenbock och Johan Skytte till England med uppdrag att söka engelsk bemedling i polska kriget samt förklara konungens benägenhet att ingå i ett gemensamt förbund med England, nederländska Staterna och Frankrike[4]; och till Henrik IV voro svenska sändebud redan i samma afsigt[5] på vägen, då underrättelse kom att han fallit för Ravaillacs dolk[6]. Nu sökte de engelska och holländska sändebuden, ehuru förgäfves, att bilägga striden emellan Nordens båda protestantiska konungar. — Karl lemnade sitt läger för att hålla en ny riksdag. På vägen sjuknade han och dog i Nyköping den 30 Oktober 1611, sextio år gammal.

---

[2] T. ex. »Vi förnimme att hundedagarne ännu ej äro förbi i din hjerna. — Du borde blygas, du gamle gäck, att antasta en ärlig man. Du har kanhända lärt sådant af käringar, som äro vana att bruka munnen». Karls utmaning är daterad lägret vid Ryssby den 12 Aug. 1611; Kristians svar »på vårt slott» Kalmar den 14 Aug. 1611.

[3] Instruktion för Jöns Nilsson Hofjunkare och konungens sekreterare Augustinus Cassiodorus till Staterna i Nederland. Örebro den 4 Mars 1608. *Registr.*

[4] Instruktion den 19 Mars 1610. *Registr.*

[5] Instruktion för Abraham Eriksson Lejonhufvud, Olof Stråle och doktor Jakob Dijk, sändebud till Frankrike, den 19 Mars 1610. *Registr.*

[6] »Skall vara genom de Jesuiters praktiker ombragt», skrifver Karl till sina gesandter den 4 Juni 1610. *Registratur.*

»Historeskrifvare bör skrifva sant», säger han sjelf i sin Rimkrönika. Och så har äfven jag, efter förmåga, sökt opartiskt skildra Gustafs yngste och störste son, i flera egenskaper sin faders arfving, i andra både under och, kanske, öfver honom. Blott ett drag må tilläggas, emedan det äfven vid grafvens rand hos honom springer i ögonen, och emedan det i någon mån torde mildra omdömet öfver hans blodiga bana: det är hans inneburna sträfvande att gripa öfver hvarje gräns, att bortom hvarje mål ställa ett annat. Han kämpade sig till kronan. En annan hade stannat vid detta mål. Honom var det så litet det största och enda, att han lemnade det mindre afgjordt än det kunnat vara. Deremot kastade han striden derom, hvilken med Sigismunds tröghet och obeslutsamhet åtminstone för en längre tid kunnat stanna vid ord och manifest, genast utom Sverige, in i Lifland, Polen, Ryssland; och det utbrytande kriget med Danmark hindrar honom ej att med sina sista blickar liksom mönstra medlemmarne af ett tillkommande förbund mot påfvedömet och habsburgska huset, liksom han ock i sitt testamente synnerligen anbefaller sina barn vänskapen med Tysklands evangeliska furstar [7]. Så har i Karls själ, kanske mer än hos någon af hans samtida, den brinnande framtid arbetat, som i tretioåra kriget bröt ut; och ej utan betydelse plägade han säga med handen på den unge Gustaf Adolfs hufvud: *ille faciet*, »han skall görat». — Men det är sådana män, fulla af framtid, som, med eller utan sin vilja och afsigt, taga folken med sig. Näst hans far har ingen man före honom på det svenska öfvat en så djup inflytelse. Men öfver hundrade år efter honom var en sådan personlig inflytelse på Sveriges tron herskande. Nationen, i sig sjelf svår att röra, utom till omedelbart sjelfförsvar, har, ovillig och beundrande, motsträfvig och älskande, liksom genom en våldsam hänförelse, följt sina Gustaver och Karlar till seger, till ära, till undergångens brant. Det är hvarken beröm eller tadel. Men det är så. Och då jag skrifver svenska folkets historia, känner jag bättre än någon, att det är dess konungars.

[7] »Vi förmane ock vår kära husfru och barn, så väl som ock den högborne furste hertig Johan, att de beflita sig att hålla vid makt den vänskap, som vi med högbemälte furstar (näml. kurfursten Fredrik V af Pfaltz och landtgrefven Moritz af Hessen) och andre evangeliske furstar i romerska riket gjort hafva». Konung Karl IX:s testamente den 12 Aug. 1605. *Stiernman*, I: 611.

Rättelser och anmärkningar.

Sid. 3, not. 1. Någon nu mera öfrigblifven handling lärer knappt finnas, som omtalar en Kettil Karlsson såsom riddare och riksråd 1322—1330, men väl upptages en väpnare af detta namn i gamla slägttaflor. Den äldsta med full säkerhet kända person af Gustaf I:s förfäder var väpnaren Nils Kettilsson, häradshöfding i Frötuna skeppslag och sannolikt bosatt på Björnö. Hans namn förekommer i handlingar af åren 1361—1378.

Sid. 4. rr. 19, 20. »De gamla handskrifna, sins emellan föga afvikande krönikorna öfver konung Gustafs regering» härstamma, hvad tiden före 1534 angår, ifrån Peder Svart, som var konungens hofpredikant, derefter blef ordinarius eller biskop i Vesterås och dog 1562. Han synes icke hafva börjat arbetet förr än efter konungens död, och äro derigenom så väl smärre misstag i tidsföljden som arbetets afbrytande förklarliga. Det är utgifvet af kongl. bibliotekarien G. E. Klemming, Stockholm 1870.

S. s. Till de från denna krönika hemtade bevis för konung Gustafs ålder kunde läggas, att hans morföräldrar ej gifte sig förr än d. 15 Jan. 1475. Magnus Karlssons i Ekæ morgongåfvobref till Sigrid Eskilsdotter, gifvet »å rätt hindersdag» (d. v. s. dagen efter vigseln) månd. före S. Henrici (d. 16 Jan.) 1475, finnes i riksarkivet, och dateringen är tydlig.

Sid. 5, not. 1. Nicolai Bothniensis anteckningar finnas i Palmsköldska saml. i Upsala bibliotek.

Sid. 24, r. 5 står: förstnämde, läs: sistnämde. Det var Ture Jönsson, som först gick öfver. Han uppsade konung Kristian tro och lydnad i Juni 1521. *Allen,* De tre nordiske Rigers Historie III: II, 170, 449.

Sid. 28, r. 8 står: 20 April, läs: 13 April. Konung Kristians flykt från Köpenhamn hänföres till förstnämda dag af Paulus Eliæ (i Chron. Skibyense) och flere, men uppgiften har i senare tider befunnits oriktig. Jfr *Kristian II:s Arkiv,* utg. af Ekdahl. II. s. 393.

Sid. 28, not. 2. Uppgiften, att konungavalet i Strengnäs skedde d. 6 Juni 1523, stöder sig också på en samtida uppgift, nämligen en anteckning i registraturet: »sabbato infra octavam corporis Christi que fuit sexta die Junii». Den är möjligen senare än Brasks; men denne var icke sjelf tillstädes, och Johannes Magni har också den 6 Juni.

Sid. 35, not. 9. Det bref mot Luthers satser, hvarom här säges att det var af Johannes Magni utverkadt, men »aldrig blifvit kungjordt», har det oaktadt blifvit intaget i det bekanta tryckta verket *Konung*

Gustaf den förstes Registratur, Del. I. Stockh. 1861, s. 116, och bör derför anmärkas, att detta aftryck icke har någon annan källa än det förslag till ett sådant påbud i konung Gustafs namn, som Johannes Magni uppsatt och meddelat biskop Brask, och denne låtit införa i sin brefbok, näst efter Johannis Magni bref af d. 1 Aug. 1523, hvarvid det varit bilagdt, men hvari brefskrifvaren blott säger: »Concepi ego tenorem mandati regii presentibus inclusum». Det saknar derför också datering, hvaremot alla andra handlingar uti nämda kopiebok äro försedda med sitt datum. Jfr *Skand. Handl.* XVII: 150. Om det någonsin blifvit konungen underställdt, är ovisst.

Sid. 37, r. 7. Beloppet af skulden till Lübeck är uppgifvet efter Tegel sådan den var vid uppgörelsen 1529, sedan en stor del var betald. Den ursprungliga skulden erkändes hafva varit 114, 515 mark, och en något högre summa fordrades af Lübeckarne i Sept. 1523. Jfr *Hans Forssell*, Sveriges inre historia från Gustaf den förste. Del. 1 ss. 134—138.

Sid. 44, r. 10. *Johannes Magnus'* egentliga namn var *Johannes Magni*, men han ville, sedan han lemnat Sverige, gälla för adelsman och påstod, att han var af en adlig slägt, kallad Store, hvaraf Magnus skulle vara öfversättning, (*Hist. Goth. Sveonumque*, L. XXII: c. 8.). Förut skref han sig Johannes Magni, d. ä. Johan Månsson (*Skand. Handl.* XVII: 159, 164.) Brodren skref också sitt namn Olaus Magni. *Skand. Handl.* I: 28. Uti sin s. k. Historia Metropolitana erkänner Johannes sjelf, att fadren var borgare i Linköping.

Sid. 62, not 2. Severin Norrby var icke född i Norge, utan på Fyen, såsom Allen visat i *Breve og Aktstykker til Christiern II:s og Frederik I:s Hist.* Kbvn 1854, ss. 531—534.

Sid. 66, r. 3 nedifrån. Handelstraktaten med Nederländerna ratificerades först 1527. Jfr *Konung Gustaf I:s registratur*, Del. IV. Stockh. 1868, ss. 143, 428. Olai Magni berättelse om sin beskickning, dat. d. 7 Okt. 1527, *Skand. Handl.*, I: 23.

Sid. 75, r. 11 nedifrån. I afseende på tionden och dess successiva indragning till kronan, jfr prof. Rabenii akad. afhandl. Ups. 1853.

Sid. 78, r. 28 står: 1280, läs: 1282 (det falska Helgeandsholms mötes beslut).

Sid. 84, r. 23. Att regementsformen för Vestergötland verkligen varit tillämpad, synes af *Skand. Handl.* XXIX: 83 följ.

Sid. 91, r. 17. 21,738 mark var Sala silfvergrufvas högsta afkastning under Gustaf I:s regering, enligt uppgift af *Hülphers* i *Vet. Ak. Handl.* 1767, s. 70.

Sid. 92, not. 4. Hammarskatten för Noraskoga och Lindesberg var bestämd först genom konungens bref af d. 26 Mars 1558 till »hvart elfte skeppund i taxe». Den förändrades till en afgäld af 100 Sk℔ för alla de 18 hammarsmedjor, som der då funnos, genom k. brefvet af d. 9 Jan. 1559. *Registratur.*

Sid. 93, r. 3. Sågqvarnar funnos redan i senare hälften af 1400-talet införda i Sverige. Vadstena kloster hade t. ex. en sådan vid Forsvik i Vestergötland, enligt en fogderäkenskap af år 1466 i Upsala bibliotek.

Sid. 101, not. 5. Sven Elofssons Paralipomena finnas tryckta i *Handl. rörande Skandinaviens Hist.*, Del. XII ss. 91—239.

Sid. 120, r. 2. Konung Eriks stadga om furstarnes rättigheter bekräftades af ständerna på riksdagen i Arboga den 14 April 1561.

Sid. 135, not. 5 står: 1566; läs: 1564. Förbrytelsen (bondefreden) tillhör det sistnämda året, bestraffningen det förra.

Sid. 139, r. 25. Med Rywold menas Rügenwalde i Pommern.

Sid. 146, not. 4. Tegel och Magnus Stigtomtensis uppgifva, att Sten Baner, icke P. Brahe, blef jämte H. Bjelke fången på Holveden.

Sid. 147, r. 2. Uppgiften att träbägarne voro ämnade till fälttecken är hemtad från *Adlersparre* (Vitt. Akad. Handl. III: 378), hvilken dock missförstått de till stöd derför anförda ställen i registraturen.

Sid. 148, not. 10 står: 1566, läs: 1567.

Sid. 163, r. 5 står: 750,000 r:dr för den summa Lübeck betingat sig i ersättning (vid freden i Stettin), läs: 75.000 r:dr.

Sid. 173, not 1. Om konung Johans hemliga öfvergång till katolicismen, jfr *Anjou*, Svenska Reformationens Historia, Del. III, ss. 141—145, efter Possevins egna, af Theiner i *Schwedens Stellung zum Heil. Stuhl*, Th. II. år 1839 utgifna berättelse, hvilken icke innehåller något angående den efter Messenius anförda berättelsen, att konungen dervid blifvit ålagd att fasta hvar onsdag. Skälet till detta åläggande kan svårligen hafva varit, att han »på denna dag mördat sin bror», ty sjelfva dödsdagen, d. 26 Febr. 1577, inföll icke enligt den Julianska kalendern på en onsdag, utan på en tisdag, och förgiftningen, *om* en sådan egt rum, måste hafva skett dagen förut, då dödsfallet timade kl. 2 på morgonen.

Sid. 177, not. 9. Uppgiften, att presterna födt boskap åt konungen, lärer bero på ett missförstånd, ty inventarier, äfven i kreatur, hade allt ifrån katolska tiden funnits på prestgårdarne, och denna inventariiboskap tillhörde således församlingen, icke kronan. Det k. bref, hvarigenom den infordrades, är ställdt till fogdarne i Upland och dat. d. 12 Nov. 1568, icke 1569. Jfr *Celse-Reuterdahl*, Statuta Synodalia, Lundæ 1841, p. 140. *Registr.*

Sid. 188, r. 4 står: 7 Sept.; läs: 5 Sept., (dateringen af Kalmare stadgar) enligt originalet i riksarkivet.

Sid. 191, r. 6 och noten 3. Det konung Johans bref, som här omtalas, är icke af år 1588, ehuru infördt i registraturen för detta år, utan af 1590. Jfr *Ahlqvist*, Om aristokratien under konung Johan III. Afd. II, s. 20. Upsala Univ. Årsskrift 1866.

Sid. 199, r. 4 nedifrån står: något oråd; läs: någon oro.

Sid. 200, r. 6. Uppgiften, att krigsbefälet vid konungamötet i Reval 1589 upptågade till slottet och nedlade sina fanor utanför konungarnes fönster, är hemtad hos Messenius och torde böra inskränkas dertill, att man ämnade att göra det, såsom konung Johan i sitt svar på rådets och adelns vid samma tillfälle inlemnade skrift sjelf omtalar (K. Sigismunds o. K. Karl IX:s Hist. af *J. Werwing*. Del. II, s. 64). En brandenburgisk gesandt, som efterlemnat en utförlig berättelse om mötet i Reval, talar icke heller

om ett sådant uppträde, hvilket omöjligen skulle undgått hans uppmärksamhet. Jfr *Ahlqvist* anf. st. ss. 28, 49.

Sid. 200, r. 10. Riktigheten af Messenii berättelse om ett Hogenskild Bjelkes bref till konungen angående af hertig Karl begynta oroligheter betvillas på anförda skäl af Ahlqvist, anf. st. s. 54.

Sid. 214, not 6. Den Klas Fleming, till hvilken hertig Karls åberopade bref af d. 7 April 1593 är ställdt, var Klas Hermansson till Lechtis.

Sid. 231, r. 17. En nyare författare, prof. G. Forsman, som, efter de af Grönblad utgifna *Handlingar rörande Klubbekriget*, H. 1—3, Helsingfors 1843—1846, behandlat detta ämne, uppskattar antalet af de bönder, som under nämda krig omkommo, till blott tre tusen. *Hist. om Klubbekriget*, Helsingf. 1865.

Sid. 244, not 5. Uttrycket, att ständerna under rättegången i Linköping nekade domen uppsättas i hertigens kansli, måste bero på någon missläsning eller ett förhastande, ty, såsom af det i noten anförda utdraget af hertigens svar synes, var det ständernas begäran, att »ingången» och skälen, hvarför de anklagade riksrådens protest mot domstolens behörighet blifvit ogillad, skulle uppsättas i kansliet, hvilket hertigen afslog.

Sid. 245, not. 8. Abraham Brahe hade fört konung Sigismunds baner i slaget vid Stångebro, men sedan blifvit försonad med hertigen. Hans egen Tidebok uti Lönboms *Svenska Archivum*, II: 21.

Sid. 264, r. 5 nedifrån. Karl IX:s stadga »om fogdar, länsmän och ordningsmän» finnes införd i 1606 års registratur under den 8 Dec., men med anteckning: »Gick inthett vth.»

Sid. 267, r. 7. Landtmätare uti landsorterna tillsattes icke förr än efter konung Gustaf Adolfs död och efter hans förordnande. — Bureus fick väl enligt ett Karl IX:s bref af d. 2 Juli 1603 (citeradt i Palmsköldska saml.) befallning att göra »tabulam cosmographicam regnorum septentrionalium», men han erhöll först uti sin d. 4 April 1628 utfärdade instruktion såsom general-matematikus befallning om landtmäterielevers antagande. Han var förut sekreterare i konungens kansli samt användes mycket vid beskickningar och gränsregleringar. Jfr *Samling af Istruktioner för Civil-Förvaltningen*, I. Stockh. 1856 s. 248 o. ff. Men landkartor hade Bureus redan under konung Karl IX:s tid begynt att upprätta, och en sådan, omfattande de nordligaste delarne af riket, var redan år 1611 utgifven. Han erhöll d. 4 Jan. 1612 ett honorarium af 100 daler »för landtaflan, som han i Kongl. Maj:ts namn låtit utgå». *Registr.* 1612, f. 7.

Sid. 269, r. 12 nedifrån. I afseende på riksdagen 1609 torde böra anmärkas, att ehuru något formligt beslut af adeln icke lär finnas i behåll, alla bevillningar denna tiden beslötos ståndsvis, och att den handling, som är tryckt hos *Stiernman* (Riksdagsbeslut, I: 633), egentligen blott är de ofrälse ståndens bevillning till krigets fortsättande, men att, enligt konungens den 20 Aug. s. å. utfärdade fullmakt »för dem som skola handlat med allmogen i landsändarne om hjelpen, som på riksdagen blifvit beviljad», adelns bönder skulle utgöra hälften mot kronans (*Registr.* f. 320), samt att åtminstone en del af hvad adeln den 6 Aug. erbjudit (*Stiernman*, anf. arb., Bihang, s. 268) verkligen ansetts vara beviljadt.

SVENSKA FOLKETS HISTORIA.

Andra Delen.

Till Gustaf II Adolf.

FÖRSTA KAPITLET.

ANDRA KAPITLET

TREDJE KAPITLET

FJERDE KAPITLET.

FEMTE KAPITLET

SJETTE KAPITLET.

SJUNDE KAPITLET.

FEMTE KAPITLET.

Främmande konungar. Unionen till Sturarne.

SJETTE KAPITLET.

Sturarne.

SJUNDE KAPITLET.

Land och folk från katolska tiden.

KONUNGALÄNGD.

SVENSKA FOLKETS HISTORIA.

Andra Delen.

Till Gustaf II Adolf.